يا كبيكج

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

ISSN 1300-2864

DOSYA
Şâkî, Celâlî, Âsî-I

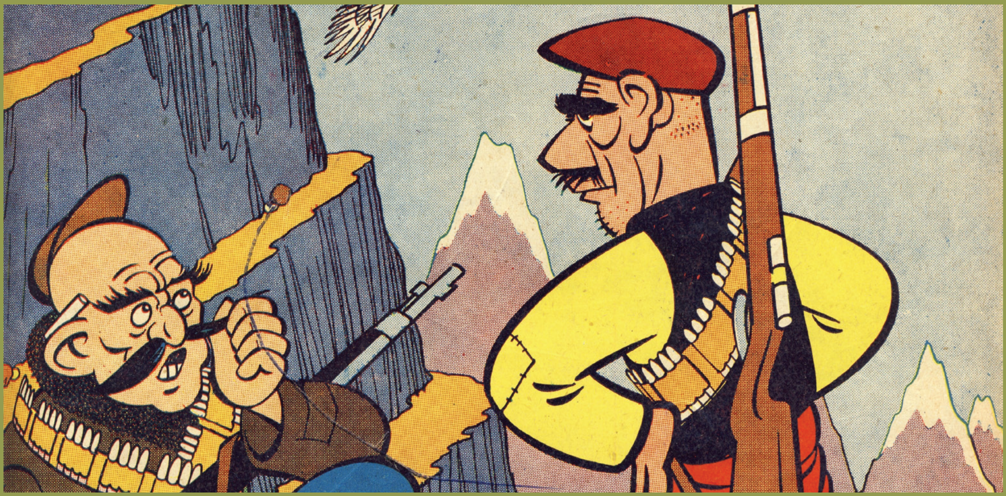

R. Aslıhan AKSOY SHERIDAN • Ayşe Devrim ATAUZ • Paul Sant CASSIA
Tülün DEĞİRMENCİ • Kudret EMİROĞLU • Emrah Safa GÜRKAN
Güneş IŞIKSEL • Gül KARAGÖZ-KIZILCA • John S. KOLIOPOULOS
Şerif KORKMAZ • Oktay ÖZEL • Erdem SÖNMEZ • Kahraman ŞAKUL
Aytül TAMER • Ömer TÜRKOĞLU • Onur USTA • Bülent VARLIK
Esra YAKUT • Alparslan YASA

33

KEBİKEÇ • insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi • 33 / 2012

www.sanatkitabevi.com.tr

Türkiye'nin ilk sanal sahafı, aynı zamanda...

sanat kitabevi

Sahaf / antiquarian bookseller

Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
(Akay Yokuşu Kavşağı)
Küçükesat - Ankara
Tel: +90 (312) 425 93 76
Fax: +90 (312) 425 93 77
sanat@sanatkitabevi.com.tr

www.sanatkitabevi.com.tr

www.sanaf.com.tr

يا كبيكج

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 33 • 2012 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **300** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)

Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)

Mehmet Ölmez
(Yıldız TeknikÜniversitesi)

Hamdi Özdiş
(Bilkent Üniversitesi)

Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)

Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)

Andreas Schachner
(Ludwig- Maximilions-Universitat Munchen)

Horst Unbehaun
(Georg-Simon- Ohm-Hochschule Nürnberg)

Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu,
Barış Karacasu,

Danışma Kurulu
Jak den Exter, Selim İlkin,
Uygur Kocabaşoğlu, İlhan Tekeli,
Metin Turan,
Sami Önal (1938-2008),
A. Sami Güneyçal (1930-2012)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Resmi:
Necmi Rıza
Akbaba - 5 Ocak 1962 tarihli sayının
kapağından ayrıntı

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77

kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05
80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
40. - TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 80. – TL Yurt dışı: 60. – $, 50. – €
T. İş Bankası, A. Yüksel4218-3432220 (TL) 4218-6177022 (€)

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31 Ostim / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

DOSYA: Şâkî, Celâlî, Âsî - I

Çok hayr ü şer işledik: Eşkıyalığa Giriş
Kudret EMİROĞLU
7-20

Osmanlı Hukuku'nda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması
Esra YAKUT
21-34

16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevi Sınırında Eşkıyalar: Bir Çözümleme Denemesi
Güneş IŞIKSEL
35-48

Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler
Onur USTA
49-85

Celâliler ve Üç Evliya Çelebi
Erdem SÖNMEZ
87-110

Celaliler / Eşkıyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?
R. Aslıhan AKSOY SHERIDAN
111-126

Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulû'î'nin Paşanâme'si ve 17. Yüzyıldan Eşkıya Hikâyeleri
Tülün DEĞİRMENCİ
127-147

Âsi ve Eşkıya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa 1825-1834
Şerif KORKMAZ
149-171

Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi
Emrah Safa GÜRKAN
173-204

Haçlı Korsanlar: Saint Jean Şövalyeleri ve Akdeniz'de Haydutluk
Ayşe Devrim ATAUZ
205-230

Adriyatik'de Yakobinler: Mehmed Şakir Efendi'nin "takrir-gûne" Tahriri
Kahraman ŞAKUL
231-249

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan Topraklarında
Eşkıyalık ve Ayaklanmalar 1853 - 1908
John S. KOLIOPOULOS
251-270

Kıbrıs ve Diğer Akdeniz Toplumlarında Eşkıyalık, Efsane, Terör
Paul Sant CASSIA
271-296

İngiliz Subay Fred Burnaby'nin Anadolu Mutfağı Üzerine Gözlemleri
M. Bülent VARLIK
297-303

Gözlerinden Öperim:

Türk ve Türkçü Bir Muallimin İhbar Mektubu (1925)
Ömer TÜRKOĞLU
305-310

Eğer ki kâbil ise bizleri kat'iyyen merak itmeyin!
Oktay ÖZEL
311-322

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar:

Türkiye Komünist Gençler Birliği'nden Simalar
Aytül TAMER
323-338

"Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi": Malî Kriz Günlerinde *İbret* Gözünden
Babıâli, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi
Gül KARAGÖZ-KIZILCA
339-352

Türkçeye Robinson Tercümeleri
Alparslan YASA
353-421

Sunuş

Kebikeç 33 kere maşallahlık sayısına geldi, biz de nazar almayalım diye "eşkıya" sayısı yapalım dedik. Memleketin eşkıyası bol ve çeşitli olduğu için de bir sayıya -bu hacme rağmen- sığışamadık. Yani gelecek sayımızın da dosya konusunun eşkıyalık olduğunu duyururum; elimizde pek yarayışlı yazılar varsa da, konuyla ilgilenenlerin katkılarını bekliyoruz.

Esasen herkesin askerlik anıları gibi, memlekette bir de eşkıyalık anısı, en azından hikayesi varken, Reji kolcuları tarafından en küçük tahminle 50.000 kişinin öldürülmüş olduğu bu ülkede kimse bu tarihi anımsamıyor da, bilir bilmez türkülerini çığırıp, kolbastı oynuyor ya, dosyamız bu minval üzere, yani sosyal bilim denen şeyin, bizim hikayemiz olduğudur.

Dergimizde köşelerimiz, canlandı gidiyor… *Gözlerinden Öperim* köşesinin mektup ve kartpostallarının yanında *Eski Sol Üzerine Yeni Notlar* bu sayımızda yerlerini almış durumdalar.

Dosya dışı yazılarımızda, Burnaby'nin Anadolu'da yedikleri, Namık Kemal'in *İbret*'i ve Robenson'un Türkçe çevirilerinin serencamı yer alıyor. Bakalım siz hangi çeviriye denk gelmişsiniz?..

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

DOSYA

Şâkî, Celâlî, Âsî - I

Çok hayr ü şer işledik*
Eşkıyalığa Giriş

Kudret EMİROĞLU

Çocukluğumda arkadaşlarımızla paylaştığımız Koçero sevgisini anımsıyorum. Okul öncesinden başlayan bu sevgi, o yaşın sohbet konularından birini nasıl ve niçin oluşturuyordu?[1] Koçero ile ortak yanımız, özdeşleştiğimiz yön neydi? Ne coğrafya ne köken hiçbir biçimde uyumlu değilken, sokağın öğrettiği bu sevginin kaynağı ve tartışılmazlığı nereden geliyordu?

Aziz Nesin'in sanırım ilk Almanya gezisiyle ilgili izlenimleri *Milliyet* gazetesinde yayınlanmıştı. Orada şu konuda bir farklılığın dikkatini çektiğini anımsıyorum: Almanya'da sokaktaki insanlar, polisin birini götürdüğünü gördükleri zaman, kendilerini polisin yanında hissedip olası bir tehlikenin daha ele geçtiğini düşünürken Türkiye'de insanlar, polisin birini götürdüğünü gördüklerinde, götürülen kişiyle özdeşlik kurup ona acırlar ve halini, serencamını merak ederler, diye yazıyordu. O zamanlar öyleydi.

Eşkıyalık ve suçluluk arasındaki bağlantının kopukluğu bizim yalnızca kitaplardan okuduğumuz bir olgu değildir. Kısaca örfle hukuk ve üstelik hukukla kanun çatışması bizim için tarih değildir. O zaman, bizi yetiştiren toplumla

* "İndik Rum'u kışladık, çok hayr ü şer işledik/ Üş bahar geldi, geri göçtük Elhamdülillah"; Yunus Emre.

[1] Çocukluğumuz kovboy çizgi romanları, filmleri ve oyunlarıyla geçti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, çocukların harçlığı arttıkça, çocuk yayıncılığı da pedagogların elinden çıkarak özelleşmiş ve demokratlaşmıştır! Aslında kovboy edebiyatı, daha küçük yaşta çocuklara hitap eden ilk kuşak çizgi filmlerin temel kurgusu olan düşmanını yok etme oyunundan (Tom ve Jerry gibi) daha insancıl ve gerçekçi, daha sanatsaldı.

eğitim ve iş sonucu üyesi olduğumuz "devletin istediği toplum" arasındaki unutturulan ve konformizmle sonuçlanan uyumsuzluğun çözümlenmesi, devlet ve teba/yurttaş ilişkisinden başlanarak ele alınmalıdır. Burada kısaca üç kavram alanı üstünden özetleme yapmaya çalışacağım: yüz yüze toplum, delikanlılık ve egemenlik. Bu kavramlar kır, şiddet, örgütlenme coğrafyalarına yerleştirilmelidir.

Akbaba – 4 Ekim 1962

Geleneksel toplumun, aşiret/cemaat/mahallenin konumuz açısından öne çıkan yönü, yüz yüze ilişki içindeki toplumsal sorumluluk ve bireysel sapkınlıktır. Geleneksel toplumların yüz yüze ilişkisinin bireyselliği öldürdüğü ortadadır, fakat herkes aidiyeti/kaderiyle insanlığı/bireysel seçimleri arasındaki çelişkiyi yeniden ve yeniden üretme mücadelesini verir ve bu alandaki olağan dışı bireysellik anlamına gelen her kıpırdanış, kendi tarihini/destanını yaratır. Yani, açıklayıcı örnek: geleneksel toplumda bireylerin birbirlerine âşık olmaları diye bir kavram/olgu yoktur, ailelerin kararıyla toplumsal ilişkilerin ürünü/dengesi olarak evlilik söz konusudur. Yani kısa yoldan gidersek, âşıklık eşkıyalıktır ve bütün geleneksel toplumlarda aşk destanları dilden düşmez, halk edebiyatının en önemli külliyatını oluşturur.

Masal dünyasının Propp'çu çözümlenişinde[2], serüven kahramanın yurdundan koparılmış ve bir haksızlığa, gadre uğramış haliyle başlar. Sonunda kahraman -genellikle doğaüstü güçlerin de kayırması ve yardımıyla muzaffer olarak, geleneksel statüleri ters yüz ederek, örneğin babası yerine padişah olarak- esas ait olduğu yere dönecektir. Geleneksel toplum masal dünyasının kahramanlarını, kahramanlar masal dünyasını anlatıp besler. Ailesine mutsuzluk getiren hatta yüz karası görülen âşıklar, anası ağlayan cesurlar, gerçekte azınlıkta da kalsa, hep anlatılan onlardır.

Halk edebiyatı ve halk âşığı yüceltmesi yapanlar için söyleyelim ki, halk sanatçısı da bugünün popüler sanatçıları gibi, yaşantıları ve ürünleriyle halktan ayrıksıdırlar ve onun için önemsenirler.[3] Halk âşığı asla köyünden çık(a)mayan,

---

[2] V. Ja. Propp, *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*, çev. Hüseyin Gümüş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

[3] Yani tersiyle söylersek, halkın içinde olanlar, halk sanatçısı veya popüler olamayan "gerçek" sanatçılardır!

aile reisi olarak algılanmaz, o macera ve gönül adamı olmalıdır. İşte aşk ve eşkıya destanlarının özdeşleştiği nokta burasıdır; pop müziği gibi bizce yaşanmamış, yaşanamayacak ve aslında yaşanmak da istenmeyeceklerin ütopik anlatımı.

Aşk delikanlılık işidir. Erginlenme ritleri ile cemaatin üyesi yapılan gence tanınan bir hoşgörü alanı söz konusudur. Her ne kadar işin ucu geçim kolaylıklarına dokunuyorsa da kavramsal olarak her genç, delikanlıdır.[4] Delikanlı, kurt veya ayı gibi, sürüsüne muhtaç olduğu noktaya kadar, delikanlılığa veda edip başı bağlanana, çiftleşmek için sürüleşene kadar, bireysel beceri ve yeteneklerini sınama alanına sahiptir. Kaynayan (deli) kanı, kendisini ateşe attığı kahramanlıklara gebedir. Bu kahramanlığın alkış alanı, ailesinden toplumun bütününe kadar uzanabilir.[5] Mahallenin delikanlıları toplumun vicdanıyla efendi, sürünün raconuyla kabadayı olabilirler. Bu parsanın büyüklüğüne de bağlıdır (canavar koyun! misali). Delikanlı, düzenin kölesi olmaktansa yüz yüze ilişkinin kölesidir; böylece kendisini ve aidiyet hissi duyduğu çevreyi, en azından araftan inene kadar, altın suyuna batmış bir dönemde yaşatır (Evden mesaiye gidip yarım kilo kıyma getirmek yerine, gurbette soygun [eşkıyalık, mafya üyeliği] yapıp şölen vermek). Düzen ne kadar zorluysa, o kadar çok testi kırılır; delikanlı o kadar özgürlük simgesi, aslında o kadar koşulların esiridir. Yani aslında delikanlının çıkış noktası, düzenin itiraf etmediği (zorla veya ekonomik sömürü) kendi şiddetidir.

Esas olarak mülkiyetin tanındığı topluluklarda bile komşu kabilelerin malını yağmalamak, bir gösteriş, delikanlılığın kanlı bir oyunudur. Geçinmek amacıyla hiç ilgisi olmayan bu oyunu gençler oynarken aşiret toplumunun özelliği, gençlerin oyunu dışında da akın ve yağmayı benimsemesi, övünç kaynağı olarak görmesidir. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te, Besim Atalay'ın çevirisi konuyu bulanıklaştırsa da, kendinden olmayana (av olana) karşı tavır çok açık, beceriden çıkartılan övgü payı ortadadır: "Kelnğizleyü aktımız/ Kendler üze çıktımız/ Furxan ewin yıktımız/ Burxan üze sıçtımız" (Seller gibi aktık, şehirler üzerine çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine yestehledik[6]). İslamî *gazâ*nın kökünün Arapça'da doğrudan akın, yağma anlamına geldiği, Bedevi kültürünün terimi olduğu bilinmektedir.[7]

Atasözü, "kesilen ağacın davası olmaz" der. Kırsal yaşam her zaman eylemi öne alır ve şiddet içerir. Beceriksizliğin "bir tavuk bile kesememek" diye

---

[4] Bu tür kavramların ve toplumsal tiplemelerin tarihi yazılmamış olduğu için anlatılması gerekmekte ve soyutlaşmaktadır. Osmanlıcasıyla *şehir oğlanı* için bkz. Marinos Sariyanis, "'Mob', 'Scamps' and Rebels in Seventeenth-Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary", *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 11, Sayı 1-2 (2005), 1-15.

[5] Delikanlının, kaderle birey ikileminde kendisine oynasın diye sunulan rolün toplumsal boyutu, kurbanla kefaret psikolojilerinin kişiselleşmesinde, bazı toplumlarda 'günah keçisi' bazılarında 'amok' kurumlarıyla ortaya çıkmaktadır.

[6] Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, TDK, Ankara, 1985, Cilt 1, s. 343-44.

[7] Yönetimin meşruluğu ve yönetici-yönetilen ilişkisi bağlamında hac kervanlarını soyan "gazi" Bedeviler için bkz. Suraiya Faroqhi, "Hac Yolunda Soygunculuk ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Sadakat (1560-1680)" *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2008, s. 267-283.

tanımlandığı ortamda, orta sınıf şehirlilerin ellerini temiz tutma gayretinin aksine eylemin kendiliğinden içerdiği şiddetin hiçbir önemi yoktur; eylem, toplumun vicdanında bireysel/tekil olarak, yüz yüze ilişkinin verdiği bilgiyle yargılanır. Açıkçası, örneğin birinin öldürülmesi önemli değildir, kimin kimi öldürdüğüdür önemli olan.

Geleneksel toplumda devletin kolluk kuvvetlerine ve yargısına başvurmak, zayıflık işaretidir ve ayıplanası bir iştir. Bir kere, hasımlar arasındaki bir davanın, töreye uygun biçimde, aracılar veya hakemler konularak çözülememesi, bu hasımlardan en az birinin toplum dışı kaldığını, toplumsal örüntü içinde bir konum sahibi olamadığını, yerine göre ağırlık tutamadığını gösterir. Geleneksel toplum, bu kadar yalıtılmışlığı zaten kaldıramaz.

Geleneksel toplumla modern toplum arasındaki suç ve çözümüne ilişkin farklılaşmayı, çocukların bir dükkanın vitrin camını kırması örneğinden verebiliriz. Yüz yüze ilişkinin geçerli olduğu toplumda cam kırıldığında, dükkancının yapacağı iş, bağırıp azarlamak, belki tokadı bir yana, çocuğun ailesinden zararını tazmin etmektir. Modern toplumda ise bu yol, dükkancı aileyi bulamayacağı, ailenin nasıl tepki vereceğini bilemeyeceği ve aileyi mahalle baskısı ile tazmine zorlayamayacağına göre, kapalıdır; yapılacak iş, çocukları karakola vermektir. Eğer çocuklar oyun oynarken değil, hırsızlık amacıyla bu işi yaptılarsa, sonuç çete kapsamına girmeye, ıslahaneye kadar gider.[8]

Mahalle yaşamında çocuklar, meyve çalmanın suç olduğunu bilir ve zevkle bu işi yaparlar. Oysa yetişkinlerin köy toplumunda, geçimlik veya eğlencelik olsun, orman suçları, define arayıcılığı, avcılık, tütün kaçakçılığı, devletin suç saymasına karşılık suç olarak görülmeyip doğal hak olarak görülür. Mülkiyet alanı tanımından başlayarak haksız kazanç fiilinin de tanımı değişir.[9] Osmanlı

[8] Özellikle damat başka köyden olduğunda, bir âdet ve hak olan gelin yolu kesme âdeti, inatlaşıldığında kanlı çatışmalara yol açabilecek bir şiddet gösterisiydi. Geleneklerimizdeki bu "yol kesme", bugün şehirde orta sınıf yeni evlilerin başına sokak çocuklarını musallat etmektedir.

[9] İslam ve Osmanlı hukukunda cezanın kişiselliği de her zaman söz konusu değildir. Örneğin bir arazide ceset bulunduğunda, sorumlusu arazi sahibi veya ortak köy toprağıysa bütün köylüdür, diyetle yükümlüdürler. Örnek fetva: "Mesele: Zeyd bir yolun ortasında mecrûen maktûl bulunsa veresesi, civarında olan karye ahalisine 'kâtili bulun yahud diyetin verin' deyicek, ehl-i karye de 'tarik-i âm üzerine bulunmuştur, diyeti beyt-ül-male düşer' dediklerinde, verese-i Zeyd 'padişah geçe geldiği tarik-i âm değildir' deyip, diyetin ehl-i karyeden talep edip almağa kadir olur mu? El Cevap: Padişah geçmese dahi akreb olan karye ehlinden alırlar. Diyet beyt-ül-male düşmek kurâdan baid yollarda olur"; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983. Ayrıca ortaklaşa sorumluluk akdi olan "nezir" uygulaması için bkz. Işık Tamdoğan, "*Nezir* ya da XVIII. Yüzyıl Çukurova'sında Eşkıya, Göçebe ve devlet Arasındaki İlişkiler", *Kebikeç*, Sayı 21, 2006, 135-147; Antonis Anastapoulos, "Political Participation, Public Order and Monetary Pledges (Nezir) in Ottoman Crete", *Popular Protest and Political Participation in The Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayı, Christoph K. Neumann, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2011, 127-142.

döneminin Reji'si ile Cumhuriyet'in Tekel'i arasında, tütün kaçakçısı köylü için hiçbir fark yoktur.

Coğrafi, kültürel farklılıklara örnek olarak Avrupa'da kaçak içki imalatı veya aristokrat ormanlarında avlanma suçlarını; suçun örgütlenme tarihine örnek olarak sigara, uyuşturucu, elektronik eşya, antika eser kaçakçılıklarının her birinin farklı pazara ve örgütlenmeye (ve suç olarak kavranmasına) tekabül ettiğini sayabiliriz. Genel yapısıyla, ahlak anlayışı belden aşağı inmediğinde, örneğin rüşvetçiliğin, karaborsacılığın ahlak dışı sayılmasının yeri yoktur.[10]

Modern devletin (piyasanın) eli uzadıkça, geleneksel ve bu merkeze göre bölgesel kalan üretim ve tüketim, merkezin çıkarına göre biçimlendirilmek istenecektir. Tarih, bütün kavramsal kurtulma çabalarına karşın devlet/millet dolayımıyla yazıldığı için kanun dışı olan, suçlu olacaktır. Oysa kanun yerine örf, vicdan gibi yerele ait kavramları koyduğunuzda, norm dışı olan devlettir. Çünkü devletten önce toplum vardır. Örneğin askerlik kavram ve örgütlenmesi, bu tarihsel süreçten geçmiştir. Askerlik, para için yapılan profesyonel bir meslekken (Osmanlı, köylünün raiyyet oğlunun raiyyet kalmasına özen gösterirken), modern devletle birlikte millî görev haline gelmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından yeni ordu düzeninin yerleştirildiği zamana kadar geçen süreye bakarsak, askere gitmekle askerden kaçmak seçimleri arasında vicdani muhasebede kaçmak ağır basmaktadır.[11] Henüz vatan, millet kavramlarının bulunmadığı, askere alınanların el ve ayaklarından zincirlerle kışlalara götürülüp çoğunun salgın hastalıktan öldüğü[12], bitmeyen savaşlar süresince cephelerde[13] askerlik yaptığı bir dönemde asker kaçağı olarak dağa çıkmak, en azından ailesinin geçimine katkıda bulunabilmek, onları ziyaret edebilmek, mezarının yerinin belli olması gibi daha insani bir çözüm olabilmektir.[14] Devlet nasıl adlandırırsa adlandırsın, anormal olan askere alınmaktır. Osmanlı daha çok insanı daha düzenli biçimde askere alabildikçe askere gitmek normalleşmiş; sonunda vatan borcu, erkeklik onuru olabilmiştir.

---

10 Yani şimdiden söylemeli ki suç ve cezanın (ve de eşkıyalığın) tarihi, bir gün zihniyet ve ahlak tarihimiz yazılabilirse, yazılacaktır.

11 Bu sayıdaki Şerif Korkmaz'ın "Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa İsyanı (1825-1834)" makalesi, aynı dönemde "geçkin Celaliliğin" nasıl binlerce kişi devşirebildiğini ortaya koymaktadır.

12 Musa Çadırcı, *Tanzimat Süresinde Türkiye: Askerlik*, İmge Y., Ankara, 2008 ve Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, Kitabevi, İstanbul, 2009.

13 1826'da Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra çıkan 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nda askere alma süresi yoktur! 1839 Tanzimat Fermanı ile 4-5 yıl makul süreye çekilmesi kararı dile getirilmiş, 1843 hatt-ı hümayunuyla 5 yıl muvazzaf, 7 yıl rediflik kararı alınmıştır; bkz. Faruk Ayın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, TC Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1994.

14 Zaten insan askerlikte ve soygunda tanımadıklarını öldürebilir. Suç, diğer bir ifadeyle sosyolojimiz açısından bakıldığında, birbirini tanımayan kişiler arasında işlenen suçlar, kapitalizm geliştikçe yeni yeni artmaktadır.

Atıf Yılmaz'ın yönettiği *Salako* filminin afişi. Kemal Sunal'ın canlandırdığı Salako, ağanın kızı Emine'ye aşıktır. Emine ise eşkıya Hamido'ya vurgundur.
Film sonunda Hamido'yu "öldüren" Salako kasabanın eşkıyası olur.

O zaman tarihin merkez değil taşra açısından yazılışı, aynı zamanda, topluluğun merkezin/ egemenin çıkarı ve anlayışına uygun dayatması/yasa ile çevrelenmesinin ve bazı davranışlarının yasa dışı ilan edilişinin tarihidir (30'lu yıllarda, yalnız Kürt ve Laz çocukların değil, yerel ağız konuşan Türk çocukların da İstanbul Türkçesi konuşamamakla suç işlemesi, ilkokul öğretmenlerinden dayak yemesi gibi). Bu merkezin çevreyi fetih tarihidir. Bu fetih, zamanına ve bölgesel özelliklere göre ekonomik, askerî, demografik vb. olabilir. Bu örüntüye göre, yasa dışılık merkezin tanımıyla örtüşmeye başlayacaktır. Merkezin biçimlenişi, otorite veya despotluğu da bu etkileşimin tarihçesidir. Bu, eşkıyalardan daha örgütlü olanın dünyaya hükümdar oluşu hikayesini, mülkün temeli olan adalet 'ideoloji'si değiştirebilir.[15]

Bölgesel kültürler farklı olabilse de ortak medeniyet çerçevesinin söz konusu olabileceğini ve ortak bir üretim ve siyaset aklının geçerliliğini de vurgulamalıyız. Modern/ulus devletin merkezilikten ve yaşamın her alanına müdahil olmaktan kaynaklanan despotizmi, bireyci kültürü geliştirirken bireysel alanı daraltmasıyla, bu kamusallığın dışında kalanlara karşı silahlı güç tekelini o kadar kolay meşrulaştırmaktadır. Yoksa devlet mekanizmasının saltık olarak silahlı gücü elinde bulunduranla özdeşleştiği bir geçmişte yasa dışı yani norm dışı durum, halkın olağan dışı yaşamı değil, olağan yaşamıdır; fakat aidiyetlerin uyuşmadığı

[15] *Yedi Samuray* (Akira Kurosava, 1954) filminin siyaset, devlet kuramı ve anayasa hukuku yorumuyla, sonundaki "hep köylüler kazanır" cümlesini anımsayalım. Hikayenin şehirde geçen biçimi, küçük burjuva rasyonalizminin kendi meşruluğunu vicdan yapma yolundaki boşuna çabasının delikanlı, köylü, tarım işçisi ve kasabalı tabakalar karşısında dağılması ise *Affedilmeyen*'de (Clint Eastwood, 1992) sergilenmektedir.

bir ilişkide de kavramsal dünya ve karşılıklı hamlelerin tanımı uyum içinde olduğunda savaş zulüm değildir.[16]

Örneğin köylülüğün, kendi önderlerini başarısız olduklarında düşmanlarından daha da acımasız biçimde yok etmeleri, merkezin bile "temiz" vicdanını incitebilir (oysa kurtlukta düşeni yemek kanundur). Kozanoğlu'nun Dadaloğlu'na karşı tutumu bu sınıfa girer (Elbette Dadaloğlu, dağa çıkmakla birlikte, hiçbir biçimde eşkıya değildir). Gördüğümüz gibi aşiret eşkıyalık değil, yağma yapar; eşkıyalık köylülükle başlar, bunda da tarihsel mülkiyet veya mülksüzlük algısından çok, kendi toplumsal aidiyeti dışındaki herkesi ötekileştiren kültür yapısını ve mevcut düzenin parçası olamayışı, kendince gadre uğramışlığın intikamını bulmak gerekir. Burada kimlik tanımı önemlidir; bu anlamda köylü diye sınıfsal bir kimlik yoktur, ya aşiret veya hemşerilik ilişkisi vardır. Aşiret köylüleştiğinde, eşkıya köylüleri de soyar ve bu eşkıyalığının gereğidir; fakat, yukarıda söylediğimiz gibi, eylemin biçimsel neliğiyle değil, bağlamı ve başarısıyla değerlendirilir. Örneğin yataklık ve yardım eylemi, eşkıya gidince efsane olur, jandarma gelince suç olur, ama eşkıya varken bir tehdittir.[17]

Soylu eşkıya ve soylu vahşi romantizminin[18] Avrupa'da kökleri çok derindir. Yerleşik-barbar ayrımından başlayarak kır ve zor uzaklaştıkça, romantizm başlar ve 19. yüzyıldan bu güne yayılan, çeşitlenen ve piyasalaşan biçimde, kırsal yaşamın bedeni zorlamaları şehirliye spor (teferrüc) gibi gelmektedir. Hakkındaki ilk kaydın tarihi 1370'ler olan ve bütün dünyaya efsanesi yayılan Robin Hood'un, zenginden alıp fakire vermesi de bir nev-icattır. Ancak Robin Hood'un, klasik masal örüntüsünde olduğu gibi, hakkı elinden alınmış bir soylu oluşu, İngiltere soylu eşkıya modeline uygundur. İngiltere'de geçmişi 13. yüzyıla kadar giden en eski eşkıyalık efsanelerinin kahramanları hep soylulardır.[19] Robin Hood'un sonunda, tahtın gerçek sahibinin hizmetkârı yapılışının ülkemizdeki karşılığı Köroğlu'nun başına gelenlerdir. Aynı süreci izleyerek, Köroğlu da önce zenginden alan bir kimlik kazanmış, sonunda dizi filmle Osmanlının hizmetine sokulmuştur. Ama temel bir farklılık vardır ki Köroğlu soylu değil, Türkmen soyudur; Osmanlı'ya karşı savunduğu Türkmen ütopyası "Çamlıbel", Türkmen kimliğiyle birlikte ezildiğinden bugüne taşınan (yazı dilindeki yorumlarıyla birlikte) ancak soluk bir silueti olabilmiştir. Oysa Dede Korkut ve Köroğlu'da

[16] 1916 Paskalya Ayaklanması'nda İrlanda halkı, ayaklanma önderlerinden Patrick Pearse'in İngilizlerce idamını meşru bulurken ayaklanmaya katılan kardeşi William Pearse'in idamını affedememiştir. Çünkü William, doğal olarak ağabeyini izlemekten başka bir şey yapmamış bir günahsız çocuktur.

[17] Anneannem, şu eşkıya hikayesini anlatırdı: Adam ormanda giderken sıkışmış, bir ağaç dibinde işini görürken (tabii anneannem işin, Kaşgarlı gibi öz Türkçesini kullanırdı) dağın ünlü eşkıyası çıkagelmiş. Sen misin benim dağıma şey eden diye adama tüfek zoruyla bokunu yedirmiş. Ne zaman eşkıyanın adı geçse bizim yolcu, "biz onla az boklar yemedik" dermiş.

[18] Bunun son örneklerinden biri de *Son Samuray* (Edward Zwick, 2003) filmidir; modernizme karşı tutuculuğun, modern bürokrasiye karşı teba olmanın ve silah kastının sonuna yakılan oryantalist bir ağıt.

[19] Robin Hood'un zaman içinde aldığı çeşitli biçimler ve genel olarak soylu eşkıya ve suçlular için bkz. Gillian Spraggs, *Outlaws and Highwaymen*, Pimlico, Londra, 2001.

kahramanların delikanlılık övgüsüyle paralel giden yönleri, bize çizilmek istenen savaşçı yiğitler oluşları değil, gayet barışçı bir dünya isteğidir (burada da günlük yaşamın içerdiği zorunlu şiddetin değil, davranış kalıbı/ahlak olarak barış ve uyumun ön plana çıkarılmak istendiğini görüyoruz). Dolayısıyla Anadolu'nun kahramanı esas olarak sivil ve mağdurdur.

İngiltere'de 13. yüzyıla kadar bir suçluyu öldürmek suç değildir. Bundan sonraki süreçte devlet silah tekelini eline almaya çalışırken, suç ve suçlu siyaseten tanımlandığında işçileşen köylülerin ve zanaatkarların, lümpenleşen zanaatkarların hırsızlık, sabotaj, kundaklama, soygun gibi her türlü suçu aynı zamanda düzenden intikam anlamında siyasal içerik de kazanacak; geleneksel dönemin farklı suç anlayışının ve hayır kurumlarının yok edilmesinin öcü, giderek devlet ve sermaye karşısında kendi gerçeğinin farkına varmaya, dernekleşme ve sonunda sendikalaşmaya dönüşecektir. Dolayısıyla İngiltere'de insanlar koyun hırsızlığından idam edilir veya vicdanları kanatacak biçimde Avustralya'ya sürgüne gönderilirken suçun kaynağı olarak açlık yanında düzene karşı çıkışın da kuvvetli bir etken olduğu saptanabilmektedir.[20]

Osmanlı tarihinin kronolojik olarak kırsalda göçebe, Türkmen, Alevi, sipahi, celali, ayan, derebeyi, mir ve şehirlerde birbirine karşı veya ittifak halinde esnaf, yeniçeri ayaklanmaları siyaseten de mala ve cana kast etmekle de eşkıyalık olarak adlandırılmışlardır. Her biri hakkında tartışmalı konuların varlığı devam etmekle birlikte dikkat çeken yön, belirli bir katmandan (göçebe, Türkmen, Alevi isyanlarından) sonra eşkıyalık yapanların devletle ilişkileriyle tanımlanan meslek ve mevki sahibi olmalarıdır. Eşkıyalığın, devletin sağlaması gereken adalete ve kamu düzenine bir tehdit oluşturduğunda ve bu tehdit bu düzene kendisini yabancı hisseden bir bölge halkının vicdanına su serpip de sosyal veya ekonomik dürtülerle direnç yolu olarak görüldüğünde "toplumsal eşkıyalık" diye adlandırıldığı malumdur. Osmanlı'da bu tipe en yakın kahraman olan Köroğlu da göçebe aşiretin izini üstünden atamamış Türkmen tabakanın ürünüdür; bir kültürün tutunum, günlük yaşam kalıpları üstünden bireysel savunusunun telaşı içindedir ve günlük yaşam onu Osmanlıyla birlikte davranmaya zorlamaktadır. Burada kaybeden bir kültür vardır. Köroğlu dahi bir yandan da İran seferine, Silistre seferine katılarak sistemle bütünleşmek zorunda kalmıştır. Suhteler, sekban ve levendler, Kürt mir ve beyleri ise toplumsal tabanları farklılaştığında bile kimlikleri devlete göre tanımlanan öznelerdir ve tarihçilerimizi çokça uğraştırdıkları üzere celaliler, Anadolu demografisine etki eden Büyük Kaçgun'a karşılık, gayesiz asiler olarak nitelenmekten kurtulamazlar. Eylemlerinde toplumsal bir direnç, bilinç, kavramsal (çıkartılacak ders) olarak da yaratılan atmosferde geleceğe yönelik program ve örgütlenme yoktur, hedefleri iktidar değil iktidarın nimetinden pay almaktır.

[20] Bkz. John Rule ve Roger Wells, *Crime, Protest and Popular Politics in Southern England, 1740-1850*, The Hambledon Press, Londra, Rio Grande, 1997.

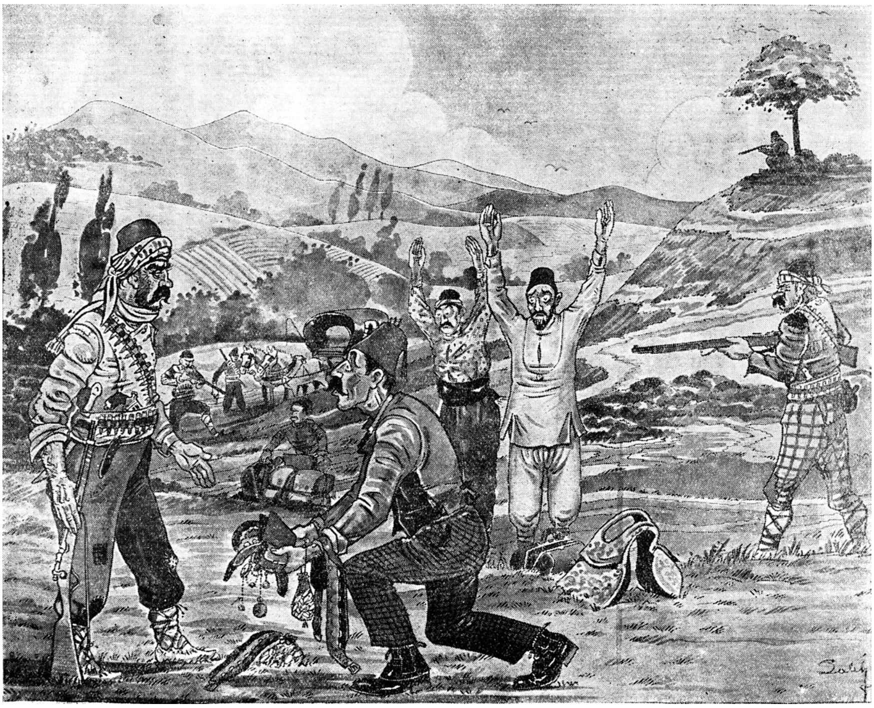

Anadolu'da seyahat: Elbise ve çamaşırlarına kadar soyulan yolcular!
(Salih Erimez. *Tarihten Çizgiler*. Dördüncü Albüm. İstanbul: 1946)

Bu tiplemelerin dışında yol keserek geçimini sağlayan eşkıya, toplumda (bugünün sahne sanatçıları ve sporcuları gibi) statü sahibiyse de bu delikanlı ve kır romantizmini aşmaz. Özellikle hayvancılıkla geçinen dağ köylerinde bir yaşam biçiminin tercihi olarak toplumun kıyısında, yalıtılmış fakat başka yaşam biçimlerinin de olasılığını duyurarak, aslında zor ve hep de köylüye muhtaç düşen yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar. İsyanlar ve halk ayaklanmaları ise yerleşim yerinin merkezinde yer alır ve almak ister, kendi önderlerini kendi içinden yaratır, genellikle eşkıyayı ilgilendirmeyen istek ve programları, bazen toplumsallaşma niteliği, biçimi ve oranına göre eşkıyayı da çekimine alabilir ve bu durumda savaş yetenekleri/efsaneleri daha da takdir edilir.[21] Bu kırsal arka planıyla eşkıyalığın içerdiği şiddet, yoksulluk ve içerebildiği patolojik durumlar göz ardı edilir. Eşkıyalığın, "mülkiyet hırsızlıktır" demeden hırsızlık yapanlara göre statü sahibi olması, bu görüntü ve herkesin nazar alma, uğursuzluk korkusu gibi eşkıya çıkma korkusundandır.

[21] On beş - on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında toplumsal ayaklanmaların, köylü isyanlarının özne ve biçimleri ve eşkıyalık konusundaki çözümlemeleriyle bkz. Yves-Marie Bercé, *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler*, çev. Muna Cedden, İmge Y., Ankara, 2003.

İhtiyaçtan yapılan soygunlar, sınıf hıncına döndüğünde bile "zenginler fakir olsun biz zengin" fikrine varamazken, askerî/ehl-i örfün önderliğinin kuyruğunda ancak celali olunabilir.[22] Vatan, millet kavramı olmadığı gibi sınıf kavramı da yoktur ve dolayısıyla aslında belli çizgi aşıldıktan (geleneksel toplumdan sıyrıldıktan) sonra aidiyet ve "döneklik" de yoktur. Bireysel kurtuluş çabasının getirdiği risklerin örnek alınan tarihidir, bütün eşkıya destanlarının püf noktası.

Robin Hood'un orijinalinden başka yorumlara uğrayarak sınıf ve taraf değiştirmesi, toplumsal katmanların kendi sınıf bilinçlerini oluşturmalarının bir göstergesi ve yoludur. Toplumsal direnç (ve düzeni sabote eden eşkıyalık) ideolojisini bu eylem ve anlatılarla ortaya koyar. Esasen kurucu devlet ve onun hukuku da bu yolla oluşur[23]; o zamandır ki "toplumsal sözleşme" "eşkıya"lığı düzenlemez, eşkıyalık toplumsal sözleşmeyi düzenler.[24]

Osmanlı'da Avrupa'dan farklı bir süreç yaşandığı için aranıp da bulunamayan köylü isyanları[25] çözümlenirken, köylülerin köylü olarak değil celalileşerek isyan etmelerinden, devletin de muhatabıyla benzeşmesinden söz edilmelidir. Yani Karen Barkey'in[26] çözümlemesinde savunulduğu gibi güçlenen (göçebe ve Alevilere karşı galip gelmiş olan) merkezî iktidar değil, katılımın celalileşmeyle paylaşıldığı bir iktidar söz konusudur.[27] Atasözü celalileşmeyi çok kısaca çözümler: Türk'e (aslı Çingene değil Türk'tür) paşalık vermişler, önce babasını asmış. Burada üstünde durulmayan ve Osmanlı'da toplumsal katmanların iktidar ilişkisini ve siyasal katılım biçimlerini etkileyen süreç, artık paşanın değişen niteliği ve halka karşı tavrıdır.

Eşkıyalığın ekonomik değil siyasal nedenleri olması, yani köylülüğün başka nedenlerle değil, devletin dayattığı zor alıma karşı celalileşmesi[28], celaliğin dev-

---

[22] Sarıyanis'in Naima'dan alıntıladığı "Fitne vü fesâda meyl itmek ve katl-i ricâl ve gâret-i emvâl icün harc ü marc istemek ekser-i avâmın mukteżâ-yı tabîatları belki murâd üzere devletden kâm almak cibilliyetleridir" (Naima c.: 6, s. 105; Sariyanis, *a.g.e.*, s. 14) ifadesi ise kırsal kesimi değil şehirlileri tanımlar ve burada hemen mülkiyet ilişkilerinin gündeme girdiği anlaşılır.

[23] Sünni görüşün iktidar kuramı da, "iktidar kimdeyse meşru iktidar da odur" biçiminde özetlenebilir.

[24] Kısacası, bugün düzenin kilit taşlarını oluşturan oy hakkı ve sendikal örgütlenme hakkı için verilen mücadeleler önce eşkıyalık olarak tanımlanmışlardı.

[25] Konumuz açısından isabetli Kyle C. Sessions'un tarihî metin derlemelerine bkz. *Reformation and Authority, The Meaning of Peasants' Revolt*, D. C. Heath Company, Lexington, Massachusetts, 1968.

[26] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; bkz. bu sayıdaki değerlendirme: R. Aslıhan Aksoy Sheridan, "Celaliler/ Eşkıyalar: Gayesiz Asiler Miyiz Ki Hepimiz Biz?"

[27] İngiliz tarihinde Interregnum dönemi (1649-1660), sürekli ve düzenli İngiltere ordusunun da kuruluş yılıdır. Osmanlı ordusunun kuruluş yılı, geleneksel olarak 1363 yılı diye kabul edilmekteydi (şimdi "Türk ordusu" nitelemesiyle MÖ 209 yılı kabul ediliyor; yani tarihçiler olarak yapacak çok işimiz var). Ordular arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık zaman, 17. yüzyıla iki toplumun ne kadar farklı devlet örgütlenmesi içinde girdiğinin bir göstergesidir.

[28] Bkz. Suraiya Faroqhi, *Coping with the State, Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720*, The Isis Press, İstanbul, 1995.

letle vergi/haraç/gasp ve bu parayı toplayacak mevki pazarlığı yapmasını doğurduğundan başkaca bir programı, örneğin köylünün vergilerin ve sair zorlamaların hafifletilmesi için mücadelesinin yolu kalmamıştır. Siyaseti, toplumsal sınıfların kendi bilincine varma sürecini ve devlet-halk ilişkilerini tabaka ve zümrelerin gasp etmesiyle olumsuz biçimde etkileyen bu süreçtir. Devletin yakalayabildiğinden vergi ve asker topladığı hukuksuzluğunun devletten saklanan köylüyü doğurduğu süreç, devleti toplumsal katmanlardan kopartarak ayrı bir ezel-ebed varlık haline getirirken devletle ilişkilerin de halk nezdinde işini bilirlik olarak nitelenen bir ahlaka/ahlaksızlığa dönüşmesine neden olmuştur.

Erken Modern Çağ'da Avrupa'da yaygınlaşan eşkıyalığın, Akdeniz kıyılarında İtalya, İspanya ve Osmanlı'da daha uzun süre devam ettiğini, Osmanlı eşkıyalığının 19. yüzyıla gelindiğinde Balkanlar'da özel (çağdaşlarınca ve sonradan milliyetçi) bir türe dönüştüğünü/dönüştürebildiğini saptayabiliyoruz. Fakat celalileşme döneminin peşinden, 16-17. yüzyılların Osmanlı şehirlerinde esnaf-halk[29], yeniçeri ayaklanmalarıyla birlikte, Bektaşi örgütünün yaygınlaşması ve Kadızadeliler hareketinin ortaya çıkışına sahne oluşu, Avrupa'yı da içine alan çok daha kapsamlı bir dönüşümle birlikte düşünülmelidir.[30]

Bu dönüşümün bir öğesi, Yeniçerilerin, ayaklanmalarıyla ulemanın vurucu gücü olmaktan çıkarak özellikle Anadolu kökenli, gedik dışı esnafla kaynaştıktan sonra bir yandan Bektaşileşmesi, bir yandan kendi adına ayaklanmalara başlamasıdır. Aynı dönüşümün bir diğer öğesi olarak ortaya çıktığı düşünülmesi gereken Kadızadeliler, 1651 protestolarında Halvetilere karşı İstanbul esnafından destek görürken Yeniçeriler, Kadızadeliler ve esnafın karşısında Halvetilerin yanında yer alırlar.[31] Doğrudan hanedanın kullarından olan Yeniçerilerin esnaflaşmasıyla Osmanlı bakışının kalıntısı olan bugünkü ifadeyle "heterodokslaşma" olgusu birlikte düşünülmelidir.[32] Cemal Kafadar'ın andığı 1807

[29] Osmanlı şehir halkının 1622-1719 dönemi ayaklanmaları için bkz. Eujeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul*, Brill, Leiden, Boston, 2004 ve aynı yazar, "Artisans' Network and Revolt in Late Seventeenth-Century Istanbul: An Examination of the Istanbul Artisans' Rebellion of 1688", *Popular Protest and Political Participation in The Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayı, Christoph K. Neumann, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2011, 105-126. Ayrıca bkz. bu sayıdaki Şam halkının örneği, Ş. Korkmaz, *a.g.e.*).

[30] Cemal Kafadar da Reformasyon'la paralellik kurar (Cemal Kafadar, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels Without a Cause?", *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı: 1-2, 2007, s. 121.)

[31] Bkz. Sariyanis, *a.g.e.*, s. 11 (Yeniçeri ağalarından birinin adı da Bektaş Ağa'dır!).

[32] 1905'te başta Erzurum olmak üzere yaygınlaşan esnaf önderliğindeki ayaklanma dikkat çekicidir. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Diyarbakır halkının Hamidiye Alayı paşası İbrahim Paşa'ya saldırısını ise Ziya [Gökalp] Bey destanlaştırmıştır (Bkz. *Şaki İbrahim Destanı* (Şevket Beyanoğlu, *Ziya Gökalp Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1976)). İlginç olan, 1905'te ve 1908'de Jön Türk militanları Hüseyin Tosun'un Erzurum'da, Dr. Nazım'ın İzmir'de dükkan açarak kendilerini esnaf gibi gösterebilmeleridir; 1960'larda Anadolu'nun hemen her il merkezi ve kazasında, açılan TİP şubelerine karşı gerçekleştirilen saldırıları bilince esnafın bu tutum değişikliğini de araştırmak, devlet desteğini de sorgulamak gerekiyor.

yılında imzalanan hüccet, kendi çıkarı için özneleşme sürecinin doruğuna işaret etmektedir.[33] Avrupa'da modern çağa giden yolda[34], yalnızca İngiltere'den örnekle Leveller ve sonrasında bir tarikat örgütlenmesi de olan Quaker mücadelelerinin ortaya çıkışındaki paralelliklerin sorgulanması akla gelebilir.

Doğan Avcıoğlu gibi "Osmanlı'nın Müslüman Türk'ü 16. yüzyılda burjuvalaşabilir miydi?" diye sormayacağız. Belki şu sorulabilir: Erken modernizme geçişte, eşkıyanın devlete yanaşanı ve eşkıyaya yanaşan devletin oluşturduğu üretimle zorbaca ilişki kuran şiddet ittifakı karşısında, şiddeti tekelleştirerek devletleşen eşkıya ve devletin bu biçimine karşı koyan üreticilerin oluşturduğu gelenek ve doğurduğu bilincin iki ayrı tarih oluşturduğundan mı söz etmek gerekiyor?

Cemaat ahlakından modern topluma geçişle birlikte, toplumsal mücadelelerin ve direnç yollarının biçimi değişirken delikanlıların rüyaları, dizi film mantığının işleyiş biçimiyle, dağda orta sınıf şehirli gibi davranan yaşa dışı kahramanları yaratmaya devam eder. 1919'da New York'ta Johnston McCulley tarafından yaratılan bir kahraman olan Zoro, Kaliforniya'da İspanyol krallığına karşı mücadele veren, kılıcıyla askerlerin pantolonlarına "Z" çizerek donlarını ortaya çıkarıp onları küçük düşüren büyük toprak sahibidir. Zoro'yu (*zorro*, İspanyolca tilki) sevimli kılan, gerçek kimliğini açık etmeden (mitolojinin hilekâr tavşanı!) sadece bizim için bir kahraman olarak kalmasıdır.[35] Aslında Şarlo'nun da yaptığı, polislerle alay ederek, pasif direnciyle şehirli alt sınıfların gönlüne su dökmektir. Anadolu köylüsünün ise devlete ve düzene karşı intikam biçimi, gizli alaycılıktır. Her şeye egemen olduğunu sanan yönetici sınıfın köylünün farklı dünya algısından ve kendisine gerçekten ne kadar uzak oluşundan haberdar olmaması, onun gizlice alay konusu yapılabilmesinin imkânını hazırlar. Kendisini cahil ve aptal gösteren köylü, buna inandırdığı oranda yönetici şehirliyle alay edip eğlenir. Günlük yaşamdan ve anılardan birçok örneğini bildiğimiz bu tutumun bir örneğinde, 1900'lü yıllarda Van'da Kürt aşiretler ilk kez otomobil gördüklerinde önüne yesin diye saman koyarlar ve aslında aşiretin bu saflığına gülen devletlileri kandırarak onları alay konusu yapmaktadırlar. Anadolu'da yaygın eşkıya-kaymakam hikayesi ise şöyledir: Kaymakam haber salmış köye ziyarete gelecekmiş. Köylüler sofraları, kurbanlıkları hazırlamışlar. Muhtar bir heyetle karşılamaya çıkmış. Fakat saatler geçmiş, geç kalmış gelmemişler. Sonunda geldiklerinde, köylü muhtara ne olduğunu sormuş. O da eşkıyaya

---

[33] Bkz. Kafadar, *a.g.e.*, s. 130.

[34] Genel olarak bkz. Charles H. Parker ve Jerry H. Bentley (ed.), *Between the Middle Ages and Modernity, Individual and Community in the Early Modern World*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Maryland, 2007 ve özellikle Alman köylü isyanları için *a.g.e.*, Thomas A. Brady Jr., "German Burghers and Peasants in the Reformation and the Peasants' War: Partners or Competitors? ", s. 33-51.

[35] Toprak ağası ile köylüsünün sınıfsal çelişkilerine karşılık aynı kültür ve ahlak dünyasında yer alışları da (örneğin eski ağalar kızlarını, aynı marabalarının yaptığı gibi, okutmazlardı) toplumdan topluma gösterdiği farkla inceleme konusu olmalıdır.

yakalandıklarını, başlarına olmaz işler geldiğini anlatmış. "Ey, bari nasılsınız?" diye sorduklarında da "alışana kolay da kaymakam bey çok zorlandı" demiş.

Hukukun anlamsızlaşarak sözde örf ve teamüle dönüştüğü bu ortam, yönetici sınıfın işine gelir, zor ve ideolojik araçlarında seçim serbestisi sağlar. Toplumsal katılımın bir türevi olduğundan eğitimin modernleşmesini de engelleyen bu ortam, bu kültür ortamının çocuğu olan polislerin, İstanbul'da Boğaz Köprüsü'nden atlamak isteyen 'vatandaş'ı, "ne intihar ediyon ulan!" diye dövebilmelerini ve iktidarın polisi olmalarını sağlar. Bu ortamla eşkıyalığın sonunun gelmesi de biraz zordur.

Karadeniz türküsü, "Bu yil boyla gidersa/ Hep eşkıya çıkaruk" diyerek kıtlık karşısında ihtiyaçtan soygunculuğu dile getirse de Anadolu kültüründe Karadeniz arızi bir durum olarak kalmaktadır (tarihi kökleri çok daha derin küçük mülk sahipliğinin minimal aristokratik [sülale çapında] tutunumudur söz konusu olan).[36] Fakat halk edebiyatı kadar sinema ve edebiyatta işlenen Ege'nin efe tipine[37] baktığımızda, süreç kapitalizmle iç içe geçer: Kervanlara devecilik hizmeti veren Yörüklerin, kervancılardan mafyöz biçimde koruma parası alması, kökeni Orta Asya'nın gaza tipine kadar giden sembiyoz bir ilişkiye işaret eder. Ama Ege'de devreye Avrupa kapitalizmi de girdiğinde kızları Avrupa şirketlerinde tütün, kilim işçisi olurken, erken doğmuş devletin geç kalmış modernizmiyle karşı karşıya gelen ezilmiş aşiret/Türkmen bilincinin konakları yakmakla övündüğü bir ortam yaratabildiği de göz ardı edilmemelidir. Ege efeliği, 20. yüzyılda aşiret olmadan ve celalileşmeden eşkıya yaratan bir katman olarak daha yakından incelenmelidir.

II. Meşrutiyet'in kendisini "hukuk devleti" sandığı cicim aylarında Ege eşkıyalığını bitirmek için 1908 sonrasında sürek avı düzenlemesi, kanunla sosyal mühendislik yapma çabalarının bir başka traji-komik göstergesidir. Ege efelerinin modernizmle kurduğu bu ilişki, Ankara'da daha eski ve güçlü ticaret geleneğine sahip olan akraba seymenlerin, kuyruklarını dik tutarak Kemal Paşa'ya kapılarını açabilmeleriyle paraleldir. Seymenler de Kurtuluş Savaşı'na destek veren efeler de bu işbirliğiyle kendi sonlarını da getirmişlerdir.[38]

12 Mart darbesinden sonra da aynı güdüyle sıra, doğu eşkıyalarına gelmişti. Koçeroların, Hamidoların, Tilki Selimlerin, Kahveci Süleymanların "doğu"su, silah kullanma tekelini modernist hukuk devleti gibi savunamayan, yani o zamanın resmî ifadesiyle 'anarşi'de taraf olan ("bana sağcılar adam öldürüyor dedirtemezsiniz") devletin arkaikliğine, eşkıyaya yer bırakmayacak modernist bir araçla tepkisini verecekti.

---

[36] Kabadayılıktan babalığa ve mafya örgütlenmesine doğru işleyen süreçte, Doğu Karadenizlilerden Kürt kökenlilere doğru toplumsal tabanın kayması ve devletin de son süreçte bir öğe oluşu siyasal kültürümüzle doğrudan ilişkili, çözümlenmesi çok önem taşıyan bir olgudur.

[37] Bugün bölge ağzında 'efe' kız kaçırana denmektedir.

[38] Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleşen ayaklanmalar 'Anadolu İsyanları' başlığıyla geçiştirilmektedir. Çerkez Ethem dahil, bu dönemde yaşanan çeteleşmenin tarihçesi araştırılmayı beklemektedir.

Şeran "kutta't-tarik" birinci derece, sabit ceza, hadd gerektiren suçtur; Allah hakkı yani kamu davasıdır.[39] Hukukun başlangıcı, suçun tanımıdır (tanımsız suç olamaz), dolayısıyla tarihsel ve kültürel dokunun üstüne çıkacak biçimde adi suç olarak eşkıyalık, yol kesme tanımı üstünden tarihçe yazabilir miyiz? Bu alanda tarihçemizin kırsal kesimden kopamadığını görürken ve bunun birlikte yaşamın devredilen hak ve yükümlenilen görevler oluşturduğu düzende o kadar da kolay olmadığını görmüşken zaten eşkıyalık, siyaseten sıfat olarak kullanılmaya halen devam ediliyor. İktidarın toplumsal, siyasal eylemleri eşkıyalık olarak nitelemesi, eylemcileri -hem de 60'ların ABD'sinde- güney eyaletlerinde beyaz jüri önüne çıkmış zenciler haline getirmektedir. Demek ki bu yazı Hopa'da öldürülen Metin Lokumcu'ya adanmalıdır.

[39] Eşkıyalık tarihinin en azından Osmanlı hukuku cephesinin ne kadar incelikli olduğuna (ve suç açısından değilse de ceza açısından belirsizlikler taşıdığına) bir örnek olarak Ebusuud fetvası: "İki şehir ve iki karye mabeynlerinde yola çıkıp, mal alıp, mabeynlerinde taksim edip, her birine nisab-ı şer'î miktarı mal düşse, yahud katl-i nefs eyleseler, hükm-i şer-i şerif nicedir? El Cevap: Mal tazmin olunup tedip ve habs olunurlar. Katl-i nefs ve cerh evliya-i katil ve evliya-i mecruha müfevvazdır, dilerse af ederler. Amma imam Ebu Yusuf'tan rivayet vardır ki: Eğer mısırda dahi silah ile kat'a kast ederlerse, kutta-i tarik olurlar. Eğer taş ile ve ağaç ile haric-i mısırda, yardım yetişmez yerde, ya geceyle nefs-i basrada dahi katil kasd ederlerse, kezalik anlar dahi kutta-i tarik olurlar. Eğer taş ile ve ağaç ile gündüzün katle kasd ederlerse, anlara kutta-i tarik hükmü icra olunmaz"; Düzdağ, *a.g.e.*, s. 151. Belirsizlik taşıyan tazir cezasının kişilere göre değiştiğini (sınıfa göre muamele) hatırlatarak, Osmanlı hukukunun İslam hukukuna uymayan konularını ve uygulama sorunlarını da anarak, çalışma konularını sıralayalım.

Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması

Esra YAKUT*

I. İslâm ve Osmanlı Hukukunda Öngörülen Cezalar

"Eşkıya", sözlükte "talihsiz, bedbaht, haylaz; haydut, yol kesen" gibi anlamlara gelen "şâki" sözcüğünün çoğuludur.[1] İslâm hukukunda "yol kesen" anlamında "hırabe" veya "kat'ı tarik" tabirleri kullanılmıştır.[2] Osmanlı kaynaklarında ise "kat'-ı tarik" tabiri kullanılmakla birlikte daha çok "eşkıya" sözcüğüne yer verilmiştir.

İslâm hukukunda yol kesip, Müslümanların ve Zımmilerin mallarını ellerinden zorla, şiddetle ve korkutarak alan, hayatlarına kasteden, halkı korkuya sürükleyen kişilerin işlemiş oldukları suç "büyük hırsızlık" olarak nitelendirilmiştir.[3] Bununla birlikte eşkıyalık suçunu hırsızlıktan ayıran en önemli fark, hırsızlık suçunun kuvvet ve şiddet kullanmaksızın bir malın gizlice alınması temeline dayanması; eşkıyalığın ise kuvvet kullanılarak zorla gerçekleştirilen bir eylem olmasıdır.[4]

Eşkıyalık, zaman zaman devlete başkaldırı, isyan suçu ile de karıştırılmakta ve bu iki suç aynı kategori içinde değerlendirilmektedir. Oysa eşkıyalık, isyan

* Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

[1] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1978, s. 1170.

[2] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* C. III, İstanbul, ty, s. 288.

[3] Ali Şafak, *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, Erzurum, 1997, s. 170.

[4] Esra Yakut, *Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları*, Ankara, 2011, s. 134.

suçundan farklı olarak mevcut siyasi iktidara başkaldırı ya da mevcut siyasi iktidarı değiştirme amacını taşımamaktadır.[5]

Eşkıyalık suçu, İslâm hukukunda had cezası gerektiren bir suçtur. Yani bu suça verilecek ceza *Kur'ân*'da belirtilmiştir. Nitekim eşkıyalık yapan kişi ya da kişiler; mal almadan, kimseyi öldürmeden, yol kesip, etrafa korku saldılarsa sürgünle cezalandırılırlar. Sadece mal alıp, cana dokunmamışlarsa, sağ el ve sol ayakları bilekten çaprazlama kesilir. Eşkıyalık sırasında adam öldürmenin cezası ise ölümdür. Öldürme eylemi sırasında, maktulün malı alınmışsa suçlu asılarak cezalandırılır.[6]

Osmanlı Kanunnâmeleri'nde eşkıyalık suçu için verilmesi uygun bulunan cezalar, İslâm Hukuku ile uyum içindedir. Yavuz Sultan Selim dönemine ait Niğbolu Kanunnâmesi'nde yer alan "Ve eğer örfle bir kimesnenin hırsuzlığı zâhir olsa kadıya iledeler, kadı dinleye ve ehl-i örfe hüccet vere, ehl-i örf dahi hüccet mucebince asılmağa müstahak, olanı asa ve kat'-ı uzv olmak lazım geleni kat' eyleye. Bu babda ber-mûceb-i örf lazım olan siyâsete dahi kanun-ı kadime muhalif kadılar mani olub siyâseti tehir etdirmeye ve siyâseti günahını olan yerde etdüreler."[7] ifadesi eşkıyalık boyutundaki hırsızlıktan ve bu suça verilen cezalardan söz etmektedir. Çünkü asılarak ölümle cezalandırma ve "kat'-ı uzv" cezaları yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi eşkıyalık suçuna verilen cezalardır. Bu suçla ilgili daha açık bir hükme, Kanuni dönemine ait Bozok Sancağı Kanunnâmesi'nde rastlanmaktadır. "Her kim yol kesüb harâmilik etse boğazından asub ziyade zecr edeler"[8] şeklindeki bu hüküm, eşkıyalık suçuna verilecek cezayı açıkça ortaya koymaktadır ve İslâm hukukunda suça verilen had cezasının bir ifadesidir.

Şeyhülislâm fetvalarında da eşkıyalık suçunun öncelikle had cezaları ile cezalandırılması, suçun unsurlarında ya da ispat şartlarında eksiklikler varsa cezalandırma yetkisinin kadıların takdirine bırakılmasının (taziren cezalandırma yöntemi) gerekliliği belirtilmiştir. Nitekim Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin eşkıyalık suçuna verilecek cezaları içeren şu fetvası cezalandırma şekillerini açıkça ortaya koymaktadır:

> Mesele: Bir livâda "sûhte" nâmına ba'zı harâmiler olup, ba'zı Müslümanların oğulların çekip alıp gidip, evliyâsı varıp talep ettiklerinde vermeyib, ve ba'zının akçaların alıp oğulların verip, ve ba'zı Müslümanların gasben koyunların alıp, ba'zı Müslümanları dahi tutup kollarından asıp darb-i şedîd ve sikence edip, nice akçaların alıp, mâbeynlerinde taksim eyleyib, zulm ü te'addîleri hadden mütecâviz olsa mezbûrlara ne lazım olur?

---

5 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 199-200.

6 Abdülkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, (Çeviren: Akif Nuri), C. 4, İstanbul, 1979, s. 154-164; Anwarullah, *The Ciriminal Law of Islam,* New Delhi, 2006, s. 195-196; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza,* (Çeviren: İbrahim Tüfekçi), C. 2, İstanbul, 1994, s. 148.

7 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 428 (md. 134).

8 *Y.a.g.e.*, C. 6, s. 226, (md. 1).

el-Cevap: Mezbûrlar iki karye ve iki mısır mâbeynlerinde olmayıp, mısra mesîre-i seferce ba'îd mağarada müctemi' olan, kuvvet ve şevket sahipleri kıvâm olup yola çıkıp Müslümanlardan malların alıp, mâbeynlerinde her birine onar dirhem-i şer'i düştüyse, elleri ve ayakları sağ olanların, sağ elleri ve sol ayakları kat' olunur. Eğer yola çıkıp adam katl ettiler ise imam onları hadden katl eder. Verese-i maktûlün afvına i'tibar olunmaz. Eğer hem nisab miktarı mal alıp hem katl-i nefs eylediler ise, muhtardır, dilerse sağ ellerin ve sol ayakların kat' edip ba'dehu salb eder (asar), yâ ibtidâ katl eder. Dilerse, salb böğrünü süngü ile şakkeder (yarar). Ba'del-had, aldıkları mal bâki ise ashâbına verilir, zâyi' olduysa tazmin olunmaz. Eğer yola çıkmayıp gasbla mal aldılar ise, tazmin olunup ta'zir-i şedid (şiddetli tazir) ve habs-i medid (uzun süreli hapis) olunurlar.[9]

II. Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Olaylarının Artması, Çıkartılan Fermanlar ve Alınan Önlemler

XVI. yüzyıl başlarından itibaren devlet ve toplum hayatındaki iktisadi sıkıntılar, vergilerin arttırılmasına neden oldu. Bu durum özellikle reaya açısından ağır bir tablo ortaya çıkarttı. Çalkantılı ekonomik koşullardan faydalanmaya çalışan kapıkulu askerleri, askerlik görevlerinin dışında tarım, hayvancılık ve ticari hayatla da ilgilenerek, üç ayda bir aldıkları ulufeleri değerlendirme hesapları yapmaya başladılar. Tımarlı sipahiler ve diğer dirlik sahipleri, dirliklerini peşin para ile mukataaya vererek haksız kazanç elde etme yoluna saptılar. İstanbul'da yaşayıp, vilâyetlerde haslara ve çiftliklere sahip olan devlet adamları ise reayanın sırtından gelir kaynaklarını arttırmaya çalıştılar. Bu tür ekonomik çalkantılara, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları şehzade Bayezid ve Selim'in mücadeleleri nedeni ile ortaya çıkan yönetim zafiyeti de eklenince, halk arasında ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri giderek tırmanma eğilimi gösterdi.[10] XVI. yüzyılın sonlarında, Batı'da ve Doğu'da devam eden savaşlar, ağır sefer masraflarına neden oldu. Bozuk olan ekonomik durum iyiden iyiye kötüleşti. Topraksız, işsiz genç nüfus, eşkıya topluluklarına yöneldi.[11] XVII. yüzyılda da Osmanlı Devleti'ni bir yandan savaş koşukları zorlarken, diğer yandan da eşkıyalık hareketleri ve bu hareketlerin ortaya çıkarttığı sonuçlar etkiledi. Seferlerde görevlendirilen askerlerden görevlerine gitmeyenler veya seferlere katıldıktan sonra terhis edilenlerden bir kısmı da yağmacılık yapan ve para karşılığı birinin hizmetine girmeye hazır olan silahlı çeteler oluşturup,

---

[9] M. Ertugrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1972, s. 151 (Fetva No: 735).

[10] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celali İsyanlari"*, İstanbul, 1975, s. 93-97.

[11] Mücteba İlgürel, "Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 467; Efkan Uzun, "Osmanlı Örneklemi Üzerinde Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış", *TSA*, Yıl:10, S. 3, Aralık 2006, s. 35-36.

eşkıyalık faaliyetlerinde bulundular.[12] Askerlerin seferlere eksiksiz katılımını sağlamak amacı ile çıkartılan fermanlarda, seferlere katılmayan yeniçerilerin kaza kaza dolaşılarak tespit edilmesi ve emre itaat etmedikleri için şer'an katl edilerek cezalandırılmaları buyruldu.[13] 15 Nisan 1698 tarihli bir fermanda, bir önceki yıl çıkılan sefere pek çok yeniçeri askerinin katılmadığı görüldüğünden bu askerlerin tespitinin yapılarak katl cezası verilmesi, uygun olanların katl ile diğerlerinin ise hapis, sürgün ve kalebendlik cezaları ile cezalandırılıp, mevcut mal ve erzaklarına el konulması emredildi.[14] 27 Mayıs 1698 tarihli bir başka fermanda ise sefere katılmayan, yol kesip eşkıyalık yapan kimselerin yakalanıp; güvenilir görevliler eşliğinde, İslâm Hukuku kurallarınca cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istendi.[15]

Sadece Anadolu'da değil, Rumeli'de baş gösteren eşkıyalık olayları için de zaman zaman fermanlar çıkartıldı. 17 Nisan 1746 tarihli bir fermanda, havaların ısınıp, baharın gelmesi nedeni ile eşkıyalık olaylarının yeniden artması beklendiğinden bölgedeki kadılar, mütesellimler, yeniçeri serdarları, malikane mutasarrıfları, voyvodalar, has ve evkaf zabitleri, ayan ve il erleri uyarılarak, sınırları dâhilindeki eşkıyalık hareketlerine aman vermemeleri istendi. Kazalarında olan eşkıyanın ve başıboş leventlerin üstlerine gidilerek, şer'an cezalandırılmaları emredildi.[16] Yine Rumeli Valisi tarafından 27 Ekim 1746 tarihinde çıkartılan bir buyrultuda, yol kesip, eşkıyalık yapan kimselerin reayaya zarar vermeleri durumunda; verdikleri zararın kaza zabitan, ayan ve halkına tazmin ettirileceği belirtildi.[17] 17 Nisan 1746 tarihli bir başka buyrultuda, Karaferye kazasında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan ve karışıklık çıkartan, Arnavud Hasan adlı kişi ile arkadaşlarının "külliyen temdir" edilerek, idamları istendi.[18] Arnavudların eşkıyalık olaylarına sıkça karışmaları nedeni ile 20 Nisan 1746 tarihli bir buyrultuda, karyelerde Arnavud halkından kimsenin bekçi olarak kullanılmaması emr olundu. Ayrıca bekçi seçilecek kişilerin Müslüman, dindar ve cesur kişiler arasından seçilmeleri istendi.[19]

Eşkıyalık olaylarıyla mücadele etmek amacı ile hazırlanan buyrultularda ise bu mücadeleyi sürdürmekle görevlendirilen kişiler ve bu kişilere verilen yetkiler belirtilmekteydi. 26 Haziran 1697 tarihli bir buyrultuda, Kütahya ve Afyon sancaklarında ortaya çıkan eşkıyalık olaylarını bastırmak için Bayram Ağa'nın

---

[12] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çeviren: Zeynep Altok), İstanbul, 1999, s. VI.

[13] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 25a; Adem Arı, *525 Numaralı Afyon Şer'iyye Sicilinin Bugünlü Alfabeye Göre Yazılması,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1998, s. 95-98'den naklen.

[14] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 36b; Arı, *a.g.e.*, s. 129-131'den naklen.

[15] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 39b; Arı, *a.g.e.,* s. 139-140'dan naklen.

[16] Vehbi Güney, *H. 1159 (M. 1746) tarihli Karaferya Kazası Şeriyye Sicili: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1993, s. 225-229 (Belge No: 56-57).

[17] *Y.a.g.e.*, s. 233-234 (Belge No: 61).

[18] *Y.a.g.e.*, s. 239-240 (Belge No: 64).

[19] *Y.a.g.e.*, s. 244 (Belge No: 68).

görevlendirildiği ifade edilmekte ve vilâyette bulunan kadı, ayan ve mübaşirlerin eşkıyalarla ilgili haber aldıkları takdirde üzerlerine gidip, olayları bastırıp, suçluları yakalamaları emredilmekte idi. Aynı buyrultuda, Bayram Ağa ve yardımcılarının görevlerini gereği gibi yerine getirmemeleri durumunda, eşkıyalık suçunu işleyen kişilere verilecek cezaların aynısı ile cezalandırılacakları ifade edilmekteydi.[20] Haziran 1698 tarihli bir fermanda ise Orta Anadolu'da kendini gösteren Yezidi eşkıyasını bertaraf etmek için kılıç ve harp erbabının Sultanönü Sancakbeyi'nin önderliğinde toplanıp, sefere hareket etmeleri emredilmişti.[21]

XVII. yüzyılda özellikle Orta Anadolu'da görülen karışıklıklarda, vilayet idarecilerinin devriye bölüklerini oluşturdukları, levend ve sekban gruplarının çıkarttıkları eşkıyalık olayları önemli rol oynadı.[22] "Saruca ve sekban taifesinin" neden oldukları "fesâd ve şekâvetlerle" ilgili çıkartılan fermanlarda, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan sekbanların her ne suretle olursa olsun haklarından gelinmesi istendi. Nitekim 11 Mart 1699 tarihli bir fermanda, Anadolu'da "kapusuz, bacasız" gezen levendlerin karye, karye konup göçerek, halktan zorla yem, yemek, bayrak ve kurban akçesi adı altında para topladıkları, yol kesip, mal alıp, insan öldürdükleri belirtilmiş; bu eşkıya gruplarının yakalanıp, şer'an cezalandırılmakta tereddüt gösterilmemesi istenmişti.[23]

Eşkıyalık hareketleri sırasında, reayanın uğradığı zararın yanında kervan ticareti de güçlüklerle karşılaştı. Mayıs 1660 tarihli bir kayıtta, Ankara'da yaşayan tüccar sınıfından Recep oğlu el-Hâc Mahmut ve arkadaşlarını, Türkmen taifesinden Çoban Ali oğlu Ahmet ve sekiz arkadaşından, Karaman'a giden kervanlarını bastıkları ve bütün mallarını aldıkları gerekçesi ile şikayetci oldukları belirtilmektedir. El-Hâc Mahmut, suçluların şer'an cezalandırılmalarını istemiştir.[24]

Devletin eşkıyalık olaylarını önlemek amacı ile aldığı önlemlerin başında, gençlerin kefile bağlanması uygulaması gelmektedir. Bu uygulamada, kefil olmayı kabul eden kişi, kefile bağlanan kişiyi, kadı veya subaşı istediği zaman hemen bulup getirmekle görevlidir. Kefile bağlama işleminin başlangıcında köyün bütün erkekleri gruplar halinde mahkemeye getirilmiş, her erkek özellikle genç bir erkeğe kefil olmuş; köyün kethüdası da kefillere kefillik yapmıştır. İmam ya da papaz ise kethüda ile birlikte hepsinin kefili kabul edilmiştir.[25] Nitekim Aralık 1765 tarihli Antakya Şeriyye Sicilleri'ne ait bir kayıtta, Belan Kasabası sakinleri, Müftü Abdülkafi Efendi, Vaiz Süleyman Efendi, Kaymakam Abdurrahman, İbrahim Çelebi ve Neccâroğlu İbrahim Ağa'nın hazır bulunduğu Meclis-i Şer'i Şerif'de, eşkıyayı kasabalarına sokmayacaklarına, eşkıyalık yapanları

[20] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 15a; Arı, *a.g.e.,* s. 63-64'den naklen.
[21] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 19b; Arı, *a.g.e.,* s.77-78'den naklen.
[22] Akdağ, *a.g.e.*, s. 316-317.
[23] *525 Numaralı Afyon Şeriyye Sicili*, vr. 58a; Arı, *a.g.e.,* s. 193-196'dan naklen.
[24] *46 Numaralı Ankara Şeriyye Sicili,* Belge No: 103; Rahşan Kaynak, *H. 1070-1071 (M. 1660-1661) Tarihli 46 Numaralı Ankara Şer'iyye Sicili (transkripsiyon ve değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), C. I, Ankara, 2001, s. 196-197'den naklen.
[25] Akdağ, *a.g.e.,* s. 212-213.

yakalayıp adalete teslim ederek, layık oldukları cezalarla cezalandırılmalarını sağlayacaklarına dair birbirlerine kefil olmuşlardır.[26]

Devletin eşkıyalık faaliyetlerini önlemeye yönelik aldığı başka bir tedbir "nezre bağlama" uygulamasıdır. Bu uygulama, devletin halktan muhalif hareketlere katılmayacağına dair söz alması, sözünde durmayanlardan ise ceza olarak para tahsil etmesidir. Bu ceza, bazen para olarak alındığı halde bazen bedeni (çalıştırma) ceza olarak uygulanmıştır.[27] Aynı uygulama içinde reayanın ata binmesi, silah kullanması, levend kıyafeti giymesi de yasaklanmıştır. Hatta eşkıyalık olaylarına sıkça rastlanan bölgelerde reayanın silahları da toplanmıştır.[28] Aralık 1765 tarihli bir kayıtta, Payas Kasabası sakinlerinin ileri gelenleri Meclis-i Şer'i Şerif'te toplanarak, eşkıyalık hareketlerine birlik olarak karşı duracaklarına; içlerinden karışıklık çıkartan, eşkıyayı destekleyen kişiler olursa Matbah-ı Amire'ye otuz bin kuruş nezr akçesi ödeyeceklerine dair söz vermişlerdir.[29] Yine aynı kasaba sakinleri; çarşı, pazarda silah ve tüfekle gezmeyeceklerine, zımmilerin kasaba içinde kendi kıyafetleri ile dolaşacağına ve cizye, ispençe vergilerini ödemekten kaçınmayacaklarına dair de yemin etmişlerdir.[30]

Eşkıyalık olaylarını önleyebilmenin bir diğer yolu, devlet otoritesini arttırmaktır. Bu amaçla, devlete yararlı işlerde bulunan, tecrübeli, yetenekli devlet adamları, olağanüstü yetkilerle donatılarak görevlendirilmiştir. Yanlarına da pek çok il eri, kale eri, aşiret veya cemaat boy beyi verilmiştir.[31] Bu görevliler arasında yer alan "il erleri", sancaktaki her köyün gençlerinden kurulmuş bulunan derneğin üyeleridir. Bu örgütün esas amacı köyün içinde ve çevresinde asayişi korumaktır. Ayrıca güvenlik kuvvetlerince bastırılamayacak büyüklükteki karışıklıklarda her kazanın kadısı, bu örgütlerin başındaki "yiğitbaşıları"na çağrıda bulunarak il erlerini toplayıp, resmi güvenlik kuvvetlerine destek vermiştir.[32] Nitekim karışıklıkları gidermeye yönelik çıkartılan fermanlarda, göreve çağrılan güçlerin içinde il erlerine de yer verilmiştir. Küre Kadısı'na 17 Ağustos 1567 tarihinde gönderilen bir hükümde, Canik'te suhte ve levend eşkıyasının çıkarttığı karışıklar, Kastamonu'da ise Söylemez isminde bir hırsızın yanına topladığı adamlarla köyleri basıp, adam öldürmesi nedeni ile sefere

---

[26] *8 Numaralı Antakya Şeriyye Sicili*, Belge No: 137; Özcan Tatar, *8 Numaralı Antakya şer`iyye sicili H. 1178-1179/M. 1764-1765,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1998, s. 244-245'ten naklen.

[27] Mehmet Zeki Pakalın, "Nezir", *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993, s. 690-692.

[28] Gürsoy Şahin, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkıyalık Hareketleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, Temmuz, 2003, s. 81.

[29] *8 Numaralı Antakya Şeriyye Sicili,* Belge No: 133; Tatar, *a.g.e.,* s. 236-237'den naklen.

[30] *8 Numaralı Antakya Şeriyye Sicili*, Belge No: 134; Tatar, *a.g.e.,* s. 238-239'dan naklen.

[31] Süleyman Demirci, Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler", Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)" *History Studies. International Jounal of History. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, http://www.historystudies.net/Defaultx.aspx?SID=5, s. 84-85.

[32] İl erleri örgütü, asayişi sağlamaya yardımcı bir güç olarak kurulmasına rağmen zamanla eşkıyalık olayları içinde yer almıştır. Bkz. : Akdağ, *a.g.e.,* s. 210-211.

gönderilecek sipahilerin bu bölgenin muhafazasına tayin olunması istenmiştir. Gerekli olan durumlarda ise bunlara il-erlerinden destek sağlanarak karışıklıkların giderilmesi emredilmiştir. Hatta il-erlerine nerede silahlı suhte görürlerse yakalayıp hapsetmeleri için emir verilmiştir.[33]

Bütün bu önlemlerin yanında eşkıyalık suçlarına verilen cezalarda da caydırıcılık temel prensip olarak benimsenmiştir. Verilen cezalar suçun niteliği, çevreye verdiği zarar, tekerrürü gibi unsurlar dikkate alınarak İslâm Ceza Hukuku kuralları çerçevesinde belirlenmiştir.

III. Osmanlı Ceza Hukukunda Eşkıyalık Suçuna Verilen Cezalar

Osmanlı Ceza hukukunda eşkıyalık suçuna verilen en ağır ceza, İslâm Hukuku kuralları gereğince uygulanan ölüm cezalarıdır. Bu cezaların verilmesi sırasında ölümle cezalandırılacak olan kişinin, fesadı, kötülüğü alışkanlık haline getiren, çevresine zarar veren bir suçlu olduğu alınan fetva ile belirtilerek, katlinin şer'an uygunluğu ifade edilirdi.[34] Nitekim Mayıs 1660 tarihli bir kayıtta, Ankara'da Yuvalı Mustafa adı ile nam salmış olan eşkıyanın katlinin vacip olduğuna dair fetva alınmış ve fetvanın gereğinin yapılması konusunda ferman çıkartılmıştır.[35] Zaman zaman da fetva alınmaya ihtiyaç duyulmadan sadece padişah fermanı ile ölüm cezası verilmekteydi. Ocak 1661 tarihli bir fermanda, Kara Osman adı ile tanınan Celâli eşkıyasından bir kişinin, işlemiş olduğu suçlara karşılık şer'an katil cezası ile cezalandırılması emredilmiştir.[36] Yine 17 Kasım 1659 tarihli bir başka fermanda eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Abaza Hasan ve arkadaşlarının yakalanıp, şer'le haklarından gelinmesi emrolunmuştur.[37] Ölüm cezası, zaman zaman aynı suçu işleyen kişilere ibret olması ve caydırıcılık sağlaması düşüncesi ile de verilebilmiştir. 12 Eylül 1568 tarihinde Manyas kadısına gönderilen bir hükümde yol kesip, eşkıyalık yapmaktan tutuklu bulunan Mehmet ve Pir Ali adlı kişilerin, halkın talebi üzerine diğer eşkıyaya ibret olması için ölüm cezası ile cezalandırılmaları istenmiştir.[38] 27 Ekim 1617 tarihli bir başka kayıtta; Biga sancağının Güvercinlik kazasında ortaya çıkarak, Bursa'dan gelen kervanların yolunu kesen, yolcuları öldürüp mallarını gasp eden

[33] *7 Numaralı Mühime Defteri. (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks,* (Haz.: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Çelebioğlu), C. I, Ankara, 1998, s. 33 (Belge No: 73).
[34] Ahmet Mumcu*, Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985, s. 30.
[35] *46 Numaralı Ankara Şeriyye Sicili,* Belge No: 470; Kaynak, a.g.e., s. 468'den naklen.
[36] *46 Numaralı Ankara Şeriyye Sicili*, Belge No: 374; Kaynak, a.g.e., s. 405'den naklen.
[37] *B 131/346 Numaralı Bursa Şeriyye Sicili*, vr. 53b.
[38] *7 Numaralı Mühime Defteri. (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, (Haz.: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Çelebioğlu), C. III, Ankara, 1999, s. 58 (Belge No: 2089).

kara levend, suhte ve firkateci eşkıyasının yakalanarak teftiş olunup, "şer'le haklarından gelinmesi" hükm olunmuştur.[39]

Eşkıyalık suçundan yakalanan kişilerin öncelikle kendilerinden davacı olanlarla davaları görülmüş, üzerlerine sabit olan hakları alınıp sahiplerine verilmiş ve son olarak İslâm Hukuku hükümlerine göre cezalandırılmışlardır. Örneğin 10 Ekim 1617 tarihinde Bosna Eyaleti Mutasarrıfı Vezir İskender Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Bihke Sancağı Beyi Murat Bey ile Mehmet Bey'in yolunu kesip, adamlarını katledip, eşya ve erzaklarını yağmalayan; halktan birçok kimseyi yaralayıp, esir edip, çeşitli zulümler yaptıkları şikayet edilen eski Kırka Bey'i Sefer Bey'in oğlu Mustafa ve adamlarının yakalanarak, Bosna Divanı'nda teftiş olunup, üzerlerine sabit olan hakların sahiplerine iadesi istenmiştir. Suçlular bu işlemlerin ardından cezalandırılmışlardır.[40] 25 Kasım 1617 tarihinde Selânik Sancakbeyi'ne gönderilen bir başka hükümde ise, Köstendil'in Dolyan Panayırı pazarında mallarını satıp geri dönmekte olan tüccarları Ustrumca Kazası'nın Kosterin adlı Derbend köyü civarında yollarını keserek katleden, mal ve yiyeceklerini alan eşkıyaların yakalanmaları emredilmiştir. Aynı hükümde, suçluların davacı olanlarla davalarını görüp, üzerlerine sabit olan haklar alınıp, sahiplerine verildikten sonra şer'an cezalandırılmaları istenmiştir.[41]

Eşkıyalık suçu için, İslâm Hukuku kurallarınca uygulanan katl, el-ayak kesme cezalarının dışında, en fazla uygulanan bir diğer şer'i cezalandırma şekli sürgündür. Bu cezanın uygulanması ile hem eşkıyalığa sebep olan kişiler, yaşadıkları ve suç işledikleri ortamlardan uzaklaştırılmış, hem de örgütlenmiş olan eşkıya grupları dağıtılmıştır. Kasım 1709 tarihli bir hükümde, Muğla'da Yeniçeri Kethüdalığı görevinde bulunan Abdi Çavuş'un, Müftü Yusuf'u da kendisiyle birlikte hareket etmeye ikna ederek eşkıyalık hareketlerinde bulunduğu ve işlemiş olduğu bu suç nedeni ile Lefkoşa'ya sürgüne gönderildiği belirtilmektedir.[42] 3 Kasım 1824 tarihli bir kayıtta, Afşar eşkıyasından Veziroğlu adlı kişi, Kayseri ve Bozok halkının ekinlerine ve hayvanlarına zarar verdiği için[43] 7 Kasım 1823 tarihinde Bazarköyü sakinlerinden Küçük Mehmet bulunduğu yerin halkına verdiği zararlardan dolayı[44] Kütahya'ya sürgün edilerek cezalandırılmışlardır.

Osmanlı toplumunda yerleşik hayata sahip olmayan aşiretler de, özellikle yaylak ve kışlakları arasındaki hareketleri sırasında; yerleşik halka saldırıp, ürünlere ve hayvanlara verdikleri zararlar nedeni ile sürgün cezası ile cezalan-

---

[39] *82 Numaralı Mühime Defteri (1026-1027/1617-1618). Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım*, (Haz.: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Çelebioğlu), Ankara, 2000, s. 91-92 (Belge No: 137).

[40] *Y.g.e.m.d.,* s. 79 (Belge No: 119).

[41] *Y.g.e.m.d.,* s. 106-107 (Belge No: 160).

[42] *7 Numaralı Lefkoşa Şeriyye Sicili,* Belge No: 316.

[43] *13 Numaralı Kütahya Şeriyye Sicili,* vr. 29a.

[44] *Y.a.g.ş.s.,* vr. 47a.

dırılmışlardır.[45] Burada birinci amaç, eşkıyalık hareketlerinde bulunan aşiret mensuplarını cezalandırmaktır. İkinci amaç ise, göçebe halde yaşayan bu insan topluluklarını boş topraklara yerleştirerek iskânlarını sağlamaktır. Nitekim Haremeyn bölgesinde yaşantılarını sürdüren Reyhanlı Aşireti mensuplarının, içinde bulundukları eşkıyalık faaliyetleri nedeni ile 13 Mayıs 1765 tarihli bir kararla; Halep Valisi Mehmet Paşa'nın gözetiminde, Rakka Mukataası'na sürgün edilerek iskânları uygun bulunmuştur.[46] Sürgün cezasından kurtulmak isteyen aşiret mensuplarının bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına dair devlete söz vererek kendilerini nezre bağladıkları görülmektedir. Reyhanlı Aşireti'ne bağlı Coşlu Cemaati üyeleri de 1752 tarihinde, on iki bin beş yüz kuruş nezr bedeli karşılığında bulundukları bölgede yaşantılarını devam ettirmişlerdir.[47]

Eşkıyalık suçu işleyen kişilere verilen had cezalarının dışında, bazı yardımcı cezalara da başvurulmuştur. Bu cezaların başında, hapis cezaları gelir. Hapis, genellikle eşkıyalık suçu işleyen kişilere yargılanmaları aşamasında ya da İstanbul'a gönderilip cezalandırılacak olan suçlulara bu süre içinde uygulanan ek bir cezadır. Hapis cezaları, eşkıyalık suçu işleyen kişilere taziren verilen cezalardır.[48] Eşkıyalık ile ilgili pek çok olayda, suçluların yakalanmalarının ardından yargılanıncaya kadar hapsedildikleri görülmektedir. 15 Ağustos 1567 tarihinde Adana Bey'ine gönderilen bir hükümde; yol kesip, eşkıyalık yapan Meleş, Umurlar ve Şâmiler adlı Arap Cemaatlerine baskın yapıldığında eşkıyalardan bir kısmının Adana, Tarsus, Teke ve Hamid sancaklarına kaçtıkları belirtilmiş ve bu sancakların beylerinden eşkıyaların yakalanarak hapsedilmeleri istenmiştir.[49]

Filibe Kadısı'na gönderilen bir başka hükümde, Filibe'nin çeşitli köylerinde karışıklık çıkarttıkları yolunda haklarında şikâyet bulunan Korucu Abdi, Çingenelerden Şâdi ve oğlu ile Eşikli'den Ferhat isimli kişilerin durumlarının araştırılarak, suçlu görüldükleri takdirde hapsedilmeleri ve daha sonra gelecek emre göre hareket edilmesi istenmiştir.[50] 24 Ocak 1568 tarihinde Musul Sancakbeyi'ne gönderilen bir başka hükümde, Musul'a bağlı Toprakkale yakınlarında yerleşmiş bulunan "Evlâd-ı Beşri" kabilesinden Serhân isimli kişinin yol kesip, hırsızlık yaptığı bildirildiğinden, bu kişinin yakalanarak teftiş olunması ve gerekli görüldüğü takdirde hapsedilerek durumun İstanbul'a arz edilmesi emr olunmuştur.[51]

---

[45] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 38-39; Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul, 2007, s. 93-94.
[46] *8 Numaralı Antakya Şeriyye Sicili,* Belge No: 51; Tatar, *a.g.e.,* s. 143'den naklen.
[47] *108 Numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili (1750-1752)*, Belge No: 103; Fuat Yıldırım, *108 Numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1995, s. 210-211.
[48] Tazir cezaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz.; Yakut*, a.g.e.*, s. 30-53.
[49] *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, C. I, s. 14 (Belge No: 36).
[50] *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569),* C. I, s. 43 (Belge No: 83).
[51] *Y.a.g.m.d.*, s. 358 (Belge No: 736).

Eşkıyalık suçu için İslâm hukukunda bir cezalandırma şekli olarak gösterilen sürgün cezası, Osmanlı hukukunda gerekli görüldüğü durumlarda ağırlaştırılarak kalebendlik cezası şeklinde de uygulanabilmiştir. Bu cezalandırma şekli, sürgün ve hapis karışımı bir cezadır. Kalebendlik cezası ile suçlular yaşadıkları yerlerden uzak şehirdeki kalelere gönderildikleri için bir çeşit sürgün; surlarla çevrili kaleden dışarı çıkamadıkları için de bir çeşit hapis cezası ile cezalandırılmış olurlar.[52] Bu cezalandırma şekli, sürgün cezasına oranla daha ağır bir cezadır. 1790-1792 yıllarına ait 25 Numaralı Kalebend Defteri'nde bulunan bir kayıtta, Eskiil Kazası'nda adam öldürüp ahalinin mallarına el koyup, eşkıyalık yapan dört kişinin tutuklanarak Ankara Kalesi'ne hapsedildikleri belirtil-mektedir. Bu kişilere verilen kalebendlik cezası dokuz aydır.[53] Aynı defterde yer alan bir başka kayıtta, Eskişehir civarında eşkıyalık yapıp halkın huzurunu bozan iki kişinin, iki kez hapis cezası ile cezalandırılmalarına rağmen cezalarının bitiminin ardından aynı suçu işlemeye devam etmeleri üzerine yedi ay kalebendlik cezası aldıkları ifade edilmiştir.[54]

Kalebendlik cezaları, hapis cezalarında olduğu gibi zanlının suçunun detaylı olarak araştırılması aşamasında, kaçışı engellemek amacıyla kullanılan bir metod olarak da kullanılabilmiştir. Ekim 1698 tarihli bir kayıtta Karahisar-ı Sahib ve Ankara civarında fakir reayadan zorla mal alıp, zulm eden eşkıyadan kimselerin kim olursa olsun kalebend ve hapsedilerek isimlerinin yazılıp, araştırmayı sağlamak üzere bölge müfettişlerine bildirilmesi istenmiştir.[55] Bir başka kayıtta ise, eski sadrazamlardan Hasan Paşa'nın çuhadarlarından Hacı Mehmet'in, bir görevle gönderilmiş olduğu Selânik'de fakir reayadan haksız mal talebinde bulunduğu ve eşkıyalık yaptığı belirtilerek 6 Kasım 1746 tarihli bir fermanla, durumun araştırılması için Selânik ya da Gulos Kalelerinden birinde kalebend olarak tutulması emredilmiştir.[56]

Osmanlı hukukunda eşkıyalık suçu işleyen kişilere verilen bir diğer cezalandırma şekli, kürek cezalarıdır. Bu cezalandırma yönteminde, suçlulardan Osmanlı donanmasının kürekçi ihtiyacını karşılamak amacıyla faydalanılmıştır. Ağır bir cezalandırma yöntemidir.[57] Fakat eşkıyalık suçu için İslâm hukukunda belirtilmiş olan had cezaları arasında yer almaz. Suçun unsurlarında ya da ispat koşullarında eksiklik olduğu zaman kullanılan bir tazir cezasıdır. Eşkıyalık suçunun unsurlarında ya da ispat koşullarında görülen eksiklikler, genellikle olayların cereyan ettiği bölge halkının, korkuları nedeni ile suçlulara şahitlik

---

[52] Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebendlik, Kürek ve Prangabendlik", *http://www.e-sosder.com/dergidetay.phpp?id=73.*

[53] Ahmet Aksın-Suha Oğut Baytimur, "25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006). Kongreye Sunulan Bildiriler.* C. 4, 1. Kısım (Osmanlı Tarihi- A), Ankara, 2010, s. 809.

[54] *Y.a.g.m.*, s. 809.

[55] *525 Numaralı Afyon Şerriyye Sicili,* vr. 48b; Arı, *a.g.e.,* s. 167'den naklen.

[56] Güney, *a.g.e.,* s. 308, (Belge No: 111).

[57] Yakut, *a.g.e.,* s. 183.

yapmamasından ortaya çıkmıştır. Konuya verilebilecek en güzel örnek, 4 Aralık 1568 tarihinde Avlonya Beyi Ali Bey'e gönderilen hükümde saklıdır. Bu hükümde, Avlonya Sancağı'nda karışıklık çıkaran kişilerin yakalandıklarında, korkudan kimsenin şahitlik yapmaması nedeni ile şer'an cezalandırılamadıkları belirtilmektedir. Aynı hükümde, şüpheli şahısların yakalanarak, halktan kendilerine kefil olacak kimseler istenmesi, kefil bulunamadığında suçluların kürek cezası ile cezalandırılıncaya kadar hapsedilmeleri istenmiştir.[58]

Osmanlı hukukunda eşkıyalık suçu için uygulanan kürekle cezalandırma yöntemi zaman zaman belirgin bir neden yokken de had cezalarının yerine uygulanabilmekteydi. Örneğin bir had cezası olan sürgün cezası yerine cezayı daha da ağırlaştırmak için kürekle cezalandırma yöntemine başvurulmuştur. Ya da ıslah olmadığına inanılan bir suçlu, bir taş gemisinde müebbet küreğe mahkum olabilmiştir. Serserilik yapıp, çevrelerine rahatsızlık veren kişileri de grup halinde bir gemide çalıştırmak, daha sonra işleyebilecekleri suçlara karşı ciddi bir uyarı cezası sayılmıştır.[59] 1720-1728 yılları arasında yol kesip, eşkıyalık yaptıkları için kürekle cezalandırılan suçlular 65 gün ile 2,5 yıl arasında değişen kürek cezası ile cezalandırılmışlardır.[60]

Eşkıyalık olaylarında sadece suçu işleyen kişiler değil, bu olaylara göz yuman devlet görevlileri de şiddetle cezalandırılmaktaydı. 3 Kasım 1568 tarihli bir kayıtta, Karahisar ve Sultanönü sancaklarında Müslümanların yollarını kesip, evlerini basan, adam öldürüp, hırsızlık yapan eşkıyaların hareketlerinin sancakbeyinin ihmali yüzünden önlenemediği ifade edilmekteydi. Aynı kayıtta sancak beyine hitaben, acilen görevini yerine getirerek suçluları yakalatması emredilmiş, aksi takdirde kendisinin en ağır şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir.[61]

IV. Sonuç

İslâm-Osmanlı hukukunda had cezası gerektiren bir suç olan eşkıyalık, suçun unsurlarında ve ispat koşullarında bir eksiklik olmadığı durumlarda ölüm, el-ayak kesilmesi ve sürgün şeklindeki had cezaları ile cezalandırılmıştır. Suç ile ilgili araştırmanın yapılması aşamasında ya da failin yargılanmak için İstanbul'a gönderilmesi gerektiği durumlarda ise ihtiyati bir tedbir olarak hapis cezası uygulanabilmiştir. Osmanlı uygulamasında eşkıyalık olaylarına şahit bulunamadığında veya had cezaları şeklinde verilen sürgün cezalarının yeterli görülmeyip ağırlaştırılmak istendiği durumlarda ise kürek, kalebendlik gibi farklı cezalandırma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu cezalandırma şekilleri, kadının takdirinde olan tazir cezalarıdır. İslâm-Osmanlı hukukunda cezalandırmada amaç,

[58] *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569),* C. III, s. 215 (Belge No: 2407).
[59] Neşe Erim, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası". *IX th International Congress of Economic and Social History of Turkey*, (Dubrovnik, 20-23 August, 2002), Ankara, 2005, s. 181.
[60] *Y.a.g.m.,* s. 184-188.
[61] *7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569)*, C. III, s. 215 (Belge No: 2408).

suç işlemeye meyilli kişileri caydırmak, suçluları ıslah etmektir. Bunun için bir daha suç işlemeyeceklerine dair yemin eden, kendilerine kefil gösteren, suç işledikleri takdirde devlete nezr ödeyeceklerini kabul eden suçlular serbest bırakılabilmiştir. Bu noktada suçun tekerrürü önemli rol oynar. Tekerrür eden suçlarda had ve tazir cezalarının en ağırlarına başvurulmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B 131/346 Numaralı Bursa Şeriyye Sicili.

13 Numaralı Kütahya Şeriyye Sicili.

7 Numaralı Lefkoşa Şeriyye Sicili.

Kaynaklar

Akdağ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. "Celali İsyanları",* İstanbul, 1975.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri,* C. 3, İstanbul, 1991.

Aksın, Ahmet-Baytimur, Suha Oğuz; "25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006). Kongreye Sunulan Bildiriler.* C. 4, 1. Kısım (Osmanlı Tarihi- A), Ankara, 2005.

Arı, Adem; *525 Numaralı Afyon Şer'iyye Sicilinin Bugünkü Alfabeye Göre Yazılması,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 1998.

Avcı, Mustafa; "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebendlik, Kürek ve Prangabendlik", *http://www.e-sosder.com/dergidetay.phpp?id=73.*

Aydın, Mehmet Akif; *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2005.

Anwarullah, *The Ciriminal Law of İslam*, New Delhi, 2006.

Barkey, Karen; *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çeviren: Zeynep Altok), İstanbul, 1999.

Bilmen, Ömer Nasuhi; *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* C. III, İstanbul, ty.

Daşcıoğlu, Kemal; *Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul, 2007.

Demirci, Süleyman ve Arslan, Hasan; "Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler. Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)" *History Studies. International Jounal of History. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, http://www.historystudies.net/Defaultx.aspx?SID=5.*

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1978.

Düzdağ, M. Ertuğrul; *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı,* İstanbul, 1972.

Ebu Zehra Muhammed; *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, (Çeviren; İbrahim Tüfekçi), C. 2, İstanbul, 1994.

Erim, Neşe; "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası". *IX th International Congress of Economic and Social History of Turkey,* (Dubrovnik, 20-23 August, 2002), Ankara, 2005.

Güney, Vehbi; *(H. 1159) (M. 1746) tarihli Karaferya Kazası Şeriyye Sicili: Transkripsiyon ve Değerlendirme,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1993.

Halaçoğlu, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Ankara, 1991.

İlgürel, Mücteba; "Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1995.

Kaynak, Rahşan; *H. 1070-1071 (M. 1660-1661) Tarihli 46 Numaralı Ankara Şer'iyye Sicili (transkripsiyon ve değerlendirme),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), C. I, Ankara, 2001.

Mumcu, Ahmet; *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985.

Pakalın, Mehmet Zeki; "Nezir", *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993.

Şafak, Ali; *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku***,** Erzurum, 1997.

Şahin, Gürsoy; "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr'da Eşkıyalık Hareketleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 4, S. 2, Temmuz, 2003.

Tatar, Özcan; *8 Numaralı Antakya şer`iyye sicili H. 1178-1179/M. 1764-1765,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1998.

Udeh, Abdülkadir; *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk,* (Çeviren: Akif Nuri), C. 4, İstanbul, 1979.

Uzun, Efkan; "Osmanlı Örneklemi Üzerinde Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 10, S. 3, Aralık 2006.

Yakut, Esra; *Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları*, Ankara, 2011.

Yıldırım, Hacı Osman ve Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu (Haz.), *7 Numaralı Mühimme Defteri. (975-976/1567-1569). Özet-Transkripsiyon-İndeks,* , C. 1, 3, Ankara, 1998, 1999.

Yıldırım, Hacı Osman ve Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu (Haz.), *82 Numaralı Mühimme Defteri. (1026-1027/1617-1618). Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım,* Ankara, 2000.

Yıldırım, Fuat; *108 Numaralı Gaziantep Şeriyye Sicili (1750-1752),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1995.

Öz: Yol kesip, mal alma, çevreye ve insanlara zarar verme şeklinde tanımlanabilen eşkıyalık suçunun İslâm hukukundaki cezası, ölüm, el-ayak kesilmesi ve sürgün biçimindeki had cezalarıdır. Bu cezalar, işlenen suçun niteliği ile bağlantılı olarak değişebilmiştir. Nitekim eşkıyalık suçu işleyen kişi, yol kesip mal almadan ve kimseyi öldürmeden, sadece etrafa korku saldıysa sürgünle cezalandırılmıştır. Adam öldürmenin cezası ise ölümdür. Bir İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nde de eşkıyalık suçu için aynı cezalar uygulanmıştır. Zaman zaman halkın korkuları nedeni ile şahitlik yapamadığı durumlarda ise eşkıyalık suçunun ispat koşullarında eksiklikler yaşanmıştır. Bu koşullarda kürek ve kalebendlik gibi çeşitli tazir cezalarına başvurulmuştur. Burada amaç, had cezaları ile cezalandırılamayan suçluları ağır tazir cezaları ile cezalandırıp ıslah etmektir. Bu calışma XVI. yüzyılın sonlarından itibaren artan eşkıyalık olayları bağlamında, uygulanan cezalandırma yöntemlerini incelemektedir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Ceza Hukuku, eşkıyalık, ölüm cezası, sürgün, hapis, kalebendlik, kürek cezası

Banditry as a Crime and its Punishment within Ottoman Law

Abstract: Punishments against the crime of banditry, which included highway robbery, and any harassment that caused damage to people and property, are classified under Islamic Law as unacceptable behavior or hadd (transgression), and punished by way of execution, cutting hand and/or foot or exile. Such punishments could change according to the nature of the crime committed. When the crime of banditry aimed only to intimidate people or threatening them without actual robbery or physical damage, the punishment was usually sending into exile. Execution was reserved for the cases of murder. The Ottomans generally followed the

Islamic precedence in cases of banditry which seems to have increased during the late 16th century. Proof of these crimes was difficult to ascertain, however, in those cases where the population was reluctant to testify against the bandits. In such cases, various discretionary punishments (tazir) like hard labor or forced service in a fort (kalebentlik) were meted out. The purpose in this case was to punish and rehabilitate criminals by means of severe discretionary penalties whenever the stronger penalties could not be applied. This article examines such practices in the Ottoman Empire in terms of banditry.

Keywords: Ottoman Penal Code, banditry, death penalty, exile, imprisonment, kalebentlik, hard labor

16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Safevi Sınırında Eşkıyalar: Bir Çözümleme Denemesi*

Güneş IŞIKSEL**

Osmanlıların, ele geçirdikleri topraklarda iktidarını sağlamlaştırmak için kısa, orta veya uzun erimli önlemler (istimalet, sürgün vd.) aldıkları bilinen bir olgudur.[1] Bilindik, ancak üzerinde az durulmuş bir oluntu ise bu önlemlere karşın tarımsal artı-değerin yeniden paylaşımında uzlaşamadıkları güç odakları ve/ya Osmanlı yönetimi altına girmeye razı olmayan toplumsal katmanlarla içine düştükleri çıkar çatışmasının aldığı biçimlerdir. Bu rızası alınmamış katmanların her durumda silaha sarıldığı söylenemezse de bunların sınır bölgelerine yerleşip, sınırdaş devlet(ler)in dolaylı veya doğrudan desteğini alıp, silahlı mücadelelere girenleri -bunların eylemleri dinî biçimlere de bürünebiliyordu- bu yazının nesnesini oluşturuyor; bunun 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Safevi sınırındaki örnekleri ise öznesini.

Aslında Osmanlıların karşı karşıya kaldıkları durum, Yeni Çağ'ın başlarında geniş kitleleri ve özellikle de bulunduğu coğrafyadaki eski güç odaklarını karşısına alarak iktidarını pekiştirme sürecindeki devletlerin neredeyse tümünde görülür. Özellikle, merkezî yapılanmaların yerleş/e/mediği sınır yörelerinde -devletlerin bunları "tampon bölge" gibi algılayıp algılamadığı siyasetbilimcilerin açığa kavuşturamadığı sorunlardan biridir- bu dıştalanmış güçler birliklenir,

* Yazıyı dikkatle okuyup, düzeltip, konuyla doğrudan ilgili iki çalışmayı okumamı öneren Oktay Özel'e teşekkürü borç biliyorum.

** Collège de France, Paris, Fransa.

1 Muhsin Soyudoğan, *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab* (1690-1730), basılmamış MA tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005 ve Suavi Aydın - Oktay Özel, "Power Relations Between State and Tribes in Ottoman Eastern Anatolia", *Bulgarian Historical Review*, 3-4 (2006), s. 51-67.

bölgelerinin güç odaklarıyla pazarlık yapabilme gücüne eriştiklerinde siyasi eyleyici konumuna gelir ve siyasi bağlamın koşullarına göre devletleşebilirlerdi.[2] Deşt-i Kıpçak'ta Kozaklar, Tatarlar ve Nogaylar[3]; Hırvatistan sahilinde Uskoklar; Panonya ovalarında Hayduklar ve Martoloslar[4] (ve belki Batı Akdeniz'in Malta Şövalyeleri ve Garp Ocakları), Osmanlı tarihi özelinde saptanabilen belli başlı örneklerdir.

Konuya girmeden, birkaç anımsatma yapmakta yarar var. Bunlardan ilki, yukarıda sayılan örgütlenmelerin hısımlığı sorunudur. Her ne kadar birbirinin çağdaşı olan Kozaklar[5], Uskoklar[6], Garp Ocakları[7] üzerine tekil çalışmalar olsa da bu yapılanmaların oluşum örüntülerini ve işleyişlerini karşılaştırıp çözümleme yoluyla toplumbilimlerinin nesnesi haline getiren bir çalışma elde yok. Haliyle bunlar arasındaki yapısal hatta çevrimsel benzerlikler, şimdilik bir öngörü olmanın ötesine geçemiyor. Bu yüzden, Osmanlı-Safevi sınırındaki oluşumlar ele alınırken bunların benzerleri olduğunu öne sürdüğümüz yapılanmaları da tanımlayan bir çatıyı eşzamanlı olarak düşünmek gerekiyor. İkinci bir sorun, Osmanlı-Safevi sınırındaki eşkıya oluşumlarına ilişkin kaynakların, en azından incelediğimiz dönem için, az olması ve bunlar arasında düzen karşıtlarının ağzından yazılmış metinlerin neredeyse hiç olmaması. Dolayısıyla, bizim özne konumuna getirdiğimiz bu asilerin ve eşkıyaların içinde bulundukları tarihsel uzamın koşullarını dönemin egemen söylemlerinin içinden seçip ayırıp yeniden inşa etme zorunluluğu kendini dayatıyor. Başka bir deyişle bu eşkıya oluşumlarını, eldeki kaynakların yetersiz olması nedeniyle, öne sürdüğümüz varsayımların çeşitlendirilmesi yöntemiyle ve kaynaklardan saptayabildiğimiz olguların olası gerçekliklerine en yakın biçimde, bu demektir ki yapay olarak, kurgulayacağız. Bununla birlikte, Osmanlı-Safevi ilişkilerinin savaş ve barış tarihinin bile çok az bilinmesini ve dar bir alana sıkışmış (kısaca Kızılbaş sorunu diyelim) iktisadi-toplumsal tarihinin yazımının, en azından bu çözümleme denemesinin ana çizgileri için, çok kısıtlı veriler sunmasını ek bir engel olarak şimdiden belirtmek gerekir.[8] Son olarak yazıda, hem derginin konu başlığına ayrıksı

---

[2] Lubomyr R. Wynar, *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography,* Toronto, 1988; Aleksandar Petrović, *The* Role of Banditry *in the Creation of National States in the Central Balkans during the 19th Century: A Case Study, Serbia*, basılmamış MA tezi, University of British Columbia, 2000.

[3] Gilles Veinstein, "L'occupation ottomane d'Ocakov et le problème de la frontière lithuano-tatare (1538-1542)", Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstein, E. S. Wimbush (der.), *Passé turco-tatar, présent soviétique, Mélanges en l'honneur d'Alexandre Bennigsen*, Paris, 1986, s. 221-237; Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul, 2007.

[4] Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden, 2005.

[5] Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *Oriento Moderno,* XX, 1 (2001), s. 23-95.

[6] Catherine Bracewell, *XVI. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkıyalık: Senjli Uskoklar*, İstanbul, 2009.

[7] *Örn.* Emrah Safa Gürkan'ın bu sayıdaki yazısı.

[8] Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi", *Tarih Okulu* 6 (2010), s. 17-32; aynı

düşmemek, hem de metni gereksiz tırnak işaretleriyle boğmamak için eşkıyalık sözcüğü dolayımsız kullanılmakla birlikte bazı yöntembilimsel açmazlara işaret etmek yersiz olmayacaktır. Tıpkı ortodoksi-heterodoksi zıtlığında görüldüğü üzere, "reaya"nın toplumsal hareketlerinin meşru biçimleri yasal-siyasi yetke tarafından tanımlanır. Yetkenin belirlediği alanın dışına çıkan ya da o konuma öykünen eyleyiciler, olumsuzlanan tanımları, bazen "romantikleştirerek" ve çoğu zaman tersyüz ederek olumlar[9]. Kelimeyi, farklı temsillerini ve çağrışımlarını saptayarak tanımlamak, nesneleştirmek, yani toplumbilim nesnesi haline getirmek için kelimeye yüklenen ve bizim de algılama kalıplarımızı ister istemez yönlendiren bu farklı temsillerin oluşum süreçlerini de ayrıca ele almak, bir başka deyişle tarihçiliğe koşut olarak, bir de bakış açısı tarihçiliğini devreye sokmak gerekir. Ancak o zaman, Osmanlı-Safevi sınırı eşkıyası ve diğer yörelerin eşkıyası -bir de unutmamak gerekir ki, bunların büyük çoğunluğuna değin günümüz temsilleri, bu eylem türü kendini dönüştürerek yeniden üretmediğinden, daha doğrusu başka bir düzlemde işlerlik kazanmadığından, folkloriktir- tarihsellikleri içinde tikellik kazanacaktır.

I. Tarihsel Bağlam

Güney Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne uzanan bölge, Eski Çağlar'dan başlayarak, Anadolu ve İran üzerinde egemenlik kurmuş siyasi oluşumların en önemli rekabet alanlarından biri oldu. Her ne kadar tanımlanan uzamın tümünü değişken sürelerde elinde tutabilen güçler ortaya çıktıysa da (Ahamenişler, Selefkos Hanedanı, Abbasîler, İlhanlılar) bölgenin batısına ve doğusuna hakim olan güçlerden biri yekdiğeri üzerinde doğrudan (fetih yoluyla) veya dolaylı olarak (genelde uydu devletler aracılığıyla) üstünlük sağlayamadığı durumda (örn. Romalılar ve Partlar; Bizans ve Sasaniler), bölgenin yerel güçleri (hanedanlar, kent devletleri vd.), aradaki gerilimden yararlanma yoluna gidiyorlardı. Üstünlük yarışındaki devletlerin arasında, sınır yörelerinde oluşan bu siyasi yapılar, gerilim sürdükçe ve aracılık görevlerini yerini getirdikleri ölçüde, görece bağımsızlıklarını korurlardı[10].

---

yazar, "Batıda Safevi Çalışmalarının Geldiği Aşama ve Son On Yıla Dair Bir Bibliyografya Denemesi", *Tarih Okulu* 8 (2010), s. 51-61.

[9] Siyasi-dinî iktidarın dayattığı "ortodoksi"ye, alınan tavırların yine bu merkezce yaftalanmasına -ve yaftalananların yaftaları olumlamalarını- mesafe almadan yeniden üreten açıklama türleri (Ahmet Y. Ocak, Rıza Yıldırım), toplumsal-iktisadî etmenlerin sürece etkilerini "cepte bilip", ikincil plana atarken, yapısal yaklaşımlar ise -ister marksgil (Ernest Werner, Mustafa Akdağ), ister etnolojik (Rudi P. Lindner) temelli olsun- simgesel iktidar çatışmalarını göz ardı edebiliyor. Halbuki, dar bir süre zarfında farklı toplumsal katmanların katılımını hızlıca sağlayan, buna mukabil görece kolayca bastırılan hareketler örneğinde bile iki açıklama türünü birbirini dışlamadan daha doğrusu içiçe geçirerek serimlemeye katan çalışmalara olan gereksinim izahtan varestedir.

[10] Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown, 1963; Steven K. Ross, *Roman Edessa. Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE.*, New York, 2001; Geoffrey Greatrex - Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. Part II, AD 363-630. A narrative sourcebook,* London-New York, 2002; Beate Dignas,

Derlem Yayınları'ndan *Palu - Harput 1878* kitabının Arsen Yarman'ın hazırladığı ilk cildi "Adalet Arayışı"ndan

Söz konusu bölge, 16. yüzyılın başlarından itibaren, yeniden, iki büyük siyasi oluşumun çekişmesine sahne olur. Safeviler için burası, en azından Anadolu'ya dağılmış Türkmen boylarıyla ilişkide kalmanın yaşamsal önemi olduğu dönemde, hem bir geçiş yeri hem de birliklerine asker toplama alanı olmasından ötürü bir yayılma alanıyken Osmanlılar için de, en azından bu belirtilen nedenler yüzünden, denetim altında tutulması gereken bir coğrafî uzamdı. Bununla birlikte, Osmanlılar, yaklaşık yirmişer yıllık aralıklarla (1514-1515, 1533-1535, 1548-1555, 1578-1590[11]...) oturmuş düzeni lehlerine çevirme yoluna gittiler; Dicle'nin doğusunda ve Güney Kafkaslar'da aşamalı olarak ilerlediler ve kısıtlı da olsa, merkezî yönetimin kurumlarını ve pratiklerini yerleştirdiler. Buna karşın, dönemin coğrafî adlandırmasıyla -zira bu birimlerin o dönemdeki ve bugünkü yerlemleri çakışmaz- Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Luristan ve Irak'ta, bu demektir ki ne Osmanlılar'ın ne de Safeviler'in tümüyle ellerine geçirebildiği bu bölgede, yukarıda tanımladığımız örüntü çerçevesinde, yarı bağımsız siyasi yapıların bir kısmı güçlerini korudular[12]. Diğerleriyse, daha doğrusu sınır bölgesinin en dışındakiler, Harput örneğinde olduğu gibi, genişleyen merkezi yapılar tarafından yutuldu[13]. Yarı bağımsız yapıların da

Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbors and Rivals,* Cambridge, 2007, Laurent Capdetrey, *Le pouvoir séleucide. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 avant J.C.),* Rennes, 2007; Rémy Boucharlat, Curtis Sarkhosh, Vesta Sarah Stewart (der.), *Birth of the Persian Empire*, Londra, 2007.

[11] Görüldüğü gibi her yeni *sefer* daha fazla askerî yatırım gerektiriyor. Ancak, 17. yüzyıldan sonra bu çevrimsellik dönüşüme uğrar. Seferlerin uzaması (yıllara yayılması) sonuçların azalması bağıntısını kurmak yersiz bir çaba olacaksa da bu ikisi arasındaki ilişkinin incelenmesi, en azından Osmanlı siyasi kültürünün (karar alma süreçleri, saplantılar vd.) anlaşılması noktasında belki bir açılım sağlayabilir.

[12] Burada akla gelen bir soru, bu yarı bağımsız güçlerin Osmanlı-Safevi çekişmesinden önce varlıklarını ne biçimde sürdürdükleri. Bunun yanıtı, bu güçlerin bu çekişme sırasında yapılanmaları olsa da Gürcistan krallıkları ve Kürd hükümetleri örneğinde olduğu gibi bu önerme bunların oluşumunun sözkonusu çekişmeden az önce gerçekleştiği karşı savına çok fazla direnemiyor. Demek ki iki çelişen süreç arasındaki ilişkisellik gözden kaçırılmamalı.

[13] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989; aynı yazar, *XVI. Yüzyılda_Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999; Tom Sinclair, "Administration and

çeperinde, büyük çatışmaların sıkça yaşanmadığı ve çizgileri belli-belirsiz olan sınır bölgesinde göçebe ve yarı-göçebe boylar, özneleri değişse de yapısı yüzyıllar içinde oluşmuş bir iktisâdî düzeni sürdürdüler[14].

Öte yandan iki büyük devlet, birbirlerinin zımni hâkimiyet alanlarını tanıdıkları Amasya Barışı'ndan sonra (1555) taşra idareleri aracılığıyla bu görece bağımsız yapılanmalar üzerinde etkinliklerini arttırmağa çalıştılar.[15] Böylelikle, Erzurum Beylerbeyliği, Gürcü ocaklık sancakları ve meliklikleri, Van ve Şehrizor Beylerbeylikleri, Kürd yurtluk ve hükümetleri, daha güneyde de Bağdat, Basra ve seyrek de olsa Lahsa beylerbeylikleri Arap hanedanlıklarının ve kabilelerinin -merkezle coğrafî uzaklıklarına orantılı biçimde bu beylerbeylerinin yetki alanı ve türü değişiyordu- bir yandan sultana bağlılıklarını ve devlet hazinesine yükümlülüklerini olumlamalarını sağlama, dolayısıyla "Yukarı Canib'le" ilişkilerini en aza indirme görevini gördükleri gibi bu siyasi yapıların tekil veya birleşerek kalkıştıkları bağımsızlıkçı girişimleri dizginleme görevi görürlerdi[16]. Bu beylerbeyliklerinin ve onlara bağlı birliklerin bir diğer işi de tecimerleri ve ikincil (veya en azından mevsimsel) olarak da iki devlet tarafından

---

Fortification in the Van region under Ottoman Rule in the Sixteenth Century", *The Frontiers of the Ottoman World,* A. C. S. Peacock (der.), Oxford, 2010, s. 212-224.

[14] Hakan Özoğlu, "State-Tribe Relations: Kurdish Tribalism in the 16th-and 17th Century Ottoman Empire", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 23 (1996), s. 5-27; Nejat Göyünç, Wolf Dieter Hütteroth, *Land an der Grenze: Osmanische Verwaltung im Heutigen Turkisch-Syrisch-Irakischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert*, İstanbul, 1997; Walter Posch, "What is a Frontier? Mapping Kurdistan between Ottomans and Safavids", *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th-17th Centuries*, Eva Jeremia (der.), Pliscsaba, 2003, s. 203-215; Rhoads Murphey, "The Resumption of Ottoman-Safavid Border Conflict, 1603-1638: Effects of Border Destabilization on the Evolution of State-Tribe Relations", *Orientwissenschaftliche Hefte*, 5 (2003), s. 151-170. Aydın-Özel, "Power Relations", *a. g. m.*, s. 58-61.

[15] İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Belleten* 143 (1973), s. 191-230; Mehmet Öz, "Ottoman Provincial Administration in Eastern and Southeastern Anatolia: The Case of Bidlis in The Sixteenth Century", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1-2 (2003), s. 145-156; Tom Sinclair, "The Ottoman Arrangements for the Tribal Principalities of the Lake Van Region of the Sixteenth Century", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1-2 (2003), s. 119-144; Mikheil Svanidze, "The Amasya Peace Treaty between the Ottoman Empire and Iran (June 1, 1555) and Georgia", *Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies*, III 1 (2009), s. 191-197.

[16] Lajos Fekete, "Zur Geschichte der Grusiner des 16. Jahrhunderts", *Acta Orientalia* 1/I (1950), s. 93-132; Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590),* Ankara, 1976; Jon E. Mandaville, "The Ottoman Province of al-Hasa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of the American. Oriental Society* 90 (1970), s. 486-513; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara, 1998; Orhan Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar", *Osmanlı Araştırmaları,* XXI (2001), s. 189-207; Nilufer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara, 1999; Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ, 2003. Örn. Erzurum beylerbeyinin Gürcü beyleriyle ilişkileri için: Topkapı Sarayı, Koğuşlar Kütüphanesi 888, 37 r-39 v; *MD (Mühimme Defteri)* III,1516; *MD* V, 147, 618, 628, 1000, 1004; *MD* VI,21; *MD* VII 579, 1243, 1257, 1705, 1716, 1767, 1798, 1818, 1886, 2301, 2303, 2476, 2511; *MD* XIV, 60; *MD* XVIII, 268; *MD* XIX, 283, 464; *MD* XXII, 13, 86, 118, 140; *MD* XXIV, 330; *MD* XXIX, 312, 381, 419, 438, 474, 522; *MD* XXXII, 237.

yolculukları karşılıklı tanınan yolcuları (örn. hacılar) denetlemek ve gözetmekti. Burada gözetimden anlaşılması gereken, birbirini dışlamayan bu iki çeşit eyleyicinin olası saldırılar karşısında -yazının öznesi olan sınır eşkıyası burada devreye giriyor- gerçek veya simgesel bir bedel karşılığında canları ve mallarının korunması[17].

II. Sınır

16. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Safevi sınırının, Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta ve Güney-Doğu Avrupa'daki sınırlarıyla benzeştiği gibi farklılaştığı da kolayca serimlenebilir. Benzerliğin birincil nedeni bu sınırların birbirinin çağdaşı olmaları ve bugünkü sınır kavramına denk düşmemeleridir. Birbirini tanıyan iki siyasi erkin geçiş bölgeleri üzerinde denetimleri aslında oldukça zayıf ve belki daha önemlisi, uzamın devletlerarası ayrımsallaştırılması nesnel ölçütlere (bu ölçütleri bugün uluslararası örgütler -bunların bileşkesi sorunu, belli ki, bu yazının konusu değil- tanımlıyor, tanınmasını sağlıyor veya dayatıyor) dayanmıyor. İkinci neden ise her iki durumda da, demektir ki hem Güney Doğu Avrupa'da hem Batı Asya'da, sınırlar boydan boya tanımlanmasa bile karşılıklı olarak tanınmasıdır (Venedik'le 1479, Lehistan ile 1543, Habsburglar'la 1547, Safeviler'le 1555[18]). Farklılaşmanın nedenlerinden birincisi idarî-coğrafî koşullardır. Doğu Anadolu'da sınır kalelerinin aralıklarının yerleşim yerlerinin seyrekliği nedeniyle, üç yüz kilometreye vardığı bölgeler olabilir (gerçi, Deşt-i Kıpçak'ta da bu böyle). İkinci neden, yukarıda söz ettiğimiz üzere sınırın ağırlıklı olarak tampon bölgelerle belirlenmesidir. Son neden, bu sınır bölgesininin en uzak yörelerinde Osmanlı'nın altyapı yatırımları çok düşük olduğundan, merkezin tanıdığı yerel güç odaklarının olağandan daha fazla çeşitlenmesidir.[19] Özetlersek, Osmanlı-Safevi sınırı çok katmanlıdır ve belki büyük iki devletin sınır örgütlenmeleri hariç hiçbir katman, değişmeyen ve düzenli iyeliklere sahip değildir. Bu saptama, kanımızca, en azından ele alınan dönemde, Güney Kafkasya'dan Irak'a bütün tekil sınır konfigürasyonları için geçerli. [20]

---

[17] "Memalik-i Mahruse" tamlamasındaki tamlayanın tözü olan hırasetin -belgelerde bu, sıklıkla, hıfz masdarıyla eşleştirmeli geçer: *hıfz ü hıraset-* en azından XVI. yüzyılda yönetimin üstlendiği ve en azından simgesel düzlemde üstlendiğini üstelediği için siyasi oluşumun belirleyici bileşenlerinden biri olduğu saptaması şimdilik bir köşede dursun.

[18] Drago Roksandić, Nataša Štefanec (der.), *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium*, Budapest, 2000; Maria Pia Pedani Fabris, *Dalla frontiera alla confine*, Roma, 2002; Gilles Veinstein, "La frontière ottomane en Europe jusqu'à la fin du XVIIe siècle", *Cours et travaux du Collège de France. Résumés 2004-2005*, Paris, 2006, s. 687-702; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, Timaş, 2009, s. 239-255; Walter Panciera, "Tagliare i confini": la linea di frontiera Soranzo-Ferhat in Dalmazia (1576)", A. Giuffrida, F. D'Avenia, D. Palermo (der.), *Studi storici dedicati a Orazio Cancila,* Palermo, 2011, s. 237-272.

[19] Aydın-Özel, "Power Relations", *a. g. m.*, s. 53 *vd.*

[20] Örneğin, Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul, a. g. e.*, s. 179-190.

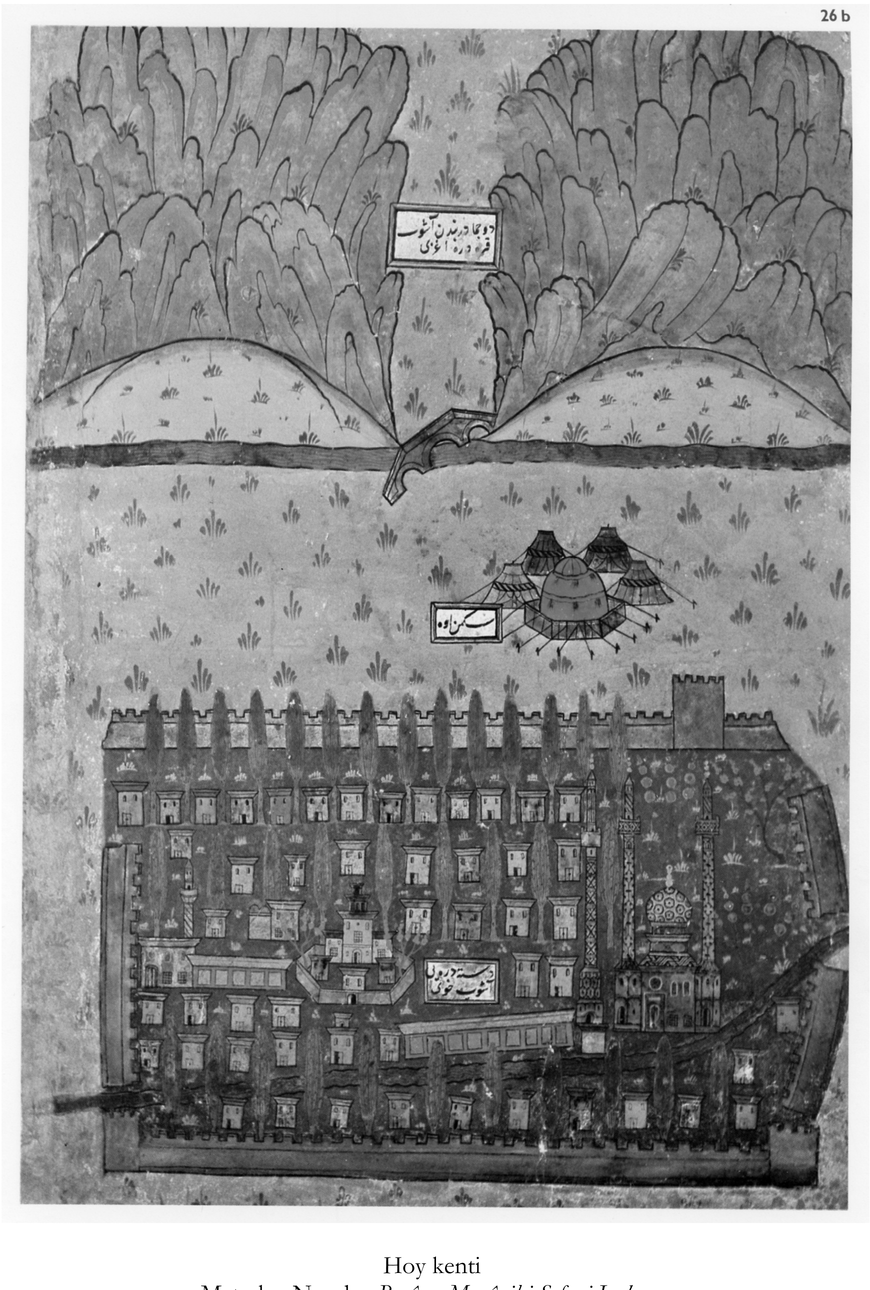

Hoy kenti
Matrakçı Nasuh - *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*

Bu yazı için toparladığımız belgeler ağırlıklı olarak bölgenin iki büyük devletinin barış içinde olduğu dönemi -1555, 1562 ve 1568 uzlaşmaları çerçevesinde sultanın ve şahın sınır beylerine müdara telkin ettiği ve bunun sonucunda sıkı bir sınır diplomasisinin geliştiği bir evreyi- kapsıyor.[21] Osmanlı beylerbeyleri ve onların Safevi konumdaşları, pek çok hükümde görüldüğü üzere, sınırlara ilişkin sorunları "söyleşerek" çözüme ulaştırmak zorundaydılar.[22] Her ne kadar, elimizde beylerbeylerinin bu pazarlıklar üzere ayrıntılı arzları yoksa da, tahminen, daha doğrusu aynı dönemde Venedik, Hapsburg ve Lehistan sınırlarındaki örneklerden çıkarsayarak denilebilir ki sınırdaş yöneticiler, barışı sürdürmek için kollamak zorunda olmadıkları durumlarda sorun çıkaran ögelerden, özellikle de eşkıyalardan -zira, çoğu zaman bu sonunculardan ayrıştırmak kolay olmasa da paramiliter güçler, yönetimler için daha bağlayıcı örgütlenmelerdir- kolaylıkla vazgeçebiliyorlar ve ahdnamelerdeki konuyla ilgili maddeleri (suçlu değiş-tokuşu veya eşkıyaların suç mahallinde yargılanması) uygulamaya geçiriyorlardı.[23] Bu bağlamda saptanması en zor ilişki türü, yarı bağımsız siyasi yapılarla onların çeperindeki düzensiz, sınır eşkıyası diye ön-tanımladığımız öbeklenmeler arasındakiler[24]. Birincilerle ikincilerin ilişkileri hangi çerçevedeydi? Görüldüğü üzere,

Osmanlılar ve Safeviler'in doğrudan doğruya sınırdaş olduğu bölgeler oldukça sınırlı. Bu takdirce, bu aracı yapıların iki büyük devletle ilişkilerini sürdürürken sınır bölgesi eşkıyasını ne ölçüde kolladıkları, ne ölçüde üstüne vardıkları, kendi iç çekişmelerinde nasıl kullandıkları, kısaca nasıl araçsal-laştırdıkları -bu da bizi yazının nesnesi olan sınır bölgesi eyleyecileri ve bunların eylem türlerinin hısımlığı sorunsalına götürüyor- sorunuyla karşı karşıyayız[25].

---

[21] Öte yandan, sınır eşkıyalığının savaş zamanlarında hem doğası değişdiğinden hem de belgelenmesi zor olduğundan, bu yazının konusu olmadığını burada anımsatmakda yarar var.

[22] *MD* VI, 21, 424, 638; *MD* VII, 1705, 1866, 2703.

[23] Takats Sándor, Eckhart Ferenc, Szefű Gyula, *A budai basák: Magyar nyelvû levelezése*, Budapest, 1915, s. 31-34 (bel. 31); 34-37 (bel. 32): 38-39 (bel. 34); 40-41 (bel. 36); 43-44 (bel. 39); 54-56 (bel. 49); 57-59 (bel. 52); 65-66 (bel. 62); 68-70 (bel. 65); 71-72 (bel. 66);72-73 (bel. 68); 92-107 (bel. 90-101); 124-126 (bel. 117); 138 (bel. 129); 142 (bel. 134). Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49, 2 (2009), ss. 157-171; Gustav Bayerle, *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593,* Bloomington, 1972, s. v-xvi. Akkirman beyi ile Kamaniçe starostları arasındaki diplomasi için, Veinstein, "L'occupation ottomane d'Ocakov", *a. g. m.*, s. 223 *vd.*; Venedik beyleri (Senato ve Stato da Màr) ve Bosna, Klis vd. Osmanlı beylerinin benzer pazarlıkları için, Fabris, *Dalla frontiera,* s. 39 vd.

[24] Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 10 (1999), s. 119-137; Sheerin Ardalan, *Les Kurdes Ardalân entre la Perse et l'Empire ottoman,* Paris, 2004.

[25] Abaza korsanları ve bunların Osmanlı himayesindeki Dadyan ve Gürelі Melikleriyle ilişkileri için bkz. *MD* XII, 673, 679, 979- 980; *MD* XIV, 58-60, 1471; *MD* XVII, 26; *MD* XXIV, 330. Korsanların Dadyan'larla ortaklaşa Gürelilere saldırıları için: *MD* XII, 673, 1077; *MD* XIV, 60 et *MD* XXV, 210. Daha güneyde, Hakkari Beyi Zeynel'in merkez, yerel ve

III. Eyleyiciler ve Eylemleri

Mühimme Defterleri'nin dili, bu demektir ki kararları veren ve onları yayımlayan iki odağın -divan-ı hümayun ve divanhane- dili olduğundan idari meşruiyetin sözcesini yeniden kurmamızı (*cadde-i inkıyad, na-meşru evza ü etvar*) sağlasa da ve bunların içindeki hükümler ve nameler merkezce olumlanan veya olumsuzlanan eylemleri (*şekavat ü ınad, zulm ü teaddi, fitne ve fesad, itaat ve inkiyad*) veya bazı olumsuzlanan eyleyicileri (*eşirra, eşkıya, haramî*) ve bunların eylemlerini tanımlasa da tarihçinin ilk yapması gereken işlerden biri, kuşkusuz, söz konusu dilin ve tanımların nasıl eklemlendiğini saptamak veya başka bir ifadeyle illiyetini kavramaktır.[26] Bu da, saptanan eylemlerin işleyişini betimleme zorunluluğunu getiriyor.

Elimizdeki örneklemde sıkça karşımıza çıkan olgu, Osmanlılara görünüşte bağlı olup da kendi yandaşları ve sınır eşkıyasını toplayarak düzen karşıtı eylemlere girişen, yerel erk sahipleridir (hâkimler, ocaklık sahibi sancakbeyleri).[27] Mühimme Defterleri'nden bu erk sahiplerinin ne gibi işlere giriştiklerini ayrıntısıyla anlamamızı sağlayacak veriler çıkmıyor. Bir iki örnekten, bunların Safevi tarafının sınırbeyleriyle -Yukarı Canip'te de en azından Gürcistan, Kürdistan ve Luristan'da sınır yörelerinin yönetimi yerellerin elindeydi- işbirliği içinde olduklarını çıkarsayabiliyoruz. Bununla birlikte, belgelerin dili, bize ister istemez aynı dönemde Osmanlı coğrafyasının başka bir ucunda, Leh ve Litvanya starostlarının Zaporoh Kozaklarıyla veya Hırvat banı Nikola Zrinyi'nin Hayduklarla yaptıkları işbirliğini anıştırıyor.[28] Ancak anıştırmanın ötesine geçip yapısal bir benzerliği ortaya koyacak bir veri bütüncesi elimizde yok. Daha doğrusu, herhangi bir denklemi kurmayı zorlaştıran, Osmanlı-Safevi sınırında Mühimme Defterleri'nde eşkıya olarak adlandırılan ve yerel erk sahipleriyle işbirliği yapan "derintilerin" iyeliklerini çok iyi bilememizdir. Kozak ve Hayduk örneklerinde bu grupların destek aldıkları (ve destekledikleri) Osmanlı karşıtı erk sahiplerinden iktisadi ve siyasi olarak farklılaşmış bir kitle olduğu bir olgu olmasına ve Osmanlı-Safevi sınırındaki örneklerde de merkezin bu sınır eşkıyasını sınır bölgesindeki düzen karşıtı erk veya yetki sahiplerinden

---

çeperdeki güçler arasındaki arabuluculuğu için, *MD* VII 2278. Hakkari Beyleri bu konumu birkaç yüzyıl daha sürdürdü: Aydın- Özel, "Power Relationship", s. 58 vd.

[26] Bu noktada yazıyı hazırlarken çokça yararlandığım ancak yukarıda tanmladığım yöntembilimsel uyarıların taban tabana zıddı bir anlayışla yazılmış bir yüksek lisans tezini zikretmeliyim: Zafer Esin, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Van Gölü Havzasındaki Ayaklanma ve Eşkıya*lık *Hareketleri*, basılmamış MA tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2007.

[27] *BOA*, *Mühimme Defteri* (*MD*), VI, n° 159; MD VII, n° 457, 2292; *MD* XXVI, n° 298, 677; *MD* XXVII n° 232; *MD* XXXII, n° 657; *MD* XXXV, n° 367.

[28] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Un condottiere lithuanien du XVIe siècle: Le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de la Seč Zaporogue d'après les Archives ottomanes", *Cahiers du monde russe et* soviétique, X 2 (1969), s. 258-279; Mihnea Berindei, "Le problème des 'Cosaques' dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique,* XIII 3 (1973), s. 338-367; Gilles Veinstein, "Prélude au problème cosaque", *Cahiers du monde russe et soviétique,* XXX 3-4 (1989), s. 329-361; aynı yazar, "Early Ottoman Appellations for the Cossacks", *Harvard Ukrainian Studies*, XXIII, 3-4, (1999), s. 33-44.

ayrıştırdığını öne sürebilmek mümkün görünmesine rağmen bu işlemin merkezce neye göre -yerel yönetici arzları?- ve nasıl yapıldığını şimdilik bilemiyoruz.

Bu bizi yerel erk sahiplerinden bağımsız hareket ettiğini varsaydığımız eşkıyaların, yine Mühimme Defterleri'nden izini sürmeye itiyor. Ayrıntısına inmeye çok gerek yok, eşkıyalar, Osmanlı-Safevi sınırında da mutad işlerini yapıyorlar: köyleri ve kervanları yağmalıyorlar, mal veya adam kaçırıyorlar ve bunların karşılığında kurtarmalık istiyorlar.[29] Bazen eşkıyaların asi beylerle işbirliği yaptığını yazsalar da Erzurum, Van ve Bağdat beylerbeyleri "serhadlerin hıfz u hırasetinde" karşılaştıkları güçlüklerin hangilerini ne sıklıkla İstanbul'a bildirdiklerini öngörmek mümkün değil. Yine de elimizdeki kayıtlardan sayıları bazen belirtilen -örneğin üç yüzden ziyade[30]- eşirranın en azından "Yukarı Canip"'ten bazı başka eşkıyayla, Safevi yetkililerinin de önlemeye çalışmasına karşın, "sulh ve salaha mugayır" düzen bozucu eylemlere giriştiklerini anlıyoruz.[31] Bazı belgelerde, Gürcü veya Kürt eşkıyası ya da Urban taifesi diye tanımlansalar da etnik ayrımların -Kozak, Hayduk, Uskok veya Mağrib korsanlarını anımsayarak- işlevselliklerini yitirdiğini görüyoruz. Diğer örneklerde de Çepni taifesi[32], "Ulusat" veya Ulus Taifesi[33] gibi daha karmaşık en azından türdeş olmayan başka oluşumların da eşkıya diye tanımlandığı görülüyor. Nihayet, seyrek de olsa, bunların birlikte hareket ettikleri de oluyor.[34]

IV. Sonuç Yerine: Öneriler

Bu deneme için toplanan verinin, eksiği gediği çokça olsa ve genel bir sonuca ulaştıracak açılımlar elde edilmemiş gibi dursa da, Osmanlı-Safevi sınırının farklı konfigürasyonlarındaki çeşitli düzen karşıtı eyleyicileri tekil konumlarından, derinleştirmeden de olsa, çıkarttığımızı savlayabiliriz -her ne kadar Urban taifesine neredeyse hiç değinmemiş olsak da[35]. Başka türlü söylersek, bunları Osmanlı bağlamı içinde tikelleştirmenin bir denemesini yaptık. Yine de örneklemimizi oluşturan dönemi (yaklaşık olarak 1555-1578), bu demektir ki bölgenin iki başat gücünün müdarayı diğer ilişki türlerinin önüne aldığı bir dönemi, en azından iki devlet arasındaki (Safeviler ve Kaçarlar'ı ayırıp sonuncuları kapsamadan[36]) diğer "barış" dönemleriyle karşılaştırmadan,

29 Esin, Klasik Dönem Osmanlı, *a. g. e.*, *passim*; Soyudoğan, Tribal Banditry, *a. g. e.*, s. 107 *vd.*
30 *MD* III, 461-462.
31 *MD* V, 1013.
32 *MD* VII, 2072.
33 *MD* X, 148.
34 *MD* V, 479.
35 İncelediğimiz dönem için, şimdilik, bkz. Abdurrahman Sağırlı, "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l Arab'ın Fethi", *Tarih Dergisi*, XLI (2005), ss. 43-111 ve Soyudoğan, "Tribal Banditry", *a. g. e,* s. 35-38.
36 Çünkü Kaçarlardan az önce "Moskof'un" ve bunların peşisıra, görece daha farklı bir dinamiğin sonucu Birleşik Krallık'ın bölgede bitivermesi merkez-taşra-çeper üçleminin her iki devletin kendi içinde ve birbiriyle ilişkili olarak işleyişini dönüştürür.

Anadolu-İran sınır bölgesinin uzun süreçteki -ve henüz yazılmamış- tarihine eklemleyecek ivedi çıkarsamalara varamayacağımız açık. Öte yandan, bu dönemdeki Osmanlı'nın çevresindeki geniş sınır eşkıyalığı henüz ne sorunsallaştırılmış, dolayısıyla ne de nesneleştirilmiş durumdadır. Bu yüzden sezgisel çıkarımlarımız bir yere eklemleniyor. Öyleyse, elimizde ne var?

Varlığını yüzyıllarca sürdürmüş bir siyasi bütünceyi tanımlamanın yollarından biri, tanımlananın özsel iyeliklerinden yola çıkmak olsa gerek. Daha doğrusu, tanımlanmaya çalışılan siyasi bütüncenin süreç içinde kendini tanımlamasının aldığı biçimleri veri kabul edip bunun bileşkelerini (söylemsel kalıplarını, bunların üretimini, dolayısıyla eyleyicilerini, dışavurumunu, içselleştirilmesinin koşullarını, dönüşümünü) saptayıp çözümlemektir.[37]

16. yüzyılın ikinci yarısında, en azından yönetici seçkinlerin dilinde, iyice yaygınlık kazanan Memalik-i Mahruse tamlaması -divanhane bunun için çeşitli, islamî veya muasır, tanımlar geliştirdi[38]- özsel iyeliklere dönük söylemsel kalıpların bir örneğidir.[39] Bunun çözümlemesi de, öte yandan, tözsel iyelikler sorununu getiriyor[40]. Konumuzla bağlantılı olarak, Akdağ, dirlik ve düzenlik kavgasının örgünleşemediği ölçüde Osmanlı toplumsal yapısının durağan-laştığını öneriyordu.[41] Tarımsal artık-ürüne (ve süreç içinde artı-değere) el koymakla "dönen" bir devlet, zorunlu olarak tarımın ve buna bağlı olan ticaretin aksamaması için "adalet ve hıraset" söylemini yaydığı ölçüde ve bu söylem içselleştirildiği ölçüde varlığını sürdürdü. Bu söylem altyapı yatırımlarıyla desteklenmediğinde, özellikle de konumuz olan sınır yörelerinde, Osmanlılar özellikle eski güç odaklarına karşı iktidarını pekiştiremedi. Eşkıyalık da, dolayısıyla, Memalik-i Mahruse'nin en çok bu yörelerinde, bu demektir ki hırasetin başat nesnesi olan bölgelerde, yapısal bir örüntü ve giderek bu öz-tanımlıyıcı tamlamanın içini boşaltan etmenlerden biri oldu.

---

[37] Dile kolay! Ancak, türlü nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu -elimizdeki yegâne derli toplu kısa tanım bu- dediğimiz bu siyasi bütüncenin en azından neliğini kavramak için bu işlemler zorunludur.

[38] Güneş Işıksel, *La politique étrangère dans la seconde moitié du XVIe siècle: le cas de Selîm II*, basılmamış doktora tezi, Paris, 2012, *ive ch.*

[39] Bu tanımlamanın yaygınlık kazanmasına bağlı olarak, toplumsal uzamdaki yerlemlerinin belirlediği ilgi ve biçeme göre olayları ele alan müverrihlerin, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak asiler ve eşkıyalara yapıtlarında daha fazla yer vermeye başladıklarını önerebilir miyiz?

[40] (AT)ÜT tartışmasının eski defterlerini açmanın belki de gereği yok ve burada bir müellefat dökümüne girişmeyeceğiz. Ancak üretim tarzı tartışması, Osmanlı tarihyazımının, ona eklemen merkez-çeper kuramının getirileriyle, tek toplumbilimsel tartışması olması bir yana -Osmanlı'nın kuruluşu sorunu, bu düzlemde, tamamen *akademik*tir- bununla birlikte, kuramsallaştırmadaki bazı eksiklikleri -kanımızca, bu noktada, İnalcık haklı olduğu gibi haksızdır da- ve doğal olarak yeni bulgularla teması olmamasına rağmen -işte bu yüzden defterler yenilenmeli- Osmanlı Toplumunu kavrama yolunda bugün bile pekçok önemli açılımlar sağlıyabiliyor.

[41] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî isyanları*, İstanbul, 2009, s. 453-464.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, *Mühimme Defteri*, VI, n° 159

BOA, *Mühimme Defteri* VII, n° 457, 2292

BOA, *Mühimme Defteri* XXVI, n° 298, 677

BOA, *Mühimme Defteri* XXVII n° 232

BOA, *Mühimme Defteri* XXXII, n° 657

BOA, *Mühimme Defteri* XXXV, n° 367

Kaynaklar

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî isyanları*. İstanbul: 2009

Altaylı, Yasemin. "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49, 2 (2009): 157-171

Ardalan, Sheerin. *Les Kurdes Ardalân entre la Perse et l'Empire otoman*. Paris: 2004.

Aydın, Dündar. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara: 1998.

Aydın, Suavi ve Oktay Özel. "Power Relations Between State and Tribes in Ottoman Eastern Anatolia" *Bulgarian Historical Review* 3-4 (2006): 51-67.

Bayatlı, Nilufer. *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara: 1999

Bayerle, Gustav. *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593*. Bloomington: 1972

Berindei, Mihnea. "Le problème des 'Cosaques' dans la seconde moitié du XVIe siècle" *Cahiers du monde russe et soviétique* XIII 3 (1973): 338-367.

Boucharlat, Rémy, Curtis Sarkhosh, Vesta Sarah Stewart (der.). *Birth of the Persian Empire*. Londra: 2007.

Bracewell, Catherine. *XVI. Yüzyılda Adriyatik'te Korsanlık ve Eşkıyalık: Senjli Uskoklar*. İstanbul: 2009.

Capdetrey, Laurent. *Le pouvoir séleucide. Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 avant J.C.)*. Rennes: 2007.

Dignas, Beate ve Engelbert Winter. *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbors and Rivals*. Cambridge: 2007.

Emecen, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* İstanbul: Timaş, 2009.

Esin, Zafer. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Van Gölü Havzasındaki Ayaklanma ve Eşkıya*lık *Hareketleri*. Basılmamış master tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2007.

Fabris, Maria Pia Pedani. *Dalla frontiera alla confine*. Roma: 2002.

Fekete, Lajos. "Zur Geschichte der Grusiner des 16. Jahrhunderts", *Acta Orientalia* 1/I (1950): 93-132.

Göyünç, Nejat ve Wolf Dieter Hütteroth. *Land an der Grenze: Osmanische Verwaltung im Heutigen Turkisch-Syrisch-Irakischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert*. İstanbul: 1997.

Greatrex, Geoffrey ve Samuel N. C. Lieu. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. Part II, AD 363-630. A narrative sourcebook*. London-New York: 2002.

Gündüz, Ahmet. *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*. Elazığ: 2003.

Işıksel, Güneş. *La politique étrangère dans la seconde moitié du XVIe siècle: le cas de Selîm II*. Basılmamış doktora tezi. Paris: 2012.

Kılıç, Orhan. "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar" *Osmanlı Araştırmaları* XXI (2001): 189-207

Kılıç, Orhan. "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 10 *(*1999): 119-137

Kırzıoğlu, Fahrettin. *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590).* Ankara: 1976

Küpeli, Özer. "Batıda Safevi Çalışmalarının Geldiği Aşama ve Son On Yıla Dair Bir Bibliyografya Denemesi" *Tarih Okulu* 8 (2010): 51-61.

Küpeli, Özer. "Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi" *Tarih Okulu* 6 (2010): 17-32

Lemercier-Quelquejay, Chantal. "Un condottiere lithuanien du XVIe siècle: Le prince Dimitrij Višneveckij et l'origine de la Seč Zaporogue d'après les Archives ottomanes" *Cahiers du monde russe et* soviétique X 2 (1969): 258-279

Mandaville, Jon E. "The Ottoman Province of al-Hasa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries" *Journal of the American. Oriental Society* 90 (1970): 486-513.

Moačanin, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690.* Leiden: 2005.

Murphey, Rhoads. "The Resumption of Ottoman-Safavid Border Conflict, 1603-1638: Effects of Border Destabilization on the Evolution of State-Tribe Relations" *Orientwissenschaftliche Hefte* 5 (2003): 151-170.

Ostapchuk, Victor. "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids" *Oriento Moderno* XX, 1 (2001): 23-95.

Öz, Mehmet. "Ottoman Provincial Administration in Eastern and Southeastern Anatolia: The Case of Bidlis in the Sixteenth Century" *International Journal of Turkish Studies* IX/1-2 (2003): 145-156

Özoğlu, Hakan. "State-Tribe Relations: Kurdish Tribalism in the 16th-and 17th Century Ottoman Empire" *British Journal of Middle Eastern Studies* 23 (1996): 5-27.

Panciera, Walter. "Tagliare i confini": la linea di frontiera Soranzo-Ferhat in Dalmazia (1576)" A. Giuffrida, F. D'Avenia, D. Palermo (der.). *Studi storici dedicati a Orazio Cancila.* Palermo, 2011: 237-272.

Parmaksızoğlu, İsmet. "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları" *Belleten* 143 (1973): 191-230

Petrović, Aleksandar. *The* Role of Banditry *in the Creation of National States in the Central Balkans during the 19th Century: A Case Study, Serbia.* Basılmamış master tezi. University of British Columbia, 2000.

Posch, Walter. "What is a Frontier? Mapping Kurdistan between Ottomans and Safavids" *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th-17th Centuries.* Eva Jeremia (der.). Pliscsaba, 2003: 203-215.

Roksandić, Drago ve Nataša Štefanec (der.). *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium.* Budapest: 2000.

Ross, Steven K. *Roman Edessa. Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE.* New York: 2001.

Sağırlı, Abdurrahman. "Cezâyir-i Irâk-ı Arab veya Şattü'l Arab'ın Fethi" *Tarih Dergisi* XLI (2005).

Sándor, Takats, Eckhart Ferenc, Szefű Gyula. *A budai basák: Magyar nyelvû levelezése.* Budapest: 1915

Sinclair, Tom. "Administration and Fortification in the Van region under Ottoman Rule in the Sixteenth Century" *The Frontiers of the Ottoman World.* A. C. S. Peacock (der.). Oxford, 2010: 212-224.

Sinclair, Tom. "The Ottoman Arrangements for the Tribal Principalities of the Lake Van Region of the Sixteenth Century" *International Journal of Turkish Studies* IX/1-2 (2003): 119-144

Soyudoğan, Muhsin. *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730).* Basılmamış master tezi. Bilkent Üniversitesi, 2005.

Svanidze, Mikheil. "The Amasya Peace Treaty between the Ottoman Empire and Iran (June 1, 1555) and Georgia" *Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies* III 1 (2009): 191-197.

Toumanoff, Cyril. *Studies in Christian Caucasian History.* Georgetown: 1963.

Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda_Çemişgezek Sancağı.* Ankara: 1999.

Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566).* Ankara: 1989.

Veinstein, Gilles. "Early Ottoman Appellations for the Cossacks" *Harvard Ukrainian Studies* XXIII, 3-4 (1999): 33-44.

Veinstein, Gilles. "L'occupation ottomane d'Ocakov et le problème de la frontière lithuano-tatare (1538-1542)", Ch. Lemercier-Quelquejay, G. Veinstein, E. S. Wimbush (der.), *Passé turco-tatar, présent soviétique, Mélanges en l'honneur d'Alexandre Bennigsen*, Paris: 1986, s. 221-237.

Veinstein, Gilles. "La frontière ottomane en Europe jusqu'à la fin du XVIIe siècle" *Cours et travaux du Collège de France. Résumés 2004-2005*, Paris, 2006: 687-702

Veinstein, Gilles. "Prélude au problème cosaque" *Cahiers du monde russe et soviétique* XXX 3-4 (1989): 329-361

Wynar, Lubomyr R., *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography.* Toronto. 1988.

Öz: Yeni Çağ'ın başlarında eşkıyalığın aldığı biçimlerin incelenmesi, bu oluşumların siyasi-toplumsal yapılarının tarihsel-çözümlemesi için yararlı olacağı gibi, içlerinde bulunduğu siyasi uzamın doğasını kavramak içinde gereklidir. Her ne kadar, bu yazıda, 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Safevi sınırındaki eşkıyalar ve bunlarla bağlantılı olan yerel yarı-bağımsız siyasi eyleyiciler üzerinde durulduysa da, bunların işleyiş kipleri, Osmanlı siyasi uzamının çeperindeki ve diğer devletlerin sınır bölgelerinde bunların çağdaşı olan oluşumlarla benzeşiklikleri ve ilintileri açığa çıkarılarak kurgulandı.

Anahtar sözcükler: Sınır eşkıyalığı, Orta ve Yeni Çağlarda yarı-bağımsız siyasi eyleyiciler, Devlet-oluşumu, Osmanlı-Safevi sınırı

Bandits at Ottoman-Safavid Frontier in the Second Half of the 16th Century: An Analysis

Abstract: The analysis of bandits as a social formation in the pre-modern times, particularly their variants in the peripheral areas, is not only useful for the study of their socio-political structure in general, but also necessary for the understanding of the political realm in which they operate. Even if in this short article, emphasis is put on the forms of actions realized by the bandits and semi-autonomous recognized political actors of the Ottoman-Safavid frontier in the second half of the 16th century, this, on the other hand, should not conceal the presence of homologous patterns -hence their relationality- observable in other marginal configurations of the Ottoman Empire as well as in contemporaneous frontier zones elsewhere.

Keywords: Frontier banditry, Semi-autonomous political actors in the pre-modern era, State-formation, Ottoman-Safavid frontier

Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler*

Onur USTA**

Erken dönemlerden itibaren Anadolu, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine yönelik en çetin muhalefeti sergileyen coğrafyaydı. Söz konusu genişleme Balkanlar'da Hıristiyan-feodal devletlerin tepkisi ile karşılaşırken Anadolu'da ise büyük ölçüde heteredoks-Müslüman Türkmen devletlerinin direnişi ile karşılaşmıştı (İnalcık, 2000: 23-34). Türkmen devletleri arasında görece daha güçlü olan Akkoyunlular ve Karamanlılar, Anadolu'daki Osmanlı genişlemesinin önünde duran en ciddi engellerdi. Osmanlılar ilkini 1473 Otlukbeli zaferiyle saf dışı bırakıp diğerini ise 1487'de topraklarına katarak hâkimiyetlerini Fırat Nehri'ne kadar genişletmişlerdi. Osmanlı'nın doğuya doğru ilerlemesine yönelik daha ciddi bir tehdit olarak Safeviler ve ona bağlı Türkmenler ise 1514 Çaldıran mağlubiyeti ile Fırat'ın doğusunu Osmanlı hâkimiyetine devretmek mecburiyetinde kalmışlardı. Fakat 1514'ten sonra dahi Anadolu'da Osmanlı merkeziyetçi otoritesine direnen Türkmen aşiretleri ve onlara bağlı isyanlar mevcuttu (Sümer, 1999: 190-192).

Osmanlı yönetimi Türkmenleri denetim altında tutup onları mevcut Osmanlı sistemi ile bütünleştirme çabasındaydı. Göçebelerin yaylak ve kışlak güzergahlarını önceden tayin edip onları bu rotanın içinde tutmak ve gelirlerini ayrıntılı

---

* Bu metin Dr. Oktay Özel'in danışmanlığında tamamlanıp 2011 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'ne sunulan "Türkmen Voyvodası, Tribesmen and the Ottoman State, (1590-1690)" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır. Metinle ilgili yorum, öneri ve düzeltmeler için değerli hocam, dostum ve meslektaşım Muhsin Soyudoğan'a sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi / Tarih Eğitimi Bölümü Araştırma Görevlisi / onurusta@comu.edu.tr

bir şekilde kaydederek onları devlete tabi iyi birer vergi mükellefi yapmak söz konusu çaba içerisinde yer almaktaydı (İnalcık, 2000: 32; Lindner, 1983: 51-75). Osmanlı, Selçuklu (1038-1157) ve Moğol (1190-1368) devletlerinin izledikleri aşiret politikaları üzerinden bir karşılaştırma yapan İsenbike Togan, her üç devletin de göçebe ve aşiret düzenine dayalı bir toplumsal formasyon temelinde kurulup zamanla yönetim aygıtı içerisinde aşiret kökenli öğeleri dışlamalarından yola çıkarak, söz konusu devletlerin aşiretlere yönelik politikalarında benzerlikler ve farklılıklar olabileceğini varsaymıştır (1992: 188). Gerçekten de sınır boylarında kurulan bu devletler, benzer şekilde, kendilerine bağlı aşiretleri sınır boylarına dağıtarak gelişmişlerdi. Bu dağıtım beraberinde göçebelerin kendi aşiretlerine olan bağlılıklarını yeni oluşan siyasi merkez lehine kırmalarını getirmişti (1992: 189). Togan, göçebe temelli Osmanlı, Moğol ve Selçuklu devletlerinin izlediği aşiret politikalarını üç safha halinde sıralar:

a) Konar-göçerleri yeni bir sınır bölgesine aktarma (Anadolu'da Selçuklular, Kuzey Çin'de Moğollar)

b) İlk olarak askerî daha sonra ise bürokratik amaçlarla sınır bölgesinde kolonizasyon ve yerleştirme

c) Konar-göçerleri ve aşiretleri devlet otoritesine tabi kılma ve merkez-çevre arasında bağlılığı sağlama (1992: 189).

Togan, bu üç safha arasında son safhayı diğer ikisinden ayırır. İlk iki safha neredeyse tüm göçebe devletler tarafından benzer şekilde tecrübe edilmişken, son safhada ise durum biraz farklıydı. Üçüncü safhada Moğol Devleti ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştıran Togan, Moğolların konar-göçerleri ve aşiretleri devlet otoritesine tabi kılmayı başardıklarını fakat onları kurumsallaştırmada aynı başarıyı gösteremediklerini, buna karşın aşiretleri kurumsal biçimde devlete tabi kılmanın Osmanlı'ya özgü bir pratik olduğunu vurgular (1992: 189). Bu pratik içerisinde aşiret beyleri ancak Osmanlı yönetiminin kendilerine verdiği beratla aşiretleri üzerinde meşru birer yönetici olabiliyorlardı (Togan, 1992: 201-202). Bir anlamda devlet, boybeyinin rolünü kendisinin taşradaki temsilcileri (sancak beyi, voyvoda, subaşı) yanında ikincil bir konuma indirgeyerek otoritesini aşiret üzerinde tesis etmekteydi (Salzmann, 1974: 203-210).

Aşiretleri kurumsal anlamda merkeze bağlayıp yönetme stratejisinde Osmanlı yönetiminin en temel aracı "vergilendirme" idi. Vergi alış verişi hem devletin hem de aşiretin karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetini tanımalarını sağlıyordu. Aşiret, vergisini vererek devletin himayesini temin ediyor ve böylece meşru şekilde mevcudiyetini sürdürebiliyordu. Vergilendirme temelinde gelişen bu kurumsallaşmanın başlıca aracısı ise "Türkmen voyvodası" ya da "ağası" idi. Aşiret yönetiminde kethüda ve boybeyinden sonra en yetkili kişi olan Türkmen voyvodası aşiretleri idare ve kontrol etmenin etkili bir aracıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda konar-göçerler yerleşik reayadan farklı bir şekilde vergilendiriliyordu. Toprağa dayalı tımar sisteminde tımarlı sipahinin yarı-göçebe yaşam tarzları sebebiyle sürekli hareket halinde olan konar-göçerlerin vergilerini toplamada güçlük çekeceği aşikârdı. Dolayısıyla Osmanlı

yönetimi açısından konar-göçerleri tek tek kişiler üzerinden vergilendirme yerine onların bağlı oldukları cemaatleri ya da aşiretleri toptan vergilendirmek daha akılcıydı. Bu şekilde grup halinde vergilendirilen konar-göçerler, zeamet ya da has gibi daha yüksek gelir getiren birimlere kaydedilmekteydi (Kunt, 1983: 22). Bunun dışında, konar-göçerlerin yüksek gelir getiren birimlere kaydedilmesinde ödedikleri verginin biçiminin de büyük etkisi vardı. Konar-göçerlerin ödediği hayvan vergisi, iki koyuna bir akçe şeklinde nakit olarak tahsil edildiği için grup halindeki konar-göçerler iyi birer nakit vergi kaynağı oluşturmaktaydılar. Yerleşik reayanın vergilendirilmesindeki gibi ayni olarak alınan verginin pazarda satılıp nakde dönüştürülmesine gerek yoktu. Konar-göçerlerin bu özelliği beraberinde onların, grup halinde, yüksek gelir getirmesi beklenen padişah, sancakbeyi ve şehzade haslarına yazılmasını getirdi (Şahin, 2006c: 187; Armağan, 2008: 123). Buna paralel olarak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren konar-göçer teşekküller birer mukataa haline getirilerek vergilendirilmeye başlandı. Türkmen voyvodası ise bu şekilde mukataa haline getirilen konar-göçer aşiretlerin vergisini toplayan bir mültezimdi.

Türkmen voyvodalığı muhtemelen 1548'de Yeni-il Türkmen kazasının kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir kurumdu. Zira aşiretlerin voyvodaları ile ilgili şikayetlerinden de anlaşıldığı üzere (Altınay, 1987:1), arşiv kayıtlarında "Yeni-il voyvodası" olarak karşımıza çıkan kişi Türkmen voyvodasından başkası değildi. XVII. yüzyılda ise Bozulus, Karaulus, Danişmend, Atçeken gibi aşiretlerden elde edilen gelir Türkmen voyvodası ya da ağası olarak zikredilen kişilere iltizam ediliyordu. Bu kişiler deruhde ettikleri aşiretlerin adlarına ve durumlarına göre Bozulus Türkmen voyvodası, Danişmendli voyvodası, Yeni-il ve Haleb Türkmen voyvodası, perakende Türkmen voyvodası olarak zikredilmekteydiler.[1] Söz konusu aşiret grupları bir kişiye verilebildiği gibi her biri ayrı ayrı kişilere de iltizam edilebiliyordu (Orhonlu, 1987: 19-20). Bununla birlikte, Türkmen voyvodası Osmanlı taşra idaresinde, ileride açıklanacağı üzere, kendisine bazı avantajlar sunan önemli birtakım işlevlere sahipti. Söz konusu işlevlere kısaca değinmek bu kurumun mahiyetinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

a) *Deve ve Koyun Tedariki*

Bilindiği üzere, sefere çıkan Osmanlı ordusu için toplumun çeşitli kesimlerine "nüzul" adı altında çeşitli vergiler yükleniyordu; Anadolu'daki Türkmenlerin payına da daha ziyade deve ve koyun tedariki görevi düşmekteydi. Bu noktada Türkmen voyvodaları ordunun bu tür tedarikini organize etmekle mükelleflerdi. Örnek vermek gerekirse, 1595 Eğri Seferi için Türkmen voyvodalarına Türkmen aşiretlerinden deve satın alıp ordu için deve katarları hazırlatmaları buyrulmuştu (Topçular Katibi, I: 99). Benzer şekilde, 1624'te A'zaz, Kilis ve Türkmen voyvodaları sefere çıkacak ordu için 225 adet deve

[1] Kaynaklarda Türkmen voyvodası yerine Türkmen ağası da kullanılmaktaydı. Nadiren de olsa "Bey" ve "Melik" adları da Türkmen voyvodası için kullanılmaktaydı (Gündüz, 2007: 48).

satın almıştı (Naima, II: 568). Voyvodalar satın almanın mümkün olmadığı ya da gerekli görülmediği durumlarda kiralama yoluna başvurabilirlerdi. 1638'de Bağdad'da bulunan orduya Birecik'den zahire sevkiyatı için görevlendirilen Voyvoda Mustafa yaptığı pazarlık neticesinde Yeni-il ve Halep Türkmenlerinden 720 deveyi, her biri 3000 akçe bedelle kiralamış (Şahin, 2006a: 231), hayvanların sağlıklı olarak sahiplerine geri iade edileceğine dair de Türkmenlerden önde gelen iki kişi kefil olmuştu (Şahin, 2006a: 234). Kimi zaman da diğer devlet görevlileri Türkmen voyvodalarından deve satın almaktaydı. 1621'de Zağarcıbaşı Ali Ağa, Türkmen voyvodalarından deve satın almakla memur edilmişti (Topçular Katibi, II: 702). Bunun dışında Türkmen voyvodaları, payitahtın da deve ihtiyacını görüyordu. 1639/40'ta Bozulus Türkmenleri Voyvodası Kuşçu Mehmed, payitahtta bulunan Mirahur Siyavuş'a 32 deve katarı teslim etmişti.[2] Develerin sağlıklı ve yük taşımaya müsait olması dikkat edilen bir husustu.[3] Öte yandan, sultanın deve sürücüleri olarak bilinen "hassa sarbanları" da yine Türkmen voyvodalarından deve temin etmekteydi. *"Hassa sarbanları"*na deve sağlayan Türkmen voyvodaları aynı zamanda deve sürücülerinin ve rahtlarının tüm masraflarını karşılamakla da mükellefti.[4] Deve ve katar tedariki Türkmen voyvodasının ayırd edici bir göreviydi. Kimi durumda voyvoda bu görevini devlete karşı elinde bir koz olarak tutabilmekteydi. Canpoladoğlu Ali Paşa, Osmanlı idaresine Türkmen voyvodalığı karşılığında deve ve katar sağlamayı taahhüt etmişti. Bu taleplerde Canpoladoğlu Ali Paşa, Türkmen voyvodalığı eskisi gibi ailesine verildiği takdirde devlete 200 deve katarı sağlamayı garanti etmişti (Soyudoğan, 2011: 151-152; Griswold, 1988: 240-242). Kendi adamı Derviş Ağa için de Haleb Türkmen voyvodalığını talep etmişti, karşılığında da devlete 120 deve katarı sözü vermişti (Soyudoğan, 2011: 151-152; Griswold, 1988: 240-242).

Osmanlı hükümeti, büyük şehirler ve ordunun iaşesi için elzem olan koyun etini genellikle Tuna'nın güneyindeki geniş otlaklarda bulunan sürülerden sağlamaktaydı. Ancak Balkanlar'ın genel ihtiyacı karşılamada yetersiz kalması durumunda ise Anadolu devreye giriyordu (Greenwood, 1988: 20). XVII. yüzyılda yalnızca İstanbul'un et ihtiyacı için yılda 1.6 milyon koyun tüketiliyordu (Greenwood, 1988: 15-16). Gene aynı şekilde, Bağdad seferine (1638-40) çıkan orduda yer alan sultanın daimi alayları 21 ayda tam 217.279 adet koyun tüketmişti (Murphey, 1999: 89). Türkmen voyvodaları tıpkı deve tedarikinde olduğu gibi özellikle doğu seferine çıkan Osmanlı ordusunun et ihtiyacını karşılıyorlardı. Kroniklerde ve arşivlerde Türkmen voyvodalarının Türkmenlerden koyun satın almakla görevlendirildiğine dair pek çok ayrıntı söz konusudur (Topçular Katibi, I: 886; Topçular Katibi, I: 102). 1635 tarihli bir belge Türkmen voyvodasının koyun tedariki sürecini ayrıntılı olarak göstermektedir. Bozulus beyleri ve voyvodasına gönderilen fermanda voyvodadan seferdeki ordu için Bozulus

[2] MAD 6268, 4.
[3] MAD 7275, 4.
[4] İE ML 5/331, 1; İE ML 3210, 1.

Türkmenlerinden tam 15.000 koyun satın alması isteniyordu.[5] Her bir koyun için 1.5 guruş ödeyecek voyvoda koyunların en az 3-4 yaşında, yeterli kiloda ve sağlıklı olmasına dikkat edecekti (MAD 7275: 3). Voyvoda, Hüdavendigar Sancağı'nın nüzul vergisini toplayan subaşı Hüseyin'den aşiretlere yapılacak ödeme için 5000 guruş alıp, ödemeyi yaptıktan sonra sürüyü Erzurum'daki ordu karargahında bulunan koyun emini Şaban'a teslim edecekti (MAD 7275: 3). Voyvodanın bir diğer görevi de sürüyü kurban bayramına kadar sulu ve otlu yaylalarda otlatmaktı. Bu süreçte Bozulus beyleri voyvodaya yardım edecek, aksi takdirde ordu merkezinde herhangi bir et sıkıntısından söz konusu beyler ve voyvoda sorumlu tutulacaktı (MAD 7275: 3). Bunun dışında, Türkmen voyvodası Türkmenlerden sefer sırasında sürsat vergisi olarak da koyun toplamaktaydı. Bağdad seferi hazırlıkları çerçevesinde 1636 tarihinde Yeni-il ve Halep Türkmenleri Voyvodası Hüseyin, Mamalu aşiretinden sürsat bedeli olarak topladığı 10.000 koyun ve 12 deveyi alıp ordu karargahına teslim etmişti.[6]

b) Aşiretlerin Asayişi

Türkmen voyvodası iltizamına aldığı aşiretlerin düzeninden sorumluydu. Özellikle "havass-ı hümayun"a bağlı Türkmen aşiretlerini idare eden voyvodalar, aşiretler üzerinde tam yetkiye sahipti. Dışarıdan başka bir yöneticinin has voyvodalarının işine karışması kesinlikle yasaktı.[7] Haslarda meydana gelebilecek asayişsizliklerin giderilmesinde diğer kaza yöneticileri voyvodalara yardım etmek zorundaydı. Ekim 1596 tarihli bir belgede valide sultan hassına tabi Birecik iskelesine ait iki köye saldıran Türkmen eşkıyalarını yakalamak üzere Haleb, Rakka ve Kilis kadıları ile yöneticilerine, Türkmen Voyvodası Mehmed Çavuş'a yardım etmeleri buyurulmuştu (Altınay, 1987: 58-59). Birkaç sene sonra gene Birecik iskelesine tabi köylere saldıran Türkmen eşkıyalarını yakalamak için bu sefer Haleb Türkmen Voyvodası Hayreddin Çavuş ve Haleb kadısı görevlendirilmişti.[8]

Türkmen voyvodası aşiretler arasındaki anlaşmazlıklarda arabulucu olabiliyordu. 1615'te yaylak kullanımı yüzünden aralarında ihtilaf bulunan İlbeğli ve Kesmezli aşiretlerinin sorununu çözmek için Yeni-il Türkmen voyvodası görevlendirilmişti (Altınay, 1987: 73-74). Türkmen voyvodası, aşiretleri diğer aşiretlerin saldırılarından korumakla da yükümlüydü. Bu kez de 1613'te Yeni-il Türkmen Voyvodası, İlbeğli aşiretini Kuzey Suriye'den gelen Şamlu aşiretinin saldırılarından korumakla görevlendirilmişti (Altınay, 1987: 66).

---

[5] MAD 7275, 3.
[6] MAD 7392, 1.
[7] İE. SM 12/1258, 1. Türkmen, Birecik, Zile ve Suğla kazalarının has statülerinin kaldırıldığını duyan diğer kaza yöneticileri has voyvodalarının işlerine müdahele etmişlerdir. Bunun üzerine söz konusu kazaların statülerinde herhangi bir değişiklik olmadığı dolayısıyla voyvodalara karışılmaması gerektiği kaza yöneticilerine bildirilmiştir.
[8] İE. SM 12/1235, 1-2.

c) Aşiretleri Birlik Halinde Tutmak

Osmanlı hükümeti birer mukataa ya da vergi birimi olarak kabul ettiği konar-göçer toplulukları bir arada tutmaya büyük önem veriyordu. Bu konuda en büyük görev hiç şüphesiz Türkmen voyvodasına düşmekteydi. Aşiretlerin nerelerde yaylayıp kışladıkları genel olarak bilinse de özellikle XVII. yüzyıldan itibaren konar-göçer Türkmen nüfusun mekân anlamında artan hareketliliği Osmanlı hükümetini Türkmenlerin kontrol, idare ve vergilendirmesinde yeni yöntemler aramaya itmişti. Türkmen aşiretlerinin doğuya Safevi topraklarına doğru hareket ettiği XV. ve XVI. yüzyılların aksine; XVII. yüzyıl Türkmen nüfusun doğudan batıya Ege sahillerine doğru ilerlemesine, hatta Rodos, İstanköy gibi Ege adalarına dahi Türkmen nüfusun yerleşmesine varacak bir hareketliliğe sahne olmuştu (De Planhol, 1959: 525-532). İklim tarihi üzerine çalışan Sam White, pastoral nüfustaki bu hareketliliği *nomadic invasion* (göçebe istilası) olarak adlandırmaktadır. White, özellikle ilk büyük Celali dalgasının son bulduğu 1610'lardan itibaren taşraya ait mühimme kayıtlarında göçebelerin yerleşik nüfus üzerindeki tacizlerinde gözle görülür bir artış olduğunu farketmiştir (2008: 285-290). Bu tacizlere konar-göçerlerin Yeni-il, Bozulus gibi geniş aşiret konfederasyonlarından kopmaları da eşlik ediyordu. Bozulus'a bağlı aşiretler Anadolu'da altı farklı bölgeye dağılmıştı (Gündüz, 2007: 85-92). Keza, Danişmendli Türkmenleri XVII. yüzyıldan itibaren "Rum Evi" ve "Aydın Evi" olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Rum Evi'ne bağlı olanlar Amasya, Tokat, Sivas üçgeninde; Aydın Evi'ne bağlı olanlar ise Aydın, Kütahya ve Afyon civarlarında dolaşıyorlardı (Gündüz, 2005: 51). Bağlı olduğu aşiret grubundan kopan cemaatleri tekrar eski yerlerine döndürmek ya da en azından vergilerini olağan şekilde toplamak Türkmen voyvodasının sorumluluğundaydı. Modern öncesi bir çağda Osmanlı yönetimi açısından dağınık ve seyyar halde bulunan konar-göçer cemaatleri tek tek idare etmek ve onlardan vergi almak hiç şüphesiz oldukça zordu (Kasaba, 2009: 20-24). Dolayısıyla devlet bu hareketli grupları toptan tek bir kişinin yani Türkmen voyvodasının uhdesine vererek istediği vergiyi hem önceden tahsil ediyor hem de voyvoda aracılığıyla cemaatlerin düzenlerini sağlamış oluyordu. Bu çerçevede Anadolu'nun farklı yerlerine dağılan Bozulus konfederasyonuna bağlı aşiretleri tekrar eski yurtlarına döndürmek için devlet Yeni-il ve Haleb Türkmen voyvodalarından yardım istemişti (Altınay, 1987: 67-70). Öte yandan eğer aşiretleri geri döndürmek mümkün değilse, voyvoda bir şekilde vergiyi tahsil etmeye çalışıyordu. 1652'de Yeni-il Türkmen Voyvodası Abaza Hasan Paşa Adana, Tarsus, Karaman ve Saruhan gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan Yeni-il kazasına bağlı Türkmenlerin vergilerini toplamak için Subaşı Vedad Ali Ağa'yı görevlendirmişti. Abaza Hasan, söz konusu yerlerdeki yöneticilerden subaşıya yardım etmelerini rica etmişti (Uluçay, 1947: 322).

Konar-göçerlerin yer değiştirmeleri ya da cemaatlerinden ayrılmaları ödenmesi gereken verginin geride kalan cemaat üyelerine yüklenmesine neden oluyordu. Bu durumda özellikle aşiretinden ayrılan konar-göçerler ya daha önce vergilerini ödemiş bulunduklarından ya da vergi vermek istemediklerinden

dolayı vergi taleplerini reddediyorlardı. Bu bağlamda Eylül 1602 tarihli Saruhan kadılarına gönderilen bir ferman, aşiretlerinden kopan Türkmenlerin vergi meseleleri ile ilgili güzel bir örnek sunmaktadır (Gökçen, 1946: 68-70). Söz konusu buyruk, kadıları ve eminleri Türkmenlerin vergi meselelerindeki iddialarına karşı uyarıyordu. Sözü edilen Türkmenler Haleb, Maraş ve Erzurum civarları ile "havass-ı hümayun"a tabi Danişmendli ve Bozulus aşiretlerinden kopup Anadolu ve Karaman eyaletlerine dağılmışlardı. Türkmenler yeni geldikleri kazalarda kendilerinden talep edilen "avârız", "ağnam", "bennâk" ve "badıheva" gibi vergileri vermeye yanaşmıyorlardı (Gökçen, 1946: 69-70). Bu konuda Türkmenler ayrıldıkları memleketlerinde kendilerine ait müstakil eminleri ve kadıları olduğunu ve vergilerini ancak bu eminlere vereceklerini belirtmişlerdi. Hatta memleketlerindeki akrabalarının kendileri yerine vergilerini ödediklerini ve ayrıca bir yerde "cem' olmadan" asla vergi vermeyeceklerini söylemişlerdi (Gökçen, 1946: 70). Buna karşın hükümet, vergileri toplamakla görevli "emin"e Türkmenlerin bu gibi iddialarını dikkate almamasını tenbihlemişti (Gökçen, 1946: 70). Benzer bir örnek de Yeni-il ve Haleb Türkmanı kazasından ayrılıp Kuşadası'na *temekkün eden* Kürd Mihmadlu aşiretine ait. 1665 tarihli bir hükm-ü hümayuna göre Yeni-il ve Haleb haslarına ait Türkmenler Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığacık, Hamid, Teke ve Alaiye sancaklarına dağılmışlardı (Uluçay, 1947: 384). Bunlar arasında Kürd Mihmadlu cemaati Kuşadası'nda evler ve odalar inşa ederek yerleşmiş, üstüne üstlük üç yıllık vergilerini devlete ödemeyip sürsat koyunu ile iştira develerini de teslim etmemişlerdi. Ayrıca kendilerinin bilinen Kürd Mihmadlu değil, "yüzdeci Kürd Mihmadlu cemaati" olduklarını iddia ederek voyvodalarına vergi vermeyi reddetmişlerdi (Uluçay, 1947: 384). Fakat devlet Kürd Mihmadlu cemaatinin kesinlikle Yeni-il defterinde kayıtlı olduğunu söz konusu sancaklardaki kadılara bildirmiş ve onlardan cemaate ait kimseleri tek tek Türkmen voyvodalarına teslim etmelerini buyurmuştu (Uluçay, 1947: 385).

d) Aşiretlerin Tahriri

Türkmen voyvodası aşiretlerin vergi gelirlerini muntazaman deftere kaydederdi. Bu konuda aşiret kadısı ve kethüdalar voyvodaya yardım etmekteydi (Faroqhi, 1982: 925). Kadı özellikle voyvodanın defterde yazılandan daha fazla vergi alıp almadığını denetlemekle görevliydi (Gündüz, 2005: 58). Defterde kaydedilen konar-göçer cemaatlerin hayvan miktarı toplanarak defterin sonuna ekleniyordu.[9] Aşiretlerin gelirleri arasında bulunan deve, koyun sayısı üzerinden değerlendiriliyordu. Bu şekilde her bir deve 30 koyuna bedeldi (Gündüz, 2007: 66)[10]. Benzer mantıkla her bir deve de 6 adet mandaya eşitleniyordu (Gündüz, 2007: 80). Aşiret içerisinde evli olup 24 koyundan fazla bir sürüye sahip erkekler "hane" olarak kabul ediliyor buna karşılık gene evli olup 24 koyundan az bir sürüye sahip olanlar ise "bennâk" sayılıyordu (Gündüz, 2009: 111-119).

[9] TS. MA. d no: 1328 (Nurbanu Sultan'ın haslarından Yeni-il kazası vakıf defteri).
[10] D. BŞM.d no:197.

Defterde kaydedilen vergi miktarı konusunda çoğu kez konar-göçerler ile devlet arasında anlaşmazlık meydana geliyordu. Nüfus artışı, salgın, hayvan zayiatı gibi sebepler nedeniyle konar-göçer teşekküller vergilerini ödemede sıkıntıya düşmekteydiler. Bu durumda sayımın yapıldığı defterde görülen durumdan farklı bir ekonomik tablo ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla voyvodalardan yeni bir sayım yapılması isteniyordu (Orhonlu, 1987: 25-26). Örneğin 1652'de Yeni-il Türkmen voyvodası olan Abaza Hasan Paşa, Yeni-il kazasında yeni bir sayım yaptırmak mecburiyetinde kalmıştı.[11] Zira 1641'de Voyvoda Osman Ağa'nın yaptırdığı sayımdan sonra Yeni-il kazasında veba salgını zuhur etmiş (taûn müstevli olub) pekçok kişi hayatını kaybetmiş, geride kalanlar ise yurtlarını terk etmişlerdi (MAD 6159). Bu nedenle 1652'ye kadar kimi köyler tekrar eski durumuna kavuşurken bazı köyler de iyice tenhalaşıp fakirleşmişti (MAD 6159). Elbette, bu durumda yeni bir sayım yapmak Türkmen voyvodası Abaza Hasan Paşa için kaçınılmazdı.

I. Voyvodaların Tahakkümünde Türkmenler

Bir vergi toplama aracısı olan voyvodalar XVII. yüzyıla gelindiğine Celâlilik adıyla taşradaki genel asayişsizlik ile uyum içerisinde reayayı baskı altına almaktaydılar. Bu durum, III. Murad (1574-1595) tarafından taşraya gönderilen adaletnamelerde gözler önüne serilmektedir. Buna göre voyvodalar reayanın yaşadığı yerlerde silahlı adamlarla devriyeye çıkıyor, reayanın yiyecek ve hayvanlarına zorla el koyuyorlardı. Bunun dışında reayadan defterde yazılandan daha fazla vergi talep ediyorlardı (İnalcık, 1965: 76). Voyvodaların benzer tutumu şehzade ve valide sultan haslarına tabi Türkmenler için de geçerliydi. Topkapı Saray Arşivi'nde bulunan Ocak 1610 tarihli Yeni-il vakıf defterine ait bir belge Türkmenlerin voyvodaları ile ilgili şikâyetlerine dair güzel bir örnek sunmaktadır.[12] Yeni-il Türkmen kazasından Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin şikayetlerine göre voyvodalar para vermeksizin zor yoluyla

---

[11] MAD 6159.

[12] "Voyvodalar koyunlarımızı gādr eylediklerinden içinden ziyâde âlâsını müft ve meccânen almasunlar rızamızla alsunlar voyvodalar obalarımıza konub mekânladıkdan sonra kendü yâhud âdemisi hıdmet nâmına birkaç yüz guruş taleb itmeyeler voyvodalara koyun ve semiz ve keçi lâzım oldukda zâh-ı rûzî üzere akçeleri ile alsunlar ve subaşıları beşer atlıdan ziyâde ile gezmeyüb bî-vech-i şer'î te'âddi itmesünler ve pâdişah kulunu subaşılık hıdmetinde istihdâm itmeyüb Türk tâ'ifesini ve şehirliyi istihdâm eylesünler ve Türkmân tâ'ifesinin içünde hünkâr kulu sâkin olmayub fukarâyı rencide itmeyeler voyvodalar altmış atlıdan ziyâde istihdâm itmeyeler ve kānun-ı kâdim üzere çift hakkı yirmi ikişer akçe ve resm-i bennâk ondörder akçe alına ve vakfın buğdayı re'âyaya iki bahasına dökmeyüb Sivas'da câri olan [sic] üzereler koyunlar ve bir oba kâdimü'l-eyyâmdan elli altmış hâne iken celâli ve eşkıyâ istilâsı ile perâkende olub iki üç hâne kaldıkda voyvodalar ve subaşılar mukāddemâ bu oba elli altmış hâne idi deyü elli konak taleb eylemesünler ve iki evli obaya konmayub mütehâmmil olan obaya konalar ve ekinci tâ'ifesinin öşrü kānun üzere alınub müd başına üçer kile buğday alınmaya dediklerinden makrû-ı mezbûrunu gıbbe't-taleb sebt olundu tâhriren fî-el yevmü's-sâmin min aşere şevvâl ül mükerrem lî sene semâne aşere ve elf." TS. MA.d/1328, s. 44. Söz konusu belgeye ileriki sayfalarda da değinilecektir.

Türkmenlerin koyunlarına el koymakta ve adamlarıyla birlikte Türkmen obalarında konaklayıp "hıdmet akçesi" namına Türkmenlerden birkaç yüz guruş talep etmekteydiler. Ayrıca voyvoda subaşıları 5-6 atlı ile obalar arasında devriye gezerek Türkmenleri taciz etmekteydiler. Bununla birlikte cemaatlerin şikayetlerinden, voyvodaların "çift" ve "bennâk" vergilerini keyfî arttırdıkları ve tarımla meşgul "ekinci tâifesi"nden de fazladan öşür topladıkları anlaşılmaktadır (TS. MA.d: 1328, 44). Söz konusu belge Türkmenlerin Celâli kargaşasından olumsuz şekilde etkilendiklerine dair de bilgi vermektedir. Cemaat ileri gelenleri, içlerinden bir obanın eskiden 50-60 hane iken Celâli eşkıyasının saldırıları sonucu "perâkende ve perişân" olup 2-3 hane kaldığını, üstelik voyvodalarının söz konusu obanın dağılması sebebiyle ortaya çıkan hassas durumu dikkate almayıp 50 hanelik vergi talep ettiğinden yakınmaktadırlar. Bu nedenle de cemaat ileri gelenleri voyvoda ve subaşıların artık 2-3 haneden oluşan bu oba yerine daha müsait bir obada konaklamaları gerektiğini vakfın darüssaade ağasına arz etmişlerdi (TS. MA.d: 1328, 44).

XVII. yüzyılda konar-göçerler arasında artan mekan hareketliliği, vergi konusunda konar-göçerleri sıkıntıya düşürmekteydi. Göç nedeniyle aşiretlerin nüfusunun azalması hem konar-göçerlerin hem de voyvodaların çıkarlarını olumsuz etkiliyordu. Aşiretin nüfus kaybı, defterde sabit vergi borcunun yurtlarını terketmeyip geride kalanların üzerine yüklenmesine neden oluyordu. Bu durumda voyvoda, ortaya çıkan vergi açığını geride kalanlardan vergi toplayarak kapatmaya çalışıyordu. Tabi bu durum konar-göçerler ile voyvoda arasına sürtüşmeye yol açmaktaydı. 1603'te Yeni-il kaza merkezi Kangal'da Türkmenler kadıya giderek köylerinin "perişân ve perâkende" olduğunu ve voyvodalarının kendilerinden "na-mevcud" olanların vergisini aldıklarını şikâyet etmişlerdi.[13]

Voyvodaların vergi baskısına itiraz kollektif olarak yapılabilirken aynı zamanda bireysel itirazlar da mevcuttu. 1656'da "Yörükân-ı Danişmendli Fukarâları" adlı 70-80 neferden oluşan bir grup Türkmen, voyvodalarının kendilerinden 16.000 guruş toplamaya razı iken daha sonra 25.000 guruş talep ettiğini merkeze şikâyet ederek hallerine merhamet edilmesini rica etmişlerdi.[14] Öte yandan XVII. yüzyıla ait bir belgede ise Tabanlu aşiretinden Yüzükutlu adlı bir kadının, üzerindeki vergi yükünü hafifletmek için doğrudan padişaha başvurduğu görülür. Yüzükutlu hatun kendisine ait iki devesinin öldüğünü, ayrıca "dulca bir hatun olub kimseciği olmayub bir oğlu olduğunu" ifade etmişti. Bu güç durumuna rağmen aşiret voyvodası Mustafa Ağa kendisinden 20 guruş talep etmişti. Kadıncağız o sırada ordu-yu hümayun başında Kayseri'de bulunan padişaha bu müşkil durumunu bildirmek için yaya olarak Kayseri'ye gelmişti.[15] Kadının talebini dikkate alan padişah, Bozulus kadısına gönderdiği

[13] İE ŞRKT 2/110.
[14] D.BŞM no: 207, s. 2.
[15] İE.DH. 6/547, s. 2. "ol devenin cümlesi mürd olub bir dulca hatun olub kimesneciğim olmayub bir oğlum olub benden yirmişer guruş altun alub zulm iderler takatim kalmadı mal-ı

fermanda Yüzükutlu hatunun aşiret ağalarına karşı korunup vergi yükünün hafifletilmesini bildirmiştir (İE. DH. 6/547, s. 6).

Görüldüğü gibi Türkmen voyvodalarının Türkmenler üzerinde uyguladığı en önemli tahakküm aracı vergi baskısıydı. Gelirlerin kaydedildiği mevcut deftere mugayir, voyvoda her zaman daha fazla vergi toplama eğilimindeydi. Meşhur Türkmen voyvodalarından Gürcü Nebi iltizama aldığı Bozulus Türkmenlerini vergi konusunda tam anlamıyla baskı altına alarak âdeta keyfi bir şekilde aşireti idare etmişti. Gürcü Nebi, 1642'de kapıcıbaşılıktan 3 milyon akçe karşılığında Bozulus Türkmen voyvodalığına terfi etmişti (Murphey, 1979: 269-270)[16]. Ancak üç yıl sonra, 1645'te, Bozulus Türkmenleri Konya kadısına giderek voyvodaları Gürcü Nebi'nin defterde yazılandan iki katı vergi aldığını şikâyet etmişlerdi. Üstelik Türkmenler Gürcü Nebi'ye vergilerini bu şekilde ödeyemeyeceklerini söylediklerinde Gürcü Nebi, 200'ü aşkın silahlı adamıyla birlikte Türkmenlere saldırmış ve içlerinden Karayazıcı adlı birisini mızrakla öldürmüştü. Daha sonra ise Tabanlu aşiretine saldırıp cemaat ileri gelenlerini hapsettirmişti. Bununla da yetinmeyen Gürcü Nebi, Bozulus boybeyi Mehmed Bey'e saldırarak evini yağmalatmıştı (Uzun, 2008: 252). Gene aynı tarihte benzer bir saldırı bu sefer Gürcü Nebi'nin yoldaşlarından *perâkende-i Türkmen voyvodası* Kazzaz Ahmed'den gelmişti. Manisa yakınlarındaki Belen nahiyesine bağlı Alibeyli köyü ahalisi 1645'te kadıya giderek voyvoda Kazzaz Ahmed'i şikâyet etmişlerdir. Köylülerin şikâyetlerine göre Kazzaz Ahmed, köyde Türkmen taifesinden kimse olmadığı halde, 50'den fazla atlı ile köye varıp köyün kadınlarının ırzlarına tasallut etmişti. Kazzaz Ahmed ve adamları, köyün kadınlarını "şarap ve kebap sofrasına" davet etmişler ve reddedilince kadınlara cinsel içerikli küfür edip kadınların yardımına gelen Turfanda ve Narenci adlı iki kadını da hançerle yaralayarak kaçmışlardı (Uluçay, 1947: 294-295). Gürcü Nebi ve Kazzaz Ahmed, dönemin Celâli reisleri olarak sivrilen ve Türkmen voyvodalığı mansıbında karar kılan iki önemli figürdü. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere XVII. yüzyılda Celâli şiddeti Türkmen voyvodalığı üzerinden Türkmenleri ve reayayı etkilemekteydi.

Türkmen voyvodası, aşiretin yönetim hiyerarşisinde en üst seviyedeydi. Onun bu konumu, hiç şüphesiz, boybeyi ve kethüda gibi hiyerarşinin altında yer alan aşiret seçkinleri tarafından memnuniyetle karşılanacak bir durum değildi. Zira boybeyi ve kethüdaların seçimi voyvodanın onayı ile mümkün oluyordu. Ayrıca voyvoda vergi toplanmasında kendisine yardım etmeyen ya da konar-göçer cemaatlerin vergi gelirleri hakkında yanlış malumat veren boybeyi ve kethüdaları merkeze şikayet edebiliyordu (Şahin, 2006d: 177). Aslında her iki grup da birer vergi kaynağı olarak aşiret üzerinde kendi çıkarlarını korumaya çalışıyordu. Aşiret içerisindeki seçkinler olarak boybeyi ve kethüdalar, voyvodanın daha az vergi almasını sağlayarak servetin aşiret içerisinde kalmasına çalışmaktaydı. Bu çaba içerisinde boybeyi ve kethüdalar, voyvodaların fazladan

erzağım hiç yoğdur sultanım hazretlerine Kayseri'ye [...] yayancığ geldim". Muhtemelen söz konusu padişah, Bağdad seferine çıkmış olan IV. Murad olmalı.

[16] MAD 6145

vergi almalarını doğrudan merkeze şikâyet edebiliyorlardı (Şahin, 2006d: 178). Çünkü, en nihayetinde, boybeyi bir aşiret ağasıydı ve aşiretini dışarıdan gelen daha üst bir ağaya yani Türkmen voyvodasına karşı korumaya çabalıyordu. Bu çabayı en canlı biçimde *Naima Tarihi*'nde geçen Boynuincelü aşiretinin boybeyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in mücadelesinde görmekteyiz (Naima, II: 742). Danişmendli Türkmenlerine bağlı Boynuincelü aşireti (Gündüz, 2005: 91-92), Naima'nın aktardığına göre hayli büyük bir sürüye ve servete sahip olarak 1630'larda Erciyes Dağı civarında yaylamaktaydı. Naima, Boynuincelü beyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in Erciyes ve Kayseri havalisinde devlet otoritesi tanımaksızın reayaya zulmettiğini kaydetmektedir. Hatta onun bu zalimliği neticesinde Kayseri yöresi ahalisinden pek çok kimse Bursa taraflarına göçmek zorunda kalmıştı. Kendisine bağlı Türkmenler onun gücünü arkasına alarak yörede istediklerini yapabiliyorlardı (Naima, II: 742). Gerçekten de Kayseri kadı sicillerinde Hacı Ahmedoğlu'nun yörede eşkıyalık yapan Türkmenlere kol kanat gerdiği görülmektedir. Küçük Süleymanlı köyünden bir grup Kürd, kadıya sundukları şikayetlerinde Ali ve Şeyhlü cemaatlerinden eşkıyaların köylerini basıp 31 adet deve çaldıklarını, köyün kız ve oğlanlarını kaçırdıklarını belirtmişlerdi. Ne var ki, eşkıyalar kadının tüm çağrılarına rağmen Hacı Ahmedoğlu'nun koruması sayesinde mahkemeye gitmeyi reddetmişlerdi (Uzun, 2008: 136). Benzer şekilde Develi civarında bir grup yol kesen eşkıya da Hacı Ahmedoğlu'nun koruması sayesinde takibattan kurtulmuştu (Uzun, 2008: 136-137). *Hasan Beyzade Tarihi*'nde de 1635 yılına ait vakalar içerisinde Kayseri civarlarındaki Danişmendli Türkmenlerinin yerleşik Kürd reayasına zarar verdikleri kaydedilmektedir (Hasan Beyzade, 2004: 1053). Öte yandan Naima, Hacı Ahmedoğlu'nun birkaç yıldır aşiretine vergi verdirmediğini kaydetmektedir. Doğrudan Naima'dan aktarırsak Hacı Ahmedoğlu Ömer "*ulusun haklatmağa âr edip* voyvodayı uğratmayıp bir kaç senedir mal-ı mîrîyi verdirmemiş idi" (Naima, II: 742) (vurgu bana aittir).

Altı çizili ibaredeki "haklatmak" ya da mastar halinde "haklamak" sözcüğü, *Naima Tarihi*'nde genel olarak Türkmenler ile ilgili kullanılan bir ifadedir. "Haklamak" sözcüğünün Türkçe'de birbirine yakın pek çok anlamı vardır. *Kamus-ı Türki*'de "haklamak" sözcüğü, "galebe çalmak" ile karşılanmaktadır (Sami, 1318: 553). Türk Dil Kurumu'nun *Tarama Sözlüğü*'nde ise sırasıyla "hakkından gelmek", "hınç çıkarmak", "intikam almak" ve "haksız para ve cereme almak" anlamları ile açıklanmaktadır. Naima'nın "haklamak" sözcüğüne yüklediği anlam daha çok "hakkından gelmek" ve "haksız para ve cereme almak" eylemleri ile örtüşmektedir (1943: 342). Keza, Naima daha sonraki kısımlarda Türkmenler ile ilgili bu sefer başka bir hadise için "haklamak" sözcüğünü kullanmıştır. Antep'teki Türkmenlerle ilgili olarak Naima, "Ve bu mâh havâdisindendir ki her sene *Türkman haklamağa*, Türkman voyvodası Ayıntab'a vardıkda" ifadesini kullanmaktadır (Naima, III: 1262) (vurgu bana aittir). Hacı Ahmedoğlu Ömer ise ulusunu yani aşiretini haklatmaktan utandığı için voyvodayı aşiretine uğratmıyor, kovuyordu. Bu bağlamda "haklayan" olarak karşımıza çıkan devleti temsilen voyvodaydı. "Haklanan" ise Türkmenlerdi.

Nitekim hikâyenin devamında Hacı Ahmedoğlu'nun haklayanı bir Türkmen voyvodasıydı. Hacı Ahmedoğlu ile ilgilenmek için Arnavut asıllı Küçük Ahmed Paşa görevlendirilmişti (Naima, II: 742). Bu görevi sırasında kendisine tevcih edilen Şam valiliğini almak için yola çıkan Küçük Ahmed Paşa, bundan önce Mardin voyvodalığı daha sonra da Türkmen voyvodalığı yapmıştı (Naima, II: 836). Küçük Ahmed Paşa'nın Hacı Ahmedoğlu'nu halletmek için görevlendirildiği sırada fiilen Türkmen voyvodası olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat daha önce Türkmen voyvodalığı yapmış olması onun bu işe tayininde muhtemelen önemli bir rol oynamış olmalıdır. Küçük Ahmed Paşa, Hacı Ahmedoğlu Ömer'in oğullarını babalarına bir şey yapmayacağı sözüyle ikna ederek babalarını rehin alıp Haleb'e götürmüştü. Oğulları, babalarını kurtarma umuduyla 20.000 guruştan fazla vergi vermelerine rağmen Küçük Ahmed Paşa sözünde durmayıp Hacı Ahmedoğlu Ömer'i deve üzerinde çarmıha gererek idam ettirmişti (Naima, II: 742-743).

Boybeyleri ve kethüdalar, voyvodaların topladıkları vergiye ortak olmaya çalışıyorlardı. Yukarıda bahsedildiği gibi aşiret seçkinleri olan boybeyi ve kethüdaların, servetin aşiret dışına çıkmasına razı olmaları beklenemezdi. Bu nedenle kimi durumlarda boybeyi ve kethüdalar çıkarlarını düşünerek voyvodanın topladığı verginin dışında kendileri için de vergi toplayabiliyorlardı. Yeni-il Türkmenlerinden Bozkoyunlu cemaati 1676 yılına ait vergilerini voyvodaları Ömer Ağa'ya verdikleri halde, cemaatlerinin boybeyleri kendilerinden tekrar vergi tahsil edip ayrıca 6 öküz, 4 kilim, 2 kürk, 50 tulum peynir, 1 dülbend ve 1 top da peynir almışlardı.[17] Bununla da yetinmeyip Bozkoyunlu cemaatinin sürülerine de el koymuşlardı (İE ŞRKT 1/74). 1612 yılında bu kez Danişmendli Türkmenlerinden Arzıman adlı birisi (boybeyi olmalı) Yeni-il Türkmenlerine bağlı cemaatlerden voyvodanın topladığının dışında vergi toplamıştı (Gökçen, 1946: 86-87). Benzer şekilde kethüdalar da fazladan vergi alabiliyorlardı. Tabanlu cemaatinden Küçük Ali Türkman adlı kimse kendisinin ve oğlunun "bennâk" vergisini verdiği halde kethüdasının kendisini, vefat etmiş amca çocuğu Veysi'nin de vergisini ödemeye zorladığına dair şikayette bulunmuştu.[18]

II. Celâli Türkmen Voyvodaları

XVII. yüzyıla gelindiğinde pek çok Celâli önderi aynı zamanda birer Türkmen voyvodası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en meşhuru Abaza Hasan Paşa idi. Abaza Hasan Paşa, 1648'de Hamid sancağı mütesellimliği sırasında Celâli Karahaydaroğlu'nu Isparta'da yakalaması üzerine Sofu Mehmed Paşa tarafından üç seneliğine Yeni-il Türkmen voyvodalığı ile

[17] İE ŞRKT 1/74.

[18] İE DH 6/547, s. 3; "Bu fukara kulların Tabanlu cemâ'atinden Türkman fukârası olub oğlum Ömer Mehmed'in caba bennâk virüb bu fukâra dâhi bennâk virüb fevt olan emmim oğlu Veysi nâm kimesnenin aslâ bir nesnesi kalmamış iken kethüdâmız kendümün ve oğlanın bennâkini verdiğimizden sonra fevt olan emmim oğlu Veysi'nin bennâki için rencide olunmamak bâbında emr-i şerifiniz ricâ olunur."

mükafatlandırılmıştı (Naima, III: 1309)[19]. Fakat kapıkulu sipahiliğinden gelme Abaza Hasan'ın Türkmen voyvodalığına atanmasını sindiremeyen Bektaş Ağa'nın başını çektiği ocak ağaları, yeni sadrazam Melek Ahmed Paşa üzerinde baskı kurarak bir yıldan sonra Abaza Hasan'ı bu yeni görevinden azlettirmişlerdi (Evliya, III: 148). Bunun üzerine devlete isyan bayrağını açan Abaza Hasan, Üsküdar'a geçerek buradaki kapıkulu sipahilerini örgütleyip Anadolu'ya yol almıştı. Abaza Hasan Paşa'nın yanında Türkmen voyvodalığı için mücadele eden başka kapıkulu sipahileri de vardı. Bunlar arasında Kürd Mehmed Yeni-il Türkmen voyvodalığı, Konyalı Hadım Ali Ağa'nın kardeşi Hasan da Bozulus voyvodalığı için mücadele etmişlerdi.

Kürd Mehmed, Abaza Hasan Paşa'nın Yeni-il voyvodalığı mansıbına göz dikmiş ve onun en yakın müttefiki İbşir Mustafa Paşa'yı öldürterek 1653'te kendisini Yeni-il voyvodası yaptırmıştı (Naima, IV: 1607-1620; İsazade Tarihi, 13-15). Ancak Kürd Mehmed, Abaza Hasan'ın korkusundan Yeni-il tarafına gidememiş ve Konya'ya sığınmıştı. Bunun üzerine Abaza Hasan, soydaşı Seydi Ahmed Paşa ile beraber Konya'yı kuşatarak Kürd Mehmed'i şehirden kaçırtmıştı (Naima, IV: 1630-1632; İsazade Tarihi, 13-14). Abaza Hasan'ın bir diğer yoldaşı kapıkulu sipahisi Konyalı Hasan ise 1653'te Bozulus Türkmen voyvodası olarak görevlendirilmiş, fakat Yusuf adında bir Türkmen beyinin şikayeti üzerine, sarayın helvacılarından Rıdvan adında biri kendisinin yerine Bozulus voyvodası olarak atanmıştı (Naima, III: 1442). Bu durumu sindiremeyen Konyalı Hasan Türkmenlerden oluşan küçük bir orduyu Rıdvan'ın üzerine göndererek Rıdvan'ı Konya'dan çıkarmayı başarmıştı. Bunun üzerine saraydan da destek alan Rıdvan, 18.000 kişilik bir ordu ile Konyalı Hasan'ın üzerine yürüdü. Fakat Abaza Hasan Paşa'nın arka çıktığı Konyalı Hasan, Rıdvan'ı Konya sahrasında mağlup edip voyvodalığını kesinkes almayı başarmıştı (Naima, III: 1443). Fakat daha sonra 1655'te bu kez de Karaman defterdarı Bosnalı Helvacı Mehmed, Konyalı Hasan'ın voyvodalığına göz dikti (Naima, IV: 1567). Ne var ki, Konyalı Hasan bu tehdidi de İbşir Paşa'nın desteğini alarak bertaraf etmeyi başardı (Naima, III: 1512). Öte yandan Naima, Hasan'ın Konya'nın önde gelen sipahilerinden olduğunu ve vakt-i zamanında sırasıyla Türkman-ı Haleb, Sayda ve Beyrut voyvodalıklarını elinde bulundurduğunu, ayrıca zalimane tutumu sebebiyle de Konya ahalisinden pekçok kişinin şehri terk etmek zorunda kaldığını kaydetmektedir (Naima, IV: 1822).

Abaza Hasan'ın hem soydaşı hem de müttefiki olan İbşir Mustafa Paşa da Türkmen çevrelerinde etkili bir isimdi. Şöyle ki: Abaza Hasan Yeni-il Türkmen voyvodalığı görevinden azledildikten sonra yerine ocak ağalarının desteği ile atanan Ak Ali Ağa Türkmenlerden bir türlü vergi toplayamıyordu. Bu nedenle Ak Ali Ağa, o tarihte henüz Abaza Hasan ile ittifak kurmamış Karaman Sancakbeyi İbşir Mustafa Paşa'dan yardım istemişti.

[19] "İbtidâ tevcih esnâsında ağalar gayri kimesneye murad ettiklerinde Sofu Mehmed Paşa ayak basıp 'Türkmân'ı üç sene zabt eyleye' deyü hatt-ı hümâyûn ısdâr ettirip Hasan Ağa nefsinde yarar bahâdır adam olmakla sâhib çıkıp çerâğ etmiştir."

Paşa'nın gücünden çekinen Türkmen beyleri ise paşa ile görüştükten sonra 10.000 guruşdan fazla tutan vergilerini Ak Ali Ağa'ya vermeye razı olmuşlardı (Naima, III: 1442).

Türkmen voyvodalığına olan rağbet yalnızca Abaza Hasan ve yoldaşları ile sınırlı kalmamıştı. Abaza Hasan Paşa'dan boşalan Yeni-il Türkmen voyvodalığını elinde tutan Ak Ali Ağa'nın otoritesini Türkmenler bir türlü tanımıyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Ak Ali Ağa Türkmenler ile ilgili vergi toplamada sorun yaşıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Türkmenler hâlâ meşru voyvoda olarak Abaza Hasan'ı görmekteydi. Sallantıda duran Yeni-il Türkmen voyvodalığı için bu sefer Kürd aşireti Merdanisi'lerden (Merdasi) Dasnik Mirza adında bir kapıkulu sipahisi, yoldaşı Hanefi Halife ile birlikte aday oldu (Naima, III: 1316). Yalnız bu adaylık sadece Yeni-il ile sınırlı değildi; Bozulus, Karaulus ve Atçeken gibi neredeyse Anadolu'nun tüm aşiret konfederasyonlarını kapsamaktaydı (Evliya, III: 147). Fakat ocak ağaları Abaza Hasan'dan ele geçirdikleri Türkmen voyvodalığını bir diğer kapıkulu sipahisi, Dasnik Mirza'ya kaptırmamak için aynı gayretle muhalefet ettiler. Nitekim, Hersek Dili civarında Dasnik Mirza ve adamları, ocak ağalarının güdümündeki Melek Ahmed Paşa tarafından halledilerek ocak ağaları için Türkmen voyvodalığına yönelik bu tehdit de ortadan kaldırılmıştı (Evliya, I: 129). Bu olaylardan bağımsız olarak Türkmen voyvodalığı için bir başka kapıkulu sipahisi ve Celâli lideri olan Gürcü Nebi de mücadele etmişti. Niğde-Bor civarındaki çiftliğinde ikamet eden Gürcü Nebi, voyvodalık ve mütesellimlik gibi pekçok mansıp üzerinde rüşvet ve baskı yoluyla âdeta birer tekel oluşturarak bunları yakın adamlarına tahsis ettirmekteydi (Naima, III: 1209-1210). Kendisi 1642 yılında kapıcıbaşı olarak hizmet

Reşad Ekrem Koçu'nun *Dağ Padişahları* kitabından

ederken 3 milyon akçeye yakın bir meblağ ile Bozulus Türkmenlerinin voyvodalığını almıştı (Murphey,1979: 269-270; MAD, 6145). Bu görevinde ne kadar kaldığı bilinmese de 1649'da çıkardığı isyanda kendisi için Türkmen voyvodalığını tekrar talep etmişti (Naima, III: 1228). Öte yandan Gürcü Nebi'nin yakın çevresinde zamanında Türkmen voyvodalığı yapmış kimseler vardı. Bunlardan Kazzaz Ahmed 1645'te Manisa civarındaki perakende Türkmen cemaatlerinin voyvodası idi (Uluçay, 1944: 294-295). Bununla birlikte diğer bir sadık yoldaşı, İzoli Kürdlerinden Çomar Bölükbaşı da 1650'de Antep yöresindeki Türkmenlerin voyvodalığını yapmıştı (Naima, III: 1262).

Türkmen voyvodalığı üzerindeki mücadele esas itibariyle devlet içerisinde kendilerine bahşedilen bir kısım ayrıcalıkları muhafaza etmeye çalışan kapıkulu sipahileri ile bu ayrıcalıklardan pay almaya çalışan yeniçeriler arasında geçen bir hizip çatışması olarak yorumlanabilir. Zira, Abaza Hasan ve yoldaşları kapıkulu sipahisiydi ve onun Türkmen voyvodalığına itiraz edenler ise ocak ağaları dediğimiz, başını eski yeniçeri ağası Bektaş Ağa'nın çektiği yeniçeri hizibiydi. Bu çatışmaya geçmeden önce altı bölük halkı olarak da bilinen kapıkulu sipahilerinin örgütlenmesine bakmakta fayda var. Bilindiği gibi merkez kapıkulu ordusu piyade-yeniçeri ve süvari-sipahi olarak ikiye ayrılıyordu (Imber, 2002: 258-259). İdari ve mali anlamda kapıkulu sipahileri yeniçerilere göre daha ayrıcalıklı bir konumdaydı (Uzunçarşılı, 1988: 137). Yeniçerilerden daha fazla ulufe almalarının dışında, kapıkulu sipahileri "mülâzım" olarak, devlete ait cizye ve adet-i ağnam gibi vergileri toplama hakkına sahipti. Bu görev karşılığında "gulâmiye" adıyla topladıkları vergiden bir miktar pay almaktaydılar (Uzunçarşılı, 1988: 157-158). Aynı zamanda valide sultan ve şehzade vakıflarının ve malikanelerinin voyvodalığını da üstlenebiliyorlardı (Uzunçarşılı, 1988: 157-158). 1630'lardan itibaren cizye ve adet-i ağnam dışında avarız vergilerini de toplamaya başlamışlardı (Darling, 1996: 174). Bu ayrıcalıklı konumları XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam etti. Özellikle, IV. Murad dönemine gelindiğinde kapıkulu sipahileri hasların ve vakıfların voyvodalıkları üzerinde nerdeyse tekel kurmuşlardı (Uzunçarşılı, 1988: 160). Hiç şüphesiz bunda, başını vezirlerin çektiği hiziplerin kapıkulu sipahileri ve yeniçerilere ayrı ayrı tavizler vererek onların desteğini sağlamalarının da rolü vardır (Uzunçarşılı, 1988: 191-192; Akdağ, cild4: 218). Bu bağlamda Merre Hüseyin Paşa başvezirlik mücadelesinde vakıf ve has voyvodalıkları sözü karşılığında kapıkulu sipahilerinin desteğini kazanmıştı (Uzunçarşılı, 1988: 192).

Kapıkulu sipahilerinin "mülâzım" ve voyvoda olarak vergi kaynakları üzerinde aracı olarak artan nüfuzları beraberinde reayanın fakirleşmesini de getirmekteydi (Naima, II: 722-723). Bu durumdan padişah da hoşnut değildi, çünkü vakıf ve has arazilerinin büyük kısmı sultanın ailesine ve devlet erkanına aitti. 1632 yılında kapıkulu sipahlarının hezimete uğratıldığı At Meydanı olayı arefesinde (Finkel, 2006: 210), Sultan Murad yayınladığı fermanda, eskiden sefer hizmeti karşılığında 300 kapıkulu sipahisi "mülâzım" olarak yazılırken artık kanun-ı kadime aykırı olarak hiçbir sefer hizmeti olmadan 10.000 sipahinin "mülâzım" olarak yazıldığından yakınmıştı. Sultan, böyle devam ettiği takdirde

hazine için gelir elde etmenin neredeyse imkânsız olacağını dile getirmişti (Katib Çelebi, 2009: 528-229). Kapıkulu sipahilerinin nüfuzu Köprülü Mehmed Paşa'nın (1656-1661) yönetimine kadar devam etti. Köprülü Mehmed, sipahilerin asker devşirmelerini yasaklayıp topladıkları vergilerden "gulâmiye" adıyla aldıkları payları da ilga ederek bir anlamda onların mali ve askerî güçlerini budamış oldu (Uzunçarşılı, 1988: 171). Fakat kapıkulu sipahileri Köprülü Mehmed Paşa'dan sonra eski nüfuz ve ayrıcalıklarını tekrar elde ettiler. 1687'de II. Süleyman'ın cülûsu sırasında sipah önderleri mukataaların eskiden olduğu gibi sipah ve silahdar zümresine verilmesini, çünkü "gulâmiye" hakkının eskiden beri bu ocaklara ait olduğunu dile getirmişlerdi (Defterdar Mehmed Paşa, 269-270). Bu istekleri sonunda da içlerinden Çolak Hüseyin Türkmen voyvodası, Karamanlı Osman Mardin voyvodası, Kel Hasan Galata voyvodası ve Tokatlı Hamza da Tokat voyvodası olmuştu (Defterdar Sarı Mehmed, 269-270).

Abaza Hasan Paşa ve daha sonra Dasnik Mirza'nın Türkmen voyvodalığına itiraz eden eski yeniçeri ağası Bektaş Ağa'ya yakından bakmak, söz konusu hizip çatışmasının ekonomik boyutunu ortaya koymaktadır. Bektaş Ağa, o sıralar İstanbul'un neredeyse tüm iaşe ticaretini kontrol eden kişi olarak şehrin et ihtiyacını karşılayan koyun ticaretine de hâkimdi (Katib Çelebi, II: 373). Özellikle celebkeşânların şehre koyun getirmesini engelleyerek et fiyatlarını kendi isteğine göre manipüle edebilmekteydi. Bu şekilde etin kilesini 8 akçeden 30 akçeye çıkarmıştı (Katib Çelebi, II: 373; Naima, III: 1354). Dönemin kronikleri, Bektaş Ağa'nın, bu durum karşısında halkın şikayetlerine "bu şehir ağniya şehridir fukarâ şehri değildir, harcından âciz olan varıp taşralarda sâkin olub bulgur, bulamaç yesin" diye cevap verdiğini kaydetmektedir (Katib Çelebi, II: 373; Naima, III: 1354). Üstelik Bektaş Ağa'ya yardaklık edenler de "behey sultanım! Bir alay etrâk çiftlerin bozup, gelip böyle nâzenin şehirde zevk edip, et ve sâ'ir şey ayaklarına gelip on beş akçeye almağa âr mı ederler? Hazzı olmayan eski yerine gitsin" diyerek Bektaş Ağa'yı olumlamaktaydılar (Katib Çelebi, II: 373). Bektaş Ağa'nın İstanbul'un koyun iaşesi işine el atması, eşyanın tabiatı gereği, koyun iaşesine hâkim bir kurum olan Türkmen voyvodalığı ile ilgilenmesini gerektiriyordu. Zaten kendisi celebkeşânların koyun getirmesini engelleyerek Anadolu ve Rumeli'ye gönderdiği adamlarıyla İstanbul'a koyun getirtiyordu (Naima, III: 1318). Dolayısıyla Abaza Hasan'ın yerine kendi çevresinden birisinin Türkmen voyvodası olması Bektaş Ağa'nın çıkarınaydı. Bu sebeple Yeni-il Türkmen voyvodalığına kendi adamı Ak Ali Ağa'nın atanmasını sağlamıştı.

Öte yandan, Bektaş Ağa'nın Anadolu'da Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı diğer yerlerle de bağlantısı vardı. Naima'nın kaydettiğine göre 1651 yılında Mirahuru Ahmed Ağa Kilis Türkmenlerini "haklamak"tan dönerken Bolu yakınlarında Abaza Hasan Paşa tarafından baskına uğramıştı. Abaza Hasan, Bektaş Ağa'ya ait 30.000 guruş ile at, katır ve develerine el koymuştu (Naima, III: 1311). Dolayısıyla bu ayrıntılar, Bektaş Ağa'nın Türkmen yurtları olan Yeni-il ve Kilis ile yakından ilgilendiği açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışında Abaza Hasan'ın Yeni-il voyvodası olarak mükafatlandırılmadan önce de

Türkmen teşekkülleri ile bağlantısı Türkmenler üzerinden yaşanan çetin bir çekişmeyi su yüzüne çıkarmaktadır. Evliya Çelebi'den anlaşıldığı kadarıyla Abaza'nın 1648'de Yeni-il voyvodası olarak atandığı sırada, Hamid mütesellimliğinin yanı sıra hâlihazırda Kilis ve A'zaz voyvodası olduğu görülmektedir (Evliya, II: 197). Bu nedenle Abaza Hasan'ın Türkmenler üzerindeki nüfuzu Bektaş Ağa'nın koyun ticaretine sekte vurabilirdi. Çünkü Türkmen voyvodası olarak Abaza Hasan'ın koyun tedarikinde hiç şüphesiz mutlak bir etkisi mevcuttu. Evliya Çelebi'nin Abaza Hasan ile ilgili bahsettiği bir anekdot bu etkiyi somut olarak göstermektedir. Evliya'nın aktardığına göre, Melek Ahmed Paşa'nın Kırşehir'deki çiftliğinde bulunan 47.000 koyun, 300 kısrak, 370 deve ve 17 katırdan mürekkep sürü, Abaza Hasan'a ait olduğu zannıyla devlet tarafından müsadere edilmişti. Melek Ahmed Paşa müsaderenin nedenini öğrenmek için Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya vardığında, Sadrazam bu malların Abaza'ya ait olup olmadığını Melek Ahmed'e sormuştur. Bunun üzerine Melek Ahmed Paşa, başvezirliği sırasında Abaza Hasan'ın Yeni-il Türkmen voyvodalığı karşılığında kendisine 10.000 adet koyun hediye ettiğini ve sadece bu kadarının Abaza Hasan'dan kaldığını söylemiş, fakat bir türlü Köprülü'yü inandıramamıştı (Evliya, V: 130-131). Melek Ahmed Paşa'nın söylediklerinin doğru olup olmadığını kestirmek zor olsa da bu küçük anekdot, Türkmen voyvodası olarak Abaza Hasan'ın elinde hatırı sayılır miktarda sürüye sahip olduğunu akla getirmektedir.

Türkmenler üzerindeki bu mücadelenin bir diğer nedeni de Yeni-il gibi vakıf veya has statüsünde idare edilen Türkmenlerin ekonomik anlamda daha istikrarlı ve güvenli bir yapıya sahip olmalarıydı. Bu da onları Türkmen voyvodaları için cazip hale getiriyordu. "Mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem min külli'l-vücûh serbest" biçiminde kanunlaştırılan vakıf ve has statüsü, içerisinde yaşayanları dışarıdan herhangi bir ehl-i örf mensubunun müdahelesine karşı korumakla birlikte "avârız-i divaniyye ve tekālif-i örfiyye" gibi vergilerden de muaf tutuyordu (Şahin, 2006b: 692; Saydam, 2009: 9-31). Bu bağlamda, vakıf ve has arazilerinin Celâli kargaşalığının taşrayı kasıp kavurduğu bir sırada reayanın sığınacağı güvenli bir liman teşkil etmiş olabileceğini varsayabiliriz. Bu şekilde reaya hem vergi yükünden kurtulup hem de daha güvenli bir ortam içerisinde yaşamını sürdürebilirdi. *Hırzü'l-Mülūk*'ün meçhul yazarı vakıf ve has statüsündeki köylerin gerçekte defterde kaydedilenden daha çok gelire sahip olduğunu belirtmektedir (*Hırzü'l-Mülūk*, 1988: 178). Yazar, reayanın zulümden kaçmak için has statüsündeki vezir-i azam köylerine sığındığını ve böylece 2-3 sene içerisinde, yerleştikleri köylerin âdeta birer kasabaya dönüştüğünü, defterde 1000 veya 1500 akçe gelire sahip görünürken aslında 50-60.000 ve daha fazla gelir getiren büyük bir köy haline geldiklerini kaydetmektedir (*Hırzü'l-Mülūk*, 1988: 178)[20]. Aynı şekilde mezraların da tıpkı bu köyler gibi zenginleştiğini ve

[20] "Falan nām karye vezîr-i a'zama temlīk olınmuştur. Karye-i mezbūre re'āyāsı ve sonradan gelüb karye-i mezkūrede mütemekkin hāric re'āyā dahı cemi-i avārız-ı divaniyye ve tekālif-i örfiyyeden mu'āf ve müsellem olmışlardır. Ümenā ve ummālden ve gayrıdan kimesne dahl itmeye" diyü kayd olunmağla ve kādıya dahi mü'ekked mektūb gitmeğle kādı olduğıçün

gerçekte defterde yazılandan daha çok gelir getirdiğini belirtmektedir (*Hırzü'l-Mülūk*, 1988: 178). Aynı durumun vakıf ve has statüsündeki Türkmenler için de geçerli olabileceğini düşünebiliriz. Gene daha önce zikredilen Yeni-il vakıf defterine ait 1610 tarihli belge Türkmenlerin ekonomik güçleri hakkında fikir vermektedir (TS. MA.d: 1328, 44). Yeni-il Türkmenlerinden Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin şikayetleri yine Türkmen voyvodalarının fazladan vergi almaları ile ilgiliydi. Buna göre cemaatler 1609 yılı için 500.000 koyuna sahip olduklarını fakat voyvodalarının bir önceki sayımı esas alıp kendilerinden 700.000 koyun değerinde vergi talep ettiklerini şikayet etmişlerdi. Şaşırtıcı biçimde Türkmenler şikayetlerine rağmen gene de vergilerini, üstelik 1610 ve 1611 olmak üzere iki yıl boyunca, 700.000 koyun üzerinden ödemeyi kabul etmişlerdir. Türkmenler, "istimâlet sebebiyle" koyunlarının çokça olduğunu ve vakfın gelirlerine zarar vermek istemediklerini beyan etmişlerdi (TS. MA.d: 1328, 44)[21]. Türkmenlerin "istimâlet sebebiyle" kastettikleri muhtemelen devlet tarafından kendilerine bahşedilen vergi kolaylığı idi.

Görüldüğü gibi Celâli eşkıyalığı ve isyanları sebebiyle üretimin düştüğü bir dönemde Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatlerinin artık ürün ortaya koymaları

---

neylesün emr-i şērife imtisālen ve hem hidmet yanaşturmak ümidiyle muhkem tenbih ve nidā ittürdükte re'āyā dahı zulümden kaçub, vezîr-i a'zam karyesine varub sākin olursak cemī-i belādan halās oluruz, diyü eger havāss-ı hümāyūn re'āyāsıdır ve eğer beğlerbeği ve sancakbeği ve zu'amā ve erbāb-ı timār ra'iyyetleridir, cemī-i tekālīfden mu'āf ve müsellem olduklarıiçün ekseri temlīk olunan karyeye gelüb mütemekkin olup, iki-üç yılın içünde ol karye bir kasaba gibi olub defterde yazusu bin veya bin beşyüz akça iken elli altmış bin belki dahı ziyāde mahsūl virür bir a'lā karye olur... Sāyir karyeler ve mezra'alar dahı bu minvāl üzeredir ve hāsları dahı zāhiren on iki kerre yüz bindir. Ammā elli-altmış yüke belki dahı ziyādeye mütehammildir".

[21] "Merhûme ve Mağfûrlehâ Vâlide Sultan tâbe serâha evkâfından olub vilâyet-i Anadolu'da vâki Yeni-il kazâsı ahâlisinden Türkmân tâ'ifesinden *Akçakoyunlu* cemâ'atinden olan Bayram kethüda ibn Abdullâtif ve Köçeli Ali bin Danyal ve El-hac Hasan ibn-i El-hac Mustafa ve Abdülhan kethüda ibn-i Emirhan ve Mehmed Efendi el-kadı ve Molla Süleyman bin Timurhan ve El-hac Mehmed ibn-i El-hac Seydi Ali ve El-hac Hasan bin Murad ve üstad Ali bin Ahmed ve El-hac Ramazan ibn-i El-hac Hasan ve El-hac Pir Ali ve Hacı Hüseyin ve *Neccarlı* cemâ'atinden Zekeriya bin Mustafa ve Kasım Kethüda ibn-i Horasan ve Himmet fakir ibn-i El-hac Ali ibn-i İskender bin Şaban ve Durduhan beğ ibn-i Osman ve Durmuş fakir ibn-i Sündük ve sâ'irleri bâ-serham meclis-i şerr-i mâbeyn şâfihü'l ahmed ve mâhfil-i dîn-i müteyyîn râsnih'ül [sic] bî'l fiil dârüssaâde ağası olub haremeyn-i şerîfeyn ve evkâf-ı salâtin nâzırı olan iftihârü'l-havâss ve'l-musarratin muhtarü'l-eshâb el-ferdü' mûkîn el-cenâb-ı er-refîiü'l-celîl sahibü'l-kadîr [sic] El-hac Mustafa Ağa ibn-i Abdurrahim hazretleri mahzâr-ı sa'adet eserlerinde bi't-tâvi es-sâfü'l-kırâd ve itirâf idüb bin onyedi senesinde mevcud olan koyunlarımızı beş yüz bin iken defter-i atikde yedi yüz bin koyun mestûrdur deyü bizden yedi yüz bin koyunun resmi bî-kusûr alınmak ile gadr olmuşdur mevcûdundan alındığı takdîre iki yük akçe âdet-i ağnâmdan ve altmış altı bin akçe şâh'ü-lmerâdan vakfa noksan ve zarar tertib ider tekmil noksan mezbûr için bin on sekiz ve bin on dokuz senelerinden vakfa kesrü'z-zarar gelmemek içün cümlemizin rızâsıyla yüz koyundan yüz kırkar akçe ve şâh'ü'l-merrî içün mevcûdundan kırkar akçeye virmeye bi't-tâvi tâahhüd eyledik zikr olunan iki senede istimâlet sebebiyle koyunlarımız ziyâde olub defter-i atik-i hâkanîye muvaffık oldukda üslûb-ı kâdim üzere her bir koyundan bir akçe alınub". (vurgu bana aittir.)

manidardı. Hiç şüphesiz bunu gerçekleştirmelerinde devletin "istimâlet" politikasıyla onlara sağladığı rahat ortamın büyük payı vardı. Konuyla ilgilenen tarihçiler, konar-göçerlere ait pastoral ekonominin yerleşik reayanın meşgul olduğu tarımsal ekonomiye oranla olası krizlerden daha çabuk toparlanabilme özelliğine sahip olduğu kanısındadır. Bu bağlamda Suraiya Faroqhi, XVII. Yüzyılın ikinci yarısındaki Danişmendli Türkmenleri üzerinden konar-göçerlerin "otarşik (kendi kendine yeter)" bir ekonomik yapıya sahip olabileceğini ileri sürmektedir (Faroqhi, 1981: 923-932). Danişmendli Türkmenlerine ait 1658-59 ve 1700-03 tarihli tahrir defterlerini inceleyen Faroqhi, Türkmenler arasında orantılı bir ekonomik dağılımın olduğunu dolayısıyla her bir konar-göçer haneye ortalama 100-200 koyun ve 1,5 deve düştüğünü ortaya koymaktadır. Faroqhi'ye göre, koyunların hastalık nedeniyle kırılmadığı, Osmanlı yönetiminin vergileri aniden arttırmadığı ve develerin yalnızca hanenin eşyalarını taşımak için kullanıldığı varsayıldığında, Türkmenler hane başına düşen ortalama sürü sayısı ile geçinebilir durumda olmalıdır. Bu şekilde "otarşik (kendi kendine yeter)" bir yapı, XVII. yüzyılın krizleri içerisinde çekici bir yaşam biçimi olabilirdi (Faroqhi, 1981: 931). Faroqhi'yi destekleyen bir diğer sav ise Rhoads Murphey'den gelmektedir. Göçebeliği genellikle "pastoral yoksulluk" ile özdeşleştiren genel kabulü sorgulayan Murphey'e göre tarımsal ekonominin kendisine özgü bazı dezavantajları bulunmaktadır (1984: 189-197). Buna göre, her şeyden önce tarımsal ekonomiye yatırım kısa vadeliydi. Tarım ürünlerinin bozulabilir olması sebebiyle çiftçi, ürünlerini geciktirmeden pazara götürüp nakde çevirmek zorundaydı. Öte taraftan, pastoral ekonomi uzun vadeliydi. Sürü büyüdükçe konar-göçerin elindeki sermaye de artıyordu. Ayrıca, sürüsünü satıp nakde çevirmeden de sürüden elde ettiği süt, yağ, peynir gibi mandıra ürünlerini pazarda satabiliyordu (Murphey, 1984: 190-191). Murphey, Yeni-il Türkmanı Kazası'na ait kanunnameyi temel alarak konar-göçerlerin "ayrancı ve civelek" tabir edilen en fakirinin ödediği 33 akçe vergi miktarının 60-100 dönümlük bir "çift"e sahip yerleşik reayanın ödediği vergi ile aynı seviyede olduğunu söylemektedir (Murphey, 1984: 192). Bu tespitler gösteriyor ki, XVII. yüzyıl krizleri içerisinde hayvancılığa yatırım yapmak Osmanlı köylüsü için çekici bir alternatif olabilirdi. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koyun, buğdaya nazaran çok daha kârlı bir yatırım haline gelmişti. Şöyle ki 1585-1595 yılları arasında Kayseri ve Ankara'da bir "kile" buğday (Karaman sancağı standartlarına göre bir "kile" 30,790 kg'a eşdeğerdi) 12 akçeye satılırken tek bir koyun 60 akçeden alıcı bulmaktaydı (Akdağ, 1963a: 22).

Türkmen voyvodalığı tüm XVII. yüzyıl boyunca önemini korumaya devam etti. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1699'da Türkmen Ali adlı bir ser-çeşmenin Edirne'ye padişah huzuruna gelip kendisi için Türkmen voyvodalığı talep ettiğini kaydetmektedir. Defterdar, cürümleri nedeniyle defalarca affedilip tekrar eşkıyalığa soyunan böyle birinin utanmaksızın Türkmen voyvodalığını ısrarla talep etmesini ayıplamaktadır. Bu ısrarın sebebini ise "cibiliyetinde merkûz olan mel'anet iktizâsı ile, 'bana Türkmen ağalığı olur ise febihâ ve illâ Anadolu'ya güzâr ve mel'ûf olduğum şakāvetde istikrâr üzere olurum' deyü ısrâr itmekle"

diyerek açıklamaktadır. Buna göre Türkmen Ali, kendisine Türkmen ağalığı ihsan edildiği takdirde Anadolu'ya geçip âdet haline getirdiği eşkıyalığını iyiden iyiye sağlamlaştıracaktı (Defterdar, 678). Fakat çok geçmeden Türkmen Ali'nin bu ısrarı katline sebep olmuştu. Söz konusu ifadede muhtemelen Defterdar Sarı Mehmed, eşkıyalıkla nam salmış birisinin kendisine Türkmen voyvodalığı istemesini pek masum bulmamaktadır. Öte yandan, Defterdar'ın Türkmen Ali ile ilgili söz konusu kanısı Türkmen voyvodalığı ya da ağalığının Celâliliğe ya da genel tanımıyla yaygın eşkıyalığa doğru giden yolda bir çeşit sıçrama tahtası olabileceğini göstermektedir. Çünkü aşiret hiyerarşisindeki konumu gereği Türkmen voyvodası yeri geldiğinde aşiretlerden kendisine destek sağlayabilecek güçteydi.

III. Celâli Türkmenler

Mevcut düzene karşı isyan ya da başkaldırı ile özdeşleşen Celâli terimi Osmanlı terminolojisine Türkmenler aracılığıyla girmiştir. Osmanlı idaresi Celâli terimini ilk kez 1520'de Bozoklu Şeyh Celal'in oğlu Şah Veli'nin çıkarmış olduğu isyan için kullanmıştır. Bir Türkmen olan Şah Veli, babası Şeyh Celal'in vefatı üzerine babasının kurmuş olduğu bugünkü Sivas sınırları dahilindeki Sizir köyünde bulunan tekkenin başına geçmişti (Yıldırım, 2008;606). Şah İsmail'in desteğini arkasına alan Şah Veli Erzincan, Malatya, Çorum, Amasya ve Sivas dolaylarındaki Karakeçili, Selmanlu gibi Türkmen aşiretlerine halifelerini göndererek isyan için gerekli zemini hazırlamıştı (Yıldırım, 2008: 607). Fakat isyan yeniçeri birliklerince şiddetle bastırılmış ve devamında ise binlerce isyancı öldürülmüştü (Shaw, 1976: 86). Şah Veli'nin isyanından sonra Celâli terimi XVII. yüzyıldan önce müslüman reaya arasında görülen isyanların ortak tanımlayıcısı olmuştu (Akdağ, 1963a:1). Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra bile 1555'te Rumeli'de ortaya çıkan Düzme Mustafa isyanını dönemin kaynakları bir Celâli vakası olarak tanımlamıştı (Turan, 1997: 45). Fakat Osmanlı tarihyazıcılığı terminolojisinde klasik anlamda bilinen ilk Celâli isyanları 1590'ların başında Karayazıcı Abdulhalim'in ayaklanması ile başlar. Bu konuda çalışmaları ile bilinen Mustafa Akdağ haklı olarak Karayazıcı ile ortaya çıkan Celâliler ile Şah Veli, Baba Zinnun ve Kalender gibi XVI. yüzyıl isyancıları arasında bir ayrım yapar. Akdağ'a göre, Karayazıcı ve emsalleri Osmanlı düzenine başkaldırsalar da bu düzen içinde yer almak, en nihayetinde onun bir parçası olma arzusundaydılar. Zira her biri Osmanlı kadrolarından gelmeydi. Başkaldırışları bir kopma ya da ayrışmayı değil; tam aksine şiddet yoluyla da olsa sistemle bütünleşme çabasını gösteriyordu. Oysa diğer grup Şah Veli, Baba Zinnun ve Kalender gibilerin isyanları Osmanlı otoritesine topyekün muhalif bir mezhep ideolojisi temelinde şekillenmişti (Akdağ, 1963a: 1-2). Öte yandan, Celâli İsyanları'nın periyodizasyonu ile ilgili olarak yaygın görüş, isyanların, Anadolu'daki son büyük Celâli gruplarına karşı kazanılan zaferin bir nişanı/sembolü olarak 1611'de Sultan Ahmed Cami'nin temellerinin atılması ile son bulduğu şeklindedir (Griswold, 2002:176-179). Buna karşılık, Oktay Özel Celâli hareketlerinin genel olarak eşkıyalık ve aralıklı olarak çıkan isyanlarla

bütün XVII. yüzyıla yayılarak devam etmiş olduğuna dikkat çekmektedir (Özel, 2011: 2).

Celâli hareketlerinin insan kaynağının kimlerden oluştuğu sorusu üzerine şimdiye kadar pek çok görüş öne sürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı üzerine yaptığı çalışmasıyla tanınan Cengiz Orhonlu, Anadolu kırsalının düzensiz askerî güçleri olarak sekban ve sarıca kuvvetlerini besleyen kaynaklar arasında konar-göçerlerlerin de yer aldığını söylemektedir (Orhonlu, 1963: 7-8). Benzer şekilde, Manisa kadı sicillerine dayanarak XVII. yüzyıl Saruhan yöresindeki eşkıyalık ve halk hareketleri üzerine klasikleşen çalışmasında Çağatay Uluçay, yörede eşkıyalığın en yoğun biçimde yaşandığı yer olarak Yund Dağı'nı çevreleyen bölgeyi gösterir. Bunu, dağ çevresindeki yoğun yörük ve Türkmen nüfusa bağlamaktadır (Uluçay, 1944: 74). Bu görüşlere paralel olarak XVII. yüzyıldan önce de örneğin Anadolu'da çıkan suhte isyanlarında bazı yörük ve Türkmen cemaatlerinin asi medrese öğrencilerine yardım ve yataklık ettikleri arşiv kaynaklarınca teyid edilmektedir. 1583 Mayıs'ında Alâiye sancakbeyine asi suhtelere yiyecek ve barınma desteği veren Kara Yürük cemaati ile ilgilenmesi emredilmişti (Altınay, 1987: 49). Ayrıca 1574 tarihli bir mühimme kaydında Menteşe yöresinde Harezm ve Kalburcu cemaatleri yörüklerinin suhtelerle işbirliği içerisinde olduğu merkeze bildirilmişti (Akdağ, 1963b: 60). Öte yandan, Gelibolulu Mustafa' Âli (1541-1600) de *Mevâ'idü'n-Nefâis Fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis* adlı eserinde, "Sâhib-i Zuhur" başlığı altında dönemin Celâlilerine bir parantez açmaktadır. Gelibolulu'ya göre, yanlarında birkaç rezil ve haramzade ile kasaba kasaba gezip günahsız köylüye kötülük eden bu eşkıyaların çoğu Türk ve Tatar idi ve ayrıca, saltanat arzusunda olan boybeyleri de 100-200 kadar Türk'e başbuğluk ederek kasaba ve köylerde zulümlerini sürdürmekteydiler (Gelibolulu Mustafa' Âli, 1997: 137-138)[22].

Bu görüşlerin aksine Suraiya Faroqhi, Celâli hareketlerine katılanların konar-göçerler olduğuna dair doğrudan herhangi bir kanıt olmadığını, dolayısıyla Anadolu'daki Celâli hareketlerinin bütünüyle konar-göçerlerle bağdaştırılamayacağını savunmaktadır (Faroqhi, 1987: 122). Aynı doğrultuda, Karen Barkey de Celâli hareketlerinde konar-göçerlerin rolünü en aza indirgemektedir. Barkey'nin bu yadsımasının altında yatan en önemli nedenlerden biri Avrupa'daki köylü ayaklanmaları ile Osmanlı'dakini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almasından

[22] "Şöyle sanurlar ki birkaç erâzili yanlarına uydurup hareket etmekle va ba'zı köylere ve kasâbata salgûnlar salup hukümlerini yürütmekle gerçekten ilerü gelüp zuhûr eyliyeler. Ansuzın sâhıb-i sikke ve hutbe olup kendüleri kuvvet-i iktidârla meşhûr eyleyenler ki beyt-i … Nesr: Bu hevâ ve heves ile nicesi etrâk ü tâtârdan ekseri kuttâ'-ı tarîk olan reh-zenân-ı ziyânkârdan gâh u bî-gâh bir haram-zâde zuhûr ider. Celâlî nâmı ile mazhar-ı mihter ü halâl olup memleket memleket gezer. Agniyânuň mâl ü menâllerin gâret eyler. Re'âyânun ebkâr u 'ıyâllerini hasâret eyler. Taht-ı yedlerindeki levendler fukarâ derd-mendlere musallat olurlar. Sâde-rû oğullarını ve kızlarınun husni ve makbûllerini taht-ı tasarrufa getürüp bevş ü âgûşına koyalar. Ya'nî ki gencînelerine sü'bânlar ve havz-ı sîmînlerine mâr-ı mâhî sıfatında yılanlar dühûl kılur… Garâbet bundadır ki bu gûne küstâhlıklar ve serbâzlıklar ve kendüsi edânîden iken arzûy-ı saltanat idüb ser-endâzlıklar ekseriyyâ etrâkun boy beglerinden olup bir iki yüz türkü mahkûm edinenlerden olur"

mütevellid eşdeğer bir mukayese için argümanını yerleşik toplum üzerine kurmasıdır. Çünkü karşılaştırma için örnek aldığı 17. yüzyıl Fransa'sında Osmanlı'daki gibi aşiret konfederasyonları yoktu. Bu sebeple, tutarlı bir mukayese için Osmanlıdaki konar-göçerleri isyanlardan muaf tutar. Bunun dışında Barkey, Osmanlı kırsalındaki göçebelik ve yerleşiklik olmak üzere iki farklı yaşam biçiminin Celâli hareketleri için Avrupa'dakine benzer bir köylü dayanışmasına engel olduğunu iddia etmektedir (Barkey, 1994: 115-123). Aslında bakıldığında böyle bir dayanışma da gereksizdi. Çünkü XVII. yüzyıl başlarında nüfusu reaya olarak kayıtlı pekçok köy esasında 1580'lerden itibaren konar-göçerler tarafından kurulmuştu. Örneğin; Kayseri ve civarı 1580'lerden itibaren yoğun bir konar-göçer yerleşmesine tanık olmuştu. Daha önce tapu-tahrir defterlerinde "yörükan" olarak kayıtlı konar-göçer cemaatlerin neredeyse tamamı, mezraaları üzerinde birer köy kurarak yerleşik olmuşlardı (Usta-Özel, 2011: 153-184). Öte yandan bu yeni yerleşmiş konar-göçerlerin ekonomik durumları pek parlak değildi. Özellikle tarımsal açıdan marjinal sayılabilecek kıraç ve çorak arazilere yerleşmişlerdi (Usta-Özel, 2011: 167-178, 173). Bu fakir, çiçeği burnunda köylülerin Celâli isyanları döneminde akıbetlerinin ne olduğuna dair elimizde fazla bir malumat yoktur. Yalnız, bu fakir köylerde birikebilecek artık nüfusun isyan döneminde, Celâli çeteleri için gerekli insan gücününe dönüşmüş olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak düşünülebilir (Usta-Özel, 2010: 178-179).

Celâli hareketleri ile konar-göçer unsurlar arasında ilişki kurmamızın en önemli nedenlerinden biri, Celâlilik adı altında toplanan eşkıyalık faaliyetlerinin daha çok göçebe ve yarı-göçebe yaşam biçimlerinin yaygın olduğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yoğunlaşmış olmasıdır. Keza aynı şekilde, Anadolu'ya kıyasla konar-göçer Türkmen ve Kürd aşiretlerinin baskın olmadığı Balkanlar'da Celâli hareketleri çok daha seyrek görülmekteydi (Cezar, 1965: 85; Özel, 2011: 14). Bu çerçevede Karayazıcı ve Canpoladoğlu gibi önde gelen Celâli figürleri askerî kuvvetlerini "Güneydoğu Anadolu Türkmen Çevresi" denilen coğrafi olarak kuzeyde Maraş ve Elbistan; güneyde ise Tarsus, Kilis, A'zaz ve Haleb'i kapsayan bölgeden toparladıkları görülür (Akdağ, 2010: 72-74). Mustafa Akdağ'ın dikkati çektiği ve adlandırdığı bu bölgenin kuzey ve güney doğrultusunda Suruç, Siverek ve Urfa'yı da içine alan Birecik sancağı bulunmaktaydı. Söz konusu bölge Rum Selçuklu Devleti'nin çözülmesinden başlayarak konar-göçer Türkmen, Kürd ve Arap aşiretlerinin buluştuğu bir coğrafyaydı (Akdağ, 2010: 72-74). Zira daha sonraları Akkoyunlu konfederasyonu sınırlarını Kuzey Suriye'ye doğru genişletmeye çalışırken bu bölgede bulunan Bayad ve Afşar aşiretlerinden geniş ölçüde destek almıştı (Woods, 1999: 13). Ayrıca daha sonra bu coğrafya Osmanlıların Anadolu'da siyasi otoritesini sağlamlaştırmasıyla birlikte güçlerini yitiren Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Dulkadirli konfederasyonlarına bağlı aşiretlerin çekildiği bir alan haline gelmişti (Abdul-Karim Rafeq, 1976: 1530). Celâli isyanları arefesinde söz konusu bölgedeki Türkmen ve Kürd aşiret üyelerinin sekban ve sarıca olarak paşaların yanında kapılandıkları bilinmektedir. Özellikle, Musul ve Şehrizor taraflarında bazı Kürd aşiretleri

Safevilere karşı Osmanlı ordusunda saf tutmuşlardı (Khoury, 1997: 39-40). Buna paralel olarak, dönemin kaynakları özellikle Beydili ve Afşar aşiretlerinin mevcut bölgede eşkıyalık faaliyetleri ile sık sık gündeme geldiklerine işaret etmektedir. 1587'de Urfa ve Rakka bölgesinin mazul sancakbeyleri Abdurrahman ve Suhrap'ın çıkarmış oldukları isyan, Beydili ve Afşar aşiretleri tarafından desteklenmişti. Daha sonra Beydili aşiretine mensup Türkmenler Urfa civarında "havass-ı hümayun"a bağlı köyleri talan ederek eşkıyalıklarına devam etmişlerdir (Akdağ, 1963a: 143). Özellikle "havass-ı hümayun"a bağlı Birecik İskelesi civarındaki köyler periyodik olarak Beydili Türkmenlerinin saldırılarına maruz kalmıştı. Mayıs 1603'te Beydili aşiretine bağlı Bozkoyunlu cemaati hasat zamanında Birecik İskelesi'ne bağlı köyleri yağmalamıştı.[23] Yaklaşık bir yıl sonra Şubat 1604'te aynı cemaat bu sefer Kızık cemaati ile birlikte Birecik iskelesine bağlı Kolca köyü yakınlarından geçen bir Hıristiyan kervanını soymuşlardı.[24]

Doğu Akdeniz'den Fırat Nehri'ne kadar uzanan söz konusu saha, Celâliliğin ötesinde, uzun vadede kronikleşmiş bir aşiret eşkıyalığına sahne olmuştur. Antep şeriyye sicilleri ışığında Antep ve civarındaki aşiret temelli eşkıyalık üzerine çalışan Muhsin Soyudoğan Antep, Kilis ve Halep üçgeninde yaşanan aşiret eşkıyalığının XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tüm XVIII. yüzyıl boyunca süregelmiş kronik bir olgu olduğunu belirtir (2006: 154).

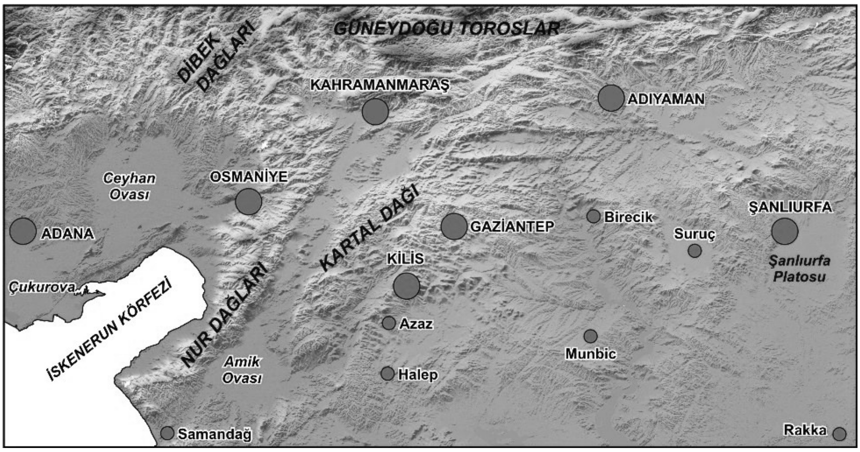

Güneydoğu Anadolu Türkmen Çevresi

Türkmenlerden Tacirli, Kürdlerden ise Okçu İzzeddinli ve Kılıçlı aşiretlerinin ürettiği aşiret eşkıyalığı yerleşik halkla çatışma, yol kesme ve köy basma biçimlerinde tezahür etmişti (Soyudoğan, 2006: 154-158). Soyudoğan, aşiret eşkıyalığının grup aidiyeti temelinde ortak mülkiyet olarak görülen yurt, yaylak ve kışlak üzerine yapılan çatışmalar olduğunu vurgulayarak, coğrafi aidiyetin beraberinde aşiret üyeleri arasında belli derecede politik bir örgütlenme

[23] İE.SM. 12/1235.
[24] İE.DH. 5/473.

getirdiğini söylemektedir (Soyudoğan, 2011: 10). Şöyle ki: Aşiretlerin kendi isimleriyle anılan mıntıkalarının hâkimi olarak kendilerine ait olmayan, başkalarının (göçebe ya da köylü) mıntıkalarına dahletmeleri çatışma ile sonuçlanıyordu (Soyudoğan, 2011: 9-10). Görüldüğü gibi aşiretler, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'yi kapsayan sahada yer alan kırsal toplumun dinamik öğeleriydiler. Bu dinamizm Celâliliğe gerekli itici gücü sağladığı gibi Anadolu'nun diğer bölgelerini de etkisi altına alan eşkıyalığın kaynağı olmuştu.

Güneydoğu Anadolu'da eşkıyalıkla gündeme gelen aşiretlerin başında Beydili Türkmenleri gelmekteydi. Beydili aşireti Bozulus konfederasyonunu oluşturan büyük aşiretlerden birisiydi. 1610'lardan itibaren Bozulus konfederasyonunun Orta ve Batı Anadolu'ya doğru hareket etmesiyle birlikte Beydili aşireti daha geniş bir alana yayılmıştı (Gündüz, 2007: 119-120). Bu durumu dönemin kaynakları da örneklemektedir. Naima, Beydili Türkmenleri'nin 1629'da boybeyleri Koçur önderliğinde Halep, Rakka ve Diyar-ı Bekir çevrelerinde dolaştıklarını kaydetmektedir (Naima, II: 648). Naima, Koçur Bey'in aynı zamanda Bozulus'un boybeyi Minnet'in kardeşi olduğunu zikreder. Bu noktada aynı aileden oluşan zengin bir aşiret aristokrasisi ile karşılaşmaktayız. Naima'nın canlı anlatısıyla aktardıklarına göre Koçur Bey zengin ve güçlü aşiretine güvenerek Osmanlı'ya ödemesi gereken vergiyi vermemekte ve kendisine bağlı Türkmenler sürülerini köylülerin tarlalarında otlatmaktaydı. Köylülerin bu durumdan rahatsızlığına karşılık Türkmenler "ya kişi kaldır tarlanı koyun geçsin!" diyerek mağdur köylüleri tehdit etmekteydiler (Naima, II: 649). Bir başka kronik, Topçular Katibi de Beydili aşiretinin saldırıları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre "Koçurlu nam Türkmân", 1628 yılında Çorum, Ankara, Çankırı ve Kızılırmak çevrelerine akınlar düzenleyerek köylülerin sürülerine el koymaktaydılar. Ankara ve Ayaş sakinleri söz konusu Türkmenlerin kadınları ve oğlanları kaçırarak "Celâli" olduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca, bu "Celâli Türkmenlerin" eğer dize getirilmezse bir daha asla kontrol edilemeyecekleri hususunda Osmanlı hükümetini uyarmışlardı (Topçular Kâtibi, II: 881). Bu şikayetler üzerine Anadolu beylerbeyi serdar olarak Celâli Türkmenlerin üzerine gönderilmiş ve devamında 74 kişi idam edilmişti (Topçular Kâtibi, II: 881). İlginçtir ki Ekim 1626 tarihli bir belge Bozulus Türkmen voyvodası olarak "Koçur" adını zikretmektedir. Altı bölük halkından olduğu anlaşılan Koçur, Türkmenlerden vergi olarak topladığı yaklaşık 90.000 akçeyi kapıkulu sipahisi Derviş Mecid'e teslim etmesi buyrulmuştu. Bu para üzerinden bazı kapıkulu sipahilerinin 1625 yılına ait ulufeleri ödenecekti.[25] 1626 tarihli belgede geçen

[25] "Ebnâ-i sipâhiyâdan olub bin otuz beş senesinde vilâyet-i Anadolu'da vâki Bozulus Türkmânı voyvodası olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Koçur zîde kadrîhû tahvili zikr olunan Bozulus Türkmânlarının târih-i merkûmede âded-i ağnâm ve rüsûm-ı sâ'irelerinin akçesinden seksen dokuz bin yedi yüz dört akçe tefâvüt hissesine ve guruşdan bin iki yüz altmış üç akçeleri cümle doksan bin dokuz yüz yetmiş yedi akçeleridir meblâğ-ı merkûm bin otuz altı muharreminin on ikinci gününde ba'zı sipâhi ve silâhdarların bin otuz beş [sic] mevâcibleri içün ebnâ-i sipâhiyândan birinci bölükân kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân derviş Mecid'in [sic] zide kâdrîhû yedinden ordu-yu hümâyûnum hâzinesinin irâd ve mesârifi kayd olunmağın

Bozulus voyvodası Koçur ile Naima'nın zikrettiği Bozulus boybeyi Koçur Bey aynı kişi olmalıdır. Zira Naima 1629 yılına ait vakalar içerisinde Koçur Bey'den bahsetmektedir. Aynı şekilde, Topçular Kâtibi de "Koçurlu nam Türkmân"ı 1628 yılına tarihlendirmektedir. Dolayısıyla, tarihlerin birbirine yakınlığı göz önüne alındığında Bozulus beyi Koçur'un birkaç yıl öncesinde aşiretinin voyvodası olduğu varsayılabilir. Eğer bu varsayım doğruysa, Koçur Bey örneğinden aşiret beyinin aynı anda hem boybeyi hem de voyvoda olarak aşiret yönetimindeki otoritesini sağlama aldığını düşünebiliriz.

Cengiz Orhonlu'nun altını çizdiği konar-göçerler ile taşradaki sekban ve sarıcalık arasındaki bağ, XVII. yüzyılın sonlarında büyük bir sekban kalkışması olarak vuku bulan, Yeğen Osman Paşa isyanının arka planında Türkmenlerin yer almış olabileceğini akla getirmektedir. XVII. yüzyılın bütünü boyunca İmparatorluk'un gerek batıda Avusturya'ya gerek doğuda Safevilere karşı askerî faaliyetlerinin gittikçe yoğunlaşması asker ihtiyacını arttırmıştı. Taşrada sekban ve sarıcaların giderek yaygınlaşması bu ihtiyacın bir sonucuydu (İnalcık, 1980) ve bu ihtiyaca paralel olarak Osmanlı idaresi Türkmen ve Kürd aşiretlerinden de asker devşirmekteydi. Ateşli silah olarak tüfeng kullanma becerisi bu noktada etkinliklerini sürdürebilmelerinin başlıca aracısı olmuştu (İnalcık, 1975: 211; Jennings, 1980; 340; Akdağ, 1947: 302-302). 1686 yılında Avusturya ile savaş sürerken Cidem, Receb ve Çinit aşiretlerinden 2000 silahlı Türkmen orduya katılmak üzere payitahta gelmişti (Silahdar, II: 271).[26] Aynı şekilde, Kilis'in Türkmen ve Kürd aşiretlerinden sefer için süvari birlikleri oluşturulmuştu (Ortaylı, 2007: 307). Yeğen Osman Paşa ise bu konjonktürel ortamının bir ürünüydü. Yeğen Osman Paşa, Vezir İbrahim Paşa'nın sekban birliklerinin bölükbaşısı olarak 1685'te Macaristan seferine katılmıştı. Fakat savaş sürerken kendisi gibi bölükbaşı olan Akkaş, Kara Mahmud ve Yadigaroğlu ile binlerce sekban ve sarıcayı önüne katıp Anadolu'ya geçerek Sivas'dan Bolu'ya kadar köy ve kasabaları yağmalamıştı (Defterdar, 228-229; Silahdar, II: 228). Hükümet, savaş döneminin kritik hale getirdiği asker ihtiyacından dolayı Yeğen Osman'ın şekavetini affetmek zorunda kalmıştı, çünkü bölükbaşı olarak Yeğen Osman kısa sürede hatırı sayılır miktarda sekban kuvveti harekete geçirebilmekteydi. Bu nedenle kendisine Karahisar (Afyon) sancakbeyliği yanında sekban ve sarıca kuvvetlerinin başkomutanlığı sayılan ser-çeşmelik görevi de verilmişti (Defterdar, 229).

Yeğen Osman, başta Konya ve çevresi olmak üzere merkezî Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmuştu. Kendisinin Konya-Ilgın'da bir sarayı olmakla beraber, Konya müsellimliğine yakın akrabalarının atanmasını sağlayarak Konya üzerindeki nüfuzunu pekiştirmekteydi (Silahdar, II: 312). Yeğen Osman'ın

temessükâtı içün işbu hükm-ü hümâyunum kaydları şöyle bilesin alâmet-i şerîfeye itimâd kılasın." İE DH 6/540.

[26] Muhsin Soyudoğan, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılda Osmanlı yönetiminin seferler için aşiretlerden ücretli asker aldığını belirtmektedir. Soyudoğan, devletin bu şekilde asker almasının aynı zamanda belli aşiretleri cezalandırmayı amaçladığını iddia ederek konuya farklı bir pencere açmaktadır (2006: 165-166).

kontrolündeki Konya ve çevresi Türkmenlerin büyük ölçüde yaygın olduğu bir sahaydı. Yeğen Osman'ın merkezi olduğu anlaşılan Ilgın, Karahisar-Bolvadin-Akşehir hattında yer alıyordu. Bu hat özellikle Bozulus'a bağlı Türkmen aşiretlerini Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya ulaştıran bir güzergahtı (Gündüz, 2007: 87-92). Bu noktada Yeğen Osman'ın Karahisar sancakbeyi olması bir tesadüf değildi. Söz konusu sahada yer alan Türkmen aşiretleri ise devlet otoritesini tanımayıp asayişsizliğe meyletmekteydiler. Bu aşiretlerin Yeğen Osman ile bağlantısı olduğuna dair elimizde doğrudan bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat 1688'de Yeğen Osman üzerine gönderilen müfettiş paşalardan Hüseyin Paşa, Orta Anadolu'daki bu isyancı aşiretlerle ilgilenmek durumunda kalmıştı. Üstelik Hüseyin Paşa daha öncesinden Maraş valiliği ile Türkmen voyvodalığı yapmıştı (Silahdar, II: 312). Muhtemelen hükümet, Yeğen Osman'ın eşkıyaları ile ilgilenmek üzere Anadolu'yu ve Türkmenleri iyi tanıyan birisini görevlendirmek istemişti. Hüseyin Paşa öncelikle vergi vermek istemeyen Türkmenlerle ilgilenmişti. Bu sebeple önce Karahisar'da bulunan Türkmenlerden, daha sonra ise kuzeyde Sivrihisar'da yer alan Pürnek aşiretinden vergi tahsil etmişti (Silahdar, II: 312).[27] Daha sonra Sivrihisar'dan da doğuya Beypazarı ve Ankara'yı geçerek Kırşehir'e varmıştı. Burada da vergisini vermeye yanaşmayan Türkmen beyi ve eşkıyası Hacı Ahmedoğlu'nu mağlup etmişti (Silahdar, II: 312).[28]

Bahsedildiği gibi Yeğen Osman'ın Türkmen olduğuna ya da Türkmenlerle ilişkisine dair doğrudan bir kanıt yoktur. Fakat Yeğen Osman'ın yakın çevresindeki adamları arasında Türkmen kökenli pekçok kişinin olduğu bilinmektedir. *Silahdar Tarihi*, Yeğen Osman'ın yakalanıp öldürülen adamları arasında "yüğrük bayrakdârı Türkmân Davud" ve "Türkmân İsmâil" adlı iki kişiyi zikreder (Silahdar, II: 365). Bunun dışında ve daha önemli olarak Yeğen Osman'ın yakın silah arkadaşlarından Yadigaroğlu bir Kürd'dü ve Ceridoğlu ise adından da anlaşılacağı gibi Cerid Türkmenlerindendi. Zaten dönem içerisinde aşiretler askerî anlamda oldukça etkindi. Orhonlu, 1687 ve 1689 yılları arasında İç ve Doğu Anadolu çevrelerindeki Türkmen ve Kürd aşiretleri ile ilgili şikayetlerde farkedilir bir artış olduğunu belirtmektedir. Söz konusu aşiretler sekban ve sarıcalarla birlikte köylere ve hatta kendileri gibi konar-göçerlere saldırmaktaydılar (1987: 42-43). Öte yandan, 1688'de II. Süleyman'in, Yeğen Osman'ın

[27] "kalkıb Karahisarda Muslu çayı üzerinde olan Türkmân üstüne varub mîrî mâlı tahsil eyledi. Ve andan Sivrihisara ve andan Pürnek Türkmânı üzerine varub Çanakçı köyüne konub mâl-ı mîrî tahsil olundu"

[28] "ve andan Kırşehre kabâîl-i Türkmândan Hacı Ahmedoğlu nam şakîye tiz mîr-i mâli tahsil idüb göndermek üzere buyuruldu gönderdikde sen bu hıdmete me'mûr değilsin deyü kâğıd gönderüb isyânın i'lâm ve hemen altıyüz mikdârı Türkmân hızelesin yanına cem' idüb köyden köye getirüb kura'-i fukârasın rencide itdüğün işidüb ol sâ'at kethüdâsın mükemmel kapusuyla mezkûrun üzerine ta'yin ve irsâl ve Türkmân haber alub karşu gelüb mukâbil oldu. Esnâ-i mukâbelede eşkıyâ' hezîmet bulub iki yüz kadar Türkmân başı kesilüb bakıyyetü's-süyûf olan perâkende ve perişân oldular". Burada yer alan Hacı Ahmedoğlu adlı Türkmen beyi, muhtemelen adı 1630'larda geçen, *Naima Tarihi*'nde yer alan, Boynuincelü aşiretinin beyi Hacı Ahmedoğlu Ömer'in soyundan gelmekteydi.

Anadolu'daki gücünü kırmak için bütün Anadolu genelinde ilan ettirdiği "nefir-i amm" (Özel, 2010: 25) Türkmen aşiretlerini de kapsıyordu. Türkmenlerden Barak, Bozkoyunlu, Beğdili ve Yabaltın'a (Cerid Türkmenleri'nden); Kürtler'den ise Kılıçlı, Milli ve Canbeğli aşiretlerine, Yeğen Osman üzerine gönderilen Vezir Ahmed Paşa'ya yardım etmeleri emredilmişti (Silahdar, II: 451). Nitekim Beğdili aşireti boybeyi Atmaca'ya bağlı kuvvetler Turgudlu yakınlarında eski Sivas valisi ve Yeğen Osman'ın müttefiki Gedik Mehmed Paşa'yı mağlup etmişti (Defterdar, 319-320). Dolayısıyla, aşiretlerin gerek şekavetle gerekse "nefir-i amm" askeri olarak oldukça faal olduğu bir sırada Yeğen Osman Paşa isyanının onlardan bağımsız gelişebileceğini varsaymak pek mantıklı görünmemektedir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Türkmenlerin ulaştığı askerî dinamizm, daha belirgin olarak, II. Osman'ın merkez yeniçeri ordusunu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki aşiretlerden devşirilecek bir ordu ile ikame etme planında somutlaşmaktadır. Bu plan hiç şüphesiz II. Osman'ın devlet üzerindeki devşirme kliklerinin etkisini kırmak için sarayı ve yeniçeri ocağını "Türkleştirme" politikasının bir yansımasıydı (Shaw, 1976: 192-193). Dönemin canlı tanığı *Musibetnâme*'nin yazarı Hüseyin Tuği, genç sultanın hacca gitme bahanesiyle Anadolu'ya geçeceğini fakat esas amacının sekban toplamak olduğunu söylemektedir. Bu amaçla Eski Yusuf adında birisi zahire toplama bahanesiyle Şam ve Haleb'e gönderirilir. Oysa Eski Yusuf'un, plan gereğince, gerçek amacı "etrâkdan ve Türkmândan sekbân ve cündî" toplamaktı (Tuği, 2010: 17-18). Ne var ki, işler beklendiği gibi gitmedi. II. Osman'ın asıl gayesininin kendilerine dönük bir tehdit olduğunu anlayan yeniçeriler sarayın da desteği ile genç sultanı öldürdüler (Tezcan, 2002: 25-45). II. Osman'ın planında taşeron rolünü üstlenen Eski Yusuf'un kimliği ise Türkmenler ile Türkmen voyvodalığının birlikteliğine dair iyi bir örnek sunar. Kamil Kepeci tasnifine ait bir belge, Eski Yusuf'un padişah tarafından söz konusu planın gereği olarak Anadolu'ya gönderilmeden önce bir Türkmen voyvodası olduğunu göstermektedir (Tezcan, 2010: 60-62). Buna göre, Yeni-il ve Halep Türkmen voyvodalığı görevindeki hizmetinin karşılığı olarak Yusuf, 1621'de, yani plandan önce, baltacı ocağından kapıkulu sipahiliğine terfi ettirilmişti. Dolayısıyla, devlet nazarında "etrâkdan ve Türkmândan sekbân ve cündî" devşirme işi için Yusuf, Türkmen voyvodası olması hasebiyle, biçilmiş kaftandı (Tezcan, 2010: 159). Öte yandan, her ne kadar söz konusu plan başarısız olsa da devlet gözünde meşru bir Türkmen voyvodasının devlet adına Türkmenlerden ordu teşekkül edebilmesi akla, Celâli olan bir Türkmen voyvodasının da kendi çıkarları doğrultusunda Türkmenlerden yararlanabileceği ihtimalini getirmektedir ki göreceğimiz gibi Türkmenler, voyvodalarına gerektiği anda askerî destek sunabilmekteydi. Bu çerçevede, dönemin kaynakları Abaza Hasan'ın Türkmen aşiretlerinden destek aldığını doğrular. Tarihçi Naima, 1653'te İstanbul'a yaklaşan Abaza Hasan'ın ordusunda Türkmen eşkıyalarının bulunduğundan bahsetmektedir (Naima, III: 1487-1488). *Silahdar Tarihi* de Abaza Hasan'ın özellikle Beğdili Türkmenlerinden destek aldığını söylemektedir (Silahdar, I: 150-151). Abaza Hasan'ı takip eden Murtaza Paşa'ya yazılan hükümde ise Murtaza Paşa kuvvetlerinin Abaza'nın ordusundaki

Türkmenleri nasıl şaşkına çevirdikleri beyan edilir (Uluçay, 1944: 363-365). Özellikle Kilis ve Haleb Türkmenleri, Murtaza Paşa'ya karşı Abaza Hasan'ı desteklemişti (İsazade Tarihi, 53)[29]. Abaza Hasan'ın öldürülen yoldaşları arasında da Türkmen çevrelerinden gelenler bulunmaktaydı. Bunlar arasında "Türkmen ağası Bekrizâde" (Silahdar, I: 156) ve "Türkmen Ordusu Yeniçeri Ağası Engüri Kethüdayeri Mir Ali" zikredilebilir (*İsazade Tarihi*, 54).

Abaza Hasan Paşa'nın destek aldığı Güneydoğu Anadolu Türkmen çevresinde yer alan Kilis, Antep ve Haleb'de bulunan yerel aşiretler XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı "askerî" sınıfına dahil olmaya başlamışlardı. Özellikle taşrada yer alan altı bölük halkı dediğimiz kapıkulu sipahi birlikleri insan gücü açısından yerel unsurlar tarafından destekleniyordu. 1600'lerden itibaren Musul, Şam ve Halep'teki nüfuzlu yerel aileler bölgelerindeki kapıkulu sipahiliği önderliğini ellerinde tutmaktaydı (Khoury, 2006: 146-147). Benzer şekilde kapıkulu sipahiliğine ek olarak İmparatorluk'un güneyinde bulunan yeniçeri garnizonları da yerel güçlerin nüfuzundaydı. Suriye'de bulunan yeniçeri ağalarının büyük çoğunluğu Türkmen ve Kürddü (Rafeq, 1977: 60). Örneğin, XVII. yüzyılın ilk yarısında Hasan adında bir Türkmen lideri maiyeti ile beraber Şam'da bulunan yeniçeri garnizonun yaklaşık dörtte birini elinde tutuyordu (Rafeq, 1977: 60). Kendisinden önce de Hamza adında bir Kürd önde geleni Şam'daki yeniçeri garnizonlarının lideriydi (Abu-Husayn, 1985: 117-112). Bu gibi yerel güçler 1659'da isyanının son safhasında Haleb'e çekilen Abaza Hasan Paşa'ya destek vermişlerdi (Rafeq, 1977: 60). Bu şekilde yerel aşiretler ile İmparatorluk'un güney eyaletlerindeki kapıkulu birlikleri arasındaki bağa ilişkin Hülya Canbakal, Antep mahkeme kayıtlarına ait 1659 tarihli bir sicil örneği üzerinden yerel aşiretlerin nasıl "askerî" sınıfa nüfuz ettiklerini göstermektedir. Buna göre Halep ve Yeni-il Türkmenleri yeniçeri gibi davranmakta; raiyyet ve ağnam rüsumlarını yeniçeri, sipahi ve tımarlı oldukları iddiasıyla ödememekteydiler. Üstelik Antep'teki yeniçeri kumandanı da Türkmenlerin söz konusu iddalarını doğrulamaktaydı (Canbakal, 2007: 85-86). Gene Antep kadı sicillerinden başka bir belgede Türkmenlerin "askerî" olma gayretleri görülmektedir. Belgeye göre bir grup Türkmen, kimliği belirsiz bir kişiye saldırmışlardır. Saldırının nedeni, mecruh kişinin söz konusu Türkmenlere Maraş valisinin kapısında iş bulmaları için yardım sözü verdiği halde yardım etmemesi olarak görünmektedir (Canbakal, 2007: 86). Bu örnekler, Anadolu'nun güneyinde yerel çerçevede Türkmenlerin kendilerini "askerî" sınıfa dâhil etme gayretlerini apaçık göstermektedir.

Türkmenlerin "askerî" sınıfa dahil olmaları yalnızca Güneydoğu Anadolu Türkmen çevresi ile sınırlı değildi. Az önce görüldüğü gibi Bozulus boybeyi Koçur, "ebnâ-i sipahiyân", yani kapıkulu sipahisiydi. Aynı şekilde, 1600/01 tarihli bir mukataa kaydına göre saraya koyun tedariki işini üstlenen

[29] "Hasan Paşa Kilis'e doğru ve Murtezâ Paşa Haleb'e müteveccih olup, halk beyninde: 'Ceng ü cidâl bizim nemize yarar. İki harîf biri birine düşmüş'. Mecmû' halk Hasan Paşalı olup, gayretin gösterdiler."

Danişmendli Türkmenlerinden Mansur ve oğulları kapıkulu sipahilerindendi.[30] Daha önce kullandığımız 1610 tarihli Yeni-il kazası vakıf defterine ait belge Türkmenlerin "askerî" sınıfa dahil olma isteklerine dair canlı bir örnek sunmaktadır. Voyvodalarının tahakkümündeki Akçakoyunlu ve Neccarlı Türkmenleri vakfın idarecisi olan darüssaade ağasından, voyvodalarının mevcut subaşılarını padişah kullarından istihdam etmeyip aksine Türk taifesinden ve şehirliden istihdam etmelerini ve Türkmen taifesinin içinde "hünkâr kulu" olmadığından dolayı voyvodalarının fakir fukarayı rencide etmemelerini rica etmişlerdi (TS.MA.d/ 1328, 44)[31]. Darüssaade ağasının bu ricaya tepkisi bilinmese de Türkmenlerin voyvodaları kanalıyla "askerî" olma gayretleri açıkça görülür. Türkmenlerin kendi içlerinde devleti temsilen bir "hünkâr kulu" bulunmaması voyvodalarının tahakkümüne maruz kalmalarıyla sonuçlanmaktaydı. Bu bağlamda en azından "hünkâr kulu" olarak kabul edilebilecek voyvoda subaşısının dışarıdan değil de kendi içlerinden biri olması üzerlerindeki baskıyı bir ölçüde hafifletebilecekti.

Diğer taraftan indirgemeci bir yaklaşımla Türkmenleri bütünüyle Celâlilik ve eşkıyalık ile özdeşleştirmek, konuyla ilgilenenlerin Türkmenleri her yerde hazır ve nazır potansiyel tehdit unsuru sanmalarına yol açabilir. Böyle bir yaklaşım ayrıca klasik anlamda göçebeliği barbarlık ve gerikalmışlıkla eşleştiren zihniyetin yansıması gibi görülebilir (Kasaba, 2009: 3-12). Celâli isyanları ve eşkıyalık, İmparatorluk'u oluşturan farklı öğeler arasında konar-göçerlerin kazandığı ve reayanın kaybettiği bir olgu değildi. Pekçok durumda eşkıyalıktan konar-göçerler de nasibini almıştı. 1608'de Celâli Kalenderoğlu, Karaman'dan Elbistan'a 20.000'e yakın askeriyle hareket ederken Göksun yaylasında bulunan Türkmen obalarını yağmalamıştı (Naima, II: 344-345).

Bir diğer Celâli reisi Meymun ve kethüdası Hüseyin ise Kırşehir civarındaki köyleri yağmalarken yolda karşılaştığı Türkmenlere de zarar vermişti (Naima, II: 348). 1659 Eylül'ünde Abaza Hasan'ın adamlarından Çürükoğlu Hüseyin'i Konya mütesellimine Tabanlu aşireti Türkmenleri şikayet etmişti.[32] Çürükoğlu, Tabanlu aşiretinin 16 dişi devesini (maya deve) ve 60 guruşunu gasp etmişti (İE.DH. 6/547). Hatırlanacağı gibi, Akçakoyunlu ve Neccarlı cemaatleri de Celâli fetreti sebebiyle obalarının boş kaldığını dile getirmişlerdi (TS.MA.d/ 1328, 44). Bu örneklere ek olarak Evliya Çelebi, Türkmenlerin en çok kendi içlerinden çıkanlardan mağdur olduğunu yaşadığı bir olay ile göstermektedir. 1671'de Güney Anadolu'yu ziyaret eden Evliya, Teke vilayetine giderken Karakeçili aşiretinin yayladığı Seki platosunda kervanıyla bir süre konaklamak ister. Fakat Türkmen obalarından on ihtiyar, Evliya'nın kervanına doğru gelerek

[30] MAD. 6185, 9.

[31] "ve subaşıları beşer atlıdan ziyâde ile gezmeyüb bî-vech-i şerrî te'âddi itmesünler ve pâdişah kulunu subaşılık hıdmetinde istihdâm itmeyüb Türk tâ'ifesini ve şehirliyi istihdâm eylesünler ve Türkmân tâ'ifesinin içünde hünkâr kulu sâkin olmayub fukarâyı rencide itmeyeler voyvodalar altmış atlıdan ziyâde istihdâm itmeyeler"

[32] İE.DH. 6/547.

Evliya'yı yörelerinde nam salmış Topaçoğlu adlı eşkıyaya karşı uyarır. Türkmenler,

> Sultânım, seyishânelerin çınkırakların kesin, çıkarın. Bundan kalkup şu dağların içinde bir ıssız yerde yatın. Buradan yer değiştirin, yohsa bizim başımıza belâ olursuz, zîrâ sizden evvel beş atlı beş yaya gelüp yigirmi ekmek ve yigirmi yem aldılar ve ahşamdan sonra koyun almağa geliriz' dediler. Topaçoğlu nâm bir Türkmân asılacağıdır. Yüz atlıya mâlikdir. Yedi sekiz yıldır gündür bugün Kaş yaylasında bir kârbân bozup hayli âdem kırup bizden ekmek almağa gelen âdemlerinin biri dahi yaralı idi. Bu kadar yıldan berü bir müsellem anı ele getüremedi, biz andan korkarız. İhtimâldir koyun almağa gelüp sizi bunda göreler, hâlimiz mükedder olur

diye Topaçoğlu'dan duydukları korkuyu dile getirirler. Bunun üzerine Evliya, ihtiyar Türkmenleri ikna eder. Duydukları endişe ve çekinceye rağmen obalardan eli silah tutan 200 Türkmen erinin koruması eşliğinde obalarına bir gece misafir olur (Evliya, IX: 129).

Öte yandan, savunma açısından konar-göçerler yerleşik topluma göre daha dezavantajlıydı. Her ne kadar belli oranda hareket kabiliyetine sahip olsalarda, ani eşkıya baskınlarına karşı açık arazi üzerinde yer alan obalarını ve sürülerini korumak oldukça zordu. Su kaynaklarına kolay erişim gerekliliği ve çoğunlukla dağlık, engebeli arazi üzerinde yol alma zorunluluğu konar-göçerlerin hareket kabiliyetlerini kısıtlamaktaydı (Kasaba, 2010: 26). Dolayısıyla, güvenliğin sağlanabildiği yerlerden uzakta ıssız arazilerde seyretmek onları Celâli çeteleri için hedef haline getirmekteydi.

Buna karşın sınırları belli köy, kasaba ve şehirlerde yaşayanlar eşkıyalığa karşı daha dirençliydi. Şehir ve kasabalar tarihî tecrübelere göre konuşlandırılmıştı. Kimi durumda yaşadıkları yeri daha korunaklı hale getirebiliyorlardı. 1602-1606 arasında Ankara sakinleri kendi çabalarıyla Celâli reisi Kalenderoğlu'na karşı şehri boydan boya saracak bir duvar inşa ettirmişlerdi (Taş, 2006: 108). Bazı durumlarda ise yaşadıkları yeri terk edip daha güvenli yerleşimlere giderek eşkıyalıktan korunuyorlardı (Andreasyan, 1964: 87-88, 158)[33].

IV. Sonuç

Genel olarak XVII. yüzyıl krizleri içerisinde Osmanlı hükümeti İmparatorluk'un bütün kaynaklarından mümkün mertebe yararlanma gayretindeydi. Bu çerçevede, geniş Anadolu platosuna yayılan konar-göçer aşiretler Osmanlı Devleti'nin gözardı edemeyeceği kaynaklardı. Zira 1630'larda Anadolu mukataa gelirlerinin yüzde 12'sini Türkmen aşiretlerinden alınan koyun vergisi

[33] Hrant Andreasyan'ın tercüme ettiği *Polonyalı Simon'un Seyahatnamesi*'nde Celâli saldırılarından dolayı Kayseri ahalisinden pekçok kimseninin daha güvenli kentlere göç ettiğinden bahsedilmektedir.

oluşturuyordu. Bu rakam, İmparatorluk'taki maden, tuzla ve çeltik gelirlerinin toplamından fazlaydı, hatta neredeyse gümrük gelirine eşdeğerdi (Murphey, 1987: 224-227). Türkmen voyvodalığı ise XVII. yüzyıl Osmanlı taşra idaresinin önemli birtakım işlevlere sahip bir kurumu olarak söz konusu kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanılmasını sağlamaktaydı. Özellikle Safevi seferine çıkan Osmanlı ordusunun iaşe ve taşımacılık gibi lojistik ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte aşiretleri denetim altında tutan Türkmen voyvodaları vergi kaynakları olarak aşiretlerin devamlılıklarını sağlıyorlardı.

Türkmen voyvodalığı mahiyeti gereği Osmanlı taşra toplumuna, bilhassa Anadolu özelinde, hâkim bir görevdi. Anadolu kırsalının dinamik öğeleri olan konar-göçerler üzerinde kurulacak bir hâkimiyet etki ve nüfuz alanının geniş bir çevrede aksettirilmesine imkân tanımaktaydı. Bu özellik Abaza Hasan, Gürcü Nebi gibi gücünü Anadolu'dan alan Celâli önderlerini cezbetmekteydi. Aynı zamanda birer kapıkulu sipahisi olan bu liderler açısından büyük bir aşireti Türkmen voyvodası olarak iltizam etmek bir anlamda kendi kendini idame ettirebilen "otonom" bir organizasyonu yönetmek demekti. Bunun kendileri için pekçok avantajı vardı. Her şeyden önce aşiretler iyi bir nakit gelir kaynağıydı. Bunun dışında voyvodaya taşımacılık ve iaşe için elzem olan deve ve koyun sağlamaktaydılar. Ayrıca, aşiretlerin dinamik insan gücü gerektiğinde voyvodanın hizmetinde olabilmekteydi. Bu noktada Yeni-il ve Haleb Türkmenleri voyvodası Abaza Hasan'ın Türkmen aşiretleri ile olan birlikteliği örnek gösterilebilir. Türkmen voyvodalığı Abaza Hasan'a Anadolu üzerinde nüfuz sağlamıştı. Zira Abaza Hasan'ın 1659'da Köprülü Mehmed Paşa'ya hitaben, "Köprülü Vezîr ile yetmiş kimsenin başların isterim ve illâ Rûmeli kâfiristanı sizin, deryâdan beri Anadolu benim" demesinin altında muhtemelen Türkmen voyvodalığı üzerinden Anadolu'da kurmuş olduğu nüfuz yatmaktaydı (Evliya, V: 111).

Konar-göçerler açısından sekban ve sarıca olarak asi paşalara hizmet etmek ise bir anlamda onlar için Osmanlı "askerî" sınıfı içerisinde yer almalarının yolunu açmaktaydı. Ayrıca doğrudan yeniçeri ve altıbölük halkına katılıp padişah kulu olarak da "askerî" sınıfa dahil olabilmekteydiler. Konar-göçerler için "askerî" olmak birçok açıdan cazipti. Her şeyden önce vergi yükünü üzerlerinden atmaları, ellerindeki nakdi sürülerini büyütmek için harcamaları demekti. Öte yandan, askerî bir örgüt içerisinde yer almak kendilerine ayrıcalıklı bir konum da sağlayacaktı. Bu sayede iktisadi açıdan daha güvenli bir temel üzerinde yürüyebileceklerdi. Bu şekilde konar-göçerler arasında görülen yukarı hareketlilik Osmanlı toplumunda kabaca "göçebeden dönme sekban" ve "göçebeden dönme kul (yeniçeri ya da altıbölük halkı)" biçiminde yeni bir toplumsal grubu meydana getirmekteydi. Bu yeni toplumsal gruba paralel olarak Türkmen voyvodası da XVII. yüzyılda iyice billurlaşan yeni elit sınıfın bir üyesiydi. Bu sınıfın âdeta sözcüsü olarak onları en iyi anlatan Naima, Koçi Bey ve Gelibolulu Mustafa Ali'den farklı olarak vurgusunu devletin değişmez doğası üzerine değil, tam aksine, değişimin doğallığı üzerine kurarak Osmanlı toplumunda bu yeni sınıfa ait pekçok şahsiyete kroniğinde yer vermiştir (Abou El-

Hajj, 2000: 77). Bunlardan, örneğin, Derviş Mehmed Paşa Bağdad valiliği sırasında müteşebbis ruhu ile hatırı sayılır bir servet edinmişti. Bağdad civarındaki Arap aşiretleri ile buğday ekimi işine girip Şehrizor'daki Ulus aşiretinden de ucuza koyun satın alan Derviş Mehmed Paşa, Bağdad'da açtığı dükkanlarda et ve ekmek satıyordu (Naima, III: 1569; Kunt, 1977: 197-214). Kariyerleri Derviş Mehmed Paşa'dan farklı olsa da Abaza Hasan, Gürcü Nebi, İbşir Mustafa Paşa, Bektaş Ağa ve diğerleri herhangi bir aristokratik bağları olmadan ya da hiçbir elit aileye mensup olmadan tamamıyla kendi çabaları ile yükselmiş Osmanlı taşrasının yeni elitleriydiler. Taşraya hakim olmaları dolayısıyla taşradaki yeni ekonomik fırsatları yakından tanımaları, Türkmenleri onların ilgi odağına yerleştirmiş olmalıydı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maliyeden Müdevver Defterler no: 6145, 6159, 6268, 7275, 7392.

İbnü'l Emin Tasnifi:

Dâhiliye no: 6/547.

Saray Muhasebesi no: 12/1235, 1258/1.

Şikayet no: 2/110, 1/74.

Maliye no: 5/331, 3210

Topkapı Sarayı Arşivleri:

Maliye Defteri no: 1328, 4166.

Divân-ı Hümâyun Baş Muhasebe Defterleri no: 207, 197.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Altınay, Ahmet Refik (1987). *Anadolu'da Türk Aşiretleri (H.900-1200).* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Gökçen, İbrahim (1946). *16. ve 17. Asır Sicillerine göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler.* İstanbul: Maarifet Basımevi.

Su, Kamil (1938). *Balıkesir Civarında Yürük ve Türkmenler.* İstanbul: Balıkesir HalkeviYayınları.

Uluçay, Çağatay (1944). *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketeleri.* Manisa: CHP Halkevi.

Birincil Kaynaklar

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayiât.* ed. Dr. Abdulkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zılli (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdad 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.V, ed.Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

--- (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, cild.I, ed. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

--- (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*), cild.II, ed. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

--- (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini),* cild.III, ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

--- (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmalarının Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini),* ed. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, cild. IX, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gelibolulu Mustafa' Âlî (1997). *Mevâ'ıdü'n-Nefâis Fî-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, ed. Prof. Dr. Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hasanbeyzade, Ahmed (2004). *Hasan Bey-zâde Târihi*, ed. Şevki Nezihi Aykut, 3 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hırzü'l-Mülûk (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar (Kitab-ı Müstetab, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'minîn, Hırzü'l Mülûk)*, ed. Yaşar Yücel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hüseyin Tuğî (2010). *Musibetnâme*, ed.Şevki Nezihi Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İsâ-zâde Tarihi (1996). ed. Ziya Yılmazer. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Katib Çelebi (1286-1287). *Fezleke*, I-II. İstanbul.

--- (2009). *Fezleketü't-Tevârîh*, ed. Prof.Dr. Seyyid Muhammed es-Seyyid. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Naîmâ Mustafa Efendi (2007). *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l- Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, cild. I-II-III-IV, ed. Mehmet İpşirli. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (1928). *Silahdar Tarihi*, cild. I-II, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (2003). cild. I-II, ed. Doç. Dr. Ziya Yılmazer, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İkincil Kaynaklar

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali (2000). *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi.

Abu-Husayn, Abdul-Rahim (1985). *Provincial Leaderships in Syria, 1576-1650.* Beirut: American University of Beirut.

Akdağ, Mustafa "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cild.4, no: 6-7.

--- (1947). "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cild. 5, No: 3.

--- (1963a). *Celâlî İsyanları (1550-1603).* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

--- (1963b). *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması.* Erzurum.

--- (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Andreasyan, Hrand D. (1964). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619.* İstanbul: Baha Matbaası.

Barkey, Karen (1994). *Bandits and Bureaucrats (The Ottoman Route to State Centralization).* New York: Cornell University Press.

Canbakal, Hülya (2007). *Antep: Society and Politics in an Ottoman Town.* Leiden-Boston: Brill.

Cezar, Mustafa (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul.

Darling, Linda T. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy (Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660)*. Leiden-New York-Köln: E.J. Brill.

Faroqhi, Suraiya (1981).”Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devecilik ve Anadolu Göçebeleri (Danişmedli Mukataası)”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, II. cild.

--- (1982).”Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 14.

--- (1987). “Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600 - An Attempt at Interpretation”, Turkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift. Armağanı, Melanges, ed. J.L Bacque Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı, İstanbul.

Finkel, Caroline (2006). *Osman's Dream*. New York: Basic Books.

Göçer, Lütfi (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Greenwood, Antony W. (1988). *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Chicago.

Griswold,William J. (1988). *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.

Gündüz, Tufan (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

--- (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

--- (2007). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Bozulus Türkmenleri 1540-1640)*, 2. ed. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

--- (2009). “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair”, *Bozkırın Efendileri-Türkmenler Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Imber, Colin (2002). *The Ottoman Empire 1300-1650*. New York: Palgrave Macmillan.

İnalcık, Halil (1965). “Adaletnameler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II-3/4. Türk Tarih Kurumu

--- (1975). “The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Armes in the Middle East”, *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V.J.Parry and M.E.Yapp. London: Oxford University Press.

--- (1980). “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI. Peeters-Leuven.

--- (2000). *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix.

Jennings, Ronald (1980). “Firearms, Bandits, and Gun-Control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms in the Possession of Reaya, From Judicial Records of Kayseri, 1600-1627”, *Archivum Ottomanicum*, 6 .

Kasaba, Reşat (2009). *A Moveable Empire*. Seattle and London: University of Washington Press.

Khoury, Dina Rızk (2006). “Ottoman Centre versus Provincial Power-holders”, The Cambridge History of Turkey, 3. cild, ed. Suraiya Faroqhi.New York: Cambridge University Press,

--- (1997). *State and Provincial Society in the Ottoman Empire (Mosul, 1540-1834)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kunt, İ. Metin (1977). “Derviş Mehmed Paşa, Vezir and Entrepreneur: A Study in Ottoman Political-Economic Theory and Practice”, *Turcica Revue D'etudes Turques*, Tome IX/1.

Lindner, Rudi Paul (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia.* Bloomington: Indiana University.

Murphey, Rhoads (1979). *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in the Seventeenth Century Turkey* . Basılmamış Doktora Tezi, University of Chicago.

--- (1984).”Some Features of Nomadism in the Ottoman Empire: A Survey Based On Tribal Census And Judicial Appeal Documentation From Archives In Istanbul And Damascus”, *Journal of Turkish Studies*, Cild. 8.

--- (1987). *Regional Structure in the Ottoman Economy.* Göttingen: Otto Harrasowitz Wiesbaden.

--- (1999). *Ottoman Warfare 1500-1700.* London: UCL Press.

Orhonlu, Cengiz (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

--- (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Özel, Oktay (2011). “The Reign of Violence: the Celalis (c.1550-1570)”, *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead, London: Routledge.

Planhol, de Xavier (1959). “ Geographic Politique et nomadisme en Anatolia”, *in Revue Internationale des Sciences sociales*, XI.

Rafeq, Abdul-Karim (1976). “The Revolt of Ali Pasha Janbulad (1605-1607) in the Contemporary Arabic Sources and its Significance”. *VIII. Türk Tarih Kongresi.* Cild.III. Ankara 11-15 Ekim.

--- (1977). “Changes in the Relationship between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff and Roger Owen, Southern Illinois University Press.

Salzmann, Philip Carl (1974).”Tribal Chiefs as Middlemen: The Politics of Encapsulation in the Middle East”, *Anthroplogical Quarterly*, cild. 47, No.2 (Apr).

Sami, Şemseddin (1318). *Kamus-ı Türkî*, İkdam matbaası, İstanbul.

Saydam, Abdullah (2009).”Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no:20, Aralık.

Shaw,Stanford J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol:I Empire of the Gazis (The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808)*, Cambridge University Press.

Selçuk, Havva (2008). “Kayseri ve Çevresinde Bulunan Türkmen Oymaklarının Yerleşik Halkla Münasebetleri”, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, editors Hayati Beşirli – İbrahim Erdal. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Soyudoğan, Muhsin (2006). “Devlet ve Eşkıya İlişkileri Bağlamında Ayntab ve Çevresinde Aşiret Eşkıyalığı”, *Kebikeç*, no: 21.

--- (2011).”Aşiretlerin Ekonomi Politiği ya da Olağan Şiddet: Osmanlı Ayntâb'ında Aşiret Eşkıyalığı Üzerine”, *Antep*, ed. Mehmet Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınevi.

Sümer, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler).* İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şahin, İlhan (1980). *Yeni-İl Kazası ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653).*Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.

--- (2006a). “1638 Bağdat Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeniil ve Halep Türkmenleri”. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler.* İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.

--- (2006b). “XVI.Asırda Halep Türkmenleri”. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler.* İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.

--- (2006c). "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolusu Göçebelerinde Kethüdalık ve Boybeylik Müessesesi". *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler.* İlhan Şahin. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Tanıklariyle Tarama Sözlüğü I (1943)., Türk Dil Kurumu, İstanbul Cumhuriyet Basımevi.

Taş, Hülya (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tezcan, Baki (2002)." The Military Rebellion in İstanbul: A Historiographical Journey", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.8, Spring.

--- (2010). *The Second Ottoman Empire.* New York: Cambridge University Press.

Togan, İsenbike (1992)."Ottoman History by Inner Asian Norms", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, editors Halil Berktay and Suraiya Faroqhi. London: Frank Cass&Co.Ltd.

Turan, Şerafettin (1997). *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Usta, Onur ve Özel, Oktay (2010). "Sedentarization of the Turcomans in 16th Century Cappadocia: Kayseri, 1480-1584", *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, (*Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 48*) ed. EvangeliaBalta and Mehmet Ölmez. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Uzun, Efkan (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655).* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988a). *Kapıkulu Ocakları II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

White, Sam (2008). *Ecology, Climate and Crisis in the Ottoman Near East.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Colombia.

Woods E. John (1999). *The Aqqoyunlu (Clan, Confederation, Empire).* Salt Lake City: The University of Utah Press.

Yıldırım, Rıza (2008). *Turkomans between two Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia, 1447-1514.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Öz: Konar-göçer Türkmen aşiretleri Osmanlı Anadolu'su kırsal toplumunun dinamik ve hareketli unsurlarıydı. Osmanlı yönetimi Türkmen voyvodası aracılığıyla bu toplulukları kontrol edip onlardan etkin bir şekilde yararlanmaya çalıştı. Türkmen voyvodalığı, büyük mücadelelere konu olan, özellikle 17. yüzyılın rağbet gören mansıplarından birisiydi. Öte yandan, bu yüzyılda kimi durumlarda Türkmen voyvodalığı ile Celâli reisliğinin aynı bünyede vücut bulduğu görülmektedir. Bu minvalde Celâlilik Türkmen voyvodalığı üzerinden Anadolu kırsalını etkisi altına almaktaydı. Türkmenler ile Türkmen voyvodası arasındaki ilişki ise genellikle ikircikliydi. Türkmenler, çoğu kez, voyvodalarının tahakkümünden mağdur olsalar da pek çok durumda Abaza Hasan Paşa gibi Celâli Türkmen voyvodalarına askeri destek vermekten geri kalmıyorlardı. Zira Türkmenler Celâli çetelerinin ana insan kaynağıydılar.

Anahtar sözcükler: Türkmenler, Türkmen voyvodası, Celâli İsyanları, Eşkıyalık, Göçebelik

Turcoman Dimension of the Celaliism: Türkmen Voyvodası and the Turcomans in Seventeenth Century-Anatolian Countryside

Abstract: Semi-nomadic Turcoman tribes were the dynamic and mobile elements of the Ottoman Anatolian provincial society. The Ottoman government tried to control and efficiently benefited from these elements through *Türkmen voyvodası*. *Türkmen voyvodalığı* was one of the most desirable posts of the seventeenth century, which was a subject of great struggles. On the other hand, it is seen that *Türkmen voyvodalığı* overlapped with the *Celali* leadership in some cases in the seventeenth century. In this context, the *Celali* banditry particularly

penetrated into the Anatolian countryside through *Türkmen voyvodalığı*. The relations between the Turcomans and *Türkmen voyvodası* was generally ambiavelent. Although the Turcomans often suffered from the oppression by their voyvodas, they did provide with military support for the *Celali Türkmen voyvodas* like Abaza Hasan Pasha in many cases. This was mainly because of the fact that the Turcomans constituted the main human source of the *Celali* bands.

Keywords: Turcomans, Türkmen voyvodası, Celali rebellions, Banditry, Nomadism

Semih Balcıoğlu
Akbaba - 9 Ağustos 1967

Celâliler
ve
Üç Evliya Çelebi

Erdem SÖNMEZ*

Evliya Çelebi (1611-1685), 17. yüzyılın neredeyse tamamını kaplayan ömrü boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İmparatorluğun iki önemli komşusu Avusturya ve Safevi İmparatorluklarını dolaşmış ve kaleme aldığı *Seyahatnâme*'de kabaca kronolojik bir sırayla gördüklerini anlatmıştır.[1] *Seyahatnâme*, Suraiya Faroqhi'nin de altını çizdiği gibi, 17. yüzyıl tarihi için oldukça önemli bir kaynaktır.[2]

17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihine damgasını vuran toplumsal hareket ise Celâli İsyanlarıdır. 1590'lı yıllardan 17. yüzyılın sonlarına dek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki toprakları çalkantılı bir döneme sahne olmuştur. Bu dönemde, Celâli olarak adlandırılan silahlı gruplar, hemen hemen bütün Anadolu'da, başta köyler olmak üzere yerleşim yerlerini yağmalamış ve Osmanlı merkezî otoritesine meydan okumuşlardır.[3]

---

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü

1 Martin van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 26.

2 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş*, (3. Baskı), Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 16 ve 242.

3 Celâli İsyanları'nın 1610'a kadar olan evresi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan: 1591-1611*, (2. Baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002. Celâli İsyanları'nın 17. yüzyıl boyunca olan evresi için bkz. Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, New York, 1994. Oktay Özel, "The Reign of Violence: The Celalis c. 1550-1700", *The Ottoman World* içinde, Christine Woodhead (der.), Routledge, New York, 2012, 184-202. Ayrıca bkz. Halil

17. yüzyıl boyunca Anadolu'da etkin olan Celâli gruplarının eylemlerinin izlerine, *Seyahatnâme*'de yoğun olarak rastlanır. Evliya Çelebi, gezdiği yerlere ilişkin gözlemlerini aktarırken Celâli gruplarının yarattıkları tahribatı da yansıtır. Örneğin Evliya, Bursa şehrine ilişkin gözlemlerini anlatırken şehirde bulunan aşağı kalenin Karayazıcı, Kalenderoğlu, Deli Hasan ve Cennetoğlu adlı Celâli liderlerinin Bursa üzerine saldırı ihtimalleri üzerine yapıldığını aktarır.[4] Ankara'ya dair izlenimler yazılırken aşağı kaleye Celâli korkusundan bir kat daha sur yapıldığı kaydedilir.[5] İç Anadolu'daki Ilgın kasabasının da eskiden büyük bir şehir iken Celâli tahribatı yüzünden oldukça zarar gördüğü belirtilir.[6]

Ancak, şehirlere ve şehirlerdeki yapılara ilişkin bu aktarımlardan daha önemlisi, Evliya Çelebi'nin yolunun doğrudan Celâli grupları ve liderleriyle kesişmesidir. Bu makalede, Evliya Çelebi'nin Celâlileri ve dolayısıyla Celâli eylemlerini nasıl değerlendirdiği *Seyahatnâme*'deki anlatımdan hareketle incelenmeye çalışılacaktır. Bunun için izlenecek yöntem, Evliya'nın Celâlilere ilişkin doğrudan gözlemlerini aktardığı ve farklı "taraf"larda yer aldığı söylenebilecek anlatımlarının analizidir.[7] Evliya'nın, Celâlilere ilişkin anlatımına ilk olarak *Seyahatnâme*'nin birinci cildinde rastlanır. Bu kısımda, Abaza Mehmed Paşa'nın yeniçerilere karşı giriştiği hareketin ardından Saray'a getirilmesi ve padişahın huzurundaki sorgu süreçleri aktarılır. *Seyahatnâme*'de Celâlilerle ilgili bir diğer önemli kısım, Evliya'nın Anadolu seyahatleri sırasında hamisi olan Defterdarzade Mehmed Paşa'nın Celâli liderleriyle birlikte hareket ettiği, dolayısıyla fiilen Celâlilerin saflarında bulunduğu döneme aittir. Bu dönemde Evliya Çelebi, Celâli liderlerinin hizmetindedir. *Seyahatnâme*'de Celâlilerle ilgili bir diğer kayda değer bölüm de Evliya Çelebi'nin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetinde olduğu dönemde IV. Mehmed ve Köprülü ile birlikte Batı Anadolu'da Celâlilere karşı düzenlenen seferlere katılması sırasında geçer. Bu bölümde Evliya, Celâlilere karşı mücadele eden merkezi otoritenin saflarından, Celâlilere ilişkin gözlemlerini nakleder. Dolayısıyla, bu makalede yapılacak olan, Evliya'nın hayatının üç farklı döneminde Celâlilere ilişkin gözlemlerinin değerlendirilmesidir.

İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire: 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.

[4] Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), 2. Kitap*, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

[5] *A.g.e.*, s. 224.

[6] *Seyahatnâme, 3. Kitap*, s. 14. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ndeki bu türden anlatımların diğer bazı örnekleri için bkz. *A.g.e.*, s. 8 ve 147. Ayrıca bkz. *Seyahatnâme, 2. Kitap*, s. 10, 95, 102 ve 218.

[7] Dolayısıyla bu çalışmada, *Seyahatnâme*'de Celâlilerle ilgili yazılmış her satırın bir dökümü yapılmayacaktır. Bu türden bir çalışma için bkz. Vehbi Günay, "Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkıyalık ve Celâliler", *Evliya Çelebi ve Seyahatnâme*, Nuran Tezcan ve Kadir Atlansoy (yay.haz.), Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2002, s. 135-153.

I. Seferdeki Anlatım

Evliya Çelebi'nin Celâlilere dair gözlemlerinin 17. yüzyıla ilişkin Osmanlı tarihsel metinleriyle en uyumlu kısımları, *Seyahatnâme*'de IV. Mehmed ve Köprülü Mehmed Paşa'nın Batı Anadolu'daki Celâli gruplarına karşı düzenlediği seferi anlattığı bölümlerdir. Söz konusu seferin gerçekleştiği 1659 baharında Evliya Çelebi, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetindedir. Dolayısıyla, Evliya'nın bu döneme ilişkin anlatısının, merkezî otoritenin saflarından kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, Evliya'nın Celâli İsyanlarının diğer safhalarına ilişkin gözlemlerinden farklı olarak bu kısımda, Celâlileri anlayan ve Celâli liderlerine hak veren bir yaklaşımdan ziyade, Celâlilere karşı mücadeleyi yücelten ve gerekli gören bir vurgu belirgindir. Örneğin, Abaza Hasan Paşa'nın ortadan kaldırılmasının ardından Hasan Paşa'ya bağlı sekbanların tasfiye edilmesini Evliya şu sözlerle tasvir eder:

> "Erebildikleriniz yerde erüp başların kesüp mâl-ı ganâ'imleri sizin kelleleri bizim" deyince Murtazâ Paşa'dan bu fermânı avân-ı mutî'ân işidince hemân ol ân cümle sipâhân-ı paşalıyân ve deli ve gönüllüyân, celâlîlerin ardlarına düşüp yetişdikleri yerde kıra kıra rûz-merre başların kırkar ve ellişer ve yüzer ve ikişer yüz yüzülmüş tuzlu tulum başlar eyâlet eyâlet Haleb'e gelüp pâymâl-i rimâl bu minvâl üzre yedi günde kâmil yedi bin kelle ale't-tevâlî gelüp galtân olurdu. Hamd-i Hudâ bir gazâ-yı ekber olmuşdur kim ta'bîr ü tavsîf olunmaz. Eğer "Niçün bir alay ümmet-i Muhammed'in katliyçün hamd edüp gazâ oldu dersin?" deyü su'âl edersen, Âl-i Osmân pâdişâhının serdâr-ı mu'azzamı Köprülü Mehemmed Paşa Erdel diyârında Rakofçi Kral üzre dîn-i mübîn uğuruna gazâya gidüp Yanova kal'ası altında iken germâ-germ ceng [u] cidâl ve harb [u] kitâlde iken bunlar Anadolu'da isyân edüp sefere gitmediklerinden mâ'adâ el vilâyet vurup küffâra imdâd etmiş olup serdâr-ı mu'azzam bi'z-zarûrî kâfir ile cengi bırağup Anadolu'yu bu celâlîlerin elinden feth etmeğe gelüp hamd-i Hudâ bu yüzden cümlesin kırup Anadolu diyârı âsûde-hâl oldu. Eğer Anadolu'da bu haşerâtlar isyân etmeselerdi Köprülü Mehemmed Paşa ol asker-i deryâ-misâl ile Yanova seferine vardıkda Erdel diyârında ne Şarbatak kal'ası ve ne Sekelhit ve ne Deva ve ne Nagban Ejder ve ne Bistiriçse ve ne Foğraş ve ne Sibin ve ne Praşo ve ne Udvarhel ve Belgrad ve ne şebeş Uğvar ve ne Hasvar ve ne Sakmar ve ne Eçetvâr ve ne Karol ve ne Kalev ve ne Kâlu ve ne Kaşa ve ne Hayduşak varoşları ve ne Seykel vilâyeti varoşları kalmayup cümle Erdel'in ve Orta Macar'ın mezkûr kal'aları serâpâ feth olurdu, ammâ bunların isyânı sebebiyle Âl-i Osmân'ın böyle cem'iyyet-i kübrâlı askeri Yanova fethiyle gerüye dönüp Âsitâne-i sa'âdet'e sadrıa'zam geldikde mezâhib-i erba'adan fetvâ-yı şerîfeler alup katlleri helâl olduğuna delîl nass-ı kâtı' budur…kat'ı burhânıyla cümle celâlîleri katl etdikleriyçün anların katline gazâ-yı ekber deriz.[8]

[8] *Seyahatnâme, 5. Kitap*, s. 129.

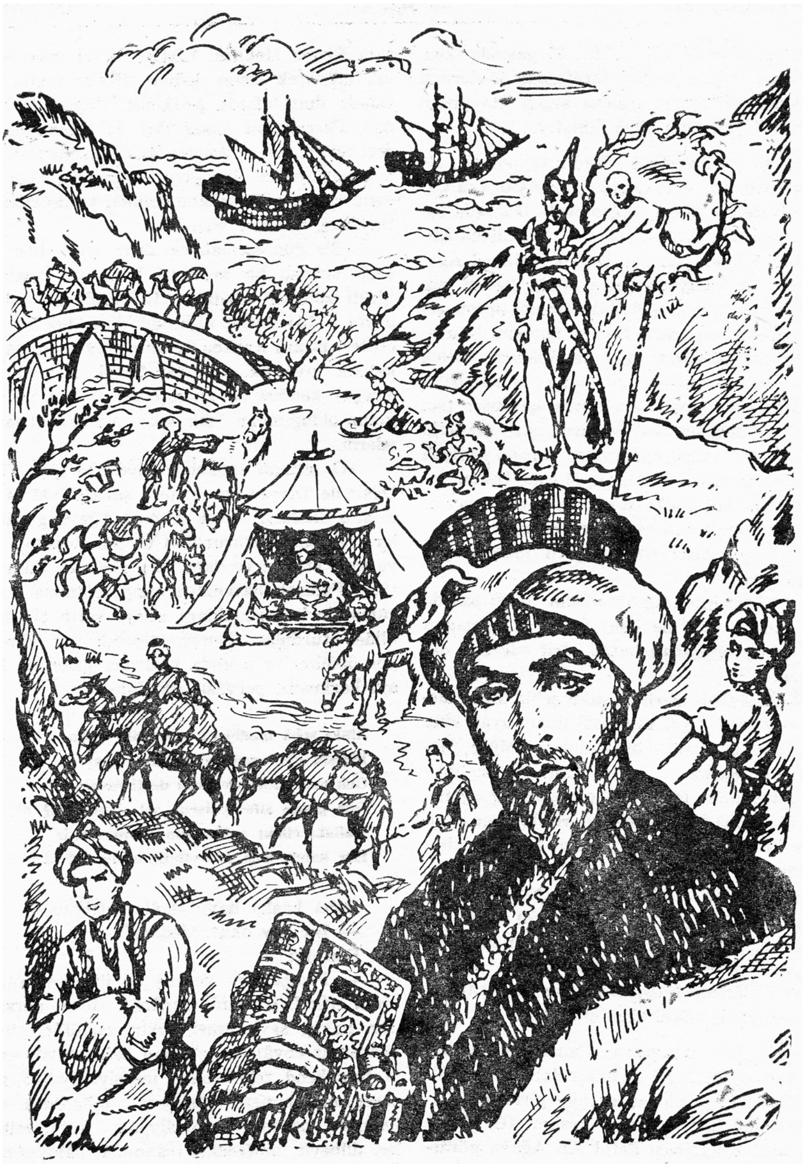

Evliya Çelebi
(Sabiha Bozcalının Kompozisyonu)

Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nden

Evliya Çelebi'nin anlatımına göre Yanova seferi için Köprülü Mehmed Paşa'ya katılmayı kabul etmeyen Abaza Hasan Paşa ve diğer Celâliler, Osmanlı kuvvetlerinin güçsüz kalmasına yol açmış ve İmparatorluğun Avrupa'da toprak kaybına neden olmuşlardı. Dolayısıyla, Evliya'ya göre Celâlilere karşı yürütülen sefer gereklidir. Nitekim Celâlilere karşı düzenlenen sefer için yazılan "Anadolu

memleketi ve gayrı eyaletler seg-i sekbanlar ve sarıca ve bî-ârice kelplerinin şûr-ı şerrinden reaya vü berayalar asude hâl olup"[9] satırları da sözü edilen gerekliliği yansıtır.

Ancak, Evliya'nın anlatımında "katle müstehak olan kimesneler"[10] ifadesinde de ortaya çıkan tüm bu gereklilik vurgusuna rağmen, sefer sırasında IV. Mehmed'in kimi uygulamalarına yönelik eleştiriler de dikkat çeker.[11] Örneğin, "Hikmet-i Hudâ ol gün divan-ı asrda Kıbleli Paşa canibinden iki yüz aded mazlum ve gayrı mazlum ademler kayd u bend ile gelüp"[12] satırlarında dile getirilen, suçlularla suçsuzlar arasında herhangi bir ayrıma gidilmemesi Evliya'nın eleştirilerinden birisidir. IV. Mehmed ve ordusu Pendik'teyken gerçekleşen bir olay, *Seyahatnâme*'de şu sözlerle anlatılır:

> otağ-ı âlî ve sâyebân-ı vâlî serâperdeleri ref' olunup sa'âdetlü pâdişâh-ı cem-cenâb devlet ve sa'âdet birle kasr-ı adâlet üzre câlis ve nedîmler ile hem-enîs serîr-i devlet-masîr olup mezkûr mücrimleri kanûn üzre kösler önünde cümle tertîb üzre dizüp cellâdlar iki başından kılıç ururlarken hemân bî-günâhın biri dest beste iken huzûr-ı pâdişâhîde yerinden pertâb kılup cellâdın birine eyle bir püşt-i pâ urdu kim cellâdın bağırsakları pâybend-misâl ayağına dolaşup gûyâ cellâd bî-dâd bî-feryâd bıldırdan ölmüşe dönüp cellâdın cânı dârü'l-bevâra firâr edüp yollandı. Hemân dem ol yiğit eydir: "Pâdişâhım, bî-günâhım. Vilâyetimden hâlim su'âl olunsun" derken bir cellâd dahi yetişüp ol yiğidin kellesin galtân eyledi.[13]

İzmit'e girilirken de, şehir halkının padişaha adadığı kurbanları kesmesi sırasında IV. Mehmed, bundan tatmin olmaz ve "Celâliden elli aded ademi kurban" eder. Evliya, bu olayı "hûnhârlık" olarak niteleyerek padişahı eleştirir.[14]

Aslında, Evliya Çelebi'ye atfedilen sağduyu, Celâlilere ilişkin *Seyahatnâme*'deki diğer anlatılarda da yoğun olarak göze çarpar. Örneğin, Evliya'nın 1649'da ulaklık görevi ile Şam'dan İstanbul'a gelişini anlattığı kısımda, Sadrazam Kara Murad Paşa'nın Gürcü Nebi liderliğindeki Celâliler üzerine sefere çıkışını nakleder. Bu kısımda Evliya, Celâli lideri Gürcü Nebi'yi ve ona bağlı kuvvetleri oldukça olumsuz olarak anar. "Gürcî Nebî… yigirmi bin asker-i mülevves-i telvîs ve telbîs ve refîk-i iblîs-i habîs-i vâcibü'l-izâle gûnâ-gûn ecnâs-ı mahlûkât hezeleyi başına cem' edüp cibilliyetinde merkûz olan hıyânet ü habâset-i mel'anet-i ezeliyyesi isyân u tuğyân cânibine meyl etdirüp nân u nemek-i Âl-i Osmân'ı ferâmûş eyleyüp âkibet-i serencâmı neye müncer olacağın fikr etmeyüp Devlet-i Aliyye'den rû-gerdân olup bir alay ipsiz ve sapsız, zabt [u] rabtsız, haşerât [u] cemâpûrı ser-i bî-devletine cem' edüp taht-ı Âl-i Osmân olan belde-i Tayyibe, ya'nî mahmiyye-i Kostantiniyye haşerât-ı sekbân ve sarıca destinde

---

[9] *A.g.e.*, s. 141.
[10] *A.g.e.*, s. 138.
[11] Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 131.
[12] *Seyahatnâme*, *5. Kitap*, s. 138.
[13] *A.g.e.*, s. 138-139.
[14] *A.g.e.*, s. 141.

berbâd edüp"[15] satırlarında da görüldüğü gibi Evliya söz konusu sefer sırasında Celâliler için oldukça sert sıfatlar kullanır. Ancak, Gürcü Nebi liderliğindeki Celâlilere ilişkin tüm bu olumsuz anlatıma rağmen, İstanbul'dan Şam'a dönerken Adana civarında Gürcü Nebi'nin başbölükbaşısı Çomar Bölükbaşı ile karşılaştığında, Gürcü Nebi'nin bu adamına karşı oldukça farklı bir anlatımda bulunur.

> Ale's-sabâh tecdîd-i vuzû' ederken bir Rüstem-i şecâ'at ve Esed-i mehâbet bir kimesne kim andan erlik umulur yiğit atıyla ve donuyla bir dağ içinden nümâyân olup gelir. Ammâ atı ve kendü bî-tâb u bî-mecâl gelir. Hemân hakîr, bu iyi alâmet değildir. Ahvâlini tecessüs edüp haberin aldım ki Üsküdar cenginde Gürcî Nebî'nin baş bölükbaşısı olan Şîr u Nerîmân ve Sâm-akrân olan Çomar Bölükbaşı imiş. Derhâl yanıma çağırdup hal-hatır soruşduktan mâ'adâ kalkup iki yanağından bûs etdim… "Bak a ömrüm! Dünyâ ve âhiret karındaşım ol. Devletden düşmüş yiğide benzersin, atların zebûn olmuş. Ne yerlisin ve isminiz bize bağışlan ve ahvâl-i pür-melâlin bir bir takrîr eyle" dedim. Hemân nutka gelüp eydür: "Çünkü bana kardaş dedi. Kabûl etdik artık biz senden, sen benden emîn ol ve ta'âmın dahi yedik. Ben İzolı Kürdü kabîlesindenim ve Gürcî Nebî'nin baş bölükbaşısıyım. İsmime Çomar Bölükbaşı derler. Üsküdar cenginde bozulup gice gice dağdan dağa kaça kaça bu mahalle gelüp sana dûş geldim" dedükde hemân kalkup yine gözlerin yüzün bûs etdim... Hemân hakîr eyitdim: "Bre cânım şimdi biz ol cengden gelirim… Ey imdi birâder, ben seni elden komam. Ben Şâm Vezîri Murtezâ Paşa'nın ağalarından gâyet maslahat-güzâr âdemîsiyim. Üsküdar cenginde senin şecâ'at ve dilâverliğin gördüm. Ben seni elden komam, Paşa efendime götürürüm!" dedikde "Cânıma minnet…" dedi.[16]

Görüldüğü gibi Evliya Çelebi, savaş sırasında oldukça olumsuz nitelemelerle andığı Gürcü Nebi'nin adamlarından birine savaş sonrasında yardımcı olmaya çalışmakta ve kendisini tekrar devlet hizmetine kazandırmaktadır.

Evliya Çelebi'nin Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulunduğu dönemde gerçekleşen Celâli birliklerine karşı seferi anlatırken kullandığı seferin gerekliliğine dair ifadelere ve Celâlilere karşı mücadelenin yüceltilmesine ilişkin vurguya, *Seyahatnâme*'deki Celâlilerle ilgili diğer kısımlarda rastlanmaz. Evliya Çelebi'nin fiilen Celâli liderlerinin hizmetinde bulunduğu ve dolayısıyla Celâli saflarından kurduğu Varvar Ali Paşa[17] vakasına ilişkin anlatısı, sözü edilen durumun en belirgin örneklerinden biridir.

---

[15] *Seyahatnâme*, *3. Kitap*, s. 48.

[16] *A.g.e.*, s. 53-54.

[17] Varvar Ali Paşa'nın adı bazı kaynaklarda Vardar Ali Paşa olarak geçer. Bu durumun sebebi, Varvar lakabının, matbu metinlerde Vardar şeklinde basılmış olmasıdır. Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt I. Kısım: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, (6. Baskı), TTK Basımevi, Ankara, 2003, s. 229.

II. Celâli Saflarından Anlatım

Seyahatnâme'de Celâlilerle ilgili belki de en renkli satırlar ve Celâli liderleri arasındaki ilişkilere en çok ışık tutan anlatımlar, Evliya Çelebi'nin Celâli liderlerinin hizmetinde aracı ve ulak rolünde bulunduğu dönemlere ilişkin anlatısında yer alır.

Evliya Çelebi 1646 yılında, Erzurum beylerbeyliğine atanan akrabası Defterdarzade Mehmed Paşa'nın maiyetine gümrük memuru, müezzin ve musahip sıfatlarıyla girer. 1647'de Defterdarzade Erzurum'daki görevinden alınır ve Kars'a tayin edilir. Bu sırada Defterdarzade, Sivas valiliğinden azledildikten sonra İstanbul'a cephe alan Varvar Ali Paşa'dan kendisine katılması çağrısını içeren bir mektup alır. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de söz konusu çağrıyı aktarır:

> Benim oğlum! İbrâhîm Hân vezîri Hezârpâre Ahmed Paşa on bir vezîri katl etmişdir. Bizi dahi eyâlet-i Sivas'dan ma'zûl edüp İpşir Paşa'nın hâtûnu, Gürcîstân Hâkimi Mavrol Hân kızı Perî Hân'ı İbrâhîm Hân'a göndermediğim içün üç kerre başıma kapucubaşılar ve hasekîler gelüp hamd-i Hudâ başım vermeyüp Âsitâne-i sa'âdetde cümle vüzerâ ve vükelâ ve a'yân-ı kibârdan ve yedi ocak halkından mektûblar ve Vâlide Sultân'dan tezkireler gelüp ayak sürüyerek deryâ-misâl asker ile Üsküdar'a gelüp şer'ile da'vâm vardır deyüp Vezîr'i ve Cinci'yi ve Müfti'yi ve Mülakkab kadı'asker'i ve Bektâş Ağa'yı ve Çelebi Kethüdâ'yı ve Muslihiddîn Ağa'yı ve Kara Çavuş'u isteyesin, demişler. İşte benim oğlum! Ben azîm asker ile Sivas'dan ma'zûl olup der-i devlete Çavuşzâde Mehemmed Paşa ve halâlin İbrâhîm Hân'a vermediğim İpşir Paşa oğlum ve Şehsüvâr oğlu Gâzî Paşa oğlum ve Kütahiyye Paşası Küçük Çavuş oğlum, hâsıl-ı kelâm üç vezîr ve yedi mîr-i mîrân ve on bir mîr-i livâ ordu-yı İslâmıma cem' olup Âsitâne tarafına müteveccih olmak üzreyiz. Eğer sen de Ahmed Paşa'dan başın kurtarmak murâdın ise Tokat kal'ası altında senin ile mülâkât olup yek dil [ü] yek cihet der-i devlet tarafına gideğem. Umayızdır kim yâ taht ola, yâ baht.[18]

Varvar Ali Paşa'nın bu mektubu üzerine, Defterdarzade Mehmed Paşa da Saray'ın emrine uymaz ve Kars'a gitmek yerine adamlarıyla birlikte Ankara'ya doğru ilerler. Ankara önüne geldiğinde, Defterdarzade adına şehrin ileri gelenleriyle yapılan müzakereleri Evliya Çelebi yürütür. Evliya, Ankara'nın ileri gelenlerinden "Paşanız Erzurûm'a kapanup celâlî olmak istedi… Ve hâlâ on bin asker cem' edüp Varvar Alî Paşa ile celâlî olmağa müttefiklerdir. Biz sizi pâdişâhın kal'asına komazız" cevabını almasına rağmen, Defterdarzade ve adamlarının şehirde üç gün kalmalarını sağlar.[19]

Bu hizmetleri sırasında Evliya, Celâlilerin faaliyetlerine katıldığını gizlemez ve Celâlilerin hikâyesini sempati duyarak anlatır.[20] 1648 kışında Defterdarzade

---

[18] *Seyahatnâme*, *2. Kitap*, s. 198.
[19] *A.g.e.*, s. 223.
[20] Dankoff, *A.g.e.*, s. 9, 96-97.

ve adamları Çorum-Ankara arasında konaklarken şahit olduğu bir olay, Evliya'nın Celâlilere bakışını yansıtması açısından önemlidir. Evliya, Bardaklı Baba Türbesi külliyesinin sakinlerinin, Defterdarzade'nin adamlarının çıkardıkları olaylardan şikâyet etmeleri ve paşaya beddua etmelerinin ardından şunları söyler:

> Ey Ümmet-i Muhammed! Ben dahi ol askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızâsı yokdur. Ammâ nâçâr baş kurtarmak içün başına bu kadar âdem cem' edüp kışda kıyâmetde ne konacak ve ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddu'â ana gerekdir kim bu kış ve kıyâmetde bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmağa sebeb olan İslâmbol vezîri Ahmed Paşa'dır" deyince cümlesi "Bre gerçek eyitdi" deyü feryâdlar edüp…Mehemmed Paşa efendimize gelüp bu vâkı'ât-ı pür-melâli bir bir takrîr etdükde kethüdâsı Alî Ağa'yı çağırup eyitdi "Ne kadar bâr-ı bî-ma'nî var ise onları bu kurâ halkına yediğimiz zehâ'ir mukâbelesine verüp tesellî-i hâtır eylen" deyü tenbîh ve te'kîd eyledi.[21]

Bununla beraber, "Ben de o askerdenim" ve "paşanın zulme rızası yoktur" cümlelerinde karşımıza çıkan aidiyet ve sahiplenme duygusu, yerini zaman zaman şüphe ve kararsızlığa da bırakır. Evliya'nın gördüğü bir rüyadaki "ermiş"in Celâliler üzerine söyledikleri, Evliya'nın sözü edilen kararsızlığını yansıtır. Evliya'nın rüyasında gördüğü ermişin "sen de bu avânlar ile gezerken istikâmet edüp fukarâ ve zu'afâya merhamet üzre olup avânlardan halâs etmeğe sa'y eyle ve paşana söyle benim himâyemde olan Engürü'ciğimde kapanup celâlî olup civârımda olan ibâdullahları müte'ezzî etmesin" sözlerinin, Evliya'nın birlikte hareket ettiği Celâlilere ilişkin düşüncelerini yansıttığı düşünülebilir.[22]

Defterdarzade, adamlarıyla birlikte Ankara'dan ayrıldıktan sonra, Varvar Ali Paşa'dan bir mektup daha alır. Evliya'nın aktardığı bu mektup, Varvar Ali Paşa'nın planlarını ve Celâli liderleri arasındaki ilişkileri yansıtması bakımından kayda değerdir.

> Benim veliy-yi ni'amın oğlu efendim, sultânım!... Sivas'dan ma'zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzre olup meks edüp günden güne tevâbî'lerimiz gelüp cem' olmadadır. Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyâletiyle gelüp ve niçe ma'-zûl mîr-i mîrânlar ve sâ'ir ümerâlar gelüp cem'iyyet-i kübrâ ile Üsküdar'a varup Çer' ile da'vâmız görüp yetmiş kimesnenin katlin isteriz. Bir vezîr oğlu vezîrsin, mührü sana, Mısr'ı bana, İpşir oğluma Şâm'ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdâd'ı, Çavuşzâde oğluma Haleb'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurûm'u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ'at durmayup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek biri birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem' olavuz ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i

---

[21] *Seyahatnâme*, *2. Kitap*, s. 216.

[22] *A.g.e.*, s. 227.

livâlar ile yek-dil [ü] yek-cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürğu bir akçeye alarak Âsitâne-i sa'adet tarafına varup murâfa'a-i şer' olavuz.[23]

Evliya'nın aktardığına göre Defterdarzade, Varvar'ın mektubunu "ne ahmak herifdir. Mektubunda cemî'i hamâkatin ve bî-tedbirliğin ifşa etmek içün hâl-i dilin i'lâm eylemiş"[24] sözleriyle karşılamış ve Evliya Çelebi'yi cevabını iletmesi için Varvar'a yollamıştır. Defterdarzade, "benim peder-i azizim" hitabıyla başlayan mektubunda, Varvar'a asla İstanbul'a yönelmemeleri gerektiğini söyler. Öte yandan, "sûret-i hakdan görünüp Asitane tarafıyla mansıb-ı âlî içün yek-dil ü yeh-cihet olup vakt-i hengâmda seni meydanda korlar" gerekçesiyle İpşir Paşa'ya güvenmelerinin yanlış olacağını bildirir.[25] Ardından da yapılması gerekeni yazar:

> Benim izzetli peder-i azîzîm!... Bu pendlerim eğer makbûl-i şerîfiniz olursa işte bu ciğeri pür-hûn ehl-i hâlim evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Vezîria'zam Sâlih Paşa ve kethüdâsı İbrâhîm Paşa ve Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa gibi veliy-yi ni'am-ı akrân [u] emsâlden ayrılmış oğlun Mehemmed fakîr hâlâ on iki bin askerle Engürü altında Kütâhiyye'den ma'zûl Küçük Çavuş Paşa ve Kethüdâzâde Bâkî Paşa ve Dede Osmân Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ve niçe umerâlar hâlâ benimle inüp binerler… hâlâ Murtatova nâm sahrâlarda serserî olup cenâb-ı şerîfinize intizâr çeküp gezeriz. Böyle olmadan ise ölmek nûrun alâ nûrdur. Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile varalım, uralım, yakalım, yıkalım, günden güne cem' olalım. Asalım, basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâlî olup ısyân etdiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılamayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem' olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşâallah kellemiz kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup Âsitâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir kim fülk-i kec-reftâr vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayre ilâc yokdur. Ve illâ kendi askerinizle başınıza tedârikiniz görün. Eğer böyle olmaz derseniz mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz küstâhâne tahrîr olunmuşdur, dâmen-i afv ile setr edüp ale't-ta'cîl yine mefhûmun bu cânibe mektûbumuz îsâl eden Evliyâ Çelebi kulunuz ile mefhûmun bu cânibe i'lâm buyurasız.[26]

Evliya Çelebi, Defterdarzade'nin mektubunu 40-50 bin kişilik ordusuyla Amasya yakınlarındaki Gergeran kasabasında konaklayan Varvar'a götürür. Varvar'ın "şimdi paşa oğlumu ne mahalde bıraktın?" sorusuna karşılık Defterdarzade'nin Ankara'nın kuzeyindeki Istanoz kalesinde bulunduğunu,

---

[23] *A.g.e.*, s. 230-231.
[24] *A.g.e.*, s. 231.
[25] *A.g.e.*, s. 231-232.
[26] *A.g.e.*, s. 232-233.

Çankırı tarafına gitmek üzere olduğunu ve Varvar'ı beklediğini söyler. Varvar, Defterdarzade'den gelen mektubu okur ve bu kadar çok askerle Ankara Kalesi'nde kalmaları gerektiğini, eğer kalede kalsalardı "İslambol keferelerinden intikam" alınacağını kaydeder. Derken, Köprülü Mehmed Paşa ve ona bağlı paşaların geçiş yollarını kapattıkları ve Varvar üzerine yürüdükleri haberi Varvar'a ulaşır.[27] Varvar Ali Paşa, bu haberi alınca Evliya Çelebi'ye, "ben seninle bileyim ve yoluna kurbanım diyenlerden biri Köprülü Mehemmed Paşa dört eyalet sancağı askeriyle üzerime geliyor" der.[28] Evliya Çelebi de Defterdarzade'nin Varvar'ı bu konuda uyardığını ancak buna rağmen "inşallah mansûr u muzaffer olup selâmet" bulacağını söyler. Varvar'ın güçleriyle Köprülü'ye bağlı kuvvetler arasındaki yapılan savaşta Köprülü bozguna uğrar. Evliya, Varvar'ın çarpışma sonrasında Köprülü ve askerlerine yaptığı muameleyi *Seyahatnâme*'sinde sert sözlerle kınar.[29] Varvar'ın Köprülü'yü mağlup etmesi birliklerine, *Seyahatnâme*'deki anlatıma "günden güne ordusuna haşerat-ı Cemâpûr cem olmada" ifadesiyle yansıyan katılımı beraberinde getirir. Bunun yanında Varvar, Köprülü'yle yaptığı savaşı kazanmasının da etkisiyle, çevredeki beylerbeylerine "elbette eyaletin askeriyle bizim ordumuza gelesin ve illa üzerine asker çekerim" şeklinde emirler kaleme alır.[30] Bu sırada Varvar, İpşir Mustafa Paşa'dan da kendisine katılacağını bildiren bir mektup alır. Bu gelişmelerin üzerine Evliya, Varvar'dan aldığı mektupla birlikte Defterdarzade Mehmed Paşa'ya gider.[31]

Evliya, Defterdarzade'ye Varvar'ın gönderdiği mektubu verir ve Varvar'ın yanındayken olanları anlatır. Bu sırada Saray'dan Defterdarzade'ye Mısır eyaleti karşılığında, başta İpşir Mustafa Paşa olmak üzere, diğer paşalarla birlikte Varvar'a karşı savaşmasını, eğer emre uymazsa İstanbul'da olan ailesinin

---

[27] *A.g.e.*, s. 233 ve 235.
[28] *A.g.e.*, s. 235.
[29] "Köprülü askerin Varvarlı varup koyun kuzular gibi yalayup hayme ve hargâhları ve bâr ü bengâhları ve tevâbi'at-ı bî-günâhların âhın alup küffâr gibi zincirleri gerdenlerine bend kılup esîr gibi bu kadar müslimîni keşan ber-keşân edüp atdan ve dondan ve katar u mehârdan ve'l-hasıl devlet-i dünyâdan ayrılmış, ömründe piyâde yürümemiş ve ka'r-ı vakâr sâhibi muhteşem ağaları sekbân ve sarıcalar yalın ayak ve başı kabak piyâde yürüdüp kimin kırarlar, kimin esîr ve kimin âzâd ederler ve ba'zısına "mâlını kande gömdün" der, işkence ederler ve kimi pây-beste ve dil-haste ve şikeste-beste bu kadar kavm, koyun sürüsü gibi giderlerdi. Ba'zısını istedikleri yerde katl ederlerdi. Bu kadar fezâhatden mâ'adâ Âl-i Osmân pâdişâhının üç tuğlu bir ihtiyâr-ı âlî-vakâr Köprülü Mehemmed Paşa'yı ve iki tuğlu Amâsiyyeli Kör Hüseyin Paşa'yı ve iki tuğlu Kara Sefer Paşa'yı ve Amasiyyeli Hacı Efendizâde gibi hânedân sâhibi kimesneleri dest-ber-kafa bağlı hûn ciğerleri dâğlı, çeşm-i pür-hûnları yaşlı ve bâğırları başlı Varvar Alî Paşa'nın tuğları önü sıra boğazlarında tavk-ı la'net ile zincirler ile akd olunmuş eyle nâzenîn vücûdları ol şiddet-i hârda piyâde giderek "*el-hükmü lillah*" deyüp her ân ve her sâ'atde cellâd-ı feleğe muntazır olup lisânlarında kelime-i Tevhîd gitmezdi… Hulâsa-i kelâm bir vezîr ve beş mîr-i mîrân-ı sâhib-îmân Varvar Alî Paşa'nın üç direkli otâğı sütûnlarında bâr-ı bend zincîrler ile bağlı ve sâ'ir mîr-i mîrânlar ve sâ'ir mîr-i livâlar ve gayrı a'yân-ı kibârlar yüzü üstüne bağlı idi." *A.g.e.*, s. 235.
[30] *A.g.e.*, s. 235.
[31] *A.g.e.*, s. 236.

katledileceğini ve mallarına el konulacağını bildiren bir ferman gelir. Defterdarzade'nin bu fermanı almasından bir gün sonra, Varvar Ali Paşa'ya İstanbul'dan gelen ferman, Varvar tarafından Defterdarzade'ye yollanır. Varvar'ın aldığı emirde, suçlarının affedildiği ve Mısır eyaleti karşılığında Defterdaroğlu'nu ortadan kaldırması yazmaktadır.[32] Bu gelişmenin ardından, Evliya Çelebi, Defterdarzade'ye gelen ferman ve yeni mektupla birlikte Varvar'ın bulunduğu yere doğru hareket eder. Evliya'nın Varvar'a İstanbul'dan Defterdarzade'ye gelen fermanı vermesinin ardından Varvar, "Koca valideden Cinci Hoca'dan Bektaş Ağa'dan ve Muslihiddin Ağa'dan ve Kara Murad Ağa'dan ve cümle yedi ocak ağalarından ve şeyhülislamdan,… cümle sipahi ve yeniçeri ve cebeci ocaklarından" mektuplar aldığını ve bunların "cümle Anadolu eyaletlerinde mazul vüzera ve mir-i mirân ve sâ'ir mir-i livâ ve sipah kethüdayerin başına cem edüp Bursa üstünden ta Üsküdar'a gelesin" dediklerini Evliya'ya söyler.[33] Bunun yanında Varvar, İpşir Paşa'nın da kendisine İstanbul'dan gelen fermanı gönderdiğini, İstanbul'un İpşir'e de "Varvar'ın başın alırsan edâ-yı hizmetin mukâbelesinde sana müft ü meccânen Şam eyaletin ihsan etmişiz" dediğini belirtir.[34] Ancak, İpşir'in İstanbul'dan gelen emre karşı, "cümle Karaman eyaletiyle bu kadar Türk ü Türkman ve bu kadar kapusu kulu askeriyle…imdada gelmek üzre" olduğunu ve "andan inşâallah…Asitane'ye" yürüyeceklerini söyler.[35] Varvar'ın bu söylediklerine cevaben Evliya şunları söyler:

> Meded sultanım! Hemen bana mektuplar veriniz. Biz de ordunuzda bulunalım. Pâymâl-i rimâl ser-gerdân gezmeyelim. Zira paşa oğlunuz bir fermanınıza muntazırdır. Bu bahar mevsiminde çayır çimen üzre kat'-ı menâzil ederek İslambol'a varalum. Hemân mektublar verin.[36]

Varvar Ali Paşa, Defterdarzade'nin yanı sıra Baki Paşa'ya, Seydi Ahmed Paşa'ya, Ketağaç Paşa'ya ve Deli Dilaver Paşa'ya mektuplar yazdırır ve bu paşalara Defterdarzade'nin kumandasında yürümelerini emreder. Varvar'la olan görüşmesinin ardından Evliya, "otâk direğinde zincir-i bela ile kayd-ı bend olmuş" Köprülü Mehmed Paşa'yı görmeye gider. Köprülü, Defterdarzade'nin reayaya zulmetmemesini söyler. Evliya buna cevaben, "Yâ sultanım! Başı korkusundan asker cem etmişdir. Malum-ı şerifinizdir kim henüz cümle vüzeraları birbirine kırdırmak isterler" diyerek hâmisini savunur.[37]

Bu sırada, İpşir Paşa'nın ordusuyla geldiği haberi Varvar'a ulaşır. Varvar, İpşir'in kendisine katılmak için geldiğini düşünürken İpşir, İstanbul'dan aldığı emir uyarınca ani bir baskın yaparak Varvar'ın askerlerine saldırır. Çarpışmayı

---

[32] *A.g.e.*, s. 236.
[33] *A.g.e.*, s. 236-237.
[34] *A.g.e.*, s. 237.
[35] *A.g.e.*, s. 237.
[36] *A.g.e.*, s. 237.
[37] *A.g.e.*, s. 237.

İpşir'e bağlı kuvvetler kazanır.[38] Savaşın ardından Evliya, İpşir Paşa'nın huzuruna çıkar.

> hakîre eydür "Sen bu dâ'irede niylersin Evliyâ" dedi. "Sultânım! Mehemmed Paşa karındaşınızdan Alî Paşa pederinize mektûblar getirdim" dedim. "İşte senin paşan bu fakîr Alî Paşa'yı başdan çıkarup celâlî edüp kendi darıya çıkup gen yakadan temâşâcı oldu. İnşâallahu'r-rahmân yakında anın dahi Varvar gibi hakkından gelinir" dedikde hakîrin derûnunda niçe ilzâm edecek kelimâtlar var idi. Ammâ *"men hafaza'l-lisâne selleme mine'l-afat"* hadîsiyle amel edüp summun bükmün olup âsûde-hâl durdum. "Tiz Köprülü Mehemmed Paşa peder-i azîzim ve Kara Sefer Paşa birâderim zencirden çıkarup huzûruma getirin" dedikde ân-ı vâhidde ikisin dahi huzûr-ı İpşir'e hâzır edüp İpşir ağaya kalkup Köprülü Mehemmed Paşa'nın ak sakalın bûs edüp bir kat libâs-ı fâhire ile bir semmûr kürk giydürip… "Tiz Varvar babanız dahi getirin. Mehemmed Paşa babamızla mürâfa'a-i şer' olsınlar" deyüp ol ân Varvar Alî Paşa'yı yine semmûr kürküyle İpşir huzûruna getirüp cümle huzzâr-ı meclis ve İpşir Paşa ve Köprülü Paşa ayak üzre kalkup ta'zîm edüp zahmdâr olmağıla Varvar'ı otâğının ke'l-evvel yerinde karâr etdirdiklerinde… Hemân Köprülü ve Kara Sefer Paşa "Niçesin Koca Varvar Alî Paşa! Bu fenâ dârı gurûruna dayanup bizi giriftâr-ı bend-i hicrân eyledin… Bizi Kurşumlu'da bozup kırıp tûğlarının önünde bizi yalın ayak ve başı kabak piyâde aç ve susız yürütdün. Kanı ırz-ı vezâret, kanı ırz-ı Âl-i Osmân…" deyince hemân Varvar İpşir'e hitâb edüp eydür "Bak a hayınlık ile Erzurûm'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağrı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın içün zinâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz [u] gayretin içün Sivas'dan azli kabûl edüp ehlini Allah emâneti Tokat kal'asına koyup bu kadar sekbân [ve] sarıca ile muhâfaza etdirüp ehlini günden ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyi' oldu. Hâşâ ki âsî olaydım. Şeri'âte itâ'at edüp zinâ etdirmeğe rızâ vermediğim ecilden bu Köprülü ve Kara Sefer ve Hüseyin Paşa nâm bed-baht habîsler üstüme gelüp "Sen niçün İpşir'in avretin pâdişâha zinâ etdirmeğe vermedin" deyü başıma üşdüler…bunları münhedim edüp mansûr u muzaffer olup bunları zincîre dizdim. Sana i'tikâd edüp oğlum İpşir'dir deyü i'timâd etdim… Defterdâroğlu Mehemmed Paşa hakkâ ki âkıl vezîr-i sâhib-tedbîr imiş. Sakın İpşir dediğin oğlundan! Babakdır, andan gaflet üzre olma, deyü mektûblar gönderirdi. Aslâ vücûd vermeyüp senden geçmezdim. Ben bana düşeni etdim. Adüvlerimden merd-i meydânlık ile intikâm aldım. Sen babaklık nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin fercine sok" deyü hayli zebân-dırâzlık edüp[39]

[38] *A.g.e.*, s. 237-239.
[39] *A.g.e.*, s. 239-240.

Bu sözlerin üzerine İpşir Mustafa Paşa, "fakir Varvar"ı "şehid edüp kellesin teninden cüda edüp… Asitane-i saadete gönder"ir.[40] İpşir, Varvar'ın askerlerini öldürmeye başlayınca Evliya "havfe düşüp" İpşir'in huzuruna çıkar. İpşir'den can ve mal güvenliği için bir kâğıt ister. İpşir, Evliya'nın istediği kağıdı verdikten sonra Evliya'ya Defterdaroğlu'nun yanında ne yaptığını, neden Melek Ahmed Paşa'nın hizmetinde olmadığını sorar. Evliya, seyahat edebilmek için Defterdaroğlu'nun yanında olduğunu, İpşir'e Şam mansıbı verildiğinde orayı da görebilmek için kendisine intisap etmek istediğini ifade eder. İpşir de bunun üzerine Melek Ahmed Paşa'nın hizmetine girmesini söyler. Devamında Evliya, İpşir Paşa'dan Defterdarzade'ye bir mektup alarak İpşir'in yanından ayrılır.[41]

Toparlamak gerekirse, Evliya Çelebi'nin aracı ve ulak olarak Celâli liderlerine hizmet ettiği döneme ilişkin anlatıda temelde Celâlilerin mücadelesine sempatiyle baktığı ve duyduğu aidiyeti ve yakınlığı gizlemeye çalışmadığı söylenebilir. İpşir Mustafa Paşa'ya salt rahatça seyahat edebilmek için Defterdaroğlu Mehmed Paşa'nın yanında olduğunu söylese de yeri geldiğinde halka ve Köprülü Mehmed Paşa gibi merkezî otoritenin temsilcilerine karşı hâmisini savunur ve sadrazamı eleştirmekten çekinmez. Celâli liderleri hakkında pejoratif içeriğe sahip herhangi bir ifade kullanmaması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, Celâlilerin saflarındayken dahi sağduyuyu elden bırakmaz ve Celâlilerin halkı huzursuz eden bazı eylemlerinden rahatsız olduğu anlatımına yansır.

Evliya Çelebi'nin söz konusu yaklaşımı, 17. yüzyıla ilişkin Osmanlı kronikleriyle kıyaslandığında Evliya'nın anlatımıyla Osmanlı vakayinamelerindeki anlatım arasındaki mesafe farkı dikkat çeker. *Tarih-i Naima* ve *Solak-zade Tarihi*'nde Varvar Ali Paşa'nın İstanbul'a cephe almasının arkasında yatan nedenlere gerekçe olarak "padişahın ahvâl-i âlem ile takayyüdü olmama"sı, "umûr-ı saltanat"ın "tâ'ife-i nisvân elinde" bulunması, bunların bir sonucu olarak taşra yöneticilerinin konumlarının istikrarsızlaştırılması ve halkın tüm bu gelişmelerden zarar görmesi gösterilir.[42] *Solak-zade Tarihi*'ndeki anlatımda Varvar Ali Paşa, denetimindeki leventlerin ve "eşkıya"nın taşkınlıklarına ve reayaya eziyet etmesine engel olamamış, kendisi "doğruluktan ortaya çıkmış iken" haksız konuma düşmüştür.[43] *Tarih-i Naima*'da ise daha "resmî" bir değerlendirmeyle karşılaşılır. Naima'ya göre, Varvar son tahlilde İstanbul'dan istenen vergiyi ödemeyi "tehdîd-i şedîd ile redd edip" merkezî otoriteye karşı çıkmış biridir.[44] Varvar Ali Paşa'nın bu tavrına karşı "taraf-ı devlet bunları hazm edip evvel-emirden azli musammem iken müdârâ edip mukarrer-nâmesin gönder"mesine rağmen "Ali Paşa âlemin dil-gîrliğine mağrûr olup halkı kendiye

---

[40] *A.g.e.*, s. 240.

[41] *A.g.e.*, s. 240-241.

[42] Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn), Cilt 3*, Mehmet İpşirli (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1113. Ayrıca bkz. *Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, Solak-zade Tarihi, cilt 2*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 573.

[43] *Solak-zade Tarihi*, s. 573.

[44] *Tarih-i Naîmâ*, s. 1113.

yâr olur san"arak "halkı başına devşirip tarîk-i muhalefete sülûk ederek" İstanbul'a karşı harekete geçmiş bir figürdür.[45]

Dolayısıyla, *Tarih-i Naima* ve *Solak-zade Tarihi*'nde Varvar Ali Paşa'nın eylemlerine yönelik anlatımlarla Evliya Çelebi'nin Celâli liderlerini anlamaya çalışan, yer yer hak veren ve mücadelelerine duyduğu aidiyeti ifade etmekten çekinmeyen anlatımı arasındaki açı farkının geniş olduğu söylenebilir. Ancak, *Seyahatnâme* ve 17. yüzyıl Osmanlı tarihine ilişkin metinler arasındaki söz konusu mesafe farkı, Abaza Mehmed Paşa meselesi ele alınırken doruk noktasına ulaşır.

III. Abaza Mehmed Paşa Vakasına Dair Anlatım

Seyahatnâme'nin birinci cildinde anlatılan olaylardan birisi, Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa'nın eylemlerinin bertaraf edilmesi ve İstanbul'daki sorgu sürecidir.

1624 yılında Çerkez Mehmed Paşa'nın Abaza üzerine gönderilmesiyle başlayan *Seyahatnâme*'deki anlatıya göre, Çerkez Mehmed Paşa'nın ordusu "Kayseriyye altında Abazayı pür-gırre ile ceng-i perhâş ve bî-misâl savaş ve niçe cân u baş oynayup âhir-i kâr Abaza Paşa münhedim olup Erzurum kal'asına varup kendüye ve asker-i makhûruna dârü'l-karar eyledi ve mürdeleri dârü'l-bevârda karar eyledi".[46] Abaza Mehmed Paşa'nın "kahrolan askerleri" ve "ölüleri cehennemde karar eyledi" tabirleri, Evliya'nın Abaza'ya ilişkin anlatımındaki yegâne olumsuz içeriğe sahip tabirlerdir.

Evliya'nın anlatımına göre, bu yenilginin ardından Abaza affedilip Erzurum valiliğine atanır. 1627 yılında, Ahıçka Kalesi'nin Safeviler (*Seyahatnâme*'deki anlatıma göre *Kızılbaş*) tarafından alınmasının ardından Sadrazam Halil Paşa, Abaza Mehmed Paşa'ya Ahıçka'nın geri alınması için görevlendirilen Dişlek Hüseyin Paşa'ya katılmasını bildiren bir ferman yollar. Abaza Mehmed Paşa, "Sem'an ve tâ'aten" cevabını vermesine karşın, "Osmanlı Ahıçka bahanesiyle üzerime geliyor" diyerek Hüseyin Paşa'nın güçlerine saldırır. Abaza'nın saldırısında Hüseyin Paşa, birçok askeriyle birlikte hayatını kaybeder. Abaza'nın "isyan ü tuğyanı sarîhaten âşikâre" olmasının ardından Halil Paşa Erzurum Kalesi'ni kuşatır ancak kuşatma başarısız olur. Halil Paşa'nın bu başarısızlığı üzerine sadrazamlık Hüsrev Paşa'ya verilir ve Hüsrev Paşa'nın kuşatması sonuç verir. Abaza Mehmed Paşa, teslim olur ve affedilerek padişahın huzuruna çıkartılır.[47]

Abaza Mehmed Paşa'nın sorgusuna, o tarihte 19-20 yaşlarında olan Evliya Çelebi'nin şahit olduğuna ilişkin göstergeler kuvvetli değil. Robert Dankoff, o dönem Evliya'nın zaman zaman babasıyla birlikte Topkapı Sarayı'na gittiğini kaydediyor. Örneğin Evliya, 1632'de Topal Recep Paşa'nın idamı sırasında Saray'dadır. 1634'te, babası Revan seferine katılma emrini aldığı zaman da

[45] *A.g.e.*, s. 1113 ve 1131.
[46] *Seyahatnâme, 1. Kitap*, s. 107.
[47] *A.g.e.*, s. 108.

Saray'da bulunmaktadır.[48] Ancak, Evliya'nın anlatımında söz konusu sorgu sırasında Saray'da bulunduğuna veya bulunmadığına ilişkin bir işarete rastlanmaz. Evliya, IV. Murad'la Abaza Mehmed Paşa arasında geçen diyaloğu bir gözlemci gibi nakleder.

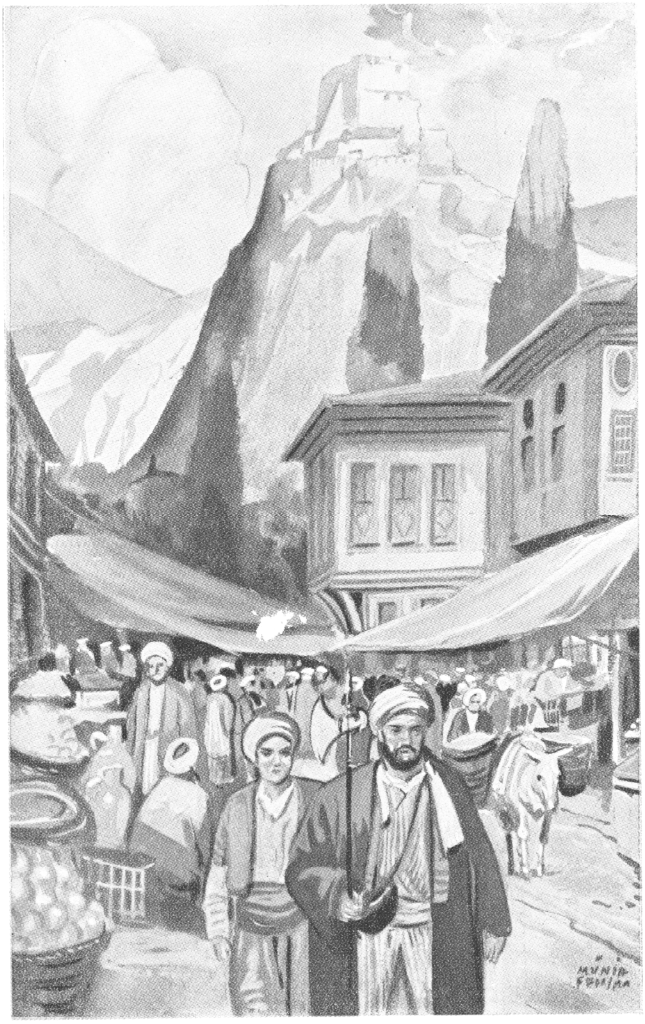

Münif Fehim'in Evliya Çelebi'si
(Koçu, Reşad Ekrem. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi.* İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi,1951.)

[48] Dankoff, *A.g.e.,* s. 54. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde IV. Murad'a intisap etme tarihi olarak 1636 senesini belirtse de, görüldüğü gibi bu tarihten önce de Saray'da bulunabiliyordu. Bkz. *Seyahatnâme*, *1. Kitap*, s. 114.

Evliya'nın anlatımına göre, IV. Murad'ın "bu kadar seneden berü ibâdullâh-ı müslimîn üzre etdiğin zulm ü ta'addî ve benim niçe bin güzîde kullarımı katl eyleyüp isyan eyledin"[49] suçlamasına karşılık Abaza, II. Osman'ın yeniçerilere karşı giriştiği mücadeleyi haklı bulduğunu ve yeniçerilerin II. Osman'ı "nâ-hak hürr-i şehid" etmeleri üzerine, "Osman Gazi'nin intikamını bu asi kâfirlerden" almak için harekete geçtiğini belirtir.[50] II. Osman'ın yeniçerilere karşı mücadelesini destekleme gerekçeleri olarak Hotin seferinin başarısızlığını, yeniçerilerin isyanlarını ve taşkınlıklarını gösterir. Ve "ne etdim ise bu Devlet-i aliyyenin hâyır-ı hâh-ı olduğum gayretiyle etdim. Yohsa padişahım bu Abaza kulun yetmiş guruşluk bir abd-i memlûkündür, asi olup cihangirlik ile padişah olacak değilim" diyerek sözlerini tamamlar.[51] Ardından IV. Murad, Çerkez Mehmed Paşa ile savaşmasının, Dişlek Hüseyin Paşa'ya saldırmasının ve Halil Paşa'ya direnmesinin nedenlerini sorar.[52] Evliya'nın aktardığına göre, Abaza Mehmed Paşa'nın cevabı şöyledir:

> Pâdişâhım, üstüme me'mûr olup gelen serdârlarının her biri askerine mağlûb olup zabt [u] rabta kâdir değiller idi. Uğradıkları yerleri Karayazıcı ve Kalenderoğlu ve Sa'îd Arab gibi eli vilâyeti harâb [ü] yebâb ve halkı kebâb ederek gelüp beni muhâsara edüp her gün serdâr üzre bir gulû edüp serdârın başına otağın yıkup gûnâ-gûn fesâd işleyüp anlar celâlî ve harâmî, ben anların yanında aslahu'z-zaleme ve halâlî idim. Cânım korkusundan ceng edüp verilmedim. 'Amân ile çıksam bir alay amân bilmez başsız buğsuz çemapur askeri-misâl bunlara râm olmak kuvvet-i hatâdan ve tehlikedir' deyü var kuvveti bâzû-yı tüvânâya getirüp ceng ederdim. Ammâ bu Husrev Paşa lalan Âsitâne-i sa'âdet'den fermân-ı pâdişâhîyle Tokat'dan kalkup üzerime geldikde çaşıtlarım rûz-merre gelüp cümle menâzillerde adl [ü] adâletin ve zabt [u] rabtın ve aşkıyâya amân vermeyüp katl edüp asker-i Abdülmü'min gibi geldiğin istimâ' edüp bildim ki bu merd-i kâmildir, günden güne mehâbet [ü] salâbeti yâd olundukda derûnuma bir bîm [u] ru'b hâsıl oldu. Âhir bir gün gördüm ki Erzurûm altına gelüp meks ettükde amân vermeyüp ol ân rûz-ı rûşende askere amân vermeyüp ol sâ'at cümle askeri metrislere koyup aç kurd koyuna sarılır gibi sarılup gûyâ ciğerime yapışdılar. Ol gün toplar ile yedi yerden kal'aya rahneler verdiler. Ve Erzurûm sahrâsına Çeb [u] rûz nazar ederdim, askerî tâ'ifesinden bir merd metrisinden çıkup kurâlara gitmezlerdi, re'âyâ vü berâyâlar gürûh gürûh olup askere zahîre getirirlerdi. Andan bildim ki zabt [u] rabt sâhibi serdârdır ve sahrâda bir kurâ ihrâk bi'n-nâr olmazdı ve her şeb cümle çadırlarda Feth-i Şerîfler tilâvet olunup ezân-ı Muhammedîler okunup evkât-ı hamseyi kol kol cemâ'at-i kesîreler ile edâ olunurdu. Ammâ evvelki serdârlarda ne tâ'at ve ne ibâdât olup cümle kurâları âteşe urup re'âyâyı kebâb edüp iki üç ayda

[49] *Seyahatnâme*, *1. Kitap*, s. 109.
[50] *A.g.e.*, s. 109.
[51] *A.g.e.*, s. 110.
[52] *A.g.e.*, s. 110.

> ancak metrise girüp ma'a'l-kerâhe bir kaç tüfeng atup yine çadırlarında fısk [u] fücûr ederlerdi ve sâz [ü] söz ve Ermenî avretleri ve oğlanları feryâdında çadırlarda durulmazdı. Ben bunları bu hâlde görüp üçer dörder kerre kal'adan taşra çıkup şebhûnlar edüp her çıkışda bu kadar yeniçeri kırup bu kadar mâl-ı ganâyimle yine kal'aya tahassun ederdim ve yeniçeri kelleleri ile kal'anın burc [u] bârûların zeyn ederdim. İki aydan kış gelüp serdârın başına otağın yıkup avdet ederlerdi. Ammâ bu Husrev lalan hakkâ ki Rüstemâne hareket etdiğinden, 'Ha işte bu hâkim-i âdildir' deyü 'el-amân' deyüp hâk-i pâyine yüz sürüp hamd-i Hudâ mülâhazamda hatâ etmeyüp bu kadar günden berü deryâ-misâl asker içinde beni pâdişâhıma sâlimîn ü gânimin getirdi. Emir pâdişâhımındır. İşte gayretimden böyle etdim. Şân-ı şerîfine ne lâyık ise eyle. İşte kılıç boynumda, pâdişâhıma Erzurûm'dan kurbâna geldim.[53]

Seyahatnâme'deki anlatıma göre IV. Murad, Abaza Mehmed Paşa'nın "sâdıkâne sözlerinden ve bu mertebe inkıyâdından haz edüp" Abaza Mehmed Paşa'yı bağışlayarak Bosna valiliğine atar.[54]

Evliya'nın yorumsuz aktardığı anlatımın yanı sıra, Abaza Mehmed Paşa'nın hikâyesine biraz daha yakından bakmakta fayda var. Gençliğinde, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'da üslenmiş Celâli lideri Canbuladoğlu Ali Paşa'nın saflarında bulunan Abaza, yakalanmasının ardından Halil Paşa sayesinde idamdan kurtulur.[55] Hâmisi olan Halil Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığa atanması üzerine deryabeyliğine, hâmisinin sadrazamlığı sırasında da önce Maraş'a ardından da 1621 yılında Erzurum beylerbeyliğine atanır. Erzurum Kalesi'nden yeniçerileri çıkarması üzerine Erzurum'daki görevinden azledilir. Abaza, azli kabul etmez ve civardaki paşalara da haber göndererek Erzurum ve Ahıçka kalelerinden de yeniçerileri çıkarttırır. Bu sırada, eski hâmisi Halil Paşa'nın Erzurum'u teslim etmesini öneren mektubunu karşılıksız bırakır. Sultan II. Osman'ın öldürülmesinin ardından topladığı geniş sekban ordusuyla birlikte harekete geçer.[56] İdaresine bitişikteki eyaletleri de katar, Şebinkarahisar'ı alır. Anadolu'da bulunan beylere kendisine katılmaları için mektuplar gönderir ve Sivas, Ankara ve Bursa üzerine yürür. Bu gelişmeler sonucunda Abaza üzerine seferler düzenlenir ve 1624 yılındaki yenilgisi üzerine yeniçerilere dokunmamak şartıyla Erzurum valiliğine yeniden atanır. Ahıçka Kalesi'nin Safeviler tarafından alınması üzerine Dişlek Hüseyin Paşa'nın hizmetinde Ahıçka seferine katılması emredilir. Ancak Abaza, Erzurum'dan çıkması halinde tasfiye edileceğini düşünerek ani bir baskınla Hüseyin Paşa'nın kuvvetlerine saldırır ve tekrar Erzurum'a çekilir. Sadrazamlığa getirilen Hüsrev Paşa'nın ordunun kış karargâhı olan Tokat'a hareket etmesinin de etkisiyle Abaza'nın yanındaki paşalar, taraf değiştirerek Hüsrev Paşa'ya katılırlar. Hüsrev Paşa'nın Erzurum yönüne harekete geçmesiyle

---

[53] *A.g.e.*, s. 110-111.
[54] *A.g.e.*, s. 111.
[55] Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, University of California Press, Berkeley, 2003, s. 174-175.
[56] Özel, *a.g.m.*, s. 190.

birlikte Abaza, İran Şahı'na haber gönderir ve yardımını ister. Hüsrev Paşa'nın Abaza'yı terk edecek sekbanların, kapıkulu süvari birliklerine kaydedileceğini vaat etmesi, Abaza saflarındaki çözülmeyi hızlandırır. Nihayet, bu çözülmenin de etkisiyle Abaza, can ve mal güvenliği garanti edilince teslim olur.[57]

Abaza Mehmed Paşa'nın yaşamına yakından bakıldığında, *Seyahatnâme*'deki anlatımdan farklı bir tasvirle karşılaşılır. Evliya'nın yorumsuz naklettiği Abaza'nın anlatımına göre Abaza Mehmed Paşa, Çerkez Mehmed Paşa ve Hüseyin Paşa'ya saldırmasının temel nedeni olarak bu paşaların emrindeki askerlere söz geçirememelerini ve köylüye zulmetmelerini ileri sürüyor, oysa Hüsrev Paşa'nın, bunların aksine adaletli olduğunu ve bu nedenle Hüsrev Paşa'ya teslim olduğunu iddia ediyordu. Ancak, *Seyahatnâme*'deki anlatımdan farklı olarak Abaza'nın çevresindeki beylerin ve sekbanların taraf değiştirmesi üzerine İran Şahı'ndan istediği yardımın da cevapsız kalmasının akabinde teslim olduğu anlaşılıyor.

Evliya Çelebi'nin Abaza Mehmed Paşa'nın savunmasını herhangi bir şerh düşmeden nakletmesi ve söylediklerini "samimi ve dürüstçe" bularak padişaha "bağlılığından" bahsetmesi ise Osmanlı tarih yazıcılığındaki Abaza Mehmed Paşa'ya ilişkin yazından belirgin biçimde farklıdır. Zira Gabriel Piterberg'in de altını çizdiği gibi Osmanlı kolektif hafızasında Abaza'nın kimliği bir ümera üyesinden ziyade bir asi olarak kurulur.[58] Örneğin, Tuği Çelebi'nin değerlendirmesine göre Abaza Mehmed Paşa, hem başkentten Erzurum'a gönderilmiş yeniçerilere hem de "yerliye" denen yerli kapıkulu askerlerine karşı yetkisini kötüye kullanmıştır. Dolayısıyla Tugi Çelebi'nin anlatımında Abaza, devletin müdahale etmesini gerektiren, isyancı bir sosyo-politik kimliğe sahip bir karakter olarak karşımıza çıkar.[59]

Tugi'nin kul-merkezli ve İstanbul eksenli perspektifiyle, bir diğer 17. yüzyıl vakanüvisi olan, iki kuşaktır kapıkulu ocağına mensup bir aileden gelen Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin[60] Abaza Mehmed Paşa meselesini ele alışında da karşılaşılır. Topçular Kâtibi'nin anlatımında Abaza Mehmed Paşa "Erzurum'da isyan", "ihanet" ve "yeniçerilere cefa" eden, "hain olan" ve "reayalara zulmler" eden biri olarak tasvir edilir.[61]

> Ve Erzurum ahvâli gayri şekil olur. Beylerbeyisi olan Abaza Paşa isyân eder. Erzurum'da nevbetci olan yeniçeriyi içerü kılâ'dan ihrâc eder ve imtizâc eylemeyüp, cefâya sâlik olur ve yeniçeriyi âşikâre katl eder… Ve Abaza Paşa'nın yâr-ı garı Şeyh rûz [u] şeb yanında hem-râzı, mezbur şeyhden gayrı kethüdası makamında Çopur Bekir ve Kör Hazinedar ve

[57] Uzunçarşılı, *A.g.e.,* s. 150-167. Barkey, *A.g.e.*, s. 223-224.

[58] Piterberg, *A.g.e.*, s. 165-167.

[59] Gabriel Piterberg, "Abaza Mehmet Paşa'nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma* içinde, Jane Hathaway (der.), çev. Deniz Berktay, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 30, 31 ve 35.

[60] Ziya Yılmazer, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1990, s. 19.

[61] *A.g.e.*, s. 668-669.

> Küçük Abaza ve Serhoş Bölükbaşı ve Bebr Solak namında ve karındaşı İpşir ve sayir ağaları namında olanlar zikr olunursa mufassal lazım gelür. Bir alay telbîs Celâlilerden bakıyyetü's-süyûf kalanlar bir yerde cem olurlar. Bi'l-ittifâk müşâvere ederler: 'Şimdiden sonra Celâli zümresine dâhil olduk, gayri bize derman yok. Saadetlü padişahımıza asi olduk. Memâlik-i İslamiyyede zulmler etdük. Şer'i-şerife muhalif vaz' etdük…'deyü Abaza Paşa cevab eder… Abaza…kadıları getürüb cefa eder. Ve yeniçeriyi teftîş ü tefahhus eder ve reayaya buldurub katl eder… Ve bazı mazûl beylerden ve müteferrika ve çavuş ve zuamâ ve erbâb-ı timar ve gayridir, muna'am ve çift ü davar sahiblerin zulm ile bir behâne edüb habs eder…bir ferd kalmaz ki cefâ vü zulm görmeye[62]

Tugi Çelebi ve Topçular Kâtibi'nin Abaza Mehmed Paşa'ya ilişkin anlatılarının bir benzerine *Solak-zade Tarihi*'nde rastlamak mümkündür. *Solak-zade Tarihi*'nde de Abaza Mehmet Paşa'nın eylemleri isyan olarak nitelenir.[63] Öte yandan, *Solak-zade Tarihi*'nde Abaza'nın İran şahından yardım istemesinin altı çizilir. Solak-zade'nin anlatımında, Abaza'nın Osmanlı kuvvetlerine karşı Şah Abbas'tan destek karşılığında Erzurum Kalesi'ni Safevilere verecek olması ve Şah'a bağlılık yemini edeceği vurgulanır.[64]

Tarih-i Naima'da ise Abaza Mehmed Paşa konusunda sözü edilen yaklaşımın tahkim edildiği ve Abaza vakasının İmparatorluğun "resmî tarih"i açısından yorumlandığı ileri sürülebilir.[65] Naima'nın anlatımında Abaza "yeniçerileri katleden" ve "nice bin eşkıyâyı başına üşürmüş ve kendiyi bir olmaz kavgaya düşürmüş" biri olarak tasvir edilir.[66]

> Ve Erzurum ve etrafında buldukları Yeniçerileri ve topcuları katl edip evvelkinden ziyade fesâdâta şurû' eyledi. Kasabât ve kurâda mürûr u ubûr eden kavâfil ve revendegân teftiş edip Yeniçeri veya Yeniçeri tevâbi'i olanların haber aldıkta emân vermeyip katl ederdi. Yeniçerilerin ol havâliden geçmek iktizâ eyledikte, tebdîl-i şekil ve tağyîr-i câme edip nâ-çâr her biri bir türlü kıyafete girerler idi. Ve ele girdiklerinde her biri Yeniçeriliğin ketm için türlü tevîller edip 'Gâh ra'iyet, gâh rençber, gâh taciriz' deyü eymân-ı gılâza-i kâzibe ile can-ı şîrînini tahlîsa kad ederler idi. Abaza eşkıyası ise tefahhusda bir mertebe tetkik ederlerdi ki farzan rast geldikleri adam yeniçeriliğin inkar ettikte yeminine itimad etmeyip ayağından çakşır ve çintiyânın çıkarıp dizlerine bakarlardı. Eğer dizge yeri müşahed ise tahkik Yeniçeridir deyü emân vermeyip katl ederlerdi.[67]

---

[62] *A.g.e.*, s. 672-674.
[63] Bazı örnekler için bkz. *Solak-zade Tarihi*, s. 497 ve 526.
[64] *A.g.e.*, s. 523.
[65] Piterberg, *a.g.m.*, s. 29.
[66] Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn), Cilt 2*, Mehmet İpşirli (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 548.
[67] *A.g.e.*, s. 614-615.

Naima Mustafa Efendi'nin anlatımına göre, Abaza Mehmed Paşa sözü edilen eylemleriyle "isyân u tuğyânı ke'l evvel ızhâr eyle"miştir[68] ve devamında da "Erzurum'u şah-ı Acem'e teslim etmek üzre Kızılbaş'a haber gönder"miştir.[69]

Tugi Çelebi, Topçular Kâtibi, Solak-zade ve Naima'nın Abaza Mehmed Paşa'ya dair yazdıklarından da görüldüğü gibi 17. yüzyıl Osmanlı tarihine ilişkin kroniklerde Abaza bir asi, Abaza'nın eylemleri de isyan olarak değerlendirilir. Ancak, bir diğer 17. yüzyıl kaynağı olan *Tarih-i Peçevî*'de Abaza Mehmed Paşa'ya yönelik alternatif bir tasvirle karşılaşılır. Baba tarafından en az iki kuşaktır taşrada yerel idareci konumunda bulunan bir aileye mensup olan ve kendisi de İmparatorluk teşkilatının taşra şubelerinde kâtip ve idareci olarak çalışan İbrahim Peçevî'nin Abaza Mehmed Paşa meselesini ele alışı, İstanbul eksenli veya kul-merkezli değildir.[70] 17. yüzyıl Osmanlı tarihine ilişkin diğer kroniklerin aksine, Peçevi'nin yaklaşımının taşradaki ümeranın Abaza meselesine bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür.

Bu noktayı biraz daha açmak gerekirse, Peçevî'nin değerlendirmesine göre ümerayı kapıkullarına karşı kışkırtan II. Osman'ın politikası değildir. Zira ümera çok daha önceden kapıkullarına karşı tavır almıştır. Kapıkullarına karşı söz konusu tavır, II. Osman'ın öldürülmesinin ardından, daha da şiddetlenmiştir. Dolayısıyla, Peçevî'ye göre, Abaza Mehmet Paşa'nın girişimi, II. Osman'ın hırslı bir teşebbüsü olmaktan ziyade taşra ümerasının merkezdeki kapıkullarının güçlü konumlarına karşı bir denge oluşturmak amacıyla ortaya koydukları bir eylemdir ve bu nedenle isyan olarak değerlendirilemez.[71] Bununla beraber, 17. yüzyıla ilişkin Osmanlı tarih yazıcılığındaki tüm ayrıksı konumuna rağmen, Peçevî'nin anlatımında dahi Abaza Mehmet Paşa ve emrindeki askerler için "dinsiz", "şeytandan farksız" gibi pejoratif içeriğe sahip anlatımlar göze çarpar.[72] Ayrıca Abaza'dan kimi yerlerde, haksız yere kan döken bir kişi olarak bahsedilir.[73]

Osmanlı tarih yazıcılığında Abaza Mehmed Paşa vakasına ilişkin bu haritada Evliya Çelebi'nin anlatımını konumlandırmaya çalışırsak Evliya'nın tutumunun İstanbul eksenli veya kul-merkezli olarak adlandırılan yaklaşımla taban tabana zıt olduğu söylenmelidir. Evliya Çelebi'nin sözü edilen perspektife oldukça mesafeli anlatısı, kendisi gibi taşra idaresinin çeşitli kademelerinde çalışmış Peçevî'nin anlatımıyla paraleldir.

[68] *A.g.e.*, s. 619.
[69] *A.g.e.*, s. 624.
[70] Baki Tezcan, "'Genç' Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma* içinde, s. 57. Piterberg, *An Ottoman Tragedy*, s. 166.
[71] Piterberg, *a.g.m.*, s. 34-35.
[72] Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi, cilt 2*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 376.
[73] *A.g.e.*, s. 385.

IV. Sonuç Yerine: "Osmanlı Faydası"nın Sosyo-Politik Konumla Kesişmesi

Evliya Çelebi'nin Celâlilere ilişkin farklı "taraf"larda yer alarak aktardığı gözlemlerinin incelenmesinin ardından bir soru sorulabilir: Evliya Çelebi'nin Abaza Mehmed Paşa'nın padişah huzurundaki sorgu sürecinde, Celâli liderlerinin hizmetinde bulunduğu dönemde ve son olarak Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetindeyken Celâlilere karşı düzenlenen sefer sırasında Celâlilere bakışını belirleyen(ler)i ne(ler)dir?

Söz konusu soruya verilebilecek cevaplardan biri, Evliya Çelebi'nin Celâlilere bakışında İmparatorluğun yarar ve zarar görmesi üzerinden şekillenen ve "Osmanlı faydası" olarak tarif edilebilecek kriterin etkili olduğudur. Nitekim Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetindeyken Celâlilere karşı başlatılan seferin, Abaza Hasan Paşa ve diğer Celâlilerin İmparatorluğun Avrupa'daki toprak kaybının müsebbibi olduklarının vurgulanması ve bu bağlamda Celâlilere oldukça olumsuz sıfatlar yüklenmesi sözü edilen durumun göstergesidir. Evliya Çelebi'nin Abaza Mehmed Paşa'nın sorgusunu aktardığı kısımda da Abaza'nın padişaha bağlılığından söz etmesi, Abaza'nın "yüce devletin hayrını" istediğini vurguladığı savunmasını yorumsuz nakletmesi ve Abaza Mehmed Paşa için pejoratif içerikli anlatımda bulunmaması, Evliya'nın Celâlilere bakışının "Osmanlı faydası"na göre şekillendiği iddiasını kuvvetlendirecek bir diğer örnektir.

Bununla birlikte, Celâlileri değerlendirirken Osmanlı faydasının gözetilmesi kayıtsız değildir. Celâlilerin olumsuz değerlendirildiği bölümlerde, padişahın isyancılara karşı bazı uygulamalarının Evliya Çelebi tarafından eleştirilmesi, Evliya'nın köktenci olmadığının işaretlerinden biridir. Evliya Çelebi'nin Celâli liderlerinin hizmetinde olduğu dönemde de Celâli gruplarına aidiyet ve yakınlık duymasının temel nedeninin hamisi olan valinin ve diğer Celâli liderlerinin haksızlığa uğradığını düşünmesi olduğu söylenebilir. Evliya, "vezirleri birbirine kırdırma" siyasetinin mağduru olduğunu düşündüğü hâmisinin davasını savunur. Ancak, sözü edilen savunma bir kez daha topyekûn değildir. Celâlilerin reayayı huzursuz eden hareketlerinden duyduğu rahatsızlık Evliya'nın anlatımına yansır.

Öte yandan, Evliya'nın Celâlilere bakışını belirleyen bir diğer etmen olarak, bulunduğu taraf ve dolayısıyla anlatısını kurduğu saf gösterilebilir. Evliya Çelebi, maiyetinde bulunduğu kimselere musahip, yani arkadaş ve sırdaş olarak hizmet etmiş ve bu insani temelli özel ilişki nedeniyle, çoğu durumda, siyasi hesaplaşmaların ötesinde öznel tavır alışlar sergileyebilmiştir. Nitekim hâmisi Defterdarzade'nin Celâli saflarında olduğu dönemde Celâlilerin mücadelesine hak veren söylemi ve Köprülü'nün hizmetinde bulunduğu dönemde Celâlilere karşı seferin gerekliliğinden bahseden anlatımları, bir yönüyle, sözü edilen nedim konumunun birer sonucudur.

Ancak, bu faktörlerden hiç biri Evliya Çelebi'nin Celâlilere yönelik anlatımının 17. yüzyıla ilişkin Osmanlı tarihsel metinleriyle olan uyumu ya da

uyumsuzluğunu yeterince açıklamaz. Evliya'nın fiilen Celâli liderlerinin hizmetinde bulunduğu dönemde Celâli gruplarının faaliyetlerine katıldığını gizlemeyişi, Celâlilere duyduğu aidiyeti hissettirmesi, Celâli liderlerini anlamaya çalışması ve zaman zaman hak vermesi 17. yüzyıla ilişkin Osmanlı kroniklerindeki anlatımdan farklılığın somutlandığı kısımlardır. Bunun yanında, özellikle Abaza Mehmed Paşa vakasında, Abaza'yı bir asiden çok ümeradan biri olarak tasvir etmesi ve dolayısıyla Osmanlı tarih yazıcılığındaki Abaza kimliğinden belirgin biçimde farklı bir portre çizmesinin arkasında Evliya Çelebi'nin sosyo-politik konumunun yattığı söylenebilir.

Evliya'nın, Celâlileri, Tugi Çelebi'den Topçular Kâtibi'ne, Solak-zade'den Naima'ya uzanan bir yelpaze boyunca dikkati çeken İstanbul eksenli ve kul-merkezli olarak nitelenebilecek perspektiften farklı bir yaklaşım ve söylemle değerlendirmesini belirleyen sosyo-politik konumun ise İmparatorluğun çeşitli yerlerine vilayet yöneticisi olarak gönderilen paşaların maiyetinde şekillendiğini ve dolayısıyla İmparatorluk teşkilatının taşra şubelerinin sorunları üzerinden belirlendiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999.

Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, New York, 1994.

Bruinessen, Martin van ve Boeschoten, Hendrik, *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Dankoff, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), 1. Kitap*, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), 2. Kitap*, Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), 3. Kitap*, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini), 5. Kitap*, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin (haz.), (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş*, (3. Baskı), Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan: 1591-1611*, (2. Baskı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Günay, Vehbi, "Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkıyalık ve Celâliler", *Evliya Çelebi ve Seyahatnâme* içinde, Nuran Tezcan ve Kadir Atlansoy (yay.haz.), Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2002, s. 135-153.

İnalcık, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire: 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn), Cilt 2*, Mehmet İpşirli (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn), Cilt 3*, Mehmet İpşirli (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Özel, Oktay, "The Reign of Violence: The Celalis c. 1550-1700", *The Ottoman World*, Christine Woodhead (der.), Routledge, New York, 2012 içinde, s. 184-202.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi, cilt 2*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Piterberg, Gabriel, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography At Play*, University of California Press, Berkeley, 2003.

Piterberg, Gabriel, "Abaza Mehmet Paşa'nın Ayaklanması: On Yedinci Yüzyılda Tarihçilik ve Osmanlı Devleti", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma* içinde, Jane Hathaway (der.), çev. Deniz Berktay, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 25-42.

Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, Solak-zade Tarihi, cilt 2, Vahid Çabuk (haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Tezcan, Baki, "'Genç' Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk*", Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma* içinde, Jane Hathaway (der.), çev. Deniz Berktay, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 43-78.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt I. Kısım: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, (6. Baskı), TTK Basımevi, Ankara, 2003.

Yılmazer, Ziya, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1990.

Öz: Bu makalede *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Celâlilerin nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Evliya Çelebi onyedinci yüzyılda Osmanlı'nın Anadolu vilayetlerinde isyan eden ve eşkıyalık yapan kimi Celâli liderleri üzerine uzun değerlendirmeler kaleme almış, ilginç ayrıntılar vermiştir. Ancak bu değerlendirmeler birinden diğerine büyük farklılıklar gösterir. Bazı Celâli şahsiyetlerine karşı daha sempatik yaklaşırken, diğerlerine karşı daha olumsuz ve lanetleyici sert bir dil kullanır. Bu çalışma, Evliya'nın anlatılarındaki bu farklılıkları öncelikle kendisinin zaman zaman söz konusu Celâli lideri paşalardan bazılarının hizmetinde bulunmuş olmasıyla açıklamaktadır. Bir başka muhtemel faktör ise, yer yer devlete hizmet/ihanet söylemi kullansa da, esasen kendisinin onyedinci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı içinde keskinleşen güç mücadeleleri ve hizipleşmelerin her zaman dışında kalamasa da, esasen onların ötesindeki "müsahip/nedim" konumudur.

Anahtar sözcükler: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Celâliler, Osmanlı tarihyazımı, Abaza Mehmed Paşa.

Three Evliya Çelebis on the Celâlis

Abstract: This article examines Evliya Çelebi's treatment of the Celâlis in his *Seyahatnâme.* Evliya writes in lengths about certain Celâli figures that rebelled and engaged in banditry in seventeenth century Ottoman Asiatic provinces, providing interesting details and developing diverse arguments. He treats some of them sympathetically while condemning others by a

sharp negative language. This study argues that these diverse accounts of the Celâlis in Evliya's book might be accounted for primarily by the fact that he, at times, happened to be at the service of some of these Celâli leaders. The other possible reason would be that with his position as "müsahip/nedim" at the service of various vizier Pashas, he was essentially beyond and above the factional conflicts within the imperial ruling elite during the seventeenth century. However, most of the times, he does not hesitate using a sharp language condemning certain Celâlis and their brigand-like acts from the point of view of the state benefit as treason.

Keywords: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, the Celalis, Ottoman Historiography, Abaza Mehmed Pasha.

Celaliler / Eşkıyalar: Gayesiz Asiler miyiz ki Hepimiz Biz?*

R. Aslıhan AKSOY SHERIDAN

Bu yazıda Karen Barkey'in *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* başlıklı kitabını[1] ele alarak, Barkey'in çalışmasında ortaya koyduğu argümanın tüm ayrıntıları üzerinde uzun uzadıya durmak yerine çalışmanın metodolojisini inceleyecek ve bu bağlamda kitabın temel tezlerinin genel ve oldukça eleştirel bir değerlendirmesini yapmaya çalışacağım.

Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji ve tarih alanında dersler veren Karen Barkey'in söz konusu çalışması, aslında doğrudan tarih disiplini içinde yürütülmüş bir inceleme değil de tarihsel sosyoloji alanında gerçekleştirilmiş bir çalışma olarak yorumlanmalı. Bununla birlikte, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* başlıklı inceleme, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet merkezileşmesi deneyimi ve süreci hakkında ortaya koyduğu yeniden yorumlayıcı tarih önermeleriyle, gerçekten ilgi çekici bir konuya eğiliyor. Karen Barkey, çalışmasının konu seçiminin arkasında yatan özgül "sosyolojik" anlayışı hemen ilk başta açıklıkla ortaya koymakta:

---

* Bu yazının başlığı, Karen Barkey'in çalışmasının İngilizce orijinalinde (Cornell University Press, 1994) 5. bölümün başlığını oluşturan "Celalis: Bandits without a Cause?" ibaresinden mülhemdir.

[1] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi.* Çev. Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999 [Kitabın İngilizce Orijinali: *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization.* Ithaca and London: Cornell University Press, 1994.]

> İmparatorlukların yükselişleriyle çöküşleri arasındaki süreçte, tarih durmaz, akmaya devam eder. İmparatorluklar, hüküm sürdükleri uzun dönemler boyunca, çok çeşitli halkları, karmaşık birleştirme süreçleriyle ve zor kullanarak bir arada tutmuşlardır. [...]
>
> Uzmanlar genelde ya kuruluş ya da çöküş dönemleri üzerinde odaklanarak imparatorlukların hâkimiyetlerini pekiştirdiği dinamik süreci ihmal ederler. İmparatorlukların hâkimiyet süreleri boyunca geçirdikleri kurumsal değişiklikler pek çok kere yanlış yorumlanarak gerilemenin alameti sayılmıştır; bu türden herhangi bir değişimin denetimin kurulamamasına ya da zayıflamasına işaret ettiği düşünülmüştür. Ancak denetimin pekiştirilmesi koşullara çeşitli şekillerde uyum sağlanmasını gerektirir. İmparatorlukların bir bölgede başarı sağlamak için bir başka bölgede kayıp vermeyi kabullendikleri sık sık görülür. Dolayısıyla, imparatorlukların hâkimiyeti nadiren durağan ya da sabittir; imparatorluklar güçlerini değişimden alırlar. Beş yüzyıl süren "gerileme" devirlerine ilişkin tek boyutlu açıklamalar, imparatorlukların bu dönemlerinde denetimin sürdüğü gerçeğini göz ardı ediyorlar. (v)

Açıklıkla görülür ki, bu sözler kitabın incelemeye girişeceği tarihsel bağlama yönelik oldukça "sosyolojik" bir tutum ve yaklaşımı yansıtmaktadır. Burada ele alınan inceleme konusu ise özgül olarak, yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyılda gerçekleştiğini öne sürdüğü devlet merkezileşmesi ve buna bağlı olarak merkezî otoritenin gücünü pekiştirmesi sürecidir. Yukarıdaki alıntıda yapılan genel saptamaların, Osmanlı'ya yönelik önceki tarihyazımı çalışmaları akılda tutularak yapıldığı da zaten açıklıkla ortadadır. Burada, ele aldığı konu itibariyle, Karen Barkey, Osmanlı devletinin kuruluşu sorusu etrafında uzun süredir devam eden tarihyazımı tartışmaları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun "gerilemesi" meselesine odaklanan tarih çalışmalarını anıştırmakta ve genel olarak bu iki ana mesele ekseninde şekillenen Osmanlı tarihyazımı alanında var olan ve yürütülen çalışmalardan farklı birşey yapma iddiasını ortaya koymaktadır. Bu önceki tarihyazımı arkaplanına karşı, Karen Barkey çalışmasında tümüyle farklı bir şey yapmaya soyunur:

> İmparatorlukların denetimi nasıl ellerinde tuttuklarını anlayabilmek için devletin merkezileştiği dönemi incelemek gerekir. Dar bir bakışaçısı ile hâkimiyetin dayatılmasının ilk aşamalarına odaklanılarak, dikkatlerin "devlet oluşumuna" harcanması, işin içindeki dinamik süreçlerin algılanmasını engeller. İmparatorlukların doğuşunun ötesine geçip, devletin denetim gücünü sağlamlaştırmak için kullandığı farklı stratejilere bakmamız gerek.
>
> Bu kitapta, imparatorlukların geniş topraklar üzerindeki denetimlerini korumalarını ve arttırmalarını sağlayan mekanizmaları incelemek için 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet-toplum ilişkilerine, bir başka deyişle, imparatorluğun 15. yüzyıldaki kuruluşu ile 19. yüzyıldaki çözülüşü arasındaki döneme odaklanacağım. Devletin bu ara dönemde yaptığı manevraları, gerilemenin kanıtları olarak yorumlamak yerine,

> devletin, patlak veren sorunlara çözüm bulmaktaki *kurnazlığı*nın göstergeleri olarak değerlendiriyorum. Devletin tehditlere maruz kalması, denetim gücünü yitirdiğini göstermez; bunlar, genelde devletin tehdidi yaratan grupları *manipüle edebilmek için kasten tasarladığı politikaları*n sonuçlarıdır. (v-vi; vurgu ektir)

Bu uzun alıntının sonunda yer alan ifadeler, zamana yayılmış çeşitli dağınık devlet politikası örneklerinin arkasında aslında bir çeşit "*kurnaz*" yöneten politik zihin bulunduğunu ve bu politikaların, Osmanlı'da merkezileşme ve merkezî otoritenin gücünü pekiştirmesine yönelik süreçte, merkezî devlet gücüne meydan okuyanların "manipüle" edilebilmesi için "kasıtlı" bir biçimde tasarlandığı önermesini ortaya koymaktadır. Gerçekten de Karen Barkey, tüm çalışması boyunca temel tezini oluşturan "devletin tehdidi yaratan grupları *manipüle edebilmek için kasten tasarladığı politikalar*" fikrini destekleyici, dağınık Osmanlı devlet politikaları örneklerini öne çıkarıp üst üste koyar. Ancak tüm bu örnekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılı söz konusu olunca kanımca çok fazla genelleştirilmiş bir iddiaya dönüşen bu temel tezi tanıtlamakla birlikte kanıtlamaya yetmemektedir. Nitekim gerek bu dağınık örnek vakaların seçiminde, gerek bir araya getirilerek bir "tarihsel anlatı" içinde birleştirilmesinde, gerekse de bu anlatının kurgulanışına dayanak olan temel önermede karşımıza birkaç belirgin metodolojik sorun çıkar.

Bu sorunlara sırasıyla bakmak gerekirse, öncelikle çalışmanın dayandığı temel önermede karşılaşılan soruna işaret edilmeli.

Karen Barkey, çalışmasında başlıca amacını; Batı'nın devlet oluşumu modeline kıyasla, Batılı olmayan toplumların devlet merkezileşmesi süreçlerinde sergiledikleri farklılıkları, Osmanlı örneği üzerinden inceleyip değerlendirerek ortaya koymak olarak açıklar (237). Nitekim çalışmanın dayandığı temel önerme ve metodoloji de bu amaç doğrultusunda şekillenmiştir:

> Tarih, Batılı olmayan devlet oluşumu süreçlerinin değişik sonuçlara giden farklı patikalar izlediğini göstermektedir. [...] *Batı'daki süreçlerle Batı dışındakiler arasındaki farklılıkların altında yatan nedenleri nasıl bulabilir ve daha büyük bir süreci daha serbestçe kuramsallaştırmaya ne şekilde yardımcı olabiliriz?*
>
> Ben, süreçler arasındaki farklılıkların altını çizip devlet oluşumuyla ilgili unsurları ortaya çıkarmak amacıyla Batı dışında bir devlet konsolidasyonu örneğini tanıtarak, bu belli bağlam içinde yukarıdaki soruya cevap vermeye çalıştım. *'Batı-olmayan'ı, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni bir tarihsel ve karşılaştırmalı sosyolojik perspektife yerleştirdim.* İki amacım vardı: Devlet merkezileşmesine ilişkin kuramsal çerçeveyi genişletmek için 17. yüzyıl Osmanlı tarihini incelemek ve 17. yüzyılın tarihsel olaylarını daha iyi değerlendirebilmek için yeni bir kuramsal bakışaçısı geliştirmek. *Bir başka deyişle, önce kuramı geliştirmek için tarihi, sonra da tarihi aydınlatmak için kuramı kullandım. Bu süreç, devlet oluşumuna dair daha kapsayıcı bir açıklama kurmamı* [*sic*] *ve Osmanlı'daki devlet-toplum ilişkilerinin karmaşıklığını daha iyi açıklayabilmeme imkân tanıdı.* (237-8; vurgu ektir)

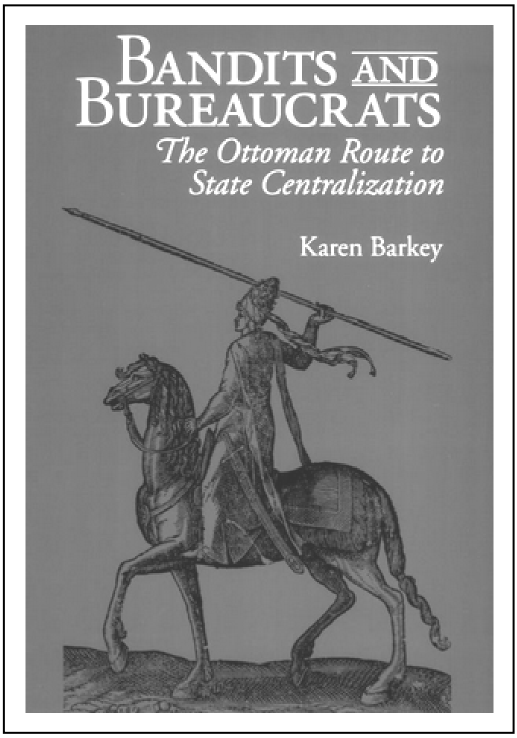

Görüldüğü gibi, Karen Barkey'in çalışmasında, bu karşılaştırmalı yaklaşımı benimseme biçimi ve uygulayışında daha ilk başta metodolojik bir sorunla karşılaşırız. Yazar, söz konusu karşılaştırmalı yaklaşımda, temel olarak Charles Tilly ve diğer araştırmacıların Avrupa'daki devlet oluşumları üzerine yaptıkları saptamaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda görünüşe göre aynı dönemde -yani, 17. ve 18. yüzyıllarda!- deneyimlenen ve "farklı patikalar" izlemekle birlikte, sonuçta devlet merkezileşmesine varan sürece yönelik kendi önerme ve tezine arkaplan oluşturacak biçimde kullanırken, Osmanlı örneğini ise, Avrupa'daki gelişmelere yönelik söz konusu literatürde ortaya konan "devlet oluşumu" teorisine, neredeyse bir *anamoli* olarak sunar:

> Batı Avrupa devletleri, iktidarlarını 17. ve 18. yüzyıllarda, eski yerel güçlerin ve kurumların yok olması pahasına kurdular; bu da çeşitli muhalefet hareketlerinin doğmasına neden oldu. Batı Avrupa'da yaşananlara bakarak tüm dünyada aynı şekilde gerçekleşen süreci her yönüyle içeren bir kurama ulaşabilir miyiz? (1)

Karen Barkey'in, Avrupa deneyimi dolayımında "tüm dünyada aynı şekilde gerçekleşen [bir] süreci her yönüyle içeren bir kuram" elde edilip edilemeyeceği sorusuna[2] yanıtı olumsuzdur; onun Osmanlı'nın "devlet oluşum" deneyimine yönelik çalışması da, sonuç itibariyle kendisinin formüle ettiği bu retorik soruya yine kendisinin verdiği olumsuz yanıttır aslında:

> Ne var ki, batı modeli, devlet merkezileşmesinin tüm olası biçimlerini temsil etmez. 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun incelenmesiyle, devlet gelişiminin tek yönlü ve çeşitlilikten uzak olmadığı görülebilir. Osmanlı devletinin gücü, toplumsal grupların feda edilmesiyle değil, devletin bu grupları kendisiyle bütünleştirmesi ya da meşrulaştırması ve kendine bağlamasıyla artmıştır. Hem geleneksel elitleri, hem de kaynağı başka toplumsal yapılara dayanan çeşitli toplumsal unsurları merkezle

[2] Metnin İngilizce orijinalinde bu soru şu şekilde formüle edilmiştir: "Does this [European] experience provide an exhaustive theory of a uniform global process?" (1).

> bütünleştirerek, Avrupa devletinin kuruluşuna ilişkin modelde yaşandığı varsayılan rekabet ve mücadeleden kaçınmıştır. Yaygın bir olgu olan eşkıyalık bile genelde zor kullanılarak değil, pazarlığa girişilerek alt edilmiştir. Devlet ile toplum arasındaki bu etkileşim, farklı devlet gelişimi süreçlerinin, sonuçlarının da farklı olacağına işaret etmektedir. (1-2)

Bu alıntıda karşımıza çıkan kimi saptamalar, Osmanlı'nın gücün merkezileşmesi deneyimine yönelik olarak bazı aşırı genellemeler içermekte ve/ya da bu türden genellemelere dayanmaktadır. Ancak ne yazık ki Barkey'in çalışmasında bu türden genellemelerin sonu pek yoktur:

> Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü ya da elit isyanları yaşanmadı. Merkezi yönetimler devlete yönelik başlıca tehdit sayılan eşkıyaları bile kendi güçlerini pekiştirmekte kullanıldılar [*sic*]. Devlet, iç güçleri kendi lehine olacak şekilde yönlendirerek Batı Avrupa'da sık sık görülen yıkıcı mücadelelerden kaçınmayı büyük ölçüde başardı. Avrupalı krallar da elitlerle pazarlığa oturdular ancak geleneksel düzenin dışına çıkan bir muhalefet karşısında hemen öfkelenip devletin kılıcına sarıldılar. Osmanlı padişahları ise bu tür yenilikçi çıkışları *pazarlık fırsatı* olarak değerlendirdiler ve yeni oluşan muhalefeti satın almak ya da başka bir tarafa yöneltmek amacıyla devlet gelirlerinden yararlanıp mansıb verdiler. Padişahlar, ancak daha sonraki dönemlerde zora başvurdular. Avrupalı muhalifler bertaraf edildi, Osmanlı muhalifleri ise "evcilleştirildiler". (2; vurgu ektir)

Burada söz konusu edilen "pazarlığın", Osmanlı merkezî yönetiminin "manipülasyon" amaçlı "manevra"larından biri ya da bu bağlamda ilk tercihi olduğu ve/ya da bunun on yedinci yüzyılın kriz ve ayaklanma dönemlerinde Osmanlı merkezî otoritesi açısından gerçekten bir "tercih" konusu olup olmadığı noktası aslında çok kuşkuludur.

Nitekim Barkey'in çalışması ilk başta bakış açısı itibariyle karşılaştırmalı olmakla birlikte, aslında sonuç itibariyle bu amacına pek de ulaşmamakta. Zira her karşılaştırma, karşılaştırmanın her bir tarafı hakkında bize yeni birşeyler söyleyebilmek için benzer ya da her nasılsa ortak ya da ilgili bir arkaplana dayanan ögeler arasında yapılır. Oysa Karen Barkey'in, "devlet oluşumu" derken tam olarak neyi kastettiği dahi anlaşılamamaktadır: ima ettiği üzere, Avrupa çerçevesi içinde ortaya çıkan erken dönem "ulus devlet oluşumları"nı mı kastettiği ve öyle ise, bunun kıyaslamada 17. yüzyıl Osmanlı'sına ne şekilde uygulanabilir bir kategori olduğu gerçekten hiçbir biçimde açık değil. Sonuçta on yedinci yüzyılda eşzamanlı olarak gerçekleştiğini öne sürdüğü iki devlet oluşum sürecini karşılaştırırken yazarın Osmanlı İmparatorluğu için aklında nasıl bir "devlet oluşum" türü fikri taşıdığı da pek açık değil. Karen Barkey'in kendi ifadeleri de iki taraf arasında doğrudan bir kıyasa olanak tanıyacak ortak bir zemin bulunmadığını açık eder:

> 17. yüzyılda hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hem de Batı Avrupa'daki devlet gelişimi süreçleri, zıt yönlü yolları takip etse de, iyice merkezileşmiş bir otoritenin doğuşuyla sonuçlandı. Çoğu Avrupa ülkesi, özellikle de

> Fransa, soylular sınıfının dolaylı denetimine dayanan daha feodal bir örüntüden, devlet tarafından atanan görevliler aracılığıyla sağlanan, devletin doğrudan denetimine dayalı daha merkezileşmiş bir örüntüye kaydı. Osmanlı devleti ise, başlangıçta atanmış görevlilerin doğrudan denetimine dayanan merkezileşmiş bir örüntüye sahipken, denetimin merkez ile çevre arasında paylaşıldığı bir ara dönem geçirdikten sonra, dolaylı denetimin yerel âyânlar üzerinden sürdürülmesine dayanan bir sistem geliştirdi. Her iki devlet türü de toplum üzerindeki denetimlerini sağlamlaştırarak kaynakların çoğunun yeniden devlete akmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak daha feodal, daha fazla birleşmiş Avrupa toplumu, tımar sisteminin esas olduğu, merkezileşmiş Osmanlı toplumundan farklıydı. Bu yüzden de Avrupa devletleri ile Osmanlı devleti farklı tarzlarda merkezileşmek zorundaydı. (2)

Bu ifadeler ne yazık ki, bu ikisi arasında karşılaştırma yapabilmeye olanak sağlayan anlamlı bir ortak zemini kuramsallaştırmak ve dolayısıyla Osmanlı ile Avrupa arasındaki dönem ve eksen farklılıklarını açımlamak yerine göz ardı eden, böylece de son kertede ikisi arasında özcü bir farklılığa işaret etmekten kurtulamayan bir tutuma varmakta.

Nitekim Barkey'in çalışmasının amaçlarını belirtirken ortaya koyduğu tutumda bile karşılaştırmaya dayalı metodolojisinin sorunlu yönü ortaya çıkmaktadır. Aynı süreçte Osmanlı örneğinde ortaya çıkan koşulları tartışırken bile, yazarın hâlâ Avrupa'daki "devlet oluşumu" süreçleri dolayımında ve söz konusu modelden ayrılan noktaları vurgulamak üzerinden bu tartışmayı yürüttüğü anlaşılmaktadır:

> Osmanlı devleti eşkıyalarla pazarlık yapıp onları kendi konumunu sağlamlaştırmada ve toplum üzerindeki hâkimiyetini sürdürmede kullandı. Bu kitapta, Batı Avrupa'daki devlet oluşumu örneği ile, benzer bir siyasi sürecin Osmanlı'daki yaşanış şeklini karşılaştırarak, devlet-toplum ilişkilerinin gelişim sürecinin üç yönünü inceleyeceğim. Öncelikle, devletin gücünü perçinlemesine yarayan ve benzer şekillerde gerçekleşen savaş, vergilendirme ve idari yükümlülüklerin dayatılması süreçlerinin Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet oluşumlarında nasıl ve neden böylesine farklı sonuçlar doğurduğunu araştıracağım. İkinci olarak, Osmanlı toplumunun izlediği alternatif gelişim çizgilerini ve eşkıyalığın ortaya çıkışını inceleyeceğim. Son olarak da, Osmanlı usulü devlet gelişiminin çarpıcı örneklerinden biri olarak, devletin eşkıyalarla olası bir çatışmadan kaçınıp onları kendisiyle nasıl bütünleştirdiğini göstereceğim" (2-3).

Barkey'in çalışmasında ortaya çıkan bir diğer metodolojik sorun ise yazarın Osmanlı toplum ve devlet yapısına ilişkin olarak yaptığı kimi özcü yorumlarda açığa çıkar. Karen Barkey'e göre, Osmanlı toplumu ve devlet erki, yapısal olarak Rus ve Çin örnekleriyle benzer çizgilerde, oysa pek çok farklı güç odağı ve paydaşı ortaya çıkarmaya yatkın olan Avrupa devletlerinde görülen yapıdan tümüyle farklı bir niteliktedir. Barkey, eskilerin "Şark despotizmi" tezinden izler

taşıyan bu özcü ve kategorik farklılık üzerinde uzun uzadıya durmaktan kesin olarak kaçınır. Ancak yazar, *neden* -iddiasına göre- Osmanlı'da köylü ve elit isyanları yaşanmadığını yahut bu tür isyanların ekonomik altyapıyı ya da hanedanı dönüştürücü bir başkaldırmaya evrilmediğini, Osmanlı arkaplanının toplumsal ve ekonomik koşullarını irdeleyen ikna edici bir açıklamayla ortaya koyamadığı her noktada ister istemez tartışmayı sıklıkla yine "patrimonyal" yapı ve/ya da "patrimonyal rejimin" doğasına taşımakta ve *ancak* bilinçli bir çabayla (konu üzerinde uzun uzadıya durmayı redderek) tartışmasını "Şark despotizmi" tuzağına düşmekten uzak tutmaya çalışmaktadır. Gelgelelim, bu metodolojik sorun, Osmanlı'nın devlet merkezileşmesinde izlediği yolun, Çin ve Rus örnekleriyle karşılaştırıldığı her noktada yeniden açığa çıkmaktadır:

> Osmanlı devletinin patrimonyal tabiatı, devlet-toplum ilişkilerinin karşılıklı korumaya ve sadakate dayalı yapısı, devletin belli tarihsel dönemeçlerde aldığı kararlar, Osmanlı örneğinin farklılığını açıklayan unsurlardır. Osmanlılar gibi, rekabetten ziyade pazarlık sonucu merkezle bütünleştirmeye dayalı farklı[3] bir devlet kuruluşu modeli sergileyen Rus ve Çin devletlerinde de benzer bir örüntünün gözlenebildiğini düşünüyorum. (10)

Karen Barkey'e göre, Osmanlılar isyancılarla alabuluculuk ve pazarlık taktiklerini devreye sokarak merkezî yönetimin otoritesine yönelik meydan okuma girişimlerini büyük oranda suhuletle ve kendi gücünü pekiştirecek şekilde bertaraf etmekte başarıya ulaşmıştı. Dolayısıyla Osmanlı, karşılaştırma şemasının hem "Batı" yanını oluşturan Avrupalı örneklerden hem de süreklilik gösteren devlet merkezileşmesi örüntüleri anlamında daha çok benzediği "Doğu" yanını oluşturan Rus ve Çin örneklerinden, -Barkey'e bakılırsa- merkezileşmeye giden süreçte askerî yöntemlere öncelikli olarak başvurmamakla ya da görece daha az başvurmakla ayrılmaktaydı.

Barkey'e göre Osmanlı'nın söz konusu merkezileşme süreci 17. yüzyılda gerçekleşmiş bir tarihsel olgudur. Bu önkabul ve önerme üzerinde şekillenen çalışmanın tümünde karşılaşılan "sosyolojik" ve neredeyse "tarihdışı" tutum ise, çalışmanın metodolojisinin yanı sıra temel tezinin yapılanışını da belirler. Osmanlı devlet merkezileşmesine yönelik olarak kitapta ortaya konan temel anlayış da, metodoloji ve yönelim itibariyle fazlasıyla yapısalcı ve sosyolojik bir nitelik taşımaktadır: Nitekim Karen Barkey'in genel olarak Osmanlı devlet otoritesi tarafından "manipülasyon" amacıyla kasıtlı olarak tasarlandığını öne sürdüğü kimi politikaların *aslında* merkezî gücün, mücadelenin farklı noktalarında kendisine yönelik meydan okumalara karşı aldığı "geçici tedbirler" olduğu da (ki bu yorum herhalde Osmanlı tarihinin diğer dönemlerinden görece daha çok 17. yüzyılın büyük bölümü için geçerliydi) varsayılabilir.

[3] Burada ima edilen, kendisinden "farklı" olunan "asıl" model, elbette ki Avrupa devletlerinde karşımıza çıkan "devlet oluşum" modelidir. Osmanlı örneğine yönelik tartışmalarda, Karen Barkey'in ana referans noktası -ister açık isterse örtük biçimde- hep Avrupa'ya yönelik olarak oluşturulmuş bu "öncel modelleme"dir.

Nitekim daha önce de değinildiği gibi, çalışmanın kaynakları ve doğrudan inceleme alanı olarak odaklandığı dönem ve coğrafi bölge, Barkey'in çalışması için saptadığı amaçlar açısından son derece kısıtlı, yetersiz ve dolayısıyla kitabın ortaya koyduğu benzer genellemeci savları desteklemekten epey uzaktır.

Bu ikinci metodolojik sorun bağlamında Karen Barkey'nin asıl inceleme konusu olan Osmanlı toplumsal ve yönetimsel yapısına ilişkin saptamalarına daha yakından bakmakta yarar var. Bu noktada Barkey'in doğrudan ve koşulsuz bir biçimde "Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü ya da elit isyanları yaşanmadı[ğını]" söylemesi ve bu genelleyici saptamayı çalışması boyunca bir "leitmotif" gibi birkaç kez yinelemesi son derece dikkat çekicidir (2; 251). Oysa, çalışmasının ele aldığı zaman diliminin kısalığı ve doğrudan inceleme alanını oluşturan coğrafyanın darlığı göz önünde tutulduğunda, yaptığı bu türden genellemeler çok sorunlu ve kuşkulu olmaktadır. Üstelik bu genellemelerin altını doldurmak için kullanmayı seçtiği örnekler de -sonuç itibariyle ikna edici olmamakla birlikte- yazarın temel tezini desteklemek ve tanıtlamak üzere nere-deyse tek tek elle seçilerek toplanmış ve bir araya getirilmiş gibi görünmektedir.

Nitekim, kısa bir zaman dilimi ve oldukça dar bir çevreye dikkatini yöneltmenin yanında, Karen Barkey, çalışmasında öne sürdüğü oldukça genelleştirilmiş savları kanıtlayabilmek için hiç de yeterli olmayan verilere başvurmayı seçmektedir. Üzerine doğrudan eğilerek yoğunlaştığı dönemlerle çalışmanın bu dönemlere ilişkin birincil kaynaklarına ancak kitabın en sonunda yer alan bir "ek" bölümde değinir:

> Kitapta, 1572-82 ve 1654-55 yılları için, toprak tasarrufu, tımar tahsisi ve taşraya yapılan diğer atamalar ve mahkemelerde olup bitenler hakkında topladığım verilere dayanarak, iki önemli dönem hakkında bilgi veriyorum. Bu iki dönemi seçmemin nedeni, bunların arasında yer alan 1632-34 yıllarında Sultan IV. Murad'ın taşra sisteminin yeniden örgütlenmesini ve yenilenmesini emretmiş olmasıdır. (257)

Yukarıda bildirilen dönemler için incelemeyi seçtiği birincil kaynaklar ise aşağıda sıralandığı gibidir:

1) **tapu tahrir defterleri:** ["516 nolu defter, Aydın'a ilişkin veriler içeren 1572 tarihli bir icmal defter[i]"; "683 nolu defter (1582), Saruhan'daki tımar ve zeamet sahiplerinin listesini içeri[r]"; "[s]on olarak yine askeri nitelikteki 786 nolu defter de (1655) her iki sancaktaki toprak tahsisatına ilişkin bilgi veri[r]"] (258).

2) **ruznamçe defterleri:** "Defter-i Hakani'nin günlük kayıtlarını içer[en]" ve "[b]eylerbeyi ya da merkezi idare tarafından verilen [...] tımar, zeamet ve has tezkerelerini kronolojik bir şekilde kaydede[n]" söz konusu defterlerden Barkey, şu saydıklarını çalışmasına kaynak olarak kullanmıştır: İnceleme konusu olan ilk dönem için "BBA Ruznamçe 37 (980/1572), 46 (984/1576), and 59 (990/1582)" ve ikinci inceleme dönemi için "Ruznamçe 676 (1064/1655), 681

(1065/1655), ve 685 (1065/1655)" (258-59).[4] Barkey, ayrıca bu bağlamda ilk dönemden Aydın için 42, Saruhan için 45 vaka ve ikinci döneme ilişkin olarak ise Aydın'dan 23 ve Saruhan'dan 31 vakayı inceleme konusu yaptığını kaydeder (259).

3) **kadı sicilleri:** Karen Barkey çalışmasında "[i]kisi ilk dönemden (Sicil no. 11, 12) üçü de ikinci dönemden (Sicil no. 102, 104, 106) olmak üzere toplam beş sicil" kullandığını belirtir (260). Bu türden birincil kaynaklarla ilgili sözleri ise hem dikkat çekici hem de bir nebze çelişkilidir:

> Kadı sicilleri taraflı kaynaklardır. Öncelikle, kayıtlarda anlaşmazlıklar ve mahkeme müdahalesini gerektiren durumlar çok fazladır. Bu da ihtilafların, gerçekte olduğundan daha büyük bir oranda sicillere yansıdığını gösteriyor. Ayrıca, köy düzeyinde aile fertleri ya da eş dost tarafından çözüme ulaştırılan meseleler de burada yer almıyor ve bu yüzden alınacak örneklemin temsil yeteneği düşüyor. Bunların yanı sıra, mahkemeye çıkmak için belli bir ücret ödemek gerektiği için, sadece bu parayı verebilenler meselelerini mahkemeye taşıyorlardı. Diğer insanların ihtilafları köy içinde, köyün ileri gelenlerinden hakemlik yapmalarını isteyerek çözdükleri düşünülebilir. (260)

Tüm anlaşmazlıkların kadı sicillerine yansımadığını kendisi gerekçeleriyle açıklayan Karen Barkey'in buna karşın nasıl olup da ihtilafların gerçekte olduğundan daha büyük bir oranda sicillere yansıdığını öne sürebildiği gerçekten anlaşılamıyor. Bu çelişkili sözler ve Barkey'in kadı sicillerine ilişkin görünür çekincesi aslında oldukça endişe verici: Bu haliyle söz konusu kaynaklar araştırmacının kullandığı tüm birincil kaynaklar içinde Osmanlı'da yönetilen kesimin (reayanın) sesini "doğrudan" duyabileceğimiz yegane kaynaklar zira; Barkey'in incelemesinde yararlandığı diğer tüm birincil kaynaklar ise aslında devlet tarafından devlet işleyişinin kayıtları olarak tutulmuş ya da oluşturulmuş, dolayısıyla büyük oranda ilgili konuya ilişkin devlet retoriğini ortaya koymaktan öteye gitmeyen kaynaklar.

4) **mühimme defterleri:** Nitekim "padişahın, taşrada patlak veren çeşitli sürtüşmeler, sorunlar ya da gelen sorular karşısında verdiği emirleri içer[en]" (260) mühimme defterleri de Barkey'in çalışmasında kullandığı bir diğer kaynak türünü oluşturur, ancak yazar bu türden defterlerin hangilerini kullandığını doğrudan başlık ve tarih vererek belirlememekte, yalnızca "hem Başbakanlık Arşivleri'nde hem de yayımlanmış eserlerde yer alan mühimmeler arasından" yaptığı "bir seçkiyi" kullandığını söylemekle yetinmektedir (261).

Daha önce de vurgulandığı üzere, inceleme bölgesi olarak üzerine odaklanılan coğrafî alan da, çalışmanın temel tezinin Osmanlı'nın tüm 17. yüzyılını

[4] Barkey, kaynak olarak bu türden defterlerden (ruznamçe defterleri) tahrir defterleri ölçüsünde yararlanılmış olmadığını ve bunların, ikinci türden defterlere gösterilen aynı dikkatle incelenmediğini belirterek, halbuki yerel elitlerin, özellikle de devlet-elit etkileşiminin incelenmesi bakımından en önemli belgeleri oluşturan bu kaynak türünün kendi incelemesi için çok yararlı olduğunu vurgular (258-59).

kuşatıcı biçimde kuramsallaştırılmış genelleyici yönüne kıyasla çok kısıtlıdır: "İncelenen alan, Batı Anadolu'da yer alan Aydın ve Saruhan sancaklarıdır" (251). Barkey bu iki yöreyi seçiminde belirleyici olan koşulları şöyle açıklar: Bunlar 1) "[b]azı kısımları havass-ı hümayun olarak şehzadelere ayrılmış [...], imparatorluğun görece zengin" yörelerinden; ve 2) "incelenen dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altındaki merkezi bölgelerdendi"; 3) ayrıca bu bölgelerin "taşra yönetiminin tabiatı ve işleyişi, bu yönetimin dönüşümü, tarımsal üretim tarzı, köy ve kasaba düzeyindeki toplumsal örgütleniş, yönetim ve etkileşim ağları, ticaret, işbirliği ve gruplar arası evlilik hakkında belge sağlayacak kaynaklar[a] [sahip] olması; ve eşkıyalık, toplumsal hareketler, askeri ve yarı-askeri faaliyetlerle ilgili hem devlet kaynaklı hem de popüler belge ve bilgilere ulaşmayı mümkün kılma[ları]" önemliydi; 4) "[t]arımın baskın olduğu bu sancaklarda, geleneksel taşra yönetim sistemi (tımar sistemi) ve mikro düzeydeki tarımsal üretim birimi (çifthane sistemi) çok önemli bir yere sahipti", dolayısıyla "taşranın idaresi ve toprak tahsisiyle ilgili yeni düzenlemelerin, tarımda ve çiftlik tekniklerindeki değişikliklerin pek çoğuna bu bölgelerde rastlanabiliyordu"; 5) "[y]önetim merkezine epey yakındılar, ama yine de devletten ve bölgesel otoritelerden bir yere kadar özerk olmalarına yetecek kadar uzakta", dolayısıyla "[j]eopolitik bakımdan araştırılmak için de son derece uygundular"; 6) ayrıca "bu iki bölgede hiç köylü isyanı görülmemiş [burada, parantez içinde, Barkey "Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde de köylü isyanı olmadığını" bir kez daha vurgular!], "buralar daha ziyade küçük ölçekli eşkıyalık faaliyetleriyle sarsılmıştı"; ve sonuç itibariyle 7) bu iki yöre "imparatorluğun görece varlıklı ve üretken bölgeleriydi" (251-52).

Temel amacı ve meselesi, 16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı'nın Anadolu'daki topraklarında ortaya çıkan celali isyanları dolayımında gerçekleştiğini kuramsallaştırdığı devlet merkezileşmesi sürecini incelemek olan bir çalışmada, şaşırtıcı biçimde, bu tür isyanların özellikle yaygın olmadığı ve hatta "yaşanmadığı" bir bölgenin inceleme alanı olarak seçilmiş olması aslında metodolojik olarak pek anlaşılabilir bir tercih değil. Nitekim çalışmanın hemen tümünde, ele alınan kaynaklar ve kitabın temel tezi arasında benzer uyuşmazlık ve aykırılıklarla karşılaşılmakta.

Örneğin, Karen Barkey, çalışmasının temel araştırma konusunu oluşturan celali isyanlarına ilişkin olarak tartışmasının hemen ilk başında şu bilgileri verir okurlarına:

> Anadolu'nun kırsal kesimi 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortasına kadar "celali" denen ve devletin iki ayrı sınırda savaşıyor olmasından faydalanarak köylere, küçük topluluklara ve hatta büyük kasabalara saldıran bu eşkıyaların tahribatına maruz kaldı. Seyyar tüccarlara yaptıkları saldırılar, kervan güzergâhlarına düzenli baskınlara dönüştü; şehir kuşatmaları şehir halkından düzenli haraç almayı da kapsayacak şekilde yoğunlaştı. Bazı eşkıyalık faaliyetleri (Aydın ile Saruhan'daki Yusuf ve Üveys paşalarınki gibi) yerel düzeyde kalırken, bazıları çabucak yayıldı (Amasya ve Çorum'daki Karayazıcı Abdülhalim çetesi ile Ankara, Kütah-

> ya ve Afyonkarahisar'daki Deli Hasan çetesi gibi). Bazıları ise (Kilis ve Halep'teki Canbolad ailesi gibi) birkaç eyalette Osmanlı ordularıyla sıcak çatışmaya girdi. Taşrada asayiş ancak vezir-i azam Kuyucu Murad Paşa'nın celalileri kırmaları için her yere güçlü ve iyi eğitilmiş ordular göndermesiyle (1606-7) sağlanabildi. [...] Eşkıyalık bir süre ortadan kalktı, ancak 1622'de yeni liderler (Abaza Mehmed Paşa, daha sonra da Abaza Hasan Paşa) yönetiminde ancak eski bileşenleriyle yeniden belirdi. Bu olaylar, yeni bir vezir-i azamlar hanedanının taşrada yeniden güçlü bir devlet denetimi kurmasıyla 1658 yılında bastırıldı. (157-8)

Bu alıntıda karşımıza çıkan genel anlatıda aktarıldığı biçimiyle "celali isyanları", Karen Barkey'in Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî otoritenin pazarlık sonucu araçsallaştırdığı eşkıyaları, kendi konumunu sağlamlaştırmada ve dolayısıyla toplum üzerindeki gücünü pekiştirerek hâkimiyetini sürdürmede kullanması temel teziyle ne ölçüde bağdaşmaktadır? Neredeyse hiç. Karen Barkey, Osmanlı merkezî otoritesinin gücünü perçinlemek üzere temel yöntem olarak eşkıyalarla arabuluculuk ve özellikle de "pazarlık" yoluna başvurmayı seçtiğini belirtmekle birlikte, bu ana tartışmaya giden yolda celali isyanlarının ilk dalgasının, önermesinin aksine zor kullanılarak bastırıldığı gerçeğine yine kendisi işaret etmektedir.

Barkey'in celali isyanlarına ilişkin olarak aktardığı bu anlatıda dikkat çeken bir başka önemli yön ise, yazarın kendi inceleme alanını oluşturan Aydın ve Saruhan yörelerinde (Barkey'in belirttiği üzere Yusuf ve Üveys paşalar örneğinde) ortaya çıkan "eşkıyalık" eylemlerini, diğer bölgelerde görülen, daha yaygın ve güçlü olduğu belirtilen "celali isyanları"ndan ancak ölçek bakımından ayırt etmesidir. Bu ifadelerin de gösterdiği üzere, Karen Barkey, celali isyanları ve eşkıyalık faaliyetleri arasında niteliksel ya da kategorik bir fark görmemekte, bu iki olgu arasında ancak ölçeğe ilişkin bir ayrım tanımlamaktadır. Bu durum da, hem çalışmanın genel bakış açısıyla temel tezini, hem de inceleme alanı ve zaman dilimi seçimini daha ikircimli ve metodolojik olarak daha sorunlu kılmaktadır.

Nitekim, Barkey, bu alıntıda işaret ettiği olgulara odaklanmak yerine, bu aktarımdan hemen sonra dikkatini, kendi temel tezi için kanıt olabilecek bir örnek vaka olarak suhte (medrese öğrencisi) isyanlarına çevirmeyi seçer. Aktardığı üzere, bu öğrenciler, yaklaşık 1575'ten 1597'ye kadar ve daha sonra da 1613'te, bir araya gelip yağma, talan ve haraca bağlama gibi eşkıyalık faaliyetleri yürütmüştüler (161). Suhte isyanları bağlamında Karen Barkey özellikle, biri Kanuni (1520-66), diğeri III. Murad (1574-95) tarafından yayınlanan iki adaletnameye dikkat çeker. Bu adaletnamelerden 1565 tarihli olan ilkinde, Kanuni, "'yerel liderlerin adamlarını, kadı naiblerini, tımar sahiplerini, voyvodaları ve reaya içinden güçlü olanları', bir başka deyişle, alt düzey görevlileri zalim olarak tanımlamakta ve kadılarla yerel liderlerin, suhtelerin uğradığı haksızlığı telafi etmelerini istemektedir" (164). Oysa 1579 tarihli ikinci adaletnamede, Barkey'in işaret ettiği üzere, "daha üst düzey komutanlar ile kadıların da dolandırıcılık ve hırsızlığa karıştığını ileri süren III. Murad, halkı

silahlanmaya ve [suhtelerin saldırılarına karşı kendilerini] korumaya çağırmıştır" (164-5). Karen Barkey'e göre, bu ikinci adaletname bu süreçte başvurulan son çaredir ve aslında bundan önce III. Murad, suhtelerin lider kadrolarını merkezle bütünleştirmeye çalışmış; bu amaçla İstanbul'a değişik bölgelerden suhte temsilcileri getirilmiş, onlarla çatışmayı sona erdirebilmek için ne gibi önlemler alınabileceği tartışılmış ve öğrencileri merkezle işbirliği yapmaya teşvik edecek adımlar atılmıştı (36 no'lu Mühimme defteri) (165). Yine Barkey'in belirttiği gibi, "[d]evletin icraatlarının geçici (*ad hoc* [!]) niteliği, en iyi şekilde, alınan çelişik kararlar bağlamında anlaşılabilir[di]": "Devlet bir yandan halkından silahları kuşanıp kendilerini suhtelere karşı korumalarını isterken, bir yandan da suhtelere arabulucu temsil heyetleri gönderiyordu" (166). Karen Barkey, şaşırtıcı biçimde hemen bu bağlam içinde bile yine şu zorlama genellemeye başvurur: "Uzun vadede, bir başka deyişle 17. yüzyıla gelindiğinde, merkezle bütünleştirme stratejisi, devletin hâkimiyetini güçlendirmek için en sık başvurulan seçenek haline geldi" (166).

Bu genellemenin hemen ardından yazar, kronolojide geriye giderek tezine dayanak olan 1584 tarihli III. Murad fermanına atıfta bulunur ve "yönetimle suhteler arasındaki eski anlaşmaları pekiştird[iğini]" belirttiği bu ferman gereğince suhtelerin sürekli temsilcileri haline gelen "kemerbaşılar"ın, bu merkezle bütünleştirme politikasının kurumsallaştığının göstergeleri olarak yorumlanabileceğine işaret eder (166). Barkey kendisi de, söz konusu suhte isyanlarının pek önemli olmadığını kabul etmekle birlikte, Osmanlı merkezî otoritesinin isyanı bastırmak için pazarlık yapmaya zorlandığını ve devletin suhteler yüzünden attığı bu türden "adımların", köylülerin silahlanmasını kolaylaştırmanın yanı sıra, sonuçta "kırsal kesimin para karşılığı birinin hizmetine girmeye hazır asker öbekleri biçiminde silahlanması[nın]" yolunu açtığını da vurgular (166-68). Tüm bu tarihsel saptamalara karşın, Karen Barkey, bu olayları Osmanlı merkezî otoritesinin güçsüzlük alametleri ya da "gerileme" emareleri olarak yorumlamayı reddeder.

Aksine bu vakaları Osmanlı merkezî otoritesinin, isyancıların liderlerini arabuluculuk, pazarlık yoluyla merkezle bütünleştirme projesi çerçevesinde *kasten tasarladığı* bir dizi politikanın başlangıcı olarak tanımlamayı tercih eder. Barkey bundan sonra gelişen olaylar zincirini de, Osmanlı devletinin "katı ve kırılgan bir devlet olmaktan çok[,] esnek bir devlet" (249) oluşuna bağlayarak bunların Osmanlı merkezî otoritesinin imparatorluk içinde kendisine karşı patlak veren meydan okumalara karşı geliştirdiği uyum gücü ve manipülasyon yeteneğinin birer göstergesi olarak değerlendirmesi gerektiğini vurgular. Kısacası, Osmanlı'nın "gerileme" ve "çöküş"ü konusunda oluşmuş önceki literatürün aksine, bu "manevraları" merkezî devlet otoritesinin güçsüzlüğü yerine gücünün birer nişanesi olarak yorumlar.

İmparatorluğun uzun ömürlülüğü düşünüldüğünde on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar bağlamında oldukça zorlama ve aşırı yüzeysel kaldığı ortada olan "Osmanlı'nın gerileme/çöküşü" anlatısına karşı, Karen Barkey'in ortaya koyduğu bu yeniden yorumlayıcı tarihyazımı yaklaşımı gerçekten dikkat çekici-

dir. Üstelik Barkey, tarihçilerin dikkatini, Osmanlı merkezî devlet gücünün sergilediği politik esnekliğe çekerek, alana üzerinde tartışılacak ve belki de özellikle on altıncı yüzyılın son çeyreğinden itibaren sürekli bir görünürlük sergileyen celali isyanları ve yanı sıra gelen ekonomik krizlerle dolu bu süreçte bile, imparatorluğun sürekliliğini koruyabilmesine yönelik anlayışımızı arttırabilecek önemli bir katkıda bulunmaktadır. Gelgelelim, Karen Barkey'in çalışmasında kurguladığı tarihsel anlatıda sıklıkla çelişkiye düştüğü ve son kertede kronolojik olarak darmadağınık, neredeyse tarihdışı bir anlatı kurguladığı gerçeği göz ardı edilemez.

Karen Barkey'in kuramsallaştırmasından hareketle oluşturduğu "anlatı"; referans vakaları itibariyle kronolojik olarak son derece dağınıktır ve on yedinci yüzyılı kapsadığı sürekli olarak vurgulanmakla birlikte, aslında on altıncı yüzyılın son çeyreğinden başlar ve nedense sonuçlarının etkileri bakımından asla on sekizinci yüzyıla doğru ilerlemez, sonraki yüzyıla bağlanamaz. Barkey, söz konusu anlatıya, "on yedinci yüzyıl krizi"nin arka planına kısaca değinerek başlar. Bu bağlamda on altıncı yüzyılda Osmanlı'da görülen hızlı nüfus artışı, Batı'nın ilerleyen askerî teknolojisine erişme çabalarının imparatorluk üzerinde yarattığı yüksek maliyet, Batı'nın artan hammadde talebiyle eşzamanlı olarak gündeme gelen "fiyat devrimi" gibi dışsal etkenlerle, Avrupa'nın merkantalist ekonomi teşebbüsüne karşı Osmanlı'da süregelen tedarikçi ekonomik zihniyetin Osmanlı imalat sanayiine getirdiği olumsuz etkiler ve Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan neredeyse sürekli devalüasyon gibi nedenlerle on altıncı yüzyıl sonunda ortaya çıkan ekonomik kriz, bu bağlama odaklanan önceki tarihyazımı literatürüne atıfla aktarılır (51-56). Ancak önceki çalışmaları özetlemekten öteye derinleşmeyen bu "on yedinci yüzyıl krizi" ve krizi yaratan nedenler bahsinden hemen sonra, Karen Barkey, kronolojide bir sıçramayla, konuyu Osmanlı merkezî idaresinin tebaasına yönelik olarak geliştirdiği manipülasyona dayalı denetim ve düzenleme çabalarına getirir ve bu bağlamda IV. Murad'ın taşra idaresini yeniden yapılandırma ve düzenleme girişimi üzerinde kısaca durur. Bunun hemen ardından kronolojik olarak yeniden geriye sıçrayan anlatı bu kez III. Murad'ın suhte temsilcileriyle müzakereleri üzerine odaklanır. Akabinde anlatı kronolojide bir kez daha ileriye atlayarak, bu kez I. Ahmed'in, isyancı Canboladoğlu Ali Paşa'yla, paşayı kendi otoritesine yeniden bağlamak üzere yaptığı "pazarlığı" konu alır. Kronolojide gözlenen bu tutarsızlık ve atlamalarla savların öne sürülüşünde ortaya çıkan çelişkili tutum, okura, Barkey'in anlatısını kurgularken temel tezini destekleyen "arabuluculuk" ve "pazarlık" örneği vakaları tek tek seçtiği ve aslında kendi anlatısıyla pek de kolay bağdaşmayan olayları ve genel tarihsel akışı bu nedenle göz ardı ettiği hissini verir.

Nitekim tarihsel bir değerlendirmeden ziyade tarihsel sosyolojik bir kuramsal izah mekanizması üzerinden oluşturulan genellemeler yoluyla temel tezlerini doğrulamaya girişen ve ele alınan bağlamda ortaya çıkan en temel soruları a priori önermelerle geçiştiren çalışmada, Osmanlı devlet merkezileşmesine giden ayrıksı "patika" üzerinde, asilerle girişilen "pazarlık"ların yanı sıra, merkezî otorite tarafından uygulamaya konulan bazı yönetimsel araç ve mekanizmalar da

özellikle belirleyici etmenler olarak vurgulanır: Tımar ve mansıbların merkezî otorite tarafından dönüşümlü olarak dağıtılması ve müsadere uygulamaları. Bu bağlamda, Karen Barkey, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1590-1611 yılları arasında asilerle merkez arasında süregiden etkileşim[in], eşkıyalarla anlaşma yoluyla devlet hâkimiyetinin sağlamlaştırılmasının mükemmel bir örneğini" teşkil ettiğinin özellikle altını çizer (201). Buna göre, Osmanlı devletinin uyguladığı "[d]evlet hâkimiyetinin pekiştirilmesinin bu çeşidinde, asiler devletin ihtiyaçlarına göre ya merkeze dahil ediliyor ya da ortadan kaldırılıyordu" (201). Buna karşılık "[e]şkıya reisleri de tıpkı Osmanlı elitleri gibi başarıyı Osmanlı taşra idaresinde üst düzey mevkiler elde etmek" olarak gören ikbal düşkünleriydi ve "'isyanları,' sisteme muhalefet değil, sistem içinde hareketlilik kazanabilmek için yapılan manevralardı" (201). Dolayısıyla "tasarladığı" ve uygulamaya koyduğu politikalarla, ama özellikle de bu asilerle "pazarlık" yolunu seçmek suretiyle, "Osmanlı devleti [...] bu eşkıyaları kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmakta kullanarak hizmetkârları üzerindeki denetim gücünü arttır[mış], muhtemel rakiplerini saf dışı bırak[mış] ve taşradaki önemli mevkilere güvendiği, güçlü kişileri atayabil[mişti]" (201). Burada asilerin, sistem karşıtı olmaktan ziyade dikey sosyal hareketlilik kazanmak amacındaki ikbal düşkünleri olarak değerlendirilmesi dikkate değer bir yorumdur; ancak Barkey'in çalışmasında, niyetlenildiği üzere genelleştirilebilir bir tarihsel olgu olarak saptanması mümkün olmamaktadır. Nitekim belirli bir döneme açıklıkla bağlanamayan ve süreçleri itibariyle pek çok tarihsel boşluk ve olgusal çelişki barındıran bu modellemedeki temel soruna Karen Barkey kendisi de işaret eder: "Ancak tüm eşkıyalar bu modele uymamaktadır" (201).[5] Kısacası Barkey'in anlatısı kendi içinde tutarlılık taşımadığı gibi, Osmanlı'da merkezileşme süreci içinde ortaya çıkan olayların genel akışıyla bağdaşmaz kimi nokta ve vurgular da içermektedir.

Sonuçta, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Osmanlı devletinin eşkıyaları bu şekilde -anlaşma, pazarlık ve himaye uygulamalarıyla-denetleme ve manipüle edebilme yetisinin, önceki tarihyazımı çalışmalarında ortaya konan yorumunun aksine, imparatorluğun güçsüzlüğünden ziyade gücünü gösterdiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla on altıncı yüzyılın son çeyreğinden başlayan süreçteki Osmanlı tarihinin Osmanlı devlet gücünün "gerilemekte" olduğu bir süreç değil de bu tür manipülasyon taktikleriyle bu gücün merkezileşerek pekiştiği bir dönem olarak yorumlanması gerektiğini önerir. Böylece Karen Barkey'in çalışması, -on altıncı yüzyıl sonundan itibaren ama özellikle on yedinci yüzyıl boyunca gerçekleştiğini öne sürdüğü, fakat on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan gelişmeleri bu bağlama eklemleyerek kuramsallaştırmakta başarıya ulaşamayan- Osmanlı devlet merkezileşmesi okumasında, farklı toplumsal grupların pazarlık yoluyla merkezle bütün-

[5] Karen Barkey, bu "model"e uymayan sadece tek bir vaka zikreder: Kuzey Suriye'deki Canboladoğlu Ali Paşa'nın "sınırları görece belirli ve müreffeh bir bölge" üzerindeki nüfuzunu "ayrılıkçı" emeller taşıyan bir kalkışmada kullanması (201). Oysa buna başka örneklerin de eklenebileceği açıktır.

leştirilmesi fikrine dayalı son derece "kuramsal" bir yorumlama ortaya koyar; gelgelelim, bu temel tez, pratikte yeterli tarihsel kanıtla desteklenememektedir.

Yeterince kuramsallaştırma zemini olmaksızın oluşturulan karşılaştırmalı bir çerçeve içinde Osmanlı'nın devlet merkezileşmesi deneyimi konusunda sürekli olarak Avrupalı "devlet oluşum" süreçlerini referans noktası almak ve bu şablona kıyasla, örneğin, Osmanlı'da hiç köylü ya da elit isyanları yaşanmadığını (2) bir genelleme olarak vurgulamak; Osmanlı'da 18. yüzyılda gücü âyânların ele geçirdiğini söylemekle birlikte, bu sonucun çalışmada ortaya konan temel tezle neden çeliştiğini açıklamaya girişmeyerek bu çelişkiye karşın, "topraklarını birleştirip gruplar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdiği 17. yüzyılda" (249) Osmanlı'daki durumun bu sonraki dönemden farklı olduğunu belirtmekle yetinmek ve hatta "17. yüzyıl 'isyanları' tarihçilerin kurgularıdır" (249) diye kestirip atabilmek gerçekten çalışmanın dikkat çekici yönlerini oluşturur. Nitekim *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, ele aldığı dönemin kısalığı ve incelediği bölgenin darlığına karşın temel tezlerinin genellemeci doğasıyla son derece iddialıdır. Buna karşın, sözünü ettiği politik pazarlık süreçlerinin hangi sosyo-ekonomik zemin üzerinde gerçekleştiğini yaygın bir alan, çok sayıda örnek vaka üzerinden derinlemesine incelemeye girişmediği ve kurguladığı "tarihsel" anlatıda temel tezleri uğruna kimi çelişki ve boşlukları göz ardı ettiği noktalarda, genel tartışma ve metodolojisi çerçevesinde tutarlılıktan büyük ödün vermektedir. "Osmanlı'nın gerilemesi" meselesini tersten okuyarak -şimdiye dek sürdürülen tarihyazımı çalışmalarında Osmanlı'da "gerileme"nin emareleri olarak yorumlanan- yaygın eşkıyalık faaliyetleri ve celali isyanlarını, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü merkezileştirme ve pekiştirmede araçsallaştırdığını iddia etmek teoride kulağa hoş gelmektedir. Ama yalnızca teoride... Karen Barkey'in çalışması, ne yazık ki bu meseleye yeterli ölçüde pratik değer katmaktan çok uzak.

Öz: Bu yazıda Karen Barkey'in Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi başlıklı çalışmasının sergilediği kimi metodolojik sorunlar ele alınarak bu bağlamda kitabın ortaya koyduğu temel tezlerin genel ve oldukça eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Karen Barkey'in söz konusu çalışmasında, Avrupa "devlet oluşumu" modellerinden ayrılan yönlerine odaklanılarak, yeterince kuramsallaştırılmadan oluşturulmuş bir karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji arkaplanı dolayımında, Osmanlı merkez gücünün, 17. yüzyılda kendi otoritesine yönelik meydan okuma ve isyan girişimlerini, büyük oranda arabuluculuk ve pazarlık taktikleriyle bertaraf etmede, hatta isyancı unsurları böylece merkezle bütünleştirme ve dolayısıyla kendi otoritesini pekiştirmede araçsallaştırma konusunda büyük bir esneklik sergilediği ve bu sürecin sonunda Osmanlı devlet merkezileşmesinin 17. yüzyılda başarıyla gerçekleştirildiği öne sürülmektedir. Ancak, "Osmanlı'nın gerilemesi" meselesini tersten okuyarak şimdiye dek sürdürülen tarihyazımı çalışmalarında genel olarak Osmanlı'da "gerileme"nin emareleri olarak yorumlanan- yaygın eşkıyalık faaliyetleri ve celali isyanlarını, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü pekiştirme ve merkezileştirmede başarıyla araçsallaştırdığı temel önermesi etrafında şekillenen Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi'nin kullandığı birincil kaynaklar ve doğrudan inceleme alanı olarak odaklandığı dönem ve coğrafi bölge, çalışmanın ortaya koyduğu bu genellemeci savları desteklemek için son derece kısıtlı ve yetersiz, dolayısıyla kitabın ortaya koyduğu temel tezi kanıtlamaktan

uzaktır. Nitekim gerek karşılaştırmalı çerçevede sürekli olarak Avrupa bağlamında kuramsallaştırılan "devlet oluşum" modellerini referans kabul etmesi ve gerekse son derece dağınık bir kronoloji üzerinden oluşturulan ve sonuçta neredeyse tarihdışı bir nitelik sergileyen anlatısında açığa çıkan boşluk ve çelişkiler dolayısıyla Osmanlı devlet merkezileşmesine yönelik bu iddialı kuramsal yeniden okuma girişimi başarıya ulaşamamaktadır.

Anahtar sözcükler: Karen Barkey, Osmanlı devlet merkezileşmesi, 17. yüzyıl, eşkıyalık, celali isyanları.

Celalis / Bandits: So Are We All Rebels Without A Cause?

Abstract: In this review, I will look at certain methodological problems in Karen Barkey's Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization, making a broad critical evaluation of the central theses put forward in the work. Barkey's book focuses on those aspects of the Ottoman route to state centralization that are anomalous in comparison to the European experience of "state formation", making use of a poorly developed comparative historical-sociological background that has not been fully conceptualized to argue that the Ottoman central power in the 17th century managed to parry challenges and attempts at rebellion primarily through certain carefully designed tactics of conciliation and negotiation, and in fact was flexible enough in nature to co-opt and instrumentalize these rebellious forces in consolidating its power as part of the process of state centralization that supposedly took place in the 17th century. However, in reading the "Ottoman decline" problem in a manner against the grain, Barkey's work depends primarily on the premise that the Ottoman Empire, in its route to consolidation of central power and state centralization, in fact made use of the widespread banditry and frequent celali rebellions, which have both generally been regarded as symptoms of "the Ottoman decline". The work uses very limited and insufficient data gleaned from primary sources and directly focuses on a very short timespan and geographical area in order to support these generalized propositions, and, as such, it does not succeed in proving its main thesis. Hence the work, although it undertakes a very ambitious theoretical rereading of the Ottoman 17th century as a route to state centralization, fails to achieve its aim due to its methodological problems, such as its constant usage of European "state-formation" models as the sole reference point for understanding and explaining the Ottoman experience in a comparative frame, and also the fact that many gaps, inconsistencies, and contradictions emerge from the work's narrative, which uses a very disjointed chronology and ultimately manifests itself as almost ahistorical in nature.

Keywords: Karen Barkey, Ottoman state centralization, 17th century, banditry, *celali* rebellions.

Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulû'î'nin *Paşanâme*'si ve 17. Yüzyıldan Eşkıya Hikâyeleri*

Tülün DEĞİRMENCİ**

17. yüzyılın ilk yarısında, Sultan IV. Murad'ın (sal. 1623-1640) sarayında resimli bir kitap hazırlanır.[1] Bu kitapta, dönemin vezirlerinden Kenan Paşa'nın (ölm. 1652) Rumeli illerinde eşkıya ile yaptığı mücadele ve Karadeniz'de Kazaklar üzerine düzenlediği deniz seferi, kendini Tulû'î olarak tanıtan şair tarafından anlatılır; bu olaylardan bazıları ise kimliğini bilmediğimiz bir nakkaş tarafından resmedilir. *Paşanâme* olarak bilinen bu eser, ilk bakışta III. Murad devrinden (1574-1595) beri Osmanlı resim sanatında görmeye alışkın olduğumuz resimli gazanâmelerin bir örneğidir.[2] Bununla birlikte, *Paşanâme* hem

* Bu çalışma Suna-İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ve Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi'nin desteği ile yapılmıştır, her iki kuruma da minnettarım. Ayrıca Osmanlıca okumalarımı kontrol eden, metni anlamamda yardımcı olan Fatma Kutlar Oğuz ve Mehmet Yaşar Ertaş'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

** Pamukkale Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

[1] Tulû'î, *Paşanâme*, Londra British Library, Solane Add. 3584 (Bundan sonra *Paşanâme*). Koyu vişneçürüğü renginde deri cildi olan eser 79 varaktır ve nestalik hatla istinsah edilmiştir. Başlıkları Farsça'dır. Nemden dolayı kimi sayfaları, özellikle giriş bölümü, zarar görmüş ve okunamayacak hâle gelmiştir. Katalog bilgisi için bkz. (Rieu 1888: 191-192; Titley 1981: 71-72). Elyazmasında yer alan ve Kenan Paşa'nın Manastır Adası yakınlarında Kazaklarla deniz savaşını gösteren tasvirin denizcilik tarihi bakımından belge olarak önemi bir makalede ele alınmıştır (bkz. Meredith-Owens 1961: 76-82). Ayrıca, elyazmasının metni yakın zamanda çıkan bir makalede tanıtılmıştır (bkz. Kaçar 2011: 267-280).

[2] *Paşanâme* yazın türü olarak gazanâmelere yakın olmakla birlikte tam anlamıyla bir gazanâme olduğunu söylemek güçtür. Arap edebiyatındaki megazi geleneğinin bir devamı olan

metni hem de tasvirleri ile Osmanlı çalışmaları için pek çok özgün ve yeni bilgiyi içerir. Sözgelimi, *Paşanâme*'nin şimdiye kadar Osmanlı tarih yazımında pek kullanılmayan metni, 17. yüzyıl başındaki eşkıyalık hareketleri için eşsiz bir kaynak niteliğindedir.[3] Keza eserin şairi Tulû'î'nin kimliği ve bununla şekillenen elyazmasının kullanım biçimine dair metin içindeki ayrıntılar da Osmanlı resim sanatında kitapların okunma ve seyredilme biçimi gibi henüz üzerinde durulmamış pek çok meseleye ışık tutacak nitelikte bilgiler sağlaması bakımından oldukça kıymetlidir. Tüm bunlara ilaveten, Tulû'î'nin *Paşanâme*'sinde yer alan resimlerin ikonografisi, bir yandan 17. yüzyıl başında Osmanlı sultanının imgesini anlamak üzere önemli ipuçları sunarken diğer yandan da sultanla birlikte tasvir edilen ve/veya edilmeyen saraylıların kimliği, iktidar arenasındaki muktedirlerin gerilimli ilişkisi ve bu ilişkinin resimli kitaplardaki olası izdüşümleri üzerine fikir üretebilmeyi mümkün kılar. Bu yazı ile amaçlanan ise zikredilen konulara dair keskin ve kesin sonuçlara ulaşmak değil; bilakis, tüm bu meseleleri tartışmak için bir başlangıç sayılabilecek bazı öneriler getirmek ve sorular sormaktır. Bunlara geçmeden evvel, bu tartışmalara bir zemin yaratmak için *Paşanâme* ve onun kahramanları ile kısaca tanışmak faydalı olacaktır.

I. *Paşanâme*: Metni, Resimleri ve Kahramanları

Günümüzde tek bir nüshası ile bilinen eser manzum olarak yazılır ve biri çift sayfa takdim tasviri olmak üzere toplam beş resimle süslenir. Kitabın hemen başındaki takdim tasvirinde IV. Murad bazı devlet adamlarını kabul ederken gösterilir (Resim 1) ve ardından gelen tezhipli serlevhalı sayfa ile metin başlar. Burada Allah'a hamd, Peygamber'e ve Dört Halife'ye övgüden sonra eserin ithaf edildiği Sultan IV. Murad methedilir. Sultanın methedildiği bu bölümün hemen başında IV. Murad'ı tahtta gösteren bir tasvir yer alır ve resme eşlik eden dizelerde şair Tulû'î ilk kez ismini söyleyerek kitabının resimleneceğini belirtir:

Sultân-ı cihân-bânın idüb namına tertîb
Meclisleri tasvîr oluna cedveli tezhîb

Andan ide medh-i şeh-i devrânı Tulû'î
Aheng-i sühan eyleye sebt ide vukûı'[4]

gazanâme ya da gazavatnâmelerde sultanların ya da paşaların "din düşmanlarına" karşı askerî sefer ya da seferleri anlatılır. Gazalarda fetih ya da zafer bahis konusu değildir, önemli olan savaştır ve türlü bölgelerde çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere yapılan iç savaşları tasvir eden eserler gazanâmelerin dışında kalır. (bkz. Levend 1956: 1-2). Bu tanımlamaya göre, *Paşanâme* gazanâme türü içinde değerlendirilemez zira metnin ağırlıklı bölümünde Kenan Paşa'nın eşkıya ile mücadelesi anlatılır. Ancak eserin son bölümü, yani Kenan Paşa'nın Karadeniz'de Kazaklarla mücadelesinin anlatımı, *Paşanâme*'yi de gazanâmeler içinde düşünmeyi mümkün kılar.

[3] Metin üzerine daha ayrıntılı bir çalışmayı ileriki zamanlarda yayınlamayı planlıyoruz.

[4] *Paşanâme*, v. 3b.

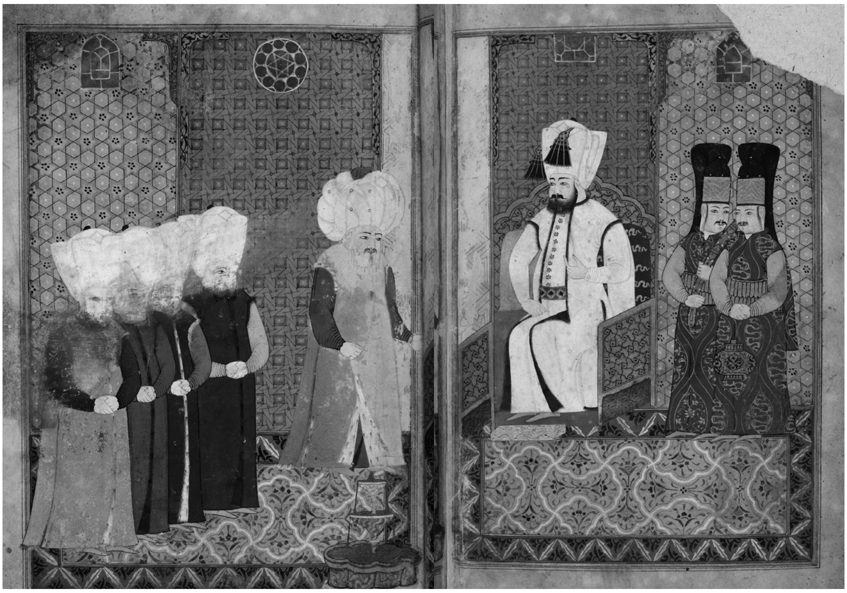

Resim 1 - Takdim tasviri, Tulû'î - *Paşanâme*
British Library, Solane Add. 3584, v. 1b-2a.

Ardından şair, IV. Murad'ın adaletini, aklını, binicilikteki becerisini, ilim gücünü, söz söylemedeki maharetini, şairliğini, hattatlığını ve baniliğini methederek Kabe'yi tamir ettirdiğini söyler. Bu bölümün sonunda Tulû'î, sultanın ihsanıyla kendisini mutlu ettiğini belirtir ve kitabın tertip edilmesini anlatan kısa bir bölümden sonra "Sebeb-i Te'lîf"e geçer. Sonrasında Sultan Murad'ın Rumeli'deki karışıklıkları duyması, Kaymakam Receb Paşa (ölm. 1632) ile müşavere ederek onun tavsiyesi ile bu işi halletmek üzere Vezir Kenan Paşa'yı görevlendirmesi anlatılır. Bu sayfalarda Kenan Paşa'ya IV. Murad'ın huzurunda hilat giydirilmesini betimleyen bir tasvir yer alır (Resim 2).[5]

Metnin devamına göre, Mart/Nisan 1627 yola çıkan Kenan Paşa Rumeli illerine gider ve gittiği her ilde düzeni bozan eşkıyayı cezalandırarak halkın takdirini kazanır. Eserde tüm bunlar ayrı başlıklar altında anlatılmasına rağmen bu olaylardan ne yazık ki sadece biri resimlenir: Kenan Paşa'nın Drama'da Kıptilerin şikâyetini dinlemesi (Resim 3). Arada "Der Sıfat-ı Şeb" adlı geceyi anlatan kısa bir bölüm yer alır.[6] Eserin sonunda ise Edirne'de iken Kazak meselesini halletmek üzere Kenan Paşa'nın 1038/1628-29'da Karadeniz'e

[5] *Paşanâme,* v. 4a-8b.
[6] *Paşanâme,* v. 33a-34a.

gönderilmesi ve Manastır Adası yakınlarında Kazakları yenmesi anlatılır.[7] Bu savaşın betimlendiği tasvir elyazmasında yer alan son resimdir.[8]

Paşanâme'de başarıları övgüyle anlatılan Kenan Paşa'nın kimliği ile ilgili bazı yayınlarda küçük bir karışıklık yaşansa da 17. yüzyılı anlatan Osmanlı kroniklerinde Paşa hakkında epeyce malumat bulmak mümkündür.[9] Gürcü asıllı olan Kenan Paşa'nın saraydaki kariyeri Harem'de başlar ve II. Osman devrinde (1618-1622) çeşitli görevlerde bulunduktan sonra[10] IV. Murad'ın cülusunun hemen ardından *Paşanâme*'de anlatılan işlerle görevlendirilir.

Kenan Paşa Karadeniz'de Kazakları yenmesinden 1652 yılındaki vefatına kadar, IV. Murad devrinde ve sonrasında pek çok önemli göreve getirilir.[11] Anlaşılan bu uzun kariyer hikâyesinde Gürcü asıllı olmasının önemli bir payı vardı. Nitekim, Naîmâ'nın (2007: 1382) Kenan Paşa'nın vefatını aktarırken

---

[7] *Paşanâme,* v. 70b-79b. Bu olay Naîmâ tarafından da ayrıntılı bir şekilde anlatılır. (bkz. Naîmâ Mustafa Efendi 2007: 670-671).

[8] *Paşanâme,* v. 77a.

[9] Charles Rieu, British Museum'daki Türkçe elyazmalarını tanıttığı kataloğunda (1888: 191) *Paşanâme*'de başarıları anlatılan Kenan Paşa'nın bu işlerin ardından Buda valisi olduğunu, 1066/1655-56 yılında da kaptan-ı derya olarak Çanakkale'de Venedik donanmasına yenilerek göreve gelmesinden birkaç ay sonra azledildiğini söyler. Rieu'nun bahsettiği Çanakkale'de Venedik donanmasına yenilen Kenan Paşa (ölm. 1659) Osmanlı tarihlerinde Sarı, Topal, Uzun gibi adlarla anılır. Kariyer hikâyesine baktığımızda, Mısır Valisi Bakırcı Ahmed Paşa'nın hizmetinde bulunduktan sonra cündiliğinden dolayı IV. Murad devrinde saraya getirilir ve bir müddet Hırka-i Saadet Odası'nda kaldıktan sonra Sultan İbrahim devrinde (1640-1648) vezarete yükselir. Sonrasında pek çok farklı görevde bulunan Paşa, 1659'da Bursa muhafazası sırasında Celalilere destek verdiği için öldürülür. Görüldüğü gibi, I. İbrahim devrinde vezir olan Sarı/Topal/Uzun Kenan Paşa'nın, 1627'de vezaretle Rumeli üzerine gönderilen, 1628/29 yılında da Kazaklarla savaşan Kenan Paşa olamayacağı aşikârdır. Nitekim Rieu'nun yaptığı bu hatayı Franz Babinger (1976: 884-885) düzeltir. *Paşanâme*'nin Koca Kenan Paşa için yazıldığını söyledikten sonra, Koca Kenan Paşa'nın yaklaşık aynı dönemde yaşayan ve benzer bir kariyer hikâyesine sahip Sarı/Topal Kenan Paşa ile karıştırıldığını da belirtir.

[10] Gürcü Kenan Paşa Rumeli'ne eşkıya teftişine gitmeden önce Harem'de silahtardır. Sonrasında Sultan II. Osman zamanında (1618-1622) vezaretle Budin beylerbeyi olur; ardından İstanbul'a gelerek Etmekcizâde oğlunun eski eşi, Sultan Ahmed'in kızıyla evlenerek padişah damatları arasına katılır. (bkz. Sağırlı 2000: 77; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa 2004: 994).

[11] 1634 yılında Sultan Murad Edirne'ye gittiğinde İstanbul kaymakamıdır. (bkz. Naîmâ Mustafa Efendi 2007: 781). Sonrasında Sultan Murad'ın 1635'deki Revan seferine vezir olarak katılır, sefer esnasında Ahıska Kalesi'ni fetheder. (bkz. Naîmâ Mustafa Efendi 2007: 798, 824-825; Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi 2003: 1031). 1638 yılında Erzurum eyaleti kendisine tahsis olunur ve vali olarak gönderilir. Erzurum valiliği sırasında Sultan Murad 1639'da Diyarbakır'dan İstanbul'a dönerken Sivas yakınında Ilıca'da Erzurum valisi Kenan Paşa'dan on beş baş ve üç zinde Kızılbaş gelir ve Kars'tan öte üç kilise civarını yağmaladığını bildirir. Saray siyasetindeki kariyerine Sultan İbrahim zamanında da devam eden Kenan Paşa 1640-41'de devrin veziriazamının hasta olmasıyla yerine kaymakam tayin edilir. 1644-45'te Anadolu beylerbeyi olur, aynı yıl on yük akçe ile emekli olur. 1649 yılındaki Girit seferinde görevlendirilir. 1652'de ise ikinci vezir iken vefat eder. (bkz. Naîmâ Mustafa Efendi 2007: 829, 871, 920, 946, 994, 1060, 1254).

Kenan Paşa sadrazamla, yani Gürcü Mehmed Paşa (ölm. 1666) ile hemcins olduğu için cenazesine cümle ümera ve vüzera katılmıştır demesi, hem saraydaki hemşericiliğe dayanan hizipleri hem de Kenan Paşa'nın uzun kariyerinde etkili olan desteği gösterir. Benim tartışmam bakımından önemli olan ise Kenan Paşa'nın henüz kariyerinin başında iken Rumeli'ndeki mehayif teftişine gönderilmesine vesile olan Kaymakam Receb Paşa ile olan ilişkisidir. *Paşanâme*'nin ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı yoldan katkısı olan Receb Paşa'nın hikâyesi, Kenan Paşa'nın Osmanlı sarayındaki istikrarlı ve güvenli serüvenin aksine epeyce çalkantılıdır.

17. yüzyıl başında Osmanlı siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan Receb Paşa'nın ismi genellikle yeniçeri ayaklanmaları ile birlikte anılır. Bunlardan ilki 1626'da İstanbul'da vukuu bulan yeniçeri isyanıdır ki bu olayın Receb Paşa'nın kışkırtması sonucunda başladığı söylenir. Nitekim Receb Paşa, ayaklanmada öldürülen Gürcü Mehmed Paşa'nın (ölm. 1626) yerine sadaret kaymakamı olur ve üç yıl bu görevi sürdürür. Ancak esas olarak Receb Paşa'nın ünlemesini sağlayan 1631 yılındaki yeniçeri ve sipahi ayaklanmasıdır. Bu olayda Receb Paşa'nın başkentteki Bosna ve Arnavut kökenli yeniçeri ve sipahileri kışkırtarak ayaklanmalarını sağladığı söylenir. Daha sonrasında Receb Paşa'nın öldürülmesinin başlıca sebebi olacak olan bu ayaklanmada, isyancılar Sultan IV. Murad'ın yakınında bulunan pek çok kişinin öldürülmesini isterler. Sultan her ne kadar asilerin isteğini reddetmek istese de ayaklanmacıların orta kapıya kadar dayanması ve isteklerinin yerine getirilmemesi halinde Sultan II. Osman vakasına benzer bir olayın yaşanacağını ima etmeleri üzerine asilere boyun eğmek zorunda kalır. Bir önceki isyanda olduğu gibi bunun ardından da Receb Paşa yeni bir mevkii edinir, isyanda öldürülen Hafız Ahmed Paşa'nın yerine sadrazam olur. Ancak, Receb Paşa'nın saraydaki muktedir iktidarı kısa sürer, ayaklanmada oynadığı rolden dolayı Receb Paşa'yı affetmeyen Sultan Murad kısa bir süre sonra, Mayıs 1632'de Paşa'yı öldürtür (De Groot 1994: 484; Naîmâ Mustafa Efendi 2007: 699-716; Sağırlı 2000: 44-45).

Paşanâme'de Kenan Paşa'nın Kaymakam Receb Paşa tarafından Rumeli işi için tavsiye edildiğinin söylenmesi elyazmasının 1632 yılından önce hazırlandığını düşündürür.[12] Daha önce de belirtildiği gibi Kenan Paşa Mart-Nisan 1627'de yola çıkar.[13] Eserinin ikinci bölümünde ise 1628/29 senesinde Kazaklarla mücadele ettiği söylenir. Dolayısıyla, elyazmasının Kenan Paşa Karadeniz'den döndükten sonra, Receb Paşa öldürülmeden evvel, yani yaklaşık 1630-1632 yılları arasında hazırlandığı, belki de bu işte yine Receb Paşa'nın aracı rolü oynadığı, böylece de iki saraylı paşanın sultanın adaletini sağlayan elçi olarak yaptıkları/katkı sağladıkları başarıları anlatan bir resimli kitabı sultana sunarak bu eserin sağlayacağı itibarla iktidar arenasında yeni roller üstlenmeyi

[12] *Paşanâme*, v. 7b-8a.

[13] *Paşanâme*, v. 9b.

umdukları düşünülebilir -ki benzer hikâyeler pek çok resimli kitabın hazırlanmasında izlenebilir.[14]

Bu yıllar, yani 1630'lar, Receb Paşa'nın *Paşanâme*'nin hazırlanmasına katkı sağlaması için uygun şartların olduğu zamanlara denk gelir. Çünkü tam da bu zamanlarda Receb Paşa Osmanlı saray siyasetinde epeyce güçlüdür. Öyle ki, 1630 yılında Receb Paşa'nın III. Murad'ın kız kardeşi Gevher Sultan'dan bir kızı olduğunda Naîmâ (2007: 674) doğum münasebeti ile yapılan kutlamaları aktarırken böylesine görkemli bir kutlamanın o zamana kadar hiçbir vezire nasip olmadığını belirtir. İşte bu görkemli günlerinde, Receb Paşa kendi himayesinde olan bir paşanın başarılarını -dolaylı yoldan aslında kendi başarılarını da- anlatan *Paşanâme*'nin hazırlanmasına katkı sağlaması akla yatkın bir ihtimaldir. Öyleyse, bu ihtimaller *Paşanâme*'nin resim programına ve tasvirlerin ikonografisine nasıl yansır -ya da yansır mı?

Paşanâme, daha önce de belirtildiği gibi, Sultan IV. Murad'ı saraylıları kabul ederken gösteren çift sayfa bir takdim tasviri ile açılır (Resim 1). Metinle doğrudan bir bağlantısı olmayan bu resimde, siyah sakallı olarak betimlenen Sultan IV. Murad üzerinde beyaz kaftanı, başında çifte sorguçlu sarığı ile tahtında oturur. Arkasında sultani ikonografyanın vazgeçilmezleri olan, sultanın kılıcını ve matarasını taşıyan iki has oda ağası bekler. Karşı sayfada ise IV: Murad'ın huzuruna kabul edilen saraylılar yer alırlar. Bunlardan önde, diğerlerinden ayrılmış bir şekilde sultanla konuşmakta olan kişinin üzerinde mavi, kenarı kürklü kolsuz bir kaftan, başında ise ulema sarığı vardır. Figürün kırlaşmış sakalı ilerlemiş yaşına işaret eder. Bu kişinin arkasında ise ellerini önde kavuşturmuş saygı ile bekleyen dört saraylı, olasılıkla vezirler, yer alır; ancak ne yazık ki bu figürlerin yüzleri silinmiştir.

Peki kitabın hemen açılışında, sultanın huzurunda betimlenen bu figür kimdir? Resme eşlik eden bir metin olmadığından sultanın huzurundaki figürün kimliği hakkında kesin bir hükme varmak zor olmakla birlikte kıyafet ayrıntılarından -özellikle sarık biçiminden- bu kişinin şeyhülislam olduğunu söylemek çok da güç değildir. Sıradaki diğer soru da şudur: Acaba şeyhülislamın gerisinde duran dört saraylıdan ilki Receb Paşa mıydı? Eğer öyleyse bile ilginç olan bu tasvirde hiçbir şekilde Receb Paşa'nın imgesinin öne çıkarılmaması yahut da vurgulanmamasıdır. Benzer bir durum Kenan Paşa'yı sultanın huzurunda gösteren resimde de izlenir. Metinde, tam da tasvirin bulunduğu sayfada, Kenan Paşa'nın Receb Paşa tarafından IV. Murad'ın huzuruna çıkarıldığı söylenmesine rağmen tasvirde (Resim 2) Kenan Paşa'ya hilat giydiren kişi olasılıkla sarayın ak ağalarından biridir. Acaba bu tasvirde Kenan Paşa'nın haremden çıkan biri olarak ak ağalar tarafından desteklendiği mi ima ediliyordu?

---

[14] *Paşanâme*'nin doğrudan Sultan IV. Murad'ın isteği üzerine yazıldığını ve resimlendiğini düşünmüyorum. Her ne kadar *Paşanâme*'de anlatılan işler aslında Kenan Paşa'dan ziyade Sultan IV. Murad'ın adaletini yansıtıyor olsa da, şayet Sultan IV. Murad resimli bir tarih kitabı hazırlatacaksa, Kenan Paşa yerine kendisinin başında olduğu askerî seferleri resimli bir kitaba dönüştürmeyi tercih ederdi herhalde.

Tüm bunlardan çıkan netice şudur: Receb Paşa'nın portresi ya hiç yapılmadı ya da yapıldıysa bile hiçbir şekilde öne çıkarılmadı. Bu tutum, "*Paşanâme*, Receb Paşa'nın öldürülmesinden sonra mı yapıldı?" sorusunu akla getirir. Eseri hazırlatan hami -olasılıkla Kenan Paşa'nın kendisi- gözden düşerek öldürülmüş bir paşanın imgesini eserinde görmek istememiş miydi? Tabi ki saraydaki ikbali için... Kim bilir belki de takdim tasvirindeki vezirlerin yüzleri de bilinçli bir şekilde silinmişti. Zira, tasvirin tamamı sapasağlamken sanki biri ıslak bir süngerle dört vezirin yüzünü silmiş gibidir. Kuşkusuz kesin dayanaklardan uzak bu olasılıklar birer tahminden öteye gidemez ancak daha kesin olan *Paşanâme*'nin Receb Paşa'nın ölümünden sonra resimlendiği savıdır. Çünkü, bu ihtimali kuvvetlendirecek bir diğer ipucu metinde yer alır.

Şöyle ki, Tulû'î metnin girişinde bu işle görevlendirilme hikâyesini anlatırken bir meclise çıktığını söyler. Bu sayfalar nemden zarar gördüğü için ilk önce kimin meclisine çıktığı anlaşılamaz. Ancak şairin bir sonraki mısrada "Pâ-bûs-ı vezîr-i şeh-i devrâna yetişdüm" demesi ve sonraki ifadeleri Kenan Paşa'nın huzuruna çıktığını gösterir. Şiirin devamında, okunabilen bölümlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu mecliste Tulû'î'ye nesir olarak yazılmış kitapların gösterildiği anlatılır. Bunların oldukça iyi eserler olduklarını ancak unutulmuş olduklarını söyleyen şair, bu metinleri baştan sona nazım olarak yazarak sultana yakışır bir eser hazırlamak istediğini söyler. Yine zorlukla okunabilen bölümlerde Tulû'î birine seslenerek "pek çok kaleyi yeniledin, bunca zalimi helak eyledin, Rum illerini kılıcınla temizledin" der ki bu son ifade seslendiği kişinin Kenan Paşa olduğunu gösterir.[15] Anlaşılan Tulû'î'nin bu sözleri üzerine Kenan Paşa yaptığı tüm bu işleri nazım olarak yazması için onu görevlendirir.

Buradaki ifadelerden Tulû'î'nin yeni bir eser yazmadığı, nesir olarak yazılmış bir metni nazmettiği anlaşılır. Dolayısıyla, Tulû'î'nin bahsettiği bu nesir metnin/metinlerin yazılabilmesi için belirli bir zamanın geçmesi gerekiyordu, hatta Tulû'î'nin sözlerine göre bu metinler unutulmuştu bile. Yani, bir başka deyişle, eserin Kenan Paşa seferinden döner dönmez, hemen 1630'larda hazırlanması pek mümkün değildi. Bu durumda, *Paşanâme* büyük bir ihtimalle 1630'ların sonunda yazılarak resimlendi ki bu yıllarda Receb Paşa çoktan öldürülmüştü.

Bu süreçle ilgili bir diğer ihtimal ise Kenan Paşa'nın Tulû'î ile 1635 yılındaki Revan seferi sırasında tanışmış olmasıdır. Dönem kronikleri Kenan Paşa'nın Revan seferine katıldığını, hatta pek çok yararlıklar gösterdiğini söyler (bkz. 12. dipnot). Aynı seferde Tulû'î'nin de bulunduğunu ve Revan Kalesi'nin fethi için tarih düştüğünü Sıdkî Paşa'nın *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi* adlı eserinden öğreniriz (Sıdkî Paşa 2006: 73). Bu kayıt Kenan Paşa ile Tulû'î'nin aynı sefere katılmış olduklarını gösterir. Belki de sefer sırasında şiirler yazan Tulû'î, Kenan Paşa tarafından beğenildi, bunun üzerine sefer akabinde Paşa Tulû'î'den elindeki mensur metni nazmetmesini istedi. Kenan Paşa'nın, *Paşanâme*'yi yazma işini Tulû'î'ye bu şekilde verip vermediğini şu anki bilgiler dâhilinde söylemek güç

[15] *Paşanâme*, v. 6a-b.

olsa da Kenan Paşa'nın bu tür bir eser yaptırıp IV. Murad'a sunmadaki amacı büyük bir olasılıkla sultan nezdinde itibar kazanmak, belki de yeni görevler almaktı. Zira eserin ikonografisini de paşanın bu arzusu şekillendirmişti, *Paşanâme*'de Kenan Paşa sultanından aldığı yetki ve güçle onun adaletini büyük bir başarı ile dağıtıyordu.

II. Sultanın Adaleti, Kenan Paşa'nın Hizmeti

Kitabın hemen başındaki takdim tasvirinde şeyhülislam ve vezirleri ile betimlenen IV. Murad hem kendi devrinin hem de kitabın ana kahramanı, her şeyin biricik hakimi olarak sunulur âdeta (Resim 1). Bu tasvirin Murad'ın hâkimiyetinin dünyevi ve ilahi gücünü simgelediğini düşünmek mümkün müdür? Bunu tahmin etmek güçtür ama Kenan Paşa'nın IV. Murad tarafından Rumeli'de eşkıya teftişi için görevlendirilerek hilat giydirilmesini gösteren tasvirin mesajları sanki daha doğrudan gibidir, en azından yorum yapmak için bazı göstergeler sunar (Resim 2). Bu tasvirde Kenan Paşa giydiği hilatle âdeta sultanın gücünü/erkini devralır, sultanın adaletini dağıtacak bir elçi rolüne bürünür. Kenan Paşa'nın bundan sonra kazanacağı başarılar, yani Rumeli illerinde dağıtacağı adalet aslında Sultan Murad'a aittir, giydirilen hilat da bu temsilin adeta bir nişanıdır. Bu vurgu sadece tasvirin ikonografisinde değil, kitabın metninde de pek çok kez karşımıza çıkar. Kenan Paşa gittiği yerlerde asileri yakalayıp cezalandırdıktan hemen sonra Tulû'î, Sultan Murad'ın adaletini övmeye başlar. Böylece kazanılan başarının asıl sahibinin sultan olduğu her defasında okuyana/ dinleyene hissettirilir.

Resim 2 - Kenan Paşa'nın Sultan IV. Murad'ın huzurunda hilat giymesi, Tulû'î - *Paşanâme*
British Library, Solane Add. 3584, v. 8b.

Bu durum, yani paşaları ile ülkesini yöneten hükümdar imgesi ve bu imgenin yazılı/görsel tezahürü 17. yüzyıl başı Osmanlı siyasası için yadırgatıcı değildir. Nitekim Leslie Peirce (2002: 223-236) 16. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı sultanlarının kamusal alanlarda daha az görünür olan, savaşa bizzat gitmek yerine paşalarını gönderen imgesine dikkat çekerek bu yeni imgeyi "yerleşik sultan" olarak tanımlar ve devletin güçlenen bürokrasisine dikkat çeker. Tam da bu dönemde artan resimli gazanâme ya da benzeri türde eserlerde de paşaların yaptıkları işlerin sıklıkla anlatılması

aynı iklimin bir başka yansıması olmalıdır. Bu eserlerde tasvir edilen konulardan biri de sultanın sefere gönderdiği paşayı görevlendirdiği andır.[16]

Bu tür içinde *Paşanâme*'ye en yakın örnek -hem metnin içeriği hem de tasvirlerinin ikonografisi düşünüldüğünde- Malkoç Ali Paşa'nın (ölm. 1604) Mısır valiliği sırasında yaptığı işleri anlatan *Kitâb-ı Vakâyi-i Ali Paşa* adlı eserdir.[17] Bu eserin temel vurgusu da *Paşanâme*'deki gibi sultanı adına adalet sağlayan paşanın yaptığı işlerdir. Bu sefer Ali Paşa, III. Mehmed (sal. 1595-1603) adına Mısır'ı adaletle yöneterek oraya düzen götürür. Yine tıpkı *Paşanâme*'de olduğu gibi bu görevin meşruluğu, Sultan'ın Paşa'yı görevlendirmesini gösteren tasvirlerle pekiştirilir. Elyazmasının ilk tasvirinde Ali Paşa, Sultan III. Mehmed tarafından görevlendirilirken gösterilirken (Resim 4) bir diğer resimde paşanın törenle saraydan çıkması betimlenir (Resim 5). Bu tasvirlerle gücünü ve meşruiyetini Sultan'dan alan Ali Paşa, diğer resimlerle de bu gücü ve adaleti uzak diyarlara taşırken gösterilir.[18] Tıpkı *Paşanâme*'de olduğu gibi.

Daha önce söylendiği gibi, *Paşanâme*'nin ilk bölümünde, yani Kenan Paşa'nın Rumeli illerindeki eşkıyaları yakalayarak cezalandırmasının anlatımında tek bir tasvir yer alır. Bu tasvirde de Drama'da yaşayan Kıptiler Kara Yusuf adlı bir şakiyi Kenan Paşa'ya şikâyet ederken gösterilirler (Resim 3). Ancak, sadece bu tasvir bile hem hikâyesi hem de ikonografisi ile Osmanlı tasvir sanatının eşsiz örneklerinden biri olmayı fazlasıyla hak eder. Kenan Paşa'nın sultan adına adalet dağıtmasını gösteren bu resim, bir yandan erken modern dönemdeki yönetici imgesinin taze soluğuyla beslenirken diğer yandan da bu mesajı iletmek için geleneksel bir ikonografiyi kullanarak İslam tasvir sanatının kadim geçmişine bağlanır. İlaveten, belli ki 17. yüzyılda epeyce meşhur bir şaki ile, Kara Yusuf'la tanışmamıza vesile olur.

III. 17. Yüzyıldan Bir Eşkıya Hikâyesi: Kara Yusuf'un Kıptilere Zulmü

Tulû'î'nin anlattıklarına göre, Kenan Paşa Drama şehrine girdiğinde yörede yaşayan ve sultana cizye ödeyen Kıpti reaya feryat figan Paşa'nın yolu üzerine dökülürler. Öylesine çaresizdirler ki, Paşa'ya seslerini duyurmak için kucaklarındaki çocuklarının başlarını taşlara vururlar. Bunun üzerine Kenan Paşa'nın işareti ile aralarından biri öne çıkar ve dertlerini bir bir anlatmaya başlar. Anlattıklarına göre, Kara Yusuf adında bir sipahinin zulmünden bıkmışlardır. Bir gün haraç, diğer gün baç almaya gelen Kara Yusuf'un yaptığı eziyetin takririni tahrir mümkün değildir. Nerede bir Kıpti'nin çocuğu olsa, üç yaşına basar basmaz çocuğu tutsak alır, karşılığında ailesinden bin beş yüz akçe haraç isterdi. Hatta fırsatı olsa bin beş yüz değil, iki bin akçe istemekten de çekinmez, bir akçe bile eksik verseler kabul etmezdi. Bu duruma razı olmayanları ise çekinmeden katlederdi. Hatta Kenan Paşa gelmezden iki gün evvel bir Kıpti'yi

[16] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bağcı vd. 2006: 165-175.
[17] *Kitâb-ı Vakâyi-i Ali Paşa,* İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 612.
[18] Elyazması ve resim programı hakkında güncel bilgi için bkz. Fetvacı 2011: 243-266.

Resim 3 - Drama'da Kıptilerin Kenan Paşa'ya Kara Yusuf adlı eşkıyayı şikayet etmeleri, Tulû'î - *Paşanâme*
British Library, Solane Add. 3584, v. 19a.

bu şekilde öldürmüştü ki bu cinayet kayıtlara bile geçmemişti. Paşa, bir kez araştırsa buna benzer daha nice fitnesi ortaya çıkacaktı. Kara Yusuf, tüm bu yaptıkları ile de kalmaz genç kızların bekâretini bozar, evli kadınlara musallat olurdu. Nerede iffetli bir kadın duysa hemen namusuna göz dikerdi. Elinde hançerle gezdiğinden kimse ona karşı duramaz, korkusundan hesap soramazdı.[19]

Bu sözleri işiten Kenan Paşa derhal adamlarına Kara Yusuf'u bulmaları için emir verir. Paşa'nın adamları hemen soruşturmaya başlar ama zulmünden korktuklarından kimse Kara Yusuf'un nerde olduğu hakkında bilgi vermeye cesaret edemez. Bir gün Kara Yusuf'un İştib'de gezdiği haberi gelir. Kenan Paşa'nın adamları hemen Kara Yusuf'un yanına giderler, Kara Yusuf'u bulduklarında sarhoş bir şekilde şehrin kadısı ile kahve içmektedir. Bir yandan da elinde kadehle korkusuz bir şekilde daha önce yaptığı akıl almaz işleri övünerek anlatmaktadır. Söylediklerine göre, Sultan'ın -IV. Murad'ın- tahta çıkmasını o sağlamıştır. Sultan Osman vakasında -II. Osman'ın 1622 yılında öldürülmesi- birçok kişiyi bizzat kendi elleriyle öldürmüştür. Kara Yusuf'un öldürdüğünü iddia ettiği kişilerden biri Sadrazam Dilaver Paşa'dır. Hayli cesaret göstererek Dilaver Paşa'yı elleri ile parçaladığını, ardından Dilaver Paşa yerine sadrazam olan Hüseyin Paşa'ya ilk hançer darbesini vuranın da yine kendisi olduğunu söylemektedir. Sonra "kızlar ağasının başını keserek öldürdüm, ardından da Ali isimli iki ağayı katlettim" diyerek buna benzer daha nice acayip olaylar anlatmaktadır. [20]

---

[19] *Paşanâme*, v.18a-20a.

[20] *Paşanâme*, v. 20a-b. Kara Yusuf'un öldürdüğünü iddia ettiği kişilerin hepsi II. Osman vakasında kul taifesi tarafından öldürülen kişiler arasındadır. Ali isimli iki ağadan biri isyan sırasında öldürülenler arasında olan Yeniçeri Ağası Ali Ağa olmalıdır. Kızlarağası olarak bahsedilen de yine isyanda sultanla birlikte öldürülenler arasında olan Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'dan başkası değildir. Olayın aktarımı için bkz. Hüseyin Tugi 2010: 38-106.

İşte Kara Yusuf bu üslupta, bu tür sözler söyleyip halka zorbalık ederken Kenan Paşa'nın adamları yanına gidip Paşa'nın davetini iletirler. Kara Yusuf her ne kadar korksa da bu daveti geri çeviremeyeceğini bilip naçar kabul eder. Paşa'nın adamları ile birlikte Serez'e gelir. Bu esnada Kenan Paşa'ya Kara Yusuf'un yakalandığı müjdesi verilir ve hemen tüm vilayet ayanı toplanarak Divan-ı Humâyûn kurulur. Divanda reaya şikâyetini dile getirir. Toplantının sonunda Kara Yusuf hem Kıpti halka zulmettiği için hem de Sultan Osman vakasında işlediğini söylediği cinayetler sebebiyle suçlu bulunarak öldürülür. Kara Yusuf'un ölümünden tüm ahali mutlu oldu dedikten sonra Tulû'î, hikâyesini şöyle tamamlar: [21]

> Fehm eylediler varlığını şâh-ı cihânın
> Ref' eylediler şübhesini zann u gümânın
>
> Hamd eylediler Hazret-i Allah'a mukaddem
> Hünkâra du'â eylediler sonra demâdem
>
> Feth oldu yeniden didiler mülk-i şehinşâh
> Sultânımızın her gününü bin ide Allah

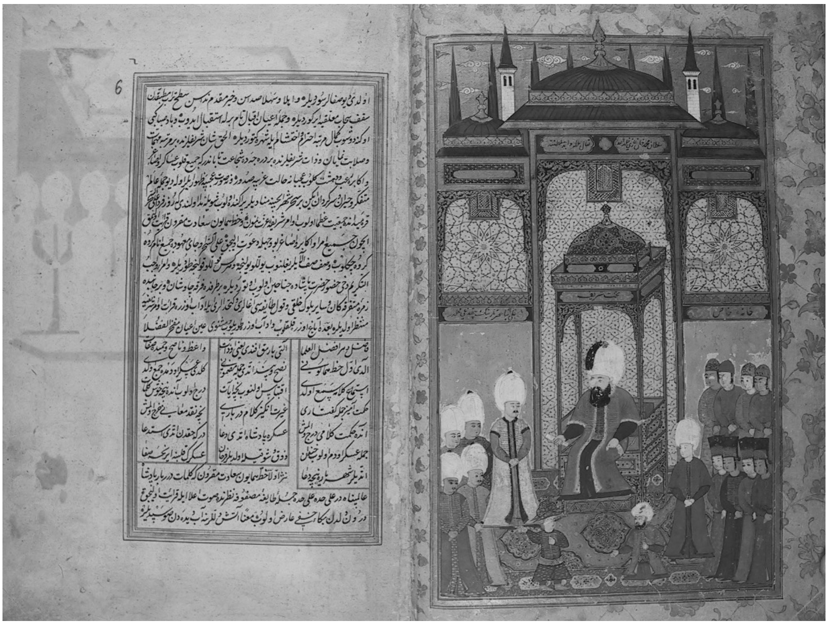

Resim 4 - Ali Paşa'nın Sultan III. Mehmed tarafından Mısır Valisi olarak görevlendirilmesi, *Kitâb-ı Vakâyi-i Ali Paşa*
İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 612, v. 5b.

[21] *Paşanâme*, v. 20b-22a.

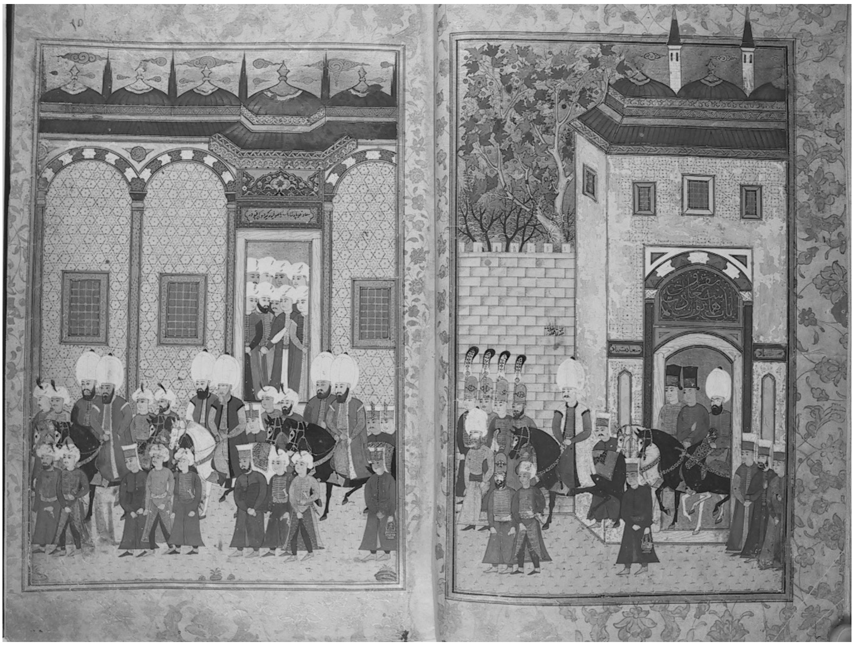

Resim 5 - Ali Paşa'nın törenle saraydan çıkması, *Kitâb-ı Vakâyi-i Ali Paşa*
İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 612, v. 9b-10a.

Bu hikâyeye eşlik eden tasvirde Kenan Paşa tıpkı bir Osmanlı sultanı gibi süslü koşum takımları olan atının üzerinde ilerler; üzerindeki kırmızı şalvarı, sarı gömleği, belindeki murassa kılıç kabzası ile âdeta göz kamaştırır. Hemen yanında, sultan portrelerinde görmeye alıştığımız gibi, iki yeniçeri Paşa'nın matarasını ve kılıcını taşırlar. Kenan Paşa'nın etrafını saran maiyeti arasında, üzerlerinde kırmızı ve mavi renkli dizlerine kadar uzanan giysileri, başlarında kırmızı kep biçiminde başlıkları, bellerinde küçük keseleri, omuzlarında da tüfekleri olan bir grup asker dikkati çeker. Bunlar denize yakın yerlerde, bölgenin asayiş hizmetinde de kullanılan leventler olmalılar.[22] Gerideki tepenin ardında atları üzerinde ellerindeki müzik aletlerini çalarak ilerleyen müzisyenler ise Kenan Paşa'nın Rumeli illerinden geçişinin gösterişli bir törene dönüştürüldüğünü düşündürür.

Sahnenin hemen önünde ise tıpkı nakledilen hikâyedeki gibi feryat-figan şikâyetlerini Paşa'ya duyurmaya çalışan Kıptiler yer alır. Kıyafet ayrıntıları, tasvirdekilerin gayrimüslim Kıpti reayadan olduklarını gösterir. Başları açık olan erkeklerin üzerinde genellikle kahverengi bir giysi vardır. Her biri ellerini açarak Paşa'ya yakarmaktadır. Kara Yusuf'un zulmünden öylesine bezmişlerdir ki,

[22] 17. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış bir kıyafet albümünde yer alan levent tasviri buradaki figürlerin giydiklerine benzer bir kıyafet ve başlıkla betimlenmiştir. (bkz. Majda 2006: 244, res. 81).

koltuk değneği ile yürüyebilen bir Kıpti bile durumuna aldırmadan şikâyetini söylemek için gelmiştir. Halkın çaresizliği, kalabalığın arasında Paşa'ya yakaran çocuk tasvirlerinde de izlenir. Sesini duyurma telaşıyla kucağındaki kundaklı çocuğunu yere fırlatarak Paşa'ya yakaran kadın, bir yandan olayın dramatik etkisini iyice kuvvetlendirirken diğer yandan da Tulû'î'nin yukarıda nakledilen sözlerini resmeder. Kalabalığın arasındaki kadınlardan bir diğeri ise kucağında çocuğu ile biraz geride sessizce olayları seyreder. Beyaz tenli, kızıl saçlı olan Kıpti kadınlarının üzerinde uzun elbiseler, başlarında ise beyaz başlıkları vardır. Ancak Kıptiler sadece şikâyetlerini dile getirmezler, bir yandan da bir kurtarıcı gibi gördükleri Paşa'nın şerefine gösteriler yaparlar. Mesela, sahnenin sol köşesinde yanmakta olan ateşi elleri ile başının üzerinde tutan figür, herhalde Kenan Paşa'nın geçişi şerefine gösteri yapan bir ateşbâzdı.

Bu hikâyenin ve tasvirin temel vurgusu Sultan IV. Murad'ın adaletidir. Sultan Murad'ın adaleti öylesine kuvvetlidir ki, tebaası içindeki gayrimüslim bir grup, Kıptiler bile bu adaletten nasibini almışlardır.[23] Bütün halkını, toplumun nispeten "alt sınıflarını" bile ayırt etmeden adaletle yöneten hükümdar imgesi, İslam tasvir sanatının eski temalarından biridir ve genellikle yaşlı bir kadının şikâyetini dinleyen sultan tasviri olarak görselleştirilmiştir. Bu ikonografi Osmanlı nakkaşları tarafından da benimsenmiş, Osmanlı sultanlarının özellikle gayrimüslim tebaalarına karşı adaletli yönetimlerini vurgulamak üzere kullanılmıştır.[24] *Paşanâme*'de de bu geleneksel ikonografinin bir başka yorumunu görürüz; tüm tebaasını adaletle yöneten sultan yerine, 17. yüzyıl başı Osmanlı siyasasına da uygun bir şekilde sultan adına bu adaleti dağıtan paşa ile

[23] Osmanlıda Kıptiler/Çingeneler yoğunlukla Rumeli'de yaşarlardı. Hatta bu gölgede Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir Çingene Sancağı vardı. Bu sancağın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, II. Bayezid devrinden (1481-1512) beri var olduğu kayıtlardan izlenmektedir. Sadece üçte bir oranında Müslüman olan Çingenelerin büyük bir kısmı Hıristiyan'dı. Özel olarak tabi oldukları bir kanuna sahip olan Kıptilerin Müslüman olanları yılda 22 akçe, Müslüman olmayanları ise 25 akçe vergiyle mükelleftiler. 17. yüzyıl başına kadar çoğunlukla ordu geri hizmetinde çalışan Çingeneler ise vergi konusunda sıradan halka nazaran bazı imtiyazlara sahiptirler. (bkz. Dingeç 2009: 33-56; Şerifgil 1981: 117-144; Marushiakova-Popov 2006).

[24] Bu konuyu işleyen hikâyeler nasihatnâme türündeki eserlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Bunlardan en meşhuru Nizâmî'nin (ölm. 1209 ?) *Mahzenü'l-esrâr* mesnevisinde anlatılan Sultan Sencer (sal. 1191-1157) ile yaşlı kadın hikâyesidir. Hikâyede Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer ava giderken yolu yaşlı bir kadın tarafından kesilir ve kadın askerlerinin zulmünden şikâyet eder. Bu hikâyenin benzerleri Osmanlı sultanının adaletini görselleştiren temalardan biri olarak kullanılmıştır. Mesela, Osmanlı sultanlarının hünerlerinin anlatıldığı III. Murad için hazırlanan *Hünernâme*'nin ikinci cildinde (TSMK, H. 1523) eserin yazarı Seyyid Lokman Aşurî bir sultanın tebaasını sevmesi ve onlara adaletle davranması gerektiğini, böylece Allah'ın onun devletini sonsuza dek koruyacağını söyledikten sonra bu konuyla ilgili bir hikâye anlatır. Buna göre, Sultan I. Mehmed askerlerinin fakir köylülerin bal kovanlarını bozarak ballarını çaldığını işitir ve bu olayı araştırmak için bir soruşturma başlatır. Sonunda suçlular yakalanarak cezalandırılır ve bu olay resmedilir (v. 121a). Tasvirdeki köylüler Hıristiyan giysileri içindedir. (bkz. Bağcı 2009: 119-120, res. XXII). Sultan Sencer ve yaşlı kadın ikonografisi için ayrıca bkz. Çağman 1993: 87-116.

karşılaşırız. Kenan Paşa, hem hikâyede hem de resimde yerleşik bir siyasi gücün temsilcisi olarak gösterilerek aslında İslam tasvir sanatının geleneksel bir teması, 17. yüzyıl başının siyasi konjonktürü ile yorumlanarak bir nevi yeniden üretilir.

Benzer bir şekilde, 17. yüzyıl başı koşullarının *Paşanâme*'deki bir diğer yansıması bu sefer sadece metinde karşımıza çıkar. Kenan Paşa, Kara Yusuf'u sadece Kıptilere zulmettiği için cezalandırmaz, onun Sultan Osman vakasında işlediği cinayetler de öldürülmesinin sebepleri arasında gösterilir. Aslında bu hikâye, yani Kıptilere zulüm eden Kara Yusuf'un aynı zamanda II. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanan isyana katılanlardan biri olması ilk bakışta ilginç bir tesadüf gibi gelir. Ancak Tulû'î'nin bir sonraki hikâyesindeki benzer bir detay, bunu tesadüften bir adım öteye taşır.

Şair, Kara Yusuf hikâyesinin itmamından sonra bir başka şakinin, Kuloğlu'nun hikâyesini anlatmaya koyulur. Kara Yusuf işini halleden Kenan Paşa Ramazan ayını Serez'de geçirdikten sonra Selanik'e doğru hareket eder. Selanik halkı Kuloğlu adlı bir zorbanın zuhur ettiğini ve mallarını yağmaladığını anlatmaya başlarlar. Anlatılanlara göre, Sultan Osman'ın öldürülmesinden sonra sarayı yağmalayanlar arasında olan Kuloğlu, pek çok altın ve gümüşle birlikte İstanbul'dan firar ederek Selanik'e gelmiştir.[25] Acaba Kuloğlu'nun da II. Osman'ın öldürülmesi olayına bir şekilde dâhil olması bir tesadüf müdür? Ya da Kenan Paşa, aslında tabii ki IV. Murad, sadece Rumeli'de yaşayan halka adalet götürmekle kalmıyor aynı zamanda Sultan II. Osman'ın da mı intikamını alıyordu?

Buna paralel bir şekilde, sadece yakın geçmişin olağanüstü olaylarının yankıları değil, 17. yüzyılın inanış ve algıları da *Paşanâme*'de canlı bir şekilde izlenebilir. Mesela, Kenan Paşa'nın Gelibolu'da konaklarken yanındakilerle birlikte Yazıcızâde'nin mezarını ziyaret edip kabrinin toprağına yüz sürerek burada kurbanlar kesme hikâyesi aynı yüzyıla ait başka bilgilerle birlikte düşünüldüğünde farklı anlamlar kazanır.[26] Tam da bu ziyaretin yapıldığı yıllarda Gelibolulu Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediye* adlı eseri halk arasında en fazla okunan, dahası ezberlenen kitapların başında geliyordu. Hatta kitabın kendisi ve etrafında oluşan pek çok efsane ile âdeta kutsal bir nesneye dönüşmesi ve Gelibolu'da bulunan müellif nüshasının Topkapı Sarayı'na getirilmesi de aynı yüzyıla denk geliyordu.[27] Bu çakışma bir tesadüf müydü? Ya da aynı iklimin farklı birer tezahürü mü? Belli ki 17. yüzyılda sadece kitap değil, yazarı ile ilgili pek çok hatıra da Osmanlı toplumunun "kutsalları" arasına çoktan girmişti.

---

[25] *Paşanâme*, v. 22a-b.
[26] *Paşanâme*, v. 17b. Burada Kenan Paşa'nın Yazıcızâde ailesinden kimin mezarını ziyaret ettiği söylenmez ancak bu ailenin iki önemli alimi olan Yazıcızâde Mehmed (ölm. 1451) ve Yazcızâde Ahmed Bîcan'ın (ölm. 1466'dan sonra) mezarları Gelibolu'da eskiden Yazıcıoğlu mezarlığı olarak bilinen yerde yan yanadır. (bkz. Çelebioğlu 1989: 50; Mehmed Süreyya 1996: 1025).
[27] *Muhammediye*'nin 17. yüzyıldaki popülerliği hakkında ufuk açıcı bir çalışma için bkz. Karateke 2012.

II. Osman'ın hazin sonunun henüz belleklerde taze olduğu dönemlerde, IV. Murad'ın II. Osman'ın intikamını aldığı bu hikâyeler okuyanların ve dinleyenlerin içini bir nebze olsun soğutuyordu belki de. Yine aynı okuyucular/ dinleyiciler için kutsal bir nesne olarak gördükleri *Muhammediye*'nin yazarının kabrine yapılan ziyaret sıradan bir kabir ziyaretinden çok daha öte anlamlar taşıyor olmalıydı. Peki, güncel tartışmalarla yoğrulmuş son derece renkli eşkıya hikâyelerinden oluşan bu kitabı kimler ve nasıl okuyordu/dinliyordu? Bu sorunun olası cevabı, eserin şairi Tulû'î'nin kimliği ve eserini yazma hikâyesi ile yakından ilişkilidir.

IV. Tulû'î ve *Paşanâme*'yi Yazma Hikâyesi

Paşanâme'nin şairini ne yazık ki sadece mahlası ile tanırız: Tulû'î.[28] Gerçek adını söylemeyen bu şairi tanımak için *Paşanâme*'de kendisi hakkında yazdıklarına bakmak şimdilik en makul yoldur. Tulû'î metin içinde adını ilk kez makalenin başında nakledilen beyitte söyler ve bu satırlarda sultan için yazdığı bu eserin tasvir ve tezhiple süsleneceğini de belirtir. Şairin kendinden bahsettiği bir sonraki yer ise eserin tertip edilmesini anlattığı kısa bölümdür. Burada Tulû'î unutulmuş bir şekilde kendi köşesinde otururken sultanın onun elinden tuttuğunu söyler. Bu sözler, şairin bu işle görevlendirildiği sırada yaşının çok genç olmadığını ayrıca da güç bir durumda olduğunu düşündürür. Ardından gelen "Sebeb-i Te'lîf" şairin kendisi ve eserini yazma hikâyesi hakkında en önemli bilgileri verdiği bölümdür. Okunabildiği kadarıyla burada Tulû'î sultanın ve vezirlerin methedicisi ve duacısı olduğunu söyledikten sonra sultan için kasideler yazdığını, karşılığında pek çok ihsan aldığını ve bir hilatle ödüllendirildiğini, ardından da hiçbir şaire böyle ihsanın nasip olmadığını belirtir. Anlatımın devamına göre aldığı ihsanlarla daha da şevki artan Tulû'î daha önce de belirtildiği gibi Kenan Paşa'nın meclisine kabul edilir ve bu buluşmada kendisinden var olan nesir bir metni nazmetmesi istenir.[29]

Görüldüğü gibi, bu bilgiler şairin saray çevrelerinde olduğunu, sultan ve vezirler için kasideler yazdığını gösterir. Tulû'î'nin saraylıları metheden kasideler yazması (yazdığı kasideleri okuyor muydu acaba?) ve *Paşanâme*'de kendisinden bahsettiği bölümlerde kullandığı ifadeler ilginç ihtimalleri akla gelir. Şimdi yukarıda özetlenen bölümlerde şairin kendinden nasıl bahsettiğine göz atarak bu ihtimalleri dile getirelim:

Gavvâs-ı bihâr-ı sühen-i nâdire-perdâz
Meddâh-ı şehinşâh-ı cihân …-i i'câz

---

[28] Kenan Paşa'nın kimliği konusunda yaşananlara benzer bir karmaşa Tulû'î konusunda da yaşanır. Hammer (1836-38: 322), Osmanlı yazarları arasında "Tului" mahlaslı İbrahim Çelebi adlı bir yazardan bahseder. Charles Rieu (1888: 192), Hammer'in bahsettiği bu yazara değinir ancak *Paşanâme*'yi yazan Tulû'î ile aynı kişi olmasının şüpheli olacağını söyler. Hammer'in bahsettiği, aynı zamanda şair tezkirelerinde de adı geçen, III. Murad döneminde boğularak vefat eden Kalkandereli Tulûî İbrahim Efendi'nin, IV. Murad devrinde *Paşanâme*'yi yazan şair olamayacağı malumdur (Babinger 1992: 179).

[29] *Paşanâme*, v. 6a-b.

Hem mâdih-i dîvân-ı hümâyun-ı cihâniyân
Hem dâ'î-i hayl-i vüzerâ-yı azîmü'ş-şân

Ya'nî ki cihân-dîde Tulû'î-i sühen-âver
Hurşîd-i me'ânî 'araz ü nâzım-ı cevher[30]

Tulû'î'nin bu mısralarda kendisinden sultanın meddahı olarak bahsetmesi sadece sultanı metheden bir şair olduğu anlamına gelen genel ifade miydi, yoksa Tulû'î şairliğinin yanı sıra saray çevrelerinde hikâyeler anlatan profesyonel bir meddah mıydı? Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte metnin devamında ikinci olasılığı, yani Tulû'î'nin meddah olabileceğini ya da en azından eserinin yüksek sesle okunmak/anlatılmak üzere yazıldığı düşüncesini kuvvetlendirecek bazı ifadelere rastlamak mümkündür:

…

Eglenceleri ola cihânda nüdemânun

Gûş eyleyeler adlini paşa-yı kerîmün
İbretle nazar olunsa ahvâl-i 'azîmün

Her vak'ası tasvîr ile meclis ola anun
Hem okuna hem seyri olan nazm-ı revânun

Tasvîr ideler Hazret-i Sultân Murâd'ı
Tâ evveline kim ola takbîl-i eyâdî[31]

Burada Tulû'î açık bir şekilde eserini nedimlerin eğlencesi olsun diye yazdığını, hem okunmasını, okunurken de tasvirlerine bakılmasını istediğini söyler. Sultana sunulmak için hazırlanmış bir kitabın nedimlerin eğlencesi olması, eserin sultanın önünde yüksek sesle okunarak ya da anlatılarak kullanıldığını düşündürür. Belki de kendisi de bir meddah ya da nedim olan Tulû'î bizzat kendisi okuyordu eserini, sultan da bir yandan dinlerken bir yandan da kitabın tasvirlerini seyrediyordu; tam da Tulû'î'nin istediği gibi, hem okunuyor hem de tasvirlerine bakılıyordu ya da en azından bu niyetle yazılmış ve resimlenmişti.

Eserin yüksek sesle okunmak üzere yazıldığını düşündüren diğer ipuçları da metnin içinde yer alır. Mesela, Kenan Paşa'nın Gelibolu'ya girmesinin anlatıldığı bölümün başında Tulû'î şöyle seslenir dinleyicilere:

Gel ..... encümen-i kıssa-tırâza
Meks eyle biraz dut kulagun nagme-sâza

Gûş eyle ne dir hâce-i bâzâr-ı rivâyet
Zer-târ-ı sühen nâdire-bâfân-ı hikâyet [32]

Buna ilaveten Tulû'î hikâyelerine başlarken de çoğu zaman raviler, söz ustaları şöyle rivayet eder gibi daha çok halk edebiyatının kalıplarını kullanarak

[30] *Paşanâme*, v. 5b-6a.
[31] *Paşanâme*, v. 7a.
[32] *Paşanâme*, v. 13b-14a.

dinleyicilerine seslenir. Örneğin Kenan Paşa'nın Rodoscuk'a ulaşmasını anlattığı bölüme şöyle başlar:

Üstâd-ı sühan böyle ider nakl u rivâyet
Gel şehr-i Rodoscukdan işit tuhfe hikâyet[33]

Tulû'î'nin daha önceden nesir olarak yazılmış bir metni yeniden yazması da bu kullanım biçimiyle alakalı olmalıydı, yani Tulû'î olasılıkla var olan bir metni yüksek sesle okumak ya da anlatmak için uygun bir hale getirdi. Aslında, var olan metinlerin tekraren ve yeni bir üslupla çoğunlukla meddahlar tarafından yeniden yazılması Osmanlıların kullandığı bir yöntemdi. Bu yazım sürecinde eski metinler yüksek sesle okunmaya ya da anlatılmaya uygun olarak akıcı bir üslupla yeniden ele alınıyordu.[34] Tulû'î'nin bunun dışında yaptığı bir diğer şey ise daha önce nesir olarak yazılmış bir metni şiire çevirmesiydi ki bu da yine metnin kullanım biçimi ile alakalı olmalıydı. Aynı dönemde yeniden, yeni bir "dille" yazılan bir başka metnin girişinde söylenenler bu konu hakkında fikir üretmemizi kolaylaştırır.

Bu eser Yavuz Sultan Selim'in dönemini (1512-1520) anlatan Şükrî-i Bitlisî'nin *Selimnâme*'sidir. Bitlisî'nin *Selimnâme*'si aslında 1530 tarihinde tamamlanarak dönemin sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a (sal. 1520-1566) sunulur. 17. yüzyıl başlarında ise devrin meşhur hattatı Cevrî tarafından bu metin yeniden kaleme alınır ve eserin mukaddimesinde söylenenlere göre, yeniden yazılmasının sebebi Şükrî-i Bitlisî'nin eserinin eski bir Türkçe ile yazıldığından dolayı fetihlerin anlatımının artık zevk vermemesidir. Hüseyin Ayan (1981: 14) Cevrî üzerine yazdığı kitabında bu sözleri, haklı olarak, *Selimnâme*'nin edebiyat meclislerinde yüksek sesle okunmasına delil olarak gösterir. Bunun dışında, Cevrî mukaddimesinde Şükrî'nin eserini yeniden yazdığını, bu yeniden yazımda içeriğe müdahale etmediğini yani "sâhib-i te'lîf" değil, "sâhib-i tertîb" olduğunu uzunca anlattıktan sonra nazım olarak yazmanın faydalarına değinir ki benim tartışmam bakımından bu bölüm oldukça kıymetlidir:

Gerçi ekser nesr ile mektûbdur
Nazm ile amma dahi mergûbdur

Nesr ile terkîbi hatırdan gider
Nazm ile mazmûnına irmez zarar

Nesr ile takrîrde noksân olur
Nazm ile hıfz eylemek âsân olur[35]

Görüldüğü gibi burada geçmişte seleflerinin çoğunlukla nesir olarak yazdıklarını belirten Cevrî'nin ana vurgusu şiir şeklinde yazıldığı zaman eserin daha kolay ezberleneceği ve akılda kalacağı üzerinedir. Bu da *Selîmnâme*'nin yeniden yazılma sebepleri ile birlikte düşünüldüğünde eserin meclislerde yüksek

[33] *Paşanâme*, v. 11a.
[34] Bu konu daha önceki bir başka çalışmamda tartışılmıştı. Bkz. Değirmenci 2011: 7-43.
[35] Cevrî, *Selîmnâme*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum 1310, v. 5a.

sesle okunarak kullanıldığı savını güçlendirir. Bunun dışında Tulû'î'nin de benzer bir kaygıyla, yani akıcı bir okuma ve kolay ezberlenme endişesiyle, önceden nesir olarak yazılmış metni nazma çevirdiğini düşündürür.

V. Sonuç Yerine

Tüm bu tartışmalar gösteriyor ki, *Paşanâme* hem metni ve resimleri hem de hikâyesi, yani hazırlanma süreci ve kullanımıyla, erken-modern dönem Osmanlı sarayının siyasi yapısı, zevkleri ve kültürel eğilimleri hakkında pek çok şey söyler. Eserde anlatılan eşkıya hikâyeleri bir yandan salt tarihsel veri sağlarken diğer yandan da devrin sosyal yapısını anlamak için zengin bir kaynak niteliğindedirler. Bunun dışında yaşanan siyasi ve sosyal olayların -II. Osman'ın öldürülmesi gibi- yarattığı etkiyi takip etmek ve anlamak için son derece canlı resimler çizer bize. Sadece önemli siyasi gelişmeleri ve onların etkilerini değil, sosyal-kültürel yaşamı, bu yaşamın pratiklerini tahayyül etmek için de eşsiz olanaklar sunar.

Tüm bu özellikleri ile *Paşanâme* bir yandan üretildiği çağın toplumsal yapısına ayna tutarken diğer yandan da erken-modern dönem Osmanlı sarayının oluşturduğu/sunduğu sultani imgenin de kanlı-canlı temsilidir. Hatta sarayın/saraylıların himayesinde üretilen resimli kitap geleneğinin son halkasıdır bile denilebilir. Bu imge, hem metinde hem de tasvirlerde, dönemin genel kabulleri ile şekillenmiştir. Örneğin, sözde ve resimlerdeki IV. Murad'ın adaletine olan vurgu, aynı dönemde pek çok örneği yazılan nasihat edebiyatının genel kaygıları ile uyum içindedir. Yine, sultanın bu adaletini görevlendirdiği paşa eliyle dağıtması da, bu yazı boyunca tartışıldığı gibi, devrin siyasi konjonktürünün bir tezahürü olmalıdır.

Oluşan bu yazılı/görsel imgenin sunum biçimi ise, yani sultanın beğenisini kazanmak amacıyla hazırlanan bu eserin olasılıkla bir meddaha yazdırılması ve okunmak/anlatılmak üzere tasarlanması kendi çağının genel beğenilerine, buna ilaveten de IV. Murad'ın kişisel ilgilerine yakışır. Dönemin genel eğilimlerine uygundur, nitekim II. Osman için resimlenen Türkçe *Şehnâme*'nin mütercimi/yazarı da bir meddahtır mesela. Ne tesadüf ki, bu *Şehnâme*'nin mütercimi Meddah Medhî de *Şehnâme*'yi II. Osman için sadece tercüme etmemiş, sözlü gelenekte yaşayan pek çok yeni ilave ile akıcı bir üslupla yeniden yazmıştır. Benzer bir biçimde, I. Ahmed (1603-1617) ve II. Osman devrinde eserleri resimlenen Ganizâde Nâdirî (ölm. 1627) de hem kıssahan hem de kasideler yazan bir şairdir, tıpkı Tulû'î gibi.[36]

Görülüyor ki bu eğilim, bir sonraki dönemde, IV. Murad devrinde de devam etmiştir. Meddahlara ve meddah hikâyelerine epeyce düşkün olduğu bilinen IV. Murad'ın gözüne girmek için Kenan Paşa'nın başarılarını bir meddaha manzum olarak yeniden yazdırması, bu bağlamda hiç de şaşırtıcı değildir. Kahramanları arasında İstanbul'dan kaçan sipahilerin de olduğu bu renkli eşkıya hikâyelerinin

[36] Bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Değirmenci 2012.

meddahların ya da nedimlerin dilinden sarayda dinlenmesi ve bu hikâyeler üzerinden dönemin "ruhuna" da son derece uygun bir şekilde sultanın adaletinin her defasında yeniden üretilmesi, 17. yüzyılın sağladığı yeni şehir hayatının saraydaki tezahürü -ya da bu iki çevrenin kesiştiği ortak bir alan- olarak okunabilir mi? Nitekim Cemal Kafadar'ın (2012: 46) 17. yüzyılın toplumsal yapısı hakkında söyledikleri *Paşanâme*'yi bu yüzyıla konumlandırmak için anlamlı bir bağlam yaratır. Kafadar'a göre, 17. yüzyılda yeni bir şehirli toplum ve şehir hayatı ortaya çıkmıştır. Bu yeni hayat tarzı kahvehane, hamam gibi eski mekânlarda yeni sosyalleşme biçimleri ve de yeni sosyal kategoriler (şehirli-şehir oğlanı-çelebi-beşe-hatun gibi) üretmiştir. Bu yazının derdi bakımdan daha da önemlisi ise tüm bu değişimler sözlü ve yazılı kültürün yeni sohbetlere hitap eden biçim ve içerik arayışlarına girmesine sebep olmuştur. 17. yüzyılın ilk yarısında *Paşanâme*'nin de aralarında bulunduğu saray için resimlenen bir grup kitabın meddahlar/hikâyeciler tarafından, olasılıkla okunmak/ anlatılmak için yazılması, bu yeni biçim ve içerik arayışının bir sonucu olmalıdır.

Kaynakça

El yazmaları

Cevrî, *Selîmnâme*, İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum 1310.

Kelâmî, *Kitâb-ı Vakâyi-i Ali Paşa,* İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 612.

Tulû'î, *Paşanâme*, Londra British Library, Solane Add. 3584.

Yayınlar

Ayan, Hüseyin. *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1981.

Babinger, Franz. Ken'ān Pasha," *Encyclopedia of Islam*, IV (1976): 884-885.

Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Bağcı, Serpil, F. Çağman, G. Renda ve Z. Tanındı. *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.

Bağcı, Serpil. "Visualizing Power: Portrayals of the Sultans in Illustrated Histories of the Ottoman Dynasty," *Islamic Art*, VI (2009): 119-120.

Çelebioğlu, Âmil. "Ahmed Bîcan," *TDVİA*, 2 (1989): 49-51.

De Groot. "Redjeb Pasha," *Encyclopedia of Islam*, (fascicule 137-142), (1994): 480.

Değirmenci, Tülün. "Bir kitabı kaç kişi okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 13 (Aralık 2011): 7-43.

Değirmenci, Tülün. *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Dingeç, Emine. "XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeneler," *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Aralık 2009): 33-56.

Çağman, Filiz. "Sultan Sencer ve Yaşlı Kadın Minyatürlerinin İkonografisi," *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar: Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993: 87-116.

Fetvacı, Emine. "Enriched Narratives and Empowered Images in Seventeenth-Century Ottoman Manuscripts," *Ars Orientalis*, 40 (2011): 243-266.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, haz. Şevki Nezihi Aykut, III. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

Hammer-Purgstall, Joseph F. *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, 3. cilt, Pesth: C. A. Hartleben, 1836-38.

Hüseyin Tugi. *Musîbetnâme, Tahlil-Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Kaçar, Mücahit. "IV. Murâd Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü bir Gazâ-nâme: Tulûî'nin Paşanâme İsimli Eseri," *Türkiyat Mecmuası*, 21 (Bahar 2011): 267-280.

Kafadar, Cemal. "Sohbete Çelebi, Çelebi'ye mecmûa," *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII. Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı*, haz. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru ve A. E. Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz, 2012: 43-52.

Karateke, Hakan. "*Seyahatname*'deki popüler dinî kitaplar," *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012: 200-240.

Levend, Agah Sırrı. *Gazavat-Nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-Namesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.

Majda, Tadeusz. "Rålamb'ın Türk kıyafetleri Albümü," *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658,* ed. Karin Ådahl, çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006: 196-265.

Marushiakova Elena, Vesselin Popov. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri 3*, haz. Nuri Akbayar, trans. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Meredith-Owens, G. M. "Ken'ān Pasha's Expedition against the Cossacks," *The British Museum Quarterly*, XXIV/3-4 (1961): 76-82.

Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, II. cilt, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Peirce, Leslie. *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Rieu, Charles. *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra: British Museum, 1888.

Titley, Norah. *Miniatures from Turkish Manuscripts, A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, Londra: British Library, 1981.

Sağırlı, Abdurrahman. *Mehmed bin Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000.

Sıdkî Paşa. *Gazavat-ı Sultan Murâd-ı Râbi' (IV. Murad'ın Revan Seferi),* haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2006.

Şerifgil, Enver M. "XVI. Yüzyıl'da Rumeli Eyâleti'ndeki Çingeneler," *Türk Dünyası Araştırmaları*, 15 (Aralık 1981): 117-144.

Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi. *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Doç. Dr. Ziya Yılmazer, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Öz: Bu yazıda, 17. yüzyıl ortalarında, IV. Murad'ın sarayında, Tulû'î adlı bir şair tarafından yazılan ve dönemin vezirlerinden Kenan Paşa'nın Rumeli'nde eşkıya ile yaptığı mücadele ve Karadeniz'de Kazaklar üzerine düzenlediği deniz seferinin anlatıldığı *Paşanâme* adlı resimli kitap, devrin genel beğenileri, kültürel eğilimleri ve siyasi konjonktürü dikkate alınarak tanıtılmış ve tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Tulû'î, *Paşanâme*, 17. yüzyıl, Kenan Paşa, eşkıyalık, 17. yüzyıl Osmanlı resim sanatı

Tulû'î's *Paşanâme* and Strories of Banditry from the 17th Century

Abstract: This article presents an illustrated book, *Paşanâme*, produced in the seventeenth century in the Ottoman palace by a poet named Tulû'î during the reign of Murad IV. By reference to the political context and cultural tendencies of the period, the essay also discusses the content of the manuscript which accounts the fight of Kenan Paşa, a vizier of the time, against the bandits of the Balkan provinces and his naval expedition on the Cossaks of the Black Sea.

Keywords: Tulû'î, *Paşanâme*, seventeenth century, Ottoman Empire, Kenan Paşa, banditry, 17th century-Ottoman painting

EŞKIYA!

BİZE Osmanlı mirası eşkıya... Gençler kelimenin esasını bilemez: Eşkıya, şakî'nin çoğuludur; «dağ haydutları» diye tanımlıyabiliriz. Gazetelerimizde eşkıya haberleri artık demirbaş olmuştur. Tanrının her günü, büyüklü küçüklü puntolar harb tebliğleri gibi okurların gözlerine ilişir:

— Jandarma, eşkıya ile çarpıştı!

Kaç ölü? Kaç yaralı? Orasını sormayın artık. Eşkıya derdine bir son vermek için komando birlikleri yetiştirip Doğu'ya yolladık, ama Hürriyet gazetesi muhabirinin bildirdiğine göre eşkıya:

«— Komando dedikleri meğer jandarma imiş, biz jandarmayı doğduğumuzdan beri tanırız» diyormuş.

Eşkıya eskiden nasıldı? Pala bıyıklı, çapraz fişekli, palası belinde, silâhı elinde, şalvarlı poturlu, cepkenli külâhlı bir âdem... Şimdi eşkıya da modernleşti: En son model otomatik silâhlar, makineli tüfekler, dürbünler, subay elbiseleri, gözlükler... Hani şakîler yakında radar kullanmaya başlarlarsa şaşmayalım. Ne demiş büyüklerimiz:

— Zaman sana uymazsa, sen zamana uy!

Böylece on dokuzuncu yüzyılın Osmanlı İmparatorluğundan yirminci yüzyılın Cumhuriyetine varıp, 1967 Türkiye'sinde modern eşkıya masallarına devam etmek gibi bir tuhaflığı devam ettirmekteyiz.

İçişleri Bakanımız Doğu'ya uçmakta, eşkıya dâvâsının peşinde dolaşmakta, Cumhuriyeti kuranlardan İsmet Paşa, İçişleri Bakanını gördüğü yerde sormaktadır:

«— Eşkıya işi nasıl?»

Bu soruya verilecek en iyi karşılık sanırız ki şöyle olmalıdır:

— İyidirler Paşam! Sağlığınıza duacıdırlar, «Allah devlete millete zeval vermesin» diyorlar!

Şaka değil, eşkıyalık Doğu illerimizin vazgeçilmez mesleklerinden biri halindedir. Çocuklara küçükken:

— Ne olacaksın oğlum büyüyünce? diye sordunuz mu, yavrucak:

— Ya eşkıya, ya kaçakçı? diye cevap verirse şaşmayalım.

Çünkü yoksul Doğu illerimizin yoksul halkı ne yapacağını, ne edeceğini bilememektedir. Eşkıyalık ve kaçakçılık salgını ortasında yalpalaya yalpalaya, pusulasız ve kaptansız, gelecek yıllara doğru yelken açmış bir gemide ufukları gözlemektedir.

Ama pek sevgili Akbaba okurları! Bütün bu yazdıklarımızı okuduktan sonra:

— İlâhi Akbaba! Şu şakacılığını bir türlü elden bırakmazsın! Ayol bu zamanda şehirdeki eşkıya dağdakine rahmet okutuyor. Şehirde güpegündüz ahaliyi soyanlar varken sen kalkmış mâsum dağ eşkıyasını diline dolarsın.. derseniz...

Yerden göğe kadar haklısınız.

Gerçekten şehir eşkıyası en kalabalık caddelerde vatandaşa pusu kurmuş gibidir. Şu onbeş liralık malın üstündeki yüz liralık etiket şehir eşkıyasının marifetidir, şu iki ayda delik deşik olan asfalt yol şehir eşkıyasının eseridir, şu mâsum yavruyu sarhoş kahkahaları arasında çiğneyen otomobili şehir eşkıyası kullanıyor, Amerikan pazarlarını tıklım tıklım dolduran kaçak malları piyasaya süren şehir eşkıyasıdır, imar plânını rüşvetle değiştirtip apartmanını caddenin göbeğine oturtan şehir eşkıyasıdır, vatandaşın sütüne, etine, peynirine ve her çeşit gıdasına hile karıştıran şehir eşkıyasıdır, çarşıdan satın aldığımız pabucun altına çürük kösele yapıştırmak şehir eşkıyasının marifetidir, yüze aldığını bine satmak şehir eşkıyasının başarısıdır, gecekondu ticareti yapmak şehir eşkıyasının buluşudur... Sanki her köşe başında bir karşınıza dikilip bağıracaktır şehir eşkıyası:

— Eller yukarı!

Şehir eşkıyasının tüfeği görünmez, tabancası yoktur, bıçağa sürmez elini... Ama hepimizi öylesine soyar ki, dağ eşkıyası bu soygun karşısında parmak ısırır.

Ne diyelim, cümlemizi Tanrı şehir eşkıyasından korusun!

Eğer bu dua tutmazsa sevgili okuyucular, o zaman yapacağımız bir şey kalıyor: Şehir eşkıyasının şerrinden başımızı alıp dağlara savuşmak ve dağ eşkıyasının himayesine sığınmak.

AKBABA

Akbaba – 16 Ağustos 1967

Âsi ve Eşkıya: Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa 1825-1834

Şerif KORKMAZ*

I. Giriş

İnsanlık tarihi zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, bunun için hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarar vermeyi bir uğraş, yaşam biçimi haline getirme eğilimlerinin çeşitli biçimlerine şahit olmuştur. Siyasi istikrarsızlık dönemleri, ekonomik zorluklar ve belli türdeki aşiret yapılarının bu tür şiddet biçimlerinin yoğunlaşmasında temel faktör olduğunu biliyoruz. Genel olarak soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca kesen gruplar için İslâm tarihinde "yol kesen" anlamında "harrâbe" veya "kuttâ't-tarîk" tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılarda ise ikinci tabire rastlanmakla birlikte bu tip faaliyetlerde bulunanlara daha ziyade "şakî" ve bunun çoğulu olarak "eşkıyâ" denmiştir (Bardakoğlu, 1995: 463).

Mevcut kaynaklarımız Anadolu'da 16. yüzyıldan itibaren Celalî, Levent, Suhte ve Kapısız adı verilen grupların iktisadi darlık sebebiyle şehir, kasaba ve köylerde asayiş ve düzeni bozduklarına işaret etmektedir. Aynı kaynaklar, yerel idarecilerin baskılarının da eşkıyalık ve soygunculuğun artmasında etkili olduğunu ilave eder. Dönemlerinin benzer kaynakları ve devletin çeşitli kayıtları Tanzimat'a kadar ad ve şekil değiştirerek bu tür şiddet biçimlerinin devam ettiğini belirtir (Akdağ, 1995: 33-503). Hepsi, Anadolu'daki asayişsizlik ve mütegallibe hareketlerinin artmasında, devlet memurlarının kanunsuz vergi

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

toplamalarının, halkın mal ve paralarının cebren zapt etmelerinin büyük rol oynadığını vurgular. Gerçekten de 17. yüzyılın ilk yarısında bilhassa yaygınlaşan eşkıya eylemleri Anadolu'daki kurulu toplumsal düzeni bozmuş, büyük kitlelerin yerlerini terk edip başka bölgelere veya şehirlere göç etmesine yol açmıştır. Kırsalda yerinden olan kitlenin önemli bir kısmı için ise eşkıyalık bizatihi bir seçenek oluşturmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülen başıboş leventler ve sekbanlar karışıklıklara ve birçok şikayetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde Kürt ve Türk aşiretleri kendi içlerinden çok sayıda eşkıya çıkarmıştır (Özkaya, 1994: 59-98; Özkaya, 1985: 241-290).

19. yüzyıl, önceki iki asırda başlayıp devam eden sorunların her alanda etkilerinin daha şiddetli hissedildiği bir dönemdir. Mirî toprak düzeninin bozulması neticesinde yerine ikame edilen malikâne ve iltizam sistemleri merkezî otoritenin taşrada zayıflamasına, Anadolu'da bu yolla mali açıdan güçlenen bir sınıfın doğmasına neden olmuştu. Bu durumu pekiştiren diğer bir uygulama ise 17. yüzyılda Enderunlu vali tayini sisteminin yerine her sancak veya vilayetin ileri gelenlerinin arasından birinin atanmasının yaygınlaşmasıydı. Bu, yönetime yeni güçlerin de katılması anlamına gelmekteydi. Ayan olarak adlandırılan bu yerel güçler öteden beri kapılarında kalabalık bir kapı halkı beslemekteydi. Ayanlar kapı halkının masraflarını halka yükledikleri gibi bu gücü bazen rakiplerine ve devlete karşı isyanda da kullanmaktaydılar (Kaya, 2006: 239,240). II. Mahmud devri başlarındaki Rus savaşı, 1821'de başlayan Mora isyanı, 1827'de Navarin'de Osmanlı ve Mehmed Ali Paşa donanmalarının yakılması ve 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı devletin ekonomik, askerî, idari bünyesini bilhassa sarsmıştır. Bu arada 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yeni bir güvensizlik ortamı doğmuştur. Savaş masraflarının çoğu Anadolu halkına yüklenmiş, vergiler sürekli artırılmıştır (Karal, 1995: 98-121). Osmanlı-Mehmed Ali Paşa savaşı ise Anadolu'daki asayiş ve düzenin iyice bozulmasına yol açmıştır. İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusu Suriye'yi kolayca ele geçirdikten sonra, Temmuz 1832'de Belen'de Hüseyin Paşa kuvvetlerini mağlup etmişti. Böylece Adana, Maraş ve Urfa tarafları İbrahim Paşa'nın kontrolüne girmiş ve Mısır ordusu Konya'ya doğru ilerlemiştir. Şehir ve civarı kolayca teslim olmuş, halk onu bir dost ve bir kurtarıcı olarak karşılamıştı. İbrahim Paşa'nın sistemli propagandası Anadolu halkını hükümet merkezinden soğutmayı hedeflemiş, Anadolu'nun diğer taraflarını da kendisine tabi kılmak istemiştir. İşte bu sırada Kastamonu ve civarında Tahmiscioğlu Hacı Mustafa ve kardeşi faaliyete geçmişlerdir. Tahmiscioğlu isyanı, Pehlivanlı Aşireti Beyi Halid'in isyanı, Tuzcuoğulları isyanı İbrahim Paşa tarafından desteklenmiştir (İlgürel, 1969: 15-16).

Vakanüvis tarihlerinde 16. ve 17. yüzyıllarda hareketlenen eşkıyalık olgusuna dair oldukça önemli bilgiler vardır. Fakat 19. yüzyıldaki eşkıyalarla ilgili Cevdet Paşa ve Ahmed Lütfi Efendi'nin verdiği bilgiler çok kısa ve yetersizdir. Bu nedenle, sadece vakanüvis tarihlerine dayanarak yapılan çalışmalar bu asrın eşkıyaları ve eşkıyalığını uzunca bir süre karanlıkta bırakmıştır (Uluçay, 1968: 6).

Kadıkıran Mehmed Ağa isyanı hakkında da *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* ve *Takvîm-i Vekayi'*de çok az bilgi yer almaktadır. Bu bakımdan başlıca kaynağımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hatt-ı Humâyûn tasnifi olmuştur.

II. Kadıkıran'ın Mehmed Ağa ve İsyanın Başlaması

Kaynaklarda Kadıkıran Türkmen aşiretine mensup bir delilbaşı sergerdesi olarak geçmektedir. Mehmed Ağa'ya, "Kadıkıran" sıfatının niçin ve nasıl verildiğine dair kaynaklarda bir bilgi yoktur. Arşiv vesikalarında geçen "Mülga Delilbaşı, Sergerde-i Delilân, fi'l-aslı Delil Sergerdelerinden Kadıkıran Mehmed Ağa" ifadeleri, Kadıkıran'ın daha önce delilbaşılık yaptığını göstermektedir. Belgelerde Kadıkıran hakkında "Kadıkıran nâm asâkir sergerdesi, Kadıkıran şakîsi, Kadıkıran nâm habîs, Kadıkıran nâm hâin ve erbâb-ı şekâvetten Kadıkıran" tabirleri de kullanılmıştır (BOA, HH, 689/33379, A: 468/22853, B-F: 468/22852, A: 468/22851, A). *Takvîm-i Vekâyi'*de "mülakkab-ı şakî-i fertût (kocamış, bunak lakaplı şakî)" olarak tanımlanan Kadıkıran'ın o sırada epeyce yaşlı olduğu anlaşılmaktadır (*Takvîm-i Vekayi*, 70: 1249).

İyi bilindiği üzere, eyalet ve sancakları idare eden dirlik sahiplerinin maiyetlerine "kapu" adı veriliyordu. Memleketi layıkıyla idare etmek, asayişi temin etmek, eşkıyayı yakalamak bakımından da paşa kapısının kuvvetli bulunması icap ediyordu. 17. yüzyıldan evvel paşa kapularında bulunanlar sarıca ve sekbanlardı. Kapulara sonraları Yörük, Türkmen ve vergi vermeyen halk da girmeye başlamıştı. 1775'de kapularda yalnız enderun, tüfekçi, gönüllü ve deliller hizmet etmeye başlamıştır (Uluçay, 1955: 71-78). Kadıkıran'ın da mensup olduğu delillik, III. Selim döneminde yeniden düzenlenerek sayıları azaltılmak istenmiştir.[1] Fazla miktardaki delil ve delilbaşıların bir kısmının memleketlerine gönderilmeleri emredilmiştir. Bunlar evlerine dönerek işleriyle uğraşacaklardı. Bu emre uymayıp, memleketlerine gitmeyen "kapısız deliller" yeniden ocaklarına dönmek isterlerse kabul edilmeyeceklerdi. Eğer bunlar eşkıyalık yapıp halkı rahatsız ederlerse üzerlerine askerle varılıp te'dip edileceklerdi. Bu anlamda birkaç ferman yayınlanmışsa da olumlu sonuç alınamamıştır. II. Mahmud döneminde de delil grubuna mensup eşkıyalar Anadolu'nun her yerinde halkı soymaya, yol kesip ırza geçmeye kasaba basıp, ateşe vermeye devam etmişlerdir. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Anadolu'ya dağılan ocak mensupları, çoğu yerde delillerle birleşerek soygun yapmayı sürdürmüşler, Yunan isyanının devam etmesi ve araya Osmanlı-Rus savaşının girmesi içeride yeterli önlemlerin alınmasını güçleştirmiştir. Ancak savaşın sona ermesiyle (1829) II. Mahmud, yayınladığı bir fermanla delilliği resmen ortadan kaldırmıştır (Çadırcı, 1991: 63-72).

[1] Deli veya Delil askerî teşkilatı Osmanlı İmparatorluğu'nda eyalet askerleri kategorisinde bir çeşit hafif süvari birlikleriydi. Deliller genellikle iri yapılı, cesur, gözükara kişilerden oluşuyordu. Giyim kuşamlarıyla göz korkutucu Deliller genellikle serhat bölgelerinde faaldiler. Bkz. Abdullah Turhal, *Osmanlının Muhteşem Süvarileri: Deliler*, İstanbul: Doğan Kitap, 2011.

Kadıkıran hakkında en eski belge 5 Kasım 1825 tarihlidir. Hacıbektaş-ı Veli Dergâhı Şeyhi Mehmed Hamdullah Efendi'nin, Karaman valisine gönderdiği bir yazıda Kadıkıran'ın adı zikredilmiştir. Babasının eşkıyalar tarafından haksız yere öldürüldüğünü belirten şeyh, "Hakkında irâde-i seniyye taalluk eden sergerde-i delilân Kadıkıran nâm hâin başına vâfir Türkanlı ekrâdı eşkıyâların cem'edip Keskin Kazası'na hasârât-ı küllî ettiğini" yazmaktadır. Bu ifadeden Kadıkıran hakkında daha önce bir ferman çıktığı anlaşılmaktadır. Kadıkıran'ın Keskin ve civarında ahaliye büyük zararlar vermesi üzerine, Ankara Valisi Nurullah Paşa delilbaşısını göndermiştir. Ancak bunlar Kadıkıran'a yenilmiş, daha sonra Delilbaşı Kulaksız Mehmed Ağa, Koçhisar tarafına yönelen Kadıkıran'a gece baskını yaparak kendisini perişan etmiş ve avenesini dağıtmıştır. Kadıkıran yedi sekiz süvarisiyle kaçmayı başarmıştır (BOA, HH, 510/ 25037-A). Bir yıl sonra Kadıkıran, Ankara sancağında etrafına topladığı eşkıya ile Bâlâ kasabasını basmıştır. Halk karşı koymuş, çatışmada en az halkın on beygiri telef olmuş, bir kişi ölmüş, birkaç kişi de yaralanmıştır (Çadırcı, 1991: 67; Çadırcı, 1980: 49).

Bu hadiselerden sonra uzun süre Kadıkıran'ın faaliyetleri belgelere yansımamıştır. 1831 yılında Kadıkıran Şam Valiliği'ne tayin edilen Mehmed Selim Paşa'nın başıbozuk sergerdesi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*'nde, "Vukû'-ı İhtilâl-i Şam" bahsinde Şam halkının Selim Paşa'nın başıbozuk sergerdeleri Kadıkıran ve Hacı Ömeroğlu'nun hanelerine saldırarak onların şehirden uzaklaştırılmalarını istedikleri görülmektedir. Ancak Selim Paşa bu isteği kabul etmeyerek gelenleri hapsetmiş, bunun üzerine galeyana gelen ahali saraya hücum ederek Selim Paşa'yı öldürmüştür (Ahmed Lütfi Efendi, 1999: 684-685).

1832'de Şam, Halep, Mısırlı İbrahim Paşa tarafından zabt edilince, Kadıkıran tekrar Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştır. Zaten Osmanlı Devleti de Kadıkıran'ı ordu hizmetine çağırmıştır. Nitekim Ocak 1833 tarihli bir mektupta Kadıkıran devlete canla başla hizmet ettiğini söyleyerek bağlılığını bildirmiştir. Mektuba göre, Osmanlı-Mehmed Ali Paşa savaşı başlayıp Kadıkıran Ordu-yı Humâyûna çağrılınca hemen kabul etmiştir. Kadıkıran, 3000 süvari ve piyade askeriyle Malatya tarafındayken Osmanlı ordusunun yenildiği haberini almıştır. Bunun üzerine orduya katılmak yerine Çankırı ve Ankara sancaklarına gitmiştir. Mektubun sonunda Kadıkıran, adamlarının çıplak ve perişan olduğunu, devlet uğruna düşmanla savaşmaya giderken şimdi sadakaya muhtaç hale geldiklerini belirterek yardım istemektedir. Kadıkıran ve adamları, Çankırı ve Ankara sancaklarında serseri bir şekilde gezerek ahaliye zarar vermeye başlamıştır. Bunun üzerine belli bir süre kalması için Mihaliç (Karacabey) kazası civarına gönderilmiştir (BOA, HH, 467/22843, 22843, A).

Kadıkıran'ın Çankırı ve Ankara'dan uzaklaştırılmak istenmesinin en önemli sebebi Tahmiscioğlu ve Pehlivanlı Aşireti'nden Halid Bey'in bölgedeki isyanlarıdır. Devlet Kadıkıran'ın bunlara katılmasından korkmuştur. Kastamonu ve civarında Tahmiscioğlu Hacı Mustafa ve kardeşi faaliyete geçmişlerdir.

Deliler,
Codex Vindobonensis
[8626 /Avusturya Milli Kütüphanesi]

Tahmiscioğlu isyanı ile Halid'in isyanı arasında büyük bir benzerlik olup her ikisi de Mehmed Ali Paşa ve oğlunun gayelerine hizmet etmektedir. İbrahim Paşa Anadolu'da devlet merkezine ilerlerken ordusunun ulaşamadığı yerlerde bu çeşit vasıtalarla isyan ve ihtilaller çıkarıyordu. Halid Bey, Ocak 1833'te Bozok sancağının mühim bir kısmını ele geçirmiş, adamları bir gece Yozgat'a girmiş ve Aksaraylı Hacı Bekir namında biri şehre mütesellim tayin edilmiştir. Ürgüp, Nevşehir, Niğde eşkıyalar tarafından ele geçirilmiştir. Mısırlı İbrahim Paşa'nın himayesine sığınarak halkı isyana teşvik eden, şehirleri zabteden Halid, kuvvetinin yetişmediği yerlerde de tehdit mektupları yazarak gözdağı vermek istemiştir. Bunlardan biri de Şubat 1833'te Çankırı mütesellimine yazdığı mektuptur. Bu mektupta Halid, Çankırı sancağının İbrahim Paşa tarafından uhdesine verildiğini yazmaktadır (İlgürel, 1969: 14-21).

Kadıkıran ve adamları Mihaliç bölgesinde eşkıyalık yapmaya başlayınca bir an önce uzaklaştırılması için vali, seraskerliğe yazı yazmıştır. Serasker Paşa'ya göre, bu gibi başıbozukları hiçbir vezir istihdam etmek istememekteydi ve başıbozukların devlete bir yarar sağlamayacağı aşikârdı. Ancak Kadıkıran'a istediği verilmezse, ümitsizliğe düşerek isyan edebilirdi, bu yüzden Kadıkıran'ın gönlü hoş edilerek ve talep ettiği aylık verilerek mesele çözülmeliydi. Öte yandan Kadıkıran ve adamlarının Mihaliç'te kalması boş yere para, zahire telefi ve fukaraya yük demekti. Serasker Paşa'ya göre, Kadıkıran'ın hemen Konya tarafına veya Çankırı, Viranşehir (Gerede) Mütesellimi Hasan Çavuş-zâde Hüseyin Ağa maiyetine gönderilmesi ve Kastamonu isyanının (Tahmiscioğlu) bastırılmasına yardımcı olması uygundu. Bunun için Kadıkıran'a biraz para verilerek önce Viranşehir, daha sonra Sivas tarafına gönderilmesi Sadaret'e yazıldı. Sadaret'in münasip görmesi üzerine, Bursa mutasarrıfı Hacı Ali Paşa'ya bu konuda bir irade gönderilmiştir. Bu arada Kadıkıran'ın istediği Halep Valisi

Mehmed Paşa'nın maiyetinde çalıştığı sırada birikmiş olan 116.000 kuruş ulufesinin 40.000 kuruşu hemen, geri kalanı Çankırı'ya vardığında verileceği taahhüt edildi (BOA, HH, 369/20365:467/22834). Bu sırada Söğüt kazasında bulunan Kadıkıran hemen çağrıldı ve giderken uğradığı mahallerdeki fukarayı rahatsız etmeyip, devlete güzel hizmetlerde bulunursa padişah katında emeğinin zayi olmayacağına dair nasihatlerde bulunuldu. Ayrıca Kadıkıran'dan bir an önce mütesellime katılması, gerekirse isyanı bastırmak üzere Kastamonu'ya gelen Trabzon Valisi Osman Paşa hizmetinde çalışması istendi (BOA, HH, 909/39793).

Kadıkıran Çankırı'ya gitmeden Tahmiscioğlu isyanı (15 Şubat 1833) bastırılmıştı. Kadıkıran Bolu'ya vardığında isyan bölgesine gideceğini odabaşısı vasıtasıyla mütesellime haber vermiştir. Çankırı mütesellimi ise isyanının bittiğini, Kastamonu'da yeterli askerin bulunduğunu, kendisine ihtiyaç kalmadığını bildirmiştir (BOA, HH, 689/33379: 33379, A, P). Bu arada Kastamonu eşrafı ve ahalisi Kadıkıran'ın şehirlerine geleceğini duyunca korkmuşlar ve Çankırı mütesellimine mektup yazmışlardır. Kastamonu nakibüleşrafı ve ulemadan Keskinzâde Ahmet Efendi'nin, gönderdikleri mektupta, Kadıkıran'ın kendisine muhalefet edenleri darb edip, mal ve eşyalarını gasp ederek hanelerini yaktığı, ahalinin kendi işleriyle iştigal ettiği, padişaha duacı oldukları ve hiçbir zaman eşkıya takımına yardım etmedikleri ifade ediliyordu. Bunun dışında Kastamonu eşrafına mensup 30 kişi Tahmiscioğlu isyanı bastırıldığı için bir teşekkür mektubu yazarak, isyan yüzünden perişan olduklarını belirterek, Kadıkıran'ın sancaklarına gönderilmesini istemediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Viranşehir ve Çankırı Mütesellimi Hüseyin Ağa, Şubat 1833'te seraskerliğe birbirini müteakip iki yazı göndererek, Kadıkıran'ın eskiden beri fukaraya eza ve cefayı alışkanlık haline getirdiğini belirtilmiştir. Bu yazılar üzerine Seraskerlik ve Sadaret, Tahmiscioğlu isyanı bittiği için, Kadıkıran ve adamlarının bölgede istihdam edilmesine ihtiyaç kalmadığına karar verdi ve bunların şimdilik memleketlerine dönerek çift ve çubukla meşgul olmaları istendi. Kadıkıran ise münasip bir mahalde ikamet edecek ve daha önce verilen 40.000 kuruş dışında kendisine para verilmeyecekti. Fukarayı Kadıkıran'ın zulmünden kurtarmak için az bir para verilerek razı edilecek, mümkün olmaz ise o vakit gereği yapılacaktı (BOA, HH, 689/33379, M, O).

Bu hadiselerden sonra Kadıkıran, Malatya tarafına gitmiş; ancak orada da uzun süre kalmamıştır. Sivas valisi ise Kadıkıran'ın Malatya'dan ayrılarak Sivas tarafına geldiği istihbaratını almıştır. Bunun üzerine validen Kadıkıran'ı hapsetmesi veya istihdam etmesi istenmiştir. Vali, Kadıkıran'a Çankırı mütesellimi yanında iken işlemiş olan aylıklarını vereceğini bildirmiş ve yerinde kalmasını istemiştir. Ancak Kadıkıran, Ordu-yı Humâyûn tarafına gideceğini söyleyerek bu isteği reddetmiştir. Sivas sancağı hududundan geçip Bozok sancağı köylerine giren Kadıkıran, fukaraya zulüm ve eziyet ederek îrâd toplamıştır. Kadıkıran'ın Bozok sancağına tecavüz eden diğer eşkıyalarla (Tahmiscioğlu ve Pehlivan Aşireti'nden Halid) birlikte hareket edebileceği mülahazasıyla Kayseri'ye çağrılmıştır. Ayrıca Kadıkıran'a işlemiş aylığının

yarısının gönderileceği de vaat edilmiştir. Fakat Kadıkıran buna da rağbet etmeyerek ortadan kaybolmuştur. Sivas valisi, Kadıkıran nerede ortaya çıkarsa irade gereği çağırıp istihdam veya tard etme hususunda gayret göstereceğini belirtmiştir (BOA, HH, 688/33377, C).

Daha sonra Kadıkıran tekrar Çankırı mütesellimi maiyetine girmiştir. Mart 1833'de Delilbaşı Hasan Yazıcı, Koca Arap, Kara Sancakdar, Kalecikli eşkıyalardan Kirli Hacı Ali, Keskin Ayanı Hacı Emin, Ali Bey, Semuzoğlu, İskilip Voyvodası Esir Hüseyin ve Ayanı Tepe Hatapoğlu Mustafa ile Tahmiscioğlu'nun adamları Çankırı'yı ele geçirmek üzere bir araya gelmişlerdir. Bu eşkıyalar, Çankırı köyleri ahalisine tehdit mektupları göndererek kendilerine itaat etmelerini istemişlerdir. Çankırı mütesellimi, eşkıyaların şehre saldırmalarını önlemek için Tüfenkçibaşı İbrahim Ağa'yı 500 güzide süvari ve 1000 piyade ile üzerlerine göndermiştir. Daha sonra söz bilir iki adamını asilere göndererek eşkıyalıktan vazgeçmeleri hususunda nasihatlerde bulunmuştur. Eşkıyalardan Hasan Yazıcı, Çankırı civarından hayvan çalmış, kervanları vurmuş ve mütesellime üzerine varacağına dair tehdit mektupları yazarak gözdağı vermiştir. Eşkıyaların nasihatleri dinlemeyecekleri ve muharebe etmeden bertaraf edilemeyecekleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Çankırı mütesellimi, Bolu Sancağı Mütesellimi Elhac Ahmet Ağa'dan 500 güzide süvari, top ve topçular istemiştir (BOA, HH, 419/21658,C: 421/21713, A). Nisan 1833 tarihinde Kadıkıran bu eşkıyalara "ya gelin ya da topraktan çıkın" diye haber göndermiştir. Adı geçen on dört bölükbaşı ve delilân "Biraderim Mehmet Ağa hazretleri, bu taraftan cümle bölükbaşı ağa ve cümle garib yiğitler selam dualar edip hatır-i şerifinizi sual ederler" diye başlayan mektuplarında "Serseri gezmediklerini, Mısırlı İbrahim Paşa'nın emirleri üzerine görevli olduklarını" belirtmişlerdir. Bu mektuptan eşkıyaların Kadıkıran'a saygı gösterdikleri anlaşılmaktadır (BOA, HH, 690/33403, E).

Kısa bir süre sonra devlet, Çankırı ve Viranşehir müteselliminden Kadıkıran'ı Sivas tarafına göndermesini istemiştir. Aynı zamanda Sivas valisi de Kadıkıran'ın tarafına gönderilmesini içeren bir yazıyı mütesellime göndermiştir. Çankırı'da eşkıyalarla mücadele etmekte olan Kadıkıran, Sivas Valisi Osman Paşa'ya "irâde ile bu tarafa memuren geldimse yine irâde ile giderim" diye red cevabı vermiştir. Bu arada Kadıkıran'ın askerleri hem kendisine hem de Çankırı mütesellimine ulufelerini alamadıkları için kızgındılar. Bundan dolayı Kadıkıran'ın kırılıp eşkıyalar tarafına meyledeceğinden korkan mütesellim, 3000 askerin 2 aylık ulufesi olan 25.000 kuruşu vermiştir. Mütesellime göre Kadıkıran devlete hizmet ve sadakat etmek gayretindeydi. Başka yerlerde fukaraya her ne kadar yük olmuş ise de uhdesinde bulunan yerlerde kendisine itaat etmişti. Öte yandan mütesellim de parasızlıktan şikâyetçi olup Kastamonu'daki oğlu Musa Ağa'nın ve kendi maiyetindeki askerlerin masraflarını karşılayamaz durumdaydı. Devlete hizmet ve sadakatin bir görev olduğunu bilerek, borç alarak ulufeleri ödemişti. Bu yüzden naçar kaldığını belirten mütesellim, Kadıkıran'a dağıttığı ulufelere mahsuben para gönderilmesini İstanbul'dan istedi (BOA, HH, 421/21713, B: 419/21658, B).

Anadolu'da ilerleyen Mısırlı İbrahim Paşa'nın yaptığı yardım ve propagandalarla bazı delilân ve bölükbaşıları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırdığı bilinmektedir. Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, İbrahim Paşa etraftaki asker ve memurlarını çağırarak geri dönüş hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Buna rağmen, Mısır askerleri Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde delilân ve bölükbaşıların yardımıyla, asayişi bozmaya devam etmekteydiler. Çankırı bölgesine Mısırlı İbrahim Paşa'nın çuhadarı saldırmış, mütesellim Kastamonu tarafına çekilmek zorunda kalmıştır. Mütesellimin dağınık olan askerini takip eden Delilbaşı Hasan Yazıcı'nın süvarileri Koçhisar (Ilgaz) kasabası yakınlarında, Trabzon Valisi Osman Paşa'nın tatarını yakalayıp tahrirât torbasıyla emanet akçesini gasp etmişlerdir. Mısırlı Küçük İbrahim Paşa'nın silahdârı ve maiyetindekiler, Bozok Mütesellimi Şakir Bey ve iki üç adamını yakalamıştır. Bunların salıverilmesi rica olunduğunda Mısırlı İbrahim Paşa emriyle hapsedildiklerini ifade etmişlerdir. Yine Mısır tebaasından olup Kayseri'de bulunan Ahmet Bey, 1000 kadar süvari ve piyade askeriyle Yozgat'a gelmiştir. Ayrıca Çankırı tarafındaki Mısır askeri arasında Kastamonu'ya da asker sevk olunacağı konuşulmaktadır. Bütün bu olayların anlaşmaya aykırı olduğu Mayıs 1833'de Mısır Mühimmât-ı Harbiye Nâzırı Emin Efendi'ye bir yazıyla bildirilmiştir. Yazıda bu gibi çirkin hadiselerin bir an önce son bulması, ahalinin asayişinin sağlanması, Mısır askerlerinin bu bölgelerden çekilmesi, hapsedilen Bozok Mütesellimi Şakir Bey'in hemen serbest bırakılması istenmiştir. Daha sonra Bozok Mütesellimi Şakir Bey salıverilmiştir (BOA, HH, 382/20581, D).

Osmanlı Devleti, eşkıyalığın bastırılması konusunda her zaman son derece pragmatik davranmıştır. Önce mahalli güçlerce isyan bastırılmaya çalışılır, olmazsa merkezden bir vezir serdar tayin edilerek eşkıya bertaraf edilme yoluna gidilirdi. O da olmazsa devlet eşkıya ile pazarlığa oturur ve ona mansıp vererek affeder ve devlet kadrosuna alırdı (Ünal, 2009: 28-29). Kadıkıran meselesinde de bu tür yaklaşımlara şahit olmaktayız. Devlet, Anadolu'da Mısır ordusu ve çeşitli isyan hareketleriyle uğraştığından Kadıkıran'ın isyan etmesi veya asilere katılmasını engellemek için oyalama yoluna gitmiştir. Bu yüzden Kadıkıran'ın kanunsuz hareketleri görmezlikten gelinmiş, yakalanması hakkındaki ferman hemen çıkmamıştır. Kadıkıran da mütesellimlik veya voyvodalık gibi görevler isteyerek devletle anlaşmaya çalışmıştır. Bu amaçla Kadıkıran padişaha ve mütesellimlere mektuplar yazmıştır. Padişaha yazdığı mektuba "devletim sağ ve varolsun" diye başlayan Kadıkıran, pişmanlığını belirttikten sonra, daha önce Humus ordularında ve başka hizmetlerde bulunduğunu, emir gelir gelmez adamlarını toplayarak orduya her zaman katıldığını yazmıştır. Şimdi ise perişan ve sefil bir şekilde gezdiğini ve maiyetindeki reislere mahcup olduğunu söyleyerek devletin hizmetinde çalışmak isteğini bildirmiştir (BOA, HH, 467/22844, B, C). Gerçekten Barkey'in de (1999: 202, 203) ifade ettiği gibi eşkıyaların çoğunun gözünde devlete cephe almanın tek nedeni onun "en fazla avantaj vaat eden iktidar alanı", hak iddia edilirken muhatap alınacak en bariz merkez olmasıydı. Eşkıya liderlerinin çoğunun devlete karşı herhangi bir

iddiasının bulunmadığını belirtmek gerek; tümü de şu ya da bu konumda devlet görevlileri olmuş, ya bir sancakbeyinin hizmetine girmiş, ya kethüdalık yapmış veyahut da mütesellim olarak hizmet görmüşlerdi. Eşkıyalığı ve devlete karşı hareket etmeyi cazip kılan daha fazlasını elde etme, kendileri için daha büyük alan kapma olasılığıydı. Yine Kadıkıran affedilerek devlet hizmetine alınması hususunda Niğde Mütesellimi Sadık Bey ile Bozok Mütesellimi Şakir Bey'den de yardım istemiştir. İki mütesellim Yozgat'a giderken Zincir Köyü'nde Kadıkıran birkaç adamıyla yanlarına gelip, işlediği suç ve cinayetlerin affedilmesi hususunda yardım istemiş, (22 Temmuz 1833) İstanbul'a gönderilmesi için mektup vermiştir. Kadıkıran mektubunda kötü sabıkasından dolayı pişmanlık duyduğunu, artık delil taifesiyle düşüp kalkmayacağını, isyan etmeyeceğini ve ömrünün sonuna kadar Devlet-i Aliyye'ye hizmette bulunacağını yazmış, kendisine voyvodalık veya mütesellimlik gibi görevler verilmesini istemiştir (BOA, HH, 468/22855: 22855, A).

Bunun üzerine mütesellimler Kadıkıran'ın başına eşkıyaları ve Mısır firarilerini toplayarak isyan etmesinden korkmuşlardır. Bu sebeple fukaraya zarar vermeden, yiyecek, giyecek vs levazımı kendi kesesinden karşılaması şartıyla şimdilik Aksaray sancağındaki boş ovalara gitmesine izin vermişlerdir. Ayrıca adı geçen mütesellimler Kadıkıran'a voyvodalık, mütesellimlik gibi görevler verilerek gailesinin kolayca ortadan kaldırılabileceğini içeren bir mektubu da İstanbul'a göndermişlerdir. Niğde Mütesellimi Sadık Bey, Sadaret'e gönderdiği yazısında, Kadıkıran'ın eskiden beri Devlet-i Aliyye'nin kulu olarak büyük vezirlerin maiyetinde bulunduğunu, seferlerde hizmet ve sadakat gösterdiğini belirterek, insanlık icabı suç ve kusuru vaki olmuş ise de affedilmesini istemiştir. Ona göre eğer Kadıkıran affedilirse, başındaki zararlı ve değersiz kimseler hemen dağılacaktı. Bozok, Çorum, Kırşehir ve Karahisar nâiblerinin Kadıkıran'ın memuriyeti dolayısıyla dolaştığı sancaklarda ahaliye zülüm yapmadığına dair ilamları da yazıya eklenmiştir. Çankırı naibinin ilamına göre, Çankırı mütesellimi maiyetinde hizmet eden Kadıkıran'dan kurtulmak için Ankara'ya göndermek istemiştir. Kadıkıran da irade olmadıkça gitmeyeceğini söylemiştir. Aynı zamanda Çankırı mütesellimi Kadıkıran'ın adamlarına dağıtacağını söyleyerek Ankara Mütesellimi Ahmed Ağa'dan 125 bin kuruş borç almıştır. Vuku bulan muharebelerde Kadıkıran'ın malları mütesellim Hasan Çavuş-zâde tarafından yağma edilmiştir.

Kadıkıran'ın affedilmesine dair mütesellim ve nâiblerin İstanbul'a gönderdikleri yazılar değerlendirilmiş ve Kadıkıran'ın birkaç adamıyla İstanbul'a gelmesi hususunda irade çıkmıştır. Ancak, Kadıkıran nasihatleri dinlemeyip İstanbul'a gelmezse hadisenin sessizce halledilmesine karar verilmiştir (BOA, HH, 468/22855, A: 468/22846:468/22849: 468/22847).

Yeniçerilerin azgınlığı o dereceye varmışdı ki hamamları basıp peştemallı çıplak kadınları kaldırarak götürürlerdi..

Sabiha Bozcalı'nın çizimiyle Reşad Ekrem Koçu'dan

Kadıkıran ise mütesellimlik veya voyvodalık beklerken İstanbul'a çağrılmasından kuşkulandı. Nitekim Aksaray mütesellimi Mehmed Cemaleddin'in, Kadıkıran'ın 800-1000 kadar süvari askeriyle Ankara ve Çankırı tarafından Nevşehir ve Kırşehir sancaklarına girdiğini bildirmesi Kadıkıran'ın emre icabet etmediğini göstermektedir. Delilbaşılık iddiasıyla akçe, beygir ve hediyeler toplayan Kadıkıran, Haymana tarafına geri dönmüştür. Kadıkıran, Koçhisar kazası yakınlarına geldiğinde, yaylaklardaki Türkmenlerin bazıları korkularından Çakılağıl Köyü'ne sığınmışlardır. Daha önce bu gibi eşkıyaların zulmüne uğrayan köylüler ve Türkmenler geçip gitmesi hususunda Kadıkıran'a yalvarmışlar, ancak köye hücum edilerek 32 kişi öldürülmüş, mal ve eşyalar yağma edilmiştir (BOA, HH, 468/22846, A).

Karaman valisi de Kadıkıran'ın bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre, Kadıkıran daha önce Çankırı, Bozok, Nevşehir havalisinde dolaşarak Mısır valisine biat edenleri yakalayıp cezalandıracağını söyleyerek hayli zulüm yapmıştır. Kadıkıran, 1500 atlısıyla Aksaray'ın Acem köyüne geldiğinde, maiyetindeki 10 reisin ittifakıyla Karaman valisine haber gönderip hizmetinde çalışmak istediğini söylemiştir. Buna karşılık Karaman valisi de Kadıkıran'dan maiyetindeki atlıları dağıtıp, 100 atlı ile hizmetine girmesini istemiştir. Kadıkıran adamlarını dağıtıp valinin hizmetinde çalışmayı kabul etmiş ve kendisine bir dirlik verilmesi için İstanbul'a yazı yazılmıştır. Bu süre içerisinde yem ve yiyecek dışında fukaradan bir şey almayıp, esbkeşan mukata'ası köylerinde ikamet etmesine izin verilmiştir. Ancak bu köyler

Kadıkıran ve adamlarına beş on gün bakabilecek durumdadır. Bu yüzden Kadıkıran'dan bu köylerde birer gece konaklaması ve daha sonra Haymana tarafına gitmesi istenmiştir. Kadıkıran bu nasihatleri dinleyeceğine söz vermiş, fakat maiyetiyle Rakka tarafına gitmek arzusunda olduğunu da belirtmiştir. Karaman valisi, Kadıkıran'a itibar edilemeyeceğini, serseri bir şekilde gezdikçe birçok zulümlere sebep olacağını, şimdilik istediği gibi Rakka'ya ya da Sivas, Maden, Diyarbakır, Trabzon, Erzurum taraflarına gönderilmesinin uygun olduğunu da yazısına eklemiştir. Bu yazılar üzerine çıkan iradede ise Kadıkıran'ın daha önce af dilediği ve adamlarını dağıtacağı hususunda söz verdiği belirtilerek bazı hizmetlerde kullanılmak üzere birkaç adamıyla İstanbul'a çağrıldığı, verdiği sözü tutmadığı takdirde gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir (BOA, HH, 467/22844: 22844, A).

Ağustos 1833'de Kütahya mütesellimi Kadıkıran'ın bir kaç süvarisinin Karahisar'a tabi Çobanlar köyüne gelerek kahve, duhan akçesi adıyla mal ve para aldıklarını yazmıştır. Mütesellime göre Kadıkıran'ın adamları 2000-3000 değil ancak 700-1000 kadardı. Mütesellim, ayrıca Kadıkıran Kütahya'ya tecavüz ederse ne yapması gerektiği hususunda bilgi istemektedir (BOA, HH, 468/22846, B, C).

Meclis-i Şurâ'da Kadıkıran gailesine son vermek üzere alınacak tedbirler müzakere edildi. Buna göre Kadıkıran'ın adamlarının sayısı abartılıyordu. Ancak 2000-3000 kişi olup, bunlar da ahaliden toplanan askerlerle kolayca bertaraf edilebilirdi. Eğer bir alay Asâkir-i Mansûre, zabıtan süvari topçusu ve birkaç top gönderilecek olursa eşkıya güruhu hemen dağıtılabilirdi. Bu şekilde süvari alayı bir taraftan takip ve tenkil yaparken diğer taraftan her sancağın askeri yerinde kalarak bölgelerini muhafaza edebilecekti. Böylece kısa sürede ve uygun biçimde isyan sona erecekti. Fakat o sırada İstanbul'da Asâkir-i Mansûre süvarisi ve yeterli top bulunmadığından, Meclis-i Şurâ meselenin çözümünü yerel yöneticilere havale etti. İsyanın bastırılması için Kayseri mutasarrıfı Osman Nuri Paşa görevlendirilerek, mütesellimler ve voyvodalar da emrine verildi. Mutasarrıfa 50.000 kuruş gönderilmesine de karar verilmişti. Ancak mütesellimler gittiği zaman şehirleri savunmasız kalacağından Kadıkıran bu savunmasız şehirlere tasallut edebilirdi. Bu yüzden aynı civardaki sancakların mütesellimlerinin asker göndermesi yeterli görüldü. Kış mevsiminin yaklaşması da meselenin çözümünü engelleyici bir unsurdu. Meclis-i Şurâ'da bir taraftan askeri önlemler görüşülürken, diğer taraftan Kadıkıran'ın mansıp isteği de ele alındı. Buna göre, Kadıkıran boyun eğip itaat etmedikçe istediği Bozok mütesellimliği verilmemeliydi. Fukarayı himaye edip suçları için özür dilemeli, etrafa tasalluttan vazgeçmeliydi. Adı geçen mütesellimlik kendisine verilirse gailesi ortadan kalkacaktı. Biraz ortalık yatıştıktan sonra el altından gailesinin defi kolaylıkla mümkün olacaktı. Osmanlı Devleti'nde daha önceki yıllarda bu gibi eşkıya hakkında böyle tedbir icra edilerek kolaylıkla haklarından gelindiği de malumdu. Ancak, Padişah Meclis-i Şurâ'da alınan bu kararları benimsememiş, Asâkir-i Hassa ordusundan iki livanın gitmesini isteyerek şunları yazmıştır:

> Benim vezirim… Meclis-i Şurâ'da bil-müzâkere arz olunan işbu takrîrin ve evrâk-ı sâire manzûr ve mealleri ma'lûm-i humâyûnum olmuştur. Lehu'l-hamd bu kadar nizamât-ı askeriyemiz mevcut iken bu suretlerin hiç birine hacet yoktur. Asâkir-i Hassamız livalarından süvari II. livasının I. alayı ve piyade livalarından yine II. livanın I. alayının mükemmel asker ve topları ve liva Bekir Paşa'nın kumandasıyla tayin ve i'zamları hem asâkir-i nizâmiyemiz haklarında muhessanât-ı adîdeyi mûcib ve hem şân-ı Devlet-i 'Aliyyemizi müstevcib olacağından bi-avn-i Te'âla heman zikr olunan alayları ol vechle ta'yin ve Fâik Efendi'nin müdür nasb kılınması suretleri münasib göründüğünden serasker paşa ile bil-muhâbere bu vecihle tanzîm ve icrâlarına mübâderet olunsun Rabbim Te'âla Hazretleri her halde muvaffak buyurur âmin. (BOA, HH, 467/22835; *Takvîm-i Vekâyi*, 70: 1229)

Eylül 1833 başında Konya'da zuhur eden Kadıkıran, çok sayıda süvari askeriyle Ankara üzerinden Çankırı'ya gelmiştir. Çankırı şehrine girmeksizin bütün kazalara odabaşı tabir ettiği 20-25 atlı askerlerini göndermiştir. Bunlar her kazadan at, eşya ve her köyden 300 ile 1000 kuruş arasında para toplamıştır. Kadıkıran, "mutlaka Çankırı şehrine gireceğim ve 7'den 70'e bütün ahalisini katledeceğim" tehditleriyle ahaliye korku salmıştır. Çankırı mütesellimi, Kadıkıran'ın kalabalık askerine karşı mukabelenin imkânsızlığını görmüştür. Hemen eşraftan Ebubekir Sıdkı Efendi ve kâtibi Mehmed Şakir Efendi'yi birçok hediyelerle Kadıkıran'a göndermiştir. Çankırı hududunda Kadıkıran'la görüşülmüştür. Ancak gidenler sadrazamın ve seraskerin emirnamelerini korkularından Kadıkıran'a verememişlerdir. Bunlar Kadıkıran'ın 4000 süvarisinin çoğunun merhametsiz, devlete itaatsiz ordu firarisi ve ekrâd taifesi olduklarını bildirmişlerdir. Görüşmede Kadıkıran din ve devlet hakkında yakışıksız sözler de söylemiştir. Ayrıca mansıb isteğinin kabul edilmeyerek, askerini dağıtıp beş on adamıyla İstanbul'a çağrılmasına da çok kızmıştır. Gidenler sadece Çankırı şehrine girmemesini istemiş, buna rağmen dört gün hapsedilmişlerdir. Kadıkıran, bu süre içerisinde Çankırı'ya iki saat mesafedeki Dumlu köyünde ikamet etmiş, askerlerini üç kola bölerek, şehri muhasara etmiştir. Mütesellim kurtulma ümitleri kalmadığını görünce delilbaşı, bölükbaşı, bayrakdar gibi "kan dökücülere" akçe, kahve, duhan, at, silah, eşyalar vermek zorunda kalmıştır. Kadıkıran Mısır askeri Çankırı'ya cebren girdiği zaman yağmalanan eşyasının bedeli olarak 50.000 kuruşu şehirdeki üç eşraftan tazmin etmiştir. Daha sonra Ebubekir Sıdkı ve Mehmet Şakir'i serbest bırakmış, bir süre sükûnet sağlanmış, ancak Kadıkıran'ın askerleri şehre girip yiyecek, giyecek almışlar, üç gün şehirde kaldıktan sonra gitmişlerdir. Mütesellime göre Kadıkıran'ın cemiyeti her gün başına biriken haydutlarla büyümektedir. Asiler, Koçhisar ve Tosya kazalarına da girip eşya, at ve para toplamışlardır. 20 gün burada kalan Kadıkıran daha sonra Kastamonu sancağına girmek istemiştir. Ancak sonra vazgeçerek Çorum sancağındaki İskilip kazasına gitmiştir. Mütesellime göre Kadıkıran'ın İstanbul'daki adamları, Kadıkıran hakkında bir şikâyet olduğunda haber

vermekteydi. Kadıkıran ise şikâyetçi olan ahali üzerine askerlerini göndererek cezalandırıyordu (BOA, HH, 467/22840, C: 468/22851, E, F).

Eylül 1833'te Kadıkıran'ın adamları aniden İskilip kasabasını basarak, burada Yozgat Mütesellimi Şakir Bey'in hizmetindeki Koca Arap adlı delil sergerdesinin oğlunu katlettiler. Baskın üzerine şehrin bazı eşrafı kaçtı ve şehir yağma edilmekten kurtulamadı. Kadıkıran'ın asıl amacı Yozgat'ta bulunan Koca Arap'ı ele geçirmekti. Çünkü Kadıkıran'ın Şakir Bey ve Koca Arap'la husumeti vardı, bunun için Bozok tarafına gitmeye hazırlanıyordu. Öte yandan hergün Kadıkıran'a 100-150 Türk, Türkmen, Kürt piyade ve süvari katıldığı bildiriliyordu. Bu sırada Yozgat Mütesellimi Şakir Bey'in haremi de İstanbul'dan gelirken Ankara sancağında Kadıkıran'ın adamlarının saldırısına uğradı (BOA, HH, 467/22840, F).

28 Eylül 1833'de Kadıkıran Mehmed gailesinin tamamen bitirilmesi için her ne mahalle gider ise ahali ittifak ederek ve civar sancaklarla haberleşerek mücadele edilmesini içeren ferman, mutasarrıflara ve mütesellimlerine açık ve gizli olarak gönderilmiştir (BOA, HH, 467/22840, B, D: 467/22841 BOA, C, Adl, 2367: BOA, C, Zaptiye, 2602). Kadıkıran'ın yakalanması için takibi hususunda yerel idarecilerin işbirliği yapmaları zorunluydu. Çünkü Kadıkıran ve adamları bir yerde uzun süre kalmıyor, seyyar olarak geziyorlardı. Bu da gailenin bertaraf edilmesi için işbirliği yapmayı gerektiriyordu. Nitekim Kadıkıran'ın fukaraya yaptığı eziyetler günbegün artınca, kış gelmeden reaya ve fukara daha fazla zarar görmeden güvenliği sağlamak üzere, Kayseri Mutasarrıfı Osman Paşa görevlendirilmiştir. Bölgedeki mutasarrıf, mütesellim ve voyvodaların Osman Paşa'yla işbirliği yapmaları emredilmişti (BOA, HH, 467/22840: 22840, A). Bu esnada Kayseri Mutasarrıfı Osman Paşa, Gümüşkân Madeni Emini ve Ankara mütesellimінin İstanbul'a gönderdikleri yazılardan, Kadıkıran'ın tenkili için her tarafta tedarik yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA, HH, 468/22851, A).

Kadıkıran'ın yakalanması hususunda ferman çıkınca Çankırı mütesellimi sancağındaki piyade, süvari askerlerini toplamış ve kaza ayanlarıyla Kastamonu ve Ankara sancaklarına haber göndermiştir. İskilip voyvodası ve Gümüşkân Maden-i Hümâyûn Emini ise fermanın kendilerine ulaşmadığını söylemişlerdir. Yapılan istişare sonucunda mütesellim Çankırı'da ikamet ederek şehrin muhafaza edilmesinin daha doğru olacağına karar vermiştir. Ertesi gün Maden Emini özel tatarıyla gönderdiği yazısında Kadıkıran'la ilgili emr-i şerifin tarafına geldiğini ve asker tedarik etmeğe başladığını bildirmiştir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Çankırı hanedanından Milanlızâde Mehmed Ağa'nın başkanlığında Tosya, Koçhisar ve diğer kazaların ayanları, 1500 güzide piyade ve süvari askerle Kadıkıran'ın bulunduğu Kızılırmak tarafına doğru yola çıktılar. Ayrıca Ankara ve Kastamonu mütesellimlerine hemen yazı ile bilgi verilerek topladıkları askerleri göndermeleri istendi. Bunun üzerine Ankara mütesellimi oğlu maiyetinde, Kastamonu mütesellimi tüfenkçibaşısı maiyetinde asker gönderdi. Toplanan askerlerin Sungurlu kasabasında birleşmeleri kararlaştırıldı. Ancak askerlerin çoğu Sungurlu'ya ulaşamadı. Bunun üzerine Çankırı bölgesinden

gelen askerler Kızılırmak kenarında diğer grupları beklemeye başladılar (BOA, HH, 468/22851, D).

III. İsyanın Gelişimi, Kadıkıran'ın Yozgat'ı Ele Geçirmesi ve Alınan Tedbirler

Rişvân Aşireti mensuplarının, Bozok sancağı kazalarında yağma, adam öldürme gibi türlü eşkıyalık yapmaları üzerine Şakir Bey, bu gaileyi bertaraf etmek için harekete geçmişti. Kadıkıran, Yozgat'ı savunmasız görüp Sungurlu'dan tahmini 5000 kadar adamıyla gelip 30 Eylül 1833 tarihinde Yozgat'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Şakir Bey, 3000 kadar piyade ve süvari askerle şehri kuşattı. Kadıkıran, Şakir Bey'den husumetli olduğu delilbaşısı Koca Arap'ı istedi, verilmediği takdirde Yozgat ahalisini öldüreceğini ve şehri yağma ederek yakacağı tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Şakir Bey, Koca Arap'ı bağlayıp göndermek zorunda kaldı. Koca Arap'ı hemen öldürttü, bu hadise üzerine Şakir Bey'in maiyetindeki askerler korkarak dağıldılar. Kadıkıran'ın şehri yağmalama tehdidi üzerine de kuşatma kaldırılarak Şakir Bey Kayseri'ye döndü.

Yozgat ahalisinden bazıları Kadıkıran'a vaatlerde bulunarak daha çok zarar vermesini önlemişlerdir. Kadıkıran beş altı gün Yozgat'ta ikamet etmiş, kimseye zarar vermediğine dair kadı ve müftüden ilam almıştır. Daha sonra, Yozgat yerel yöneticileri Kadıkıran'ın bu ilamı cebrî olarak aldığını belirtmişlerdir. Yeniden hazırlıklar yapan Osman Paşa, 2500 askerini kethüdasıyla birlikte Şakir Bey'in emrine vererek Boğazlıyan tarafına tekrar göndermiştir. Kendisi ise aylıklı askerinin yetersizliğini ve ahaliden asker toplayamadığını söyleyerek Kayseri'de kalmıştır. Vali, Kadıkıran'ın 5000 adamından, Yozgat'tan ele geçirdiği 2 adet toptan çekindiği gibi kış mevsiminin yaklaşmasını da bahane etmiştir. Bu yüzden Kayseri valisi, Kadıkıran'ı bertaraf etmek için top kullanmak istemiştir. Elinde ise 2 adet küçük, eski ve işe yaramaz şakaloz denilen top vardır. Bu nedenle yeni toplar istemiştir. İhtiyaç olan topların İstanbul'dan getirilmesi uzun süre alacağından Trabzon'daki iki adet çarka topunun getirilmesi düşünülmüştür. İsyanın bastırılmasında topun elzem olduğu anlaşılmış ve Trabzon'daki iki adet toptan birinin Kayseri'ye gönderilmesi hususunda irade çıkmıştır (BOA, HH, 467/22836, A-H: 467/22845, A, F: 467/22838, B).

Çankırı Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın bilgi toplamak üzere Yozgat'a gönderdiği casusu, geçtiği yerlerde Kadıkıran'a karşı bir tedbirin alınmadığını ve Kadıkıran'ın tahminen 5000-5500 askeri olduğunu bildirmiştir. Delilân sergerdelerinden Kel Hüseyin de 600 süvari askeriyle Kadıkıran'a katılmıştır. Bunun üzerine Çankırı mütesellimi asker toplayarak şehri muhafaza etme kararı almıştır. Mütesellim, Kadıkıran Yozgat'a yerleşirse Çankırı kazalarının şerrinden kurtulamayacağından, Yozgat ekradını yanına alırsa da felaketin daha da büyüyeceğinden korkuyordu. Mütesellime göre eğer Kadıkıran intikam almak arzusuyla Çankırı'ya gelirse şehir beş gün bile mukavemet edemeyecekti (BOA, HH, 467/22840, E).

18 Ekim 1833'de Sivas, Çorum ve Divriği muhassılı Seyyid İbrahim Said Ağa, Kadıkıran hakkındaki fermanı herkesin önünde okumuş, şehirdeki ulemâ, sulehâ, meşâyih, a'yân ve esnaf desteklerini açıklamışlardır. Sivas muhassılı İbrahim Said Ağa ve Haremeyn voyvodası Süleyman'a göre, Kadıkıran'a karşı diğer yerel idareciler gereken mücadeleyi vermemektedir. Vali, mütesellim ve voyvodalar Kadıkıran'a akçe ve hediyeler vererek bölgelerinden uzaklaştırıyor, zarar ve sıkıntıyı kaderine terk edilen ahali çekiyordu. Yerel idarecilerin "Kadıkıran'ın üzerine şu kadar askerle varıldı, firar etti" diye yazdıklarının çoğu gerçek dışıydı. Kadıkıran'ın dört tarafından 30 saat mesafede kimse önüne çıkamadığından, her yerde istediğini yapmaktaydı. "Kadıkıran'ı şu şekilde hezimete uğrattık" diye çeşitli yerlerden Bâb-ı Âli'ye gönderilen tahrîr ve inhâlar gerçek değildi (BOA, HH, 468/22848, B).

Voyvoda Süleyman, idaresindeki Türkmenlerin açıkta ve boş mahallerde iskan edilmiş olduğunu belirterek, "eğer Kadıkıran bunların içlerine girerse, tamamen dağıtıp perişan edebilir" diyerek önemli bir tehlikeden bahsediyordu. Böyle giderse aşiretlerin deve ihracı ve gereken hizmetleri yapmaya güçleri kalmayacaktı. Voyvoda Süleyman, ayrıca Türkmen beylerine güvenilemeyeceğini belirterek geceleri istihbarat çalışmaları yapmakta olduğunu bildiriyordu. Bakır nakli için deve ihracı vakti de gelmişti. Türkmenler bu işi yapmaya gönüllü olmayıp ancak zorlamayla yapmaktaydı. Bunun yanında Şakir Bey, Kadıkıran'a karşı 500-600 Türkmen süvarisi istemiş, fakat Türkmen Beyi Yusuf Bey'in aslı delilbaşılardan olması ve Kadıkıran'la hemcins olması sebebiyle bu hizmetlerinden şüphe duyuyordu. Buna rağmen Şakir Bey maiyetine gitmeleri için birkaç defa Türkmenlere teklifte bulundu ise de gitmekten imtina ederek açıkça cevap vermemişlerdi. Belki bu defa kendisiyle deve ihracına da refakat etmeyeceklerdi. Ancak voyvoda, bakırın nakli için deve hazırlama işine başladığını belirtiyordu (BOA, HH, 467/22838, C, E).

Bu arada Kadıkıran, Kayseri tarafına yönelmiş ve Kayseri Valisi Osman Nuri'ye bir mektup yazmıştır. Mektupta şimdiye kadar vezirlerle hoş geçinip hiçbir veziri gücendirmediğini kendisiyle de bir meselesinin olmadığını belirten Kadıkıran, Kayseri eyaleti topraklarına herhangi bir tecavüzünün olmadığı ifade etmiştir. Kadıkıran tüm yaptıklarını haklı göstererek, bütün suçu devlet haini olarak nitelendirdiği Yozgat Mütesellemi Şakir Bey'e yüklemiştir. Buna göre, Şakir Bey, kendi adamı iken firar etmiş ve aleyhinde yalan sözler ve yazılar yaymıştır. Şakir Bey, Devlet-i Aliyye'yi aldatıp Mısır valisinin oğlu İbrahim Paşa'ya tabi olmuş, daha sonra İbrahim Paşa'ya da ihanet etmiştir. Ayrıca Kayseri veya Kastamonu'da devlet görevi almasına yardımcı olacağını söyleyerek kendisinden 400-500 kese akçe almış ve bu paraları zimmetine geçirmişti. Bundan dolayı Kadıkıran hakkından vazgeçmeyeceğini ve alıncaya kadar uğraşacağını, ayrıca kendisinin on seneden beri "din u devlete" hizmet ettiğini, bir ihanetinin olmadığını, herkes devletten yüz çevirirken kendisinin yüz çevirmeyip devlet uğruna çalıştığını belirtmekteydi. Bütün bunlara rağmen sadakatinin Allah, Resul ve padişah indinde zayi olmayacağını, rızkı için hiç kimseye tasallutta bulunmadığını, gezdiği yerlerin yönetici ve ahalisine hiçbir şey

yapmadığını yazmıştır. Kadıkıran, Şakir Bey'den hakkını talep ederek, şer'an mahkeme edilip yüzleşmek istiyordu. Kadıkıran mektubunu şöyle bitirmektedir:

> Şakir Bey bu def'a ol tarafa varup siz efendimizi birçok gönül azabına koyup birbirimiz ile bozuşturacak… biz efendim ile Arabistan'da bunca cenk ü cidal edip, din u devlet uğruna bunca sarf-ı kudret eyleyip biz senin ile kanlı gömlek yoldaşıyız. Böyle olduğu halde asâkir celb edip birçok münâza'a ve muhârebe olmasına ne hacet, eğer ben terbiyeye layık isem kendin yanıma… gel beni terbiye eyle, sana itaatim vardır. Kaldı ki beni tüfek ile terbiye ne hacet ben sizlere tüfek atmam. Tüfek atana ibtida Allahu azîmü'ş-şân ve sonra da zillullah-i âlem Sultan Mahmud efendimiz hakkımı hakka? eder. Evliyaullah bizlere yardımcıdır. Sultanım, evliya, enbiya üçler, beşler, yediler ve kırklar hazret-i Aliyü'l-kerem cümlesi bize yardımcıdır. (BOA, HH, 467/22845, C)

Kasım 1833'te Dersaadet Asâkir-i Hâssa-i Hazret-i Şâhâne'den Mirliva Namık Paşa kumandasında bir alay süvari ve bir alay piyade askerlerinin top ve mühimmatlarla hızla gönderilmesi hakkında irade çıktı. Ayrıca Alayların yol üzerindeki yiyecek ve levazımlarının tedariki hususunda ilgili kazaların yöneticilerine ferman gönderildi (BOA, HH, 467/22838, A). Asâkir-i Muntazama-ı Şâhâne ve Namık Paşa gelinceye kadar bütün yerel yöneticilere ittifak yaparak, Kadıkıran nereye giderse gitsin hemen yakalanması emredildi. Kayseri valisi, kethüdası Ahmet Ağa ile 700 aylıklı askerini ve topladığı 3000-4000 askeri; Ankara Mütesellimi Ahmet Ağa oğlu Süleyman Bey'le 600 askeri göndermiştir. Kırşehir Mütesellimi Abdurrrahman Bey tertip ettiği 700-800 süvari ve piyade askeri Boğazlıyan kazasına sevk etmiştir. Niğde Sancağı Mütesellimi Sadık Bey de 1000 süvari ve 1000 piyade askeriyle, Kayseri'ye hareket etmiştir. Kasım 1833 başlarında hakkında ferman çıktığını ve dört taraftan üzerine gönderilen askerlere karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Kadıkıran avenesiyle Boğazlıyan'dan kalkıp Babayağmur ve Karamağara köylerine uğramış, daha sonra Zile tarafına kaçmıştır. Zile'nin muhafazası için 500'den fazla süvari ve piyade asker gönderilmiştir. Kadıkıran, Sivas havalisinde tutunamayacağını anlayınca Diyarbakır valisi ve Maden-i Humâyûn Emini İshak Paşa'ya odabaşısını göndermiş ve Bağdat tarafına geçmesine izin verilmesini istemiştir. Kadıkıran'ın bu isteği reddedilmiş ve aman verilmeyerek hemen vurulması emri gönderilmiştir. Hekimhanı kasabası yakınlarında Kadıkıran'ın odabaşısıyla karşılaşılmış ve hemen hücum edilerek 20-30 kadar at ve beygir ele geçirilmiştir. Seherde Kadıkıran'a baskın yapılmış, ancak Kadıkıran'ın geceleyin Hasan Çelebi'den geri dönüp Sivas'a yönelerek Hân-ı Cedid'e gelmiştir. Sivas muhassılı çok sayıda süvari ve piyade ile Sivas'tan hareket edince, Kadıkıran Sivas köylerinin hiçbirine ilişemeyip Tenus (Şarkışla) nahiyesindeki Ulaş köyüne gitmiştir. Kadıkıran'ın Ulaş köyünde etrafı sarılmış, İshak Paşa hemen hazinedarını külliyetli askerle göndermiştir. Burada kalabalık ve sağlam askerler karşısında duramayan Kadıkıran, "fukaraya ezaya cüret ve cesaret edemeden" hemen Kangal ve Alacahan taraflarına firar etmiştir. Divriği'ye tabi Pengam Köyü'nde Kadıkıran'ın 3 neferi yakalanmış ve zincire vurulmuştur. Kayseri

valisi dahil diğer yerel yöneticiler Kadıkıran'ı Tenus kazasına kadar takip etmişlerdir. Kadıkıran'ın 50 saatlik mesafede olduğunu ve arkasından yetişemeyeceklerini anlayınca, fukaraya yük olmamak amacıyla Kayseri'ye geri dönmüşlerdir. Kuruçay Voyvodası Mir Ali Bey, Kadıkıran'ın bir gece yarısı Armudan (Kuruçay) Köyü'ne girerek geceledığini bildirmiştir. Hemen arkasından askerler gidip birkaç adamını öldürmüştür. Kadıkıran, Kuruçay ve Gercanis (Refahiye) kazalarının köylerinden geçerek Kemah, Erzurum tarafına geçmiştir. Kemah kazası ve civar kazalar idarecileri Kadıkıran'ı Şiran kazasına kadar takip etmiştir. Habil geçidinde vuku bulan muharebede ise Kadıkıran'ın maiyeti Ahmet Ağa ile üç beş adamı katledilmiş, 20 baş kadar hayvanı ele geçirilmiştir. 3 Aralık 1833'te casuslar, Kadıkıran'ın can korkusuyla adamlarının çoğunu dağıtarak 1000-1500 süvari ve piyadeyle İran'a gitmek istediğini haber vermişlerdir. Erzurum valisi Esad Paşa'nın tahriratına göre, Kadıkıran Erzurum havalisine geldiğinde güzergâhındaki geçit ve yollara askerler konulmuş, Kadıkıran sıkışınca Kars tarafından yol bulup kaçmıştır. Daha sonra Kadıkıran, Bayburt kazasına tabi Keleverek Köyü'ne ayak basmış, kazanın voyvodasının müdafaasına rağmen adı geçen köyü yağmalamıştır. Çok sayıda asker ve mühimmatla üzerine varılınca başına geleceği anlayan Kadıkıran geceyi gündüze katarak kaçmış, avenesinden ele geçirilenler ise öldürülmüştür.

Öte yandan Sultan'ın yerel idarecilere Kadıkıran'la mücadele ederken fukaradan bir akçe dahi almamalarını emretmesi dikkat çekicidir (BOA, HH, 468/22848, A-F: 468/22850, A, B: 468/22851, B: 468/22852, A-C: 468/22853, A-G: 467/22845, B-E: 467/22836, A-H: *Takvim-i Vekayi*, 72: 1249 ve 73: 1249). Padişah, Kadıkıran'ın bu şekilde kaçmasını gazabından korkması ve her nereye gitse akıbetinin kötü olacağını bilmesi olarak yorumlamış ve bir an önce yakalanmasını istemiştir (BOA, HH, 468/22853).

IV. Kadıkıran'ın Yakalanması ve Cezalandırılması

Kadıkıran'ın Rusya hududuna kaçtığı haberi üzerine Rusya Sefareti'nden konuyla ilgili malumat istenmiştir (BOA, HH, 468/22850). Tiflis'te bulunan Genaral Baron Rozen, Rusya Elçisi Potenef'e Kadıkıran'ın Ahilkelek civarındaki Canbaz karantinasında adamlarıyla birlikte yakalandığını bildirmiştir. Kadıkıran, Osmanlı Devleti askerlerinin üç ay kadar takibine maruz kaldığını ve binlerce adamını zayi ettiğini, kalan adamlarıyla Rusya toprağına ilticaya mecbur kaldığını söylemiştir. Rus yetkililer, konu hakkında Erzurum Valisi Esad Paşa'dan Kadıkıran'ın aranan bir şaki olduğu ve Anadolu'nun birçok yerinde haydutluk yaptığı bilgisini almışlardır. Esad Paşa ayrıca Kadıkıran'ın Osmanlı askeri tarafından sürekli takip edildiğini, Bayburt sancağındaki bazı köyleri yağmalayınca üzerine asker sevk edildiğini, bunun üzerine Kadıkıran'ın Rus topraklarına girdiğini ve iki devlet arasındaki samimi dostluğa binaen Osmanlı askerinin Kadıkıran'ı Rusya topraklarında takip etmediklerini belirtmiştir. Esad Paşa'dan gelen yazı üzerine Rus general bu haydut topluluğunun kabul edilmesini iki devlet arasındaki barış ve dostluğa aykırı görmüştür. Kadıkıran ve 852 adamının silahları alınıp tutukladıktan sonra 20 Aralık 1833 tarihinde

Kars'ta Osmanlı Devleti yetkililerine teslim edilmiştir (BOA, HH, 1046/43198, B: Ahmed Lütfî Efendi, 1999: 783).

Takvim-i Vekayi'ye göre, Kadıkıran ve 600-700 kadar avenesi, hayvan ve eşyalarıyla teslim edilmiştir (73: 1249). Kadıkıran ve adamlarını yakalayıp teslim eden General Rozen ve maiyetindekilere Osmanlı Devleti çeşitli hediyeler göndermiştir. Bu hususta Rusya Sefareti Müsteşarı Telemak Vesaliçet'le görüşülmüş, Rus Elçisi Potenef Bâb-ı Âli'ye geldiğinde Kadıkıran bahsi açılarak dostluk ve memnuniyet duyguları belirtilmiştir. Rus Elçisi de bu konuda Osmanlı makamlarının memnunluk duymasından pek sevindiğini belirtmiştir. General Rozen'in maiyetindeki generallere donanmış, diğer memurlara ise takımsız birer at hediye edilmiştir. Ayrıca General Rozen'e murassa bir kılıç gönderilmiştir (BOA, HH, 1167/46177: 1046/43198; *Takvîm-i Vekayi*, 76: 1249). General Rozen'e gönderilen kılıcın kıymeti hakkında Erzurum valisiyle görüşülerek değerinin 50-60 bin kuruş olması ve kabzasının pırlanta ile süslenmesine karar verilmiştir (BOA, HH, 468/22848).

Kadıkıran ve adamları Erzurum ve civar kazalarda hapsedilmiştir. Hepsinin aynı anda İstanbul'a gönderilmesi mümkün olmadığından, kafileler halinde İstanbul'a sevk edilmeleri düşünülmüştür. Kadıkıran ve maiyeti dışındaki asilerin ilkbaharda sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır. Kış mevsiminde asilerin piyade veya hayvanlarla gönderilmesi zor ve masraflıydı. Aynı zamanda her kafileye en az birer bölük süvari askerinin refakat etmesi gerekiyordu. Kadıkıran ve yakın adamları Ocak 1834'te kara yoluyla gönderilmiştir. Kafileye Asâkir-i Mansûre Sağ Kolağası Selim Ağa ve maiyetindeki I. Bölük zabıtân ve askerleri refakat etmiştir. Kafileye yol esnasında mütesellim, voyvoda ve ayanlar yardımcı olmuş, beygir ve gerekli yiyecekler kazalardan verilmiştir. Süvari bölüğün erzak ve yiyeceği de senet mukabilinde kazalardan alınmıştır. Asilerin nakit paraları ve hayvanlarının satılmasıyla elde edilen meblağ ilk kafileyle İstanbul'a gönderilmiştir. Kadıkıran ve maiyetinin 112.645,5 kuruş nakit, 8.396,5 kuruş hayvan satım bedel parası bulunuyordu. Erzurum, Hasankale ve diğer yerlerde tutulan asilerin hayvan, silah, eşyaları da satılıp 85.764 kuruş elde edilmiştir. Bu şekilde Kadıkıran ve adamlarının toplam 206.806,5 kuruş paraları tespit edilmiştir. Adı geçen meblağdan ilkbahara kadar hapsolunan asilerin masrafları düşülmüş ve geri kalan para defteriyle birlikte İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, HH, 467/22842, A).

İlk kafilede Kadıkıran, Delilbaşı ve Bölükbaşılarla, bunların hizmetlerinde yaşları 18 ile 25 arasında değişen beyaz ve zenci köleler yer alıyordu. Bu kölelerden 6'sı Rum, 1'i Çerkez, 1'i Gürcü ve 8'i zenci idi (BOA, HH, 467/22842, B).

İstanbul'a getirilen ilk kafilede yer alan 50 kişiye çeşitli cezalar verilmiştir. Kadıkıran ve evlatlığı küreğe konulmuştur. Altı kişi Asâkir-i Mansûre I. livasının II. alayına verilip 5 sene müddet ayakları demire bağlanarak çöpçülük hizmetine verilmiştir. Bunlar talim de yapacaklar ve askerliğe ısındıkları, eğitildikleri zaman sağlam kefillere bağlanarak diğer askerî alanlarda istihdam edileceklerdi. 10 köle Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiş ve beş sene ayakları prangalı olarak ve bu süre

içerisinde affedilmemek şartıyla istihdam edilmiştir. Beş sene sonunda ıslah ve terbiye oldukları anlaşılır veya affedilirse bahriye askeri olabileceklerdi. Geri kalan 34 kişi küreğe konulmak üzere Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiştir (BOA, HH, 467/22842 C-E; 467/ 22837).

İlkbaharda Trabzon'daki gemiler kendi işlerinde çalışmaya başlayınca asilerin İstanbul'a sevki hususunda sıkıntı doğmuştur. Bu yüzden 300 asi Samsun iskelelerinden geri kalanlar da 20-40-50-80 ve 100 kişilik kafilelerle Müslüman ve Gayrimüslim reislere ait gemilerle Haziran 1834'de İstanbul'a sevk edilebilmiştir. 1834 Haziranında ilk olarak 40 kişi İstanbul'a ulaşmış, içlerinden askerliğe elverişli dördü ayakları prangalı olarak temizlik ve çöpçülük hizmetine alınmış, geri kalanları Tersâne-i Âmire'de küreğe konulmuştur (BOA, HH, 1351/52769: 1351/52766, 52766, B). Yine Haziran ayında Trabzon reislerinden Gani Kaptan'ın gemisiyle 45, Hacı Mahmud oğlu Mehmed Reis gemisiyle 40, Eğribozlu Aleksandır ve Kostantin reislerin gemileriyle 100, Rizeli Lazoğlu Ahmet Reis gemisiyle 40, Bostanoğlu Ahmet Reis gemisiyle 20, Rizeli Hacı Sururoğlu İsmail Reis gemisiyle 40, Sürmeneli Hacı Hasan gemisiyle 20 asi İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, HH, 1351/52769, A-G). Bunların çoğu daha öncekiler gibi Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiş, askerliğe elverişli 52'si ayakları prangalı şekilde temizlik, çöpçülük hizmetinde kullanılmak üzere alaylara verilmiştir (BOA, HH, 1351/52767: 1351/52768, 52768, A).

Daha sonra alaya ve tersaneye gönderilen asilere verilen beş senelik sürenin kısaltılması ve herkese genel olarak verilen beş senelik ceza, her şahsın suçuna göre yeniden düzenlenmiştir (BOA, HH, 467/22837). Yapılan çalışma neticesinde beş senelik süre iki seneye indirilmiştir. Her şahsın suç ve kabahatinin layıkıyla hemen meydana çıkmayacağı için şimdilik iki senelik ceza süresi bütün asiler hakkında geçerli olmuştur (BOA, HH, 468/22854). Bu arada Ahmed Kethüda adlı bir kişi Sadaret'e bir arzuhal vererek oğlu İbrahim ve kardeşi oğlu İbrahim'i Kadıkıran avenesinden Kel Hüseyin'in cebren yanına aldığını ifade etmiştir. Bu yüzden küreğe konulan oğlu ve yeğeninin affedilmesini istirham etmiştir. Adı geçen kişiler sorgularında Kel Hüseyin'in kendilerine zorla eşkıyalık yaptırdığını söylemişler, Kel Hüseyin ise bunların kendi istekleriyle yanına gelip eşkıyalık yaptıklarını ifade etmiştir. Hangisinin ifadesinin doğru olduğu bilinmemesine karşın, Ahmet Kethüda'nın oğlu ve yeğeninin kürek cezaları affedilerek donanmada bahriye askeri olarak istihdam edilmişlerdir (BOA, HH, 1342/52441).

V. Sonuç

Delilbaşı Kadıkıran Mehmed Ağa'nın isyanı ve eşkıya tarzı eylemleri Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemlerinden birinde vuku bulmuştur. Bu dönemde Anadolu Mısır ordusunun işgalinde olup çeşitli yerlerde isyanlar da çıkmıştı. Delilbaşı olarak valilerin hizmetinde bulunan Kadıkıran delilliğin ilgasından sonra siyasi, ekonomik, askerî karışıklıklardan yararlanmış, köy ve kasabalar basarak ahaliden zorla para ve mal toplamıştır. Kadıkıran'ın Anadolu'nun pek çok yerinde vuku bulan isyanlardan birine katılmasından

korkulduğundan ahaliye yönelik olarak uyguladığı şiddet eylemlerine belli bir süre ses çıkarılmamış ve oyalanmıştır. İsyan eden eşkıyaların önce mahalli güçlerce bastırılması, olmazsa merkezden bir vezir tayin edilerek bertaraf edilmesi, o da olmazsa pazarlıkla mansıp vererek affedilmesi politikaları Kadıkıran isyanında da uygulanmıştır. Üç ay mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar tarafından sıkı bir takibe uğrayan Kadıkıran önce Bağdat sonra İran tarafına kaçmaya çalışmış, ancak başarısız olmuştur. Kadıkıran ve adamları Aralık 1833 yılında Rusya topraklarına sığınmışlardır. Ancak o dönemde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında dostane münasebetler olduğundan hemen yakalanıp teslim edilmişlerdir. Kadıkıran ve adamları donanmada küreğe konularak cezalandırılmıştır.

Ek- İstanbul'a ilk grupta gönderilen asilerin adları

Ad	**Açıklama**
Kadıkıran Mehmed	Niteliği anlatılmaya gerekli değildir.
Kadıkıran'ın oğulluğu Reyhan	Gerçekte kölesi ise de evlat kabul ettiği anlaşılmıştır.
Ayntablıoğlu Mehmed	Çoktan beri Delilbaşılık yapmaktadır.
Kel Hüseyin ve oğlu Mustafa	Çoktan beri Delilbaşılık yapmaktadır.
Kadıkıran'ın avenesi ve Delilbaşı, Bölükbaşı olarak beraber düşüp kalktığı eşkıyalar	
Çankırılı Osman	Ankara'lı Sallabaşoğlu Hüseyin
Küçük Mehmed	Pehlivanlı aşiretinden Yozgatlı Kel Selim
Eleşgirt'li Hacı Yakub ve yeğeni Hüseyin	İçelli Bekir
Hınıslı Kürt Ali	İçelli Hacı Ahmed
Kayserili Çolak İbrahim	Sarıgüllü Abdülkadir
İlbeyli Keleş	Servili Mustafa
Sivaslı Hasan	Vodineli Mustafa
Diyarbakırlı Hasan	Rakkalı Mehmed
Aksaraylı Osman	Bolulu Küçük Ali
Kağızmanlı Receb	Urfalı İbrahim
Ma'denli Yusuf	
Kitapsız	Kadıkıran'ın emriyle idam olunan nice mazlumu bu kitapsız celladlık cinayet işi hizmetinde bulunduğu anlaşılmıştır.
Hacı Ali ve oğlu Halil	Mısır askerinden olup savaş sırasında Mısırlı tarafından ayrılıp Kadıkıran'ın yanına gelmiş olduğu anlaşılmıştır.
Şişko Ali	Aydınlı Mehmed Ali
Mustafa	Vodineli Hüseyin
Karaçodlu ? Emin	Bozoklu Küçük Mehmed
Kütahyalı Hacı Abdullah	Hınıslı Derviş

Kadıkıran ve diğer sergerdelerin köleleri	
Rum asıllı Mahmud 22 yaşında	Gürcü asıllı Mustafa, 20 yaşında
Çerkes asıllı Hüseyin 20 yaşında	Rum asıllı Reşid, 18 yaşında
Rum asıllı Ali, 19 yaşında	Bu köle, piyade miralayı Salih Bey'in bu konudaki güzel hizmeti sebebiyle kendisine verildi.
Rum asıllı Ali, 18 yaşında	Bu köle de kezalik süvari miralayı Mustafa Bey'e güzel hizmetinden dolayı verilmiştir.
Ayntablı oğlunun Rum asıllı 22 yaşında kölesi Esed	Mutevaffa Maksud Bey'in kölesi Moralı Hurşid 18 yaşında Maksud Bey'in mührüyle bir kıta azad kâğıdı ortaya çıkmıştır.
Zenci Ferraş 25 Yaşında	Zenci Mercan 25 yaşında
Zenci Abdullah 25 yaşında	Habeş Ömer 22 yaşında
Zenci Ömer 25 yaşında	Zenci diğer Ömer
Zenci Mercan 18 yaşında	Bu köle yolculuğa çıkıldığı anda hastalanıp ata binme ve inme gücü olmadığı anlaşılmıştır. Bundan sonra gidecek takımla gönderilmesi uygun olur.
Habeşî Gulam, Mehmed Ali	
Gülamı ruus	16
Miralay beylere tarafımdan verilen köleler	2
Kadıkıran ve diğer sergerdeler	38
Köleler	14
Toplam	52 kişi

Kaynak: BOA. HH. 467/22842, B

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Tasnifi: Adliye 2367, Zaptiye 2602.

Hatt-ı Humâyûn (HH): 342/52441, 369/20365, 382/20581, D, 419/21658, B,C, 421/21713, A,

467/22834, 22835, 22836, A,B,C,D,E,F,G,H, 22837, 22838, A, B, C, E, 22840, A, B, C, D, F, E, 22841, 22842, A, B, C, D, E, 22843, A, 22844, A, B, C, 22845, A, B, C, D, E, F.

468/22846,A, B,C, 22847, 22848, A, B,C, D, E, F, 22849, 22850, A, B, 22851, A, B, D, E, F, 22852, A, B,C, 22853, A, B, C, D, E, F, G, 22854, 22855, A

510/25037, A, 688/33377, C, 689/33379, A, M, O, P, 690/33403, E, 909/39793, 1046/43198, B, 1167/46177, 1342/52441, 1351/ 52766, 52767, 52768, A, 52769, A, B, C, D, E, G.

Gazete

Takvîm-i Vekayi' Def'a 70, (18 C 1249); Def'a 72 (20 B 1249); Def'a 73 (7 Şa'ban 1249); Def'a 76 (12 Ramazan 1249)

İkincil Kaynaklar

Ahmed Lütfi Efendi (1999), *Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi 2-3 4-5*, İstanbul, Yapı Kredi Y.

Çadırcı, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* Ankara, Türk Tarih Kurumu Y.

——. "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik (1980), *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 24.

Bardakoğlu, Ali (1995), *"Eşkıya"*, İstanbul, DİA, Cilt. XI.

Barkey, Karen (1999), *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Y.

İlgürel, Mücteba (1969), "Pehlivanlı Aşireti Beyi Halid'in İsyanı"*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23.

Karal Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi V,* Ankara, TTK. Yay.

Kaya, Kemal (2006), "19. yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar"*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19.

Özkaya, Yücel (1985), *17. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,* Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

——. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara, TTK. Yay.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt, 1, İstanbul, MEB. Yay.

Abdullah Turhal (2011), *Osmanlının Muhteşem Süvarileri: Deliler*, İstanbul: Doğan Kitap.

Uluçay, M. Çağatay, (1968), *Atçalı Kel Mehmed,* İstanbul, As Matbaası.

——. (1955), *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri,* İstanbul, Berksoy Basımevi.

Ünal, Mehmet Ali (2009), "Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir Unsuru Olarak Eşkıyalık ve Ayrılıkçı Hareketler", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Samsun, Editör: Doç. Dr. Osman Köse, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Y.

Öz: 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran konulardan biri isyanlar ve yaygın eşkıyalık olmuştur. Kadıkıran Mehmed Ağa da bu tür eylemlerin merkezindeki şahsiyetlerden biridir. Kadıkıran, Türkmen aşireti mensubu bir delilbaşı sergerdesidir. İlk defa 1825-26 yıllarında adamlarıyla Keskin, Bâlâ ve köylerini basmıştır. 1831'de Şam valisinin hizmetinde görülen Kadıkıran, 1832 yılında Mısır ordusu Anadolu'ya girince Ordu-yı Humâyûna çağrılmış, 1833'de Tahmiscioğlu isyanını bastırmak üzere Çankırı mütesellimi maiyetine gönderilmiştir. Kadıkıran gitmeden bu isyan bastırıldığından adamlarını dağıtıp İstanbul'a gelmesi istenmiştir. Kadıkıran, bu emri dinlemeyerek, Mayıs 1833'ten itibaren Ankara, Çankırı, Yozgat, Çorum, Kastamonu, Aksaray, Sivas şehir ve köylerinde eşkıyaca davranmaya başlayınca, yakalanması için ferman çıkarılmıştır. Takibe uğrayınca önce Bağdat tarafına gitmek istemiş, önü kapatılınca İran tarafına yönelmiş, daha sonra adamlarının çoğunu dağıtarak Rusya topraklarına kaçmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler nispeten dostane olduğundan Kadıkıran ve 852 adamı Erzurum valisine teslim edilmiştir. Kadıkıran ve adamları İstanbul'a gönderilerek donanmada küreğe konmuştur.

Anahtar sözcükler: Kadıkıran, Delil, Eşkıya, Çankırı, Yozgat

Rebel and Bandit: Delilbashi Kadıkıran Mehmed Ağa (1825-1834)

Abstract: One of the problems the Ottoman government encountered during the nineteenth century was the problem of rebellions and widespread banditry. Kadıkıran Mehmed Agha, a Turcoman and a delilbasi chief (*sergerde*), was one of those figures at the center of such activities. He first appeared in state documentation in the years 1825-26, assaulting the villages of Keskin and Bala. In 1831, we see him in the service of the governor of Damascus and was called for the army when the Egyptian forces entered Anatolia in 1832. He joined the army of the governor of Çankırı in order to suppress the revolt of Tahmiscioglu in 1833. However, he was asked to come to Istanbul by releasing his troops. Kadıkıran refused to obey the order and, from May 1933, began to act like bandits in towns and villages in the area of Ankara, Çankırı, Yozgat, Çorum, Kastamonu, Aksaray, Sivas. Upon the issuence of a firman ordering his capture, Kadıkıran first tried to escape to Baghdad, and then, to Iran. After having released most of his troops, he went to Russia. Since the Ottomans were relatively in good terms with the Russians at the time, Kadıkıran and his 852 men were submitted to the governor of Erzurum. Kadıkıran and his men were sent to Istanbul and condemned to hard labour in the navy.

Keywords: Kadıkıran Mehmed Ağa, Delil, Bandit, Çankırı, Yozgat

— Sen hiç mi soygun görmedin be adam?..
— Görmez olur muyum ağam?.. Nice gazinolara girmiş çıkmış adamım ben!..

Orhan Ural
Akbaba - 5 Ağustos 1969

Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi

Emrah Safa GÜRKAN*

I. Giriş

16. yüzyıla has bazı faktörler, Akdeniz'de her zaman yaygın bir şekilde süregelen korsanlık faaliyetlerinin daha da önem kazanmasına ve merkezî devletlerin arasındaki rekabetlere eklemlenerek geniş bir coğrafyada önemli siyasi roller üstlenmesine yol açmıştır. Akdeniz'in hemen her köşesinde işbirlikçi bir liman, kurulacak bir devlet, komisyoncu bir hükümdar, kısacası başlarını sokacak bir delik bulan bu korsanlar, 16. yüzyıldaki Osmanlı-Habsburg rekabetinin taşeronluğunu yapacak, bir sonraki yüzyılda uzun savaşların, büyüyen kara ordularının, artan nüfusun, ekolojik değişikliklerin ve enflasyonist baskıların etkisiyle bu iki imparatorluğun denizden elini eteğini çekmesiyle de İç Deniz'e el koyup Akdeniz'in gerçek sahipleri olacaklardır.

16. yüzyılda Akdeniz birçok korsan oluşumuna ev sahipliği yaptı. İç Deniz'in bütün limanlarında binlerce korsan faaliyet göstermekteyken, bir süreklilik arz eden ve siyasi sonuçları bakımından dikkat çeken başlıca korsan grupları şunlardır: 1. Önce Doğu Akdeniz'de Rodos'ta, bu adanın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra ise İmparator Şarlken'in (V. Charles, İsp. Carlos Quinto) kendilerine bahşettiği Malta Adası ve 1550'ye kadar ellerinde tuttukları Trablus'ta örgütlenen Saint-Jean şövalyeleri, 2. Toskana Dükü'nün koruması altında 1561 yılında kurulan Santo Stefano şövalyeleri, 3. Adriyatik'te Avusturya Habsburgları korumasında Senj kasabasında konuşlanan, hem Venediklilerin hem Osmanlıların sürekli şikayet ettikleri ele avuca gelmez Uskoklar, ve nihayet

* Georgetown Üniversitesi, Tarih Bölümü

4. Cezayir, Tunus, Trablus-ı Garb, Cerbe gibi elverişli Kuzey Afrika limanlarından Batı Akdeniz'deki Hıristiyan sahillerine korku salan, kâh Osmanlı donanmasına eklemlenmiş kâh Adriyatik'teki Osmanlı limanlarına demir atmış olarak gördüğümüz, Osmanlı korsanları olarak adlandıracağımız ancak klasik "Osmanlı" tanımına pek uymayan, Kuzey Afrika'nın kozmopolit yapısının ürünü olan bu makalenin kahramanları. Bu çalışmamızın amacı bu sonuncuları Akdeniz'deki genel eğilimler çerçevesinde ele alıp bir meslek ve iktisadi teşebbüs olarak Akdeniz korsanlığı ile birlikte kategorize etmek ve konuyu Osmanlı tarihine gereğinden fazla hakim olan gaza/gazi fenomeninin dışında incelemektir.

İlerlemeden önce "korsan" (İt. *corsaro*, İsp. *corsario*, Fr. *corsaire*) ve "deniz eşkıyası/haydudu" (İt./İsp. *pirata*, Fr. *pirate*) kavramları arasındaki farkı belirtmekte yarar var. *Pirata* ve *pritateria*, yani deniz eşkıyası ve "deniz eşkıyalığı" gibi kavramlar 17. yüzyıldan önce Akdeniz'de kullanımda değildi. Bunun yerine Türkçe korsan kelimesini de türeten *corso* ve *corsaro* kavramları kullanılmaktaydı. *Pirata* kelimesi pejoratif bir anlam taşımakta ve faaliyetlerinin arkasında herhangi bir meşru otorite bulunmayan, uluslararası anlaşmalara aldırış etmeden, hiçbir kural tanımadan her memleketten gemiye saldırarak denizlerde eşkıyalık yapan kimseler için kullanılmaktadır.[1] Atlantik'teki Fransız, Hollandalı ve İngiliz denizciler için kullandıkları bu terimi 17. yüzyılın başlarında ilk defa Akdeniz bağlamında devreye sokan İspanyollar hâlâ *pirata* terimiyle "korsan" demek istememektedirler; amaç, deniz eşkıyası anlamına gelen bu pejoratif ifadeyi kullanarak Batı Akdeniz'deki korsanlığın dejenere olduğunu ima etmek ve bunu eleştirmektir.[2] Deniz eşkıyalığı *pirateria*'nın aksine korsanlık yani *corso* meşru bir faaliyeti işaret ediyordu. Bir siyasi otoritenin koruması altında hareket eden ve belirli bir resmiyet çerçevesinde, her ne kadar pratikte kurallarını sık sık ihlal etseler de uluslararası anlaşmalara uymakla mesul, Akdeniz korsanlığının törelerine ve âdetlerine saygılı denizcilere de korsan, yani *corsaro* denmekteydi. Braudel'in deyimiyle "korsanlık canlı adetleri, nizamları ve tekrar eden diyalogları ile yerinde olgunlaşmış kadim bir deniz eşkıyalığıdır. Hırsızlar ve soyulanlar adeta mükemmel bir *Commedia dell'Arte* piyesindeki gibi önceden anlaşmamışlarsa da, hep tartışmaya ve uzlaşmaya hazırdırlar."[3] Bu tartışmalar ve uzlaşmalar ile oturmuş âdet ve gelenekler korsanlığın esaret, fidye, vire, ganimetin paylaşımı gibi birçok alanını düzenlemekte ve Akdeniz'in bu çok eski mesleğini belli sınırlar içine oturtmaktadır.[4]

Batılı tarihçiler tarafından kesinleştirilen bu farkların bir nüansla İslam ve Osmanlı dünyasında da mevcut olduğunu görmekteyiz. Osmanlılar deniz eşkı-

---

[1] P. Alberto Guglielmotti, *Storia della marina pontificia* (Roma: Tipografia Vaticana, 1886-1893), 3. cilt, s. 49.

[2] Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II,* 2nd ed. (Paris: Libraire Armand Colin, 1966), 2. cilt, s. 191.

[3] *A.g.e.*

[4] Salvatore Bono, *I corsari barbareschi* (Torino: ERI-Edizion RAI Radiotelevisione Italiana, 1964), ss. 91 vd.

yası için "harami levend" tabirini kullanırken, "korsan" kavramını Hıristiyanlara reva görerek Müslüman korsanlar için "levend" tabirini tercih etmişlerdir.[5] Pedani'ye göre bu terimler, faaliyetlerinin arkasındaki meşruiyeti bir hükümdardan alan Hıristiyan korsanlarından farklı olarak, Osmanlı korsanlarını her Müslümanın boynunun borcu olan İslami bir görevi yerine getirir bir şekilde sunmaktaydı.[6] Levend ile korsan arasındaki bu fark Fas krallarının 17. yüzyılda imzaladıkları bazı anlaşmalarda da gözlemlenebilmektedir. Arapça'da korsan kelimesi aynen bulunmakla birlikte deniz eşkıyası için "lissü'l-bahr" ve Müslüman levendler için de "gaziü'l-bahr" terimleri kullanılmaktadır.[7]

II. Türkiye'de Osmanlı Tarihyazıcılığının Hakim bir Paradigması Olarak Gaza

Paul Wittek'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu incelerken 1938 yılında ortaya attığı Gaza Tezi,[8] Osmanlı tarihyazımının en önemli paradigmalarından biri olmuş ve akademik tartışmalara sebebiyet vermiştir.[9] Bir yanda Osmanlı

---

[5] Archivio di Stato di Venezia (bundan sonra ASV), *Documenti Turchi,* busta 10, no. 1193.
[6] Maria Pia Pedani, *Dalla frontiera al confine* (Venezia: Herder Editrice, 2002), ss. 43-4.
[7] *A.g.e.*, s. 28.
[8] Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire* (Londra: Royal Asiatic Society, 1938). Türkçe çevirisi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu,* çev. Fatmagül Berktay (İstanbul, Pencere Yayınları, 2000).
[9] Fuad Köprülü, *Les origines de l'empire* (Paris: E. de Boccard, 1935); Türkçe tercümesi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959); İngilizce tercümesi için bkz. *The Origins of the Ottoman Empire,* çev. Gary Leiser (Albany, State University of New York Press, 1992); George Georgiades Arnakis, *Hoi protoi othomanoi* (Athenai, 1947); Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* (Berkeley, University of California Press, 1971); Ernst Werner, *Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen (1300-1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus,* (Berlin: Akademie-Verlag, 1966); Türkçe tercümesi için bkz. *Büyük bir devletin doğuşu - Osmanlılar (1300-1481): Osmanlı feodalizminin oluşum süreci*, 2 cilt, çev. M. Yılmaz Öner (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986 ve 1988); Halil İnalcık, "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies* 2 (1980), ss. 71-9; G. Káldy-Nagy, "The Holy War (*jihâd*) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukranian Studies* 3/4 (1979-80), ss. 467-73; Rudi Paul Lindner, *Nomads and the Ottomans in Medieval Anatolia* (Bloomington: Indiana University Press, 1983); Türkçesi için bkz. *Göçebeler ve Osmanlılar,* çev. Müfit Günay (İstanbul: İmge Yayınevi, 2000); Pál Fodor, "Ahmedi's Dasitan as a Source of Early Ottoman History", *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungaricae* 38 (1984), ss. 41-54; R. C. Jennings, "Some Thoughts on the Gazi Thesis", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986), ss. 151-61; Colin Heywood, "Wittek and the Austrian Tradition", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1988), ss. 7-25; idem, "Boundless Dreams of the Levant: Paul Wittek, the George-'Kreis", and the Writing of Ottoman History", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1989), ss. 32-50; Colin Imber, "Paul Wittek's "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Journal of Ottoman Studies* 5 (1986), ss. 65-81; idem, "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica* 19 (1987), ss. 7-27; idem, "The Legend of Osman Gazi", Elizabeth Zachariadou, *The Ottoman Emirate (1300-1389): A Symposium Held in Rethymnon, 11-13 January 1991* (Rethymnon: Crete University Press, 1993), ss. 67-76; Türkçe tercümesi için bkz.

erken döneminin en önemli itici güçlerinden biri olarak bu "gaza ethosu"nu gören bazı Osmanlı tarihçileri varken, kimi diğerleri buna itiraz etmekte ve erken dönem Osmanlı toplumunun kozmopolit ve heteredoks yapısına dikkat çekmekteydiler. Bu tartışma etrafında yazılan makale ve kitapların çoğunluğunun yabancı dilde kaleme alınmış olması, Türkiye akademiyasında gazi teorisinin ne olduğu pek de anlaşılmadan ve hiç tartışılmadan hakim paradigma haline geldiğini göstermesi bakımından manidardır. Dönemin Osmanlı kaynakları tarafından bu ethosun ısrarla altının çizilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde tekrar canlanan "Cihad" anlayışı gaza paradigmasının Türkiye'deki hakimiyetini daha da perçinlemiştir.

Osmanlı Akdenizi üzerine yapılan çalışmalar da bu hakim paradigmanın içine doğmuştur. Erken dönem Osmanlı akıncıları ve Bizans-Osmanlı serhaddi ile 16. yüzyıl Osmanlı korsanları ve Osmanlı-Habsburg serhaddi arasında benzerlikler kurmak oldukça kolaydır. Her ikisinde de kendilerini İslam dininin kutsal savaşçıları olarak lanse eden ancak çok kültürlü bir toplumdan gelen bir savaşçılar grubu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük düşmanı "kafir" bir imparatorluğa karşı tarihçilerin çok rahat kudsiyyet atfettiği bir savaşa girişmekteydiler. Nitekim erken dönem Osmanlı denizciliği ve korsanlığı üzerine verilen çok az sayıdaki eserde bu hakim paradigmanın izleri rahatlıkla görülebilmektedir.[10] Bu eserlerde, korsanlık gibi Osmanlılar, Türkler,

Osmanlı Beyliği (1300-1389), çev. Gül Çağlalı Güven vd. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997); Şinasi Tekin, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerinde Düşünceler", *Tarih ve Toplum* 109 (1993), ss. 9-18 ve 110 (1993), ss. 73-80; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley: University of California Press, 1995); Feridun Emecen, "Gâzâya Dair: XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), ss. 191-7; Colin Imber, "Cemal Kafadar: Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 60/1 (1997), ss. 211-2; Linda Darling, "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica* 91 (2000), ss. 133-163; Heath Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State* (Albany: State University of New York Press, 2003); Türkçe tercümesi için bkz. *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı,* çev. Kıvanç Tanrıyar (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, 2010).

[10] Osmanlı korsanlığı üzerine hâlâ en kapsamlı çalışmayı, Osmanlı tarihçiliğinin emeklediği daha 1936 gibi erken bir tarihte Aziz Sami İlter yapmıştır. *Şimali Afrika'da Türkler* adlı iki ciltlik eserinde (İstanbul: Vakit Matbaası, 1936) İlter, her ne kadar ardılları kadar üstünde durmadıysa da, gaza temasını kullanmaktadır. Osmanlı deniz tarihinin duayeni İdris Bostan Osmanlı korsanlığı üzerine yakın zamanda yazdığı eserinde, Osmanlı korsanlarının İslam Hukuku'na uygun bir inanç savaşı yapmakta olduklarını savunmuştur. "Bu korsan denizciler/deniz gazileri düzenledikleri akınların şer'î hukuka uygunluğunun bir delili olarak elde ettikleri beşte birden oluşan hissenin ulü'l-emr/"devlet başkanına" ait olan kısmını düzenli olarak padişaha teslim ediyorlardı." Bu son cümlesine kaynak göstermeyen Bostan korsanların Hıristiyan topraklarına yaptıkları akınları İslam hukukundaki *dârü'l-harb* ve *dârü'l-İslam* ayrımı içerisinde değerlendirir. Bostan burada açıkça karada faaliyet gösteren Osmanlı akıncıları için geliştirilen gaza paradigmasını Osmanlı deniz tarihine adapte etmektedir. "Denizlerde görülen korsanlar, aslında Osmanlı ordusundaki gazi akıncılar gibidir ve sadece gaza ruhu, ganimet arzusu ile hareket ederek karadaki benzerleri gibi düzenli teşkilata sahiptirler." İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620*

İspanyollar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar'dan çok önceleri varolan, ilk pratiklerini şu kabotaj denizi Akdeniz'de yapıp oradan okyanuslara yayılmış kadim bir meslek ısrarla Osmanlı bağlamında ve dolayısıyla Osmanlı tarihine hâkim olan paradigmalar içerisinde incelenmektedir, bu korsanlar için kullanılan "deniz gazisi" sözünün arka planında da hangi hâkim paradigmanın bulunduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

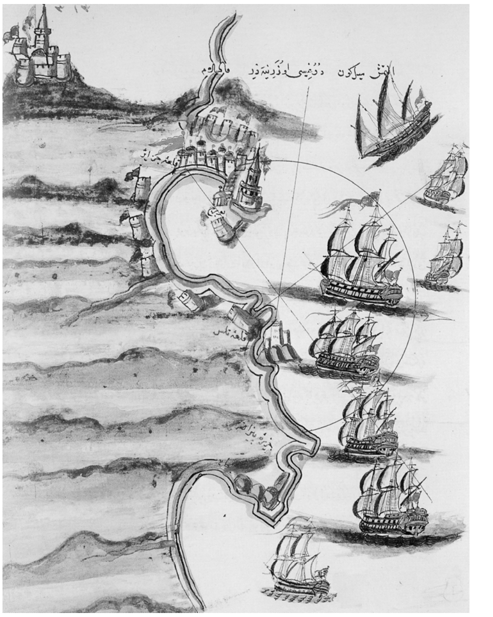

Cezayir Kıyıları
Pîrî Reis - *Kitâb-ı Bahriyye*

Son olarak, Türkçe literatürde "gaza"nın din uğruna yapılan bir savaşa indirgenmiş durumda olduğuna işaret edip, tam olarak neyi eleştirdiğimizi netleştirmeye çalışalım. Kafadar'ın da belirttiği gibi, Wittek'in teorisi uluslararası alanda tarihçiler tarafından karikatürize edilmiş ve ancak dini fanatizm ekseninde ele alınmıştır.[11] Türkiye'de de durum farklı değildir. Ne Wittek'in kapsayıcı (*inclusivist*) gazileri, ne de Kafadar'ın akıcı ve akışkan kimlikleri bu literatüre etki edebilmişlerdir. İşte gazayı sadece dini bir şevkle yapılan kutsal savaş bağlamında ele alan bu dar anlayış, ne Osmanlı korsanlarının motivasyonlarını ne de Kuzey Afrika serhaddinin çok kültürlü ve kozmopolit yapısını anlamakta bize yardımcı olabilir.

(İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), ss. 19-21. Son zamanlarda hocam Halil İnalcık da Osmanlı korsanlarına deniz gazisi denmesi gerektiğinin altını çizmeye başlamış, hatta 29 Mart 2011'de NTV katıldığı *Artı* programında işi Türk korsanlarını Libya'yı istila etmekle itham eden Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'yi cehaletle suçlamak ve bu deniz gazilerinin (korsan değil) Kuzey Afrika'yı Hıristiyan işgalinden kurtardığını belirtmeye kadar götürmüştür. Tabi Osmanlı korsanlarına yüklenen tarihi misyon sadece dini değildir; Akdeniz'deki Osmanlı korsanlığı 20. yüzyılda yeşeren Türk milliyetçiliğinin hizmetinde de kullanılmıştır. Kendisi de aynı zamanda bir denizci olan ve Osmanlı tarihçilerinin bugün bile hemen hiç kullanmadıkları Batı kaynaklarına oldukça hakim görünen Ali Rıza Seyfi'nin eserlerinde ise korsanların İslam uğruna yaptıkları kahramanlıkların yanı sıra Türklüklerinin de altı çizilir. Bkz. Ali Rıza Seyfi, '*Osmanlı Meşâhîr-i Bahrîyyûnı: Kemâl Re'îs ve Baba Oruc* (Dersa'âdet: Seha'i Matba'âsı, 1325), idem, *Turgud Reis* (Dersa'âdet: İkbâl Kütübhânesi, 1327); idem, *Barbaros Hayreddin* (Dersa'âdet: Şems Matba'âsı, 1326-1328). Aynı zamanda bir şair ve romancı olan Seyfi'nin bu tarzı kendinden sonraki birçok romancıyı da bu korsanları dramatize etmeye yöneltmiştir.

[11] Kafadar, *Between Two Worlds,* s. 49.

III. *Gazavât-ı Hayreddîn Paşa*'yı Nasıl Okumalıyız?

Şüphesiz Akdeniz'deki Osmanlı korsanlarına yapılan gazi yakıştırması modern Osmanlı tarihçiliğinin bir ürünü değildir. Osmanlı idari sistemine eklemlendikten ve Kuzey Afrika serhaddinden Osmanlı payitahtına geldikten sonra bu korsanlar, kendilerini gazi gibi lanse etme uğraşına girmekte gecikmemişlerdir. İstanbul ile Cezayir arasındaki işbirliğini başlatan Batılıların "Barbarossa" dedikleri Hızır Reis ya da diğer adıyla Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonra yazdırdığı *Gazavât-ı Hayreddîn Paşa*[12] adlı eser, bu çabanın en önemli örneklerinden biridir. Bir propaganda eseri olarak görülmesi gereken bu *Gazavât*'taki gaza vurgusu ve İslami ton barizdir; korsanlıktan çok dua ve ibadetle meşgul gözüken Hızır ve Oruç kardeşler, gerek sadakatla bağlandıkları İslam dini üzerine engin bilgilere ve gerekse bazı mistik güçlere sahiptirler. *Gazavât*'ın birçok yerinde bu iki kardeşin bu ulvi özelliklerinin altı ısrarla çizilmiştir: Oruç Reis'in rüyalarına girip Rodos'taki esareti sırasında kendisine sabır dileyen (11b-12a) ve kolunu kaybettikten sonra Midilli'ye döndüğünde ise gazaya çıkmasını söyleyen "pîr-i rûşen zamîr" (56a-57a), Oruç Reis'in kendisine ihtida etmesini tavsiye eden Hıristiyanlara İslam üzerine söyledikleri (13a-14a),[13] Hıristiyan bir rahibin Oruç'un dinî vecibelerini övmesi (14a),[14] savaşta kolunu kaybeden Oruç'un kaderciliği (44a),[15] Hızır'ın din kardeşleri Endülüslü Müslümanları İspanya'dan gemisiyle kaçırarak Osmanlı Sultanı'nın yapamadığını yapması (45b),[16] Hızır'ın dinî bir tartışmada bir Hıristiyan papazını alt etmesi ve şaşıran papazın korsanın bilginliği karşısında neredeyse Müslümanlığı kabul etmesi (128a),[17] Aydın Reis'in 1529 yılında

---

[12] Murâdî, *Gazâvât-i Hayreddîn Paşa: (MS 2639 Universitatsbibliothek Istanbul) : kommentierte Edition mit deutsche Zusammenfassung*, ed. Mustafa Yıldız (Reihe Orientalistik, Aachen: Shaker, 1993). Makale boyunca verilen varak numaları İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunan bu versiyona aittir. Ayrıca bkz. Aldo Galotta, "Le Gazavât di Hayreddîn Barbarossa", *Studi Magrebini* III (1970), ss. 79-160. 1541 yılına kadar olan olayları nakleden bu el yazmasının bir ikinci kısmı da bulunmaktadır. Bibliotheque Nationale de France, ms. Turc 1186; Aldo Gallotta, "Il "Gazavat-ı Hayreddin Paşa" pars Secunda e la spedizione in Francia di Hayreddin Barbarossa (1543-1544)", Colin Heywood ve Colin Imber (ed.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage* (Istanbul: The Isis Press, 1994), ss. 77-89.

[13] "…İmdi kulluk itmege bir ferd-i ehad yokdur illallâhu te'âlâ vardur ki cemî'i kâ'inâtı yokdan var eyleyen odur, anun şerîk-i nâzırı yokdur, mekândan münezzehdür ve zât-ı şerîfi bir hâl üzere sâbitdür ve cümle müznibînün şefî'i olan hazret-i risâlet ve mefhar-ı mevcudât a'nî Muhammed el-Mustafâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem anun kulı ve habîbidür."

[14] "…Sakınun ol Oruç Re'îs didükleri esîr ile konuşmayuz, zîrâ bakaram müslümânlık tarîkın kemâl-ı mertebe okumış bilmiş. Anlaram ki benden yukarı papasa benzer, siz anı za'm-ı fâsıkunuzca dîninden çıkarmaga çalışırsınuz ama havfum oldur ki sizin cümlenüzi turkoz ider."

[15] "Orada olmasam bir başka yirde yine âhir takdîr-i ezel ve kalem-i cârî yirine gelmesi mukarrer idi… Hem Oruç Re'îs 'âlim idi, 'ilmde Hayreddîn Re'îsden ziyadece idi."

[16] "Ve aslâ Âl-i 'Osmân padişâhından bunlara bir meded olmadı."

[17] "Gâzî Hayreddîn Re'îs rahmetullâhi 'aleyh az kaldı ki papazı müslümân ideyazdı. Papaz gönlinden bu diyavolo benden yukarı papaz, bununla başa çıkılmaz. Hemân mudârâya çıkalım diyüb..."

Cezayir'e dönecekken rüyasında Hızır'ı görmesi ve ondan düşman gemilerinin geleceğini haber alıp Şarlken'i Cenova'ya bırakıp geri dönen İspanyol amirali Portuondo karşısında büyük bir zafer alması (242b-243a),[18] vs.

Şüphesiz ki *Gazavât*, tarihi bir gerçekliği yansıtmaktan çok Hayreddin Paşa'nın ve korsanların İstanbul'daki konumunu sağlamlaştırmak amacını taşımaktaydı. Dolayısıyla bu eser, klasik Osmanlı eğitiminden gelmeyen bu maceracı korsanlar ile bir "seçkin bilinci" geliştirmiş olan Enderun kökenli Osmanlı paşaları arasındaki rekabet bağlamında değerlendirilmelidir. Zaten detaylarını başka bir makalemde belirttiğim[19] bu rekabetin en önemli kanıtları bizzat *Gazavât*'ta saklıdır.

Bu İstanbul'daki "ba'zı münafıkân" Hayreddin'in Kapudan-ı Derya atanmasına karşı çıkmış ve padişaha donanma ile Cezayir'e kaçacağından dem vurmuşlardır (313b-314a). İki sene sonra ise "erbâb ü vüzerâ" Hayreddin Paşa'nın İstanbul'a dönmeyeceğini söyleyip Sultan'ı onu görevden almaya ikna etmeye uğraşmaktaydılar. *Gazavât*'ın müellifi Seyyid Murâdî durumu şu nüktedan deyimle ifade etmektedir: İstanbul'da "[b]in hased bir akça, bir kişinün yardımcısı Allâh ola"dır (340b-341a). Padişahın Hayreddin'i övmesine dayanamayan "erbâb-ı nifâk tâ'ifesi"nin payına ise şu beyit düşer (350b):

Hased-i kalb-i 'adû lütf ile tagyîr olmaz
Sengde muzmar olan âteşe âb itmez eser

Eserdeki prestij kaygısı Hayreddin'in henüz Batı Akdeniz'deki Osmanlı korsanları arasında *primus inter pares* yani eşitler arasında birinci olduğu dönemi anlatan kısımlarda da göze çarpmaktadır. Eğer mesele tarihî gerçekleri değerlendirmek ya da en azından gazadan dem vurmak olsaydı, 1520'li yıllarda en az Hızır kadar aktif olan Cerbe'deki üssünden etkili akınlar yapan *Çifud* Sinan ve 1529'da Habsburg donanmasına karşı yukarıda bahsettiğimiz önemli zaferi alan[20] Batılıların *Cacciadiavolo* dedikleri Aydın gibi diğer önemli reislerin gazaları da eserde hak ettikleri yeri bulurdu. Oysa Rhoads Murphey'nin de belirttiği üzere Seyyid Murâdî, Hızır ve Oruç reisleri ön plana çıkarmayı yeğlemiş ve parayı verenin düdüğü çaldığını bir kez daha göstermiştir.[21]

---

[18] "Hâşâ Koca Hayreddîn Paşa, yesserellâhu mâ yeşâ' 'ilmü'l-yakîn 'ayne'l-yakîn ricâlullâh zümresinden oldugına zerre kadar kalbümde şekk ü gümânum kalmadı."

[19] Emrah Safa Gürkan, "The Centre and the Frontier: Ottoman Cooperation with the North African Corsairs in the Sixteenth Century", *Turkish Historical Review* 1/2 (2010), ss. 147-9.

[20] Stanley Lane-Poole, *The Barbary Corsairs* (Londra: T. Fisher Unwin, 1890), ss. 57-8; Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo, *XIV. - XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri: Las Relaciones Turco-Españolas en los siglos XIV y XVI: Documentos Españoles relativos a la historia naval Otomana* (Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 1995), ss. 200-1; Marino Sanuto, *I Diarii,* eds. Federico Stefani, Guglielmo Berchet ve Nicolò Barozzi (Venezia, 1879-1902), 52. cilt, kol. 208-9.

[21] Rhoads Murphey, "Seyyid Muradî's Prose Biography of Hızır ibn Yakub, alias Hayrredin Barbarossa: Ottoman Folk Narrative as an under-exploited Source for Historical Reconstruction", *Acta Orientaliae Academiae Scientiarum Hungaricae* 54/4 (2001), ss. 528-9.

İşte bu şartlar altında yazılan *Gazavât*'ın Hayreddin etrafında yaratmaya çalıştığı gazi imajı, aynı zamanda klasik dönem Osmanlı kaynaklarının çok sık başvurduğu bir tekniktir. Osmanlı vakanüvisleri çağdaşları olan Avrupalı tarihçilerin aksine eserlerini bilgi vermek, ölçmek ve kesinleştirmek amacıyla değil, bir edebi tür olarak görmüşe benzemektedirler. Bir Sanudo,[22] Priuli,[23] Sandoval,[24] ile karşılaştırıldığında Lütfi Paşa,[25] Selaniki[26] ve Peçevi[27] gibi Osmanlı vakanüvislerinin eserleri detay ve kesinlikte geride kalmaktadır. *Gazavât* da bu ikinci gruptaki tarihçilerin eserleri temel alınarak yazılmış Osmanlı patronajının ürünü bir eser olduğu için gerektiğinde en bariz tarihsel bilgileri gözardı etmekten çekinmez. Oldukça ilkel bir tarihsel arka planda kaleme alınan eserin tamamında herhangi bir kronolojik endişe de göze çarpmamaktadır. Olaylar tarih verilmeden ve tarihsel bir bağlama oturtulmadan karman çorman anlatılmakta, mercek ısrarla korsanların faaliyetleri üzerinde tutulmaktadır.[28]

Aynı yazmadaki bazı başka bilgiler bize Osmanlı korsanlığının erken dönemindeki çok kültürlü ve kozmopolit yapıyı hemen işaret etmektedir. Bestiya (bestia, 8b), boriko (borrico, 10a), diyavalo (10b), alarka (allargar, 14a), turkoz (14a, 126b), kran mastor (Gran Maestro, 16a), kaluma itmek (Ven. calomàr, 25a), marcilyana (martingana, 29b), pocalamak (Ven. pogia, 35a), işa itmek (Ven. issàr, 35b), kandilisa (Ven. candelizza, 37a), voga vanto (vago vento, 37b), ladron morolar (38b), freşka (fresca, 39a), armada (43a), sinyal (43a), mezegalere (mezzagalera, 43a), bono vardiya (46b), ventura (48b), galyata (galeotta, 49a), orsa alabanda (51b), salpa itmek (salpare, 66a, 237b), manca (mangiare, 70b), puruva (75b), ıstanpa (stampa, 86b), palamar diyus (por el amor de Dios, 96a), feste (fiesta, 113b), cente (gente, 113b), krando (grande, 119a), falso (124a), levarimo (leva remo, 136a), varda kosta (137a), patente (137a), pasaporta (137b), mayorkin (mallorquín, 191b, 302b), tirenkete (trinchetto, 195b), karrata (carreta, 222b), ıspata (spada, 231b), rözon (raison, 232b), doblon (236a), klaro (claro, 236b), fondo itmek (236b), mayıstıra (maestra, 237a), palenkete (palanqueta, 238a), pireze (presa, 239a), ceneral (generale, 239b), husto (justo, 239b), pupa sarare (Ven. pupa-poppa serrare,

[22] Sanuto, *I Diarii.*

[23] Arturo Segre ve Roberto Cessi (ed.), *I Diarii di Girolamo Priuli (AA. 1494-1512)* (Città di Castello: Casa Editrice S. Lapi, 1912-1938), 4 cilt.

[24]Fray Prudencia de Sandoval, *Historia de la vida y Hechos del Emperador Carlos V,* ed. Carlos Seco Serrano, (Madrid: Ediciones Atlas, 1955), 3 cilt.

[25] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (İstanbul: Matba'a-yı 'Âmire, H. 1341).

[26] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, ed. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 2 cilt.

[27] Peçevi İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevi* (İstanbul, H. 1283).

[28] Rhoads Murphey'nin yakın bir zamanda belirttiği gibi eser erken dönem Osmanlı korsanlarının değer yargıları, motivasyonları ve bağlılıklarını incelemek açısından eşsiz bir kaynaktır. Müverrih haklı bir şekilde özellikle 1515-1535 yılları arasındaki dönem için sözlü kaynaklara dayanmak zorunda kalan Seyyid Muradî'nin kronolojik bir tutarlık gösteremediğini ve olayların detaylarına inemediğini belirtir. Murphey, "Seyyid Muradî", s. 521.

244b), forti (245a), kantopik (245a), komandantı (comandante, 245a-b), tapa (tappo, 245b, 338a), mezeturko (mezzoturco, 258a), meze Hıristiyan (mezzochristiano, 258a), patrona (260b), porto (266a), fornalebaşu itmek (269a), barko (barco, 289a), resbet/respet (rispetto ya da respeto, 290b, 327b), komanda (comando, 294a), ızbalço (Ven. sbalzo, 296a), kavaliyerzade (cavaliere, 297b), koroş (croce, 297b), usturpa (Ven. stropa, 300b) cornata (giornata, 302a), fantaziyye almak (305b), pinyol (pugnale, 306b), payzan (paesano, 317a), kapo munduz (327b), albor (330b), rey di İspanya (332a), korona (corona, 336b), uruba (roba, 338a), paşador (338b), piko (Ven. pico, 346b), fomada (347a), altura (351a), tiremola (355a), fora (359b), moso negro (mozo negro, 369a), kovarnador (gobernador, 374b) gibi terimlerin yanı sıra, "kâfir iken yahûdî oldu" (19b), "Vaşal kaminar preze no faltar" (Vas a caminar, presa no falta, 24a), "mayına sinyor" (Ven. mainar, 47b), "mi star fino Hıristiyan (262a), "kom forma levantar" (con forma levantar, 302b), "mola meze trinkete" (mola mezzo trinchetto, 343a) gibi Osmanlıca'ya yabancı Akdeniz'in *lingua franca*'sına ait ifadelerin sıklığı bize erken dönem Osmanlı korsanlarının içinde bulunduğu kozmopolit ortam hakkında bir fikir vermektedir.

IV. Kuzey Afrika Serhaddinin Kozmopolit ve Çok Kültürlü Yapısı

Şimdi bu kozmopolit yapıyı oluşturan öğelere bir göz atalım.

İspanya'da 1492'de tamamlanan "Yeniden Fetih" (*Reconquista*) sonucunda yarımada Hıristiyan hakimiyetine girmiş, Müslümanlara ilk başta tanınan dinî haklar da kısa sürede lağvedilip zorla ihtida politikalarına yönelinmiştir. Bu zorlamanın neticesinde bir kısım Müslüman İber Yarımadası'nı terk edip Kuzey Afrika'ya giderken, çoğunluğu oluşturan diğerleri de görünürde ihtida edip gizlice kendi din ve âdetlerini muhafaza yolunu seçmiş ve soğuk savaş döneminden Amerikalı bir müverrihin deyimiyle İspanya'da bir "beşinci kol"[29] faaliyeti yürüterek büyük bir güvenlik sorunu oluşturmuşlardır. Bu sonunculara batı kaynakları *Morisco* derken, Osmanlıların "Müdeccel" (İspanyolca *Mudéjar* kelimesinin karşılığı Arapça "müdeccen" kelimesinden bozma bir terimdir) adını vereceklerdir. Bütün bu gelişmeler, İberya sahillerini korsanların insafına bırakmıştır. Temimi'ye göre yörenin coğrafyasını ve dilini bilen sürgündeki bu Müslümanlar korsanlık için gerekli olan uzmanlığı sunmuşlardır.[30] "Sürgündekinin intikamı": 19. yüzyılın usta tarihçisi Stanley Lane Poole'un İspanyolların ödediği bedel için kullandığı terim budur.[31] Zaten bu çok sayıda muhacir bir

[29] Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in the Sixteenth-Century Spain", *American Historical Review* LXXIV (October 1968), ss. 1-25, İlginçtir ki, bu terim İspanya İç Savaşı sırasında, 1936 yılında Emilio Mola adlı bir İspanyol komutan tarafından ortaya atılmıştır. Bkz. "fifth column", *Encyclopædia Britannica Online.*

[30] Abdeljelil Temimi, "Le gouvernement Ottoman face au problème Morisque", *Revue d'Histoire Maghrebine* 23-24 (1981), s. 256.

[31] Lane-Poole, *The Barbary Corsairs*, s. 8.

anda doldurdukları Kuzey Afrika'nın fakir limanlarında korsanlık, denizcilik ve tersane ustalığından başka ne işle uğraşabilirdi ki?

Batı Akdeniz'de korsanlık için oluşan bu elverişli şartlar Doğu Akdeniz'den korsanların da bölgeye akın etmesine yol açmıştır. Osmanlı tarihinde önemli yere sahip Kemal, Burak, Oruç, Hızır, Turgud, Aydın, Kurdoğlu Müslihiddin, Çifud Sinan gibi birçok reis önce yerel yönetimlerle anlaşarak, daha sonra da kendi bağımsız siyasi örgütlenmelerini kurarak, Batı Akdeniz'de Osmanlı korsanlığının altın çağını başlatmışlardır. Ancak sanılanın aksine, bütün bu korsanlar Anadolu ve Ege Adaları'ndan gelmemekte ve aralarında Arap Ahmet gibi Arap vilayetlerinden gelenler de bulunmaktadır.

Üçüncü bir grup ise özellikle Sicilya, Sardinya, Korsika ve Güney İtalya kıyılarının denizci halkları arasından gelenlerden oluşmaktadır. Dönemin ezici feodal toplumsal örgütlenmesinden yılan ve halklarını hep zorlu bir diyete mahkum eden şu denizin aç ve topraksız bıraktığı bu insanlar, daha iyi bir yaşam uğruna 16. yüzyılın ilk yirmi yılında gelişmiş ve serpilmiş korsan merkezlerine koşarak ihtida etmekten ve ata topraklarına saldırmaktan geri durmamaktaydılar. Dönemin tabiriyle meslekten Türk (*turco de profesión*) olan bu mühtediler dönemin "fırsatlar diyarı" Kuzey Afrika'ya göç edip buradaki limanlarda serpilen korsanlık yapılanmaları içerisinde giderek yükselmiş ve önemli görevlere gelmişlerdir. Osmanlı Kapudanı Deryalığına kadar yükselen Kılıç Ali Kalabriyalı, Venedikli Uluç Hasan Paşa da adından anlaşılabileceği gibi Venedikli idi. Cezayir Beylerbeyilerinden Hasan Ağa ve Ramazan Paşa ise Sardinyalı iken, Garp Ocakları'nın sancaklarını dolduran birçok "kaid" (ki bu terim Kuzey Afrika'daki sancak beyleri için kullanılırdı) de gene bu tip mühtedilerden oluşmaktaydı. 16. yüzyıl Cezayir'i üzerine en önemli çağdaş kaynağımız Antonio Sosa, Avrupa'nın her yerinden Cezayir'e gelen mühtedilerin içinde Brezilya, Yeni İspanya (bu terimden Orta Amerika'daki İspanyol kolonilerini anlayınız), Habeşistan ve Hindistan da dâhil olmak üzere 52 değişik memleketten insan olduğunu belirtirken iddialı bir şekilde eklemeden duramamıştı: "dünyada hiçbir Hıristiyan milleti yoktur ki Cezayir'de ondan gelme bir mühtedi olmasın".[32] Gene Sosa'ya göre, 16. yüzyıl'ın sonunda bu mühtediler Türkler ve Müdecceller'den çok daha fazla sayıdaydılar.[33]

Bu korsanların içinde ötekilere nazaran daha az görünür olsa da Yahudiler de bulunmaktaydı. Her ne kadar 16. yüzyılın Sevilyalı tarihçisi şu meşhur *La Historia General de las Indias*'ın yazarı López de Gomára'ya göre Çifud Sinan'ın "çifud"luğu Yahudiliğinden değilse de[34] Osmanlı kaynaklarının kendisi bize bu

---

[32] Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel* (Madrid: La Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1927), 1. cilt, s. 52-3.

[33] Haedo, *Topografia,* 1. cilt, s. 79.

[34] Gomára'ya göre Sinan Reis'e bu isim bir gün Hıristiyanlarla karşılaştığında korkup kaçtığı için verilmiştir. 1853'te bu eşsiz önemdeki el yazmasını ilk kez yayıma hazırlayan editör ise dönemin diğer kaynaklarında geçen başka bir iddiayı dile getirir. Bu Sinan Reis'in astrolojiye duyduğu ilgi nedeniyle Çifud diye adlandırıldığıdır. Francisco López de Gomára, "Crónica de los Barbarrojas", *Memorial histórico español: Collección de documentos, opúsculos y antigüedades que*

denizcilerin arasında bazı Yahudilerin de bulunduğuna işaret etmektedir. Örneğin, 1572'de Rodos muhafazasına tayin olunan Menteşe Beyi Gazanfer'e, Rodos'ta düşmana kürekçi olmaya gönüllü olan 24 Hıristiyanı yakalayıp o sırada adada bir kalyete inşa etmekte olan Simon adlı Yahudinin gemisine koyması emredilmiştir.[35] Batılı kaynakların Gaddalì dedikleri ihtida etmiş bir başka korsan, 1518'de Papa kadırgalarının komutanı Paolo Vettori'yi esir alıp Tunus'a götürmeyi başaracaktır.[36]

Son olarak, klasik dönem Osmanlı yönetiminde temel bir rol oynayan devşirmelerin aksine ve aynı erken dönem akıncıları gibi, Kuzey Afrika'nın mühtedilerinin çoğunun hemen hemen hiçbir eğitimi yoktu. Uluç Ali kariyerinin zirvesinde okuma yazma bilmezken,[37] Venedikli Hasan Paşa'nın ancak 25 kelime Türkçe konuşabildiğini bizzat hemşerisi Venedik balyozu söylüyordu.[38] Acaba gaza bu 25 kelimeden biri midir? Eğer bir gaza ethosu varsa, bu ethosun sözlü olduğu açıkça görülmektedir, bu gazilerin aralarında ne kadar Türkçe konuştukları da meçhuldür. Bunlar İstanbul'a gelip yerleştiklerinde dahi hiçbir zaman Osmanlı sistemine tam olarak entegre olamamakta, bu yeni kültüre yabancı kalmaktadırlar.

Ancak gene de ne bu kozmopolit yapı, ne de bu yapıyı oluşturan çeşitli dinlerden, kültürlerden ve coğrafyalardan gelen insanların şehirli ve rafine bir Osmanlı kültürüne yabancılığı, bunların iyi birer gazi olabileceği tezini tam anlamıyla çürütmektedir. Cemal Kafadar'ın da altını çizdiği gibi gaza kavramı ille de Sünni İslam ile bir tutulmamalı, aksine serhaddin kapsayıcı (*inclusive*) yapısı ve kimliklerin akışkanlığı ve akıcılığı göz önüne alınmalıdır.[39] 16. yüzyıl vakanüvisi Mustafa 'Ali'nin deyimiyle çeşitli kökenlerden gelen bu "Rumi" gaziler arasında kökeni bir mühtediye çatmayan az bulunur.[40] Bu kozmopolit yapıyı vurgulamamızdaki amacımız, hem bu çok dinli ve kültürlü serhaddin basit bir kutsal savaş bağlamına indirgenmesi riski karşısında bir uyarı yapmak, hem de aşağıda anlatacağımız bazı noktaların daha iyi anlatabilmek için Kuzey Afrika serhaddinin şartları hakkında okuyucuya bir fikir vermektir.

Bu noktada 14. yüzyıl tarihçilerinin ellerinde olmayan bir imkân biz 16. yüzyıl tarihçilerinin ellerinde bulunmaktadır. Erken dönem Osmanlı gazası üzerine çalışanlar sadece *Gazavâtname* ve *Tevarih-i Al-i Osman* gibi edebi metinler

publica la real Academia de la Historia, (Madrid: la Real Academia de la Historia, 1853), 6. cilt, ss. 388-9 ve dn. 1.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (bundan sonra BOA), *Mühimme Defterleri* (bundan sonra *MD*), XIX, no. 159 ve 344 (H. 19 Safer 980 / M. 30 Haziran 1572).

36 P. Alberto Guglielmotti, *La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1600* (Firenze : Successori Le Monnier, 1876), 1. cilt, ss. 161-2.

37 Eugenio Albèri (ed.), *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto* (Firenze: Società Editrice Firoentina, 1839-1863), 9. cilt, s. 296.

38 "*che appena sa dir vinticinque parole in Turchesco*" ASV*, Senato, Dispacci, Costantinopoli* (bundan sonra *SDC*), filza 11, fol. 103v (20 Mayıs 1577).

39 Kafadar, *Between Two Worlds,* ss. 80-2.

40 Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)* (Princeton, Princeton University Press, 1986), s. 254.

ile kitabelere mahkum kalırken, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısı için Avrupa arşivleri bize Kuzey Afrika'daki korsanların iç dünyaları ile ilgili bazı ipuçları vermektedir.

V. Deniz Gazilerinin Küffarla İlişkileri

Bu bölümde Batı Akdeniz'deki Osmanlı deniz gazilerinin Hıristiyan dünyası ile ilişkilerini ele alıp bu ilişkinin yapısının gaza literatüründe yansıtıldığından ne kadar farklı olduğunun altını çizeceğiz.

İlk olarak, Kuzey Afrika'daki korsan yapılanmasında önemli yerlere gelmiş mühtedilerin Hıristiyan geçmişleri ile bağlarını hiç de koparmamış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Uluç Ali çocukluk arkadaşı Giovanni Battista Ganzuga'yı iki kere esaretten kurtarıp yanına alacaktı; 1569'da Habsburglar Uluç Ali'yi rüşvetle kendi taraflarına çekmek istediklerinde Kalabriya'daki akrabaları arasında bir araştırma yapacaklar ve en sonunda bu pazarlık için Ganzuga'yı yollamaya karar vereceklerdi.[41] Uluç Ali, sadece arkadaşları değil, akrabaları ile de temas halindeydi. Kendisiyle beraber esir düşen ve gene kendisi gibi ihtida edip İstanbul'da aile kuran bir kardeşi olduğunu biliyoruz.[42] 1570 yılında adamları Mesina'daki Hıristiyan donanmasının hazırlıkları hakkında bilgi ya da Osmanlıca tabiriyle "dil almak" için Kalabriya'da karaya çıkıp birini yakaladıklarında, bunun aslında Uluç Ali'nin akrabalarından biri olduğunu öğreneceklerdir. Hiç vakit kaybetmeden esiri Ali'nin yanına götüreceklerdir.[43] Gene Venedikli Hasan Paşa, kuzeni Livio Celeste'yi Venedik'ten yanına aldıracak ve casusluk için geri yollayacaktır. Livio pek de başarılı bir casusa benzememektedir, zira defalarca Malta, Marsilya ve Napoli'de yakalanacaktır. 1590'daki sonuncu yakalanışında Hasan Paşa, Napoli kral naibini kuzenine bir şey yaparsa elindeki bütün Napolileri ve İspanyolları kızartmakla bile tehdit edecektir.[44]

Deniz gazisi korsanların en büyük din düşmanları Habsburglar ile pek de gaza çerçevesinde değerlendiremeyecek bazı gizli ilişkiler içinde oldukları da görülmektedir. Habsburg gizli servisinin 16. yüzyıldaki en önemli projelerinden biri, çoğunluğu aslında Habsburg tebaası olarak doğan bu mühtedi korsanların Hıristiyanlığa geri kazandırılması idi. Söz konusu mühtedilerin bir kısmı Cezayir'e daha iyi şartlar için gönüllü olarak gelmişse de bir kısmı esir hayatına dayanamayıp zorla ihtida etmişti. Ancak, tam olarak kimin hangi şartlarda Müslüman olduğunu bilmek zordur, zira bu mühtedilerin Hıristiyanlarla konuşurken zorla Müslüman olmuş gibi bir intiba bırakmak istemeleri normaldir. Hıristiyanlarla bir anlaşma içine girme uğraşında bir mühtedinin eski

---

[41] Archivo General de Simancas (bundan sonra AGS), *Papeles de Estado* (bundan sonra *E*) 487, 1569 tarihli *Relación que hizo el thesorero Alonso Sanchez de la familia que antes cuando fue hecho esclavo se llamaba Dionisio Galea* başlıklı numarasız döküman.

[42] *A.g.e.*

[43] Gustavo Valente, *Vita di Occhialì* (Milano: Casa Editrice Ceschina,1960), s. 125.

[44] Antonio Fabris, "Hasan 'il Veneziano' tra Algeria e Costantinopoli", *Quaderni di Studi Arabi* 5 (1997), ss. 59-61.

dinine sadakatinin ve geri dönme isteğinin altını çizmesinde yarar vardır. Bunun yanı sıra, böyle bir anlaşmanın söz konusu olmadığı durumlarda dahi, bu tip bir intiba bir mühtediyi eski bir din kardeşine neden Müslüman olduğunu açıklarken yaşayacağı psikolojik sıkıntıdan kurtaracaktır. Örneğin eşini geride bırakıp kendi rızasıyla İstanbul'a kardeşi Kapıağası Gazanfer Ağa'nın yanına gelen ve son çalışmasında Eric Dursteler'in ısrarla hür bir irade yüklediği şu Venedikli Beatrice Michiel bile Venedik balyozuna ağabeyi tarafından zorla Müslüman yapıldığını söylemektedir.[45]

Habsburg idarecilerinin bu mühtedilerin Osmanlılar'a ihanet edip taraf değiştirmeleri ihtimaline oldukça sıcak baktıkları hemen anlaşılmaktadır. Barbaros'un Cezayir'deki halefi Sardinyalı Hasan Ağa ile Hıristiyanlığa geri dönmesi ve Cezayir'i Habsburglara teslim etmesi için 1541'de bazı görüşmeler yapılmıştır.[46] 42 yıl sonra, bir başka Cezayir Beylerbeyi Venedikli Hasan Paşa ile de benzer görüşmeler yapılacaktır.[47] Ancak şüphesiz en çok üstünde durulan görüşmeler Uluç Ali ile yapılanlardır. Cezayir Beylerbeyi olduğu dönemde de Kapudan-ı Derya olup İstanbul'a yerleştiği günlerde de birçok Habsburg ajanı Kalabriyalı korsanın kapısını çalmış ve çeşitli vaatlerle kendisini Sultan'a ihanet etmeye çağırmıştır. Her ne kadar Uluç Ali bunlara itibar etmemişse de yer darlığı nedeniyle burada tartışmayacağım, ancak başka bir makalemde detaylı bir panoramasını verdiğim bu görüşmelerin yıllar boyu sürmesi manidardır.[48] Uluç Ali'nin havayı kokladığı, belirli kapıları kapamak istemediği bellidir; en azından kendisine bu tip teklifler getirenlerin serbestçe geri dönmelerine ses çıkarmamıştır. Deniz gazilerinin başı, adını Uluç'tan Kılıç'a bizzat Sultan'ın tebdil ettiği bu kahraman korsan niçin bu Habsburg ajanlarını derdest etmemiştir?

Uluç Ali'nin kendisinden başka yanındaki birçok mühtedi de Habsburg gizli servisinin hedefindedir. Sinan (Juan Briones) ve İngiliz Haydar (Robert Drever) adlı iki mühtedi Habsburglar'a düzenli olarak bilgi vermekte, yani muhbirlik yapmaktadırlar; hem de denize açılan Osmanlı donanmasından yazdıkları mektuplarla![49] Sinan bir ara kaçıp memleketine geri dönmek bile isteyecektir.[50]

Uluç Ali'nin adamlarından Pedro Brea adlı bir başkası Osmanlılar ile Habsburglar arasında bir ateşkes imzalamaya İstanbul'a gelen gayrıresmî

[45] Eric Dursteler, *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011), ss. 15-16.
[46] AGS, *E* 1374, fol. 171; A. Berbrugger, "Négociations entre Hassan Agha et le comte d' Alcaudete, gouverneur d'Oran, 1541-1542", *Revue Africaine* IX (1865), ss. 379-385.
[47] AGS, *E* 1417, fol. 41, 62, 109.
[48] Emrah Safa Gürkan, "Habsburg Gizli Servisinin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası: Kalabriyalı Uluç Ali" (baskıda).
[49] AGS, *E* 490, 17 Ekim 1579, 18 Ekim 1579, 22 Ekim 1579; *E* 1080 fol. 41 (14 Mayıs 1579), 51, 58 (3 Ağustos 1579), 93; *E* 1081, fol. 93 (7 Haziran 1580) and 163 (14 Kasım 1580).
[50] AGS, *E* 1083, fol. 58 (28 Şubat 1581); *E* 1338, fol. 59 (15 Ekim 1580).

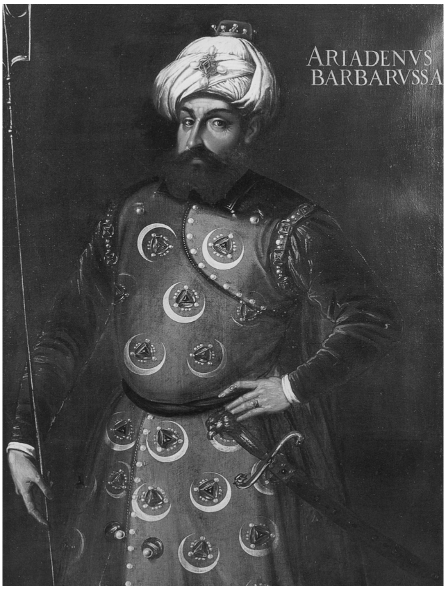

Barbaros Hayreddin [Deniz Müzesi]

Habsburg elçisi Giovanni Margliani'nin muhbirliğine soyunacaktır;[51] bir süre sonra da Sinan'ın yapamadığını yapacak, İstanbul'dan kaçıp önce Napoli'ye, oradan da İspanya'ya gidecektir. Ailesini İstanbul'dan kurtarıp Venedik'e getirmek ise Habsburg yöneticilerine düşecektir.[52] Bir daha İstanbul'a dönüşü ise bir Habsburg casusu olarak Cafer Paşa'yı Osmanlılar'a ihanete teşvik etmek için olacaktır.[53]

Don Juan'ın Halkü'l-Vad'da esir düşen Habsburg askerlerinin fidyelerinin pazarlığını yapmak için İstanbul'a gönderdiği Antón Avellán ve Virgilio Polidoro adlı iki aracı, dönüşlerinde sundukları raporda Habsburg gizli servisinin Osmanlı payitahtında kurması gereken temaslardan bahsetmişlerdir. Bunların arasında Uluç Ali'nin kapısında önemli rol oynayan mühtediler de bulunmaktadır: Lombardiyalı Süleyman Ağa, İngiliz asıllı Antonio de Vale, İngiliz Murad Ağa (Carlo Daniel), San Jan şövalyesi kılığında iki Fransız ve Halkü'l-Vad kumandanının (*capitán de Goleta*) oğlu bir İspanyol. Bunların dışında Uluç Ali'nin kahyası (*mayorduomo*) olan Lukalı Murat Ağa da efendisinin taraf değiştirmeye ikna edilmesinde önemli rol oynayabilirdi, bu tip girişimlerin yazıya dökülmesine genellikle karşı çıkan II. Felipe'nin Murat Ağa'ya bir mektup yazıp onu doğrudan muhatap alması, Habsburg merkezi yönetiminin bu görüşmelere verdiği önemi ve görüşmelerin başarıya ulaşma ihtimalini ciddi ciddi değerlendirdiğini gösterir.[54]

İşin ilginç tarafı bu tip anlaşmalara muhatap olmak için mühtedi olmak da şart değildir. Hayreddin Paşa ile Habsburglar arasında yapılan bir dizi görüşme uzun süredir bilinmektedir.[55] Her ne kadar Hayreddin'in bu görüşmeleri

---

51 AGS, *E* 1338, fol. 13 (13 Haziran 1580), 36 (27 Temmuz 1580), 70 (14 Aralık 1580), 72 (22 Aralık 1580); *E* 1414, fol. 164 (18 Kasım 1581).

52 AGS, *E* 1538, fol. 286 (20 Aralık 1585).

53 AGS, *E* 1094, fol. 227, 228, 229 (20 Eylül 1596), 234,235, 236, 237, 238 (27 Eylül 1596), 237, 272 (2 Kasım 1596), 312 (27 Kasım 1596).

54 AGS, *E* 488, Antón Avellán, Constantinopla, 1576 ve bu mühtedilerin yazdığı numarasız iki mektup.

55 AGS, *E* 1027, fol. 13 (20 Nisan 1537); *E* 1031 fol. 26, 58, 98, 99; *E* 1033, fol. 160; *E* 1372, fol. 57, 58-9 (15 Ekim 1539), 60, 64, 66, 73, 84, (1539); *E* 1373 fol. 15, 18, 19, 20 (10 Nisan 1540), 28, 30, 41, 42, 85, 88, 117, 118 (16 Ağustos 1540), 119 (12 Mayıs 1540), 151, 156, 160, 165, 176, 178, 181, 187-8 (26 Nisan 1540), 226, (1540); *E* 1376, fol. 34 (3 Aralık

Sultan'ın emriyle oyalama amacıyla yapmış olma ihtimalinden söz edilebilirse de, tecrübeli korsanın bu anlaşmaların yürütülüşünde gösterdiği gizlilik ve aşırı tedbirlilik bu görüşmelerin samimi olduğu izlenimi bırakmıyor da değil.[56] Gene bir başka Müslüman, meşhur Salih Reis'in oğlu Cezayir Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kendisi Habsburglar'la temasa geçmiştir. İnebahtı'da esir düşen ve esaretten kurtarılıp İstanbul'a getirildiğinde gözden düştüğünü fark eden bu sabık Beylerbeyi kendisine 30.000 düka verildiği takdirde bunu Sokollu Mehmed Paşa'ya rüşvet olarak verip bu sayede Cezayir'e tekrar Beylerbeyi olarak atanabileceğini belirtmiştir. Bir kez Beylerbeyi olunca Cezayir'i Habsburglar'a teslim edecek ve Osmanlılar'ın henüz Fas tahtına oturttuğu yakın arkadaşı Abdülmelik ile ittifak yapıp Osmanlılar'ı Kuzey Afrika'dan sürecekti. Salih Reis gibi önde gelen bir deniz gazisinin oğlu olan bu sabık Beylerbeyi, Cezayir'i Müslüman bir Habsburg vasalı olarak yönetmeyi teklif etmişti; plan başarısızlığa uğrarsa da Sicilya'ya çekilecek, gene Müslüman olarak kalmasına izin verilecekti.[57] Görüldüğü gibi meşhur bir deniz gazisinin oğlu doğma büyüme bir Müslüman beylerbeyi, deniz gazilerinin en önemli merkezini, bu gazilerin en büyük din düşmanı II. Felipe'ye teslim etmeyi kolaylıkla düşünebilmektedir. Belki de bu bir para sızdırma yöntemi olabilir. Ancak bu, bir şey değiştirmez, zira esas önemli nokta hem Mehmed Paşa'nın hem de İspanyollar'ın böyle bir projenin rahatlıkla hayata geçirilebileceğini düşünmeleridir. Kimse böyle meşhur bir gazinin Hıristiyan dünyasının en güçlü hükümdarıyla işbirliği yapmak istemesini saçma bulmamıştır.

Habsburglar ile bu korsanlar arasındaki ilişkilere daha fazla örnek vermek mümkünse de şu ana kadar verdiğim örneklerin yeterli olduğuna kaniyim. Hıristiyan gizli servisleriyle ihanet görüşmelerine oturanların ya da bu servislere muhbirlik yapanların uzun bir listesine girmeden, sayılarının yukarıdaki örneklerin münferit hadiseler olmadığını gösterecek kadar çok olduklarını belirtmekle yetinelim. Kısacası, bu deniz gazilerinin düşmanla gereğinden fazla haşır neşir olduğu ve Gazavâtnamelerde göremeyeceğimiz türden pazarlıklara girmekte öyle pek de tereddüt etmedikleri rahatlıkla görülmektedir. Neden tereddüt etmelidirler ki? Kişisel çıkarlar, gerektiğinde herkesle pazarlık etmeyi, her ihtimali değerlendirmeyi gerektirmektedir. Gerek Osmanlı payitahtı İstanbul'da, gerekse şu gazi serhaddi Kuzey Afrika'da siyasetin kuralları aynıdır. Bu sistemde yükselmek çıkar ilişkileri kurmakla, dostlar edinmekle, siyasi hizipler içinde yer almakla, rüşvet vermekle ve almakla mümkündür. Kısacası bu acımasız dünyada, mevzu dine hizmet veya devlete sadakat değil, kişisel çıkarlardır.

1543). Ayrıca bkz. C. Capasso, "Barbarossa e Carlo V", *Rivista storica italiana* XLIX (1932), ss. 169-209; Özlem Kumrular, "Yeni Belgeler Işığında V. Karl'ın Barbaros'la Uzlaşma Çabaları: 1541", *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), ss. 226-237.

[56] AGS, *E* 1031, fol. 26 (7 Mart 1540).

[57] AGS, *E* 488, 21 Temmuz 1576.

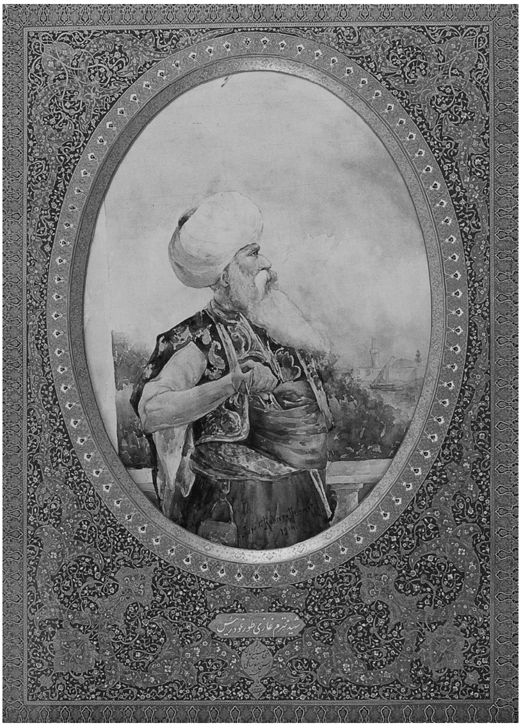

Turgud Reis [Deniz Müzesi]

Bu söylediklerimi münferit olayları genelleştirmek olarak alıp eleştirebilecekler için şimdi bu korsan yapılanmasının Hıristiyanlarla askerî ve siyasi ilişkilerine dönmek isterim. Artık Barbaros Hayreddin Paşa olmuş Hızır Reis komutasındaki Osmanlı donanmasının 1543-4 kışında Fransa'nın Toulon limanında kışladığını ve Fransız kuvvetleri ile beraber ortak bir Nice kuşatmasına giriştiklerinin altını hocam Halil İnalcık yakın bir zamanda çizmişti.[58] Buna Osmanlı-Fransız donanmalarının 1550'lerde Tiren ve Ligurya denizlerinde giriştikleri bir dizi harekata korsanların da katıldığı ve hatta Turgud Reis'in bu seferlerin bazılarında donanmayı bizzat komuta ettiğini de ekleyelim.[59] Hıristiyan efendilerine (Cenova) isyan etmiş Hıristiyan bir halka (Korsika), başka bir Hıristiyan kuvvet (Fransa) ile işbirliği içinde yardım ederken korsanları tek rahatsız eden şey Fransızlar'ın kendilerini yağmadan alıkoymaya çalışmalarıydı.[60] Bir Hıristiyan ile ittifak yapmış olabilirlerdi, ancak yağmadan vazgeçemezlerdi. Fransızlar da korsanlara yardım

---

[58] Halil İnalcık, "Mutual Influences Between Europe and the Ottomans", *Turkey and Europe in History* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), ss. 161-4; Türkçesi için idem, *Devlet-i 'Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I, Klasik Dönem (1302-1606), Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), ss. 159-165; Aldo Galotta, "Il "Gazavat-ı Hayreddin Paşa""; Christine Isom-Verhaaren, "Barbarossa and His Army Who Came to Succour All of Us": Ottoman and French Views of their Joint Campaign of 1543-1544", *French Historical Studies* 30/3 (2007), ss. 395-425.

[59] Emrah Safa Gürkan, "Osmanlı-Habsburg Rekabeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası,* ed. Haydar Çoruh vd. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), ss. 33-5.

[60]Camillo Manfroni, *Storia della marina italiana* (Roma: Forzani E C. Tipografi Del Senato, 1917), 3. cilt, s. 386; Rinaldo Panetta, *Pirati e corsari turchi barbareschi nel Mare Nostrum: XVI secolo* (Milano: Mursia, 1981), s. 186.

etmekten geri durmuyorlardı. 1563'te Mersü'l-Kebir Kuşatması'nda 32 Fransız gemisi hazır bulunmaktaydı.[61]

Korsanların Hıristiyan bir kuvvetle yapacakları işbirliği askerî alanla sınırlı da kalmamıştı. Özellikle Fransa ile diplomatik ilişkiler geliştirmekten kaçınmayacaklardı. Cezayir ile Marsilya arasında yakın ticari ilişkiler vardı, korsan gemileri bu Fransız limanına sık sık uğrayıp erzak[62] ve bilgi[63] alırken Cezayir de kuzeydeki bu kız kardeşinden gerekli hammaddeler, askerî malzemeler almaktan geri durmuyordu.[64] Bu yakın ticari ilişkilerin sonucu olarak Fransızlar 1569 Kapitülasyonları'nın kendilerine sağladığı haklardan yararlanarak[65] 1580 yılında Cezayir'de bir elçilik açacak,[66] bunu Tunus ve Trablus'taki diğerleri izleyecekti.[67] Cezayir ile Marsilya arasındaki yakın ilişki dönemin hükümdarlarının da fark ve kabul ettiği bir şeydi. 1595 yılında Marsilya halkı Paris'in bir ayine değeceğine kanaat getirip Katolik olan ve Fransa Din Savaşları'nı sona erdiren IV. Henri'nin otoritesini kabul etmediğinde, Fransızların müttefiki Osmanlılar Cezayir Beylerbeyi'ne bir mektup göndererek Marsilyalılar'ı iknaya çalışmasını, bu mümkün olmazsa da güç kullanmasını emredecekti. Aynı yıl gönderilen başka bir emirde ise korsanlara İspanyollara karşı savaşan Fransızlara yardım etmeleri emrediliyordu.[68]

Cezayirliler'in Fransızlar'la yakın ilişkileri ticaretle ve İstanbul'dan gelen gemilerle sınırlı değildi. Don Juan komutasındaki müttefik Hıristiyan donanmasının saldırmasından korkan Cezayirliler'in kölelerini ve servetlerini şehir dışına kaçırdıkları, İnebahtı'nın ertesinde kara bulutların tepelerde dolaştığı günlerde, deniz gazilerimiz Fransa Kralı'na Cezayir'i egemenliği altına alma çağrısı bile yapacaklardı. İşin daha da ilginci dönemin Fransa Kralı IX. Charles'ın bu teklife sıcak bakmasıydı. İstanbul'daki elçisi Aks Piskoposu'nun itirazları olmasa, Cezayir'i kanatları altına alacaktı.[69] Simancas arşivlerindeki bir dökümana göre Cezayir'e, Tunus'a ve Beled-i 'Annab'a garnizonlar yerleştirmeyi

---

[61] Rinaldo Panetta, *Pirati e corsari turchi barbareschi nel Mare Nostrum: XVI secolo* (Milano, Mursia, 1981), s. 186.

[62] AGS, *E* 1530, fol. 38 (9 Ağustos 1584).

[63] AGS, *E* 1413, fol. 127 (18 Mart 1580).

[64] AGS, *E* 1398, fol. 45, 212 (1569); AGS, *E* 1413, fol. 127 (18 Mart 1580).

[65] Baron de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane* (Paris: Amyot, 1864), I. cilt, s. 94, 10. Madde.

[66] Léon Galibert, *Storia di Algeri dal primo stabilimento de' cartaginesi* (Firenze: Giuseppe Celli, 1847), 1. cilt, s. 346.

[67] H. Gurre-yi Ramazan 1001/M. 1 Haziran 1593 tarihli bir belgeye göre o tarihte bu iki şehirde Fransız konsoloslukları bulunmaktaydı, bkz. İdris Bostan, "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 14 (1988-94), s. 71, dök. II.

[68] Bostan, "Garp Ocaklarının", ss. 75-7, dök. X, XI.

[69] Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant, ou, Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc., et dans les états de Tunis, d'Alger et de Maroc* (Paris: Impr. Nationale: 1848-60), 3. cilt, ss. 291-2.

bile düşünmüştü.[70] Yoksa ataları Müslümanlara karşı cengaverce savaşmış bu en Hıristiyan kral, *Rex Christianissimus* ve Cezayir'e kral yapmak istediği kardeşi Anjou Dükü neredeyse şanlı birer gazi mi olacaklardı?

VI. Kişisel Çıkarlar, Siyasi Hizipler ve İnce Hesaplar

Peki bu Osmanlı korsanlarının özellikle 1571 yılından sonra Uluç Ali etrafında örgütlenip "Akdeniz hizbi" adını verdiğim bir siyasi örgütlenme içine girmelerindeki amaçları nedir? Batı Akdeniz'de aktif bir Osmanlı siyasetinin gerekliliğini savunan Uluç Ali ve arkadaşları gazi oldukları için mi Habsburglar ile yapılacak olası bir ateşkes anlaşmasına şiddetle karşı çıkmaktaydılar? Yoksa bu ısrarın arkasında daha pratik nedenler mi yatmaktadır?

Cezayir'den İstanbul'a gelirken Uluç Ali kapu halkını da yanında getirmişti. 3.000 kadar kölesi ve kendisinden sürekli mansıp isteyen korsanları ile Kalabriyalı'nın İstanbul'daki şartlara hemen alışamadığı göze çarpmaktadır. Bu 3.000 köleyi doyurmak zorunda olduğuna göre, Osmanlı donanmasının her sene Akdeniz'de sefere çıkmasını sağlamaktan başka şansı yoktur. Bu sayede yapılacak yatırımlarla kölelerine ve yandaşlarına hem Tersane'de ve donanma'da *gedik* bulabilecektir, hem de çoğunluğu stratejik bir amaçtan yoksun bu yağma seferlerinin getirdiği ganaim ile İstanbul'daki konumunu sağlamlaştıracaktır. Bazen bütün bunlar bile yeterli olmamaktadır. Masraflar karşısında umutsuzluğa düşen Uluç Ali, Kuzey Afrika'yı özlemektedir. İşi, 1577 yılında III. Murad'dan, Tunus ve Trablusgarp Beylerbeyilerinden daha üstün bir konumda olmak koşuluyla tekrar Cezayir Beylerbeyiliğine atanmayı istemeye kadar götürecektir. Venedik balyozuna göre bunun iki nedeni vardır: Birincisi, Uluç Ali teşrifattan ve kendisinden daha kıdemli bu kadar insana saygı göstermekten bıkmıştır. İkinci olarak ise yanındaki 3.000 köle, ki ancak 600 tanesine Tersane'de günde 10 akçe ile gedik bulabilmiştir, kendisine çok pahalıya patlamaktadır. Bir de bunlara Osmanlı ekabirine vermek zorunda olduğu hediyeler eklenince Kalabriyalı korsan çareyi serhate dönmek, kendisini gazaya vermekte bulmuştur.[71] Bundan iki yıl önce bir Osmanlı-Habsburg ateşkesi gündeme geldiğinde Uluç Ali tedirginliğini Habsburgların hem casusluk yapmak, hem de kendisiyle pazarlık etmek için İstanbul'a yolladıkları eski kölesi Jaime Losada'ya şöyle belirtecektir: Eğer bir ateşkes imzalanırsa Cezayir'e dönmeyi düşünmektedir, aklında şehirdeki sabık Fas Kralı Abdülmelik'i tekrar Fas tahtına oturtmak vardır.[72] Görüldüğü gibi Uluç Ali'yi serhate dönmeye iten maddi nedenlerdir, ilk yapmayı planladığı şey de Müslüman Fas'a saldırmak. Losada'nın uzun raporunda ne gazaya ne de kutsal savaşa bir işaret vardır.

---

[70] AGS, *E* 1403, fol. 1 (24 Ocak 1572).

[71] ASV, *SDC,* filza 9, fol. 353-6 (2 Ocak 1577); filza 12, fol. 353r (9 Ocak 1576 (1577)).

[72] AGS *E* 1072, fol. 14 (15 Aralık 1575). Emilio Sola, son kitabı *Uchalí: El Calabrés Tiñoso, o el mito del corsario muladí en la frontera* (Barcelona: Edicions Bellaterra, 2011),ss. 220-231'de bu belgenin tamamını yayınlamıştır.

Uluç Ali'nin 1578'in başlarında Sultan'a verdiği ve Venedik balyozunun radarına takılan bir arz bize gaza edebiyatının ne zaman devreye girmesi gerektiği konusunda bir fikir vermektedir. Bir Osmanlı-Habsburg ateşkesini engellemek için her şeyi yapan Uluç Ali, en son çareyi Sultan'a bir arz vermekte ve böyle bir ateşkes ile kendisini daha bu genç yaşında Hıristiyanlara karşı yapabileceği muzaffer seferlerden mahrum bırakmamasını tavsiye etmekte bulmuştur. Şüphesiz bu bir ikna stratejisinden, bir siyasi söylemden başka bir şey değildir; pek de başarılı olmayan, 1581'de nihai halini alacak bir Osmanlı-Habsburg ateşkesini önleyemeyen bir strateji. Venedik balyozu kanaatini bir kez daha tekrarlamaktadır: Eğer Akdeniz'de bir ateşkes olursa, donanmaya kürekçi olarak yazdıramayacağı onca köleyi Uluç Ali cebinden beslemek zorunda kalacaktır.[73]

VII. Osmanlı Korsanlarının Kuzey Afrika'daki Diğer Müslümanlarla İlişkileri

Şimdi Uluç Ali'yi, korsanlarını ve enini boyunu başka bir makalede tartışıncaya kadar benim bir icadım gibi durmaya mahkum şu Akdeniz hizbini bir kenara bırakalım ve Osmanlı korsanlarının Kuzey Afrika'daki yerel güçlere karşı güttükleri siyasete bir göz atalım. Böylece, bu deniz gazilerinin kararlarını bir gaza prensibine göre mi aldıklarını, yoksa çıkar ilişkilerine dayanan ve anakronistik terimlerin cazibesine kapılıp *Realpolitik* demeye dilimizin varmadığı, dönemin siyasi şartlarına göre şekillenen bir denge politikası mı güttüklerini anlamamız mümkün olacaktır.

Hızır ve Oruç Reisler'in Kuzey Afrika'da yerleştikleri 1513 tarihinden itibaren birçok yerel Müslüman güçle savaştıkları aşikardır. İlk olarak Tunus Sultanı'nın koruması altında korsanlığa başlayan iki kardeşin, daha sonra bu Sultan'la araları bozulmuştu. Bu sırada 1510 yılından beri İspanyol haraçgüzarı olan Cezayir halkı Oruç Reis'i şehre davet etmiş, Oruç da bu daveti kabul edip Cezayir'e yerleşmişti. Ancak, bu deniz gazileri ile Cezayir'in Müslüman halkı arasındaki ilişkiler pek de sorunsuz gelişmedi. İlk olarak Oruç'un şehrin hâkimi Selim el-Tumi'yi öldürtmesi, Selim'in oğlu Yahya'nın Vahran'daki İspanyol *presidio*'suna kaçmasına neden olmuştu. Hemen akabinde gerçekleşen Habsburg saldırısını -ki Yahya da bu saldırıda hazır bulunmaktaydı- zorlukla atlatan Oruç hemen çevredeki diğer yerel Müslüman hükümdarları ortadan kaldırmaya girişti. 1517 yılında hem Dellis (Ténès), hem de Milyana'yı fethettikten sonra Abdü'l-vadi (Beni Zeyyan) hanedanının mensupları arasındaki taht kavgasından yararlanıp Telemsen'i (Tilamsan) da ele geçirdi. Bu Müslüman hükümdarları Osmanlı deniz gazilerinin elinden geçici olarak da kurtaranlar ise haraçgüzarı oldukları Hıristiyan Habsburglar oldu. 1518'de Telemsen'i kuşatıp Oruç'u öldürmekle kalmadılar, ertesi yıl bir başka başarısız Cezayir seferi daha yaptılar. İşte bu şartlar altında Hızır Reis, Sultan Selim'e elçiler gönderip Cezayir'i

[73] ASV, *SDC,* fil. 11, fol. 452 (27 Ocak 1577 (1578)).

nominal bir Osmanlı vilayeti haline getirecekti. Ne yazık ki ne bu siyasi manevranın getirdiği meşruiyet, ne de Selim'in gönderdiği 2.000 asker Hızır'ın Cezayir'i elinde tutmasına yetti. Gerek şehrin hemen karşısında Peñon adlı bir kayalıkta konuşlanmış Habsburg hisarını (*presidio*) etkisiz hale getirememeleri, gerek Oruç Reis'in Telemsen'de Habsburglar tarafından öldürülmesi, Hızır'ın durumunu sıkıntıya sokmuştu. Bütün bunlara deniz gazilerinin halka eziyet etmesi ve Oruç'un eski müttefiki İbnü'l-Kadı'nın Tunus ve Telemsen Sultanları ile ittifak yapması da eklenince, Hızır 1520 yılında Cezayir'i terk edip Cicel'e çekilmek zorunda kaldı. Buradan çevredeki Müslüman hükümdarla mücadelesini sürdürecek, 1521'de El-Kul (Collo) ve 1522'de Beled-i 'Annab (Bone) ve Kosantine'yi (Constantine) fethettikten sonra 1525 yılında Cezayir'e dönecekti. 1529 yılında da Peñon'daki Habsburg *presidio*'sunu ele geçirip şehrin tek hakimi olacaktı. 1533 yılında İstanbul'a çağrılıp Kapudan-ı Derya yapıldıktan sonraki ilk işi de Habsburg haraçgüzarı Tunus Sultanı'na saldırmak oldu. Görüldüğü gibi Hızır ve etrafındaki korsanlar Hıristiyanlar kadar Kuzey Afrika'daki Müslümanları da hedef almaktaydı. Kuzey Afrika'nın yerel siyaseti bunu dikte ettiriyordu. Bu mücadeleleri 16. yüzyıl'ın geneline yaymak mümkündür, ancak bunların detayına girmenin gerekli olmadığı kanaatindeyim. Cezayirli korsanlar Tunus ve Fas'taki Müslüman hanedanlar ile esaslı bir siyasi rekabete girişerek Tunus'u 1534, 1569 ve 1574'te artık son kez olmak üzere üç kez, Fas'ı ise 1554'te ve 1576'da iki kez işgal etmekten geri durmayacaklardı.[74]

Bu noktada Cezayir'deki korsanların İspanya'da zulüm gören Müslümanlara yardım ettiğini de belirtmemiz gerekir. Ancak bu yardımı din kardeşliği çerçevesinde ele almak yanıltıcı olacaktır; konu daha ziyade siyasidir.

Yağma savaşında İspanya içinde âdeta bir "beşinci kol" oluşturan yerel Müslümanların işbirliği, korsanlara paha biçilmez bir avantaj sağlamaktadır. Zaten bu ittifakın etkileri modern tarihçilik tarafından abartılmışa benzemektedir, Habsburglar'ın korkuları ile gerçeği karıştırmamak lazımdır. Örneğin 1568 noelinin arefesinde, Alpujarras Dağları'nda şu çok beklenen Müdeccel İsyanı çıktığında, ne Osmanlılar ne de Cezayirliler bütün güçleriyle yardıma koşmuşlardır. Düşmanlarını elleri kolları bağlı gördükleri anda başka hedeflere yönelmemişler midir? Osmanlılar'ın Cezayir'e silah yardımı yapılmasını emrettikleri doğrudur, ancak Kıbrıs'a saldırmak da neyin nesidir? Müdeceller'e bu savaşın sonucunun beklenmesi tavsiye olunacak ve kesin sonuç verecek ölçekte bir yardım da gerçekleşmeyecekti. Aynı şekilde o dönemde Cezayir Beylerbeyi olan Uluç Ali de Hıristiyan zulmünden din kardeşlerini kurtaracağı yerde, bir Habsburg haraçgüzarı olan Müslüman Hafsi hükümdarına saldırmayı ve Tunus'u ele geçirmeyi yeğlemiştir.

Osmanlı korsanları sadece yerel hanedanlarla ya da Arap ve Berber kabileleri ile değil, kendi aralarında da sıkıntı ve çatışma yaşamaktaydılar. Bu deniz gazileri arasındaki kişisel hesaplaşmalar, siyasi rekabetler ve ihanetler, bu korsanların ne kadar maddi ve siyasi çıkarlar peşinde koştuklarını göstermek açısından mani-

[74] Gürkan, "Osmanlı-Habsburg Rekabeti", ss. 42-4.

dardır. Örneğin *Gazavât*, Cezayir'den çekilmesinin arefesinde çevredeki diğer "gönüllü"lerden, yani korsanlardan yardım isteyen Hayreddin'in ellerinin boş kaldığını yazar. Hatta kendi "yoldaş"ları arasında dahi kendisini takip etmeyeceklerin olduğunun farkına varır. Bu korsanların arasındaki rekabet 1530'da Hızır Reis'in kendisini lider olarak kabul ettirene dek sürecektir.[75]

Son olarak mühtediler ile Müslümanlar arasında da yer yer düşmanlığa varan bir rekabet olduğunu belirtelim. Örneğin Uluç Ali'nin Tunus'u fethetmek için Cezayir'den ayrıldığında arkasında bıraktığı adamlarından Memi Kahya, Kalabriyalı'dan pek de hoşnut olmayan ve mühtedilere güvenmeyen Cezayir yeniçerileri tarafından sürekli gözaltında tutulmaktaydı. Her ne kadar bu olay Cezayir'de kronik hale gelmiş olan korsanlar ile yeniçeriler arasındaki rekabet bağlamında ele alınabilirse de[76] Cezayir'in iç dengelerinden fazlasıyla haberdar ve Batı Akdeniz çapında bir istihbarat ağının da kurucusu olan Andrea Gasparo Corso mektubunda bu yönde bir değerlendirmede bulunmamıştır.[77]

VIII. Bir İktisadi Faaliyet Olarak Korsanlık

Akdeniz'de çağlar boyu dinler, kültürler ve coğrafyalar üstü bir olgu olarak tezahür eden korsanlığın sağlıklı bir incelemesi için ekonomik arkaplanına göz atmak şarttır. İlk olarak "ganaim" elde etmek ve "doyum olmak" için giriştikleri ve batılı kaynaklarda sıkça *razzia* diye adlandırılan düzenli akınlara yönelmek gerekmektedir.

Bu akınlar ve geri gelen ganaim sadece sefere çıkan korsanlar için önemli değildi. Braudel'in yıllar önce belirttiği gibi Akdeniz'de korsanlık tek bir grubun tekelinde bir faaliyet değildir; sefilden güçlüye, fakirden zengine, şehirlerden derebeylerine ve merkezî devletlere kadar herkes işin içindedir.[78] Hepsi Akdeniz'in bu en eski mesleğinden payını almak için yarışmaktadır: eli darda hükümdarlar, buğday taşıyan kadırgalar yağmalanmazsa aç kalacak şehirlerin halkları, korsan gemilerine yatırım yapan tüccarlar, servet peşinde koşan denizciler, yakalanacak esirlerin aileleri adına fidye pazarlığı yapmak için şimdiden elini ovuşturan şu ikiyüzlü aracılar, gemi yapımında çalışan usta ve işçiler, vs.

Korsanlık büyük bir iktisadi faaliyet halini almıştır. Bu korsanları koruması altına alan siyasi otoriteler kârdan payını almaktan geri durmamaktaydılar. Hızır ve Oruç Reis, Kuzey Afrika'ya ilk geldiklerinde Tunus Sultanı'na elde ettikleri ganaimden sekizde bir payın yanı sıra ellide bir de liman hakkı vermeyi kabul etmişlerdir (33b). Bu toplamda elde edilen ganimetin % 14,5'i demektir; hiç de azımsanamayacak bir miktar. Osmanlılar ile korsanlar arasındaki stratejik, askerî ve siyasi ortaklıkta dahi bu ekonomik yön göze çarpmaktadır. Osmanlı

[75] Murphey, "Seyyid Muradî", ss. 526-530.
[76] Emrah Safa Gürkan, "The Centre and the Frontier", ss. 160-1.
[77] AGS, *E* 487, 14 Haziran 1570.
[78] Braudel, *La Méditerranée*, 2. cilt, s. 192.

limanlarını kullanan korsanlar yerel yöneticilerle benzeri anlaşmalara girişirken, bir yandan da İstanbul'a hediyeler yollamayı ihmal etmemekteydiler.

Her seyr ü sefer mevsiminin açılışında törenlerle uğurlanan gemiler şehirler için hayati bir öneme sahiptirler. 15. ve 16. yüzyıllarda şaha kalkan Hıristiyan şehirlerine karşı Kuzey Afrika limanlarının tek atımlık barutları varsa, bu korsanlıktır. Onun getirdikleri olmasa Cezayir, Tunus, Cerbe, Trablus ufak birer kasaba haline gelirlerdi. Bunlar halklarını doyurmak için korsanların ele geçirdiği buğdaya muhtaçtırlar.[79] Korsanlık sayesinde hem yerli halka iş imkânı yaratılmakta, hem de pazarlar esir ve malla dolmaktadır; bu limanları canlı bir ticaret merkezi haline getirenler denizlerin gazileri bu yağmacı korsanlardır.

Korsanlar için ganaim her türlü sadakat ve ittifaktan daha önemlidir; bu, Sultan'ın otoritesini görmezden gelmeği gerektirse bile. Kuzey Afrika'daki Osmanlı etkisinin gelgitler yaşadığını ve bu serhaddeki korsanların yeri geldiğinde bağımsız hareket etmekten çekinmediklerini daha önceki bir çalışmamda belirtmiştim.[80] İstanbul ile bu korsanlar arasında sıkça gündeme gelen bir sorun Osmanlı sultanlarının yabancı hükümdarlara verdiği ahidnamelere mugayir bir şekilde İngiliz ve Venedik gemilerine yapılan saldırılardı. Bu korsanları yağmadan İslam dininin muktedir hâmisi Osmanlı Sultanı bile vazgeçiremeyecekti. Örneğin, İngiliz elçisinin ısrarıyla yollanan emirler dinlenmeyince 1586 yılında teftiş için İstanbul'dan bir İngiliz gemisine bindirilip yollanan Mehmed Çavuş ironik bir şekilde korsanların saldırısına uğramıştı. Güç bela vardığı Cezayir'de, protestoları karşısında dik duran ve kendisine azl edilse dahi Hıristiyan gemilerine saldırmaktan vazgeçmeyeceğini söyleyen bir Beylerbeyi ile karşılaşmıştı.[81] Bundan bir sene sonra, benzer bir örnekte, Fransız gemilerine yapılan korsan saldırılarını incelemek için Sultan tarafından Cezayir'e yollanan müfettiş, Beylerbeyi tarafından tutuklanmıştı.[82] Açık olan şuydu ki, Sultan'ın gazileri yağmalarına dokunulduğunda isyankâr bir tavır alıyorlardı.

Korsanlığın hükümdarlar ve şehirler için ne kadar önemli olduğuna değindikten sonra şimdi de korsan gemilerine yapılan yatırımı mercek altına alalım. Dönemin Cezayiri'nin en önemli şahitlerinden Antonio Sosa'nın anlattıklarına göre bir korsan gemisinin reisi ilk önce eksik kürekçilerini tamamlamak için şehrin tüccarlarından tanesi 12 *escudo*'dan Hıristiyan esirler kiralamak durumundadır; bunlara ek olarak iyi kürek çekerek hayatlarını kazanan yerli Araplar (*moros de la tierra naturales que ganan su vida a bogar de buenas boyas*) vardır. Tek başına bir gemi donatamayanlar yanlarına tüccar veya korsan ortaklar alır, bunlar da geminin masraflarını karşıladıkları oranda (*pro rata*) ganaimden paylarını alırlardı. Ele geçirilen ganaimi not etmek için yatırımcıların seçtiği, bir "hoca" katiplik yapmak için gemide hazır bulunurdu.

---

[79] *Gazavat*'ta korsanların getirdiği buğdayın müzayaka çeken Cezayir için önemine dikkat çekilmiştir. 36a-37a, 61a, 166b.

[80] Gürkan, "The Centre and the Frontier", ss. 149-163.

[81] BOA, *MD,* LX, no. 472 (H. 2 Safer 994/M. 22 Ocak 1586), 599 (H. 20 Cemaziye'l-evvel 994/M. 9 Mayıs 1586); LXI, no. 85 (H. 14 Receb 994/M. 1 Temmuz 1586).

[82] BOA, *MD,* LXII, no. 43 (H. 14 Rebiü'l-evvel 995/M. 22 February 1587).

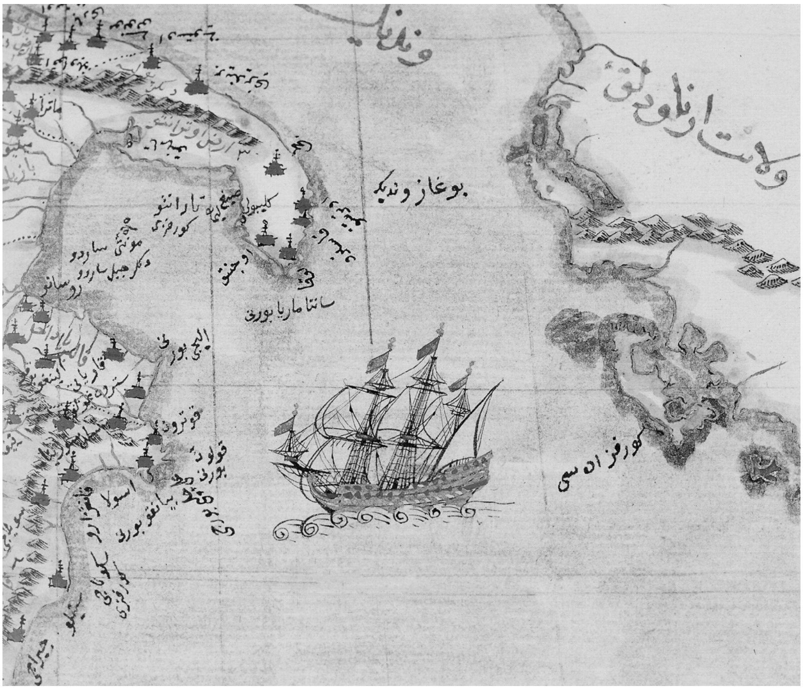

Adriyatik Kıyıları
Dımaşkî - *Nusretü'l-İslâm*

Gemideki askerler ise levend diye tabir edilen Müslüman ve mühtedi savaşçıların yanı sıra, ağalarının izniyle *corso*'ya katılan Cezayir yeniçerilerinden oluşmaktaydı. Kendilerine herhangi bir maaş tahsis edilmeyen bu askerlerin ele geçirilen ganaimden başka bir gelir kaynakları yoktu.[83] Daha az sermayesi olan korsanlar ise kalyete yerine fırkata denen 8-13 oturaklı daha ufak bregantinler donatmayı tercih ediyorlardı. Eline bir şekilde 150-200 *escudo* geçen bir denizci kendisi kadar sermayesi olan diğer arkadaşlarıyla biraraya gelerek yatırımcı sınıfına atlayabilirdi, yanlarında İspanya'da doğmuş müdeccellerden olduktan sonra ufak gemileriyle İspanya sahillerine dehşet saçıp güzel bir kârı ceplerine koymaları işten bile değildi. Bu ufak gemiler kolayca saklanabilmekte ve yaz kış demeden, seyr ü sefer mevsiminin haricinde dahi Türk, müdeccel, mühtedi herkesin karnını doyuracak kadar ganimet elde edebilmekteydi. Hevesli denizciler ve ufak yatırımcılar için güzel bir başlangıç; bunların kaptanlarının kısa sürede kalyete kaptanı olabilmeleri boşuna olmasa gerek.[84]

Gene Sosa'ya göre elde edilen ganimet ise şu şekilde paylaşılmaktaydı: Ele geçirilen bütün esir, mal, mücevher ve paralar geminin sahibi olan reise ve geminin silahlanması için para veren yatırımcılara aitti. Gemideki levendlere ise

[83] Haedo, *Topografía,* 1. cilt, ss. 82-3.
[84] *A.g.e.*, I, ss. 91-2.

kıyıya köşeye saklayabildikleri paralar kalır, bunlar gene ele geçirilen bütün kumaş ve giysileri aralarında paylaşırlardı. Düşman gemisine ilk ayak basan levend hoşuna giden esirlerden birini (çok değerli olanları hariç) seçebilir ve böylece yiğitliğinin ödülünü almış olurdu. Bir yerleşimi yağmaladıklarında ise levendler gemiye getirdikleri Hıristiyan esir başına reis ve yatırımcılardan 10 *escudo* alırlardı. Eğer bir gemi savaşmadan teslim olursa bütün esirler, kumaşlar ve giysiler reise kalmaktaydı.

Bütün esirlerin, paranın ve elbiselerin toplamının yedide biri geminin konuşlandığı limanın beyinin hakkıydı. Osmanlı Sultanı, bu korsan gemilerinin ortaklaşa çıkacakları *razzia*'nın liderliğini üstlenecek bir kaptan atardı. Sosa'ya göre Cezayir, Tunus ve Trablus'da birer tane olan bu kaptanlar sefere çıktığında bütün korsanlar bunu izlemek zorundaydı. Bu ortak yapılan seferde elde edilen ganimetin on beşte biri bu kaptana pay olarak verilmeliyse de genelde bu kural çok katı bir şekilde gözetilmez, açgözlü reisler gönüllerinden kopandan fazlasını vermeye pek yanaşmazlardı.[85] Osmanlılar'ın aynı uygulamayı Adriyatik Denizi'nde konuşlanan korsanlar için uyguladığını ve bunlara geleneksel Osmanlı askerî hiyerarşisi içinde bir yer verdiğini de biliyoruz.[86]

Bu noktada esir ekonomisinin önemine işaret etmeden geçemeyiz. Kuzey Afrika korsanlığının ekonomik boyutlarını ele alan ve "kölelik tipi üretim biçimi" (*un modo di produzione schiavistico*) gibi tabirler kullanan bir tarihçi, *corso*'nun nasıl esirleri (kürek çeken forzalar) kullanarak esir üreten bir üretim biçim olduğunun altını çizmiştir.[87] İlk olarak bu esirlerin kurtarılması için ödenen fidyenin önemli bir gelir kaynağı oluşturduğuna dikkati çekelim. Osmanlı korsanlarına esir düşen Hıristiyanları kurtarmak isteyen aileleri ile bu esirlerin sahipleri arasında aracılık yapan bir sürü fırsatçı (ve bazen de dolandırıcı) türemişti. Bu fidye işlemi o derece kurumsallaşmıştı ki, kendilerini kurtaracak fidye bulamayan zavallı esirler için Hıristiyan dünyasında sadaka toplayan dinî tarikatlar da bulunmaktaydı. Orta Çağ'dan beri faaliyet gösteren *Ordo Sanctissimae Trinitatis* (kur. 1198) ve *Ordo Beatae Mariae Virginis de Mercede* (kur. 1218) gibi tarikatlara mensup keşişler, topladıkları sadakalarla ve akrabaları esir düşen zengin ailelerin verdikleri fidyelerle Kuzey Afrika limanlarına gider,

[85] Haedo, 1. cilt, ss. 86-7. Detaylı bir inceleme için bkz. Bono, *Corsari Barbareschi,* ss. 110-116; idem, Salvatore Bono, *Corsari nel Mediterraneo: Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio* (Milano: Mondadori, 1993), ss. 175-182.

[86] Örneğin meşhur korsan Kemal Reis Eğriboz *azab ağası* idi. 1571 yılında Kara Hoca hem *gönüllü levend reisleri kapudanı* sıfatıyla korsanların başına kaptan olarak atanıyor, hem de günde yüz akçe ile kendisine *Avlonya Azab Ağalığı* bahşediliyordu. BOA, *MD,* XII, no. 787 (H. 18 Ramazan 978/M. 13 Şubat 1571). Daha sonraki kayıtlardan her iki unvanını da gene *100 akçe* yevmiye ile Hasan adlı başka bir korsana devrettiğini görmekteyiz. BOA, *MD,* XXIII, no. 550 (H. 7 Şevval 981/M. 30 Ocak 1574); XXIV, no. 76 (H. 21 Zi'l-kade 981/M. 15 Mart 1574); XXV. Kısa bir sure sonra, Hasan Halkü'l-Vad kuşatmasındaki kahramanlığından dolayı *hassa reisliği*'ne terfi edecektir. BOA, *MD,* XXV, no. 2804 (H. 10 Receb 982/25 Ekim 1574).

[87] Ciro Manca'nın *Il modello di sviluppo economico delle città maritime barbaresche dopo Lepanto* (Napoli, Giannini Editore, 1982) adlı kitabına atfen bkz. Bono, *Corsari nel Mediterraneo,* 180.

buradaki Hıristiyan esirlerin fidyelerini ödeyip onları Avrupa'ya götürürlerdi.[88] Bazen bu Hıristiyan esirler, İnebahtı Savaşı'ndan sonra olduğu gibi,[89] Müslüman esirler ile değiş tokuş edilirdi.[90] Hatta yerine bir iki kefil bırakanların evlerine gidip akrabalarıyla görüşmesine bile izin verilirdi, bunlar akrabalarından veya tanıdıklarından aldıkları para ile geri dönüp kefil bıraktıkları arkadaşlarını kurtarmak zorundaydılar. Bu 16. yüzyıl dünyasında o kadar yaygın bir uygulamaydı ki, Macaristan serhaddinde kendilerini kefil bırakmayı iş edinmiş kimseler bile vardı.[91] Bazen esirlerden biri sadece kendisinin değil, diğer esir arkadaşlarının da fidyesini istemek üzere gönderilir, geride bıraktığı arkadaşları ise ona kefil olmuş olurlardı.[92]

Bu fidyeler siyasi otoritelerin iştahını kabartmış olmalıdır. Her ne kadar *Gazavât* Hızır Reis'in ele geçirdiği Hıristiyan esirleri 'ulema'dan fetva alamadığı için fidye pazarlığı yapmadan öldürttüğünü belirtse de (124b-126a), bu bilgi şüpheyle karşılanmalıdır. Kölelerin en değerlilerini kendilerine ayırmaları boşuna değildir, ta uzaklardan İstanbul bile yüksek fidye değerleri biçilebilecek önemli kölelerin (*namdar beyler*) kendisine ayrılmasını isteyecek ve bu ekonomiden payını düşeni talep etmekten geri durmayacaktır.[93]

Tabi ki bu esirlerin ancak çok ufak bir kısmı fidye ile serbest kalabiliyorlardı. Her ne kadar yüzyıl sonrasının Amerikası'ndaki gibi emek yoğun bir tarımı destekleyen plantasyon köleliğinin yanında mütevazı bir katkı yapsa da Akdeniz köleliği gene de ekonomik bir gereklilik idi. Bu ihtiyacı sağlamak kuzeyde Kıpçak Stepleri'ndeki Tatarlar, Macaristan serhaddindeki akıncılar ve güneyde Akdeniz sularındaki korsanlara düşmekteydi. Sadece saraylarda, köşklerde ve evlerde değil, donanma ve Tersane'de de bu köleler önemli bir rol oynamaktaydılar; Osmanlı Tersanesi'nde Uluç Ali'nin 600 kölesinin çalıştığını yukarıda belirtmiştik.

---

[88] Bono, *I corsari barbareschi,* ss. 268 vd.

[89] M. Rosi, "Alcuni documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto", *Archivio della R. società romana* XXI (1898), ss. 141-220; idem, "Nuovi documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto", *Deputazione romana di storia patria* 24 (1901), ss. 1-47.

[90] Başka bir örnek için, bkz. Albèri, *Relazioni*, 9. cilt, s. 297.

[91] Peter F. Sugar, "The Ottoman "Professional Prisoner on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Études Balkaniques* 7/2 (1971), ss. 82-91.

[92] Bono, *Corsari Barbareschi,* ss. 274-5.

[93] İstanbul'dan yollanan 1593 tarihli bir emir ile korsanların ele geçirdikleri önemli köleleri geri getirmeden bulundukları yerde satmaları yasaklanmış ve bunun yerine Cezayir'e getirip beylerbeyisine teslim etmeleri emredilmiştir. Bu *namdar beyler* buradan İstanbul'a gönderileceklerdir. BOA, *MD,* LXX, no. 414 ve 415 (H. 14 Cemaziye'l-evvel 1001/18 Mart 1593).

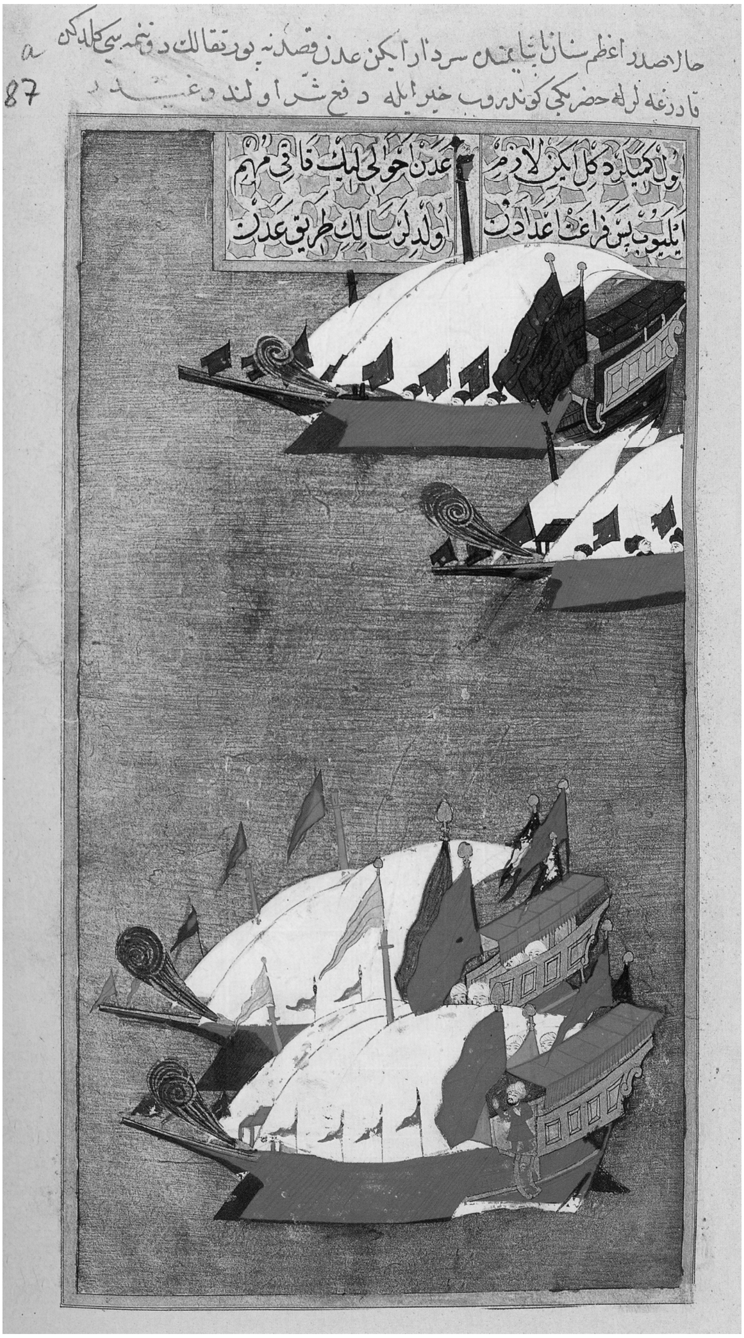

Hızır Bey'in Aden üzerine giden Portekiz Donanmasını kadırgalarla uzaklaştırması
Rumûzî - *Târîh-i Feth-i Yemen*

Osmanlı donanması, Hıristiyan donanmalarının yaşadığı kürekçi sıkıntısını yaşamadıysa, bunun en önemli nedenlerinden biri sırtını bu Hıristiyan kölelere dayamış olmasıdır.[94] Gemilerde kürek çeken bu köleler bir güvenlik sorunu yaratmıyor da değildir. Birçok kez isyan edip gemilerini ele geçirecekler ve Hıristiyan limanlarına doğru yelken açacaklardır.[95] Osmanlı Donanması'nı hedef alan birçok sabotaj planında Habsburglar, hep bu Hıristiyan köleleri ayaklandırmayı kurgulamış ve bunda da çok hayalperest davranmamışlardır.

IX. Sonuç

Lafı uzatmadan sadede gelelim. Bu makaledeki savım, 16. yüzyılda Hıristiyan kıyılarını yağmalayan Osmanlı korsanlarının hiç de öyle kutsal bir savaşın askerleri olmadıkları ve bu korsanlığın Osmanlı literatürüne hâkim olan gaza paradigması içerisinde ele alınmasının yersizliğidir. Birçok Osmanlı tarihçisi tarafından dar bir anlamda bir din savaşı olarak algılanan gaza, bir paradigma olarak bu korsanların faaliyetlerini ve motivasyonlarını anlamamızda bize yardımcı olmaz.

Cemal Kafadar'ın da belirttiği gibi gazayı Sünni İslam'ın katı kuralları ile test etmek tarihçileri hataya sürükleyebilir.[96] Sonuçta dönemin insanlarının gazadan ne anladığı bizim gibi sözlüklerle yetişmiş nesillerin normatif tanımlarından çok daha önemlidir. Kafadar'ın kapsayıcı bir İslam anlayışına sahip modelini benimsediğimiz takdirde dahi, önce 13. yüzyıl Batı Anadolu serhaddinin özel şartlarının Kuzey Afrika'da bulunup bulunmadığının bir değerlendirmesini yapmak zorundayız. Ayrıca, bunu gaza kavramının yüzyıllar içinde geçirdiği değişimleri gözardı etmeden yapmak durumundayız. Şimdilik bu kapsayıcı gaza ile ilgili kesin bir hükme varmadan bu yazıyı noktalamak istiyorum. Konu, gaza kavramının sınırları, neleri meşru görüp neleri görmediği kapsamlıca ele alındığında aydınlanacaktır. Yukarıda verilen örnekler (ihanet olarak algılanması işten bile olmayan düşmanla yapılan bu tarz görüşmeler, düşmana muhbirlik yapmak, Cezayir'in Müslüman yeniçerilerinin mühtedilere karşı duydukları nefret, Müslümanlarla yapılan savaşlar, bir Hıristiyan kralın metbuluğunu kabul etme girişimleri, vs.) bu geniş kapsamlı gazanın 16. yüzyıl versiyonunun meşru görebileceği şeyler midir? Her ne kadar yukarıdaki satırları okuyanlar bu soru karşısındaki eğilimlerimi tahmin edebilseler de bunu başka bir makalede tartışmak daha uygun olur kanaatindeyim. Böyle bir konunun değerlendirmesi,

---

[94] Venedik balyozu Paolo Contarini'ye göre sayıları 10.000'i bulan bu Hıristiyan forsalar Osmanlı donanmasının omuriliği idi (*il nervo dell'armata turchesca).* Zira Osmanlılar'ın kendi topraklarından topladığı kürekçiler kadırgaların zorlu şartlarına yenik düşerek hemen kısa sürede hastalanıp ölmektedirler. Albèri, *Relazioni,* 9. cilt, s. 223.

[95] Bunlar vardıkları Hıristiyan limanların otoriteleri tarafından sorguya çekilirler. Osmanlı donanması ve savaş hazırlıkları hakkında en taze bilgileri verebildikleri için bu sorgular büyük bir itinayla yapılır. Bunların kayıtlarını AGS'nin Sicilia ve Nápoles kataloglarında bulmak mümkündür. Hiç de azımsanamayacak sayıdaki bu kayıtlardan kaçan esirler hakkında oldukça değerli bilgilere ulaşmak mümkündür.

[96] Kafadar, *Between Two Worlds,* ss. 80-2.

yüzeysel bir kutsal savaş propagandasının reddinden çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır.

Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, 16. yüzyıl deniz gazilerinin İslam'ı yaymakla pek de ilgilenmedikleri aşikardır. Şüphesiz 16. yüzyıl Kuzey Afrika serhaddinin 14. yüzyıl Batı Anadolu ve Trakya'sından farkı, burada verilen savaşın bir fetih değil yıpratma savaşı olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu "deniz gazileri", 14. yüzyıl Osmanlı fethinin vazgeçilmez bir unsuru olan istimalet politikasına başvurmamışlardır. Ele geçirdiği topraklardaki Hıristiyan tebaya iyi davranan ve onu yeni kurduğu devlete entegre etmeye çalışan erken dönem Osmanlıları ile Batı Akdeniz sahillerini yağmalayıp halklarını köleleştiren deniz gazilerinin öncelikleri farklıdır. Bu deniz gazileri 14. yüzyıl Osmanlılar'ının aksine Hıristiyan topraklar üzerinde bir devlet kurmak durumunda değillerdi, dolayısıyla Hıristiyan bir tebaaları yoktu. Bu olmayan tebaanın, hoşgörüyle memnun tutularak sisteme dâhil edilmesi gibi bir sorun da haliyle olmayacaktır. Kısacası, ne zorla ne de istimalet yoluyla kapsamlı bir ihtida hareketine girişilmemiş, İslam'ın yayılmasına herhangi bir katkıda bulunulmamıştır. Sadece korsanlık faaliyetlerine katkıda bulunacak olanların ihtidası desteklenmiştir. Bu noktada bile istisnalar bulunmaktadır. Kaldı ki, deniz gazilerine katılmak için ihtida etmenin her zaman kesin bir şart olmadığını belirtmemiz gerekir. Yelkenli gemi tekniğini Cezayir korsanlarına öğreten şu meşhur Felemenk korsan Simon Danzer Marsilya'dan pılı pırtısını toplayıp geldiği Cezayir'de üç yıl kalacak ve Osmanlı deniz gazileri ile birlikte *corso*'ya çıkıp Hıristiyan sahillerine saldıracaktır. Bu noktada Heath Lowry'nin erken dönem Osmanlı akıncıları için söylediklerini 16. yüzyıldaki deniz gazilerine adapte etmek istiyorum: "Hıristiyan komşuları arasında İslamiyet'i yaymak için tasarlanmış dini bir kardeşlikten ziyade, fetih ve ganimet için bir araya gelmiş bir talan kardeşliği".[97]

Kaldı ki, geçerli olduğu kadarıyla dahi, gaza/gazi paradigması tarihçilerin işini kolaylaştırmamaktadır. Benim savım, Osmanlı İmparatorluğu'na has kendini meşrulaştırmaya yönelik kavramlar bağlamında tartışmak yerine, korsanlığı Akdeniz tarihinin genel ritimlerinin içinde ele almanın ve ekonomik ihtiyaçlar, demografik şartlar gibi yapısal faktörlerin Akdeniz serhaddinin *her iki tarafında* da elverişli şartlar sunduğu bir tarihsel olgu olarak değerlendirmenin daha sağlıklı olacağıdır. Böylece, çağların ve coğrafyaların kabına sığmayan bu kadim Akdeniz mesleğini devamlılıklar, benzerlikler ve ortak noktalar ekseninde ele almak mümkün olacaktır. Nihayet, Osmanlı denizcilik tarihi geç gelişmiş bir alan olmasını bir avantaja çevirip Osmanlı tarihini tekil kavramlarla açıklama eğiliminden kurtulamayan birçok alanın aksine, konularını Avrupa ve Akdeniz tarihinin genelinde tartışabilecek ve 20. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin mahkum olduğu izolasyonu kırabilecektir.

[97] Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State,* s. 69

Kaynakça

Albèri, Eugenio, ed., *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto.* Firenze: Società Editrice Firoentina, 1839-1863. 15 cilt.

Ali Rıza Seyfi. *'Osmanlı Meşâhîr-i Bahrîyyûnı: Kemâl Re'îs ve Baba Oruc.* Dersa'âdet: Seha'i Matba'âsı, 1325.

Ali Rıza Seyfi. *Barbaros Hayreddin.* Dersa'âdet: Şems Matba'âsı, 1326-1328.

Ali Rıza Seyfi. *Turgud Reis.* Dersa'âdet: İkbâl Kütübhânesi, 1327.

Arıkan, Muzaffer ved Paulino Toledo. *XIV. - XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri: Las Relaciones Turco-Españolas en los siglos XIV y XVI: Documentos Españoles relativos a la historia naval Otomana.* Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi, 1995.

Arnakis, George Georgiades. *Hoi protoi othomanoi.* Athenai, 1947.

Baron de Testa. *Recueil des traités de la Porte Ottomane.* Paris: Amyot, 1864. 11 cilt.

Berbrugger, A. "Négociations entre Hassan Agha et le comte d' Alcaudete, gouverneur d'Oran, 1541-1542." *Revue Africaine* IX (1865), ss. 379-385.

Bono, Salvatore. *I corsari barbareschi.* Torino: ERI-Edizion RAI Radiotelevisione Italiana, 1964.

Bono, Salvatore. *Corsari nel Mediterraneo: Cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio.* Milano: Mondadori, 1993.

Bostan, İdris. "Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14 (1988-94), ss. 58-86.

Bostan, İdris. *Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Braudel, Fernand. *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II,* 2nd ed. Paris : Libraire Armand Colin, 1966. 2 cilt.

Capasso, C. "Barbarossa e Carlo V." *Rivista storica italiana* XLIX (1932), ss. 169-209.

Charrière, Ernest. *Négociations de la France dans le Levant, ou, Correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs, envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem, en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte, etc., et dans les états de Tunis, d'Alger et de Maroc.* Paris: Impr. Nationale: 1848-60. 4 cilt.

Darling, Linda. "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context." *Studia Islamica*, 91 (2000), ss. 133-163.

Dursteler, Eric. *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011.

Emecen, Feridun. "Gâzâya Dair: XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı,* ss. 191-7. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Fabris, Antonio. "Hasan 'il Veneziano' tra Algeria e Costantinopoli." *Quaderni di Studi Arabi*, 5 (1997), ss. 59-61.

Fleischer, Cornell. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, Princeton University Press, 1986.

Fodor, Pál. "Ahmedi's Dasitan as a Source of Early Ottoman History." *Acta Orientalia Academiae Scientarium Hungaricae*, 38 (1984), ss. 41-54.

Galibert, Léon. *Storia di Algeri dal primo stabilimento de' cartaginesi.* Firenze: Giuseppe Celli, 1847. 2 cilt.

Gallotta, Aldo. "Il "Gazavât-ı Hayreddin Paşa" pars Secunda e la spedizione in Francia di Hayreddin Barbarossa (1543-1544)", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage*, ed. Colin Heywood and Colin Imber, 77-89. Istanbul: The Isis Press, 1994.

Galotta, Aldo. "Le Gazavât di Hayreddîn Barbarossa", *Studi Magrebini*, III (1970), ss. 79-160.

Gomára, Francisco López de. "Crónica de los Barbarrojas", *Memorial histórico español: Collección de documentos, opúsculos y antigüedades que publica la real Academia de la Historia,* 6. cilt, ss. 327-539. Madrid: la Real Academia de la Historia, 1853.

Guglielmotti, P. Alberto. *Storia della marina pontificia.* Roma: Tipografia vaticana, 1886-93. 10 cilt.

Gürkan, Emrah Safa. "Habsburg Gizli Servisinin Hedefinde Bir Osmanlı Paşası: Kalabriyalı Uluç Ali" (baskıda).

Gürkan, Emrah Safa. "Osmanlı-Habsburg Rekabeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. Yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası,* ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), ss. 33-5.

Gürkan, Emrah Safa. "The Centre and the Frontier: Ottoman Cooperation with the North African Corsairs in the Sixteenth Century", *Turkish Historical Review*, 1/2 (2010), ss. 147-9.

Haedo, Diego de. *Topografía e Historia General de Argel.* Madrid: La Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1927. 3 cilt.

Hess, Andrew C. "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in the Sixteenth-Century Spain", *American Historical Review*, LXXIV (October 1968), ss. 1-25.

Heywood, Colin. "Boundless Dreams of the Levant: Paul Wittek, the George-'Kreis", and the Writing of Ottoman History", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1989), ss. 32-50.

Heywood, Colin. "Wittek and the Austrian Tradition", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1988), ss. 7-25.

İlter, Aziz Sami. *Şimali Afrika'da Türkler.* İstanbul: Vakit Matbaası, 1936. 2 cilt.

Imber, Colin. "Cemal Kafadar: Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 60/1 (1997), ss. 211-2.

Imber, Colin. "Paul Wittek's "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Journal of Ottoman Studies*, 5 (1986), ss. 65-81.

Imber, Colin. "The Legend of Osman Gazi", *The Ottoman Emirate (1300-1389): A Symposium Held in Rethymnon, 11-13 January 1991*, ed. Elizabeth Zachariadou, ss. 67-76. Rethymnon: Crete University Press, 1993.

Imber, Colin. "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987), ss. 7-27.

İnalcık, Halil. "Mutual Influences Between Europe and the Ottomans", *Turkey and Europe in History*, ss. 141-194. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

İnalcık, Halil. "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 2 (1980), ss. 71-9.

Isom-Verhaaren, Christine. "Barbarossa and His Army Who Came to Succour All of Us": Ottoman and French Views of their Joint Campaign of 1543-1544", *French Historical Studies*, 30/3 (2007), ss. 395-425.

Jennings, R. C. "Some Thoughts on the Gazi Thesis", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), ss. 151-61.

Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State.* Berkeley: University of California Press, 1995.

Káldy-Nagy, G. "The Holy War (*jihâd*) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukranian Studies*, 3/4 (1979-80), ss. 467-73.

Köprülü, Fuad. *Les origines de l'empire.* Paris: E. de Boccard, 1935.

Köprülü, Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

Köprülü, Fuad. *The Origins of the Ottoman Empire,* çev. Gary Leiser. Albany, State University of New York Press, 1992.

Kumrular, Özlem. "Yeni Belgeler Işığında V. Karl'ın Barbaros'la Uzlaşma Çabaları: 1541", *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu,* ss. 226-237. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Lane-Poole, Stanley. *The Barbary Corsairs*, Londra: T. Fisher Unwin, 1890.

Lindner, Rudi Paul. *Göçebeler ve Osmanlılar,* çev. Müfit Günay. İstanbul: İmge Yayınevi, 2000.

Lindner, Rudi Paul. *Nomads and the Ottomans in Medieval Anatolia.* Bloomington: Indiana University Press, 1983.

Lowry, Heath. *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı,* çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, 2010.

Lowry, Heath. *The Nature of the Early Ottoman State.* Albany: State University of New York Press, 2003.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân.* İstanbul: Matba'a-yı 'Âmire, H. 1341.

Manfroni, Camillo. *Storia della marina italiana.* Roma: Forzani E C. Tipografi Del Senato, 1917. 4 cilt.

Murâdî, *Gazavât-i Hayreddîn Paşa: (MS 2639 Universitatsbibliothek Istanbul): kommentierte Edition mit deutsche Zusammenfassung.* Editör: Mustafa Yıldız. Reihe Orientalistik, Aachen: Shaker, 1993.

Murphey, Rhoads. "Seyyid Muradî's Prose Biography of Hızır ibn Yakub, alias Hayrredin Barbarossa: Ottoman Folk Narrative as an under-exploited Source for Historical Reconstruction." *Acta Orientaliae Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54/4 (2001), ss. 528-9.

Panetta, Rinaldo. *Pirati e corsari turchi barbareschi nel Mare Nostrum: XVI secolo.* Milano: Mursia, 1981.

Peçevi İbrahim Efendi. *Târih-i Peçevi.* İstanbul, H. 1283.

Pedani, Maria Pia. *Dalla frontiera al confine.* Venezia: Herder Editrice, 2002.

Rosi, M. "Alcuni documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto." *Archivio della R. società romana* XXI (1898), ss. 141-220

Rosi, M. "Nuovi documenti relativi alla liberazione dei principali prigionieri turchi presi a Lepanto." *Deputazione romana di storia patria* 24 (1901), ss. 1-47.

Sandoval, Fray Prudencia de. *Historia de la vida y Hechos del Emperador Carlos V,* ed. Carlos Seco Serrano. Madrid: Ediciones Atlas, 1955. 3 cilt.

Sanuto, Marino. *I Diarii,* ed. Federico Stefani, Guglielmo Berchet ve Nicolò Barozzi. Venezia, 1879-1902. 58 cilt.

Segre, Arturo ve Roberto Cessi, ed., *I Diarii di Girolamo Priuli (AA. 1494-1512).* Città di Castello: Casa Editrice S. Lapi, 1912-1938, 4 cilt.

Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*, ed. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. 2 cilt.

Sola, Emilio. *Uchalí: El Calabrés Tiñoso, o el mito del corsario muladí en la frontera.* Barcelona: Edicions Bellaterra, 2011.

Sugar, Peter F. "The Ottoman "Professional Prisoner on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Études Balkaniques*, 7/2 (1971), ss. 82-91.

Tekin, Şinasi. "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerinde Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, 109 (1993), ss. 9-18 ve 110 (1993), ss. 73-80.

Temimi, Abdeljelil. "Le gouvernement Ottoman face au problème Morisque", *Revue d'Histoire Maghrebine*, 23-24 (1981), ss. 249-262.

Valente, Gustavo. *Vita di Occhialì.* Milano: Casa Editrice Ceschina,1960.

Vryonis, Speros. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.* Berkeley, University of California Press, 1971.

Werner, Ernst. *Büyük bir devletin doğuşu - Osmanlılar (1300-1481): Osmanlı feodalizminin oluşum süreci*, çev. M. Yılmaz Öner. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986 ve 1988, 2 cilt.

Werner, Ernst. *Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen (1300-1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus.* Berlin: Akademie-Verlag, 1966.

Wittek, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu,* çev. Fatmagül Berktay. İstanbul, Pencere Yayınları, 2000.

Wittek, Paul. *The Rise of the Ottoman Empire.* Londra: Royal Asiatic Society, 1938.

Öz: Bu makalede Osmanlı korsanlığının, özellikle Türkçe literatürün küffara karşı yapılan basit bir din savaşına indirgediği bir gaza kavramı yerine, Akdeniz tarihinin genel ritimleri içerisinde ele almanın önemine dikkat çekmeye çalıştım. Akdeniz'in genelinde görülen bir olguyu Osmanlı Tarihi'ne has kavramlarla açıklamaktansa, tarihçi Müslüman ve Hıristiyan bütün korsan grupları arasındaki benzerlikleri ve Akdeniz'de korsanlığa elverişli şartlar yaratan yapısal faktörleri mercek altına almaya çalışmalıdır. Kısacası, bu korsanların motivasyonlarını, geçmişlerini ve faaliyetlerini titizlikle incelediğimizde, bunları din aşkıyla yanan kutsal savaşçılar olarak yansıtamayacağımızı görmekteyiz. Tam aksine, Osmanlılar, İspanyollar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar'dan çok önceleri de var olan ve ancak Akdeniz'de olgunlaşıp mükemmelleştirildikten sonra Okyanus'lara ithal edilen İç Deniz'in şu kadim mesleği ile uğraşan bu korsanlar her halükarda kendi çıkarlarını gözeten özel girişimcilerden başka bir şey değillerdi.

Anahtar sözcükler: Osmanlı korsanları, deniz gazileri, gaza, Osmanlı deniz tarihi, Batı Akdeniz serhaddi, Kuzey Afrika, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, mühtediler, müdecceller, yağma ekonomisi, Akdeniz'de kölelik ve fidye, Akdeniz hizbi.

Ottoman Piracy in Western Mediterranean and the Issue of *Gaza*

Abstract: In this essay, I tried to accentuate the importance of analyzing Ottoman corsary in accordance with the general rhythms of the Mediterranean history, rather than within the context of ghaza, a concept that especially Turkish historiography reduced to a Holy War against the infidel. Instead of trying to explain a Mediterranean-wide phenomenon with concepts unique to Ottoman history, the historian should seek to focus on the similarities between different corsair groups on either side of the Mediterranean conflict between Christianity and Islam as well as structural factors that promoted corsary throughout the Mediterranean. In short, a thorough analysis of these corsairs' motivations, background and activities does not justify their presentation as holy warriors driven by religious zeal. Instead, they were private entrepreneurs who sought self betterment at all cost and engaged in this ancient profession of the *Mare Nostrum* that existed long before the Ottomans, Spaniards, Muslims or Christians, a profession which matured and was perfected in the Mediterranean before having been exported to the oceans.

Keywords: Ottoman corsairs, sea *ghazi*s, *ghaza*, Ottoman naval history, Western Mediterranean *serhad*, North Africa, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, renegades, Moors, the *razzia* economy, slavery and ransom in the Mediterranean, the Meditteranean faction.

Haçlı Korsanlar: Saint Jean Şövalyeleri ve Akdeniz'de Haydutluk

Ayşe Devrim ATAUZ*

I. Giriş

Saint Jean Tarikatı'nın (bundan sonra 'Tarikat' olarak kısaltılacaktır) denetiminde bulunduğu 1530 ve 1798 yılları arasında Malta Adası Akdeniz'deki en önemli korsanlık merkezlerinden biri haline gelmiştir. Konumu bu tür faaliyetlere uygun olduğundan dolayı Tarikatın gelişinden önce de korsanlık geçmişi olan Malta, Akdeniz'in en büyük köle pazarları arasındadır. Gerek Avrupa ve Akdeniz çevresinde gelişen politik ve ekonomik durumlardan, gerekse Tarikatın, saldırılarını Müslümanlığa karşı sürdürülen dini savaşın gereği olarak görmesi ve göstermesinden dolayı, bu faaliyetler kolayca denetim altına alınamıyordu. Bu makalede, hem Malta özelinde hem de Akdeniz genelinde, korsanlığın gelişimini, resmi dayanakları ve korsanlıkla savaşan tüccar devletlerin uyguladığı savunmaları özetlemek istiyorum.

Hemen açıklamak gerekir ki, bugün kullandığımız 'korsan' terimi, temelde 'deniz hırsızı' veya 'denizlerde yapılan haydutluk' anlamlarına gelir. Oysa ki tarihte 'korsanlık' meşru ve hatta saygıdeğer bir meslek olarak görülüp, belli kurallar ve kanunlar dâhilinde gerçekleştirilirdi. Dolayısıyla, korsan kavramı, bu makalede, savaş zamanında düşmanın deniz ticaretini sekteye uğratmak amacıyla savaşan ve savaştaki devletler tarafından geçici olarak göreve alınan gemiler ve sahiplerine verilen isim olarak kullanılacaktır. Korsanlık yapmak isteyen gemi sahipleri ve kaptanları bayrağını taşıyacakları devletlere bir dilekçeyle başvurarak izin belgesi talep ederlerdi. İzin belgeleri bir anlaşmanın imzalanması ve korsan-

* ProMare, Sualtı Arkeolojisi ve Denizcilik Tarihi Araştırmaları Vakfı

lığın hangi yasal çerçeve içinde yapılacağının kararlaştırılmasından sonra alınabilirdi. Genellikle elde edilen ganimetin paylaşılmasını da öngören bu anlaşmalar hem korsanların faaliyetlerini kontrol eder, hem de korsan saldırısına uğrayanlara (bu saldırı süregelen savaşla bağdaşmadığı durumlarda) korsanın bağlı olduğu devlete başvurarak hakkını arama olanağı sağlardı. Dolayısıyla korsanlık bir çeşit ticaret savaşı olup donanmalar askeri zarar vermeye yoğunlaştığı dönemlerde düşmanın ekonomisini zayıflatma amaçlı saldırılardan ibarettir ve savaş bittiğinde de korsanlara verilen izin belgeleri geçersiz hale gelir.

Fakat Saint Jean Tarikatı dini bir kuruluş olup (aşağıda ayrıntılı olarak bahsedeceğiz) Haçlı Seferlerinin misyonu olan Kutsal Topraklar'ın fethi gerçekleşene kadar sürekli olarak 'savaşta' olduğundan, ticaret gemilerine saldırıları da, hiçbir zaman bitmeyen bu savaşın bir parçası olarak süreklilik göstermiştir. Saint Jean Tarikatı ve bayrağını taşıyan diğer korsanların misyonları belirlidir ve faaliyetlerinin, muğlak olmakla birlikte, bir çeşit meşruiyeti vardır. Hiçbir devlete, anlaşmaya veya savaşa bağlı olmadan, 'deniz hırsızı' olarak hareket eden korsanlara bu yazıda değinilmeyecektir.

Aslında Saint Jean Tarikatının işlevleri üç grupta ele alınabilir: (1) Hastane ve karantina hizmetleri vermek, (2) Avrupa donanmalarında görev almak üzere tecrübeli deniz askerleri yetiştirmek ve (3) Müslümanlarla savaşmak üzere bir donanma temin etmek. Bu son işlev, gerektiği durumlarda Hıristiyan donanmalarına eklenen savaş gemilerinin teminini gerektirmektedir. Ancak daha da önemlisi, hem 'resmi' donanma gemileri, hem de Tarikatın bayrağını taşıyan diğer korsan gemilerinin ana hedefi, Müslüman ticaret gemileridir.

Din adına savaşan Saint Jean Tarikatının saldırıları Müslüman devletlerin ticaret ve ekonomisini hedef alıyordu. Aşağıda ayrıntılarına gireceğimiz bu saldırılar sadece Müslümanları değil Müslüman ülkelerle ticaret ilişkileri içinde olan her devleti etkilemiştir. Bu dönemde Akdeniz'de ticari ilişkileri olan tek Müslüman devlet Osmanlı İmparatorluğu olduğu için Osmanlı ticaretinin gelişmesine orantılı olarak güçlenen Tarikat, bu durumun değişmesiyle birlikte de varoluş sebebini kaybedip 'düşmansız' kalmış ve elindeki toprakları kaybederek bir hayır kurumuna indirgenmiştir. Bu makalede, Tarikatın hastane ve karantina hizmetlerine ve eğitim amaçlı kurumlarına değinmeyeceğiz.

II. Malta Öncesi Dönemde Saint John Şövalyeleri

Saint John Şövalyeleri (bundan sonra 'Şövalyeler' olarak kısaltılacaktır) Malta Adası'na geldiklerinde, dört yüz yıllık bir geçmişleri vardı. On birinci yüzyılda ortaya çıkan Saint Jean Tarikatı, Kudüs'te hasta, yaralı ve yoksul hacılara yardım sağlama amacıyla kurulmuştu. Birinci Haçlı Seferi'nden sonra üyelerinin sayısı artan ve hem Kutsal Topraklar'da hem de Avrupa'da hatırı sayılır mal varlığı edinen Tarikat 1113 yılında Katolik Kilisesi tarafından onaylanmıştır. Tarikat mensuplarının Haçlı Devletleri'nin askeri harekâtlarına da katılmaya başlamasıyla 1120 yılında dini ve askeri işlevlerini birleştiren Tarikat, mensuplarını yoksunluk, iffet ve itaat andı içerek kabul etmeye başladı (Dauber, 1999:

209-10; Mallia-Milanes, 1993: 1). 1292 yılında Akka Kalesi düşünce, Kıbrıs'ta Limasol'e çekilen Şövalyelerin, buradaki konumlarını savunmak için bir donanma edindiği bilinmektedir (Dauber, 1999: 210; Muscat, 1996: 77).

Diğer askeri tarikatlar gibi Şövalyeler de, Kutsal Topraklar'ın kaybıyla birlikte varlıklarını geçerli ve gerekli kılan işlevlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Bununla birlikte, 1306'da Cenovalı Amiral Vignolo Vignoli'den Rodos, Kos ve Leros adalarını satın alan Şövalyeler, aslında resmi olarak Bizans toprağı olan adaları yeni üsleri haline getirip, Ege'de artmakta olan Müslüman denizciliğini engellemeyi yeni misyonları edinerek, tarikatlarının devamlılığını korudular.[1]

Şövalyelerin Rodos'ta bulundukları dönem, bu yazıda ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Fakat adada bulundukları yüzyıllarda, Rodos'un bir korsan barınağı haline geldiğini ve buradan düzenlenen saldırıların İskenderiye-İstanbul güzergâhında seyreden ticaret gemilerini hedef aldığını belirtmek gerekir. On altıncı yüzyılda bu sorun artık göz ardı edilemeyecek bir hal almıştı. Osmanlıların Rodos'u topraklarına katma kararı, İmparatorluğun Akdeniz ticaret politikasının bir uzanımıdır. Portekizlilerin faaliyetlerinden dolayı Hint Okyanusu'ndaki ticaret yolları üzerindeki kontrolün zayıflamasını izleyen dönemde, Akdeniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamak, daha da önemli bir hale gelmiştir.

Şövalyeler uzun bir kuşatmadan sonra Rodos'u Kanuni Sultan Süleyman'ın ordusuna 18 Aralık 1522'de varılan anlaşma gereğince teslim ederek, taşınabilir mallarını ve 5000 Rodosluyu, bazılarını Osmanlıların sağladığı elli adet gemiye yükleyerek, terk ettiler. Bu aşamada ikinci kez topraklarını kaybeden Tarikat, varlık sebebi olan dini savaşı sürdüremeyeceğinden dolayı bir kez daha yok olma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Öncelikle Avrupa Krallıklarının desteğiyle Rodos'un Osmanlılardan geri alınabileceğini düşünen Büyük Usta (*Grand Master*) Villiers de L'Isle Adam, bir süre sonra bunun imkansızlığını anlayarak, kendilerine yeni bir üs tahsis edilmesi için girişimlerde bulunur. Fakat belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Haçlı Seferlerinin bir kalıntısı olan bu tür tarikatların, vadesini doldurmuş kuruluşlar olarak gören Avrupa Sarayları, Tarikatın devamını tehdit eden bu durumu, öncelikli bir sorun olarak görmemişlerdir. Şövalyeler Sicilya'daki bazı yarımadaları, Korsika ve Sardinya gibi büyük adaları ve hatta Minorka, İbiza, İschia gibi küçük adaları talep etmiş ve hatta Elba, Heres, Ponza gibi çok küçük ama stratejik önemi olan adalara razı olacak hale gelmişlerdir.

Ne var ki, Şövalyeleri önemli Avrupa ticaret merkezlerinin civarında bir yere konumlamak, söz konusu bile edilmemiştir. Merkezlerinin Rodos'ta olduğu dönemde Şövalyeler, korsanlık faaliyetlerini gitgide arttırmış ve bağımsız korsanlara bile barınak sağlayarak, Osmanlı ticaret gemilerine verdiği zararı en üst düzeye getirme politikası gütmüştü. Oysaki hem ticaret yolları Müslümanların denetimine geçtiği, hem de bu dönemde herhangi bir şekilde

[1] Saint Jean Tarikatinin Rodos'ta bulunduğu dönem için bakınız Vatin, 1994 ve Vatin, 2000.

Müslüman katılımı olmadan Akdeniz'de ticaretle uğraşmak mümkün olmadığı için, tüm Avrupa devletleri Müslümanlarla ticaret ilişkileri kurmuştu.

Doğu ticaretinin gelişmesi Avrupalı tüccarların hem sayısını hem de zenginliğini arttırdı. Önemli politik güçler edinen bu tüccarlar için doğudaki Müslüman meslektaşları ve devletlerle geliştirdikleri kırılgan ilişkileri korumak, kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Şövalyelerin düzenlediği korsan saldırıları, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki limanlarla ilişkisi olan Avrupa devlet ve şehirleri tarafından sürekli olarak protesto edilmekteydi. Örneğin Venedik, ticaretin devamını ve gelişmesini engelleyebilecek sürtüşmelere girmekten kaçınan ve Osmanlılara karşı oluşturulan koalisyonlara katılmaktan çekinen bir politika izlemektedir. 1502 ve 1504 arasında Venedik tarafından Vatikan'a iletilen birçok dilekçe, Rodos Şövalyeleri'nin Müslümanlarla ticaret yaptığı gerekçesiyle el koyduğu Venedik gemileriyle ilgili şikâyetleri içerir. 1520 yılı civarında Ancona, Floransa, Ragusa ve hatta Cenova'nın da benzer şikâyetlerde bulunduğunu görüyoruz.

Dolayısıyla, korsanlığa sık sık başvuran Şövalyelere ticaret yollarına yakın bir üs tahsis edilmesi talebi, ciddi bir direnişle karşılaşmıştır. Sekiz yıl boyunca yapılan sayısız görüşmeden sonra, Şövalyelerin önündeki tek teklif, Kutsal Roma İmparatoru V. Charles tarafından yapılan Malta Adaları ve Trablus Kalesi'nden oluşan topraklar olmuştur. İlk etapta bu teklife olumsuz bakılmakla birlikte, zaman darlığı ve Tarikatın Avrupa'daki topraklarını kaybetme riski arttığı için, sonuçta kabul edilmiştir.

Bu aşamada, Saint John Tarikatı'nın idari ve ekonomik yapısını kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Tarikatın başında bulunan Büyük Usta seçimle başa gelir ve ölene kadar görevde kalırdı. Tarikatın üç çeşit üyesi olmakla birlikte (şövalyeler, rahipler ve hizmetkâr kardeşler) sadece şövalyeler seçimlerde oy kullanıyordu. Şövalyeler geldikleri memlekette konuşulan dile göre gruplanmışlardır. İlk başta yedi adet dil vardı: Provans, Auvergne, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca (bu daha sonra Kastilya ve Aragon olarak ikiye bölünmüştür), İngilizce ve Almanca. Her dil grubu, surların bir bölümünün savunmasından sorumludur ve Malta'da üyelerinin ikamet ettiği küçük saraylara sahiptir.

Tarikata ait mal varlıkları, bu dillerin konuşulduğu memleketlerde bulunur ve topraklardan sorumlu ileri gelen rahipler, yıllık gelirin en az üçte birini askeri giderler, hastane ve karantina hizmetleri ve diğer harcamalar için Malta'ya gönderirlerdi. Bu gelir Tarikatın ayakta kalabilmesi için hayati önem taşır. Dolayısıyla bu mülklerin bulunduğu devletlerin krallarıyla olan ilişkilerin iyi tutulması da kritik bir öneme sahiptir. Zira topraklarına el konulması durumunda, Tarikatın yapabileceği hiçbir şey bulunmamaktadır.

Tarikatın Rodos'u kaybettiği ve yeni bir üs bulmakta zorlandığı dönemde, askeri hizmetler ve hasta bakımıyla ilgili hizmetlerini yerine getirememesi, ciddi bir sorun oluşturmaya başladı. Bu durumu, Tarikatın mal varlığına el koymak için iyi bir bahane olarak gören Avrupa Kralları da, kısa sürede harekete geçtiler.

Örneğin Napoli ve Portekiz kralları, Rodos'un düşmesinin hemen ardından Tarikatın topraklarına el koydular. İngiltere Kralı Sekizinci Henry, ilk başta Şövalyelerin lehinde tutum alarak Malta Adası'nın Tarikata tahsis edilmesi için V. Charles'a baskı yapmıştır. Fakat daha sonra L'Isle Adam'ın, Fransız Kralı I. Francis ve V. Charles'ı ziyaret edip kendisini ziyaret etmemesini ve ayrıca da, Malta teklifini hemen kabul etmemesini, kendisine yapılan bir hakaret olarak görerek, desteğini çekmiştir. Her halükarda, 1527 başlarında, Tarikatın İngiltere'deki gelirline el konmuş ve İngiliz Şövalyeler Calais'de görevlendirilerek, kraliyetin emrine geçmişlerdir. Birkaç ay sonra, Tarikatın İngiltere'deki temsilcisi Docwra öldüğünde ise, İngiltere'deki toprakların tamamına el konulmuştur.

III. Saint Jean Şövalyeleri'nin Denizcilik İşlevleri

V. Charles 1523'de Malta'yı Şövalyelere teklif ettiğinde, Tarikatın üç ana görevi olmasını öngörmüştü: (1) İspanyol donanmasının kullanımına açık bir liman sağlamaları, (2) Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesini engellemek için çaba sarf etmeleri, (3) Kendi kontrollerindeki Malta Adaları ve Trablus Kalesi'ni, korsan saldırılarına karşı korumaları (Braudel, 1973: 850). Ayrıca Şövalyeleri Akdeniz'in merkezine konumlandırmak, V. Charles'ın 1520'lerde görüşmeleri devam etmekte olan Osmanlı-Fransız ittifakına karşı aldığı önlemlerden biridir (Mallia-Milanes, 1993: 5).

Tarikatın tanımı gereğince, Şövalyelerin Kutsal Topraklar fethedildiğinde sona erecek olan bir din savaşını devam ettirmeleri gerekmektedir. O bakımdan, Müslümanlara karşı düzenlenen Hıristiyan koalisyonlarına askeri destek vermekle yükümlüdürler. Şövalyelerin Malta'ya geldiği dönemde, Kutsal Toprak-ların fethini amaçlayan Avrupa çıkışlı bir Haçlı Seferi fikri ortadan kalkalı yüzyıllar geçmiş olmakla birlikte, Müslümanlar için Kuran'a inanmanın bir uzantısı olan cihat fikri ve bunun beraberinde getirdiği faaliyetler, pek de tarihte kalmış inanışlar değildi. Öte yandan, özellikle on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı Sultanları Hıristiyan krallıklarla barış ve ticaret anlaşmaları imzalayarak ve hatta Hıristiyan krallıklarla (Habsburg, Venedik ve Fransa Krallıkları) ittifaklara girerek, sürekli savaş durumunu kontrol altına almakta sakınca görmemişlerdir. Rodos'ta bulundukları tarihlerde Saint Jean Şövalyelerinin de, zaman zaman Osmanlılarla barış anlaşmaları imzaladıkları ve hatta Ege'de her ikisine de saldıran korsanlara karşı ittifaklara girdikleri bilinmektedir.[2] Hatta on beşinci yüzyıl sonlarında, küçük çaplı da olsa, Şövalyelerle Osmanlılar arasında ticari ilişkiler olduğunu da biliyoruz. Ancak Malta'ya gelmelerinden sonra, Şövalyeler sürekli bir dini savaş konumuna geçmişler ve kendilerine özgü bir Haçlı zihniyetiyle hem Osmanlılar, hem Müslüman korsanlar ve hem de "kâfirlerle" ticaret ilişkisi içinde bulunan Hıristiyanlarla, mütemadiyen savaşmışlardır.

---

[2] Tarikatle Osmanlı İmparatorluğu arasında 1482 ve 1497 yıllarında imzalanan barış anlaşmaları örnek olarak verilebilir (O'Malley, 2005: 7).

1530 ve 1798 arasında (Şövalyelerin Malta'da bulundukları dönem) yukarıda belirtilen işlevleri yerine getirmek için düzenlenen faaliyetler iki grupta toplanabilir: (1) Askeri denizcilik faaliyetleri (2) Korsanlık faaliyetleri. Birinci grupta, Şövalyelerin donanmasının diğer Hıristiyan donanmalarına eşlik ederek katıldığı savaşlar yer alır. Bu gruptaki faaliyetlerin amacı gemi, mal veya başka bir ganimet ele geçirmek *değildir*. İkinci gruptaki faaliyetleri ayırt etmek ise pek kolay değildir; çünkü bunlar da görünürde, Tarikatın dini savaş anlayışı gereğince, "düşman" a zarar verme ve maddi kayıp yaratarak düşmanı zayıflatma amacı taşımaktadır. Buradaki "düşman" terimi, Müslüman gemileri, Müslüman yerleşmeleri, Müslümanlara ait malları taşıyan gemiler ve Müslüman olmayanların Müslüman devletlerin pazarlarından satın aldıkları ticaret mallarını taşıyan gemiler olarak tanımlanır (Earle, 1970: 105). Yahudi tüccarlar ve malları da, benzer sebeplerle saldırılara hedef olmuştur. İkinci grupta toplanan operasyonların tamamı, ganimet elde etmek amacıyla düzenlendiği için, korsanlık faaliyetlerine dâhildir.

IV. Askeri Sebeplerle Düzenlenen Denizcilik Faaliyetleri

Malta'ya ilk geldikleri yıllarda Şövalyeler Rodos'u geri almaya yönelik çabalarda bulundular. Hemen 1531 yılında Peloponez'in güneyinde bir yerleşme olan Modon'a bir saldırı düzenlendi (Vertot, 1728, [Malta yeniden basım, 1989, II: 46]). Modon aslında önemsiz ve korunmasız bir yerleşme olup, limanı da savaş gemilerinin kullanımına uygun değildir.[3] Fakat Modon Rodos'a yakınlığı nedeniyle buradan adaya bir saldırı düzenlenebileceği için hedef seçilmiştir. Ayrıca Doğu Akdeniz limanlarından gelen ve dolayısıyla Müslümanlardan satın alınmış yükler taşıdığından dolayı "düşman" kategorisinde olan Venedik gemilerine saldırmak için ideal konumda olup, korsanlık için elverişli bir limandır (Bosio, 1695: 89B). Şövalyelerin resmi tarihçisi Bosio, Büyük Usta L'Isle Adam'ın Tarikatı Modon'a taşıma gibi bir fikri olduğundan bahsetmektedir. Buradan, hem Malta'nın pek de kalıcı bir üs olarak görülmediğini, hem de Rodos'u yeniden ele geçirme fikrinin pek gerçekçi olmadığının bilindiğini tahmin edebiliyoruz (Bosio, 1695: 89B).

Modon'a yapılan saldırıyı, Şövalyelerin iki adet kadırgasına ek olarak Cigale isimli bir korsandan kiralanmış iki adet kadırga gerçekleştirmiştir. Bunlara iki brigantin[4] ve yiyecek taşıyan iki ticaret gemisi eşlik etmiştir. Şövalyelerin yerleşmeye direniş görmeden girdiklerini, fakat Osmanlı kıyı koruma gemilerinin yaklaşmakta olduğu haberinin alınması üzerine geri çekildiklerini anlıyoruz. Başka seçenekleri kalmadığına karar veren istilacıların, yerleşmeyi yağmalayarak azami miktarda ganimet elde etmeyi yeğlediği ve bunun için Modon'daki tüm erkekleri öldürüp 800 kadını köle olarak satılmak üzere esir aldığını, Tarikatın tarihçisi Abbé de Vertot'nun, yaşananları "fazla onurlu olmamakla birlikte

---

[3] Modon'un bir liman olarak dezavantajları için bakınız Gertwagen 2000: 125-151.

[4] Brigantin iki direkli bir yelkenli gemi turudur. Pruva direği kabasorto ve grandi direği subye donanımlıdır.

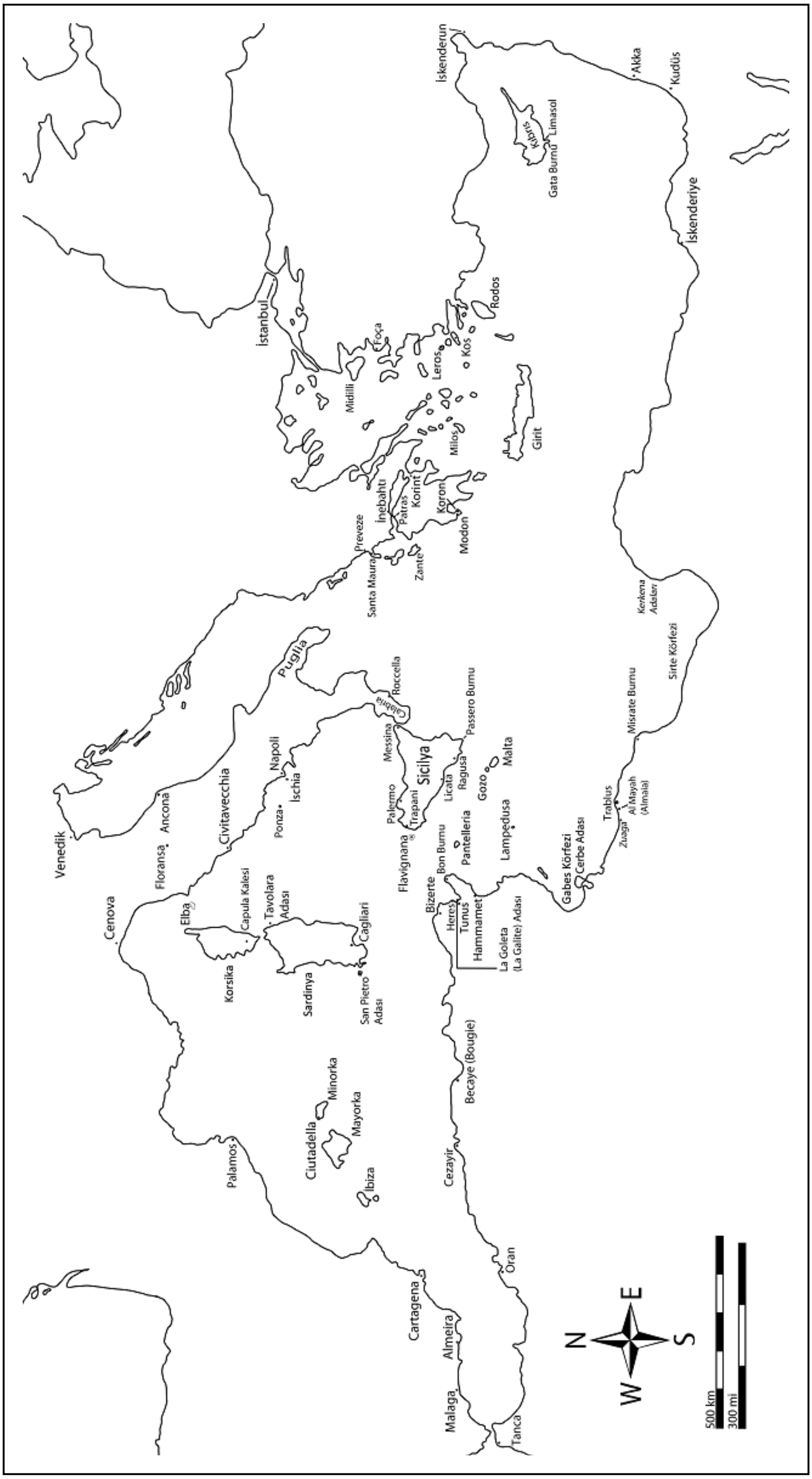
Venedik
Cenova
Floransa
Ancona
Civitavecchia
Elba
Korsika
Capula Kalesi
Tavolara Adası
Sardinya
Cagliari
San Pietro Adası
Ponza
Ischia
Napoli
Puglia
Calabria
Roccella
Messina
Palermo
Trapani
Sicilya
Licata
Ragusa
Passero Burnu
Gozo
Malta
Flavignana
Bon Burnu
Pantelleria
Lampedusa
Bizerte
Heres
Tunus
Hammamet
La Goleta
(La Galite) Adası
Gabes Körfezi
Cerbe Adası
Zuaga
Trablus
Al Mayah
(Almaia)
Misrate Burnu
Sirte Körfezi
Kerkena
Adaları
Becaye (Bougie)
Cezayir
Oran
Tanca
Malaga
Almeira
Cartagena
Palamos
Minorka
Mayorka
Ciutadella
Ibiza
Preveze
Santa Maura
Zante
İnebahtı
Patras
Korint
Koron
Modon
Milos
Girit
Midilli
Foça
İstanbul
Leros
Kos
Rodos
İskenderun
Kıbrıs
Limasol
Gata Burnu
Akka
Kudüs
İskenderiye
N
E
S
W
500 km
300 mi

oldukça kazançlı" olarak tanımladığı yazmalardan öğreniyoruz (Vertot, 1728 II: 9.46-50; Bosio, 1643: 10.9.298; Rossi, 1926: 36; Ubaldini, 1970: 134-37).

Venedik'in Şövalyelere karşı tutumu, Modon'un istilası sırasında netleşmiştir. Venedik Dükü, Tarikatın gemilerine peksimet sağlamayı reddetmiş ve tarafsız konumunu korumuştur. 1534'de, yani Modon'un istilasından hemen sonra, Venedik donanmasına (*Provveditore dell'Armata*) 'tüm Malta korsanlarının görüldüğü yerde kovalanması' emri verilmiştir (Falcone, 1933: 22, Mallia-Milanes, 1992:18).

Bunu izleyen yıllarda Rodos'u ele geçirme amaçlı birkaç küçük saldırı daha düzenlenmekle birlikte, özellikle 1534'te VIII. Henry'nin Tarikatın İngiltere'deki mal varlığına el koymasından sonra maddi zorluklar yaşandığı (Vertot, 1728 II:60-61) ve Şövalyelerin savaş gemileri V. Charles'ın Cezayir kuşatmasına[5] katıldığı sırada ve Kuzey Afrikalı korsanların Malta'nın kuzeydeki adası Gozo'ya düzenledikleri saldırıdan sonra, bu girişimler tamamen terk edilmiştir (Mallia-Milanes, 1993: 9). Şövalyelerin protestolarına rağmen kendilerine devredilen "paket" de yer alan Trablus Kalesi, askeri bakımdan son derece zayıf bir nokta oluşturmakta ve Tarikata maddi yük olmaktaydı. Dolayısıyla, 1551'de Sinan Paşa'nın saldırısına göstermelik bir direniş göstererek düşen Trablus'un da defterden silinmesi üzerine ferahlayan Şövalyeler, bundan sonra Malta'nın savunması üzerinde yoğunlaşmayı tercih ettiler.[6]

On altıncı yüzyılda Akdeniz'de güç dengelerinin sürekli değişmesi, küçük bir donanmayla varlıklarını sürdüren Şövalyeleri zorlamaktaydı. 1530'da Cezayir merkezli güçlü bir organizasyonun başında bulunan Barbaros Hayrettin, 1533'de Osmanlı donanmasının amirali olduktan sonra, Osmanlıların deniz gücü, hatırı sayılır derecede arttı. Bağdat ve Tebriz'in fethinden sonra, ipek yolunun kontrolü çok büyük ölçüde Osmanlılara geçti. Osmanlı sınırlarının ve gücünün artması ve özellikle 25 yıl sürecek olan Osmanlı-Fransız koalisyonunun 1534'de kurulmasından sonra, Osmanlı savaş gemileri Toulon limanını kullanmaya başladılar.[7]

Üçüncü Osmanlı-Venedik savaşının (1537-1540) sonuçları da politik bakımdan önemlidir. 1538'de Preveze'deki karşılaşmada yenilgiye uğrayan tarafta yer alan Venedik, Hıristiyan koalisyonunu terk ederek tek taraflı bir barış anlaşması imzaladı ve Ege'deki adalarını Osmanlılara bıraktı.[8] Diğer tarafta,

---

[5] Tarikat Cezayir'de 75 Şövalye ve 400 asker kaybetmiştir. Papalık donanmasının ise karşılaşmanın olduğu günde meydana gelen bir fırtınada 15 kadırga ve 86 gemisi batmıştır. Vertot, 1728 II: 86-90).

[6] Bosio Trablus kalesiyle ilgili sorunlar ve kalenin düşmesiyle sonuçlanan olayları ayrıntılı şekilde anlatır: Bosio, 1643, 10-13 numaralı kitaplar.

[7] İlk Osmanlı-Fransız kapitülasyonları 1536'da imzalandı. Osmanlı donanmasının Toulon limanını kullandığı dönemler için bakınız Péronnet, 2005; Rodinson, 2002; O'Shea, 2006: 291.

[8] Venedik donanması 55 kadırgadan oluşmaktaydı. Hıristiyan donanmasının toplam gemi sayısı 130 kadırgadır. Dolayısıyla Hıristiyan koalisyonları Venedik donanması katılmadığı takdirde 90 kadırga ve 90 galiotdan oluşan Osmanlı donanmasıyla karşılaşamayacak kadar

Portekizlilerin Hint Okyanusundaki ticareti ve dolayısıyla Osmanlılarla bu bölgedeki çatışmaları artmakla birlikte, baharat ticaretinin bu durumdan fazla etkilendiği söylenemez. Bu dönemdeki en belirgin değişiklik, Ragusa'nın İstanbul'a giden kara yolunu kontrolü altına almasıyla birçok malı karadan Avrupa'ya ulaştırması ve Dalmaçya kıyısındaki Uskok korsanlarının ticaret gemilerini sürekli taciz etmesi sonucunda Venedik'in ciddi boyutta güç kaybetmesidir (Tenenti, 1967).

Bu sırada Şövalyeler'in dört kadırgadan oluşan donanması da, yıllık seferlerini devam ettirmekte ve Osmanlı donanmasına karşı oluşturulan koalisyonlara katılmaktaydı. Oran (1556), Bizerte (1557), Ciutadella (1558), Becaye (Bougie) (1559), ve Cerbe'nin (Djerba) (1559) Osmanlı topraklarına katılmasının ardından bu genişlemeyi kontrol altına almak isteyen İspanya Kralı II. Philip, bir donanma oluşturdu. Bu donanma, Preveze (1538) ve Cezayir'deki (1541) yenilgilerden sonra, 1560'da Cerbe'yi geri alma amaçlı bir saldırı düzenledi. İspanya ve Fransa arasında 1559'da imzalanan Cateau Cambresis anlaşması, bu iki devlet arasındaki savaşı sona erdirdiği gibi Osmanlı-Fransız koalisyonunu da gereksiz hale getirdi. Bunun en önemli sonucu ise, Osmanlı donanmasının Fransız limanlarında kışlama olanağını kaybetmesi olmuştur.

Dolayısıyla II. Philip komutasındaki donanma 1560'da Cerbe'ye saldırdığında, Osmanlının deniz gücünü kullanma potansiyeli bakımından zayıf bir döneminde olduğuna güvenmekteydi. Şövalyeler bu sefere de, beş kadırga, iki kalyon, bir kalyata, 400 şövalye ve 900 asker yollamışlardır (Bosio, 1643: 407-33; Rossi, 1926: 45-46; Ubaldini, 1971: 202-6; Bono, 1993: 355; Anderson, 1952: 12-13). II. Philip'in donanması 49-54 kadırgadan oluşmaktaydı.[9] Burada yaşanan müthiş yenilgi, Sicilya, Monaco, Terranova ve Papalık donanmalarının bayrak gemileri de dahil olmak üzere 28-30 adet kadırgaya ek olarak denizci, kaptan, deniz askeri ve donanmayı oluşturan binlerce insanın kaybıyla sonuçlanmıştır. Cerbe yenilgisini izleyen yıllarda, İspanya'nın denizlerdeki varlığı oldukça azalmıştır (Guilmartin, 1974: 123-34).

Düşmanın zayıflığından faydalanmak isteyen Osmanlı donanması da, 1565'de Malta'yı 130 kadırga, 18 kalyata, 8 mavna, 11 yelkenli gemi ve 36,000 askerden oluşan donanmasıyla kuşattı. Şövalyeler ise 2,500 kişilik bir askeri güç ve Malta Adalarının 6,000 kişilik nüfusunun desteğiyle, adayı savunmuştur. Ordu ve donanmanın yönetimindeki burada ayrıntılarına girmeye gerek olmayan bir takım sorunlar, Şövalyelerin Malta'yı savunmada gösterdiği başarı ve İspanya ve Cenova'nın 11,000 askeri adaya gemilerle ulaştırması sonucunda, Osmanlılar kuşatmayı kaldırarak eli boş geri dönmek zorunda kalmışlardır.[10] Malta'daki Osmanlı yenilgisi uzun vadeli etkileri bakımından önemsiz kabul edilmektedir (deGroot, 1993: 199-254; Hess, 1978: 84-90). Fakat burada birçok savaş

---

zayıftır. Bu tarihten sonra sadece iki büyük ada, Kıbrıs ve Girit, Venediklilerin denetimi altında kalmıştır (Guilmartin, 1974: 42-57).

[9] Bu savaşlara katılan kadırga sayıları kaynaklara göre değişiklik göstermektedir.

[10] Malta kuşatmasının ayrıntılı anlatımı ve sonuçları için bakınız Cassar ed., 2005.

gemisinin kaybedilmesi ve daha önemlisi yetişmiş ve tecrübeli denizcilerin kaybı, Osmanlı donanmasında Cerbe sonrası İspanyol donanmasına benzer bir etki yaratmış, donanmanın etkinliğini bir süre etkilemiştir.

İspanya ve Osmanlı İmparatorluklarının başka cephelerde başka savaşlarla meşgul olduğu 1565-1570 döneminde, Akdeniz'de belli başlı bir çatışma görmüyoruz. 1568'de Endülüs'te patlak veren isyanların İspanya'yı zayıflatmasını fırsat bilen Osmanlılar 1570'de Kıbrıs'ı kuşattılar. Dışarıdan yardım alma ihtimali sınırlı olan Venedik, bu saldırıya büyük ölçüde tek başına karşı koymuştur.[11] Dördüncü Osmanlı-Venedik savaşı veya Kıbrıs Savaşı (1570-1573) olarak bilinen bu çatışmanın en önemli karşılaşması, 1571'deki İnebahtı deniz savaşıdır. Her ne kadar Osmanlı donanması İnebahtı'da müthiş bir yenilgiye uğradıysa da, Venedik 1573'de imzalanan barış anlaşması sonrasında Kıbrıs'ı kaybetmiştir. İnebahtı, Akdeniz'de meydana gelen son büyük deniz savaşıdır.

1572'de Fransa'daki Katolik - Huguenot çatışmaları, İspanya'nın 1575'de iflas etmesi ve 1588'de İngiltere açıklarında donanmasını kaybetmesi, Venedik'te meydana gelen salgının, kentin nüfusunun üçte birini ölümüne sebep olması (1575-77) ve Osmanlıların Sasanilerle doğu cephesinde savaşması gibi sebeplerle Akdeniz'de deniz gücü olan tüm devletler dikkatlerini başka alanlara kaydırdılar. Denizlerin güvenliğini sağlayan bu güçlerin ortadan kalkmasıyla birlikte, özellikle Kuzey Afrika ve Malta kökenli korsanların birbiriyle çatışmasıyla tanımlanan, yoğun bir korsanlık dönemi başlamıştır (Bono, 1993: 358). Cezayir 1575'de özerk bir konum kazanmış ve 1594'de Osmanlı Sultanından "sınırsız korsanlık" yapabilmesine izin veren bir ferman elde etmeyi başarmıştır.

İnebahtı savaşından sonra Şövalyelerin düzenlediği seferlerin hemen hemen hepsi "korsanlık" olarak tanımlanabilir. Bu dönemde askeri motivasyonu olan seferler, Şövalyelerin Venedik donanmasına destek verdiği Girit Savaşı (1645-1669),[12] ve Birinci Mora Savaşıdır (1684-1699).[13] Girit Savaşının uzun sürmesi nedeniyle Şövalyelerin korsanlık faaliyetleri sekteye uğramıştır.[14] Bu savaşlar

[11] İspanyadaki Müslümanların ayaklanması II. Philip tarafından bastırılarak Endülüs ve Kastilya'daki Müslüman nüfusun tamamı sürülerek yerine Hıristiyanlar yerleştirilmiştir.

[12] 28 Eylül 1644'de Tarikatın donanması Rodos yakınlarında Sultana isimli bir Osmanlı kalyonunu ele geçirdi. Tarikatın tarihçilerinin yazdıklarına dayanarak geminin İstanbul'dan İskenderiye'ye yolculuk eden Sultan hareminin önemli kadınlarını taşıdığını anlıyoruz. Şövalyeler bu gemiyi Girit'e getirerek Osmanlıların hiddetini Venedik kontrolündeki adaya yönelttikleri için hemen ardından başlayan Girit kuşatmasıyla Sultana'nın korsan saldırısına uğraması arasında bir bağ olduğunu düşünen Venedik, Tarikatın donanmasını Osmanlı kuşatması süresince destek vermeye mecbur etmiştir. Uzun süren Girit savaşı süresince adaya bağlanan donanma yeterince korsanlık yapamadığı için bu yıllarda Tarikatın maddi durumu kötülemiştir. AOM 1771 ff. 133-34.

[13] Bono, 1993: 369; Rossi, 1926: 78-79.

[14] Tarikatın donanması Rodos çevresinde ticaret gemilerine saldırmaya devam etmiş fakat hem hareket alanlarının kısıtlı olması hem de ele geçirilen ganimeti Venediklilerle paylaşmak zorunda kalmaları elde edilen geliri oldukça azaltmıştır. Ele geçirilen gemilerin sayısındaki ani

sonucunda, Venedik Girit'i kaybederek özellikle yün ve ipek ticaretinde yerini İngiliz ve Hollandalı tüccarlara bırakmıştır (Israel, 1989: 225-29). 1649'da Hollanda'daki topraklarına el konulmasından hemen sonra başladığını gördüğümüz 'Şövalyelerin askeri gücünü ve stratejik önemini' konu alan, propaganda amaçlı ve zafer temalı sanat eserlerinin sayısında görülen patlama, Avrupa kaynaklarından gelmesi arzu edilen maddi desteği sağlama amacını taşımaktadır (Allen, 1993: 142; de Giorgio, 2003: 13).

1755-56 yılları arasında meydana geldiği bilinen garip bir durum, son askeri motivasyonlu faaliyet olduğu gibi, devletlerarası ilişkilerin içinde bulunduğu karmaşık durumu da anlamamıza yardımcı oluyor (NLM 466 ff. 1-212 - Francisco Messina'nın anıları). 1755'de Tunus Beyi, Büyük Usta Pinto'dan Cezayir beyine karşı destek istemiştir. Yardım etmeyi kabul eden Şövalyelerin donanması, (bu tarihte altı gemiden oluşuyordu) muhtemelen donanmanın görünüşteki sayısını arttırmak üzere yanlarına katılan 13 adet Danimarka, İsveç ve Hollanda ticaret gemisini de alarak, Tunus'a gitmişlerdir. Bu gemilerin gelişi, istenen etkiyi yaratmış ve Cezayirliler, Tunus'a denizden saldırmaktan vaz geçmiştir. Ancak 50 gün sonra, kenti karadan ele geçirmişlerdir. Bu süre içinde La Goleta (La Galite Adası) limanında demirleyen "donanma"nın ihtiyaçları, Tunus Beyi tarafından karşılanmıştır. Tunus'un düşmesinden sonra da Şövalyeler, kendileriyle birlikte demirlemiş olan Tunus gemilerine el koymuş, fakat içlerindeki Tunusluları köle değil, yolcu olarak Malta'ya götürerek burada serbest bırakmışlardır.

Bu tarihten sonraki tüm denizcilik faaliyetleri, korsanlık olarak sınıflandırılabilir, fakat ele geçirilen ganimetlerin miktar ve değeri her yıl azalarak devam etmiştir. Örneğin 1769 yılında donanmanın kayıtlara geçen tek faaliyeti, Napoli Kralı ve Kraliçesi, Fransa Büyükelçisi ve Toskana Düşesinin arkadaşı olan iki prenses şerefine verilen bir şölende, konuklara eğlence olsun diye manevralar yapmak olmuştur. Büyük olasılıkla bu, Büyük Usta Rohan'ın Avrupa kraliyet ailelerine yakınlaşabilmesi için ayarlanmış bir davettir.[15]

V. Korsan Saldırıları

Yukarıda kısaca değinildiği gibi Şövalyelerin donanmasının varoluş sebebi, "Türk"lerle savaşmaktır. Bütün Osmanlı gemileri, Kuzey Afrikalı Müslüman devletlerin tüm gemileri, Avrupalı sahipleri olan gemilerin Müslüman ve/veya Yahudi yolcu veya Müslüman ve/veya Yahudi tüccarlara ait yük taşıyanları veya Osmanlı topraklarındaki bir limana giden veya böyle bir limandan gelen gemiler, "Türk" olarak tanımlanmışlardır (Petiet, 2002: 119). "Türk"lerle savaşmak, Tarikata kabul edilme aşamasında yapılan dini törende edilen yeminlerin

azalma karantina kayıtlarından anlaşılmaktadır. Sayılar ve istatistik bilgileri için bakınız Cutajar, 1988: 38.

[15] Bu gösteri Napoli yakınlarındaki Pozzuoli'de yapılmıştır. Gösteri sırasında kadırga mürettebatlarının kuğu yakaladıkları ve gösteri amaçlı deniz savaşları yaptıkları Francisco Messina'nın anılarında anlatılmaktadır. NLM 466 ff. 1-212.

dördüncüsünü oluşturduğu için, Şövalyeler hangi geminin "Türk" olduğunu saptayabilmek amacıyla her gemiyi arama hakkına sahip olduklarını savunmuşlardır.[16] "Türk" mallarını yağmalamak veya "Türk'lere maddi kazanç sağlayan ticari faaliyetleri sekteye uğratmak, düşmana zarar veren faaliyetler olduğu için, sürekli bir savaş durumunda olan Şövalyeler bakımından, gerekli ve meşru kabul edilirdi. Avrupa krallıklarındaki toprakların küçülmesi ve buralardan gelen gelirin azalmasına orantılı olarak, Şövalyelerin denizlerde yağmaladığı gemi ve yerleşmelerin sayısının artması ise, bir tesadüf değildir.

On yedinci yüzyılda salgın hastalıkların Avrupa'da yol açtığı nüfus kaybı, Atlantik Okyanusu'nda gelişen ticaret yolları ve bunların beslediği Hollanda ve İngiltere gibi yeni ekonomik güçlerin ortaya çıkışı gibi sebeplerle yoksullaşan Akdeniz ülkelerinde korsanlık yaygınlaşmıştır (Fontenay, 1993: 72-83). Öte yandan özellikle on sekizinci yüzyıl uluslararası ticaretin son derece yoğunlaştığı, Hollanda ve İngiltere kökenli malların Akdeniz'e aktığı bir dönemdir (Labat Saint-Vincent, 2000: 161). Zengin yükleriyle ortaya çıkan bu gemilere yapılan saldırılar ise, özellikle de "dini savaş" maskesi ve Saint Jean Tarikatı'nın bayrağı altında olunca, çekici bir uğraş haline gelmiştir.[17]

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, korsan veya muavin kruzer tabir edilen kişiler, bir devlet tarafından bu devletin düşmanlarına saldırmakla görevlendirilmiş gemi sahipleri veya kaptanlarıdır. Malta'nın durumunda, potansiyel bir korsan bu işleve uygun bir gemi edinerek Büyük Usta'dan lisans mektubu, *ad exercenda piraticam*, alarak görevine başlayabilir (Wismayer, 2003: 19-26). Korsanların uyması gereken kurallar 1583 tarihli meclis kararlarının kanunlar ve emirler kısmında belirlenmiş, 1679'da Büyük Usta Nicholas Cotoner tarafından güncellenmiş, 1784 tarihli Codex de Rohan'la da, tekrar küçük değişikliklere uğramıştır. Bu kurallara göre korsan saldırısıyla ele geçirilen ganimetin yüzde onunu Büyük Usta (yani Saint Jean Tarikatı) alır. Geminin kaptanı ve kılavuzu da birer hisse aldıktan sonra, geriye kalan miktar geminin sahipleri, sponsorları ve mürettebatı arasında bölüşülürdü. Küçük bir miktar kâfirlere karşı sürdürülen savaşın başarısı için dua eden Valetta'daki St. Ursola rahibelerine verilirdi (NLM 13 ff, 128, 152, 262, 737; NLM 818 (i) ff. 54r-55v).

Saint Jean Tarikatının bayrağını taşıyan tüm korsan gemileri ile ilgili davalar, Şövalyeler tarafından bu amaçla kurulan bir mahkemede görülürdü *(Tribunale degli Armamenti)*. 17 Haziran 1605'te kurulan bu mahkeme Büyük Usta tarafın-

---

[16] AOM 1759 f. 223. Ayrıca Petiet 'arama hakları' ve iki taraf için de çözümü imkansız sorunlar yaratan durumları incelemiştir. Onyedinci yüzyılda Büyük Usta Lascaris, Kardinal Richelieu ve XIV. Louis arasında geçen bu konuyla ilgili bazı yazışmalar için bakınız Petiet, 2002: 119-38. Mahkeme kayıtlarına göre gemilerin çoğunluğu Yahudi tüccar ve/veya malı taşıyıp taşımadıklarının tespit edilebilmesi için aranmıştır. Bu davaların örnekleri için bakınız Mallia-Milanes, 1992: 37-63.

[17] Onyedinci ve Onsekizinci yüzyıllarda korsanlığın artması ile ilgili ayrıntılar için bakınız Earle, 1970: 3-19.

dan atanan beş üyeden oluşuyordu.[18] 1697'de kurulan ikinci bir kurum, *Consolato del Mare* başlangıçta normal ticari anlaşmazlıkların çözümü ile ilgili olmakla birlikte "normal" ticaretin çok az olması nedeniyle *Tribunale degli Armamenti* ile çok benzer ancak daha çok uluslararası davaların ve özellikle başka bir devletin işe karışmasına sebep olan anlaşmazlıkların çözümüne yönelmiştir (Wismayer, 2003: 23). On sekizinci yüzyılın başında *Consolato del Mare* Malta'daki tüm korsan aktivitelerinin organizasyonu, düzenlemesi ve denetimiyle görevlidir.[19]

Arşiv kaynaklarından anladığımız kadarıyla korsan olmak isteyen gemilerin kaptanları faaliyet göstermek istedikleri bölgeyi ve işe almak istedikleri mürettebatı belirten bir dilekçeyi *Tribunale degli Armamenti*'ye sunuyordu.[20] İzin belgeleri genellikle bir sezon (beş ila altı ay) ile beş ila altı yıl arasında değişen dönemler için veriliyordu (Muscat, 1997, 1: 196-197). Tarikatın bayrağını taşıma izni verilmeden önce kaptan Hıristiyan gemilerine saldırmamak için yemin ediyor ve yeminini bozduğu durumlarda karşı tarafın zararını karşılamak üzere 1,000 *scudi*'lik bir depozito ödüyordu.[21] Ayrıca bayrak gideri olarak 50 *scudi* ödeniyordu. Ele geçirilen gemiler Malta'ya getirildiğinde, arsenal uzmanları gemideki envanterlenen malın değerini tespit ediyor ve Büyük Usta'ya ödenecek yüzdeyi hesaplıyorlardı. Kırk günlük karantina döneminin bitiminde gerçekleşecek olan satışı beklemek istemeyen kaptanlara ön ödeme yapan bankerler olduğunu biliyoruz (Muscat, "The Maltese Corso," 1:198; Earle, *Corsairs of Malta*, pp. 125-30; Bono, "Naval Exploits," 389-93; and Wismayer, *The Fleet of the Order*, ss. 348-52).

Bu dönemde surların yapımında işçi olarak ve kadırgalarda kürekçi olarak kullanılacak pek çok köleye ihtiyaç oluyordu. Kadırgaların kürekçileri çoğunlukla ele geçirilen gemilerden ve kıyı yerleşimlerine yapılan saldırılarda ele geçirilen esirlerden oluşuyordu. Köle fiyatları, yaşları ve fiziksel özelliklerine göre 8 ve 320 *scudi* arasında değişiyordu. Köleler genellikle grup olarak

[18] Üyelerin üçü, Büyük Haçlı Şövalyeleri (kıdemli şövalyeler), dördüncü üye kıdemli bir kumandan beşinci ise hukuk doktorası olan fakat aristokrat olmayan bir kişi oluyordu NLM 152, 651. Korsanlıkla ilgili diğer kurumlar için bakınız Mallia-Milanes, 1992: 127-28.

[19] Bu mahkeme 1697'de sıradan ticaret davalarına bakmak için kurulmuş fakat zamanla Tribunale degl'Armamenti ile aynı işlevi yerine getirmeye dönmüştür. Bu mahkemenin kurulmasındaki amaçlanan, uluslararası özelliği olmayan yerel bir mahkeme olduğu için dava sonuçlarına yapılan itirazların Vatikan'a yapılabilmesini engellemektir. Fakat Papa'nın tarikat üzerindeki otoritesini sorgulayan bu yaklaşım gözden kaçmamış ve mahkemenin izlediği kurallar zamanla değişmiştir (Earle, 1970: 115).

[20] Başvurularda yer alan faaliyet alanları çoğunlukla Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz kıyılarıdır (Earle, 1970: 124-25).

[21] Tribunale degli Armamenti'nin 1605'de kurulmasından sonra yürürlüğe giren kurallar korsan gemisi sahipleri ve kaptanlarının "Büyük Usta'nın veya başka bir Hıristiyan Kralın koruması altında olduğunu belirten bayrak taşıyan Hıristiyan ve hatta kafirlere ait gemi, ticari yük, mal veya insanlara saldırmanın" yasak olduğunu açıkça belirtmektedir (Earle, 1970: 108; Muscat, 1997: 1:198).

müzayedeye çıktıkları için her bir kölenin fiyatını tespit etmek oldukça güçtür.[22] Ele geçirilen Hıristiyanlar, savaş esiri olarak görülmekle birlikte, fidyeleri ödenene kadar kölelerle aynı şekilde çalıştırılıyorlardı (Earle, 1970: 72-94, özellikle 80).

Korsanlıktan elde edilen gelir arttıkça "düşman" tanımının da gitgide muğlaklaştığını görüyoruz. Saldırıların hedefi genellikle Müslüman ve Yahudi gemileri olmakla birlikte Ortodoks Rum ve Latin Hıristiyan gemilerinin yağmalanmasına da sıkça rastlanmaktadır.[23] Hıristiyan devletlerin birbiriyle savaştığı veya Müslüman ve Yahudilere ait malları taşıdığı saptandığı durumlarda bu gemilere de el konulduğu görülmektedir. Gemideki malların Müslümanlara veya Yahudilere ait olduğuna dair "itirafların" kaptanlardan işkence yoluyla elde edildiği durumlar kayıtlara geçmiştir (Earle, 1970: 142-45; Mallia-Milanes, 1992: 25-57; Bono, 1993: 389-91; Wismayer, 1997: 43).

VI. Korsanlığa İzin Verilmesinin Sebepleri

Fontenay'in arşiv belgelerine dayanarak yaptığı çalışmalardan, on sekizinci yüzyılda Saint Jean Tarikatı'nın bayrağını taşıyan 218 adet korsan gemisinin Malta'da kayıtlı olduğunu anlıyoruz. Gemilerden 70 tanesi "Maltalı" ve 30 tanesi de Malta'da ikamet eden yabancılara aittir. Bunlar toplam korsan gemisi sayısının yüzde 46'sini oluşturmaktadır. Buradan da, korsan gemilerinin çoğunluğunun Şövalyelere ait olduğu anlaşılmaktadır (Fontenay, 1997: I:221-223).

Tarikatın korsanlığa izin vermesi ve desteklemesinin sebebi korsanlığın resmi donanmada görev alan denizciler için önemli bir eğitim ve tecrübe olanağı sağlamasıdır. Ayrıca korsanlık gitgide çoğalan ada nüfusu için iyi bir iş olanağı sağladığı gibi adalıların saldırganlıklarını dışa yöneltmek gibi bir işlev görerek, olası ayaklanmaları da engelliyordu. Arşiv belgelerine göre 1600 ve 1624 arasında 280 adet korsanlık izin belgesi düzenlenmiştir (Williams, 2005: 424). Bu dönemde korsanlık dışında başka bir donanma harekatı olmadığını görüyoruz. Ayrıca herhangi bir üretimi veya doğal kaynağı olmayan Malta Adası'nın ekonomisi için korsanlık hemen hemen tek iş ve gelir kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Karantina belgelerinden anlaşıldığı üzere 1654 ve 1694 arasında korsanlar tarafından adaya toplam 338 adet, yani senede ortalama 8 adet gemi getirilmiştir (Cutajar, 1988: 35). Burada vurgulamak gereken bir konu da, Malta ekonomisinin büyük ölçüde Osmanlı ticaretinin zenginliği ve sürekliliği üzerine kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin küçülmesi, Osmanlı

[22] Köle fiyatları ve açık artırmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Muscat, 1997: 1:205. Muscat'ın kaynaklarına göre Tarikatın hazinesi genellikle köle başına 137 scudi ve 6 tari ödemektedir.

[23] 1650'de Fransız Şövalyeler, Ignatio Ribera isimli bir Maltalı tüccara ait malları taşıyan bir İngiliz gemisini Malta Limanının hemen dışında ele geçirmişlerdir. Büyük Usta Lascaris Şövalyelere gemiyi İngilizlere geri vermelerini emrederek durumu kontrol altına almıştır. Bu olay bazen Şövalyelerin Avrupa'daki savaşlara karıştıklarını gösteren bir örnektir AOM 1554, despatch of 28 May 1650.

İmparatorluğu ve Kuzey Afrika'daki özerk Müslüman devletlerin zayıflamasıyla birlikte, Saint Jean Tarikatı da hem başlıca gelir kaynaklarından birini, hem de varoluş sebebini kaybetmiştir.

VII. Maltalı Korsanların Sevilmemesinin Sebepleri

Söz ettiğimiz yüzyıllarda Müslüman ve Yahudi tüccarların bir şekilde katılımı olmadan bir Akdeniz ticareti düşünülemez. Baharat, tekstil ve diğer doğu ürünlerinin tamamı Doğu Akdeniz'deki Müslüman limanlarından, çoğunlukla da İskenderiye ve Suriye-Filistin kıyılarındaki limanlardan gelmektedir. Ticaret malları genellikle gemiye yüklenmeden önce Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınır ve bu tüccarın mülkiyetine geçerdi. Fakat tanımların muğlak olması sebebiyle bu tür mallar "Müslüman malları" kategorisine rahatça dahil olabiliyordu. Hem Şövalyelerin donanması, hem de Tarikatin bayrağını taşıyan korsanlar Hıristiyan gemilerini olası "kaçak mallar" için ararlar ve bulduklarında da hem mallara, hem de gemiye el koyarlardı. Bu uygulama, 1311 tarihli Viyana Konseyi'nin, Müslüman devletlerle her türlü ticareti yasaklaması ve Haçlı Orduları'nın bu yasağa karşı gelen "kaçak mallar"a el koymasına izin veren kararlarına dayanmaktadır. Bu karar Saint Jean Tarikatı korsanları tarafından kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde yorumlanmıştır (Cutajar, 1988: 38).

Tabii, ticaretle uğraşan devletler korsanlıktan hiç hoşlanmazlar. Dolayısıyla on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Venedik ve Saint Jean Şövalyeleri arasında yaşanan ve aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan gerginlikler, son derece normaldir. On yedinci yüzyıl boyunca bazı durumlarda Papa'nın araya girmesini gerektiren pek çok sorun yaşanmıştır.[24] Venedikliler tüm kadırgaların (kürekli savaş gemileri) ve korsan gemilerinin, *Stato da Mar* olarak bilinen Venedik karasularının dışında kalması kuralını uygulamak isterken, Şövalyeler de 'nerede olursa olsun' Müslümanlara karşı savaşmaları gerektiği kuralını uygulamaya çalışmışlardır (AOM 1212, ff. 18-19, 19 Ocak 1642; AOM 257, ff. 116r-117r, 17 Haziran 1642).[25] Venedik tüccarları saldırıya uğradığında uygulanan en etkili misilleme, haciz (*sequestro)* uygulamasıydı ve bu uygulamayla, Tarikatın Venedik'teki topraklarının gelirlerine el konuluyordu.[26]

Birçok arşiv belgesi, el konulan mal ve para miktarları hakkında bilgi vermektedir (Mallia-Milanes, 1992: I-IV sayılı ekler). Örneğin, 1644'de Tarikatın bayrağını taşıyan korsanlar çok kıymetli mallarla yüklü bir Osmanlı ticaret

---

[24] 1640'da meydana gelen bir saldırı üzerine Venedikliler Papa VIII. Urban'a başvurarak "barış ortamında sürdürülen ticaret faaliyetlerinin sorumsuzca taciz eden Şövalyeleri acilen engellemek üzere harekete geçmesi" için uyarıda bulunmuşlardır. Bu konuyla ilgili yazışmalar için bakınız AOM 7, n. 64; AOM 257, f. 63. Buna benzer anlaşmazlıklar ve ilgili belgeler için bakınız Quintano, 2003: 196.

[25] Stato da Mar (deniz sınırları) Venedik limanları, adaları, ve bunların çevresindeki denizleri içerir.

[26] Tarikatın Rodos'ta olduğu dönemde de birkaç haciz koyma durumu yaşanmıştır. Ancak hacizlerin sıklığı Tarikatın Malta'ya gelmesinden sonra kayda değer şekilde artmıştır (Mallia-Milanes, 1992: 22; Mallia-Milanes, 1991: 170).

gemisini ele geçirdiğinde, Sultandan geleceği öngörülen misillemeleri karşılayabilmek için İstanbul'daki Venedik elçisi, Şövalyelerin gemilerine Girit limanlarının kapatıldığını ilan etmiştir. Ek bir önlem olarak, Tarikatın Venedik topraklarındaki tüm gelir getiren mülkünü haciz etmiştir. Ayrıca İstanbul'daki Fransa, İngiltere ve Hollanda elçileri de, saraya gelerek kendi devletlerinin ve krallarının da Tarikatın korsanlık faaliyetlerine karşı olduğunu ilan etmişlerdir (Freller, 2005: 465-66).

On sekizinci yüzyılda arşiv kaynakları uygulanan hacizlerle ilgili daha çok bilgi içerir. Örneğin 1776'da Tarikatın Venedik'teki topraklarından gelen yıllık gelir 10,207 *scudi*, 10 *tari* ve 13 *grani* yani yeni bir kadırganın değerinden biraz daha fazladır (Mallia-Milanes, 1992*:* D eki). Korsanlarının verdiği zararlara karşılık olarak, genellikle, Tarikatın bu gelirin tamamına haciz gelmekteydi. Kaybedilen bu gelir kaynağı hiç de önemsiz sayılamayacak rakamlardır ve Tarikat tarafından "dini dokunulmazlığına yapılmış bir saldırı, Papalık, imparatorlar ve krallar tarafından tanınmış haklarını hiçe sayan bir uygulama" olarak, sık sık protesto edilmiştir (AOM 257, ff. 78v-79r, 14 Mayıs 1642). Venedik için ise haciz uygulaması, hem kendi tüccarlarına zararlarını karşılayacak bir ödeme yapabilmek, hem Büyük Usta'nın korsanları disiplin altına alması için bir yaptırım uygulamak, hem de Osmanlılara Venedik'in bu tür korsanlarla bir ilişiği olmadığını ve mağdur tarafta yer aldığını kanıtlamak bakımından, son derece yararlı bir uygulamadır.[27]

Hem Tarikatın resmi donanmasının, hem de Tarikatın bayrağı altında faaliyet gösteren korsanların, yakaladıkları insanlardan bilgi alabilmek için uyguladığı yöntemlerin son derece vahşi olduğu bilinmektedir. Venedik arşivlerinde gemideki malların Müslüman veya Yahudilere ait olduğunu "itiraf" ettirmek için gemi mürettebatı ve kaptanlarına uygulanan işkencelerle ilgili pek çok mahkeme tutanağı ve dilekçe bulunmaktadır (Mallia-Milanes, 1992*:* 37-63). 'İtirafın' söz konusu olduğu durumlarda, doğrudan Papa'dan bir emir elde edilemediği veya haciz uygulamasına gidilemediği takdirde, yapılabilecek bir şey bulunmuyordu. Malta'daki mahkemelerde görev yapan hakimler ve danışmanların çoğu, korsanlıkla ilişkili olduğu veya rüşvete açık oldukları için, yolsuzluklarıyla ünlü bu mahkemelerden adil kararlar çıkmıyordu (Mallia-Milanes, "Poised between Hope," 1:232).

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de yaşanan kıtlık sırasında, Malta çıkışlı korsanlar yiyecek nakli yapan gemileri hedef almışlardır. Tarikatın bayrağını taşıyan korsanların Messina yakınlarında Puglia'dan Napoli'ye buğday taşımakta olan bir gemiyi ele geçirdiğini, yine bu bölgede Ragusa'dan Palermo'ya tahıl nakleden bir gemiyi Malta'ya götürerek satışa çıkardığını, arşiv kaynaklarından öğreniyoruz. Cenova ve Ragusa'nın tahıl nakliyatında kullandığı pek çok gemi, aynı şekilde korsanlar tarafından yağmalanmıştır (Mallia-Milanes, 1992*:* 107). On altıncı yüzyıl sonlarında bu tür saldırılara misilleme olarak,

[27] Örneğin Girit savaşı başladığında Tarikatın Venedik topraklarında bulunan mal varlığının tamamının haciz altında olduğunu biliyoruz (Mallia-Milanes, 1991: 170, 173).

Venedik donanmasının Adriyatik'te yakaladığı Tarikatın bayrağını taşıyan korsan gemilerinin kaptanlarını idam ettiği ve mürettebatlarını esir aldığını görüyoruz (Mallia-Milanes, 1992*:* 113).[28] On yedinci yüzyıl başlarında ilişkiler iyice kötüleşmiş ve Venedik, Doğu Akdeniz'de gemilerine yapılan her saldırıdan Tarikatın korsanlarını sorumlu tutmaya başlamıştır.[29]

Katolik Kilisesi'ne başkaldıran İngiltere 1540'da, Hollanda ise 1649'da, Tarikatın bu ülkelerdeki mal varlıklarına el koydular. Bu durumda, gelir getiren mülklerinin büyük çoğunluğu İspanya ve Fransa'da yer alan Tarikatın, bu krallara bağlılığı arttı ve bu da, anılan devletlerin iç politikalarından etkilenmesine yol açtı (Allen, 1993:142). Korsanlık ve korsan ganimetlerine pazar sağlamaktan belli bir gelir elde edilmekle birlikte, mal varlığından gelen gelir, öngörülebilir olması bakımından son derece önemlidir. On yedinci yüzyılın sonunda Tarikatın gelir getiren mal varlığının yüzde 45'i Fransa topraklarında bulunuyordu (Fontenay, "Les derniers deux," 1:213). Dolayısıyla 1600 ve 1674 arasında Fransa'nın üç diline mensup Şövalyeler Tarikatın resmi donanmasındaki kaptanlarının yüzde 40'ını oluşturmaktaydı.[30]

Fontenay 1675 öncesi ve sonrasında donanmanın düzenlenmesinde büyük farklar olduğuna dikkat çekmektedir. 1575 ve 1675 arasındaki dönemde donanma çoğunlukla iyi yetişmiş ve aristokrat ailelerden gelen Fransız Şövalyelerin denetimi altındaydı ve kurallara sadık kalınarak uygulanan korsanlık, onurlu bir meslek sayılıyordu (Fontenay, 1997, 1: 213). Bu dönemde Fransa, Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynadığı, özellikle 1569'dan sonra kapitülasyonlarla Osmanlı topraklarından gelen ticaretin çoğunluğunu ele geçirdiği ve ayrıca Osmanlılarla da askeri ittifakta olan bir ülke olduğu için, Tarikata bağlı korsan gemilerinin faaliyetlerini oldukça sıkı bir kontrol altında tutmuştur. Özellikle 1674'de kapitülasyonların yenilenmesinden sonra, XIV. Louis Tarikatın bayrağını taşıyan korsan gemilerinin Doğu Akdeniz'de seyretmesini tamamen yasaklamıştır (Fontenay, 1997, 1: 213; Engel, 1957: 214).[31] Büyük Usta Cotoner'in korsanların tümüne, hemen Malta'ya dönmeleri emrini acilen yollaması, Fransız kralına itaatini göstermektedir.[32] Fakat bunu

[28] Mallia-Milanes, Venice and Hospitaller Malta, p. 113.

[29] 1607 yılında Venedik gemisi Leon d'Oro korsan saldırısına uğradığında Venediklilerin protesto etmesini bile beklemeden bir mektup yazan Büyük Usta Wignacourt saldırıyla bir ilgileri olmadığını açıklama ihtiyacı duymuştur (Mallia-Milanes, 1992: 129-30).

[30] Bu makalede Tarikatın Avrupa donanmalarına komutan yetiştirme gibi bir fonksiyonu olmasının ayrıntılarına girmiyorum. Fakat Şövalyelerin bir çoğu Malta'da bulundukları dönemde elde ettikleri deneyimler sayesinde çeşitli donanmalarda önemli rütbe ve görevlere getirilmişlerdir.

[31] Bu dönemde Tarikat Osmanlı gemilerine sık sık saldırmaktadır. Kralların şahsen işe karışmalarına bir örnek olarak Fransa Kralı XIV. Louis'nin Büyük Usta Cotoner'e yolladığı mektupta Karakaş isimli bir Türkün serbest bırakılmasını istediği durumu verebiliriz (Petiet, 2002: 139-40.

[32] Bu tarihten önce Tarikat ve Versailles sarayı arasında yaşanan sorunlar için bakınız Petiet, 2002: 119-38. Donanmanın Filistin kıyısından geri çağrılmasının kayıtları için bakınız Quintano, 2003: 195.

izleyen dönemdeki otorite eksikliğinden faydalanmak isteyen Büyük Usta Perellos (1697-1720), yasaklanan bölgede yeniden faaliyet gösterilmesine göz yummuştur.[33] Perellos döneminde korsan gemilerinin sayısında büyük bir artış olmuş ve korsanların saldırıları ile ilgili şikayetler görülmedik boyutlara ulaşmıştır (NLM 997, f. 27). Perellos'dan sonra seçilen Büyük Usta Pinto 1742'de Fransa'yla yaşanması muhtemel büyük bir sürtüşmeyi engellemek amacıyla korsanların Suriye-Filistin kıyısından uzak durmaları emrini, 1742'de tekrar uygulamaya koymak durumunda kalmıştır.[34]

Fransız tüccarların korsanlıktan ne kadar zarar gördükleriyle ilgili bir araştırma olmadığı için, bu sorunun boyutlarını tam olarak bilemiyoruz. Ancak 1651 Nisan'ında Tarikatın donanmasının, *Goodwill* isimli bir İngiliz gemisini Malta yakınlarında ele geçirdiğini, gemide bulunan 32 "Türk" tüccarını esir aldığını ve bunlara ait mallara el koyduğunu görüyoruz[35]. Misilleme olarak Tunus Beyi, İngiliz elçisi Samuel Boothouse'u tutuklamış ve Tunus'taki İngiliz tüccarlarının mallarına, "Türk" tüccarları ve malları iade edilene kadar, haciz koymuştur. Amiral William Penn, Tarikatın Hıristiyan gemilerinde taşınan Müslüman mallarının yağmalanmasını, kendilerine verilmiş bir hak olarak görmesi fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır. 1650 yılından başlayan bir uygulamaya göre, Levant Şirketine bağlı İngiliz ticaret gemilerinin, senelik gelirlerinin yüzde on beşini, denizlerdeki korunmalarının bedeli olarak donanmaya ödemesini gerektirir.[36] Dolayısıyla *Goodwill*'e yapılan saldırı, geminin korunmasından sorumlu İngiliz Parlamentosunu doğrudan ilgilendirmektedir. Penn'in araya girmesiyle Boothouse serbest bırakılmış ve Sicilya'ya giderek Palermo Başpiskoposuyla görüşmüştür. Başpiskopos, Büyük Usta'ya bir mektup yazarak söz konusu 32 tüccar ve mallarının iadesini emretmiştir.[37] Bu esnada Penn Büyük Usta'yı sürekli tehdit ederek, Boothouse'un girişimlerini desteklemiş ve bir mektubunda "tüccarlarımızın bu şekilde tacizlerinin devam etmesi durumunda, İngiliz Devletinin nasıl bir misillemede bulunacağını bilemeyiz" demiştir (Ms. 929 f. 178 29 Haziran 1651). Sonuçta İngiltere 40,000 parça sekiz İspanyol realini Tarikat'a ödeyerek, tüccarlar ve mallarının Tunus'a iadesini sağlamıştır (Mifsud, 1914: 247-48).

[33] Fransa'nın Akdeniz korsanlığı üzerindeki kontrolünü kaybetmesi İngiltere, Hollanda ve İspanya'dan oluşan bir ittifaka karşı Dokuz Yıl Savaşlarını sürdürdüğü yıllarda donanmasını Atlantik Okyanusuna bağlamasından kaynaklanır.

[34] 1775'den sonra Malta'ya kayıtlı olup sahibi veya kaptanı Fransız olan hiçbir korsan gemisi yoktur (Fontenay, 1997, 1:216, 221-223).

[35] 'Türk' sözcüğü Avrupa kaynaklarında genellikle 'Osmanlı' ile eşanlamlı veya onun yerine kullanıldığı ve etnik bir özellik taşımadığı için bu tüccarların tam olarak nereden geldiğini bilemiyoruz.

[36] Fransız gemileri, Kuzey Afrikalı korsanlar ve Fransız uyruklu Şövalyeler bu İngiliz donanmasının esas hedefleridir (Allen, 1993: 147).

[37] V. Charles Malta'yı Şövalyelere tahsis ettiğinde İki Sicilya Krallığının ada üzerindeki söz hakkına dokunmamıştı. Dolayısıyla bu feodal ilişki devam etmiş, Tarikat her yıl Kutsal Roma İmparatoru'nun Sicilya'daki temsilcisine bir şahin sunarak bu sembolik bağlılığı pekiştirirdi. Dolayısıyla İngiltere bu ilişkiden yararlanmaya çalışmaktadır.

17 Ağustos 1665'de İngiltere'nin Kıbrıs Elçisi Roger Fowke'a ait bir gemiyi ele geçiren Şövalyeler, bu sefer de II. Charles tarafından tehdit edilmişlerdir. Fowke'un zararını karşılamak için 4,500 dolar ödenmesini talep eden İngiltere Kralı'na, *Tribunale degli Armamenti*'nin kararının korsan lehine olduğu, Tarikatın bu mahkemeye karışamayacağı gibi bir cevap verilmiştir (Mifsud, 1914: 248-49). Problem, Fransız Kralı'nın da müdahale etmesiyle çözümlenmiştir.[38]

Yukarıda bahsedildiği gibi, Venedik (ve Şövalyelerin) Girit Savaşıyla meşgul olduğu yıllarda, İngiltere ve Hollanda'nın Akdeniz ticaretindeki rolü önemli ölçüde artmıştır (Israel, 1989: 225-29; Allen, 1993: 148-49). Dolayısıyla Akdeniz'de ticaret yapan İngiliz gemilerinin sayısının artmasıyla, Malta korsanlarının saldırdığı İngiliz gemisi sayısının artması arasında bir doğru orantı olması doğaldır. Ayrıca donanmanın Girit savaşına bağlandığı yıllarda, diğer korsan gemilerinin Malta civarlarında ticaret gemilerine saldırması da, beklenen bir sonuçtur.

Habsburg Hanedanı ve Viyana'yla Osmanlılar arasında imzalanan Pasarofça anlaşmasının (1718) on üçüncü maddesi, korsanların (Saint Jean Şövalyeleri ve bayraklarını taşıyan korsanlar açıkça belirtilmemekle birlikte), ticaret gemilerine saldırmasını tamamen yasaklamıştır (Bianchi, 1719: 231). Bu maddenin anlaşmaya dâhil edilmiş olması, konunun önemini ve Habsburgluların Saint Jean Tarikatı'nın bu yasağa uyacağına söz verecek kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bu yasağa uymadıkları takdirde Tarikat ve bayrağını taşıyan korsanlar vergi dışı statülerini kaybetme veya hacizle karşılaşma riskini göze alma durumunda kalmışlardır (Quintano 2003: 248).

Arşiv belgelerinin gösterdiği kadarıyla, bu dönemde Tarikatın Hıristiyan gemilerindeki Müslüman mallarını yağmalamaya hak görmesine en büyük protesto, İngiltere'den gelmektedir. Bu, Katolik kilisesine dahil olmadığı için doğrudan Papa'dan gelecek bir emir elde edememesi ve İngiltere'de Tarikata ait toprak olmadığı için haciz koyma alternatifi bulunmaması sebebiyle, İngiltere'nin daha müşkül bir durumda olmasına bağlanabilir. On yedinci yüzyılda, milli donanmaların güçlenmesi ve uluslararası anlaşmalara bağlı ekonomilerin gelişmesiyle beliren ortam, korsanlara karşı yürütülen savunma uygulamalarının daha organize bir hale gelmesine sebep olmuştur.

1748'de yaşanan bir olayın Fransa ile Tarikat arasında ciddi gerginliklere sebep olduğunu görüyoruz. Ayaklanan Hıristiyan mürettebatı tarafından ele geçirilen bir Osmanlı gemisine saldıran Tarikat korsanları, gemiyi Malta'ya getirmişlerdir[39]. Gemide esir olarak bulunan ve Malta'da esaretine devam eden Rodos Paşası, Malta tarihinde bilinen en büyük köle isyanına önderlik etmiştir. Buna rağmen Fransa Kralı XV. Louis'nin araya girmesiyle cezalandırılmak bir yana, serbest bırakılan Paşa Rodos'a dönmüştür (Engel, 1957: 215-16;

[38] Kayıtlarda bu sorunun tam olarak nasıl çözüldüğüne rastlamıyoruz ancak bundan sonra devam eden bir gerginlik kalmadığına göre bir anlaşma sağlanmış olmalıdır.

[39] Gemi Hıristiyan mürettebatın kontrolünde olmasına rağmen içindeki mallar 'Müslüman' malları olduğu için ele geçirilmesi kurallara aykırı değildir.

Wismayer, 1997: 101). Fransa Kralının Tarikatın iç işlerine müdahale etmesinin bir diğer örneği de, 1760 yılında görülebilir. *Corona Ottomana*[40] isimli Osmanlı gemisi içindeki görevlilerin karada vergi toplamaya çıktığı sırada Hıristiyan köleler ve mürettebat tarafından ele geçirilmiş ve Malta'ya götürülmüştür. Burada ismi *San Salvador* olarak değiştirilerek donanmaya dahil edilen gemi, kısa bir sure sonra Fransa'nın baskıları ve 244,000 scudi'lik bir fidye ödemesi üzerine, Maltalı bir mürettebat tarafından İstanbul'a götürülüp teslim edilmiş, Maltalı mürettebat da bir Fransız gemisiyle Malta'ya geri getirilmiştir.

VIII. Korsanlığın Sona Ermesinin Sebepleri

Saint Jean Tarikatı'nın bayrağını taşıyan korsan gemileri tarafından düzenlenen saldırılar sebebiyle yapılan şikayetlerin artması, sonuçta Vatikan'ın konuyu ele almasına sebep olmuştur. Papa XII. Clement, 1732 yılında "Malta'da yabancı bayraklı hiçbir korsan gemisinin barınmasına izin verilmeyecek ve Malta'da ikamet eden hiç kimse, Tarikat'ın bayrağını taşıyan korsanların gemileri tarafından getirilmediği takdirde, korsanlıktan elde edilen ganimete sahip veya ortak olamayacaktır" (Mallia-Milanes, 1992: 170) şeklinde bir emir vermiştir. Burada amaçlanan Büyük Usta'nın korsanlar üzerinde otorite kurmasını sağlamaktır. Fakat pek de beklenmedik bir şekilde, emrin verilmesinin hemen ertesinde Malta merkezli korsanlık tamamen ortadan kalkmıştır. Tüccar devletlerin ve yaptırımlarının güçlenmesi, korsanların ele geçirebileceği tip gemilerin azalması, Akdeniz ticaretinin zayıflaması gibi sebeplere ek olarak, gemi yapım teknolojisindeki gelişmeler de, korsanlığın sonunu hazırlamıştır. Avrupa devletlerinin Akdeniz'deki donanmalarını oluşturan kadırga tipi kürekle ilerleyen gemiler, yerlerini yelkenli gemilerle bıraktıklarında, Malta'daki köle pazarları en önemli müşterilerini kaybettiler. Zira kölelerin en büyük alıcısı, bu insanları kürekçi olarak kullanan donanmalardı. Malta merkezli faaliyet gösteren korsanların başlıca ganimetini oluşturan kölelere olan talep ve ödenen fiyatlar düşmeye başladı (Fontenay, 1997, 1: 220).

Tarikatın bayrağını taşıyan korsanların ele geçirdiği gemilerin ve malların miktar ve değerlerinin düşmesi, tabii Müslüman ticaret ve gemiciliğinin zayıflamasıyla orantılıdır. On sekizinci yüzyılda Hıristiyan devletlerin ticareti ise, son derece parlak bir durumdadır. Mesela Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) sırasında İngiliz korsanlarının ele geçirdiği Fransız gemilerinin değerlerine bakıldığında, pahalı yük taşıyan gemi sayısında bir azalma olmadığı anlaşılabilir (Labat Saint-Vincent, 2000: 163-*65*). 1757 ve 1758 arasında İngiliz korsanlar sadece Akdeniz'de 120 Fransız gemisi ele geçirmişlerdir. Aslında, on sekizinci yüzyıl Akdeniz korsanlarının altın yüzyılı olarak bilinmektedir, fakat Saint Jean Tarikatı, dini yapıları ve sadece Müslümanlara karşı savaşmak için etmiş

[40] Geminin 80 toplu olduğu kayıtlara geçmiştir (NLM 466 ff. 1-212 (Francisco Messina'nın anıları) Engel bu geminin Osmanlı Donanmasının bayrak gemisi olduğunu söylüyor fakat bu bilgi için kaynak göstermediğinden dolayı ne kadar güvenilir olduğunu bilemiyoruz (Engel, 1957: 101).

bulundukları yeminler nedeniyle, bu furyaya (yukarıdaki örnekler dikkate alındığında) tam olarak katılamamıştır. Tarikatın bayrağını taşımak için uyulması gereken kurallarından biri, örneğin Kuzey Afrikalı bir korsan gemisi ele geçirildiğinde, içindeki Hıristiyan tüccarlardan yağmalanmış malın sahibine iade edilmesini gerektirir.

Bir yandan Hıristiyan gemilerine yapılan korsan saldırıları yaygınlaşırken, bir yandan da Hıristiyan gemilerini yağmalamış olan Müslüman korsanların gemilerinin muhteşem ganimetler haline geldiği bu dönemde, Tarikat'ın bayrağını taşımak, korsanların hiç de işlerine gelmiyordu. Ayrıca Tarikatın bayrağını taşıyan korsan gemilerinin sayısının azalmasıyla birlikte korsan ganimetlerinden alınan yüzde onluk paydan elde edilen gelir de, tamamen ortadan kalkmıştır. Bütün bunların üstüne, Papa XII. Clement'ın 1732 yılında verdiği emir, Malta'nın başka bayrakları taşıyan veya bağımsız hareket eden korsanların ganimetlerinin paraya çevrildiği veya el değiştirdiği bir pazar olmasını da engellemesiyle, ada ekonomisi korsanlıktan tamamen kopmuştur.

Her şeyden önemlisi, Aydınlanma Çağı Avrupası artık, dini motivasyonlu fetihler gibi bir amacı olan bir kuruluşa maddi destek sağlama fikrinden iyice uzaklaşmıştır. Bu dönemde Müslümanların oluşturduğu tek tehdit, Kuzey Afrika'daki merkezlerden hareket eden korsanlardır ve onların da, "Hıristiyanları" değil "medeni dünyayı" hedef alan saldırganlar olarak görüldüğünü anlıyoruz. On sekizinci yüzyıl başlarında Saint Pierre başrahibi, Saint Jean Tarikatı için yeni bir kimlik ve işlev yaratmaya çalışmıştır. Öngörülen yeniden yapılandırmaya göre Tarikat, "denizlerin güvenliği için çalışan" bir kuruluş olarak düşünülmüştür. Bu projeye göre Akdeniz çapında bir birlik oluşturularak Saint Jean Şövalyeleri'nin Kuzey Afrikalı korsanlara karşı savaşması için bir donanma kurulacak ve bu donanmanın bakım ve onarımı için de, Şövalyelere ödenek sağlanacaktı (Engel, 1957: 223-24). Bu belge, Tarikat'a yapılacak ödemenin, Kuzey Afrikalı korsanların saldırıları nedeniyle uğranan zarardan daha ucuza geleceğine dair hesaplamalar içerir.[41] Hatta Osmanlılara bir mektup yollanarak Tarikatın yeni görevinin açıklanması ve artık Osmanlı gemilerine saldırmayacakları konusunda güvence verilmesi bile düşünülmüştür.

Bu proje hiçbir zaman hayata geçirilememiş ve Kuzey Afrikalı korsanların saldırıları artarak devam etmiştir. Hénin-Liétard anılarını topladığı kitapta 1787 yılında Kuzey Afrikalı korsanların üç bin gemisi olduğunu yazar. Kuzey Afrika korsanları sorununun çözümüne, Fransa, İspanya ve İngiltere'nin ortak bir donanma oluşturması ve sistematik bir şekilde savaşmasıyla ulaşılmıştır.[42]

[41] Raporda 1721 ve 1726 arasında 19 Kuzey Afrikalı Korsan gemisinin 40 gemi ve 900 kişiyi ele geçirdiği bunların toplam değerinin 8 milyon florin olduğu hesaplanmıştır. Her ülkenin geçmişteki kayıplarının değeri kadar bir miktar yatırması öngörülmektedir (Engel, 1957:223-24).

[42] Kitabın ismi Mémoire concernant les Régences Barbareques olup Venedik'te 1787 yılında yayınlanmış olduğu Engel tarafından belirtilmektedir (Engel, 1957:224-25). Öte yandan bu sayıların yukarıda bahsedilen projenin kabul edilme olasılığını arttırmak için abartılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Varoluş sebebi Müslümanlarla savaşmak olan Tarikatın bu uluslararası donanmaya katılmamış olması, donanmalarının çok küçük ve güçsüz olmasına atfedilebilir.

Bu sorunlar önemli olmakla birlikte, Tarikatın sonu, pek de öngörülemeyen bir nedenden, Fransız İhtilalinden kaynaklandı.[43] Tarikatın üyesi olan Şövalyeler soylu ailelerden geldikleri için, Fransız aristokrasisiyle ayni tarafta yer almışlardır (Engel, 1957:262). Fransız Büyük Usta Emanuel de Rohan tarafsız bir tutum takınmak için elinden geleni yaptıysa da, Fransız Şövalyeler Fransa Kralı'nın yanında yer aldılar. İhtilal sonrasında Tarikatın Fransa'da ve Fransız istilası altındaki Belçika, Kuzey İtalya ve Rhine bölgesindeki topraklarının 18 Eylül 1792'de 'millileştirilmesiyle', Tarikat yıllık gelirinin dörtte üçünü kaybederek iflas etmiştir (Mallia-Milanes, 1992: 273).

Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerle görüşmeler başlatarak yeni gelir kaynakları arayan Tarikat'ın zayıf durumu, başka ülkelerin adayı ele geçirme planları yapmaya başlamasına sebep olmuştur (Blouet, 1993: 129). İki Sicilya Krallığı, Napoli, Avusturya, İngiltere ve Rusya, adayı Tarikatın yıkılmasından sonra yönetme planları yapan ülkeler arasındadır. Bu dönemde Büyük Usta de Rohan'in, Papalıkla da sürtüşmesi, buradan gelen desteği de azaltınca, durum iyice kötüleşmiştir (Mallia-Milanes, 1993: 278).

Sonuçta, Fransa, Malta'nın Rusya veya İngiltere'nin eline geçmesi olasılığını engellemek için adanın kontrolünü ele geçirmeye karar verdi. Fransız Şövalyelerin çoğunlukta olması ve ada halkının da "kendilerine özgürlük sağlayabilecek tek ülke"nin tarafında yer alacağına duydukları güvenle adaya gelen Fransız donanması, hakikaten de hiçbir direnç görmeden adanın kontrolünü 12 Haziran 1798'de ele geçirmiştir (Blondy, 1993: 674-84).

IX. Sonuç

Her ne kadar korsanlık genel olarak kabul gören ve belli kurallara uyularak yapıldığı sürece yasal sayılan bir meslek olsa da, Malta merkezli faaliyet gösteren korsanlar, yüzyıllar boyunca Akdeniz ticaretinin akışını güçleştirmişlerdir. Malta merkezli korsanlık faaliyetleri, hiçbir zaman örneğin on sekizinci yüzyılda Kuzey Afrika kıyısındaki korsanlarınkine benzer bir yıkım boyutuna ulaşmamış olsa da, pek çok tüccar devletin ekonomisini etkilemiştir. Başta Osmanlılar olmak üzere, Venedik, Fransa, İngiltere, Cenova, Ragusa, Ancona, Floransa ve İngiltere gibi devletlerin, Tarikatın mal varlıklarına (veya Osmanlıların durumunda, muhatap alabileceklerini düşündükleri başka bir devletin mal varlıklarına) haciz koyma yoluyla, ticari kayıplarını karşılama yoluna gittiklerini biliyoruz. Her ne kadar bireysel olarak bakıldığında yapılan saldırılar son derece vahşi görünseler de, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Akdeniz dünyasının genel güvenlik derecesi göz

[43] Napolyon'un Malta'yı ele geçirmesiyle sonuçlanan gelişmeler için bakınız Blondy, 1993: 659-85.

önünde bulundurulduğunda korsan saldırılarının çok da akıl almaz olmadıklarını düşünebiliriz.

Saint Jean Tarikatı ve onun bayrağı altında çalışan korsanların en ilginç özelliği, bu işi on sekizinci yüzyılın sonuna kadar, Haçlı Seferlerinin misyonuna bağlamakta ve yaptıkları saldırıları, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda ortaya çıkmış dini emirlere dayandırmakta gösterdikleri başarı olmuştur. Rönesans ve hatta aydınlanma çağının bir kısmında bile, bu çağdışı yaklaşımı sürdürebilmiş olmaları, Tarikatın yöneticilerinin politik yetenekleri ve krallarla kurmayı başardıkları sıkı bağlarla ilişkilendirilebilir. Tarikatın aslında küçük bir grup olması, donanmasının en büyük olduğu dönemde bile yedi gemiden oluşması, bu sebeplerle aslında çok da varlık gösteren ve dikkat çeken bir sorun yaratmaması da, diğer bir neden olarak düşünülebilir. Her ne kadar, mahkemeler ve hatta bazı durumlarda krallar ve papalar işe karışmak zorunda kalmış olsalar da, Şövalyeler tarafından yağmalanan gemiler, diğer sorunlarla karşılaştırıldığında muhtemelen oldukça önemsiz sayılıyordu. Misyonun 'Müslümanlarla savaş' olarak belirlenmesi, her ne kadar Tarikatın varlığını altı yüzyıl sürdürmesine engel olmadıysa da, Tarikatın sonunun, ortada güçlü bir Müslüman devlet kalmaması sebebiyle gelmiş olmasındaki hicvi görmemek imkansızdır.

Kaynakça

Arşiv belgeleri için kullanılan kısaltmalar

AOM: Saint Jean Tarikatı Arşivleri

NLM: Malta Milli Kütüphanesi

Kaynaklar

Allen, D.F. (1993), "The Order of St. John and Cromwell's Navy 1649-1660," *The Mariner's Mirror* 79.2: 142-154.

Anderson, Roger Charles (1952), *Naval Wars in the Levant,1559-1853*, (Princeton).

Bianchi, Vendramino (1719), *Istorica relazione della pace di Posaroviz*, Padova.

Blondy, Alain (1993), "Malta and France 1789-1798: The Art of Communicating a Crisis," *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of St John of Jerusalem*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta): 659-85.

Blouet, Brian (1993), *The Story of Malta*, (Malta).

Bono, Salvatore (1993), "Naval Exploits and Privateering," *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of Saint John of Jerusalem*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta): 351-397.

Bosio, Iacomo (1643), *Histoire des Chevaliers de L'Ordre de S. Iean de Hiervsalem*, çev. Pierre de Boissat (Paris).

Bosio, Giacomo (1695), *Historia della Sacra Religione et Illustrissima Militia di S. Giovanni Gierosolimitano*, (Venedik).

Cassar, George ed. (2005), *The Great Siege 1565: Separating Fact from Fiction*, (Malta).

Cutajar, Dominic (1988), "The Malta Quarantine Shipping and Trade 1654-1694," *Mid-Med Bank Limited. Report and Accounts 1987* (Malta): 19-66.

Dauber, Robert L. (1999), "Knights of the Sovereign and Military, Religious and Hospitaller Order of St. John of Jerusalem, of Rhodes and of Malta in the national Navies of Europe 1300-1600," *Aspects and Actuality of Sea Power in the Mediterranean from XII to XVI Century*, ed. Paolo Alberini, Acta del Convegno di Storia Militare tenuto a Napoli, (Roma): 209-218.

de Giorgio, Cynthia (2003), *The Image of Triumph and the Knights of Malta* (Malta).

de Groot, Alexander H. (1993), "The Ottoman Threat to Europe, 1571-1830: Historical Fact or Fancy?" *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of Saint John of Jerusalem*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta).

Earle, Peter (1970), *Corsairs of Malta and Barbary* (London).

Engel, Claire Éliane (1957), *L'Ordre de Malte en Méditerranée, 1530-1798* (Monaco).

Engel, Claire Éliane (1968), *Histoire de l'Ordre de Malte* (Paris).

Falcone, P. (1933), "Una Relazione di Malta sulla fine del Cinquecento," *Archivio storico di Malta* 4.1, 1-51.

Fontenay, Michel (1993), "The Mediterranean, 1500-1800: Social and Economic Perspectives," *Hospitaller Malta, 1530-1798: Studies on Early Modern Malta and the Order of St. John of Jerusalem*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta): 72-83.

Fontenay, Michel (1997), "Les derniers deux du 'corso' chrétien à Malte (1779-1798)," *Méditerranée, Mer Ouverte*, ed. Christiane Villain-Gandossi, Louis Durteste and Salvino Busuttil, *Actes du Colloque de Marseille* (Malta) 1:209-226.

Freller, Thomas (2005), "The Capture of the Gran Galeone by the Knights of Malta (28th September 1644) - Casus Belli?" *De Triremibus, Festschrift in honour of Joseph Muscat*, ed., Toni Curtis and Timothy Gambin (Malta): 459-488.

Gertwagen, Ruth (2000), "The Concept of Ports in the Medieval Eastern Mediterranean: Construction and Maintenance on Crete to the End of the Fifteenth Century," *International Journal of Maritime History* XII: 1, 177-241.

Guilmartin, John Francis (1974), *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (London).

Hess, Andrew C. (1978), *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago).

Israel, Jonathan Irvine (1989), *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford).

Labat Saint-Vincent, Xavier (2000), "La guerre de course et ses effets sur le commerce en Méditerranée au cours des guerres de sept and et d'indépendence Américaine: l'example de Malte," *La guerre de course en Méditerranée (1515-1830)*, ed. Michel Vergé-Franceschi, Antoine-Marie Graziani and Jean-B Lantieri (Paris): 159-180.

Mallia-Milanes, Victor (1991), "From Valona to Crete: Veneto-Maltese relations from the late 1630s to the outbreak of the Cretan War," *Malta. A Case Study in International Cross-Currents*, ed. Stanley Fiorini and Victor Mallia-Milanes (Malta): 159-173.

Mallia-Milanes, Victor (1992), *Venice and Hospitaller Malta 1530-1798* (Malta).

Mallia-Milanes, Victor (1993), "Introduction to Hospitaller Malta," *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of Saint John of Jerusalem*, ed. Victor Mallia-Milanes (Malta): 1-42.

Mallia-Milanes, Victor (1997), "Poised between Hope and Infinite Despair: Venetians in the Port of XVIIIth Century Malta," *Méditerranée, Mer Ouverte*, ed. Christiane Villain-

Gandossi, Louis Durteste and Salvino Busuttil, Actes du Colloque de Marseille (Malta) 1:227-236.

Muscat, Joseph (1996), "The Warships of the Order of Saint John 1530-1798," *The Malta Historical Society Proceedings of History Week 1994*, ed. Stanley Fiorini (Malta): 77-113.

Muscat, Joseph (1997), "The Maltese Corso," *Méditerranée, Mer Ouverte*, ed. Christiane Villain-Gandossi, Louis Durteste and Salvino Busuttil, Actes du Colloque de Marseille (Malta): 191-208.

Mifsud, A. (1914), *Knights Hospitallers of the Venerable Tongue of England in Malta* (Malta).

O'Malley, Gregory (2005), *The Knights Hospitaller of the English Langue 1460-1565* (Oxford).

O'Shea, Stephen (2006), *Sea of Faith* (New York).

Péronnet, Michel (2005), *Le XVIe siècle 1492-1620: des grandes découvertes a la contre-réformes* (Paris).

Petiet, Claude (2002), *Le roi et le grand maître. L'Ordre de Malte et la France au XVIIe siècle* (Paris).

Quintano, Anton (2003), *The Maltese-Hospitaller Sailing Ship Squadron 1701-1798* (Malta).

Rodinson, Maxime (2002), *Europe and the Mystique of Islam* (New York).

Rossi, Ettore (1926), *Storia della Marina dell'Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme di Rodi e di Malta* (Rome).

Tenenti, Alberto (1967), *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615*, trans. Janet and Brian Pullan (London).

Ubaldini, Mori Ubaldino (1971), *La marina del Sovrano militare ordine di San Giovanni di Gerusalemme, di Rodi e di Malta* (Rome).

Vertot, Abbé de (1728), The History of the Knights of Malta, 2 vols.; (repr. Malta, 1989).

Williams, Ann (2005), "Stone or Wooden Walls? :the problems of land and sea defence in the islands of Rhodes (1421-1522) and Malta (1530-1631)," *De Triremibus, Festschrift in honour of Joseph Muscat*, eds., Toni Curtis and Timothy Gambin (Malta): 415-426.

Wismayer, Joseph M. (1997), *The Fleet of the Order of Saint John 1530-1798* (Malta).

Wismayer, Joseph M. (2003), "A Nest of Rapacious Corsairs (1583-1798)," *A Miscellanea of Historical Records* (Malta): 19-26.

Öz: Özellikle Saint Jean Tarikatı'nın kontrolünde olduğu dönemde (1530-1798), Malta Adası ticaret gemilerini yağmalayan Akdeniz korsanlarının en önemli barınaklarından biri ve korsanlıktan elde edilen ganimetlerin pazarlandığı en önemli noktadır. Dini bir savaş sürdürmekte olan Saint Jean Tarikatı, Müslüman tüccarları veya onlarla ticari ilişkisi olan diğerlerini hedef almıştır. Saldırılara hedef olan tüccarların uyruğunda bulunduğu devletler, Saint Jean Tarikatı'nın politik ve ekonomik yapısının zayıf noktalarından faydalanarak kendilerini korumaya çalışmışlardır. Ele geçirilen ganimetlerin zenginliği ve karşı tarafa verilen zararla orantılı olan zaferin büyüklüğü 'düşmanın' gücüyle doğru orantılı olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Saint Jean Tarikatı da varoluş sebebi ve dolayısıyla topraklarını kaybederek bir hayır kuruluşu konumuna indirgenmiştir.

Anahtar sözcükler: Akdeniz, korsanlık, Saint Jean Tarikatı, Saint Jean Şövalyeleri

Piracy in the Mediterranean: The Order of Saint John and its Corsairs.

Abstract: Especially during the period it was occupied by the Order of Saint John (1530-1798), the Central Mediterranean Island of Malta functioned as a base through which privateers launched attacks on merchant shipping. Fighting a religious war, the Knights of Saint John targeted Muslim merchants as well as others that traded through Muslim lands.

Unable to tolerate these practices, Christian merchant states fought back using the weak points in the economic and political structure of the Order of Saint John. Value of captured prizes as well as the glory that came with the damage inflicted upon the 'enemy' largely depended on the economic strength and military power of the Ottoman Empire. Having tied its raison d'être to its opponent, the Order of Saint John vanished as a sovereign state when the 'enemy' weakened and ceased to be a perceived danger for Europe.

Keywords: Mediterranean, piracy, Order of Saint John, Knights of Saint John

Adriyatik'de Yakobinler: Mehmed Şakir Efendi'nin "takrir-gûne" Tahriri*

Kahraman ŞAKUL**

I. Yeniden Faaliyete Geçen Bir Serhat

Adriyatik bölgesi, Fransa Yedi Adalar'ı (İyon Adaları: Korfu, Zanta, Kefalonya, Aya Mavra, İtaki, Çuka) (1797) ve Mısır'ı (1798) işgal ettikten sonra, tabiri caizse, savaş alanına döndü. Genel kabule göre Osmanlı İmparatorluğu Mısır'ın işgali dolayısıyla dehşete düşerek tam bir panik içerisinde İngiltere ve Rusya ile derhal ittifak kurmuştu.[1] Fakat bu kabul gerçekle tam olarak örtüşmez.

---

* Bu makalenin ilk nüvesi Doğu Akdeniz Üniversitesi, Salemo Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi tarafından İstanbul'da 3-6 Haziran 2010 tarihleri arasında düzenlenen *2nd International Conference of Mediterranean Worlds: The Mediterranean of the Myths, the Myths of the Mediterranean* [II. Uluslararası Akdeniz Dünyaları Sempozyumu: Efsaneler Akdenizi, Akdeniz Efsaneleri] başlıklı konferansın "Mapping the Mediterranean: Soft Centres and Shifting Borders" [Akdenizi Haritalamak: Esnek Merkezler ve Kaygan Sınırlar] başlıklı 4. panelinde sunulan "The Adriatic Revolutionized: Coping with the French Revolution" başlıklı tebliğdir.

** İstanbul Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü

1 Bu görüşün tadili için bkz. Kahraman Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilali'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", Seyfi Kenan (ed.), *"Nizâm-ı Kadîm"den "Nizâm-ı Cedîd"e III. Selim ve Dönemi (From "Ancient Regime" to "New Order": Reconsidering Selim III and His Era)*, (ISAM, 2010) içinde, s. 255-313; Fatih Yeşil, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes: Ebubekir Ratib Efendi's observations", *Bulletin of SOAS,* 70, 2 (2007), s. 283-306; Osmanlı İmparatorluğu açısından Yedi Adalar meselesini ele alan çalışmalar için bkz. H. Uzunçarşılıoğlu, "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cümhuriyeti", *Belleten* I/34 (1937), s. 627-47; Enver Ziya Karal, "Yunan Adalarının Fransızlar tarafından işgali ve Osmanlı-Rus münasebatı 1797-1798", *Tarih Semineri Dergisi,*

Osmanlılar aslında Fransız İhtilali'nin Balkanlar için içerdiği muhtemel tehlikenin gayet farkındaydılar. Osmanlıların ihtilal Fransa'sına değin artan endişeleri Adriyatik'te süregiden Fransız faaliyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Bu faaliyetler Osmanlı Balkanları'na yönelik bir Fransız işgal teşebbüsünün ön safhası olarak görülmekteydi. Öte yandan, Venedik Cumhuriyeti'nin 1797 senesinde son bulması Osmanlı karşıtlığının hüküm sürdüğü Dalmaçya'daki 'haydutluk' meselesine yeni bir boyut kazandırmıştı. Bu çalışmada söz konusu yeni durumun ilk safhalarına yoğunlaşacağız.

Adriyatik'te on sekizinci asır boyunca sükunet hakimdi. Ne var ki, Fransa'nın 1797 senesinde Adriyatik'te Venedik mülklerini, yani İyon Adaları'nı ve Dalmaçya kıyılarındaki Voniçe, Preveze, Parga ve Butrinto kasabalarını işgal edişi bu durumu kökten değiştiriverdi. Yeni gelişmeler İyonyalılar ve bilhassa Suliler (Sülyotlar) gibi Dalmaçya'nın kural tanımaz sakinleri için karışık sonuçlara gebeydi. Bölgedeki Fransız faaliyetleri yerli ahali arasında ihtilal fikirlerine aşinalık kazandırmak amacını öngörüyordu. Osmanlılar ise Adriyatik'te bir nüfuz alanı yaratmak suretiyle ihtilalvari düşüncelerin Osmanlı Balkanları'nda yayılmasının önüne geçmeye teşebbüs etmişti. Dalmaçya'nın dağlı halkları üzerinde siyasi hâkimiyet davası gütmek bu teşebbüsün bir parçasıydı.

Osmanlıların bölgedeki siyasi emelleri her şeyden evvel Fransızları Osmanlı Balkanları'nın çok yakınında bulunan İyon Adaları'ndan ve "Venedik Dalmaçyası" diye anılan (güney-kuzey istikametinde) Voniçe, Preveze, Parga ve Butrinto'dan uzak tutmaya dayanıyordu. Buraların Fransızların eline düşmesi Osmanlılarda derin kaygılar uyandırmıştı. Zira Fransızlar buraları Arnavutluk veya Mora'nın işgalinde sıçrama taşı olarak kullanabilirlerdi. Sadaret pek çok defa Fransız maslahatgüzarı Ruffin'e Mora'da zuhur eden Korfu kaynaklı kışkırtıcı faaliyetlerden dolayı şikayette bulunmuştu. Bilhassa, Napolyon'un Manyalılara hitaben yazdığı meşhur mektubun gazetelerde neşri Osmanlıların kaygılarını artırmıştı. Bu mektubu Manya'ya Stephanopouli kardeşlerden oluşan bir heyet ulaştırmıştı. Stephanopouli ailesinin ataları aslen Manya'lı olup onyedinci asırda Korsika'ya göç etmişlerdi. Rivayete göre Napolyon Stephanopouli biraderler aracılığıyla kendisinin de Manyalı olduğu haberlerini yaymaktaydı.[2] Bu esnada, Mora Valisi Hasan Paşa Fransızların Mora'yı işgal niyetinde olduklarına dair İstanbul'a uyarıcı bir takrir göndermişti. Paşa Mora'nın emniyeti hususunda

I/2 (1937), s. 100-27; ayrıca, H. Baha Öztunç, *Yedi Ada Cumhuriyeti* (Gazi Osman Paşa Üniversitesi yüksek lisans tezi, 2007).

[2] W. Gell, *Narrative of a Journey in the Morea* (Londra, 1823), s. 197-98. Hobhouse'un aktardığına göre Kalomeros gibi bazı Manyalılar 1676 senesinde Mora'da süregiden Osmanlı askerî harekatları dolayısıyla Korsika'ya göç etmişlerdi. Napolyon Manyalılara meşhur mektubunu taşıyanların kadim Manyalı olan Ispartalıların soyundan geldiklerini ilan etmekteydi. Öte yandan, Manyalılar Napolyon'un da Manyalı olduğuna inanmaktaydılar. Bu mektubun bir kopyasını Hobhouse basmıştır, bkz. Hobhouse, *A Journey Through Albania and other Provinces…* (Philadelphia, 1817), c. I, s. 198-99. Cevdet Paşa'ya göre Fransızlar ayrıca Kudüs'te bir Yahudi devleti kurulması fikrini yaymaktaydılar, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, tab-ı cedid, (İstanbul, 1309), s. 282.

o kadar helecana kapılmıştı ki Napolyon'un Korfu'ya gönderdiği tespit edilen bir mektubu Mora'ya yönelik muhtemel bir Fransız taarruzunun habercisi sanmıştı. Oysaki mektup, müstakbel Mısır işgalinin dayanaklarını -şu malum Fransız tüccarlarının Mısır'da incitilmesine seyirci kalınamayacağı meselesini- açıklamaktaydı:

> Devlet-i Osmaniye'ye re'ayası misillü ser'füru ve inkıyadımız devletimize muceb-i ş'en ve noksan olub Françelü beyninde bir kaç senedenberu ma'mul ve cari olan merasim-i yekciheti ve tesavi iktizası devletimizde olan bu nakiseyi askeri ta'ifesi dahi bilmek ve buna cümlesi razı mıdır değil midir bilinmek ve razı olmadıkları suretde namus-ı Françeyi böyle naksayısdan [sic.] tahlis eylemek ittifak iktizasındandır.[3]

Reisü'l-küttab Atıf Efendi Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa karşıtı ittifaka girmesi gerektiğini savunan meşhur layihasını 1798 senesinde kaleme almış olmalıdır. Bu layihasında Atıf Efendi Fransa'yı açık bir dille Osmanlı memleketlerinde örtük yıkıcı faaliyetler yürütmekle suçlamaktadır:

> Hususen Venedik mukasemesinde cezireleri ve karada vaki' Narde'ye karib Putrinto, Parga, Preveze ve Vonice nam dört kıt'a kasabayı zabt itmesi ve anları kudema-ı Yunaniyenin keyfiyet-i idaresini tezekkür iderek serbestiyet suretine koyması dimağlarında olan nice fesadlara delalet ider bir ma'na olduğu vareste-i kayd-ı beyandır. El-haletehu hazihi İngiltere 'aleyhine olan tedarükatından başka İç Denizde Tulon Tersanesi'nde olan tedarükatı-ı kaviyyesi dahi ma'lumdur. Bu güne tedarükatın tahtında bir fesad-ı 'azim olması ihtimalden ba'id değildir.[4]

Atıf Efendi'ye göre ihtilal Fransa'sına karşı kurulacak yeni ittifakta müttefikler şahsi çıkar kavgalarını bir kenara bırakıp ihtilal idaresini devirmeyi nihai hedef olarak benimsemeliydiler. Müttefikler sınırlarda Fransızlarla savaşmakla yetinmemeli aynı zamanda Venedik'in ve krallık rejimlerinin yeniden ihdası için İtalya'daki kukla devletlerde bulunan ihtilal karşıtlarını (taraf-gir/ hilaf-gir) Fransızlara ve destekçilerine karşı mücadeleye teşvik etmeliydiler.[5] Bir Osmanlı belgesi Fransız jakobenlerini şu şekilde tanımlar: "mukaddema Fransada hin-i zuhurunda enva-ı mekyara ve mefaside tasaddileri takribiyle def u kahrları iltizam olunan güruh."[6]

Fransa'da cesaret ettikleri müfsitlikler nedeniyle kahrolmaya layık olan bu çete hakkında Paris ikamet elçisi Seyyid Ali Efendi de pek olumlu görüşler serdetmez. Jakobenler onun nazarında "fesad u fitneye salik" kimselerdi ve

---

[3] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Kataloğu [bundan sonra HAT], 168/7123 (29Ar1797-8Oc1798) Hasan Paşa takriri.
[4] HAT 274/16130 (tarihsiz; Nisan 1798?) Atıf Efendi'nin layihası; bu layihaya ilk dikkatleri çeken Cevdet Paşa olmuştur ve sonrasında o devrin diplomasi tarihine dair hemen her çalışmada kullanılagelmiştir, Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. VI, s. 285, faksimilesi için bkz. s. 394-401.
[5] HAT 274/16130 (tarihsiz; Nisan 1798?) Atıf Efendi'nin layihası.
[6] HAT 176/7716 (19 Ocak 1802).

Sicilyateyn Krallığı'ndaki "şerare-i serbestiye" onların yüzünden "alev-gir" olmuştu. Bu tarihlerde İtalyan Yarımadası'nda kral taraftarlarıyla 'jakoben' olarak mimlenen ve İhtilal Fransa'sından askerî yardım gören cumhuriyetçilerin birbirlerini hunharca öldürdüğü savaşlar süregitmekteydi. Napolyon'un yıldızının parladığı savaşlar bu savaşlardı.[7]

Osmanlılar daha Mısır'ın işgalinden önce Ruslarla Fransa'ya karşı olası ittifak müzakerelerine başlamışlardı. Her iki devlet de Fransa'nın Yedi Adalar'ı aldıktan sonra Balkanlar'a saldırmasından çekinmekteydiler. Nitekim tıpkı Atıf Efendi gibi bir zaman reisü'l-küttablık vazifesinde bulunmuş olan Raşid Efendi de yazdığı ıslahat layihasında Fransızların Doğu Akdeniz hakkında besledikleri ihtiraslarını daha Mısır İşgali öncesinde ele almıştı. Bildiğimiz kadarıyla Osmanlı bürokrasisi bünyesi dâhilinde Fransız İhtilali'ne ilişkin en erken yargı ve yorumlar 1792 senesinde Ebubekir Ratıb Efendi'nin kaleminden çıkmıştı.[8] Demek ki, Mısır işgal edilene dek Osmanlıların İhtilal Savaşları'nı uzaktan izlemekle yetindikleri yargısı yanıltıcıdır. Bilakis, 1797'de Venedik'in çöküşünden sonra Adriyatik ve Dalmaçya'da baş gösteren siyasi boşluğu doldurmak için arayışlar içerisine giren bir Osmanlı görmekteyiz.

Tepedelenli Ali Paşa Sadareti Adriyatik'teki Fransız faaliyetlerine ilişkin düzenli olarak bilgilendirmekteydi. Ali Paşa'nın nazarında Fransa Venedik'i "kendü ayin-i cedidelerine ilhak ve itba' ittirdikten" sonra Korfu'yu ilhak etmişti. Devamında sıra "Venedik Dalmaçyası" denilen Dalmaçya kıyılarındaki Voniçe, Preveze, Parga ve Butrinto'ya gelmişti. Fransızlar hal-i hazırda Preveze ve civarında "ihtira' eyledikleri ayinin icrası kaydında" idiler. O sıralar Fransa'ya karşı ihtiyatlı bir politika gütmeyi uygun gören Sadaret, Sultan Selim'in de onayıyla Ali Paşa'ya yatıştırıcı bir cevap göndermeyi tercih etti. Cevabi mektup İhtilal fikirlerinin Balkanlar'a sıçramasından ne kadar çekinildiğini gözler önüne sermektedir:

> Fransalu Cumhur olub Venediklü dahi fi'l-asıl cumhur olduklarından Venediklü'yü Françelü bu esnada kendü cumhuriyetlerine celb itmişler ve mezkur adalar Venedik adalarından olmak hasebiyle ol adalara gelmişler. Bu suretde sen mukteza-yı dirayet ve sadakatın üzere her halde basiret üzere olarak ol havaliyi ve hududları muhafazaya dikkat ve re'aya ve berayayı teferrükden ve Fransalu ve Venediklü ile ihtilattan vikayet idesin.[9]

Adriyatik sahasındaki Fransız işgali ile burası serhat bölgesine dönünce çeşitli devletler serhat halklarını kendi yanlarına çekme telaşına düşmüşlerdi. Serhat halklarını hedef alan teba'alaştırma siyaseti etrafında bir emperyal rekabetin

---

[7] Konuya ilişkin neşriyata bir giriş mahiyetinde bkz. Alistair Horne, *The Age of Napoleon* (New York, Modern Library, 2004). İhtilal ve koalisyon savaşlarının İtalya cephesi hk. bkz. Michael Broers, *Napoleonic Imperialism and the Savoyard Monarchy 1773-1821. State Building in Piedmont* (Lewiston, 1997) ve Harold Acton, *The Bourbons of Naples (1734-1825)* (Londra, 1956).
[8] Fatih Yeşil, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes", s. 283-84.
[9] HAT 176/7673 (28 Temmuz 797).

şekillenmesi imparatorluklar tarihinde bilindik bir olgudur.[10] Burada yeni olan husus, bu rekabetin dilinin Fransız İhtilali nedeniyle edindiği yeni lügatti. Osmanlılar, Ruslarla ittifak halinde İyon Adaları'ndan Fransızları çıkarmaya muvaffak olmuşlardı. Neticede, adalar ahalisi Rus çarının güvencesinde Osmanlı sultanının tebaası haline geldiler.[11]

II. Osmanlıların Serhat Güvenliğine Dair Aldıkları Önlemler

1799 Mart ayında bu adalar Fransızlardan temizlendi. Osmanlılar ve Ruslar bu adalarda Birleşik Yedi Adalar Cumhuriyeti (*Cezayir-i Seba'-ı Müctemi'a Cumhuru*) adında Osmanlı-Rus himayesinde bir cumhuriyet rejimi kurdular. Yeni Cumhuriyet'in kurulmasına dair Rus-Osmanlı Antlaşması 3 Nisan 1800 tarihinde imzalandı.[12] Osmanlıların Fransız tehdidine karşı Adriyatik sınırını güvence altına alma çabalarının bir parçası anayasa (nizamname/dahili nizam/nizam-i mülkiye), bayrak, ticari imtiyazlar ve tıpkı Eflak, Boğdan ve Dubrovnik gibi imtiyazlı eyaletlerde olduğu üzere Cumhuriyet'in dış işlerini düzenleyen bir berat ("menşur-i ali" veya "nişan-i alişan")[13] verilmesi idi.[14] Yeni kurulan cumhuriyete bir anayasa verilmesi kayda değer bir gelişmedir. Lakin, adalıların anayasa dedikleri Osmanlıların nazarında cumhuriyetin iç işlerini düzenleyen bir "nizam-ı dahili" veya "nizamname" idi sadece. İstanbul ve St. Petersburg'un zaten savaş halinde oldukları Fransa'nın İhtilal prensiplerini tasvip etmeleri beklenemezdi. Osmanlılar, tıpkı müttefikleri İngiltere ve Rusya gibi, İhtilal'in dünya düzenini bozup ayakları baş eylediğini düşünmekte ve hem Yedi Adalar'da hem de Avrupa'da eski düzenin yeniden tesisini elzem görmekteydiler. Haliyle, soylu sınıflar eski Venedik idaresine benzer surette ama

---

[10] Osmanlı, Habsburg ve Rusya arasında çıkan Ortodoks Balkan halkları üzerinde hakimiyet kurma rekabeti ve beraberinde gelen kimliklerin daha net tanımlanması süreci için bkz. Virginia H. Aksan "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Eary Modern History* 3.2 (1999): 103-34. Bu makale yeniden şu eserde basılmıştır, Aksan (ed.), *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts* (İstanbul: The Isis Press, 2004), s. 81-110.

[11] Bu konuyu en ayrıntılı biçimde ele alan ve Rus bakış açısını yansıtan iki çalışma için bkz. N. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797-1807* (The University of Chicago Press, 1970) ve McKnight, *Admiral Ushakov and the Ionian Republic. The Genesis of Russia's First Balkan Satellite* (University of Wisconsin, doktora tezi, 1965); Osmanlı bakış açısını yansıtan bir çalışmayla krş. Kahraman Şakul, "Ottoman Attempts to Control the Adriatic Frontier in the Napoleonic Wars", Andrew Peacock (ed.), *The Frontiers of the Ottoman World* (Proceedings of the British Academy), (Oxford University Press, 2009), s. 253-71.

[12] HAT 176/7677 (3 Nisan 1800) Korfu Muahedenamesi. Bu Osmanlı-Rus antlaşması on iki madde, mukaddime ve hatime kısımlarını havidir.

[13] Nişan-ı ali ve nizamname Korfu Muahedenamesine iliştirilmiştir (3 Nisan 1800), bkz. HAT 176/7671 (1Kas1800), BOA, Bab-ı Asafi Defterleri Kataloğu, A.DVN.DVE 105/1 Yedi Adalar Ahkam ve Berat Defteri, no. 4, s. 3-5 (bundan sonra A.DVN.DVE 105/1); Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Hariciye Kataloğu (bundan sonra C. HRC) 1988 (3 Nisan 1800); C. HRC 4691(3 Nisan 1800); C.HRC 2050 (25 Ekim 1800). Tüm bu belgeler *nişan-ı şerif-i alişan* suretlerini içerirler.

[14] Ayrıntılar için bkz. Şakul, "Ottoman Attempts to Control the Adriatic Frontier in the Napoleonic Wars."

Osmanlı-Rus garantörlüğünde cumhuriyet idaresini yeniden tesis etmeyi öngören 'muhafazakâr' anayasaya destek verirken, orta ve alt sınıflar kısa süreli Fransız idaresinin getirdiği eşitlikçi idare tarzını benimsemişlerdi. "Bizans Anayasası" adını taktıkları yeni anayasa yerine daha katılımcı bir anayasa talep etmekteydiler.[15] Soylu sınıflar eski ayrıcalıklarının teslimi hasebiyle "nişan-ı ali" gereğince Osmanlı imparatorluğunun haraç-güzarı olmaya ses etmezken, halkın büyük çoğunluğu Osmanlı idaresinin tesisinden rahatsızlık duymakta ve Adalar'da sadece hem-mezhepleri olan Rusları görmek istemekteydiler. Bu nedenle çıkan ayaklanma 1802 senesi boyunca sürdü.[16]

Tıpkı anayasa gibi bayrak meselesi de Rusya'nın onayıyla İstanbul'da karara bağlanmıştı. Osmanlıların bayrak konusunda da Fransız İhtilali prensiplerine karşı bir tavır aldıklarını görmekteyiz. Mesela İhtilal ilkelerini akla getiren sütun ve demet gibi simgelerin bayrakta kullanılmasına karşı çıkmışlardır: "sütun nişanı Fransız bayrağına müşabih olmamak içün suret-i diğere ifrağı kendülere tenbih" edilmişti. Böyle olunca Adalar'ın birliğini simgelemek için bayrağa konulan yedi sütun yedi okla değiştirildi.[17]

Cumhuriyet Osmanlılara bağlı bir devlet olduğu için tıpkı diğer imtiyazlı eyaletlerde olduğu gibi dış işlerini düzenleyen bir "nişan-ı ali" hazırlanmıştı. Buna göre, Cumhuriyet savaş zamanında Osmanlıların düşmanlarıyla işbirliği yapmayacak, barış zamanında da Balkanlar'dan Adalar'a sığınan haydutları teslim edecekti:

> Cumhur-ı mezkurun memleketleri cezayir olmak hasebiyle Memalik-i Mahrusemden ve Akdeniz adalarından ve 'ale'l-husus Mora'dan Arnavudluk iskelesine varınca Goraf [Agrafa][18] dağları sekenesi ve Sulöz ve Çam ta'ifeleri ve Kodoloş [Kudhës?] ta'bir olunur Novice [?] ve Hımara [Himarë] nam mahallerin ahalisinde ve'l-hasıl Memalik-i Mahrusemin her kangı mahalinden olur ise olsun şekavet ve isyanı irtikaba veyahut sa'ir 'ılel ve esbaba mütebeyyan 'usat ve eşkıyadan ba'zısı mahal-i mezkureyi hasbü'l-mevki'-i melce ittihaz eylemeleri ihtimalden

---

[15] Anayasa 1803 senesinde tadil edilmiştir. Bu anayasanın serbest Türkçe çevirisi için bkz. Öztunç, *agt.*, EK-13, s. 107-52 ve İtalyanca orijinali için bkz. www.politicaonline.net/costituzioni/italia/settinsulare.htm.

[16] N. Saul, *Russia and the Mediterranean*, s. 99, 165-75; McKnight, *Admiral Ushakov and the Ionian Republic*, s. 169-173, 194-245.

[17] HAT 175/7600 (1800). Bu belge ve Yedi Adalar bayrağı için bkz. Uzunçarşılıoğlu, "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cümhuriyeti"; HAT 165/6904 (28Kas1800).

[18] Bu bölgede serhat ruhunun halen yaşatılmakta olduğuna en güzel delil Wikipedia'nın ilgili İngilizce maddesidir. "Agrafa" maddesi bu kelimenin gerçek anlamını 'tahrir görmemiş' olarak verir. Zira "Grekya'da hüküm süren 400 senelik Osmanlı-Türk işgalinde" bu bölge tamamen otonomikti ve arazi ve halkı Sultanın arazi tahririnden kurtulabilmişti. Agrafa, "400 yıllık Türk tahakkümü ve kulluğu esnasında bir ilim irfan merkeziydi... Türkler halka okuma-yazma öğrenmeyi yasak etmişti... Agrafalılar ise özgürce okuyup, yazıp, doğum-ölüm ve vaftiz kayıtlarını tutabildiklerinden dolayı çoğu Yunanlının aksine aile tarihlerini nesiller öncesine götürebilmektedirler." [serbest çeviri bana ait] İngilizce aslı için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Agrafa#cite_ref-0 (erişim tarihi 7 Nisan 2012).

> ba'id olmadığına bina'en bu makulelerden hilaf-ı rıza-yı 'ali harekete tasaddi birle cezayir-i mekumenin birine firar ve iltica ideri bulunur ise derhal zahire ihraç ve ahz ve habs ve kangı mahalden ve ne canibden firar itmiş olduğu ba'idü'l-tashih ol mahal ve canibin zabitine kayd-u-bend ile i'ade ve isal eyleyeler.[19]

Demek oluyor ki, yeni ve karışık hukuki statü Yedi Adalar ahalisine ticari imtiyazlarla güçlendirilmiş bir oligarşik cumhuriyet bahşederken karşılığında Dalmaçya kıyılarından iltica eden eşkıya ve haydutların teslimini şart koşmaktaydı.[20]

Yeni Osmanlı siyasi jargonunun artık yeni bir kelimesi vardı: "yakobin". Üstelik bu sıfatın kullanım alanı bir hayli genişti. Bu kelime âdeta "fitne u ihtilal" ile özdeşleşmişti. Adriyatik serhaddinde Osmanlı teşebbüslerine direnen herkes, mesela Adalar'daki isyancılar, Osmanlıların gözünde "yakobin" idiler. Korfu'daki bu "Yakobin güruhu umur-ı cumhuru kendülere celb u hasr fikr-i fesadıyla bu esnada Korfuda ihtilal … dahili nizamı feshedüb idare-i umur eşhas u esafil yedlerinde ibka olunmuş" idi.[21] Bunlar, "idare-yi mülkü avam-ı nassın" eline vermenin peşindeydiler.[22]

Osmanlıların genel jakobenleştirme siyasetine bir başka örnek Başbuğ Kapudane Abdülkadir Beğ'in Korfu'dan gönderdiği tahrirleridir. Abdülkadir Beğ'e göre Yedi Adalar'daki ihtilal ortamını yerli jakobenler yaratmaktaydılar. Onun nazarında bu jakobenlerin en büyük destekçisi de Ruslardı. İlginçtir ki, Osmanlılar gibi jakoben Fransa'dan nefret eden ve eski rejimin ihdasını isteyen Ruslar Adriyatik bağlamında jakoben destekçisi olmakla itham edilmekteler. Eğer, Osmanlıların Yedi Adalar'da Osmanlı karşıtı ve Rus yanlısı herkesi jakoben ilan ettiğini hatırda tutarsak bu çelişki açıklanmış olur.[23]

Müttefikleri, Jakobenleştirme sevdasında Osmanlılardan geri kalmadılar. İngiltere, Rusya ve Osmanlı Fransa'ya karşı ittifak kurdukları halde karşılıklı güvensizliklerin önüne geçilememişti. Bu hususu en güzel jakoben sıfatının gevşek kullanımı yansıtır. Bahsettiğimiz üzere Osmanlılarda Rusların siyasi ihtirasları uğruna Yedi Adalar'daki jakobenleri kendilerine uydurdukları algısı yaygınken Ruslar bölgedeki jakobenlerin baş destekçisi olarak İngiltere'yi görmekte idiler.[24]

III. Tepedelenli Ali Paşa ve Suliler

Yedi Adalar'daki isyan ve 'yakobin fesadı' şöyle dursun, bu esnada Dalmaçya da bir hayli karışıktı. Tepedelenli Ali Paşa'nın Adriyatik bölgesinde Fransız İhtilali'ne karşı girişilen mücadelede üstlendiği rol yadsınamayacak kadar mühim

[19] C.HRC 4691 (3 Nisan 1800) Nişan-ı Hümayun.
[20] Metni için bkz. A.DVN.DVE 105/1, no. 4, s. 3-5.
[21] HAT 176/7712 (13 Şubat 1802).
[22] HAT 144/6033 (11 Ocak 1802).
[23] HAT 176/7671 (1800-1801); HAT 175/7601 (1800-1801).
[24] Saul, *Russia and the Mediterranean*, s. 165-66.

olsa da ancak kısmen anlaşılmıştır. Osmanlılar Adriyatik'te süregiden kargaşa ortamında geleneksel düşman Sulileri Tepedelenli Ali Paşa marifetiyle dize getirmek ve serhatti denetim altına almak arzusundaydılar.

Tepedelenli Ali Paşa, Fransa'ya savaş ilanını takiben 1798 sonbaharında 'Venedik Dalmaçyasını' Fransızlardan temizlemişti. Bu savaşta yerli ahali kısmen Fransız askerlerinin yanında saf tutmuştu. Ali Paşa'nın Fransızlar ile olduğu kadar Sulilerle de tutuşmuş olduğu bu savaş gerek o devrin Avrupa'sında gerekse ilgili neşriyatta sinsi bir derebeyinin nüfuz alanını genişletmek uğruna fırsatını bulduğunda her türlü keyfi şiddete başvurabileceğinin açık bir göstergesi olarak görülegelmiştir.[25] Bilhassa Davenport, Hughes ve çağdaş kalemlerden Plomer Batı mahfillerinde Ali Paşa'ya giydirilen oryantal despot imajının yaygınlık kazanmasında çok etkili olmuşlardır.[26] "Yanya Aslanı" edebiyatı başlı başına bir araştırma konusudur ve bir görüşe göre "Batı" Ali Paşa'nın bölgedeki siyasi nüfuzundan yaka silktiği için onu kendi imgelem dünyasında güce tapan, ilkesiz, kaypak, zalim ve irrasyonel bir zat olarak resmetmek suretiyle gülünç duruma düşürüp nüfuzunu aşındırmayı amaç edinmişti. Bunu fark eden Ali Paşa ise "oryantal despot" imajını huzuruna kabul ettiği çeşitli Avrupalıları etkilemek ve siyasi emellerine ulaşmak için sonuna dek sömürmesini bilmişti.[27] Öyle miydi gerçekten bilinmez ama Ali Paşa'nın Batının gündemine Fransızları Dalmaçya'dan kanlı bir şekilde çıkardığı için girdiğine şüphe yoktur.

Ali Paşa'nın Dalmaçya'ya yönelik taarruzu Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni yeni şekillenen Adriyatik serhaddi politikasının bir gereği idi. Yukarıda değindiğimiz gibi Adriyatik serhaddi Mora'nın ikinci fethinden sonra resmen kapanmıştı (1716). Buna göre Osmanlı savaş gemileri Adriyatik'e girmeyecekler ve Garb Ocakları bu denizde korsanlık faaliyetlerinde bulunmayacaklardı. Gelgelelim, Venedik'in 1797 tarihli Campo Formio Antlaşması ile yok oluşu ve Fransa'nın gitgide artan askerî varlığı Adriyatik serhaddini tekrar açtı. Bu durumda Osmanlıların dikkatlerini bu serhadde toplamaları kaçınılmazdı. Bu işte başrol Tepedelenli Ali Paşa'ya verilmişti. Ali Paşa'nın Voniçe, Preveze, Parga ve Butrinto'ya kendi inisiyatifiyle saldırdığı görüşü daha o devirde yaygındı.

---

[25] Bu tarz yargılar için bkz. Jervis & Jervis, *History of the Island of Corfu, and of the Republic on the Ionian Republic* (Londra, 1852), s. 164; McKnight, *Admiral Ushakov*, s. 98; Saul, *Russia and the Mediterranean*, ss. 85-86; Pappas, *Greeks in Russian Military Service Service in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries* (Selanik, 1991), s. 102; A. B. Rodger, *The War of the Second Coalition, 1798 to 1801* (Oxford University Press,1964), s. 88-90.

[26] Richard Davenport, *The Life of Ali Pacha, of Janina, Vizier of Epirus, Surnamed Aslan, or the Lion* (Londra, 1822); William Plomer, *The Diamond of Jannina: Ali Pasha, 1741-1822* (Londra, 1936 ve 1970). "Yanya Aslanı" konulu neşriyatın güzel bir incelemesi için bkz. F. Anscombe, "Continuities in Ottoman centre-periphery relations, 1787-1913" A. C. S. Peacock (ed.), *The Frontiers of the Ottoman World (Proceedings of the British Academy)* (Oxford, 2009), s. 235-53.

[27] K. Fleming, *The Muslim Bonaparte. Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece* (Princeton, 1999), s. 175-77.

(TEPEDELENLİ ALİ PAŞA — Aslı Türkdür)

(Gabriyel Römeran. *Tepedelenli Ali Paşa: Aslen Türktür*. çev. Ali Kemali Aksüt. İstanbul: İkbal Kitabevi, 1939.)

Ne var ki, elimizdeki belgeler Ali Paşa'nın Fransız işgalindeki bu kasabalara asla kendi kendine saldırmadığını ortaya koymaktadır.[28]

Ali Paşa Sadaret tarafından Fransızları buradan söküp atmakla görevlendirilmişti. Zira "bu aralıkda zabt ve teshiri nice fevaidi müstelzim" idi.[29] Buradaki Fransız varlığına son vermek Osmanlılar için son derece önemliydi.

---

28 Ali Paşa'nın kendi inisiyatifiyle saldırdığı görüşü için yukarıda değinilen eserlere ilaveten, bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. VII, trc. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe, 2011), s. 58-59. Zinkeisen'in kaynakları Hughes, Poqueville, Holland, Hobhouse ve De Bosset gibi isimlerce yazılmış devrin iyi bilinen seyahatnameleri ve anılarıdır; bu görüşün tadili için bkz. Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilali'ne Karşı"; Pazvandoğlu Osman'a karşı girişilen Vidin kuşatması esnasında ordugahta bulunan Ali Paşa'ya ilgili emrin geldiği meselesine Zens de değinir, bkz. R. W. Zens, *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815* (University of Wisconsin, doktora tezi, 2004), s. 146.

29 C.HRC 1262 (Ekim 1798 başları) Ahmet Paşa'ya hüküm.

Öyle ki, Yedi Adalar'ı Fransızlardan kurtarmak için ayrıca bir Osmanlı-Rus filosu gönderilmişti. Osmanlılar ve Ruslar tarihte ilk defa ortak düşmana karşı resmen ittifak kurup bilfiil omuz omuza savaşacaklardı. Bu filodaki Osmanlı gemilerine başbuğ atanan Kapudane Abdülkadir Beğ aldığı emir uyarınca İyon Adaları'na varıldığında Dalmaçya kıyılarının hâlâ zabtedilmemiş olduğunu görürse adalara saldırmazdan evvel Ali Paşa'ya yardım edecekti. Hatta Ali Paşa ile donanmanın koordinasyonunu sağlamak için Hüseyin Şükrü Efendi mübaşir olarak Ali Paşa'nın yanına gönderilmişti.[30] Ali Paşa Dalmaçya'daki bu dört kasabayı vakitlice ele geçirince denizden desteğe ihtiyacı kalmamış ve filo böylece faaliyetlerini adaların işgaline yoğunlaştırabilmişti. Ali Paşa İstanbul'a gönderdiği 31 Ekim 1798 tarihli tahriratında Preveze, Voniçe ve Butrinto'yu ele geçirdiğini müjdeleyip zaferinin somut nişaneleri olarak 298 kesik kelleyi Dersaadet'e yolladığını haber vermiştir. Ayrıca, Dersaadet'ten kendisine söz verilen erzak ve mühimmatın henüz ulaşmadığından şikayetle bölgede tüfek kurşununun kıtlığına dikkat çekmektedir.[31] Devrin tüm kaynakları Ali Paşa'nın Preveze'yi düşürdükten sonra halktan 300 kişiyi idam ettirdiği konusunda hemfikirdirler. İstanbul'a gönderilen kelleler ile bu sayı uyum içerisindedir.[32]

Mora Valisi Ahmed Paşa'nın Sadaret'e bildirdiğine göre Ali Paşa, Preveze'yi 21 Ekim 1798'de kuşatmış ve ertesi günü almıştı. Şehir 300 Fransız askeri ve içlerinde Sulilerin de bulunduğu 600 gönüllü ile savunulmuştu. Ali Paşa'nın ise 4000 askeri vardı.[33] Aslında Ali Paşa Osmanlı usulünce bu kasabalara istiman teklif etmiş ama sadece Voniçe teklifi kabul ederek kapılarını açmıştı. Böylece Voniçe, Preveze ve Butrinto'nun aksine yıkım ve kırımdan kurtulmuş oldu. Devrin birçok Batılı görgü tanığı Ali Paşa Arnavutlarının bu iki şehirde giriştikleri yağma ve katliamları canlı şekilde tasvir etmektedirler.[34] Kasım başına gelindiğinde Ali Paşa ordusuyla Parga'yı kuşatmış bulunuyordu. Zira Ali Paşa ile aralarında öteden beri husumet olageldiği için Pargalılar şehri savunan Fransız garnizonunu teslim edip aman dilemeyi reddetmişlerdi. Ahali, Preveze ve Butrinto ahalilerinin başına gelenleri duyunca dehşete düşmüş ve Ali Paşa'ya güvenemediklerinden istiman önerisini geri çevirmişlerdi. Bu esnada Rus-Osmanlı filosu bölgeye gelince Pargalılar akıllıca bir çare düşünüp kurtuluşu kaleye Rus ve Osmanlı sancakları çekmekte bulmuşlardı. Böylece Ali Paşa'yı şehre saldırmaktan caydırabileceklerini ummaktaydılar.[35]

---

[30] C.HRC 2024 (1 Eylül 1798 sonları) Kapudane Abdülkadir Beğ'e ferman; C.HRC 1262 (1798 başları).

[31] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Amedi Kalemi Dosyaları [bundan sonra A.AMD] 41/31. (31Ek1798) Ali Paşa tahriratı.

[32] Zinkeisen, *a.g.e.*, c. VII, s. 60. Bu kaynakların tam künyeleri ve Suli meselesine dair olan kısımları ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

[33] HAT 164/6853 (11 Aralık 1798);, bkz. Pappas, *Greeks in Russian Military Service*, s. 113.

[34] Davenport, Preveze'de yağma ve katliamın iki gün aralıksız sürdüğünü iddia eder, Davenport, s. 130; ayrıca Hughes, *Travels in Greece and Albania*, s. 156-58; Beauchamp, *The Life of Ali Pacha of Jannina...*, (Londra, 1823), s. 95-100.

[35] McKnight, *Admiral Ushakov*, ss. 96-99; Zinkeisen, *a.g.e.*, c. VII, s. 60-61.

Hiç şüphe yok ki Ali Paşa'nın Preveze ve Butrinto ahalisine reva gördüğü muamele civarda menfi intiba uyandırmıştı. Bu yerlerden Yedi Adalar'a kaçanlar derhal hadiseleri yaymışlardı. Belirtilmelidir ki bu sığınmacıların bir kısmı aslen paralı asker idiler ve ortak filoya komuta eden Rus amiral Uşakoff tarafından Korfu kuşatmasında istihdam edildiler. Adalar'ın idaresi el değiştirdikçe bu serhat halkından devşirilmiş askerler de para-militer olarak Rus, Fransız ve İngiliz ordularında vazife alıp yeni savaş usullerini öğreneceklerdi. Yunan bağımsızlık mücadelesine bu insanların askerî katkısı cidden mühim olacaktır. Bu durum bir serhat bölgesinin tipik ve bir o kadar da karmaşık gerçeklerini adeta resmetmektedir.[36]

IV. Dalmaçya Kasabalarının Tahriri

Bu şehirlerin Osmanlı eline düşmesinden sonra Osmanlılar ivedilikle tahrir çıkartma işine giriştiler. Periyodik ve mufassal tahrir tutma usulü çoktan terk edilmiş olsa bile tahrir geleneği sonraki devirlerde de sürmüştü. Elbette, "Venedik Dalmaçyasına" dair çıkartılan tahrir defteri azamet devirlerinin tahrir defterleri gibi mufassal değildir; hatta teknik yönlerden bu defter belki de "takrir-gune bir tahrir" diye tabir edilmeli.[37] Zira buralara memuriyetle gönderilen Hacegan-ı Divan-ı Hümayun'dan Mehmed Şakir Efendi'nin ifadesine göre "tahrir-i arazi ve istimalet-i reaya vecibesine ri'ayet olunarak tahrir dahi bu kullarına emr u ihale buyurulduğuna bina'en her bir kıla'ın [sic.] arazi ve sükkan ve akarı tahkik ve re'ayasına istimalet verilerek tahrir" olunmuştu.[38] Efendi bu tahrirde kalelerin durumlarını tasvir etmiş, muhtemel cizyegüzar sayısını, halkın geçim kaynaklarını ve mevcut vergi kalemlerini elinden geldiğince saptamış idi. Efendi, anlaşılıyor ki kalelerin planlarını da çıkartmıştı. Muhtemelen kendisi Mühendishane'de tahsil görmüş bir zattı. Zaten bu planların Mühendishane'de saklanmasına karar verilmiştir.

Mehmed Şakir Efendi'nin bazı ifadeleri bu serhat bölgesinin merkezi kontrol açısından getirdiği türlü zorluklara ışık tutmaktadır. Örneğin, Ali Paşa Delvine mutasarrıfı ile bir çekişme içindeydi. Butrinto Delvine sancağı dahilinde ve Parga ise hemcivar olduğundan "Ali Paşa hazretlerinin maiyyetlerinde" bulunan Şakir Efendi'den "ba'zı hususu ketm ve ihfa olunmak mülahazadan ba'id olmamağla bu kal'aların hasılatını sabık Delvine mutasarrıfı Mustafa Paşadan su'al ve tahkiki" lazımdı. Voniçe ve Preveze ise Karlıeli sancağı dâhilinde bulunup "bu kal'aların hasılatının tashih ve tahkiki Karlı-ili voyvodası ve ol havaliden lazım" gelmekteydi. Bu kasabaların gerçek iktisadi olanaklarının bölgeyi bilen ayanlardan sual edilmesi yönündeki tavsiye bu devirde ayanlık kurumunun devlet için nasıl vazgeçilmez bir hal aldığının itirafı mahiyetindedir. Bunun yanı sıra Efendi kendi gözlemlerine dayanarak Preveze'ye yeni kale yapılması ve vergi kaynaklarını geliştirmenin

[36] Pappas, *Greeks in Russian Military Service*, s. 114-15.
[37] C.HRC 1037 (15 Mayıs 1800) tahrir defteri. Çevrimyazısı için ek kısmına müracaat ediniz.
[38] C.HRC 1037 (15 Mayıs 1800) tahrir defteri.

muhtemel yolları üzerine özgün yorumlar yapar ki gerçekten de Ali Paşa Sulilerle olan mücadelesinde bölgede yeni kaleler inşa ettirmiştir.[39]

Konumuz açısından Mehmed Şakir Efendi'nin en ilginç gözlemleri yerel ahali ile ilgili olanlardır. Yukarıda değindiğimiz üzere Ali Paşa'nın Dalmaçya fütuhatı devrin Batılı seyahatnamelerinde içerdiği şiddetin dozu hasebiyle oldukça revaç bulan bir konuydu. Günümüz Batı mahfillerinde kabul gören Ali Paşa'nın olumsuz imajı da aslen nihai olarak 1803 senesinde Ali Paşa'nın zaferiyle sonuçlanacak Suli meselesinden kaynaklanmaktadır.[40] Bu fütuhata dair yegane Osmanlı anlatısı Mehmed Şakir Efendi'nin gözlemleridir. Kaldı ki, birçok Batı menşeli kaynağın aksine bu tahrir olayların hemen akabinde yazılmıştır.[41] Hakikaten, Batı menşeli anlatılar dağlık Dalmaçya kıyılarında dağınık köylerde yaşayan Hıristiyan halklarını basit yaşantılı, kimseye müdanası olmayan, özgürlük aşığı kahramanlar olarak romantize etmektedirler. Bu halleriyle bu insanlar Batı kamuoyuna ya Antik Yunan'dan yadigar asil bir halk olarak veyahut da saygıyı hak eden "soylu vahşiler" olarak tanıtılmaktaydılar.

Birinci görüşe örnek olarak Hughes'u verebiliriz. Özgürlük aşkıyla güdülenmiş olan "Suli Cumhuriyetinin" halkı bu vasıflarıyla özgür Greklerin ruhunu taşımaktaydılar. Suli'nin onyedinci asırda kurulduğu iddia edilse de buranın Homer'in bahsettiği Selli olduğuna şüphe yoktu.[42] Bedenleri doğanın ürettiği en mükemmel forma sahipti: her daim maruz kaldıkları güneş ve rüzgarın etkisiyle derileri tunç rengini kesbetmişti. Davenport'a göre ise Suli ilkel bir cumhuriyet idi. "Özgürlükten nasibini en çok alanlar en sert efendilere dönüşürler" darb-ı meselince cesaret ve vatan aşkını en yüce değerler olarak benimseyen bu halk aynı zamanda savaş ve yağmayı en temel hayat gailesi edinmişti. Oğlan çocuklarına 10 yaşından itibaren silah kullanmak ve Türklerden nefret etmek öğretilirdi. Kadınları savaşlarda erkeklerine yardım ederler, gerektiğinde savaşırlar, savaştan kaçan kocalarını ise boşarlardı. Ali Paşa'ya karşı verilen 1803 tarihli son savaşta birçok kadın bebeklerini köle olmaktan kurtarmak için kucaklarında bebekleri dudaklarında türküleri ile sarp kayalıklardan aşağıya, kanyona atlamışlardı.[43] Hobhouse ise Ali Paşa'ya karşı kahramanca direnen Suli ahalisini Antik dönemin vatansever ve sebatkar Saragoza kenti sakinlerine benzetmektedir: "Hikayeleri

---

39 C.HRC 1037 (15 Mayıs 1800) tahrir defteri. Dipnotlarda değindiğimiz yabancı seyahatnamelerin Ali Paşa'ya dair olan kısımları bu kaleleri tasvir ederler.

40 Suli meselesi1790, 1800 ve 1803 tarihli üç büyük sefer sonucunda halledilebilmiştir, bkz. Plomer, *The Diamond of Jannina*.

41 C.HRC 1037 (15 Mayıs 1800) Mehmed Şakir Efendi tahriratı.

42 T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania…,* (Londra, 1830), c. II, s. 136-39.

43 Davenport, *The Life of Ali Pacha*, s. 90-94. Davenport'un ana kaynakları Hughes ve Holland'dır. Holland bu hikayelerin bir kısmını Ali Paşa'nın en yakınlarından olup Suli'nin muhafızlığını üstlenen Muhtar Ağa'dan dinlemiştir. Ağa'ya göre Suli halkı aslen Çam reayasından Müslüman olmayı reddeden Arnavutlardı. Sayıları 12,000 civarındaydı ve 10-12 kadar büyük karyeleri bulunmaktaydı, bkz. H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the years 1812 and 1813* (Londra, 1815), s. 448-52.

Saragozalıların asil mücadelelerini yazan kalemlerce yazılsa idi, aynı derecede hayranlık uyandırırdı".[44]

Türkiye'deki Osmanlı tarihçiliğinde Batı menşeli seyahatnamelere ilişkin metodolojik kaygıları aşan bir şüphecilik hakimdir. Bunun en önemli nedeni Batılı görgü tanıklarının kimi zaman serdettikleri olumsuz görüşlerdir. Bu tarz ifadeler derhal Oryantalist çarpıtmalar olarak mahkum edilmektedirler. Çarpıcıdır ki Mehmed Şakir Efendi'nin fütuhatın yol açtığı tahribatla ilgili gözlemleri Batı menşeli anlatılarla uyum içerisindedir. Farklılaştığı nokta ise yerel ahaliye bakış açısıdır. Batılı anlatılardaki kahramanlaştırmanın aksine Mehmed Şakir Efendi'nin anlatısında öcüleştirme öğeleri ağır basmaktadır. Tespitlerine göre Voniçe'de 332, Parga'da 411, Preveze'de ise 2193 hane vardır. Butrinto'nun "'usat karyelerinde" ise 70-80 hane vardır. Ayrıca civarındaki dalyanlarda ve tarlalarda elli altışar adam görevlidir. Ona göre Preveze ve Butrinto kılıç zoruyla fethedildiği için "ekser ahalisi katl ve 'idam ve bakıyyetü's-süyufu firar" etmiştir. Efendi, Butrinto ahalisine de pek muhabbet beslemez. Zira kasabanın dağ köyleri:

> 'usat ve heyayid karyeleri olub bunların ticaretleri kutta-ı tarik ve şekavete münhasır olmağla bu defa ceza-yı amellerini müşahede idüb bu muharebede ekseri helak ve bakiyyetü's-süyuf olan dahi firar ve gaybubet itmeğle hin-i muharebede karyeleri ihrak

olunmuştur. Efendiye göre istiman ile teslim olan Voniçe ve Parga'nın reayası halen yurtlarında sakindiler. "Cizyeye şayeste" olanların sayısı Voniçe'de 500, Parga'da ise 550 kişidir.[45]

Mehmed Şakir Efendi Dalmaçya ahalisine karşı güttüğü husumetinin sebeplerini tahririnde açıklamaktadır. 1716 tarihli Venedik sulhünden sonra Preveze Venedik'te, *Sul* tabir edilen 16 adet karye ise Osmanlı hudutları dahilinde kalmıştı. Lakin bunlar o vakitten beri "habbe-i vahide ve a'şar ve rüsumat ve cizye teklif virmeyüb da'ima 'isyan üzere" idiler ve "bu karyelerde on bin nefer tüfeng-endaz re'aya" vardı. Şekavetle geçinen bu adamlar için Venedik elindeki Preveze "mev'a-yı lusus", yani yolkesen eşkıyasının sığınacağı idi. Şimdi Preveze "kuvvet-i kahire-yi hazret-i tacdari ile feth u teshir" olunduğuna göre Sulilerin kaçacak bir yerleri kalmamıştı. Bunların "bundan böyle 'isyan ve şekavetde payidar olmayub ra'iyyeti edna güşmal ile kabul idecekleri" zahirdi. Bu iyimserlikle olsa gerek Mehmed Şakir Efendi bu karyelerin Preveze idaresine bırakılmasını tavsiye etmektedir. Efendi'nin iyimserliğinin boşa çıktığını ve Sulilerin 'biraz kulak bükme' ile hizaya girip raiyyeti kabul etmediklerini tarihten biliyoruz. Gelgelelim, Mehmed Şakir Efendi bu tahririyle Ali Paşa'nın birkaç yıl içinde zafere ulaştıracağı Sulilere boyun eğdirme siyasetinin ahlaki temellerini atmış gibidir. Modern tabiriyle Suliler artık bir iç güvenlik meselesi haline getirilmişlerdir. Venedik

[44] J. C. Hobhouse, *A Journey Through Albania and other Provinces…*, c. I, s. 153. Öte yandan, Hobhouse'a göre Arnavutlar içinde en berbat karaktere sahip olanlar Pargalılardı. Hristiyan devletleriyle olan ilişkileri onlara sadece medeniyetin kusurlu yönlerini öğretmişti, bkz. s. 148-9.

[45] C.HRC 1037.

korumasının ortadan kalkmasıyla bu 'yolkesen eşkıyasına' Ali Paşa'nın marifetiyle hadlerini bildirmenin vakti gelmiş oluyordu. Bir başka deyişle, Dersaadet ile Ali Paşa'nın bu serhat halkına bakış açısı arasında tam bir uyum gözlenmektedir.[46]

V. Sonuç

Osmanlıların İyon Adaları'nda çıkan isyan hakkındaki görüşleri bir yanıyla İhtilal prensipleri konusundaki hassasiyetlerinin gereğidir. İhtilal savaşları Adriyatik bölgesinin başına buyruk serhat halkları için yolun sonuna gelindiğini simgelemekteydi. Değişen güç dengelerinde serhat halkları tenis topu misali bir o devlete bir bu devlete gidip gelmekte, bu süreçte kimlikleri mütemadiyen yeniden tanımlanmaktaydı. Büyük devletler Venedik sonrası Adriyatik'inde eski Venedik tebaasını paylaşım savaşına girişmişlerdi. Yedi Adalar on sene gibi kısa bir zaman zarfında sırasıyla Venedik, Fransa, Osmanlı-Rus, Fransa ve İngiltere idaresine tabi kılınırken, Venedik Dalmaçyası da sırasıyla Venedik, Fransa, Osmanlı -ve Parga örneğinde sonradan İngiltere ve tekrar Osmanlı- egemenliğine girecekti. Dikbaşlı Sulilerin Osmanlı bünyesine kolaylıkla intibak edeceklerine dair iyimser görüşler yanlış çıktığı gibi hem Yedi Adalar halkı hem de 1803'ten sonra Ali Paşa'nın yerinden yurdundan ettiği Suli halkı Yunan İsyanı esnasında İhtilal sonrası paylaşım savaşlarında kazandıkları yeni siyasi kavram dağarcıkları ve askerî becerileri sayesinde Mora'daki ihtilal ateşinin taşıyıcılığını yapacaklardır.[47]

EK: Cevdet Hariciye 1037 (20R1214)

Ferman-ı Ali: *Dīvān-ı Hümāyūn'a virile*

Berāy-ı ḫuṣuṣāt-ı ḥāṣılāt ve keyfiyyet-i aḥvāl-ı ḳılāʿ-ı merḳūmīn ki pīş-ezīn der-muḳāseme-i Venediklü be- eyādi-i Françelü giriftār-būd ve hala feth ve tesḫīr ve be-memālik-i İslāmiye zamm ve ilḥāk şūde ve be-maʾarifet-i Mehmed Şākir Efendi ʿan-Hvācegān-ı Dīvān-ı Hümāyūn muḥarrir-i ḳılāʿ-ı mezkūrīn keyfiyet-i ḥāṣılāt ve ḥuṣusāt-ı sāʾire-eş taḥrīr ve be-maḥal-eş ḳayd-şude fermude der-sene 1214. Ber-mūceb-i taḳrīr-i muḥarrir-i mūma-ileyh ve fermān-ı ʿāli fi 11 R sene 1214 ve bā-fermān-ı şerif

Bundan aḳdem Françelu ḫınzīrlarınıñ bağteten Mıṣr-ı Ḳāhire'ye hücūm ve istilālarıyla ḫıyānetleri ẓāhīr olmaḳ mülābesesiyle muḳaddemā Venediklü muḳāsemesinde yed-i taʿaddi-i ḫıyānetlerine giriftār olan Yanya sancağı dāḫilinde Pervaz [Preveze] ḳalʿası ve Ḳarlıeli sancağı dāḫilinde Vonice ve Delvine sancağı dāḫilinde Parġa ve Putrin [Butrinto] ḳalʿaları işbu ḳılāʿ-ı erbaʿanın yed-i taʿaddi-i menḫūselerinden nezʿ ve istiḫlāṣı ile memālik-i pādişāhīye ilhāk ve istiḥṣāli esbābınıñ istiḥṣāline irāde-i kerāmet ifāde-i şāhāne taʿalluḳ itmekle bi'l-ittiḥāb bu ḳūlları maḥfīce meʾmūr olub es̱nā-yı merḳūmede

[46] C.HRC 1037.

[47] Bu konuda geniş malumat için bkz. Pappas, *Greeks in Russian Military Service Service*.

Tepedelenli ʿAli Paşa ḥażretleri Vidin cānībinde bulunmağla çākerleri ʿıcaleten Der-Saʿādetten ḥareket-birle müşār-ün-ileyhiñ ʿavdetlerinde müşādife ve evvelā Pervāz ḳalʿasınıñ fetḥ u tesḫīri istiṣvāb ve esbāb-ı istiḥṣāli eṭrāfıyla müẕākere olunduḳda Paşa-yı müşār-ün-ileyh ḥażretleri kendi ʿaskeri ve Çam ʿaskeriyle Pervaz ḳalʿası üzerine hücūm ve Avlonya Mutaṣarrıfı İbrāhim Paşa ve sābıḳ Delvine Mutaṣarrıfı Muṣṭafā Paşa ve Delvine ʿaskeri daḫī ʿumūmen Delvine'ye ḳarīb olan Putrin ḳalʿası üzerine hücūm olunaraḳ evvel emrde żabṭ u tesḫīrleri ḥuṣūṣuna ḳarār virilüb ber-minvāl-i muḥarrer Paşa-yı müşār-ün-ileyh ḥażretleri Pervaz ḳalʿası üzerine hücūm ve beri ṭarafdan daḫī Putrin üzerine hücūm ve iftiḥām [sic.] olunduḳda ʿavn-i ʿinayet-i cenāb-ı bārī ve kemal-i ḳuvvet-i ḳāhire-yi ḥażret-i tācdāri ile bu ḳalʿalarıñ fetḥ ve tesḫīrleri müyesser olduḳda Parġa ve Vonice ḳalʿaları daḫī bu vechle ḳuvvet-i ḳāhire-yi ḥażret-i cihāndārīyi müşāhede ve tāb-āver-i taḥammül idemeyeceklerini ḫarben ve yaḳīnen derk itmeğle istimān ile teslīm olundukları

İşbu ḳılāʿ-ı erbaʿa kemāl-i yümn-i teveccüh-i ḥażret-i pādişāh-ı cihān-muṭāʿ ile ḥarben ve istimānen fetḥ ve tesḫīrleri müyesser olduḳdan ṣoñra taḥrīr-i ārāżī ve istimālet-i reʿāyā vecībesine ri'āyet olunaraḳ taḥrīri daḫī bu ḳūllarına emr u iḥāle buyurulduğuna bināʾen her bir ḳılāʿıñ ārāżī ve sükkān ve ʿaḳārı taḥḳīḳ ve reʿāyāsına istimālet virilerek taḥrīr olunduğu

Pervaz ḳālʿasınıñ Venediklü zamānında ber-manṭūḳ-ı ʿahd-nāme-i hümāyūn ḳālʿa esāsından bir sāʿat evvel ārāżīsi olub ekṯeri ārāżī zeytūn iştıcārı ġarsolunmuş olmağla küllī ticāretleri zeytūn maḥṣūlüne münḥaṣır olub zirāʿata ṣālih ārāżī-i ḥāliyesi onbeş çifte müteḥammil olduğu ve bu ḳālʿanıñ Venediklü zamānında āʿşār-ı ḥubūbāt ve zeytūn ve ṣayd-ı māhī otuzbirbiñbeşyüz ġuruşa iltizām olunduğu

Ḳālʿa-yı mezbūre mine'l-ḳadīm Narda ḳażāsī nevāḥīsinden olub Venediklü istilāsında yalñız bir sa'at ārāżī ile taṣarruflarında ḳalub Sol taʿbīr olunur onaltı ḳıṭʿa ḳurrāları Devlet-i ʿAliye-i ebed-medīd (?) taṣarrufunda ibḳā ve bu ḳaryeler cibāl-i ṣa'b ve sengistānda vāḳiʿ olduğundan sulḥda ḳalʿa-ı merḳūma Venediklü taṣarrufuna geçmek mülābesesiyle meʾvā-yı luṣūṣu olub ḥīn-i ḥācetde īʿtinā ve taḥaṣṣunlarına mebni żābiṭlerine ʿadem-i iṭāʿat iderek ol tārīḫden ile-haẕā'l-ān ḥabbe-i vāḥide āʿşār ve rüsūmāt ve cizye teklīf virmeyüb dāʾimā ʿisyān üzere olduḳları ve bu ḳaryelerde onbiñ nefer tüfeng-endāẕ reʿāyā olduğu ve maḥal-i iʿtinā ve taḥaṣṣunları olan Pervaz ḳālʿası ve ḳılāʿ-ı sāʾire be-ʿināyet-i Allah u te'ālā ḳuvvet-i ḳāhire-yi ḥażret-i tācdārī ile fetḥ u tesḫīr olunmuş olmağla fīmā-baʿd taḥaṣṣun idecek maḥalleri ḳalmayub bundan böyle ʿisyān ve şekāvetde pāyidār olmayub raʿiyyeti ednā güşmāl ile ḳabūl idecekleri ve bu ḳaryelerden daḫi külliyetlü cizye ve āʿşār-ı şerʿiye ve sāʾir rüsūmat ḥāṣıl olacağı ve kemāfi's-sābıḳ bu ḳaryeler Pervaz ḳalʿasına ilhāḳen żabṭ u taṣarrufu

Ḳalʿa-yı merḳūme Yanya sancağı dāḫilinde ve Narde [Arta] Ḳoyu boġazında ve Potre (Bunda/Yonda ?) Burnu taʿbīr olunur maḥalin ḳarşusunda ṣāḥil-i baḥrde

tepe üzerinde vāḳiʿ murabbāʿ el-şekl bir ḳalʿa olub her köşesinde birer ṭābya ve ḫāric-i ṭābyada ḫendeḳ ḥafrolunmuş maẓbūṭca ḳalʿa olub derūn-ı ḳalʿada bir bāb żābiṭ ḳonaġı ve bir bāb cebeḫāne ve bir keniseden māʿdā binā olmayub cümle ahālīsi ḳalʿanıñ yemīn ve yesārında bir leb-i deryāda vāḳiʿ varoşda mütemekkin olduḳları ve ḳalʿa ṣāḥilinden sālifü'ẕ-ẕikr Potre (?) Burnu ancaḳ bir mīl olub ḳalʿa ṭarafına bir ḳıstel ve ḳarşu Potre (?) Burnuna bir ḳıstel binā olunduḳda Narde Ḳoyu ve Vonice ḳalʿası bi'l-cümle emniyet kesb idüb ḳıstellerden ḳayıḳ geçmek mümkin olmadıġından māʿdā işbu boġaz ġayet sıġ olmaġla ḳalyon daḫī geçmeyüb bu vech üzere ṭarafeyne birer ḳıstel bināsına irāde-yi kerāmet-i ifāde-i mülūkane taʿalluḳ idüb istiḥkām virilir ise Narde Ḳoyunu emniyet kesb idüb Vonice ḳalʿasına ve Narde ḳalʿasına iḥtiyāc ḳalmayub ol ḥavālī ve sevāḥil keyd-i āʿdādan emīn olacaġı

Vonice ḳalʿası Narde Ḳoyu dāḫilinde ve Ḳarlı-ili sancaġında ve sāḥil-i baḥrde tepe üzerinde vāḳiʿ olub ḳalʿa derūnunda bir bāb cebeḫāne [sic.] ve iki keniseden māʿdā binā olmayub Françelü melāʿīni istilāsından sonra iki ṭūc ṭob ve bir ḫumbara für[u]ḫt olub bu defʿa fetḥ u tesḫīri müyesser oldukda ḳalʿada mevcūd olan ol altı ḳıṭʿa timūr ṭob elli-iki varul bārūt-ı siyāh ve bir miḳdār gülleden māʿdā alāt-ı ḥarbiyyeden bulunmadıġı ve ahālī-i vilāyet ḳalʿanīñ yemīn u yesārında vāḳiʿ varoşda mütemekkin olub bu ḳalʿanıñ daḫi Venediklü zamānında ber-manṭūḳ-ı ʿahd-nāme-i hümāyūn ḳalʿa esāsından yalñız bir sāʿat ārāżī ta'yīn ve taḥdīd buyurulmuş olmaġla ahālīsiniñ ticāretleri zirāʿata münḥaṣır olub bu ḳalʿada zeytūn iştiçārı cüzʾidir ve Venediklü zamānında āʿşār-ı ḥubūbāt sekiz-biñ ġuruşa ve ṣayd-ı māhi ve rüsūmāt-ı sāʾiresiçün iki-biñ ġuruşa cemʿān onbiñbeşyüz ġuruşa iltizām olunduġu

Parġa ḳalʿası Delvine sancaġında ve sāḥil-i baḥrde bir ṣaʿb sengistānda tepe üzerinde vāḳiʿ olub ārāżīsi ḳılāʿ-yı sāʾire misillü ber-manṭūḳ-ı ʿahd-nāme-i hümāyūn bir sāʿat olub ekser maḥali sengistān olmaġla zirāʿata ṣāliḥ ārāżīsi cüzʾiyāt maḳūlesinden olub reʿāyāsınıñ ticāretleri zeytūn iştiçārı ve limon portaḳal maḥsūlü ve ḳayıḳ ve balıḳcılıḳ olduġu ve Putrin ḳalʿası daḫi Delvine sancaġı dāḫilinde ve sāḥil-i baḥrde yarım sāʿat mesāfe bir nehr-i cārī kenārında vāḳiʿ olub ḳılāʿ-yı sāʾire misillü ber-manṭūḳ-ı ʿahd-nāme-i hümāyūn Venediklü misillü zamānında bir sāʿat ārāżīsi taʿyīn ve taḥdīd buyurulmuş olmaġla bu ḳalʿanıñ küllī maḥṣūlü Divar [Vivari] taʿbīr olunur nehr-i cārī üzerinde ḳurulmuş dalyana münḥaṣır olub sāḥil ṭarafından Ḳorfa ḳalʿasına altı mīl Akşemil [Ksamili] taʿbīr olunur cibāl-i sengistānda ḳarībü'l-ʿahdde cemʿ olmuş Putrin nām ʿuṣāt ve ḥayādīd ḳaryeleri olub bunlarıñ ticāretleri ḳuṭṭʿā-ı ṭarīḳ ve şeḳāvete münḥaṣır olmaġla bu defʿa cezā-yı ʿamellerini müşāhede idüb bu muḥārebede ekseri helāk ve baḳiyyetü's-süyūf olan daḫī firār ve ġaybūbet itmeġle ḥīn-i muḥārebede ḳaryeleri iḥrāk olunduġunu ve Putrin ḳalʿası ile Parġa ḳalʿası Venediklü zamānında yigirmibeş-biñ ġuruşa iltizām olunduġu

Putrin ḳalʿasıyla Parġa ḳalʿası Delvine sancağı dāḫilinde olub bu ḳūlları ḥāṣılātını her ne ḳadar taḥarri ve tedḳīḳ itmiş isem daḫi ḫilāf-ı iḫtiyār ile ḥatā ve ʿAli Paşa ḥażretleriniñ maʿiyyetlerinde bulunmamız ḥasebiyle bu ḳūllarından baʿżı ḥuṣūṣu ketm ve iḫfā olunmaḳ mülāḥaẓadan baʿid olmamağla bu ḳalʿalarıñ ḥāṣılātını sābıḳ Delvine mutaṣarrıfı Muṣṭafā Paşadan suʿāl ve taḥḳīḳi ve Vonice ḳalʿası daḫī Ḳarlı-ili sancağı dāḫilinde olub Pervāz ḳalʿası daḫi civār olmağla bu ḳalʿalarıñ ḥāṣılātınıñ taṣḥīḥ ve taḥḳīḳi Ḳarlı-ili voyvodası ve ol-ḥavālīden lazım idüği

Ḳorfa ḳalʿası ḳarşusında Delvine sancağı mużāfātından Çam sāḥilinde Ṣābede (?) taʿbīr olunur maḥalde ʿan-ʿaṣl gümrük ve ṭuzla ve ṭuzlaya merbūt ḳaryeler olub sālifü'z-zikr ḳalʿalar Venediklü taṣarrufuna geçmek mülābesesiyle me'vā-yı eşḳıyā ve hayādīd olub eṭrāf ḳurrālardan daḫi anlara tabiʿiyyet ile eşḳıyā ẓuhūr iderek ol-ḥavāliden emniyet gidüb gümrük ve ṭuzla muʿaṭṭel olmuş iken el-ān beş altı biñ ġuruş ḥāṣılātını civār olan Arnabud ḳaryeleriniñ söz ṣāḥibleri ekl itdiği ve bu ṭuzla ve gümrükden erbāb-ı vuḳūfuñ iḫbārına göre yigirmibeşbiñ ġuruşdan ziyāde ḥaṣılāt olacağı

Delvine ḳaṣabasına dört sāʿat Aya Ṣarandi [Sarendë] nām iskeleden Ḳorfa'ya ḥaṭab ḳaṭʿ ve naḳli ve sā'ir ecnās zeḫā'ir beyʿu şırāsı ile külliyetlü rüsūmāt ḥāṣıl olub bu iskeleden ve sālifü'z-zikr Ṣābede (?) iskelesinden Ḳorfa ve civār aṭalar içün Eflaḳ ve Boğdan ṭarafından celeb ṭā'ifesi ṣığır getürdüb naḳl itmeğle her bir re'sinden yedi-sekiz ġuruş resm-i naḳl alındığı ve bu māddeden erbāb-ı vuḳūf iḫbārına ve taḥḳīḳ-kerde-i çākerāneme göre senevi yigirmibiñ ġuruşdan ziyāde ḥāṣılāt olduğu ve bu māddeniñ taḥḳīḳi Ḳorfa muḥāfaẓasına me'mūr ḳūllarından Ḳorfa'da ne miḳdār ṣığır zebḥ olunur ve civār aṭalara ne miḳdār ṣığır naḳlolunur ve beher re'sinden ḳaç ġuruş resm alındığı suʿāli lāzım idüği

Zikrleri mürūr iden ḳılāʿ-ı erba'adan Vonice ḳalʿasında bā-defter-i müfredāt üçyüzotuziki ḫāne [sic.] ve Parġa ḳalʿasında dörtyüzonbir ḫāne [sic.] ve Pervāz ḳalʿasında ikibiñyüzdoksanüç ḫāne [sic.] ve Potrin nām palanḳada Divar ta'bīr olunur dalyan muḥāfazasiçün ve dalyan civārında olan ārāżī zirāʿati içün ellialtışar reʿāyā ve Putrin nām ʿuṣāt ḳaryelerinde yetmiş-seksen ḫāne [sic.] olub Pervāz ile Putrin ḳalʿaları ḥarben żabṭ ve tesḫīr olunmuş olmağla ekṡer ahālīsi ḳatl ve īʿdām ve baḳıyyetü's-süyūfu firār idüb el-ān reʿāyāsı sākin olan Vonice ḳalʿasında beşyüz nefer cizyeye şāyeste reʿāyā ve Parġa ḳalʿasında beşyüzelli nefer reʿāyā olduğu ve ḥarben żabṭ ve tesḫīr olunan ḳalʿalara bundan böyle reʿāyā iskān olunduḳca taḥrīri iḳtiżā itdiği ve işbu ḳılāʿ-ı erba'anıñ ārāżī ve keyfiyeti hey'etiyle ʿind-i çākerlerinde mażbūṭ ve defaʿātıyla müşāhede ve meczūmu olmağın ḳalʿalarınıñ hey'et-i ve ārāżī ve sükkānınıñ kemiyyeti üzere resmleri çizilüb çend-rūz ẓarfında taḳdīm olunmaḳ üzere idüği

Vech-i meşrūḥ üẓere ḳılāʿ-ı merḳūme muḥarriri Hvācegān-ı Dīvān-ı Hümāyūn Şākir Efendi'niñ bend bend taḳdīm eylediği taḳrīri balāsına ṣādır olan fermān-ı ʿālī mūcibince Baş Muḥāsebe'ye ḳayd olunub resmler Mühendis-ḫāne'de ḥıfẓ olunmaḳ üẓere başḳa ve Dīvān-ı

Hümāyūn ṭarafına başḳa ʿilm-u-ḫaberleri virilmek fermān buyurulmağın mūcibince ḳayd olunub resmleriñ hıfẓiçün Mühendis-ḫāne-i Hümāyūn hvācesi efendi ṭarafına ʿilm-u-ḫaberi virilmekle Dīvān-ı Hümāyūn ḳalemine daḫi işbu ʿilm-u-ḫaberi virildi.

Fi 20 R sene 1214

Kaynakça

Acton, Harold, *The Bourbons of Naples (1734-1825)*, Londra, 1956.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt, tab-ı cedid, İstanbul, 1309.

Aksan, Virginia H. "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History* 3.2 (1999): 103-34. [Aksan (ed.), *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts* (İstanbul, The Isis Press, 2004), s. 81-110].

Anscombe, F. ,"Continuities in Ottoman centre-periphery relations, 1787-1913" A. C. S. Peacock (ed.), *The Frontiers of the Ottoman World (Proceedings of the British Academy)* (Oxford, 2009), s. 235-53.

Beauchamp, Alph. De, *The Life of Ali Pacha of Jannina...*, Londra, 1823.

Broers, Michael, *Napoleonic Imperialism and the Savoyard Monarchy 1773-1821. State Building in Piedmont*, Lewiston, 1997.

Davenport, Richard, *The Life of Ali Pacha, of Janina, Vizier of Epirus, Surnamed Aslan, or the Lion*, Londra, 1822.

Fleming, K., *The Muslim Bonaparte. Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*, Princeton, 1999.

Gell, W., *Narrative of a Journey in the Morea*, Londra, 1823.

Hobhouse, J. C., *A Journey Through Albania and other Provinces…*, 2 cilt, Philadelphia, 1817.

Holland, H., *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the years 1812 and 1813*, Londra, 1815.

Horne, Alistair, *The Age of Napoleon*, New York, Modern Library, 2004.

Hughes, T. S., *Travels in Greece and Albania…,* 2 cilt, Londra, 1830.

Jervis, H. & White Jervis, *History of the Island of Corfu, and of the Republic on the Ionian Republic*, Londra, 1852.

Karal, Enver Ziya, "Yunan Adalarının Fransızlar tarafından işgali ve Osmanlı-Rus münasebatı 1797-1798", *Tarih Semineri Dergisi*, I/2 (1937), s. 100-27.

McKnight, J. N., *Admiral Ushakov and the Ionian Republic. The Genesis of Russia's First Balkan Satellite*, University of Wisconsin, doktora tezi, 1965.

Öztunç, H. Baha, *Yedi Ada Cumhuriyeti*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi yüksek lisans tezi, 2007.

Pappas, N. C., *Greeks in Russian Military Service Service in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, Selanik, 1991.

Plomer, William, *The Diamond of Jannina: Ali Pasha, 1741-1822*, Londra, 1936 [1970].

Rodger, A. B., *The War of the Second Coalition, 1798 to 1801*, Oxford University Press,1964.

Saul, N., *Russia and the Mediterranean 1797-1807*, The University of Chicago Press, 1970.

Şakul, Kahraman "Osmanlılar Fransız İhtilali'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", Seyfi Kenan (ed.), *"Nizâm-ı Kadîm"den "Nizâm-ı Cedîd"e III. Selim ve Dönemi (From "Ancient Regime" to "New Order": Reconsidering Selim III and His Era)*, ISAM, 2010, s. 255-313.

----- "Ottoman Attempts to Control the Adriatic Frontier in the Napoleonic Wars", Andrew Peacock (ed.), *The Frontiers of the Ottoman World* (Proceedings of the British Academy), Oxford University Press, 2009, s. 253-71.

Yeşil, Fatih, "Looking at the French Revolution through Ottoman Eyes: Ebubekir Ratib Efendi's observations", *Bulletin of SOAS,* 70, 2 (2007), s. 283-306

Uzunçarşılıoğlu, H., "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cümhuriyeti", *Belleten* I/34 (1937), s. 627-47.

Zens, R. W., *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815*, University of Wisconsin, doktora tezi, 2004.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. VII, trc. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe, 2011.

Öz: Makale Osmanlıların nazarında haydutluk kavramının Fransız İhtilali akabinde geçirdiği değişimi incelemektedir. 1797 senesinde Campo Formio Antlaşması ile Venedik son bulmuş, Yedi Adalar ve Dalmaçya'daki Voniçe, Preveze, Parga ve Butrinto kasabaları Fransız idaresine bırakılmıştır. Bu gelişme üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği Adriyatik serhaddine ilişkin güvenlik politikaları, Fransız İhtilali fikirlerinin Balkanlar'a sıçramasını önlemeye çalışmak, Fransızları Yedi Adalar ve Dalmaçya'dan çıkarmak ve Ruslarla birlikte Yedi Adalar'da Cezayir-i Seba'a-i Müçtemi'a Cumhuru'nu kurmak suretiyle "Kadim Nizam"ı tesis etmektir. Bu süreçte Yedi Adalı isyancılara jakoben denilmesi Osmanlı siyasi jargonunun değişmekte olduğunu gösterir. Batılı kaynaklar Tepedelenli Ali Paşa'nın Suliler gibi Dalmaçya halklarına karşı yürüttüğü mücadelenin oldukça kanlı olduğu konusunda ittifak halindedirler. Makalemizde ilk defa olarak değinilen Mehmed Şakir Efendi'nin tahriri Batılı gözlemleri doğrulamakla birlikte bu durumu serhat güvenliği açısından onaylar, zira Suliler onun nazarında sadece haydutturlar.

Anahtar sözcükler: Tepedelenli Ali Paşa, Suliler, Adriyatik, haydutluk, Jakoben, Napolyon, Fransız İhtilali, Yedi Adalar, Dalmaçya, Mehmed Şakir Efendi, seyahatnameler, Campo Formio Antlaşması, Venedik

Jakobins of the Adriatic:
Mehmed Şakir Efendi's "memorandum-wise" cadastral survey

Abstract: This essay analyses the transformation of the notions of banditry in the eyes of the Ottomans in the aftermath of the French Revolution. As a result of the Treaty of Campo Formio (1797) Venice demised and the Ionian Islands were ceded to France along with the "Venetian Dalmatia" (Vonitsa, Prevesa, Parga, Butrint). Among the security policies the Ottomans pursued in the Adriatic frontier we could mention the measures taken against the spread of Revolutionary ideas to the Balkans, ending the French military presence in the Ionian Islands and Dalmatia, promulgating together with Russia the Republic of the Ionian Islands. All these policies aimed restoring the "Ancien Regime". One indication of the changing notions of the Ottoman political language is the labeling of all Ionian dissenters as Jacobins. Western sources all attest to the bloody nature of Ali Pasha of Janina's wars on the Suliotes and other Dalmatian peoples. Land survey undertaken by Mehmed Şakir Efendi -which is mentioned here for the first time- is in agreement with the Western observations. However, it also approves such harsh measures with a view to maintain frontier security. He viewed the Suliotes as bandits after all.

Keywords: Ali Pasha of Janina, the Suliotes, the Adriatic, banditry, the Jakobins, Napoleon, the French Revolution, the Ionian Islands, Dalmatia, Mehmed Şakir Efendi, travelogues, the Treaty of Campo Formio, Venice

Akbaba
Yıl: 46 Cilt: 15 Sayı: 42 * Kurucusu: Yusuf Ziya ORTAÇ * 9 Ekim 1968

Hamido tekrar dağa çıktı!

İKİ Hamido'muz var bizim... Biri gerçek Hamido, ikincisi taklit Hamido... Birincisi Doğu'nun dağlarında, ikincisi Ankara'da parlâmentodadır.

Biz bugün ikincisini bir yana bırakıp birincisini ele alacağız.

Gerçek Hamido'yu hepiniz tanıyorsunuz, Türkiye'de onu tanımayan kalmamıştır. İri burnu, derin gözleri, gür bıyıkları, zayıf vücuduyla fotoğrafçılara poz poz resim çektirmiş, bu resimler yüksek tirajlı gazetelerde boy boy yayınlanmıştır. Elde tüfek, belde tabanca, göğüste dürbün, başta jandarma serpuşu ve ayakta külot pantalonla dağlar hâkimi Hamido kaç yıldan beri milletin ünlü âşinaları arasına girmişti.

Son yıllarda Doğu'nun dağları Hamido gibi nice eşkıya ile dolmuştu: Özbay çetesi... Tilki Selim çetesi... Ömer Bezek çetesi... Hamido bunlar arasında bir tane idi: Yakalanmaz, vurulmaz, tutulmaz, görülmez, ele avuca sığmaz... İçişleri Bakanı Sükan arada sırada gazetecilere:

— Doğu'da kuş uçurmuyoruz, âsâyiş berkemaldir, vatandaş rahat uyusun, rahat uyansın, rahat dolaşsın... diye demeçler patlatırdı, ama hemen ertesi günü sansasyonel havadis vermekte şampiyon gazetelerin birinci sayfalarında koskocaman birer tekzip yayınlanırdı. Bu tekziplerin haber biçiminde olduğunu da tahmin etmek güç değildir:

— Doğu'da gene bir otobüs soyuldu...

— Şakîler dün arka arkaya beş otobüs soydular...

— Elli sekiz vatandaş don gömlekle yol ortasında bırakıldı...

İş inada binmişti sanki... Sükan, «Doğu'da kuş uçurmuyoruz» dedikçe soygunlar artıyordu. Eşkıyanın tutulmasına imkân yoktu. Çeteler, hem halkı soyuyorlar, hem de kendi aralarında vuruşuyorlardı.

Bu hal devam edemezdi böyle... Devlet otoritesiyle alay olmazdı. Tecrübeli kişiler bir çıkar yol düşündüler: Hamido ile konuşup anlaşacaklar, tâviz verecekler, ünlü şakîyi dağdan indireceklerdi. Araya bildikler, akrabalar kondu, Hamido'ya lâf ulaştırıldı. Resmî makam sahipleri kulağını büktüler Hamido'nun:

— Bak Hamido, dediler, bu iş böyle yürümez, su testisi su yolunda kırılır. Dağlarda yaşanmaz, eninde sonunda nasibin kurşundur. Gel vazgeç şu işten... Seni affedelim, bazı suçlarına göz yumalım, sana iş vereiim, dürüst bir vatandaş gibi şehirde yaşa...

Hamido:

— Ben keyfimden dağa çıkmadım, dedi, ben köylümü ve köyümü korumak için ölümü göze alıyorum, yaşamak için soyuyorum, düze inersem beni öldürürler. Söz verin köyümü koruyacağınıza, köylümün güvenliğini sağlayacağınıza.. teslim olayım.

Söz kesildi.

Ve Haimdo düze indi.

Teslim oldu.

Silâhını verdi.

Hamido'ya bir iş sağladılar...

Yıllanmış şakî uslanmıştı.

Ne var ki Hamido düze inip de silâhını bırakınca her şey tersine döndü. Hamido'nun köylüsünü koruyamıyordu yetkili kişiler... Köylüler korkudan titreşiyorlardı:

— Allahından bul Hamido! Bizi yaktın, elin eşkıyasının elinde bıraktın, Özbay çetesi her gün çevremizde dolanıyor, bize göz açtırmıyor, sen ne biçim Hamido'sun ki köylünü bırakıp, teslim olur şehirde iş tutarsın... diyorlardı.

Hamido'nun kendisi de korku içindeydi.

Uçan kuşun kanadından nem alıyor, her köşe başında bir kurşun yiyecekmiş gibi ürküntüyle yaşıyordu.

Ve Doğu'nun insafsız kanunu hükmünü yürüttü.

Sürmezdi bu hayat... Kanunsuzluğun hüküm sürdüğü yerde kanunlara riayet edenlerin esamisi okunmazdı. Yetkili kişiler Hamido'nun ve köylüsünün güvenliğini koruyamıyorlardı.

Can pazarıydı bu...

İçişleri Bakanı Faruk Sükan istediği kadar:

— Doğu'da kuş uçurmuyoruz, her şey yolunda... diye konuşsundu.

Hamido, Doğu'da geçerli olan şeyin ne olduğunu biliyordu.

Bir gün çalıştığı yeri terketti.

Tabancasını beline taktı.

Dürbününü boynuna astı...

Silâhını omuzuna vurdu...

Adamlarına haber saldı...

Ve:

— Ferman padişahın, dağlar bizimdir... diye tepelere doğru yöneldi.

Ertesi gün gazeteler:

— Hamido gene dağa çıktı... diye yazdılar.

Evet, Hamido gene dağa çıktı.

Ve köylüleri bayram ediyorlar.

Şimdi soralım kendi kendimize: Bu işte suçlu kim?

Hamido bu sorunun da cevabını veriyor. Ünlü şakî:

— Dağ, şehirden daha emin; dağda hiçbir şeyden korkmazdım, şehirde her şeyden ödüm kopuyor... demiş.

Bir memlekette, dağ şehirden daha emin olup da; köylünün güvenliği eşkıyaya kalırsa artık söyliyecek söz kalır mı?

AKBABA

— Tek dersten kalanlar imtihana girdiler. —

Vatandaş — Yine kötü gittiyse ne yapalım yâni.. Siz de bunlar gibi çalışıp, ikmâle kalmasaydınız!

Akbaba – 9 Ekim 1968

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan Topraklarında Eşkıyalık ve Ayaklanmalar 1853 - 1908*

John S. KOLIOPOULOS**

Bu makalenin konusu olan coğrafyada eşkıyalığın temeli, kayıtlı tarihin başlangıcına kadar uzanır. Thucydides, Yunanistan'da etrafı duvarlarla çevrili, korunaklı şehirlerin ortaya çıkışından önce "insanların birbirlerini yağmaladıklarından" ve bu sebeple günlük hayatlarında "tıpkı barbarlar gibi sürekli silahlı dolaştıklarından" bahseder.[1] Burada ele alınan bölge, 1830'da Yunanistan'ın kuzey sınırının kuzeyine, batıda Epirus ile doğuda Makedonya arasında kalan, dilsel ve kültürel sınırın güneyine kadar uzanan geniş bir hat şeklindeki bölgedir. İki yanı ovalarla kuşatılmış dağ silsilelerinin hâkim olduğu bölge, küçükbaş hayvancılık için uygun koşullara sahiptir.

Bölgede konar-göçer hayvancılıkla uğraşan halk, büyük koyun ve keçi sürüleriyle Nisan sonuna doğru ovadaki otlaklarını terk edip yaylaya çıkar ve Ekim ayında tekrar ovaya dönerdi. Bölgedeki düz ovalardan ve vadilerden kolaylıkla ulaşabildikleri Pindus Sıradağı esas yerleşim alanlarıydı. Dağlık alanların, eteklerindeki düzlüklerle birleşmesi bu bölgeyi ovaların yaz sıcağından ve yaylaların karlı kışlarından kaçarak hem ovadaki hem yayladaki otlaklardan

---

* Makalenin orijinali şurada yayınlanmıştır: *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*. Dimitri Gondicas ve Charles Issawi (Ed.). Princeton: Darwin Press, 1999:143-160. Yazarına Türkçeye çevrilmesine izin verdiği için teşekkür ederiz. Çeviri: Seda Erkoç ve Neslihan Demirkol.

** Modern Yunan Tarihi Bölümü, Selanik Aristoteles Üniversitesi.

[1] Thucydides, *Historiae*, s. i, 5-6.

mümkün olduğunca çok faydalanmak isteyen çobanlar için oldukça uygun bir yerleşim yeri haline getiriyordu. Bazı gruplar hayvanlarıyla daha uzak bölgelere, bazen Balkanlar boyunca göç ediyorlardı, fakat çoğu grup daha kısa mesafeli, mevsim dönümlerinde aynı dağlık bölgeler ve alçak kışlaklar arasında bir göç döngüsüne dayanan yaylak-kışlak göçü (transhümans) yapmaktaydı.

Bu göçler, düzlük alanlardaki büyük toprak sahipleri ile göçebe çobanlar arasında karşılıklı çıkara dayanan ilişkilerin gelişmesine katkı sağladıysa da kırsal toplumlara özgü rekabeti, gerginlik ve anlaşmazlıkları azaltmadı. Tam tersine bu iki grubun birlikte yaşama zorunluluğu hem rekabet, gerginlik ve anlaşmazlıkların hem de tüm Akdeniz bölgesinin bir özelliği olarak ortaya çıkan şüphe götürmez tezadın, yani hayvancılıkla ve tarımla uğraşan gruplar arasındaki düşmanlığın şiddetlenmesine yol açtı.[2]

Bölgede rekabetin, anlaşmazlıkların, koyun hırsızlığının, soygunların ve silahlanmanın artışı, zaman içinde buraya özgü bir askerî sınıfın gelişmesine yol açtı. Üstelik bu askerî sınıf Osmanlı'nın güvenlik sisteminin dışında değil, içinde gelişti. Bu dağlık bölgeyi etkin şekilde devlet kontrolü altında tutmayı beceremeyen ve stratejik noktalara garnizonlar kuramayan Osmanlılar genellikle *armatoloi*[3] diye bilinen Hıristiyan başıbozuk askerlerden oluşan milislere izin verip onları *kleftes*[4] diye anılan eşkıyaları köylerden ve savunmasız dağ geçitlerinden uzak tutmakla görevlendirdi. Hem *kleft*ler hem de *armatolos*lar temel can ve mal güvenliğinin olmamasının ürünleriydi; can ve mal güvenliğini de genelde fetih ve kanun tanımazlık, özelde ise eşkıyalık ortadan kaldırmaktaydı. Her iki grup da yağmacılığa alışmış, çoğu kırsal kesimden gelen dağlılardan oluşuyordu. *Armatolos*lar affedilip yasadışı olayları bastırmakla görevlendirilmiş eski haydutlardı. Milisler halinde örgütlenir ve içlerindeki en yetenekli ve en tehlikeli haydutlar arasından seçilerek yetkisini Hıristiyan cemaatin ileri gelenlerinin huzurunda Türk otoritelerden alan bir milis kaptanı tarafından yönetilirlerdi. Milis kaptanları ve adamları dağ geçitlerinin güvenliğinden ve kendilerine bağlı olan ve *armatoliki* adı verilen bölgelerin hukuk ve düzeninden sorumluydular.[5]

---

[2] Meselenin bu yönleri şu yazarlarca irdelenmiştir: Jane Schneider, "Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame, and Access to Resources in Mediterranean Societies," *Ethnology* (1971): 1-25; Harold A. Koster ve Koster, Joan Bouza, "Competition or Symbiosis? Pastoral Adaptive Strategies in the Southern Argolid, Greece", *Regional Variation in Modern Greece and Cyprus: Toward a Perspective on the Ethnography of Greece* (New York: New York Academy of Sciences, 1976), s. 275-85; ve K. D. Karavidas, *Agrotika* (Atina: Ekdoseis Papazese, 1978), s. 35-110.

[3] Çevirmenin notu: Sözcüğün çoğul hali *armatoloi*, tekil hali *armatolos*'tur. Türkçeye *armotolos(lar)* olarak çevrilmiştir.

[4] Çevirmenin notu: Yunanca "eşkıya" demektir. *Kleftis* tekil, *kleftes* çoğul halidir. Türkçeye *kleft*(ler) olarak çevrilmiş.

[5] Bkz. Koliopoulos, *Brigands with a Cause: Brigandage and Irredentism in Modem Greece, 1821-1912* (Oxford: Oxford University Press, 1987), s. 26. Ayrıca bkz. John Christos Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806* (Atina: 1985).

*Kleft*ler genellikle firariler, borçlular, haydutlar, dolandırıcılar ya da çeşitli baskıların kurbanı olmuş, toprağı veya toprağa bağlı herhangi bir yükümlülüğü olmayan kaçaklardı. Osmanlı toplumunda gerçek ya da hayali herhangi bir adaletsizlik, yasalara karşı gelme vakası veya herhangi basit bir aile geleneği genç bir adamı yasal toplum sınırlarının dışına atabilirdi. Yasallığın yasadışılıktan çok da net olmayan bir çizgiyle ayrıldığı bu toplumda yasadışı olmak her zaman ciddi bir suç işlemiş olmak anlamına gelmiyordu. Haydut çetelerinin üyeleri olan *kleft*lerin iki temel kaygısı vardı: hayatta kalma -ki bu basit bir iş değildi- ve affedilme -bu da genelde bir *armatolos* milis kuvvetine girip tanınma anlamına geliyordu. *Klef*lerin kendilerini kanıtlamaları gerekiyordu: şiddet ve teröre başvurarak tehlikeli ve korkutucu oluyorlar, hem de bir zamanlar kendileri gibi olan fakat artık yasalarca tanınıp *armatolos*lar arasına girmiş bulunan arkadaşlarını gözden düşürüyorlardı. Aralarından ancak en gözü pek, cin fikirli ve tehlikeli olanlar hayatta kalabiliyor ve *armatolos* olarak yasal bir kimliğe kavuşuyordu. Bir kere affedilip güç kazandıklarında da bu gücü kaybetmemek için ellerinden geleni yapıyor, eğer görevden alınırlarsa, ki eninde sonunda çoğu görevden alınıyordu, haydutluğa dönüp tekrar *armatolos* olabilmek için şiddet ve kurnazlık yarışına başlıyorlardı.

*Armatolos*lar otoritelerin emrindeki görevliler, *kleft*ler de yasa dışı haydutlar olmasına rağmen, güvenlik sağlama sorununu kökten halletmek yerine pratik bir çözüm üretmeye odaklanmış Osmanlı sistemi içinde bu iki grup zaman zaman birbirine karışıyordu. *Armatolos*lar genellikle bir zamanlar eşkıyalık ve zorbalık işlerine bulaşmış ya da şimdi otoritelerin gözüne girmek için peşine düştükleri gruplara dâhil olduklarından, *kleft*ler ya düşmanlarını gözden düşürüp yerlerinden etmenin yollarını arıyor ya da savunmasız halkın malını mülkünü korkusuzca çalmak ve yağmalamak için onlarla birlik oluyorlardı. Bu oyun kurnazlık, enine boyuna düşünülmüş bir kâr-zarar hesabı, doğru oranda meydan okuma ve işin içindeki herkesin oyunun kurallarını kabul etmesini gerektiriyordu. Oyuncular da *kleft*ler ve *armatolos*ların yanı sıra belli bir oranda hukuksuzluğa göz yummak zorunda olan zayıf bir merkezî otorite ve bu hukuksuzluğa maruz kalacak, fakat buna hiçbir şekilde karşı koyamayacak veya bundan kaçamayacak bir halktan oluşuyordu. Var olan kısmi güvenlik örgütlenmesinin ve otoritelerin öngördüğü hukuksuzluk oranının ötesinde bir meydan okumaya cesaret eden *kleftler*in bir anda ezilip yok edilebilmesi oyunun içindeki her grubun net olarak tanımlanmamış, fakat sınırları şüphe götürmez şekilde hesaplanmış bir hukuksuzluk içinde hareket etmeleri gerektiğinin kanıtıdır.

Askerî bir hayatın içinde doğan ve güçlerinin bilincindeki *kleft*ler ile *armatolos*lar aslında devletin güvenliği için potansiyel bir tehlike oluşturmaktaydı. Fakat kendilerine yönetimce tanınan haklar ve yukarıda bahsedilen toplumsal ağların içindeki konumları, *armatolos*ların ulusal liderlik konumuna talip olmalarını engelliyordu. 1820'lerde böyle bir liderliğe soyunduklarında görevlerini oldukça isteksizce ve sadece milliyetçi hareketlerin avantajlı olduğu koşullarda yerine getirdiler.

Yunan bağmsızlık mücadelesinin önemli figürlerinden
Nikitas ile Karaiskakis

1821'de Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasıyla Güney Yunanistan'da ortaya çıkan iktidar boşluğu ve daha güvenli bölgelere çekilmekte yavaş davranan Türk yöneticilerin katledilmesi bölgedeki askerî sınıfı baştan çıkaracak kadar ciddi bir durumdu. Bu durumun da etkisiyle, paralı askerlik ve ganimet peşinde olan ve kendilerine ait olduğunu düşündükleri şeyleri elde tutma çabasındaki milis kaptanları ve adamları, farkında olmadan ve geri dönülemez bir şekilde, kendi askerî sınıflarının ilk Yunan ulus devletinin sınırlarına dâhil edilen bölgelerdeki köklerinin altını oymak pahasına bu savaşın zaferle sonlanmasında üzerilerine düşeni yaptılar.

Yaylacı göçerlik (transhümans), eşkıyalık ve askerî sınıf yeni Yunan ulus devletine biçim verecek olan büyük miraslardı. Bu yeni devleti aynı derecede biçimlendirici bir başka etken de milliyetçilikti. İngiliz ve Fransız devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü bozacak her harekete karşı durması nedeniyle Yunanistan'ın düzenli askerî gücünü ulusal arzularını gerçekleştirmede kullanamadığını gören milliyetçiler, başıbozuk kuvvetlerin Yunan ayrılıkçı bölgesinde (*irredenta*) bir isyan başlatmak için kullanılmasını destekledi.

Çoğu Yunan için 1830'daki bölgesel uzlaşma geçici bir düzenlemeden başka bir şey değildi. Yunanistan'ın topraklarını genişletebilmesi Avrupa güçlerinin Balkanlar ve yakın doğudaki değişken çıkar ilişkileri ve manipülasyonlarına bağlı olmakla birlikte genişlemenin Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetme hızına ayak uydurması bekleniyordu. Fakat Avrupa güçlerinin tutumları pek çok farklı şekilde yorumlanabilecek değişkenlerdi ve milliyetçi kanadın yaptığı genel değerlendirmeler hem Yunan devletinin hem de Osmanlı topraklarında yaşayan

diğer Hıristiyanların amaç ve gereksinimlerini gözardı ediyordu. Her iki devletin daha aklı başında ve sorumluluk sahibi toplumsal grupları, bölgede hakim olan huzuru bozmak ve dolayısıyla her iki ülkedeki kırılgan güvenlik ortamını yok etmekten anlaşılır bir şekilde kaçınmaktaydı. Fakat hem Osmanlı hem Yunan toplumunda bu tür ayaklanmalardan beslenecek pek çok başka grup bulunuyordu. Milis faaliyetlerinden farklı politik çıkarlar elde edecek olan farklı grupların yanı sıra, kendilerine has birtakım becerilerini sergileyebilecekleri uygun koşullar arayan milis kaptanları ve askerî müşterileri dört gözle ayaklanmaları beklemekteydi. Huzursuzlukların istenilen seviyede olmadığı durumlarda, olaylar milislerin sınırın diğer tarafında kalan kardeşleri, yani eşkıyalar adına gerçekleştirilen birtakım hareketlerle körükleniyordu. Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi insanları çatışmaya davet çıkarmak için gereken bahaneleri her zaman sağlarken, Yunan devletinde gelişen özel politik oyun da bu tür huzursuzlukların ortaya çıkışına pek çok farklı şekilde katkı sağlıyordu.

Başbakan ve milis kaptanlarının tanınmış destekçisi Ioannis Kolettes (1844-47) milislerin sınır ötesinde olmak kaydıyla özgürce at koşturmalarına göz yumuyordu. Amacı hem oldukça tehlikeli bu grubu devlet bütçesini zarara uğratmadan tatmin etmek hem de Yunan ulusal arzularından vazgeçilmediği izlenimi vermekti. Kolettes, halihazırda var olan bu askerî sınıfı Türkiye ile kopuşu hızlandırmadan yönetmeye çalışıyordu.[6]

Diğer bir ana etken de komşu ayrılıkçı bölgelerden gelenlerle geniş ve belirgin bir mülteci grubu oluşturmaktı. Dönemin ayrılıkçı ayaklanmalarına cevap veren mülteciler dalga dalga gelip bağımsızlık savaşı sırasında Yunanistan'da yerleşmiş olan gruplara eklendi. Epir'den gelen mülteciler genellikle Batı Yunanistan'a yerleşirken Teselya ve Makedonya'dan gelenler sıklıkla doğuya yerleşti. Yunanistan'ın batısındaki Missolonghi ve Karvassara ve ülkenin doğu kısmında kalan Lamia, Atalante, Kuzey Euboea [Eğriboz], Skiathos ve Atina birbiri ardına mültecilerin göç dalgalarına maruz kaldı. Gelenler zamanla kendilerinden sonraki kuşakla da birleşerek "mülteci sınıfı" denilebilecek güçlü bir toplumsal grup oluşturdu. Bu grubun önde gelenleri silahlı kuvvetlerde, basında, politik çevrelerde, yarı-gizli yurtsever kuruluşlarda, kısaca dönemin ayrılıkçı denemelerinin ve ayaklanmalarının gizli saklı hazırlandığı tüm toplumsal sınıflarının içinde kendilerine yer buldular. Mülteci grubu giderek öylesine güçlendi ki hiçbir Yunan hükümeti bu grubun kimi zaman devlet otoritesinden bağımsız -ya da onun yerine- hareket eden bir yapının marifetiymiş gibi görünen faaliyetlerine gem vurmaya cesaret edemedi.

1840'ların kargaşasını 1850'lerin ortasında Kırım Savaşı sebebiyle artan ayrılıkçı ayaklanmalar takip etti. 1853 sonbaharında daha Türk-Rus çatışması ayyuka çıkmadan İstanbul'un 1453 Mayıs'ında düşüşünün 400. yıldönümü anma etkinlikleri sonucu Yunanistan'da milliyetçi duygular yükselmişti. Osmanlı'nın külleri üzerine bir "Yunan İmparatorluğu" kurmak ve ayrılıkçı bölgede Osmalı'ya karşı silah kullanmak için Yunanistan'dan ufacık bir sinyal bekleyen

[6] Koliopoulos, *Brigands*, s. 120-26.

"Hıristiyan kardeşleri" özgürleştirmek lafları ortalarda dolaşıyordu. 1854 yılının Ocak ayında Yunan milliyetçileri Epir ve Teselya'da bir isyan çıkarmayı ve bu isyanı desteklemek isteyen binlerce gönüllüyü sınırın öte yanına göndermeyi başardılar.[7]

1854'de Yunanistan'ın batı sınırının ötesinde kalan Epir'in dağlık Radovişte bölgesinin önde gelenleri bağımsızlıklarını elde edene kadar elde silah Türklere karşı savaşmaya ciddiyetle yemin ettikleri bir bildiri imzaladılar. Bildiriyi imzalayanlar arasında bir önceki yılın sonbaharına kadar Türkler için çalışmakta olan yerel Yunan milis yüzbaşıları Skaltsogiannes, Kotsilas, Katsikogiannes ve Tsigaridas de vardı. O zamanlar sık ormanlık alanın içinde saklanmış olan on altı civarında küçük köyden oluşan Radovişte'de 1500 kadar yağmacılıkla geçinen Hıristiyan ailesi yasallık/yasadışılık sınırında yaşıyordu. Radovişte bölgesi yün, peynir, bazı alanlarda pamuk, safran, ipek, tütün ve ceviz, ama en çok da eşkıya yetiştirmeye uygundu. Yöre insanı bölgenin zengin otlaklarında koyun-keçi besliyor ya da beslenen hayvanları çalarak ve soygunculukla geçimini sağlıyordu. Radovişte, tıpkı sınırın Türk tarafında kalan komşu Agrapha ya da yine Yunan tarafındaki Valtos ve Xeromero gibi, her tür eşkıya ve haydut için bir cennetti. Bu gibi sınır bölgelerinde eşkıyalık günlük hayatın bir parçası sayılabilecek kadar yaygındı.[8]

Bir yıl önce *armatolos*ların başına yeni bir yönetici [dervenağa: Yunanca 'zorba' anlamına da gelen 'derbent ağası'] getirilmesi eski dervenağanın hizmetinde olan milis kaptanları arasında büyük paniğe yol açmıştı. Göreve başlayacak olan Arnavut Süleyman Fraşeri, arkasında kendisinden iş bekleyen pek çok adamla yeniden iş başı yapacaktı. Üstelik aynı ailenin bir diğer üyesi, İsmail Bey de yeniden Teselya bölgesinin dervenağalığına atanmıştı. Bu durum, özellikle Radovişte bölgesinin milis kaptanları ve haydutları için bir kriz anıydı çünkü yönetim değişikliği ciddi bir görevden atılma ve sonrasında tekrar kabul edilebilmek için yeniden pazarlık yapmak zorunda kalma tehlikesini doğuruyordu. Bunun da ötesinde Radovişte'deki milis kaptanları ve adamları birkaç aydır eski dervenağadan para alamamışlardı ve dervenağa değişmesinden sonra eski dervenağadan alacaklarını yenisinden talep edip edemeyecekleri yahut yeni dervenağanın kendilerine adil davranıp davranmayacağı konusunda haklı endişeleri vardı.[9]

Skaltsogiannes, Kotsilas, Bakolas, Katsikogiannes ve Tsigaridas aileleri dervenağalar tarafından bölgede barış ve huzur sağlamak için geleneksel olarak

---

[7] Bkz. Koliopoulos, *Lestes: He Kentrike Hellada sta mesa ton 19ou aiona* [Eşkıyalar: 19. Yüzyılın Ortalarında Orta Yunanistan] (Atina: Hermes, 1979), s. 80-1.

[8] Bölgenin tanımı için bkz. F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grece*, 2. edisyon {Paris: Firmin Didot, pere et fils, 1826), s. 301, 306-7. Ayrıca bkz. A. Diamantes, "Mia Statistike tou nomou Artes kata to 1828" [1828'de Arta Bölgesinde Yapılan Nüfus Sayımı], *Ho Neos Kouvaras* (1961): 93-97; Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivinde (YDBA) bulunan Iaonnina'daki [Yanya] Yunan Konsolosu'ndan gelen bir rapor, 8 Şubat 1851 (o.s.) (eski takvim).

[9] Koliopoulos, *Lestes*, s. 63.

görevlendirilen önde gelen askerî ailelerdi. Sahip oldukları koyun ve keçi sürülerinin gelirleri ve yarı yasal haraç ve talanlarla geçinen bu aileler, bölgedeki yerel askerî aristokrasiyi oluşturuyordu. Hukuk ve düzeni sağlamakla görevlendirilmiş milis kaptanları olarak 40-50 ya da daha fazla silahlı adam beslemelerine yetecek miktarda önceden belirlenmiş ödenekler alırlardı. Bu aylıklara el koyma da yasadışı geçim kaynaklarından biriydi. Fakat görevlendirilen bu milis kaptanların en önemli geçim kaynakları kendi himayelerindeki -ve patronlarını riske atmamak için genellikle sınırın Yunanistan tarafında iş tutan- eşkıyaların ganimetlerinden aldıkları paydı. Diğer bir kârlı iş de çok da sevilmeyen göçebe çobanların ya da sınırın öte tarafındaki rakip ailelerin sürülerinin hedef seçildiği koyun hırsızlığıydı.

Radovişte yaylalarındaki gelişmeler Souli, Tzoumerka, Agrapha ve Epir'in diğer bazı bölgeleri ile Batı Teselya'yı da içeren geniş bir alan için katalizör oldu. Fakat merkezî otorite zaafı, sınırın öte yanındaki Yunan yurtseverlerin inanmak istedikleri kadar büyük değildi. Atina menşeli devrim bildirilerinin yoğun milliyetçi içeriğine rağmen Osmanlı hizmetindeki milis kaptanlarının provakatör tavrı Yunan yurtseverin amaçlarının bu kaptanlar tarafından da desteklendiği anlamına gelmiyordu. Osmanlı'ya karşı bir savaşı sonuna dek desteklemeye kararlı olmak şöyle dursun, kaptanlar ve adamları Türklerle açık düşmanlıkların ortaya çıkmasına yol açan olayları bile eskiden beri var olan, kanıksanmış bir durum olarak değerlendiriyordu. Bu sebeple de yöneticilere, çete liderlerinin daha uzlaşmacı olmaları ve zor kullanarak elde ettikleri güç ve menfaatleri paylaşmaları için baskı yapılabilirdi. Milisler açısından bakıldığında, yeni kaptanların göreve getirilmesi ve Arnavut muhaliflerin beklenen görevlere atanmamaları en az ayaklanmaların ve mevcut hareket özgürlüğünün yarı-yasal yağmalamalara imkân vermesi kadar göz önünde bulundurulması gereken durumlardı.

Bayrakların ve milliyet sloganlarının ortaya çıkışı yağmacıları savuşturmak için yeterli olmadı. Onlar için esas düşman parası, koyunu ya da başka taşınabilir

19. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Trakya bölgesinde Osmanlılara karşı mücadele eden Arvanitakis Çetesi

malları olan herkesti. Dahası, Radovişte'nin milis kaptanlarıyla işbirliği yapan ve yokluklarında etkin bir korumadan mahrum kalan eşkıyalarının yanı sıra güvenlik teşkilatında görev almaktan kaynaklanan kârdan bir süredir mahrum olan kaptanlar için de ayaklanmalar, yerel yönetimlere meydan okuyarak baskı yapıp onları kendileriyle uzlaşmaya ve öne sürdükleri koşulları kabul etmeye zorlamak için bir fırsattı.

Epir ve Teselya'da ayrılıkçı karışıklıklardan kısa bir süre sonra yerel gözlemciler bilinen bir olguyu yakından izleme ve kaydetme fırsatı buldular: Pek çok haydut, Arnavut dervenağaya sığınıyor ve bu haydutlar sınır bölgesinde görev yapan güvenlik güçlerine katılıyorlardı. 1855 yılı Aralık ayı sonuna kadar 220 eşkıya, Teselya'nın yeni dervenağası Asım Zavalliani'ye sığınmıştı. Bu dönemde Radovişte'de Skaltsogiannes, Kotsilas, Katsikogiannes gibi 1853-1854 arasındaki olaylara karışmış daha pek çok milis kaptan bulunmaktaydı. 1854 Nisan'ında, çıkarmak için çok çaba sarfettikleri ayaklanma bastırıldıktan kısa bir süre sonra, hepsi Epir dervenağasına sığındı. Aralarında yerel haydutlardan seçtikleri 150 kadar silahlı adam da vardı.[10]

Temmuz 1856'da yeni dervenağanın *armatolos*larının sayısının 1500'den 700 ya da 500 adama indirildiği söylentisi yayıldı. Kısa süre sonra dervenağa, milis kaptanlarına adamlarının sayısını azaltmaları gerektiğini bildirdi. Kaptanlar, bu isteğe eşkıyalığı arttırma tehdidiyle karşılık verdi. Dervenağa'nın bu meydan okumaya cevabı, Arnavut haydutlardan oluşturduğu güçlü bir müfrezeyi milislerin üstüne göndermek oldu. Fakat her iki taraf da açık bir çatışmaya yanaşmadı. Sonuçta milis kaptanların paylarında yeni bir düzenleme yapılarak anlaşma sağlandı. Yeni düzenleme dervenağa temsilcisinin, kaptanların ve Radovişte'nin ileri gelenlerinin bulunduğu geleneklere uygun düzenlenmiş resmî bir toplantıda karara bağlandı.

Bölgenin eşkıyaları ve Yunanistan'daki kardeşleri 1860'ların ikinci yarısında başka bir ayrılıkçı ayaklanmada tekrar sahneye çıktılar: 1867'de Teselya'da ölü doğan ayaklanma ve bir yıl önceki Girit ayaklanması Orta Yunanistan'ın silahlı ev sahiplerine bir kez daha becerilerini sergileme, Yunanistan'da ve Sultan'ın Güney Balkanlar'daki Yunan topraklarında üstlendikleri baskın rolün hakkını verme fırsatı sundu. 1866 Girit ayaklanması ile Agrapha'daki karışıklıklar bağlantılıymış gibi görünebilir çünkü haydut grupları Girit'deki isyancılara yardım için gemilere bindirilip gönderilir gönderilmez, bölgede 1854'tekini hatırlatan gergin durum da yatışmaya başladı. Aslında, görünen o ki, anakaradaki isyan hareketinin çökmesinin temel sebeplerinden biri bölgedeki dağlı savaşçıların -haydut olsun olmasın- daha yüksek kâr elde etme umutlarıydı.

1866'dan sonra sınırın Osmanlı tarafında gelişen olaylar bildik rotayı takip etti: Zaptiye teşkilatıyla ilişki içindeki muhalif ya da tehdit altındaki yerel silahlı güçler, ayrılıkçı öncülerin kışkırtmalarıyla ortaya çıkan isyan eğilimi ve Yunanistan'dan gelen milisler bir koalisyon oluşturdu.

[10] *A.g.e*, s. 130 ve devamı.

Dönemin ünlü fotoğrafçısı Leonidas Papazoglou'nun objektifinden Yunan-Makedon *klefti*ler

Ocak 1867'ye gelindiğinde Radovişte ve Agrapha sınır bölgelerindeki isyancı milis kuvvetleri yabancı temsilcilerin dikkatini çekecek kadar güçlenmişti. Valtos'dan gelen ayrıntılı bir rapor haydutların bölgeden uzak yerlerde görevlendirilmelerini bölgedeki olağan dışı yoğunluktaki eşkıyalık faaliyetine bağlıyordu. Aynı rapora göre, "devlet görevlileri" önce Yunan sınır şehri Karvassara dışında toplanan daha sonra doğuda diğer bölgelerden gelen haydutlarla bir araya gelecekleri Eurytania'ya doğru ilerleyen haydutlarla bağlantıya geçti. Eurytania'dan bilinmeyen bir sayıda haydut da daha sonra Girit'e transfer edilecekleri Attika'daki merkezlere doğru yola çıkmak için botlara bindirildikleri Phthiotis'e hareket etti. George Finley'in o zamanlar bir çeşit "sürgün yeri" olarak kullanıldığını düşündüğü Girit'e gitmek için sıkı bir pazarlık yürütmeye hazır diğer bir grup da doğrudan Attika'da toplanmıştı.[11]

On yıl sonra Şark Meselesi'yle ilgili bir başka krizin ortaya çıkışı yeni bir ayrılıkçı hareket ve eşkıyalık furyası başlattı. 1878 başında, Rus ordusu İstanbul'a doğru ilerlemekteyken, bir Yunan temsilcinin "çılgınlar grubu" adını taktığı "barış grubuna" karşı gelerek Türkiye'ye savaş açılması gerektiği tezini savunan sabırsızlar öylesine etkili olmaya başladılar ki hükümet onların harekete geçme çağrısına kayıtsız kalamadı.[12] İşler bu duruma gelmişken Teselya, Epir ve Makedonya'da yayılan "isyan" çağrısı, etkin bir emniyet sübabı görevi gördü. Bir yandan sınırın öte yüzünde kalan Yunanlar, Türklere karşı silah kuşanıp

[11] Bkz. Foreign Office, FO 32/382, Atina Büyükelçisi, 39/2 Şubat, 64/23 Şubat, 92/23 Mart ve 110/10 Nisan 1867; Andreas Moschonesios, *To katoptron tes en Helladi lesteias* [Yunanistan'daki Eşkıyalığın Aynası] (Hermoupolis: Typographeion "Ethnikou Mellontos," 1869), s. 31; George Finlay Evrakı (Atina) F E27, Finlay'in *The Times*'a yazdığı mektuplar, 20 Haziran ve 14 Kasım 1867.

[12] *Ephemeris ton Syzeteseon tes Voules* [Meclis Tartışmaları], yedinci dönem, dördüncü meclis, 3 Ekim 1878 (o.s.) (eski takvim).

başkaları tarafından yönetilmediklerini kanıtlamaya zorlanırken Yunanistan'daki kardeşlerine de "isyancılara" destek vermeye hazır olma çağrıları yapılıyordu. Radovişte öfke doluydu ve Olympus, Pelion ve Makedonya'nın güney-batısındaki dağlık bölgelerde isyanlar baş göstermişti.

Zabitler ve adamları milislere katılmak için firar etti. Firarilerden birçoğu ya da onların ebeveynleri menzillerindeki topraklardan gelmişlerdi. Bir rapora göre, Şubat 1878'deki yaklaşık 300 firarinin ezici bir çoğunluğu Teselya, Epir ve Makedonya'dan gelmişti. Lazoz [Lazos], Olympios, Tzachilas ve Vlachavas gibi ünlü *kleft* ailelerinin oğulları olan nam salmış kaptanlar, 300 kişilik büyük milis kuvvetlerine adam toplamakla görevlendirildi. 1878 itibariyle başıbozuk milislerinin oluşturulmasına ve idare edilmesine dair belirli bir model oluşmuştu ve milis kuvvetine katılanlar önceden belirlenmiş ve kendilerinden beklenen rolleri oynuyorlardı. Adam toplamak zor bir iş değildi. Döneme ait rakamlar ve tahminler nadir olmakla birlikte -ulaşıldığında- bu tür veriler siyasi gerginliğin tırmanışa geçtiği dönemlerde gönüllülerin akın akın gelişini açıklar niteliktedir. Bu tür bir tahmine göre, Radovişte tek başına en az 1.500 asker sağlayabilmekteydi. Hemen yakınındaki Tzoumerka ve Souli de sırasıyla 2.800 ve 2.000 asker göndermektedir. Daima bol miktarda mülteci bulunmaktaydı ve ikamet ettikleri yerler biliniyordu. Atalante, Lamia, Kuzey Euboea ve Skiathos Makedonları yüzlerce müstakbel başıbozuk asker sağlayabiliyorlardı. Hatta 500 kişilik bir "Makedon savaş birliği" ile ilgili bir rapor bile vardı. Muhtemelen bu 500 kişi para kaynağı olan ya da bol kazanç vaat eden kaptanları bekleyen başıboş bir birlikten başka bir şey değildi. Bir başka rapora göre geçici olarak Patras'ta yaşamakta olan Girit, Epir ve Teselya'dan gelmiş çok sayıda mülteci, millet için savaşmaya "gönüllü" idi.[13]

Kaptanlar, kargaşa beklenen yerlerde el altında bulunduruluyordu. Dağlık Radovişte ve Agrapha bölgelerinde hiçbir zaman gerçek anlamda barış sağlanmadı. Bu bölgeler bir kere daha önceki ayrılıkçı faaliyetlerden adları tanıdık olan kaptanların idaresindeki sayısız milis kuvvetinin karşılaşma alanı haline geldi. Doğu'ya doğru, Gkoura ve Pelion dağlarında aynı derecede aşina isimlere sahip diğer kaptanlar Yunanistan'da ya da yerel olarak milislere katılan yüzlerce başıbozuk askerin liderliğini yapıyorlardı. Güneyde, yerel ya da Yunanistan'dan gelen kaptanlara ev sahipliği yapan doğu Yunanistan'dan rahatça ulaşılabilen Teselya yüzlerce başıbozuğa kılavuzluk ediyordu. Güney Makedonya'nın daha uzak bölgelerinde, özellikle Katerine ve Grevena'da, benzer yerel bağlılıkları olan milis kaptanları ortaya çıktı. İngilizler'in arabuluculuğuyla başıbozuk idarecilerinin milisleri Yunanistan'a geri götürmek konusunda anlaşmaya vardıkları 1878 yılının Şubat ayından Mayıs ayına kadarki dönemde sözde kurtarıcılar Epir, Teselya ve Makedonya'nın dağlık bölgelerinde neredeyse kendi kafalarına göre ve herhangi bir merkezî kumanda ya da müşterek komutanlık olmaksızın dolaştılar.

[13] Koliopoulos, *Brigands*, s. 199 ve devamı.

Ayrıca evvelki seneden beri bölgeye saldıran ve dağdaki barınaklarına kolay kolay geri gönderilemeyen Yunan ve Arnavut göçebe başıbozuk asker toplulukları bu bölgelere musallat oldu. Bir tahmine göre sadece Batı Makedonya'da çoğunluğunu her tür eski başıbozuk askerin oluşturduğu 5.000'den fazla haydut, bölgedeki köylünün kurtarabildiği ne varsa ele geçirmek için birbiriyle yarıştı. 50-80 kişilik çeteler halinde bir araya gelen ve türlü türlü silahla donanmış bu haydutlar köylülerin üzerine parasal açıdan çeşitli yükler bindirdiler ve resmî yöneticilerinkine paralel bir otorite uyguladılar.[14]

Batı Makedonya'da 1878 sonrası dönemde en etkin olan eşkıya liderlerinden bazıları Zourkas, Dalipes ve Kole Ghizas'tı (ya da Kordistas). 1878 baharında bu eşkıya liderleri arasında yaklaşık 300 haydut vardı ve Kastoria bölgesindeki Korestia köylerinde gerçek otorite gibi hareket etmekteydiler. Yunanistan'dan gelen herhangi bir düzenleyici çabadan azade olarak ve kendi belirli amaçları için özel becerilerini kullanarak 1878 isyanında da yer aldılar. İsyanın bastırılmasının ardından Manastır'daki Yunan konsolosundan gelecek emirleri yerine getirmeye hazırlardı. Yunan konsolosu, bu bağlantıdan ne pahasına olursa olsun uzak durmak istiyordu. Hatta Zourkas, Dalipes ve Ghizas kendilerinin bölgedeki varlıklarının Hıristiyanları Arnavut saldırganlarından, özellikle Abedin adlı, hem bir haydut hem de otoritelerin hizmetinde bir kaptan olarak Hıristiyanların başına büyük bir bela kesilen, kötülüğüyle nam salmış eşkıya liderinden korumak için gerekli olduğunu iddia ettiler.

Güneydoğuda olduğu gibi aynı bölgede bir başka haydut grubu faaliyetteydi. Bunların birçoğu aynı zamanda eski başıbozuk askerlerdi. Leonidas, Daveles ve senelerdir bölgeye korku salan birçok güçlü eşkıya lideri bunları yönetiyordu. Leonidas, Samarinalı bir Vlah'tı. 1878 olaylarında bir bayrak ve davul taşıyan geniş bir Vlah çetesinin başında yer aldığı söyleniyordu. Zagori köylerinin yıllarca başına bela olan Daveles, haydutlardan oluşan aynı büyüklükte bir çeteye liderlik yaptı, hem biraz ün hem de hatrı sayılır miktarda para kazandı. Aynı dönemde bölgede faal olan bir başka eşkıya, Katarrachias'tı. Katarrachias, Daveles'in ortağı, Leonidas'ın hemşerisiydi ama hırsızlık sanatında kimseyi kendinden iyi ya da kendine denk görmezdi. Dehşete düşen tebaasına gönderdiği bütün emirlerini "Kaptan Katarrachias" olarak imzalar ve gücünün bilincinde bir kral gibi hareket ederdi. Manastır'dan Olympus Dağı'ndaki Vlacholivado'ya kadar Katarrachias'ın serüvenlerinden en az birinden nasibini almamış tek bir köy bile yoktu. Haydutlardan oluşan büyük bir eşkıya çetesi ve çalıntı mallarla yüklü kırk kadar yük hayvanı ile bir köyü ziyaret ettiği sırada yolundan geçmeye cesaret eden üç Türk'ü öldürttüğü bile rapor edilmişti.[15]

---

[14] *Pharos tes Othryos*, 983/29 Mart ve 985/15 Nisan 1878 ve *Palingenesia*, 4251/18 Ekim 1878 (o.s.) (eski tarih). Ayrıca bkz. Valentine Chirol, *'Twixt Greek and Turk* (Edinburgh ve Londra: William Blackwood, 1881), s. 81.

[15] YDBA, Larissa Konsolosu raporu, 9 Mart 1880 (o.s.) (eski takvim) ve Manastır Konsolosu raporu, 15 Haziran 1880 (o.s.) (eski takvim); A. J. B. Wace ve M. S. Thompson, *The Nomads of the Balkans* (Londra: Methuen; New York: Biblo and Tannen, 1972), 1914 edisyonunun

Geleneksel olarak haydutların sığınağı olan Olympus Dağı bölgesinde başka eşkıyalar da faaliyet gösteriyordu. Komşu yüksek arazilerden inip Katerine'in ve Kuzey Teselya'nın ovalarına dadanan Kalogeros, isyan bastırılır bastırılmaz eşkıyalığa geri dönmek üzere millî amaç için yapılan mücadeleye katılan eşkıyalara klasik bir örnek teşkil ediyordu. Aynı dönemde aşağı yukarı aynı dönemde 1878'deki ayrılıkçı milislerin başı olan Stratsos'un ve sadece yerli haydutlardan değil, aynı zamanda Roumele'den (Merkezî Yunanistan) gelen birçok mevsimlik eşkıyadan oluşan kendi çetesini kurmak için Mart 1878'de kendisinden ayrılan Kalogeros'un ortağı Karampatakes'in de faaliyet gösterdiği bildirilmektedir. Teselya ve Makedonya'daki isyanın bastırılmasının ardından Kalogeros, bir başka milis kaptanının, Chostevas'ın yanındaydı. Bunlardan Kalogeros ve Chostevas, 90 kadar haydutunu Vermion dağlık bölgesine yöneltti. Selanik'teki Yunan konsolosu, bu çetenin 1878'in başında kurulmuş olan ayrılıkçı milislerin çekirdeği olduğunu ve 1878'in başından itibaren bölgenin başına bela olan Arnavut başıbozuk askerlerine karşı bir denge unsuru olarak bölgedeki Hıristiyanlar için belli bir değer taşıdığını düşünüyordu.

Aynı bölgede faaliyet gösteren kötülükleriyle nam salmış iki eşkıya reisi daha vardır: Zarkadas ve Trompoukes. Bunlar Yunan idaresi tarafından bölgedeki Hıristiyanların onları "âsi" sanmaları için Makedonya'ya gönderilmiş olduklarını iddia ediyorlardı. Bunların sıradan eşkıyadan daha beter bir bela olduğuna ikna edilmiş olan Yunan konsolosuna eşkıya olmadıklarını, Hıristiyanlar arasında hürriyet ümidini canlı tutmak için Makedonya'da kaldıklarını açıkladılar. Erzakları yoktu, kendilerini sınırdan "âsiler" olarak gönderenler tarafından yüzüstü bırakılan bu adamlar üstte yok başta yok bir şekilde yalın ayak gittiler; hayatta kalabilmek için soygun yaptılar.[16]

1880'nin ilk aylarında, Olympus-Vermion dağlık bölgesindeki 150 kadar haydut, on beş çetenin bir araya geldiği gevşek yönetimli bir federasyon oluşturdu. Bu federasyon otoriteleri kızdırmamak için sansasyonel soygunlar yapmaktan kaçınıyordu. Bu tutumun sebebi, tam da o sıralarda emirlerine girip sınır kolcuları olarak atanmak için Selanik'te Türk otoriteleri ile pazarlık halinde olmaları idi. Makedonya askerî valisine yazdıkları bir mektupta, kanun kaçaklarının liderlerinin kendilerini adlandırdıkları biçimiyle "Olympus kaptanları", en önemlisi kendilerinin sınır *armatolik*leri olarak görevlendirmeleri olmak üzere otoritelerin bazı koşulları sağlamaya hazır olması şartıyla emrine girmeye ve "şartların kendilerini ifaya mecbur ettiği bu rezil işi" bırakmaya hazır olduklarını yazıyorlardı. Sınır *armatolik*leri olarak görevlendirildikleri takdirde liderler, bölgede tek bir soyguna bile müsaade etmeyeceklerine dair söz veriyorlardı. Haydutların Türk otoritelere sunduğu bu ve diğer şartlar, gerçek

yeniden basımı, s. 166-67, YDBA, F1881/4/1, Selanik Konsolosu raporu, 31 Mart 1880 (o.s.) (eski takvim).

[16] FO 195/1007, Selanik konsolosu, 31/23 Haziran ve 55/22 Eylül 1874, ve YDBA, F1877/4/1, Larissa konsolosu, 9 Mart 1877 (o.s.) (eski takvim). Ayrıca bkz. Euangelos Kophos, *He Epanastase tes Makedonias kata to 1878* [1878 Makedonya İsyanı] (Selanik: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1969), s. 80, 82, 174.

saiklerini ve toplum nazarında bu özel mesleklerinin ve rollerinin alımlanışını herhangi bir Yunan konsolosunun bunların faaliyetlerine getirdiği yorumdan çok daha iyi yansıtıyordu.[17]

Bölgedeki haydutları cezbetmenin yanı sıra yeni sınır, Pindus Sıradağı'nın göçmen çobanlarının çoğunun yazlık ve kışlık otlaklarını birbirinden ayırmış ve kazançlarına büyük bir darbe indirmişti. Sonuç olarak yeni sınır çizilir çizilmez ve sınır kolcuları sınırın her iki yakasında görevlendirilir görevlendirilmez, Güney Makedonya'dan gelen yeni mülteci grupları Yunan tarafına yerleşti. Geçip giden göçmen çobanların, gezgin kanun kaçaklarının, sabit sınır kolcularının ve vergi memurlarının yanı sıra ziyarete gelip giden otoriteler, kaçak muhacirler, asker kaçakları ve iki sınır arasında mekik dokuyan mülteciler bölgeye canlılık getirdi. Fakat en çok zarara uğrayanlar, sürüleri her bahar ve sonbaharda sınırı geçen herkesin avı haline gelen göçmen çobanlar oldu. Tahmin edileceği üzere Teselya'nın Yunanistan'a bırakılmasından en mutsuz olanlar da bu göçmen çobanlardı.

Bu vakada Türkler ve Arnavutlar tarafından eşit derecede malına mülküne el konulan ve ellerindekini daha da kaybetmektense diğerlerinin malına mülküne el koyma ihtimali daha yüksek olanlar, 1881'den sonra Kazaklar, Kesserli, Rapsane gibi sınır boyundaki Yunan köylerine ve Tyrnavos bölgesinin tamamına gelişigüzel yerleşen Makedonya'dan gelen mültecilerdi. En başıboş grup ve iş verebilecek durumda olan bir avuç kişi için tuhaf işler yapanlar bunlardı. Ancak arada sırada sınır ötesine küçük yağmalara giderlerdi. Başka işle güçle meşgul olmadıkları zaman sınırdaki otoriteler bunların hareketini takip etmeye çalışır ancak bunun pratik açıdan imkânsız olduğunu anlarlardı.[18]

1885'te Bulgaristan ile Doğu Rumeli birliği vesilesiyle yeni bir ayrılıkçı faaliyet silsilesinin patlak vermesiyle birlikte özellikle bu bölge, milislerin yoğun şekilde adam devşirdikleri bir merkez haline geldi. Yunanistan'dan başka milislerin bu bölgeye geçtiği sırada Olympus bölgesinde eşkıya asilerden oluşan çeteler bulunduğu rapor edildi. Atina'daki yurtsever topluluklar ve bunların Teselya'daki ajanları Makedonya'da harekete geçmek için gönüllü toplamaya yeniden başladılar. Ancak ayrılıkçı faaliyetler kısa süre sonra askıya alındı ve önceki vakalarda olduğu gibi bu hareketlerin ardından bir başka kanunsuz dönem yaşanmadı. Öyle görünüyor ki, eşkıyalar faaliyetlerini Makedonya'ya taşıyorlardı. Kısa bir süre sonra bu alanı Bulgar eşkıyalarla paylaşacaklardı.

1896'da milliyetçi duyguların yeniden uyanması ayrılıkçı baskıları tekrar canlandırdı. Bu hareket güçlü bir oluşum olan Atina *Ethnike Hetairia* (Millî Cemiyet) tarafından körüklenmişti ve bir yıl sonra Türkiye ile talihsiz ve onur kırıcı bir savaşın patlak vermesine neden oldu. Makedonya, bu güçlü yurtsever cemiyetle ilişkili ayrılıkçı çevrelerin ve açığa çıkardıkları milislerin Girit'ten bile daha fazla hedefi haline geldi. 1896 yazı boyunca *Ethnike Hetairia*'nın maaşa bağladığı başıbozuk asker çeteleri, halkı Türklere karşı isyana kışkırtmak için

[17] YDBA, F1880/4/1, Selanik konsolosu, 11 Mart 1880 (o.s.) (eski takvim).
[18] *Pharos tes Othryos*, 1060/6 Eylül 1880 (o.s.) (eski takvim).

Güney Makedonya'ya geçti. Çetecilerin büyük çoğunluğunu Makedonya ve Epir'den gelen mülteciler oluşturuyordu, ancak Teselya'lı ve Roumele'li birçok kişi de vardı.

Makedonya'dan gelen birçok mülteci, yukarıda da görüldüğü üzere 1881'den beri yaşamakta oldukları Kuzey Teselya'da, yahut taş ustası olarak ya da ayrılıkçı çevrelerden gelen sadakalarla geçinmeye çalıştıkları Lamia'da ve Atina'da çetelere katıldılar. Dönemin en etkin ve en iyi bilinen mülteci kaptanlardan bazıları Athanasios Brouphas, Goulas Groutas, Naum Spanos ve profesyonel ayrılıkçılardan aşağı kalır yanları olmayan Papademos, Beloulias, Vrakas, Lachtaras, Alamanos ve Ververas gibi liderlerdi. Güneydoğu Makedonya'dan gelme bir taş ustası olan Athanasios Brouphas, Atina'da yaşıyordu. Gelirinin büyük kısmını meşgul olduğu ticaretten ziyade ara sıra yapılan baskınlardan gelen ganimete borçluydu. Teselya'ya yerleşmiş ya da komşu Osmanlı topraklarına yapılacak akınların ümidinin cazibesine kapılarak buraya gelen Makedon ahbaplarından ya da Epir'li mültecilerden büyük bir çete kurmuştu. Goulas Groutas da Makedonya'dan ve Epir'den gelen başıbozuk askerlerden büyük bir çete oluşturmuştu. Güneydoğu Makedonya'dan gelen bir başka maceraperest olan Naum Spanos, ayrılıkçı faaliyetleri ve bağlantıları ikinci mesleği haline getirmiş seyyar bir terziydi.[19]

Kaç çetenin kurulduğu tam olarak bilinmemektedir ve 1896 yazında sınırı gerçekten geçip Türklere karşı mücadele eden çetelerin tam sayısına ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Başıbozuk asker bulmak zor değildi: Sadece sınır bölgelerinde Makedonya'dan gelen 2000'den fazla mülteci *Ethnike Hetairia* ajanlarının ve *Ethnike Hetairia*'nın hizmetindeki yüzbaşıların, otoritelerin engeline pek takılmadan adam devşirebildikleri her an hazır bir insan kaynağı havuzu oluşturuyordu. Tüfek ve cephane temin etmek de kolaydı. Temmuz 1896'da Teselya'da çalışan Makedonya'dan gelme mevsimlik tarım işçilerinin Yunanistan'da satın aldıkları tüfekleri taşıdıkları rapor edildi. İşçiler, bu tüfekleri görünüşte kendi güvenliklerini sağlamak için fakat esasında dönüş yolunda ara sıra soygun yapmak üzere çeteler oluşturmak için taşıyorlardı.[20]

Sınırı geçip Makedonya'ya giren, püskürtülüp yine sınırdan Yunanistan'a dönen ilk çeteler derme çatma çetelerdi. 1897 yılında ordunun mağlubiyetinin ardından, Yunanistan'daki ayrılıkçı çevreler Makedonya'nın özgürlüğe kavuşmasıyla birlikte taktik değiştirmek zorunda kaldı. Özellikle Bulgar milislerinin faaliyetleri ve ihtilaflı bölgenin çift dilli alanında giderek yerlerini sağlamlaştırmaları milislerin mücadele hedeflerinde yeni bir düzenlemeyi zorunlu kıldı.

Rakip milletlerin her biri kendi kaptanlarını ve bu kaptanların adamlarını, kendi kahramanları ve kurbanları olarak kabul ediyordu. 1897'de yaşanan feci

[19] Bkz. Chr. Lyritzes, *He Etknike Hetaina kai he drasis autes* ["Millî Cemiyet" ve Faaliyetleri] (Kozane: Typographeio Chr. Galanide, 1979), s. 28-34, 49-52, 56-58, 66-68. Bu çalışma, Yunanistan Tarih ve Etnoloji Topluluğu'na (Atina) bırakılan döneme ait *Ethnike Hetairia* belgelerine dayanmaktadır.

[20] *A.g.e*, s. 266. Ayrıca bkz. *Palingenesia*, 9938/1 Ağustos 1886.

savaşın biraz sonrasına denk gelen, Makedonya'da devam eden bu yeni ve nihai ayrılıkçı faaliyet devresinde Yunanlar eski bir ikilemle karşı karşıya kaldılar: Düzenli orduyu kullanıp Türkiye ile muhtemelen yeni bir savaşa sebep olmak mı, yoksa başıbozuk asker çetelerinin yeni düşmana karşı sahaya çıkmasına göz yumup her zamanki sonuçları elde etmek mi? Bu yeni taahhüt aslında Yunan ayrılıkçılarının gerçeklerin ve vazgeçilmez bir geleneğin dayatmasıyla vermek zorunda kaldıkları bir ödündü. Bulgarlar gibi Yunanlar da yerel *kleft*lerin ve diğer yağmacıların halka ulaşmanın ve bir parça ilerleme kaydetmenin yegane aracı olduğunu hemen fark ettiler. Her ne kadar bu yerel yağmacı kitleyle ilişkiye sokulmaktan hoşlanmasalar da genç Yunan zabitleri, Yunanistan'dan gelen başıbozuk askerler onları ikame etmek üzere ortaya çıktıklarında bile bu çeteleri aradılar ve onların hizmetlerinden yararlanmaya devam ettiler .[21]

Eşkıyalar ve özel becerileri mücadeleyi birçok açıdan etkiledi. İlk olarak bu adamların sayılarının çokluğu, ölüm ya da firar nedeniyle küçülen çeteleri takviye etmek için her an istifade edilebilmeye hazır bir silahlı adam arzı sağladı. Örneğin Atinalı genç bir zabit olan Paulos Melas'ın Mart 1904'te çetesinin en az beş eşkıya çetesi tarafından takip edildiği kendisine iletildiğinde rahatladığını söylediği rapor edilmiştir. İnatçı zabitlerden başıbozuk askerlere iyi lider çıkmıyordu. Örneğin Ziakas (Phalereas), eşkıyalarının silahlı çarpışmalarda kendilerini ortaya koymaktaki isteksizliklerine, güç ve etki sahibi yerel adamların nazarında kendilerine gölge düşürme konusundaki gönülsüzlüklerine, kış zamanı ortaya çıkmayı ve koyun sürülerinden uzak durmayı reddetmelerine içerlemişti. Eşkıya dostlarından farklı olarak görevini, mevsimlik bir sorumluluk olarak görmeyi reddediyordu. Bunun sonucu olarak milisler, daima daha anlayışlı bir yüzbaşı arayışında olan silahlı adamların bir araya geldiği istikrarsız ve gevşek bir yapılanmanın ötesine geçemedi.[22]

Kanun kaçaklarını çeteye katmak, hiçbir zaman, doğru olmadığı halde çıkarlara uygun düşen bir hareketten fazlası olmadı. Diğer bir ifadeyle ilke olarak bu yöntemi herkes ayıplıyor, ancak neredeyse herkes bu yönteme başvuruyordu. Eşkıyaları kullanmanın ötesinde Makedonya'daki milis kaptanları, aynı zamanda emirlerindeki adamların eşkıya çeteleri gibi hareket etmelerini sağlıyorlardı. Gündüz vakti uyuyor, gece vakti yol alıyorlardı. Ayrıca, askerî üniformadan daha kullanışsız olmasına rağmen yerel halk tarafından *kleft* geleneği ile özdeşleştirilen *kleft* giysileri giymeye zorlanıyorlardı. Yağmurla birlikte daha da ağırlaşan çoban gocuğu içinde eziyet çekmesine ve yöreye özgü ağır ayakkabıları sürüklemesine rağmen aynı *kleft* kıyafeti içinde Melas, kendisini daha rahat ve bu toprakların bir parçası gibi hissediyordu.[23]

---

[21] Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1397-1913* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1966), s. 62, 187-89.

[22] Natalia P. Mela, haz., *Pautos Melas* (Atina: Syllogos pros Diadosin ton Hellenikon Grammaton, 1964), s. 249; Penelope Delta Evrakı (Atina), Ziakas tarafından Atina Makedon Komitesi'ne sunulan 1906 tarihli rapor.

[23] *Paulos Melas*, s. 248, 324, 328, 348.

Özellikle Makedonya'da Osmanlılarla işbirliği yapan Dogiama Biraderler.

Bölgenin *kleft* geleneğinin en iyi temsilcisi Yüzbaşı Kotas'tan başkası olamazdı ve Yüzbaşı Kotas bir türün son örneğiydi. Yunan yurtsever zabitler ve diğer zabitler, fırsatçılığına ve konumunun muğlaklığına içerleseler de, hatta şüphesiz bazıları Türkler tarafından yakalanıp idam edilmesinden endişe etmekten ziyade rahatlama hissetse de bütün kaptanlar onu başıbozuk askerlerin tartışılmaz lideri olarak kabul ederdi. Melas, Kotas'ın kişiliğinin büyüsüne kapıldı ve ona duyduğu hayranlığı ve saygıyı gizleyemedi. Atinalı idealist zabit, Makedonyalı Yunanlar hakkında o zamana kadar her ne öğrendiyse bir kenara koymak ve hem sorunu hem de mücadeledeki rolünü Kotas'ın açısından görmek zorunda kaldı.

Ne var ki Kotas Yunan millî davasını bu derece ve bu tür sebeplerle sahiplenerek, kendini geleneksel haydutluk sahasının ve içinde faaliyet gösterdiği dünyanın dışında konumlandırdı. Kendi zamanının ve bu özel bölgenin askerîlerinin birçoğu gibi, Kotas, sınıfının geleneksel olarak müsaade ettiğinden fazlasını yapıp kendini bir dava ve bir taraf ile özdeşleştirerek, geleneksel kaptan rolünü oynamanın artık mümkün olmadığını kabul etmişti. Doğrusu, Kotas'ın sahneden çekilmesi fazlasıyla gecikmiş bir hamleydi.[24]

Bölgenin giderek sahneden silinen milis kaptanı sınıfının daha az bilinen ama aynı derecede tipik bir temsilcisi de Naum Spanos'tu. 1903'te tek başına Makedonya'ya geçti ve burada silah taşımasına izin veren Türk otoriteleri ile işbirliği yaptı. Yunan çıkarlarını destekleyen Kastoria metropolitanı Karavangeles ile de irtibat halindeydi. Sonraki yıl, Yüzbaşı Vardar (Tsontos), Naum

[24] *A.g.e*, s. 241ff. (ve takip eden sayfalar) Ayrıca bkz. Dakin, *Greek Struggle*, s. 63-65.

Spanos'u emri altına almaya çalıştı ama başaramadı. Adamlarıyla birlikte Giritli zabitin emrine girmesini tavsiye eden komiteye "Kaptan olarak geçirdiğim bunca yıldan sonra Vardas'ın palikarı olmam mümkün değil. Develere yön götseren eşek olabilir miyim hiç?" demişti, "Atım ben, çifte atar sıçrarım". Ardından Atina'ya döndü, bu macera dolu hayatı terk etti ve terziliğe geri döndü.[25]

Bölgedeki silahlı adamlar, Spanos kadar hırslı ve gezgin olmamakla birlikte, mücadele açısından en az onun kadar önemliydi. Bu adamlar aynı bölgede faaliyet gösterdi ve sadece Makedon komitelerinin daha naif ajanlarının göründüğü haliyle kabul ettiği bir yurtseverlik iddiasında bulunarak durumu iyi idare ettiler. Bunlardan biri Phlorina bölgesindeki Yunanlaşmış Arnavutların köyü olan Lechovo'lu Demoulios Zeses'di. Türkler, silah taşımasına ve altı kişilik küçük bir çete kurmasına izin vermişlerdi. Ne var ki Zeses, Eylül 1904'te adamlarıyla birlikte Melas'a bağlandı, çünkü Bulgar tacizi yüzünden artık bağımsız olarak hareket edemez hale gelmişti. Negovani'li (aynı bölgede bulunan bir başka Yunanlaşmış Arnavut köyü) Kole Pinas ve Vardas'ın rehberi olan Belkameni'li Tsaouses diğer yerel kaptanlardı. 1908'den sonra Tsaouses Türklerin tarafına geçti ve yine rehber olarak para karşılığı hizmet verdi. Yine aynı bölgeden olan Gabreshli Dalipes, 1903'te Kotas'ın emrine giren bir çobandı. Aynı yıl Yunan davasındaki bir Yunan ajanın huzurunda and içerek göreve başladı.[26]

En az bu kaptanlar kadar girişimci ve gezgin bir başka kaptan da Karalivanos'tu. Karalivanos, Batı Makedonya'da eşkıyalığa başlamadan evvel Yunan sınır kolcularında hizmet etmiş, resmî olarak görevlendirilmemiş Teselya'lı bir zabitti. 1900'de Türk otoriteleri Karalivanos için af çıkardı ve kendi sınır kolcularına katılmaya çağırdı. Ancak ertesi yıl geldiğinde, sadakatini değiştirmemişse bile, Karavangeles'in hizmetine girmişti. 1904 yılında adamlarıyla birlike Melas'a bağlandı. Aynı yılın Temmuz ayında, Melas'ın Teselya'daki ailelerinin güvenliğini sağlamayı ve Bulgarlara karşı kılıçlarını ortaya koyacaklarını ispat ettikleri takdirde kendileri için af çıkarmayı kabul etmesinin ardından bir başka eşkıya lideri olan Kaptan Visvikes ile birlikte Karalivanos bu Atinalı yurtsever zabite katıldı. Ancak Melas'la yapılacak işbirliği hayata geçmedi. Karalivanos, zabitin para kaynaklarının elverdiğinden çok daha talepkâr çıktı.[27]

Profesyonel yerel silahlı adamların aynı derecede temsilcileri Kleisoura'lı Andreas, Morichovo'lu Antones, Poutetses gibi kaptanlar ya da Groutas, Kordistas, Mauro gibi kaptan yardımcılarıydı. Kastoria bölgesindeki bir Vlah köyü olan Kleisoura'dan gelme Andreas, Yunanistan'dan gelen birçok liderin

---

[25] Naum Spanos, haz. Ch. G. Sakellariades, *Anamneseis ek tou Makedonikou Agonos* [Makedon Mücadelesinden Hatıralar] (Selanik: 1957), s. 29-30, 47 ve devamı.

[26] Genel Devlet Arşivi (Atina), Vardas Evrakı, F2, Melas'tan rapor (tarihsiz), F3, Kaptan Derleres'ten rapor, 14 Mart 1909 (o.s.) (eski takvim) , F6, N. A. Chasiotes adında bir ajan tarafından imzalanmış bir beyan, 14 Haziran 1930.

[27] Germanos Karavangeles, *Ho Makedonikos Agon. Apomnemoneuihata* [Makedon Mücadelesi: Hatırat], haz. Vasileios Laourdas (Selanik: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1959), s. 31.; *Melas*, s. 294, 307.

emrine girmiş ancak nispeten bağımsız faaliyet göstermiştir. Morichovo'lu Antones, mücadele sona erdikten sonra zevkine ve yeteneklerine uygun bir iş bulamamış ve uyuşturucuya başlamıştır. Poutetses, esas olarak Epir'de faaliyet göstermiştir. Groutas, Kordistas ve Mauro, bu kaptan yardımcılarının hepsi mücadele sona erince eşkıyalığa geri dönmüştür. 1908'den sonra otuz kişilik çetesini kendisi ve adamlarının Yunan ordusuna kaydolabileceği vaadiyle dağıtması istendiğinde Poutetses, bu macera dolu hayattan ve yağmacılıktan vazgeçmekte zorlandı. "Düşmanları" cezalandırmak ve "dostları" yüreklendirmek için Epir'de ara sıra baskına gitmeye devam etti. Bunları hoş görmeyen ve gururlu kaptanı küstürmeden bu tür faaliyetlere son vermeyi isteyen Yunan zabitlerine faaliyetlerinin nedenini böyle açıklıyordu.[28]

Gayrimüslimlere anayasal yönetim altında eşit muamele ve esas olarak Makedonya'daki çatışmalara son vermeyi vaat eden 1908'deki Jön Türk devrimi sırasında, Yunan milisleri -en azından güney Makedonya'da- Bulgarların meydan okumalarıyla her zamankinden fazla karşı karşıya kaldı. 1912-1913 Balkan Savaşları'nda bu bölge, en sonunda, Yunan düzenli ordusu tarafından ele geçirildi. Balkan Savaşları, ayrıca, bölgenin geleneksel askerî unsurunu sürdüregelen bazı etmenlerin de ortadan kalkmasını sağladı. Her tür milis kaptanı ve eşkıya, sonunda, tarih oldu. Bazı eşkıyalar 1920'lerin sonuna kadar varlıklarını devam ettirdiler, ama artık kapanmış bir devrin son kırıntıları, korkuya kapılmış haydutlardan başka bir şey değillerdi. Eşkıyaların yaşamları ve serüvenlerini konu alan bir popüler edebiyat türünün yaklaşık aynı dönemde artması, unutulamayan millî bir âdete uygun bir övgü ve neredeyse yüzyıldan fazla varlığını sürdüren bir dünyaya nostaljik bir jestti.

Kaynakça

Özel ve Resmî Arşivler

George Finlay Evrakı (1799-1875) (British School at Athens)

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi (*Foreign Office*)

Penelope Delta Evrakı

Yunanistan Devlet Arşivi

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Yunanistan Millet Meclisi Arşivi

Gazeteler

Palingenesia

Pharos tes Othryos

[28] Panagiotes G. Dankles, *Anamneseis, Engrapha, Allelograpnia* [Hatırat, Belgeler, Yazışmalar], haz. Ch. Leukoparides, cilt 1 (Atina: Vivliopoleion E.G. Vagionake, 1965), s. 413-14.

Kitap ve Makaleler

Alexander, John Christos. *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*. Atina: 1985.

Chirol, Valentine. *'Twixt Greek and Turk*. Edinburgh ve Londra: William Blackwood, 1881.

Dakin, Douglas. *The Greek Struggle in Macedonia, 1397-1913*. Selanik: Institute for Balkan Studies, 1966.

Diamantes, A. "Mia Statistike tou nomou Artes kata to 1828" [1828'de Arta Bölgesinde Yapılan Nüfus Sayımı]. *Ho Neos Kouvaras* (1961): 93-97.

Euangelos Kophos, *He Epanastase tes Makedonias kata to 1878* [Makedonya'da 1878 İsyanı]. Selanik: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1969.

Germanos Karavangeles, *Ho Makedonikos Agon. Apomnemoneuihata* [Makedon Mücadelesi: Hatırat]. haz. Vasileios Laourdas. Selanik: Hetaireia Makedonikon Spoudon, 1959.

Karavidas, K.D. *Agrotika*. Atina: Ekdoseis Papazese, 1978.

Koliopoulos, John. *Brigands with a Cause: Brigandage and Irredentism in Modern Greece, 1821-1912*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

Koliopoulos, John. *Lestes: He Kentrike Hellada sta mesa ton 19ou aiona* [Eşkıyalar: 19. Yüzyılın Ortalarında Orta Yunanistan]. Atina: Hermes, 1979.

Koster, Harold A. ve Joan Bouza Koster. "Competition or Symbiosis? Pastoral Adaptive Strategies in the Southern Argolid, Greece". *Regional Variation in Modern Greece and Cyprus: Toward a Perspective on the Ethnography of Greece* (1976). New York: New York Academy of Sciences: 275-85

Lyritzes, Chr. *He Etknike Hetaina kai he drasis autes* ["Millî Toplum" ve faaliyetleri]. Kozane: Typographeio Chr. Galanide, 1979.

Mela, Natalia P. (haz.). *Paulos Melas*. Atina: Syllogos pros Diadosin ton Hellenikon Grammaton, 1964.

Moschonesios, Andreas. *To katoptron tes en Helladi lesteias* [Yunanistan'daki Eşkıyalığın Aynası]. Hermoupolis: Typographeion "Ethnikou Mellontos", 1869.

Naum Spanos. *Anamneseis ek tou Makedonikou Agonos* [Makedon Mücadelesinden Hatıralar]. haz. Ch. G. Sakellariades. Selanik: 1957

Panagiotes G. Dankles. *Anamneseis, Engrapha, Allelograpnia* [Hatırat, Belgeler, Yazışmalar]. Cilt 1. haz. Ch. Leukoparides. Atina: Vivliopoleion E.G. Vagionake, 1965.

Pouqueville, F. C. H. L. *Voyage de la Grece* [Yunanistan Seyahati]. 2. Edisyon. Paris: Firmin Didot, pere et fils, 1826.

Schneider, Jane. "Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame, and Access to Resources in Mediterranean Societies". *Ethnology*. Cilt 10, Sayı 1 (Ocak 1971). Pittsburgh: University of Pittsburgh: 1-25.

Thucydides. *Historiae* (4 cilt). Ed. Sir H. Stuart Jones ve J. Enoch Powell. Gözden geçirilmiş ikinci baskı. Oxford: Oxford University Press.

Öz: Bu makale, özellikle ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına odaklanarak Osmanlı'nın Yunan toprakları olarak nitelendirilen bölgede tarihi çok eskilere dayanan eşkıyalık faaliyetlerinin niteliğini ve bu geleneğin sonunu hazırlayan koşulları irdelemektedir. Yasal olanla (*armotolos*lar) yasal olmayanlar (*kleftler*) arasındaki çizgi bu bölgede iyice muğlaklaşır. Değişen koşullar, aktörlerin taraf değiştirmesine sebep olur. Yunanistan'da ayrılıkçı mücadelenin yükselişi ve düzenli ordunun devreye girmesiyle birlikte geleneksel anlamdaki eşkıyalığın da sonu gelir.

Anahtar sözcükler: eşkıyalık, ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan toprakları, *armatolos*, *kleft*, 19. yüzyıl

Brigandage and Insurgency in the Greek Domains of the Ottoman Empire, 1853-1908

Abstract: This article mainly scruntinizes the characteristics of brigandage, the history of which dates backs to the ancient times, in the Greek domains of the Ottoman Empire particularly in the second half of the 19th century. It also displays the conditions which led to the end of that old military tradition. In the discussed lands, the line between legal military forces (*armatoles*) and illegal ones (*klephts*) greatly blurred. The changing conditions also ended up with a change in the positions taken by the actors. Following the rise of the irredentist movement in Greece, and the regular army, traditional brigandage came to an end.

Keywords: brigandage, insurgency, Greek domains of the Ottoman Empire, *armatoles*, *klephts*, 19th century

Kıbrıs ve Diğer Akdeniz Toplumlarında Eşkıyalık, Efsane, Terör*

Paul Sant CASSIA**

Eric Hobsbawm'ın kitabı, 1969'da yayımladığından beri sosyal eşkıyalık kavramı epey eleştirel ilgi uyandırmasına rağmen bu tartışma günümüze değin, muhtemelen, dar bir çerçevede ele alınmıştır (Blok 1972; Vanderwood 1981; Dreissen 1983; Hart 1987; Koliopoulos 1987). Bu tartışma sık sık eşkıyaların siyaset öncesi (*pre-political*) hassasiyetlerin bir ifadesi mi, yahut köylü dayanışmasının ortaya çıkışının önündeki bir engel mi olduğu sorusuna cevap arayışıyla yürütülmüş; sosyal eşkıyalığın ortaya çıkışına ve türemesine zemin hazırlayan farklı taşra yapılanmalarının, terörün psikolojisinin ve sosyolojisinin, ulus-devletlerde ya da ulus-devlet olma çabasındaki toplumlarda eşkıyalık efsanelerinin nasıl oluşturulduğunun ve kullanıldığının konu edildiği bağlamlarda sosyal eşkıyalık kavramı pek tartışılmamıştır.

Bu makale, 19. yüzyıl sonunda Kıbrıs'ta eşkıyalığın sosyal önemini Akdeniz'deki diğer örneklerle karşılaştırarak incelemektedir. Eşkıyalığı, devletin ihdas

---

* Malta Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan yazarın bu makalesinin orijinali şurada yayınlanmıştır: "Banditry, Myth, and Terror in Cyprus and Other Mediterranean Societies", *Comparative Studies in Society and History*, 35/4 (1993), ss. 773-795. Türkçe çevirisine izin verdiği için kendisine teşekkür ediyoruz. Çeviri: Serkan Taş.

** Bu makale daha önceki halleriyle Ege Üniversitesi'nde [ç.n. Yunanistan'daki], *Modern Yunan Toplumunda Temalar*'da (Klasikler Fakültesi, Cambridge Üniversitesi), *Cuma Bölüm Seminerleri*'nde (Sosyal Antropoloji Bölümü, Cambridge Üniversitesi) sunulmuştur. Katılımcılara, ayrıca Ernest Gellner, Peter Loizos, Michael Herzfeld ve Diego Gambetta'ya faydalı yorumları için teşekkürü bir borç bilirim.

ettiği yasalara sürekli ve nispeten uzun bir döneme yayılmış bir itaatsizlik şekli olarak değerlendirmekteyim. Eşkıyalar, yerel halk veya nüfuzlu kişiler tarafından desteklenip korunurlar. Bu koruma ya kendiliğinden olur ya da örtük ve açık tehditler ile teşviklerin karmaşık birleşimi sonucu ortaya çıkar. Dahası bu koruma öyle bir noktaya ulaşır ki, eşkıyaların devletin temsilcilerine ihanetleri halkın hakim ahlakıyla çatışır. Eşkıyalık polivalan (çokdeğerlikli), hatta *disemic*[1] olabilir. Şiddet ve cömertlik, gizlilik ve açıklık, belli bir ahlaki görüş etrafında bir araya gelmiş bir topluluğun içinde olma veya ondan dışlanma gibi birbirine taban tabana zıt değerleri aynı anda bünyesinde barındırabilir (Herzfeld 1989).

Yazıma, çeşitli Akdeniz toplumlarındaki ve Kıbrıs'taki eşkıyalık türevlerinin birbirinden farklı yönlerini karşılaştırarak başlamak istiyorum. Böylece Kıbrıs kırsalında kendilerinden önce bölgede hâkim olan Osmanlı yönetiminin mirası olan şiddet tekelini hâkimiyetlerinin ilk zamanlarında İngiliz sömürge yönetiminin neden eline geçiremediğini açıklamayı amaçlıyorum. Ardından Hobsbawm ve Blok arasındaki tartışmanın parametrelerinin çizdiği sınırların ötesine geçilmesi gerektiğini düşünüyorum. İddiam şu ki eşkıyaların uyandırdığı duygular ne Hobsbawm'ın öne sürdüğü gibi siyaset öncesi adil bir dünyaya dönük özlem olarak görülebilir ne de Blok'un tezinde görüldüğü üzere eşkıyaların topluma aşıladıkları terör sadece köylüleri sindirmeyi hedefleyen bir yöntem olarak kabul edilebilir. Şimdiye kadar yapılan birçok eşkıyalık tanımının aslında terörün karmaşık sosyolojisini kavramakta başarısız olduğunu düşünüyorum: Blok'un da ortaya koyduğu üzere korku, eşkıyalığın devamlılığı için gerekli sebeptir, ancak yeterli sebep değildir ve eşkıyalığın gerilemesi, yalnızca devletin şiddet üzerindeki tekelini arttırmasıyla açıklanamaz. Eşkıyalık, devletin güçlü olduğu durumlarda bile sıklıkla varlığını devam ettirebilir ve elbette yeniden ortaya çıkabilir. Terör ve terörün kasıtlı olarak sağlanan öngörülmezliğinin özel bir hâkimiyet türü yarattığı söylenebilir. Bu tür bir hâkimiyet çoğunlukla halk tarafından zımnen kabul edilir ve böylece devlete muhalefet olarak meşrulaşır. Dahası, eşkıyalığın devamlılığı ve tekrar ortaya çıkışını açıklamada kapsamı daha geniş olan etkenler ortaya koyulmalıdır. Ekonomik ve siyasi etkenler de bunlara dâhildir. Sermaye birikiminin, sermayenin yeniden yatırım yoluyla dönüşümünün veya yitiminin doğası belirli durum-larda eşkıyalığın kendine has evrimine çeşitli yollarla etki eder. Son olarak, eşkıyalık efsaneleri belirli durumlarda milliyetçi ve bölgeci söylemlere dahil edildikleri ve kırsalda yaşanan kanunsuzluk örneklerinin meşrulaştırılmasında kullanılabildikleri için önemlidir.

[1] Çevirmenin notu: Ferguson'un Yunanistan'daki çift dillilik olgusunu açıklamak için kullandığı *diglosia*'ya alternatif olarak Herzfeld'in önerdiği *disemia* kavramının sıfat halidir. *Disemia*, en yalın tanımıyla bir toplumda resmî kendilik temsiliyle kollektif içgözlemin yaşandığı mahrem anlarında yaşanan duygular arasındaki gerilimdir. Herzfeld, bu durumu açıklamak için kültürel mahremiyet kavramının kullanılmasını önerir. Bu durumda ortaya çıkan ulusal kimlik, duyulan utanma ile idealleştirilmiş erdemlerin bir karışımından oluşacaktır.

Akdeniz'deki eşkıyalığın önemli bir özelliği siyasi boyutudur. Bu siyasi boyutun daha sonra yerel ve ulusal düzeylerde ortaya çıkışı da ayrıca önemlidir Akdeniz'in tamamında, en azından 18. yüzyıldan itibaren, eşkıyalık çeşitli girift biçimlerde milliyetçi ve bölgeci söylemle sık sık iç içe geçmiş haldedir.[2] Bağımsızlık sonrası Yunanistan'da *kleft* kahramanlar, milliyetçi söylemde belirgin bir rol oynadı. Devlete şantaj yapmalarının yanı sıra sık sık köylülere korku salıp onları soymaları, bu konuda yapılacak bir analizi tartışmalı hale getirmesine rağmen, dönemin Giritli çobanlarının bu tür milliyetçi sembolleri kullanarak yaptıkları koyun hırsızlıklarını meşrulaştırmalarına engel olmamıştır (Herzfeld 1985). Köylüleri de katletmiş olmasına rağmen, Salvatore Giuliano'nun kısmen medyada yoğun bir şekilde yer almasıyla yaratılan Sicilya'daki muğlak kötü şöhreti, bölgenin milliyetçi emellerini dile getirmesinden kaynaklanır.

Okur-yazar devlet bağlamlarında eşkıyalık efsanelerinin muğlaklığı ve derlenmesi, gereksiz bir gösteriş olarak görülemeyecek denli önemli özelliklerdir. Eşkıyaları kendi iradeleriyle destekledikleri görülen köylülerin sıklıkla eşkıyalar tarafından terörize edilmesi çoğu zaman şüphe götürmez bir olgudur. Ancak bu durum, eşkıyalığı bitirmek bir yana eşkıyalığın neden ve nasıl ortaya çıktığını, nasıl devam ettirilebildiğini ve bu efsanelerin yerel ve ulusal ölçekteki etkisini dahi açıklamaz. Eşkıyalar, etkisi belli bir süre devam eden ve elden ele, ağızdan ağıza dolaşan milliyetçi söylem ve metinler yoluyla sonradan romantize edilirler. Böylece eşkıyalar, sınırlı hakimiyet alanlarını ve geçici doğalarını aşarak kalıcılık ve güç kazanırlar. Modern ulus-devlette eşkıyaların nasıl resmedildiği ve güncel çekişmelerin meşrulaştırılmasında bu sembollerin ne şekillerde kullanıldığı onların asli işlevleri ve temsil ettikleri kadar önemlidir.

I. Kıbrıs'ta Eşkıyalık

Pek çok Akdeniz toplumunda olduğu gibi Kıbrıs da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına kadar eşkıyalıktan kendi payına düşeni aldı. Bu makale, 19. yüzyıl sonlarında çetin Baf kırsalında faaliyet gösteren en ünlü çete olan *Hassanpoulia* çetesini incelemektedir. Örneğin 19. yüzyıl Kıbrıs eşkıyalığının başlangıçta bazı yüzeysel benzerlikler (örneğin eski göçebe çobanların büyük ölçekte gerçekleştirdikleri sürü hırsızlıkları, koruma haraçları vb.) taşıdığı Sicilya'nın aksine, 20. yüzyılda Kıbrıs eşkıyalığı Hassanpoulia'nın eriştiği muazzam düzeye asla erişememiştir. Dönemin eşkıyaları nadiren uzun süreler hayatta kalabilmiş ve 1950'lerin sonunda büyük ölçüde çete yöntemlerini uygulayan EOKA militanlarının ortaya çıkışına kadar büyük gruplar haline gelmemişlerdir. Kıbrıs'ta bu derece büyük ölçekli eşkıyalığın 19. yüzyılın sonunda, yani EOKA'nın ortaya çıkışına kadar geçen yaklaşık 50 sene boyunca ortadan kaybolmasının nedenlerinin incelenmesi bu bakımdan önemlidir. Askerlerin eşkıya avına çıkarılması gibi sebeplerin yanı sıra şiddet uygulamalarını tekelinde bulunduran devletin kontrolü arttırması, toplumda eşkıyalığı lağvedecek tarzda

---

[2] Korsikalı kanun kaçakları Paoli ve Gaffori milli direnişin sembolü haline gelen eşkıyalara örnektir.

bir medeniyet dönüşümünün yaşanması gibi kimi antropologlar arasında popüler olan görüşler, bu yazıda ispatlamayı umduğum üzere eşkıyalığın ortadan kalkışını açıklamakta yetersizdir.

Eşkıyalığın ayırdedici bir değişkeni de efsaneleştirme süreçleridir. *Kleft*ler gibi Yunan eşkıyaları milliyetçi söyleme katılmışlardır (Koliopoulos, 1987). Bunun aksine Kıbrıs eşkıyalığı hiçbir zaman milliyetçi bir söylem edinmemiştir. Hassanpoulia, daha sonra, yinelenen kısa süreli popüler dönemlerin keyfini sürse de asla milliyetçi söyleme dâhil olmamıştır. Aslında EOKA çeteleri 1955'te İngilizlerle savaşmak için dağlara çıktığında, bu çeteler ruhani kökenlerini İngiliz himayesindeki polis kuvvetleri ile çatışmış olan Hassanpoulia gibi tarihsel öncülere dayandırmak yerine, çok daha önceki dönemlere ait olan ve aynı ölçüde belirsizlikler taşıyan, görünüşte Türklere karşı silahlanmış anakara Yunan *kleft*lerine dayandırmışlardır. Oysa bu Türklere karşı savaş iddiası gerçeklikten oldukça uzaktır, çünkü *kleft*ler genelde Yunan köylülerini yağmalamışlardır.[3]

Adada İngiliz yönetiminin ilk yıllarında, 1887-1896 arasında Kıbrıs'ın Baf bölgesinde, 1937 yılında Müfettiş Kareklas tarafından hazırlanan uzunca bir polis raporunun da konusu olan bir dizi olay meydana gelmiştir (bu raporun neden bu kadar geç hazırlandığı daha sonra incelenecektir). Bu raporda büyükbaş hayvan ve sürü hırsızlığı, adam kaçırma, tecavüz ve en azından 13 cinayeti de içeren bir dizi şiddet suçunun faili olan silahlı bir çete konu edilmektedir. Konunun etnik kökenle doğrudan doğruya bir bağlantısı olmamasına, suç ortakları ile kurbanlar arasında hem Türk hem Yunan kökenli Kıbrıslılar olmasına rağmen Hassanpoulia adıyla bilinen (ismin kendisi de önemlidir ve daha sonra incelenecektir) bu eşkıyaların büyük çoğunluğu Kıbrıs Türküdür.

Bu grubun üç önemli özelliği vardı. Birincisi, üyeleri daha büyük bir silah gücü marifetiyle hiçbir zaman alt edilememiş ve sadece ihanet yoluyla yakalanan bu çetenin peşinde mütemadiyen polisin olmasıdır. Aslında bu kişiler onları yakalamaları için gönderilen polislerden erzak ve mühimmat almış, yardım görmüşlerdir. İkincisi, yakalanmaları için koyulan ödüllere rağmen,[4] Baf köylülerinin ihanetine uğramamışlardır. Hassanpoulia pek çok köyde açıkça terör estirmesine rağmen pek çok kişiden de destek görmüştür. Bir eşkıyanın kendini *Poulia* (kelime anlamı: kuşlar) olarak tanıtması, bununla sınırlı olmamakla birlik-

[3] Ana sebeplerden biri sömürgecilik karşıtı direnişin seküler siyasi liderler yerine kilise tarafından yürütülmesi ve meşrulaştırılmasıdır. Diğer sebepler ise Yunan eşkıyaların anakaradan temin edilen okul kitaplarında yoğun biçimde işlenmesi, yazılı hikâyelerin ortaya çıkıp toplumsal belleği doldurarak seçici toplumsal hafıza kaybını tetiklemesinden önce hem Rum hem de Türklerden müteşekkil Hassanpoulia'nın toplumun belleğinde halen taze olmasıdır. Bu yüzden bir kaç sorunun cevaplanması gerekmektedir: Kırsal hayata dayalı eski düzenin son evresi olarak neden Hassanpoulia ortaya çıktı? Neden onu 1955'te EOKA'nın çıkışına kadar başka çeteler takip etmedi? Neden EOKA militanları Kıbrıslı Hassanpoulia'yı atlayarak Yunan kleftlerine yoğunlaştı?

[4] 100 Sterlin, o zamana göre muazzam bir para.

te, çoğunlukla bölgedeki otorite sahibi kişilerden istediğini alması için tek başına yeterlidir.

Üçüncü olarak bu eşkıyalar, Hobsbawm'ın iddia ettiği üzere, siyaset öncesi bir muhalefet biçimi değildir, ancak ilerleyen zamanlarda haklarında çıkarılan yaygın söylencelerde eşkıyalar siyasi mesaj vermek amacıyla konu edilmiştir. A. Blok'un da iddia ettiği gibi, bu kişiler pek çok sıradan köylüyü terörize etmişlerse de uzun bir zamana yayılmış olan faaliyetleri sadece güçlüyü koruma veya halktan kişileri terörize etme gibi amaçlara atfedilemez. Eşkıyalığın Kıbrıs'ta sürekliliğini, Yunanistan ve Sicilya gibi diğer Akdeniz toplumlarındaki çok daha güçlü mevcudiyetini açıklayabilmek için diğer etkenlerin de ele alınması zorunludur.

Hassanpoulia kardeşlerin eşkıyalık kariyerlerine nasıl başladıklarının hikâyesi son derece karmaşıktır. Bu hikâyede iki nesil, koyun çobanlığı yapan bir aileden gelme ve tetikçilik yapan bir amca ile iki yeğeni anlatılır. Bunların arkasında onları koruyan çok güçlü kişiler ve yerel halkın da biraz desteği vardır. Hikâyenin sonunda ihanete uğrar ve vurulurlar. Hassanpoulia'nın faaliyetleri Kıbrıs'ta yeni değildir; bu tür olayların geçmişi 1878'de son bulan adadaki Osmanlı hâkimiyetine dayanmaktadır. Yunanistan'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da Osmanlılar'ın daimi bir maaşlı kâtip sınıfı ya da kalıcı bir askerî varlığı yoktu. Gerçi Yunanistan ve Kıbrıs için bu durum birbirinden farklı bir öneme sahipti. Böyle kalıcı bir kadro oluşturmak yerine Osmanlılar, Bâb-ı Ali'ye ödenmesi garanti edilmiş sabit bir gelir karşılığında vergi toplama ve düzeni sağlama işlerini yerel otoritelere bırakmıştı. Kıbrıs'ta 1821'e kadar Hıristiyan Rum nüfustan vergileri kilise toplarken Yunanistan'ın büyük bir kesiminde bu görevi yerel otoriteler üstlenmişti. İki toplumda da taşrada devlet otoritesi gelişmemişti. Vergi

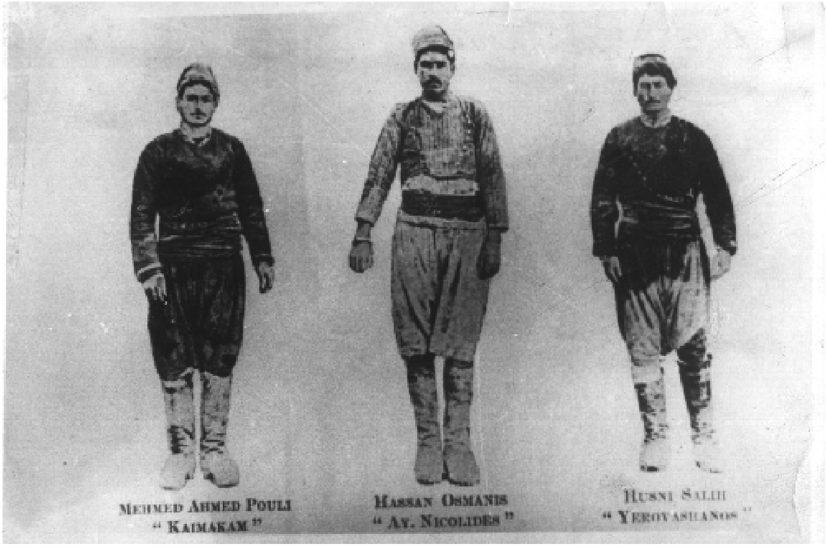

Hassanpoulia ya da Hasan Bulli ile biraderleri

toplayanlarla düzeni sağlayanlar aynı kişiler veya yakın müttefikler olduğu için sistem, köylülerin topraklarının ellerinden alınmasını ve bu toprakların Avrupa pazarları için öncelikli ürünlerin üretildiği "çiftlik"lerde birikmesini teşvik ediyordu. Bu çiftliklerde iş bulamayan, toprakları ellerinden alınmış köylüler de baskıcı vergi rejiminin daha etkisiz olduğu yüksek dağlık kesimlere kaçtı.

Ayrıca Osmanlılar, düzeni sağlayan devlet organlarını sorumluluğunu da genellikle bu vergi toplayıcılarına havale etti. Kaçınılmaz olarak, bu tür kişiler kendilerine olan borçların ödenmesiyle daha ilgiliydi. Yunanistan'da bir rotasyon süreci işlemekteydi. Çoğunlukla Hıristiyan Rumlardan ve aynı zamanda Müslüman Arnavutlardan oluşan *armatolos* ismindeki başıbozuk birlikler *kleft* adıyla bilinen haydutları uzak tutmakla görevlendirilmişlerdi. Şiddet, terör, haraç ve hırsızlık yöntemlerinin stratejik kullanımıyla vergi toplayan *armatolos*ları güçsüzleştiren *kleft*ler nihayetinde kendileri *armatolos* oluyorlardı. Dolayısıyla tasfiye edilen *armatolos*lar haydutluğa soyunup daha uygun bir anda tekrar eski yerlerine dönmeyi ummaktaydılar. Bu kişiler genellikle bir çeteden bir başka çeteye geçerdi. Bu çetelerin liderleri kendi rakiplerini alt etmek için rüşvet, dikkatle düşünülmüş cömertlikler ve yağmalardan elde edilecek ganimet -genelde koyun- yoluyla adam kazanmaya çalışırlardı. Şiddetin belirli kriterler doğrultusunda kullanımının amacı salt haydutluk değildi; bu, aynı zamanda yetkililerce onaylanmış ve rutin olarak uygulanan bir para toplama biçimiydi. *Armatolos* olarak resmî bir görevlerinin olması vergi üzerinden yolsuzluk yapmalarına, koruma parası, toprak ve benzeri kazançlar sağlamalarına imkân veriyordu. *Kleft*ler ve *armatolos*lar tehlikeli, kurnazlık ve belirsizliklerle dolu çarpışmaların yaşandığı gayriresmî bir köşe kapmaca oynuyorlardı. Bu alemde hiç kimse takım arkadaşlarından emin olamazdı; çapraz ilişkiler ve ittifaklardaki ani değişiklikler güven ilişkileri kurulmasını ve güç merkezlerinin oluşmasını engelliyordu. *Kleft*in birinin ifade ettiği gibi "Hırsıza herkesin borcu vardır".

Yunanistan'da durum böyleyken Kıbrıs'ta iki başlı bir otorite hüküm sürüyordu. Kilise, Hıristiyan nüfustan vergi toplarken Türk beyleri müstakil bölgeleri idare ediyordu. Askerî garnizonların geciken maaşlar yüzünden ayaklanması sık rastlanır bir durumdu. Bunun bir sonucu olarak askerî sınıf ayakta kalabilmek için köylüleri daha katı ve keyfî bir şekilde soyarak topraklarını kamulaştırıyor ya da tapularına el koyuyorlar, köylülerin topraklarını da çiftliklere katıyorlardı.

Çiftliklerin oluşturulması ve bunların mülk sahiplerinin gıyabında işletilmesi, Kıbrıs'ta aracıların idareci ve tarla gözcüleri olarak ortaya çıkışlarına kaçınılmaz olarak sebep oldu. Bu kişiler, büyük araziler kiralayıp daha sonra bir kısmını kendileri kullanıyor, geri kalanını da kısa süreli akitlerle tekrar köylülere kiralıyor veya onlarla ortakçılık yapıyorlardı. Aradaki kritik konumları sebebiyle hem mülk sahipleri hem de çiftçi-çoban köylüler bu kişilere tâbi idiler; aracı kişiler de mülk sahipleri ve köylüleri birbirine karşı kullanabiliyorlardı. Genelde Türk olan fakat aralarında sadece Türklerin bulunmadığı çiftlik kahyalarının silah taşımasına müsaade ediliyordu. Seyrek bir yerleşimin olduğu kırsalda şiddet içeren eylemleri hem icra etmek hem de saklamak kolaydı. Ayrıca şiddet

eylemleri köylüleri sindirip uysallaştırıyordu. Bu gibi kahyaların ve tarla bekçilerinin sosyal kökenleri, çoğu sosyal sınıf atlama yoluyla yükselen taşra ailelerinden geldiği için önemlidir. Hayvancılık bir yaşam biçimi olarak saldırganlığı teşvik eder; kıyasıya bir rekabetin yaşandığı 19. yüzyıl Kıbrıs'ında hayvancılık, kişinin maruz kalabileceği gerçek veya farazi bütün kötülüklere karşı koyabilmesini gerektirir. Kareklas şöyle der:

> keçi, kısrak veya inek sahipleri en zengin kişilerdi ve bundan ötürü her toplulukta başı çekerlerdi. Çocukluklarından itibaren dağlarda veya nehir kenarlarında sürdükleri hayat göz önünde bulundurulduğunda nasıl bir kişiliğe sahip oldukları kolaylıkla anlaşılabilir. Bu kişiler en azılı suçlular; dolayısıyla köyün lideriydiler. Az sayıda olsa da sesi çıkmayan adamlar hepten yok sayılırdı. (1937: 6)

Anakarada Osmanlılara karşı patlak veren Yunan isyanının ardından 1821'de kilise Kıbrıs'ta vergi toplama tekelini kaybetti. Bunun ardından taşrada ortaya çıkan otorite boşluğu, toplumun üst tabakasından gelen aracılar tarafından dolduruldu. Bu aracılar, genellikle, yabancı ticaret konsolosluklarına bağlı oldukları için kovuşturmadan muaf olan şehirli tüccarlarla birlikte çalışıyorlardı. İltizam, tefecilik, kıyı şeridinde yapılan yasadışı ihracat, toprağı kiralayanın tekrar kiraya vermesi, kırsal alanın denetlenmesi, köylülerin sindirilmesi için şiddet uygulanması, ücret karşılığında yağmadan koruma ve çalıntı malların elden çıkarılması birbirlerini besleyerek geniş, geçici, gayriresmî ve değişkenlik arz eden güç ittifaklarının kurulmasına sebep oldu.

II. Karşılaştırmalı Bakış Açısıyla Eşkıyalık

Eşkıyalığın çok daha uzun süreler gelişebildiği diğer Akdeniz örneklerinde, özellikle Sicilya ve Yunanistan'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da eşkıyalığın varlığını sürdürebilmesinin nedeni kısmen devletin zayıf olmasıydı. Fakat eşkıyalığın gerilemesinin sebebi olarak, gerçekten önemli bir gelişme olsa da, devletin şiddet tekelini gittikçe eline almasını göstermek basit kaçar. Eşkıyalığın devamlılığı yahut gerilemesi, bundan ziyade, belirli bir bölgenin sosyal yapısı ve politik ekolojisi; mülkiyetin ve sermaye birikiminin doğası, dağılımı ve bu birikimi meşrulaştırmanın mevcut yolları (sermaye birikimi, menkul veya gayrimenkul olarak ve hayvancılık gibi belirsizlikleri olan bir alanda olabilir); toplumdaki güven ilişkileri ya da güvensizlik ve bunların sivil toplumun gelişmesiyle olan bağlantısı; kaba kuvvet uygulamalarını teşvik edebilecek olan az gelişmiş seçim mekanizmaları ve halk arasında sürekli bir yoksulluk yerine sürekli bir güvensizlik oluşması (ki sürekli yoksulluk eşkıyalığa daha elverişlidir) gibi değişkenlerin birbirleriyle olan karmaşık ilişkilerine dayanır. Yerel elitlerin siyasi ideolojileri ve devletle olan ilişkileri ayrıca önemlidir, çünkü eşkıyalar Sicilya'da olduğu gibi yerel elitler tarafından devlete mukavemet göstermek için ya da Yunanistan'da olduğu gibi ulusal ve aynı zamanda yerel ölçekte muhalif politikacıların taraftarlarını korkutmak adına ilhakçı (*irredentist*) maceralar için istemeyerek de olsa devlet tarafından kullanılabilir. Devletin ağalık, üretici

köylüler ve hayvancılıkla uğraşan köylülere karşı politikası da önemli bir değişken olabilir, çünkü devletin politikalarının bu unsurlardan birini diğerlerine tercih etmesiyle kanundışılığın uygulanışı üzerinde esaslı sonuçları olabilir; bazı belirli durumlarda köylüler devletin vergiler gibi daha kapsamlı ve devamlı soygunu yerine kırsal eşkıyaların geleneksel soygununu tercih edebilir. Diğer durumlarda otorite sahiplerinin yandaşlarının soygunları güçlü ulusal çıkarlar tarafından korunabilir.

Önemli değişkenlerin sonuncusu, yerel ve ulusal düzeydeki efsaneleştirme süreci ve bunun ulus-devlet oluşumundaki rolüdür. Bu iki düzey birbirinden bağımsız ve farklı olabilir, fakat Akdeniz edebî kültüründe ve popüler söylencelerin dolaşımında bu iki düzey özellikle önemlidir. Bazı durumlarda bu söylenceler, ulus-devlet tarihinin yaratımıyla karmaşık etkileşimlere girer. Eşkıyalar bazen metinlerde "bizden olmayan", dolayısıyla tehlikeli kişiler olarak; bazen geçmişten kalıntılar ve dolayısıyla muğlak olarak ya da "bizden birileri" ve dolayısıyla gıpta edilecek kişiler olarak resmedilebilir. Eşkıyalar grubun dışından içine veya tersi istikamete hareket edebilir. Bu da eşkıyaların nasıl algılandığını, nasıl meşrulaştıklarını ve hatta kendilerini nasıl meşrulaştırdıklarını belirleyebilir. 19. yüzyıl Yunanistan'ında Koloktronis gibi eski *kleft*ler "kendi eylemlerini yüceltmek ve siyasi düşmanlarının eylemlerini yermek için kendi yaşadıklarını kullanmışlardır" (Gallant 1988:272). Daha sonra parlamenter temsilciler, ulusal ilhakçı taleplerin peşinde her türden eşkıya ve yağmacıyı ulusal kahramana çeviren kitaplar yayınladılar. Kısa süre içinde eşkıya reisleri de kendilerini müdafaa eden broşürler (ilanlar, kitapçıklar) yayınladılar: Her iyi Yunan gibi onlar da Türklerle savaşıyorlardı, Müslüman yabancılar Yunanistan'ın itibarını zedelemeye çalışan haydutlardı ve "hayati ulusal çıkarlar" çoğunlukla politikacıların eşkıyalığın üzerine yürümesini engelliyordu (Kolipoulos 1987; Jenkins 1961). Bu gibi tanımlar ve yeniden tanımlamalar, izleri modern hayata da taşınan bir meşrulaştırma dili yarattı. Günümüzde Girit'te büyük ölçekte hayvan hırsızlıkları, "özgürlük aşığı" eski zaman *kleft*lerinin okul kitaplarında okutulan alabildiğine seçici ve milliyetçi yazılı anlatısına atıflarla sözlü olarak meşrulaştırılır (Herzfeld 1985). Endülüs'te yerel komünistler Madrid'e karşı özerklik mücadelelerinde 19. yüzyıl eşkıyalarını proto-bölgesel asilere dönüştürmüşlerdir (Mario Guarino kişisel iletişim; Zugasti 1934). Kısaca eşkıyalık mefhumunu ele alırken hikâyelerin esasen belirleyici rolleri olduğunun ve sıklıkla determinist bir yaklaşımla okunduğunun farkında olmak zorundayız.

Kıbrıs'ta eşkıyalığın gerilemesi köylü sınıfındaki bir bilinçlenmeye veya kırsalda devletin şiddet tekelindeki payını büyütmesine bağlanamaz. Köylü bilinci ancak 1940'lı yılların ortasında kolektif bir boyuta ulaşmıştır ve kırsal alanda 20. yüzyılın başlarına kadar nispeten iptidai durumdaki devlet hakimiyeti, EOKA çetelerinin 1955 ve 1959 yılları arasında geniş çapta faaliyetler yürütmesine engel olamadı. Eşkıyalığın gerilemesi bunlardan ziyade 19. yüzyılın sonunda denk gelen ve Sicilya veya Yunanistan'daki gelişmelerden belirgin bir şekilde ayrılan büyük ekonomik, siyasi ve idari değişimlerden kaynaklanır. Bu değişimlerin önünü açan en az yedi sebep öne sürülebilir. Bu sebepler, bir araya

geldiğinde eski düzenin değişmesine katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki Türklerin yasal imtiyazlarının kaldırılmasıydı. Türkler ve Yunanlar arasında yasal eşitlik sağlanması, önceden baskın olan etnik eşitsizliğin yerini ekonomik eşitsizliğin alması anlamına geliyordu. Etnik imtiyazlar, ekonomik ve siyasi güce erişmede artık bir sıçrama tahtası olarak kullanılamayacaktı. İkinci sebep, 1885'te bütün mülkün ilk kez ve cebren kayda geçirilmesiydi. Bu da gaspı ve mülksüzleştirmeyi daha da zorlaştırdı. Üçüncü olarak arazilerin bireylere ve ailelere tahsisinin artması köylerin haklarını olumsuz etkiledi. Bu dönemde devlet arazilerini, özellikle de orman arazilerini özel mülke çevirmek için bir mücadele yaşandı. Büyük ormanlık araziler ağaçlardan temizlendi ve insanlar bu araziler üzerinde zilyetlik yoluyla hak iddia ettiler. Bu durum, hayvan otlatmaya uygun arazilerin azalmasına neden oldu. Dördüncü sebep, sömürge idaresinin köylüler ile kırsalda hayvan hırsızlığı ve karanlık işlerle uğraşan çobanların marjinalize edilmesine verdiği destekti. Koyun ve keçi çobanları, hayvanlarını ormanlarda otlattıklarında artık ceza alacaklarını gördüler. Beşinci sebep yeni piyasa ilişkilerinin kurulmasıydı. Kırsalda ürünlerin takas edildiği dinî panayırlar yerini nakit paranın alışverişte en geçerli araç olduğu kasaba pazarlarına bıraktı. İngiliz sömürge idaresi aynı zamanda yeni sosyal hareketlilik kanalları yaratan Weber tipi bir bürokrasi getirdi. Son olarak bir yasama konseyi oluşturuldu. Kasabada bürokratik, profesyonel ve piyasaya dair çıkarların hakim olduğu yeni siyasi nitelikli okur-yazar gruplar ortaya çıktı.

Bunun bir sonucu olarak Kıbrıs bazı grupları dışlayan yeni bir ekonomik, siyasi ve idari düzene oturtuldu. İngilizler, koyun veya keçi çobanları yerine küçük ölçekli köylü üretici fikrini teşvik etmeye çalıştılar. Köylünün mülk edinmesi teşvik ediliyordu. Büyük mülkler üretkenlikleri azalmış olsa da değişime uğramadı. Yeni yönetim, daha önce Osmanlılarda olmayan epeyce geniş ve maaşlı bir kalemiye sınıfına ihtiyaç duydu.

Kıbrıs'ta şiddet uygulayan kırsal girişimcilerin evrimi, batılı Sicilya mafyası ve o zamana kadar pek çok benzerlikler göstermiş olduğu Yunan örneğinden belirgin bir biçimde böylece ayrıldı. Tüm bu toplumlarda eşkıyalık ağırlıklı olarak tarımsal-pastoral bir temele sahipti. Hem Sicilya'da hem de Yunanistan'da kırsal geçmişleri olan ve şiddet uygulayan girişimciler, özellikle de yeni rejimler kırsala nüfuz etmeye çalıştığında yeni ulus-devlette kendilerine yeni alanlar yaratmayı başardılar. Sicilya'da *mafiosi*'nin (mafya üyelerinin) *Risorgimento* döneminde, yani Garibaldini'nin desteklendiği ve topraklarında meskun olmayan Sicilya aristokrasisinden *latifundia*'nın (çok geniş arazilerin) etkin kontrolünün zorla ele alındığı dönemde aktif bir rolü vardı. Böylece zenginliklerini araziye kaydırmış oldular. Pastoral geçmişleri de eşkıyaları kullanmada ve köylü huzursuzluklarını bastırmada özellikle yararlı oldu. Yunanistan'da eşkıyalığın ortaya çıkışı hayvancılıkla sıkı sıkıya ilişkiliydi, hatta hayvan sahiplerinin düzlüklerden dağlara çıktıkları zamanların dikkate alındığı mevsimsel bir döngüye sahipti. Hayvancılıkla uğraşanlar ile tarımla uğraşan köylüler arasında geçmişi çok eskilere dayanan kavga, özellikle hayvancılığa elverişli toprakları ciddi biçimde daraltan ve tarımla geçinen küçük köylü sınıfının

genişlemesini teşvik etmeye çalışan yeni Yunan devleti yönetiminde, hayvancılıkla geçinenleri tarımla uğraşan köylüleri korkutmanın yolunu kendi başlarına bulmaya itti.

Yeni Yunan devleti otlak olarak kullanılabilir arazileri esaslı bir oranda azaltmaya ve küçük üretici köylü sınıfının genişlemesini teşvik etmeye çalışıyordu. Kötü şöhretli Dilessi Cinayetleri'ni takiben 1871'de bir ordu subayı durum hakkında pek çok şey anlatan şu beyanda bulundu:

> Çobansız eşkıya, eşkıyasız da çoban olmaz. Pek çok çobanla görüşüp konuştum, bana genelde "Eşkıyalar olmadan hayatta kalamayız" diyorlar. Karpenisi'de bir çoban topluluğunu düşünün. Bu çobanların bir grup eşkıyanın desteğine veya eşkıyalarının kendilerini desteklediklerini [etrafın] bilmesine ihtiyaçları var. Çünkü çobanların hayvanları yayıldığında her şeyi yok ediyor. [...] Eğer söz konusu grubun [çobanların], (bir eşkıyanın) koruması altında olduğunu bilirler ise tarımla uğraşan köylüler, bu çobanlardan korktukları için onlara zarar vermeyip dostane yaklaşırlar. Aksi halde çobanların [bir yerden] geçmesi imkânsızdır: hayvanları her şeyi yok eder, büyük ovaları dımdızlak bırakır. (aktaran Koliopoulos 1979: 290)

Hayvancılıkla uğraşanların üzerindeki baskı 19. yüzyıl Yunanistan'ında arttı, fakat tarım az gelişmiş olarak kalmaya devam etti. McGrew'in belirttiği üzere devletin politikası nihayetinde çelişkiliydi ve "kira sürelerinin güvenilmezliği, emek arzındaki yetersizlik, sermaye eksikliği ve ülkenin zirai arazisinin çoğunun genel verimsizliği… tarımı, toprağı sürmekten başka çaresi olmayanların özel alanı haline getirdi" (1985: 220). Sicilya'daki gibi yerleşik kırsal elit Yunanistan'da hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Bu koşullar altında hayvancılıkla uğraşanlar, çiftçi olmakla ilgilenmiyordu. Bunun yerine hayvancılıkla uğraşanlar çiftçileri küçümsemeye devam ederken bir yanda da Osmanlı idaresi altındayken yaptıkları gibi anladıkları ve iyi becerdikleri işlerde devlet tarafından istihdam edilmenin peşindeydiler: düzensiz ve geçici çeteler oluşturarak kolaylıkla taşınabilecek hayvan ve nakit ganimetleri ele geçirmek. Osmanlı idaresinde olduğu gibi yeni Yunan devletinde de askerî fırsatçılara uygun pek çok seçenek vardı. Gerçekten de yeni kurulmuş Yunan ulus-devleti, 19. yüzyılın hatırı sayılır bir döneminde paradoksal bir biçimde "Osmanlılaştı". Neredeyse tamamen ganimet fırsatlarının cazibesine kapılan düzensiz birliklerce icra edilen Yunan Bağımsızlık Savaşı, çok büyük sayıda mülteci yarattı. Bu mülteciler, birçoğu yarı-eşkıyalık hayatına zaten alışık olan hayvancılıktan gelme kişilerdi. Teselya, Makedonya, Epir ve Trakya henüz Osmanlı hakimiyetinden kurtarılmadığı için yeni devletin elinde sadece Peloponez kalmıştı. Yeni devlet, Yunanistan'ın Türklerin idaresinde bulunan kısımlarında huzursuzluk çıkarmaları için eski haydutları kullandı, çünkü kendilerinden epeyce üstün Türk kuvvetleriyle açıktan açığa ve büyük olasılıkla felaketle sonuçlanacak bir savaşa giremezdi. Bunun nedeni hem popüler olmayan, askerliğin zorunlu olduğu düzenli bir orduda yaşanan toplu firarların bu orduyu dış ülkelerle savaşta ve iç düzeni sağlamakta etkisiz kılması hem de düzensiz birlikleri dağıtmanın Yunan toplumunun

istikrarsızlığını daha da derinleştirme ihtimaliydi. Bu yüzden devlet, oluşturmaya çalıştığı küçük köylü sınıfının üzerine eşkıyaların salınmasına izin vermek yerine eşkıyaları millî amaçlara gizlice alet etti ve politikacılar da bunları rakip adayların temsilcilerinin gözünü korkutmak için kullandı. Bu sürecin sonucu ise Yunan kırsalının, özellikle de kuzeydeki bölgelerin eşkıyalarca tam anlamıyla istila edilmesi oldu. Ne zaman Türkiye ile bir çatışma çıksa düzensiz çeteleri oluşturan eşkıyalar hapishanelerden salınıyordu. Bu gibi kişiler, milliyetçi gayelerden çok devlet tarafından istihdam edilmek ve ganimetlerle kuşkusuz daha ilgiliydiler.

Bu sebeple 19. yüzyıl Yunanistan'ında eşkıyalar devlet için savaşacak ve Yunanistan'ın Osmanlı himayesinde bulunan kısımlarını kurtaracak unsurlar olarak kendilerine uygun yeni bir mevki bulmayı başardılar. Bazı eşkıyalar toplumun saygın üyeleri olurken, bazıları elde ettikleri ganimetleri kırsal akrabalık ağı aracılığıyla dağıtıma sokmayı başarmıştı. Fakat bunlardan pek çoğunun kariyeri kısa sürdü. Bunlardan pek azı tarıma yatırım yapmıştır. Her ne sebeple olursa olsun sürekli olarak arkası gelen mülteciler için herhangi bir şekilde devlet tarafından istihdam edilmekten başka çare yoktu, bu yüzden eşkıyalık Venizelos dönemine kadar Yunan siyasi hayatının önemli bir parçası olarak kalmıştır. Bunun aksine Kıbrıs'ta hayvancılıkla uğraşanların tabi olduğu büyük mülkler azaltılırken yeni zenginlik kaynakları yaratıldı, tarımsal toprağın yüz ölçümü hayvancılıkla uğraşan kişileri de kapsayacak biçimde hızla arttı. Şiddet uygulayan girişimci eski elitlerin bağımlı olduğu hayvan sürüleri niteliğindeki menkul zenginliğin hakimiyeti diğer sektörlere kıyasla gittikçe azaldı.

Eşkıyalığı karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelerken eşkıyaları (Hobsbawm'ın yaptığı gibi [1987]) sadece ilkel toplumsal âsiler olarak mı, bireysel fırsatçılar olarak mı, yoksa (Blok'un yaptığı gibi [1972]) kırsal otorite sahiplerinin atanmış yandaşlarından ibaret aktörler olarak mı ele alacağımıza dikkat etmek zorundayız. Çoğu zaman bu özellikler eşkıyalığın belirli örneklerinde bir arada bulunabilir; fakat bazı durumlarda, diğer vakalara kıyasla, bu özelliklerden biri daha baskın olabilir. Eşkıyalığın, ancak bir dereceye kadar *sui generis* olan, kendine özgü biçimi ve önemi büyük ölçüde karmaşık bir dizi etkene bağlıdır. Aynı zamanda eşkıyalığın anlamı ve önemi, zaman içinde farklı kesimler ve gruplar için birbirinden farklı olabilir ve değişebilir. Bu yüzden metinler yoluyla açıkça pekiştirilen efsaneleştirme, özellikle güçlü ve antropolojik açıdan önemli olmasına rağmen bizler bir olayın veya olaylar dizisinin hakiki açıklamasını keşfetme umuduyla farklı katmanları bir kabuk gibi soymalıyız.

Eşkıyalık geleneksel olarak büyük ölçekli arazi sahipleri ile nispeten devamlılık arz eden bir kiracı ya da bir aileye yetecek parsellere yerleşmiş mülk sahiplerinden oluşan ara bir katmanın bir arada bulunduğu yerlerde, yani örneğin Sicilya, Yunanistan'ın bazı bölgeleri, Kıbrıs, Peru ve Meksika'da görülürdü. Eşkıyalık, hayvancılıkla uğraşanların küçük ölçekli çiftçiler ile büyük ölçekli mülk sahipleri arasında aracılık yaptığı Kuzey Yunanistan gibi yerlerde özellikle daha güçlüydü. Ayrıca görünüşe bakılırsa yoğunlukla zirai üretim yapı-

lan yerlerdeki eşkıyalık ile hayvancılığın yoğun olduğu ve çoğunlukla dağlık olan yerlerde karşılaşılan eşkıyalık arasında temel farklar vardı. İkincisinde, özellikle de dış etkenlerin bir birleşiminin hayvancılıkla uğraşanları çiftçi olmaya ittiği yerlerde eşkıyalığın daha dirençli bir hale geldiği görülür. Bu durum, Yunanistan'da görülmemesine rağmen Kıbrıs'ta 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Daha zirai bir ortamda eşkıyalık genelde daha iyi kontrol edilebilir ve daha kolay dize getirilebilir. Bilhassa mütevazi bir aileden gelen, şiddetle iş gören kişilerin güvenli bir şekilde mülkler edindiği ve kendilerini meşrulaştırdıkları yerlerde işler daha da kolaylaşır.

Kırsal proleterin sayıca üstün olduğu, örneğin Güney İtalya'nın Puglia bölgesi gibi yerlerde eşkıyalığa daha az rastlanırdı (Snowden, 1977). Bu bölgelerde sosyal sınıf açısından yükselmeye hizmet eden yasal veya yasadışı pek az fırsat vardı. Üretim sayesinde kurulan sosyal ilişkiler, kolektif dayanışmayı ve anarko-sendikalizmin doğuşunu teşvik etmişti:

> Köylü mülk sahipleri, kiracılar ve tarla ortakçılarından oluşan dikkate değer bir geçiş katmanının yokluğu yukarı yönlü sosyal ilerlemenin siyasi emniyet subabının da önünü tıkadı. Toprağı işlemek, inisiyatif almak ve şansın yaver gitmesi sayesinde kendine ait bir toprak edilebilen kişilere sadece birkaç örnek vardı. Topraksız yığınlar arasında doldurulamayacak bir boşluk oluştu. (Snowden 1977: 73)

Bu durumun neredeyse aynısının bir Endülüs kasabası olan Santaella'da da yaşandığı görülür. Santaella'da mülklerinde ikamet etmeyen toprak sahipleri, toprak sahibi olmayan çok sayıdaki işçiden ayrılır ve kırsal alanda yaşanan huzursuzluk bir süre sonra sınıfsal bir biçim alır (Driessen 1983). Buna karşın, mülklerinde ikamet eden geniş toprak sahipleri ile sadece küçük bir tarlaya sahip ailelerin bir arada bulunduğu yerlerde eşkıyalık baş gösterir. Vanderwood, Perulu bir hâkimin aşağıdaki tespitini alıntılar:

> Köylüler arasında toprağın adaletli dağıtıldığı bölgelerde çok az eşkıyalık vardı. Fakat verimsiz araziler kendi topraksız piyonlarından eşkıyalar yarattılar. Diğer taraftan ticari tarım bölgeleri kısıtlı bir eşkıyalığa maruz kalıyordu çünkü kapitalist girişimciler haydutluğu kontrol altında tutacak azme, araçlara ve polislere sahipti. (1981: 12)

Ancak eşkıyalığın ortaya çıkışında, herkesin önemli olduğunu kabul etmesine rağmen aslında yegane önkoşul bölgenin sosyal yapısıdır. Bu önkoşul sağlandıktan sonra devletin zayıflığı ve ilkel seçim süreçleri gerekli olan diğer koşullardır. Bu koşullarda, 19. yüzyıl Yunanistan'ında olduğu gibi, politikacılar kendi seçmen gruplarını genişletmek ve onlar üzerinde kontrol mekanizması oluşturmak için güç kullanmaya teşvik edilirler, bunu da zaman zaman görünüşte millî bir dava uğrunaymış gibi davranarak eşkıyaları kendi hizmetlerine tayin etme yoluyla yaparlar (karşılaştırın Jenkins 1961). Hayvan sürüsü gibi menkul ve riskli zenginliklerin baskın olması ve (19. yüzyılda Meksika olduğu gibi) yerel düzeyde yaşanan sürekli bir yoksulluk yerine önemli bir güven kaybı ve sürekli bir güvensizlik hissi de eşkıyalığın ortaya çıkışını

tetikleyen diğer koşullardır. Güven eksikliği ve sürekli bir tehlike altında olma hissi, 19. yüzyılda Yunanistan'da ve Meksika'da olduğu gibi anarşist bireysel fırsatçılığa kapı açar. Vanderwood'un gözlemi şu şekildedir:

> Meksikalı eşkıyaların temel kaygısı para kazanmaktı. Bu eşkıyalar, E. Hobsbawm'ın tarif ettiği kapitalizm öncesinde adalet arayan köylü haydutlar değildi. Meksikalı haydutların karşı çıktıkları tek şey, sosyal sistemin kârlı kısımlarından dışlanmalarıydı. Toplumun düzenini ters yüz etmek değil, kâr, mevki ve güç istiyorlardı ve birçoğu, bir zaman sonra, eskinin eşkıyası şimdinin köylüsü olarak başarılı oldu. (1981: 14)

Yukarıda anlatılan süreçlerin neredeyse aynısının 19. yüzyılın ortalarındaki çalkantılı dönemde Yunanistan'da da yaşandığı görülür.[5]

Eşkıyalığın romantize edilmesi ve bu yolla meşrulaştırılması, eşkıyalık olgusunun önemli bir özelliğidir. Kıbrıs'ın da aralarında olduğu bazı toplumlarda halk, eşkıyalara çoğu zaman biraz muğlak bir gıpta ve kıskançlıkla bakıyordu. Halkın bu tutumu, Hobsbawm ve Blok arasındaki tartışmanın düğüm noktasını oluşturur. Hobsbawm, efsaneleri siyaset öncesi bir adaletin olduğu fakat hiyerarşik bir dünyaya halkın özleminin güçlendirilmiş bir yansıması olarak ele alırken, Blok, toprak sahipleri ve mafyanın eşkıyaları kendilerine yandaş yaparak köylünün huzursuzluğunu bastırmalarında terörün sonuca götüren rolünü gereğinden fazla vurgulamıştır. Hem Hobsbawn hem Blok terörün karmaşık sosyolojisine değinmeksizin psikolojisini gereğinden fazla vurgulamaktadır.

Terör olgusunun analizine kırsal alanın fiziksel organizasyonunun incelemesiyle başlanmalıdır. Sicilya ve Yunanistan gibi gelişmiş iletişim yöntemlerinden yoksun, tarımsal açıdan kapitalist veya hayvancılıkla uğraşan toplumların hücresel yapısı içinde şiddet eylemlerinin etkileri genellikle sınırlıydı. Eşkıyalık, köylü kolektif bilincinin parçalanmasını sadece güçlendirir, ancak bu parçalanmanın doğrudan sebebi değildir. Erken dönem İtalyan siyasetçileri Franchetti ve Sonnino'nun kaleme aldığı, hayranlık uyandıran *Inchiesta in Sicilia* adlı kitapta bu noktaya işaret edilmiştir. Terörün sosyolojisine ışık tutması nedeniyle, Franchetti ve Sonnino'nun bazı tespitlerini alıntılamak yerinde olacaktır:

> Haydutlar/eşkıyalar prestijlerinden, toplumun tüm sınıfları üzerindeki hâkimiyetlerinden ve kendilerinin toplumun ayrılmaz ve benimsenmiş bir grubunu oluşturduklarından o kadar emindirler ki, en şiddetli eylemlerin-

---

[5] Koliopoulos şöyle der: "Kaptanlar merkezî otorite için sık sık ciddi sorun kişiler olmakla birlikte zamanla devletin bir organı haline gelmişlerdir" (1979: 19, çeviri bana [ç.n. "yazara"] aittir). Siyasi koşulların doğurduğu mecburiyetler bu eğilimi elbette beslemiştir. 1843'te "devrimin ilk işlerinden biri aralarında pek çok eşkıyanın da olduğu bilinmeyen sayıda mahkumu serbest bırakmak oldu" (1979: 39-40). Özellikle Epir'in dağlık alanlarındaki muğlak sınırlar eşkıyaların bağlılıklarını maddi çıkarlarına göre Yunan patronlardan Osmanlı patronlara kaydırmalarına olanak sağlıyordu (1979:71).

> de biçimsel olarak olabilecek bütün kibarlığı muhafaza ederek çoğunlukla sertlik gösterme gereği duymazlar. (1977: 28-29)

Yazarlar, aynı zamanda, köylülerin şiddete boyun eğmelerinin nedenini anlamakta da zorlanmışlardır:

> Bu kadar kötülük eden kimseler insanlar üzerinde nasıl böyle büyük bir güce erişebilirler? [...] Eşkıyalığı yok etmek için yapılması gereken tek şey, hepi topu birkaç günlük bir dayanışma göstermek iken her sınıftan insanın (haydutlara) böyle kolayca boyun eğdiğini görmek gerçekten de kafa karıştırıcı. İlk bakıştaki izlenim, bu teslimiyetin aslında suç ortaklığından başka bir şey olmadığı yönündedir. [...] Bu bariz suça ortaklık her yerde görülür. [...] Fakat Sicilya'da bu suç ortaklığının görülmesi anlamsızdır. Terör yoluyla dayatılan suç ortaklığı ile kendiliğinden ortaya çıkan ve kâra dayalı işbirliğini birbirinden ayırt edecek araçları kim bulabilir? (1977: 31)

Franchetti ve Sonnino, ardından, eşkıyalara duyulan hayranlık sorununu ele alırlar:

> Bütün halk kesimlerinde bu hayranlık görülebilir. Özellikle kendilerine kötülük eden bu kişilerden tahammül sınırlarının ötesinde bir eziyet görmemiş kişilerde görülür. Birbirileriyle konuşmalarında aralara serpilmiş haydut karakterine duyulan belirli bir yakınlık haydudu bir tür efsaneye dönüştürme eğilimi, kısacası bir edebiyat profesöründe doğal karşılanabilecek duygulara rastlanabilir. Ama bu duygulara masserie (tımar arazisi) ve kolayca yanabilen ambarlara sahip olan mülk sahiplerinde neden görüldüğünü açıklamak zordur. (1977: 34)

Franchetti ve Sonnino'nun bir başka gözlemi de korku ve korumanın eşkıya gücünün vazgeçilmez unsurları olmasına rağmen diğerleri üzerinde nüfuz sahibi olmalarını açıklamak için yeterli olmamasıdır:

> Sicilya'nın haydutların egemenliği altındaki kısmında neden şiddetin hakimiyeti –sadece maddi değil, ahlaki hakimiyeti de– söz konusu? [...] (Onların) hakimiyeti sadece maddi (örneğin fiziksel) değil, aynı zamanda ahlaki bir hakimiyet. Korku yeterli bir sebep değil, çünkü halkın saldırılar karşısındaki sessizliğini açıklamakla birlikte her an beklenen tehlikeden kendilerini koruması için yerleşik otoriteye başvuranların halk tarafından ayıplanmasının nedenini açıklamıyor. (1977: 86-8)

Bu iki yazar, kesinlikle önemli bir unsur olmakla birlikte[6] eşkıyaların varlıklarını devam ettirebilmelerinin tek nedeninin yarattıkları korku olmadığını, asıl olarak yerel düzeyde elde ettikleri onay ile başarılı olduklarını öne sürmektedir. Bu onay olumlu türden, siyaset öncesi adil bir dünyaya dair Hobsbawmcı bir arayış olmadığı gibi düşmanca bir yaklaşımı olan çiftçi kesiminden zorla koparılmış da değildir. Daha ziyade, yabancıya ve yabancı

[6] Bir korku iklimini muhafaza etmek, salt birkaç kişinin olası hareketlerine indirgenecek olursa her halükârda zor bir iş olur.

tahakkümüne karşı oluşturulan ve köylüye fayda sağlayan bir dayanışma türüdür. *Omerta* (ketumluk) ve *dropi* (utanç) gibi davranış kodları, sosyal ilişkilerin bel kemiğini oluşturur, kimlik ve sosyal mevkii tanımlar. Eşkıyalar, hegemonyalarını koruyabilmek için sadece bu kodlara dayanmakla kalmaz aynı zamanda, hatta daha da önemlisi, haydutların kendilerine yön göstermesi için bu kodlardan yararlanırlar, çünkü bu kodlar bu tür inançların güçlü bir biçimde ifade edildiği sosyal grupların (çiftçiler veya hayvancılıkla uğraşanlar) ta kendisinden elde edilir. Bunun bir sonucu olarak münferit olarak addedilebilecek olaylarla (ör. şereften bahisle bir kan davası) politik olarak adlandırılabilecek olayları (ör. suçu polise bildirme) halk tabakasında birbirinden ayırt etmek zordur. Aslına bakılırsa, politik olarak nitelendirilebilecek davranışlar, F. Bailey'in genel hatlarıyla belirlediği anlamda, yasadışı ya da gayrimeşru kabul edilir ve böyle anlatılır. F. Bailey'in çizdiği çerçevede bu tür davranışlarda kişi, kişisel stratejilerini devam ettirebilmek için yeni ve güçlü kaynaklardan yararlanır, böylece oyunun kurallarını bozar ve dolayısıyla toplum tarafından ayıplanmayı hak eder.

Benzer şekilde, eşkıyaların siyasi nitelikli eylemleri (örneğin çiftçileri sindirmek ve uysal tutmak için şiddet uygulamak) halk tabanında genellikle kişisel durumlar olarak algılanır ve bu nedenle katılımcılar dışında kalanların sınırlı ilgisine mahzar olur. Yunan eşkıyalarının Yunan kurtuluş savaşından sonra yazılan hikâyelerini inceleyen Gallant şu tespitte bulunur:

> Tek tabanca gezen kişiler olmaktan çok uzak olan Yunan eşkıya çetelerinin çoğu, sınırları iyi tanımlanmış sosyal ilişki ağları içinde hareket eden akrabalardan oluşuyordu; tarımla uğraşan köylü toplumundan uzaklaşmak şöyle dursun, eşkıya çeteleri bu toplumun ana öğelerinden biriydi. (1988: 272)

Eşkıya ahlakı, toplumun genel ahlak anlayışıyla bütünleşmiş, hatta bundan ayırt edilemeyecek niteliktedir:

> Söz konusu olan hangi toplum olursa olsun, bir toplumu olduğu haliyle korumak isteyen her insan, toplumun şimdiki halini tehdit eden her durumu içgüdüsel olarak reddeder ya da bundan iğrenir (Franchetti ve Sonnino 1977: 87). Kişisel güç ve iktidar temelinde kurulmuş olan toplumun tam ortasında yer alan kötülük eden biri, aynı normların tüm sosyal ilişkilerde halihazırda kullanımda olduğunu görür. [...] Toplumun önceden belirlenen normları sayesinde kendisi ile diğer kötülük edenler arasındaki karşılıklı sorumlulukları düzenlemeye ve bağdaştırmaya o kadar az ihtiyaç duyar ki yakın çevresi dışında kalan diğer bütün nüfus bile onun suç ortağı haline gelir. (1977: 92)

Suç ortaklığı doğrudan veya dolaylı olabilir, fakat bunlardan ikisi de aynı ölçüde önemlidir. Doğrudan suç ortaklığı güven tesis ederken, dolaylı suç ortaklığı yasadışı şiddet eylemlerini gizler. Dolaylı suç ortaklığı, birbiriyle bağlantısı olmayan bireylerin mevcut durumu kabullenmelerinden oluşan bir dizidir. Olayların bireysel bazda yaşandığı durumlarda eşkıyalık, akrabalık temeline dayanan adalet ve intikam kavramlarından elde edilen ve bunlardan

ayırt edilemeyen bir ahlaki kurallar silsilesini benimser. Böylece eşkıyalığa karşı bir tepki çoğu zaman imkânsız hale gelir; çünkü bu tepki aynı zamanda geleneksel toplumu düzenleyen ahlaki kurallar ile çatışmaya girmiş olur. Pek çok devletsiz toplumda özel ve kamusal (yani sivil toplum) arasındaki ayrımın önemi sınırlıdır. Eşkıyalık, toprakla uğraşan köylülerin çıkarmış oldukları huzursuzlukları bastırmada kümülatif bir siyasi önem taşısa da kullandığı yöntemler çiftçi ahlakının bir parçasıdır. Daha da önemlisi köylüler, sadece benimsedikleri ahlaki davranış kodlarını çiğnediklerinde eşkıyalara sırt çevirirler.

Bu sebeple, eşkıyalık köylülerin huzursuzluk çıkarmasını önlemeye kesinlikle katkıda bulunmakla birlikte, Blok'un (1972) öne sürdüğü üzere köylülerin huzursuzluk çıkarmaması eşkıyalığın bir yan ürünü değildir. Köylü bilincinin düşük seviyelerde olmasının doğrudan bir sebebi olmamasına rağmen eşkıyalık bu bilincin ve kolektif hareketlerin düşük seviyede olduğu toplumsal yapılarda ortaya çıkar. Dahası, toplumun eşkıyalığa yaklaşımı mevcut düşük seviyedeki köylü bilincini yeniden üretir.

Eşkıyalık seçici bir cömertlik ve alicenaplığın yanı sıra hesaplı bir keyfiyet gibi bir dizi eylemle pekiştirilmek zorunda olan kişisel güç ve nüfuzun ayrıksı ve aşırı bir biçimini kullanır. Bu uygulamalar, gücün eşkıyadan/hayduttan veya bunlarla eşanlamlı mafyözlerden ayrılmazlığı ve kişiselliğini vurgular. Böylece Gambretta'nın (1988) ileri sürdüğü üzere mafyöz ve diğerlerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gereken güvenin temel önkoşulu olan eşkıyanın efsanevi değerine katkı sağlar. Kişinin iradesini dayatmasındaki hesaplı keyfiyet ve aşırı cömertlik aynı olgunun iki boyutudur. Bunlar mafyözün/eşkıyanın gücüne ve nüfuzuna kişilik kazandırır, insanlarda eşkıyaya karşı saygı oluşturur ve eşkıyanın devredilemez sembolik sermayesini vurgular. Kuzey Lübnan'ın derebeylerine atıfta bulunurken Gilsenan şunu ileri sürer:

> Güç sahibi olan kişi, [...] düzen ve düzensizlik alanlarına hükmeden bir figürdür, ikisinin de hakimi ve yaratıcısıdır. Çünkü güç sahibi kişinin keyfiyeti, diğerlerinin dünyalarını alt üst eder ve ayarını bozar. Bu örgütlerin aynı zamanda en münferit karakterleri olan tepedeki temsilcileri, bu iki alanı kendi şahsiyetlerinde ya da örgütlerinde birleştirir. Bir yandan muhaliflere karşı en beklenmedik tavırları gösterirken, öte yandan onlara hizmet etmek ya da onlardan hizmet almak suretiyle kendilerine bağlananlar için en güvenilir kişilerdir. (1985: 389)

Eşkıya veya mafyöz ile ilgili ortada dolaşan hikâyeler, bu kişilerin güçlerinin esaslı bir kısmını teşkil eder. Aslına bakılırsa bu güç, söylem (ya da çoğunlukla eliptik söylem) yoluyla yaratılır ve söylemde kendini açığa vurur. Hatta bazı vakalarda, paradoksal bir şekilde, sessizlik yoluyla yaratılır. Bunun anlamı şudur: Bu vakalar anlatılamaz ya da daha doğru bir ifade ile tam da anlatılmadıkları için aslında her şeyi bu sessizlik aracılığıyla söylerler. Fakat (başkalarınca) anlatılanlar hem bir korku ve bilinmezlik iklimi yaratan hesaplı keyfiyeti hem de alışverişi kıyaslanamaz kılmak suretiyle kişileştiren aşırı cömertliği vurgular. Bu nedenle Blok, "kişi eşkıya olarak ne kadar başarılı olursa ona sağlanan korumanın kapsamı da o kadar genişler" (1972:498) dediğinde mefhumun öneminin bir

kısmını atlamış olur. Güçlülerce korunmak elbette önemlidir, fakat bu ne yeterlidir ne de kanundışılığın bu türlerinin önemini bütün yönleriyle ortaya koyar. Benzer şekilde Blok, koruma kavramını bir eşkıyayı barındırmak veya yasal takipten kollamak eylemleriyle sınırlandırdığında, bu kavramın daha geniş anlamlarını gözden kaçırmış olur: "Eşkıyaların korunması, akrabalardan ve birlikte iş yapılan arkadaşlardan oluşan yakın fakat dar bir çevreden halk tabanını hedef alanların yanı sıra resmî görevlerde bulunanların da aralarında bulunduğu güçlü politikacılara kadar uzanan farklı kesimlerce sağlanabilir" (1972:498). Koruma kavramı, eşkıyaların veya *malfattori*'nin (suçlular) dokunulmazlık altında hareket edebileceği sınırları belirlemede yararlı olsa da kamu görevlilerine karşı gizliliğin korumasında toplumun büyük kesimlerinin *omerta* (ketumluk), *dropi* (utanç) ve benzeri sözlü kanunlarla oynadığı rolü hesaba katmaz.

Edilgen suç ortaklığının doğasını anlamak istiyorsak, Gabriel Garcia Marquez'in "Sevgiden Öte Sürekli Ölüm" adlı öyküsünde olduğu gibi yazılı edebiyattan yararlanabiliriz, çünkü yazılı edebiyat gerçek hayattaki bir yeniden anlatım veya soruşturma sırasında, büyük oranda, gündelik hafızanın derinliklerinde gömülü ve gizli kalacak olayları vurgulamakta cesur davranabilir. Marquez'in öyküsü, bir adamın bir kızın iki ağabeyi tarafından öldürülmesini konu alır. Kız, adamı kendisini kandırmakla suçlamaktadır. Öldürülen adamın gerçekten suçlu olup olmadığı net değildir, kız kendi anlattığı hikâyesine bağlı kalsa da köylüler adamın herhangi bir yanlış davranışını anımsamazlar. Fakat gerçekten ne olduğunu kim bilebilir ki? Dahası köylüler işleneceğini bildikleri bir cinayete kazara veya harekete geçmemeleri yüzünden ortak olmuşlardır. Suçlanan adam uyarılmasına rağmen tehditlere aldırış etmez. (Suçsuzluğundan emin olması, üstün özgüveni, aptallığı veya katillerinin yakalanacağına dair inancı yüzünden olabilir mi?) Fakat burada asıl suçlu kimdir? Suçu işleyen iki kardeş mi, genç adamı işaret eden kız mı, uyarıldıktan sonra hiçbir tedbir almadığı için öldürülen adamın kendisi mi, kardeşleri durdurmak için yarım yamalak çaba gösteren polis mi, yoksa bu iki kardeşin herkesin önünde bu suçu işlemelerine izin veren köylüler mi asıl suçludur? Şüphesiz herkes etken veya edilgen olarak çeşitli derecelerde bu sonuçta sorumluluk sahibidir.

Bu yüzden sadece dışarıdan bir gözlemcinin incelemesiyle ortaya çıkmakta direnmekle kalmayıp aynı zamanda iştirakçilerinden de kısmen gizlenen bir kavram olduğu için eşkıyalığı ele alırken son derece titiz davranmak zorundayız. Eşkıyalık anlamlı sessizlikler, döngüsel ifadeler, büyük efsanevi yeniden anlatımlar ve davranışların yanı sıra muğlaklık yoluyla da ifade edilen bir kavramdır. Eşkıyalara dair hikâyeler, yapıçözüm yöntemiyle ele alınmalıdır. Bir eşkıyanın uzun süre yakalanmamayı başarması gibi gözle görülebilen sosyolojik gerçekleri tekil ve ampirik nedenlere ("güçlü koruma") indirgerken dikkatli olmalıyız.

Aynı şekilde Hobsbawm'ın savının aksine eşkıyalara dair hikâyeleri ne eşkıyaların kendilerine dair bilgi veren birincil ham kaynaklar ne de köylünün özünde gizli heveslerini basit bir biçimde ortaya koyan veriler olarak ele

almalıyız. Bu hikâyeleri, daha ziyade, bir toplumda güç ilişkileri hakkında detaylı (metinsel söylem ve yeniden yorumlama da dahil olmak üzere) bilgi veren bir söylem sürecinin son ürünü olarak değerlendirmeliyiz. Bu söylemler çoğu zaman çeşitli şekillerde mecâzen yaratılır, yorumlanır ve yeniden yorumlanır. Kısaca söylemek gerekirse, eşkıyalık üzerine geliştirilen veya eşkıyalıkla ilgili söylem, söz konusu topluma ve yorum farklarından kaynaklanan çeşitli çatışmaları içeren güç ilişkilerinin nasıl kavramsallaştırıldığına dair çok önemli ipuçları verir.

III. Eşkıyalık, Efsane ve Söylem

Eşkıyalık, çoğu zaman asla küçümsenmemesi gereken bir mitoloji ve söylem evreniyle kuşatılmıştır. Bu efsanelerin, (Hobsbawm'ın gördüğü gibi) tabanda görülen heveslerin samimi dışavurumları olduğu veya (Blok'un iddia ettiği gibi) sınıf savaşında eşkıyalığın siyasi işlevleriyle büyük ölçüde alakasız olduğu şeklinde yorumlar karşısında temkinli hareket edilmelidir. Bu iki görüş birbiriyle mutlak çelişen görüşler değildir. Aslında farklı çözümleme seviyelerinde pekala bir arada bulunabilirler. Özcü tanımlara ulaşmayı hedeflemek ne mümkün ne de istenilen bir şeydir ve Blok sosyal eşkıya sınıflandırmasının işlevselliğini haklı olarak sorgulamaktadır. Fakat eşkıyalık olarak kabul edilen şey, sosyal yaşamın geniş alanlarından analitik olarak ayırt edilemeyeceği için bu kavramın söylemdeki sunumu özellikle önemlidir. Eşkıyalığın söylemdeki sunumu sadece kaba kuvvet uygulayan bu kişilerin güçlüler tarafından desteklendikleri farklı yolları değil (ki desteklenmemeleri şaşırtıcı olurdu), aynı zamanda bu kişilerin toplumun değişik tabakalarınca tüm farklı yorumlarıyla nasıl resmedildiklerini de içerir. Eşkıyalık çoğu zaman karmaşık yollarla milliyetçi söylem ve yazılarla bağdaştırılmıştır. Bu yüzden önemli meselelerden biri belirli tarihsel dönemlerdeki bazı eşkıyaların belli bağlamlarda neden ve nasıl efsaneleştirildikleri ve geri kalanların neden efsaneleştirilmedikleridir. Bu soruya verilecek cevap, Kıbrıs'taki milliyetçi söyleme neden Hassanpoulia'nın değil de onlarla eşit derecede kuşku uyandıran Yunan *klefť*lerinin dahil edildiğinin açıklanmasına yardımcı olabilir.

Eşkıyaların edebiyatta romantikleştirilmesi ulus-devletin kuruluş sürecinde özellikle ifade edilmiş, çoğu zaman kent soylu edebiyatçıların kırsalda (çoğu zaman bir dış güce) muhalefet eden kaynakları keşfetme arzusuyla birleşmiştir. Cervantes'in El Guapo'yu da içinde barındıran eseri *Don Kişot* Yeniden Fetih'ten (Reconquista) hemen sonra kaleme alınmıştır. 19. yüzyılın ortalarından sonralarına kadarki dönemde *klefť*ler Yunan tarih yazımında Osmanlı idaresine karşı tamamen hayal ürünü olan geleneksel bir muhalefeti temsil ettikleri belirgin bir yere sahiplerdi. *Klefť*lerin erdemlerini yücelten en eski şarkı koleksiyonu bir Kekyran asilzadesinden derlenmiştir (Gallant 1988: 272). Eşkıyalık efsanesi bu bakımdan ikili bir işleve sahip olabilir. Kentli edebiyatçıların kaleminde eşkıyalık ulus-devlet kurulmadan önceki can ve mal güvenliğinin olmadığı karanlık eski günlere işaret eder. Diğer taraftan eşkıyalık, eşkıyaların geleneksel olarak içinden çıktıkları sosyal tabaka ve ulusal folklorun

kaynağı olan sıradan köylülerin veya hayvancılıkla uğraşanların yabancıların egemenliğini, suiistimallerini vb. reddederken en doğru etnik duygularla hareket ettiklerini varsayar. Bu kişilerin çoğu zaman yanlış yönlendirildiklerini ve nihaye-tinde bağlı oldukları tarafları değiştirdiklerini söylemek, daha aydınlanmış kentli elitlerin liderliğinde hareket etmedikleri sürece köylülerin tıynetleri gereği meşru kitlesel siyasi eylemlerde bulunma becerisinden yoksun olduklarını göstermeye yarar. Pek çok ulus-devletin ulusal kültürü ve folklorü, ulus-devlet inşa edilirken bir araya getirildiği için (Gellner 1983), eşkıyalığı bu ayrıntılandırma işleminin dışında tutmanın bir nedeni yoktur, çünkü "özellikle efsane ve gerçeğin çok kısa sürede birbirine dönüştüğü bir dünyada bu ikisini ayırt etmek [...] zordur" (Hobsbawm 1981). Buna benzer bir örnek 19. yüzyılda Yunanistan'da ortaya çıkmıştır (Koliopoulos 1979, 1987) ve eşkıyalık efsaneleri günümüzde de Girit'te stratejik olarak kullanılmaya devam etmektedir (Herzfeld 1985).

Eşkıyaların köylüler tarafından idealleştirilmesi de durumdan duruma değişir ve sonraki dönemdeki siyasi evrimlerinin bir sonucudur. Hobsbawm'ın eşkıyaların mutlaka "köylülüğe ait oldukları" (1986:130) görüşünün aksine, ben eşkıyaların genellikle edebi metinlerde yaratılan bu sembollere arka çıkan veya bunların üretimini kontrol eden gruplara ait olduklarını iddia ediyorum. Bazı hallerde eşkıyaların köylülüğe atfedilmesinin tek sebebi, bu imgeleri pazarla-yanların yakın zamanda mütevazı geçmişlerden gelip kendilerini meşrulaştırmak için can atan kişiler olmasıdır. Bu Yunanistan'da Kolokotronis ve Makriyiannis gibi eski *kleft*ler yoluyla yaşandı. Eşkıyalar çoğu zaman başka hiçbir sosyal grup onlara ihtiyaç duymadığı ve dolayısıyla unutuldukları için köylülere bağlı kalmıştır. Kıbrıs ve Yunanistan'da ve şüphesiz Akdeniz'in diğer bölgelerinde eşkıyalar, Hobsbawm'ın iddia ettiği gibi "kitaplardaki resmî tarihten farklı olarak hatırlanan tarihe ait" (1985:133) olmamıştır; tam tersine, çoğunlukla yazılı tarihe dahil edildikleri için hatırlanan tarihin bir parçası olmuşlardır.

Bu makalenin temelini oluşturan Müfettiş Kareklas'ın raporu bu yüzden önemlidir. Eğer yazı Barthes'in iddia ettiği gibi hiçbir zaman masum değilse (1977), müfettişin İngiliz âmirinin olaylardan kırk yıl sonra bu raporu nasıl oluşturduğunu ve bu raporun hangi şartlar altında hazırlandığını incelememiz gerekir. Muazzam bir etnografik belge olmasının yanı sıra rapor, Kareklas'ın bir polis gözüyle toplum değerlerine dair bir tür saklı beyan üretmek için ipuçlarını nasıl birbirine bağladığını görmek açısından da çarpıcıdır. En temel haliyle bu rapor bir ahlak dersi gibidir. Örnek alınan iki ayrı eşkıya aynı aileye mensuptur; aynı ağacın hem iyi hem de kötü meyve verebilmesi gibi. Önceki kuşaktan olan eşkıya başta haksızlıklara karşı dağa çıkar, sonra da teslim olarak onurunu zedelenmekten korur. Metin boyunca okura yol gösteren pek çok işaret "Eski" Hassanpoulis'in nasıl algılanması gerektiğini gösterir. Hassanpoulis "okuma-yazmayı öğrendiği", "kadınları koruduğu" ve buna benzer nedenlerle "örnek bir mahkum"dur. Bunun aksine daha genç kuşaktan olan eşkıyalar aynı sebeplerle dağa çıkmalarına rağmen kısa süre içerisinde bozulup statüko yanlısı kişilerce kullanılır ve onurlarını kaybederler. Bir kimse onurunu yitirdikten sonra onun

için her şey mümkün olur; en sonunda da arkadaşları sandıkları kişilerin ihanetine uğrarlar. Bu da onların *moira*sı, yani kaderidir. "Eski" Hassanpoulis bir kahramandır. Daha az sevilen yeğenleri ise İngiliz idaresinin ilk yıllarında ortaya çıkan zamanın yeni sosyal gruplarını tehdit ederler. Kareklas'ın raporunu yazdığı 1930'larda bir lider krizi ve istikametsizlik yaşayan Kıbrıs siyasetini avukatların, tüccarların ve tefecilerin çıkarları belirliyordu (Georghallides 1985). 1930'lu yıllar pek çok Kıbrıslı köylü için hızla yoksullaşılan, güvensizliğin hakim olduğu bir dönem ve yeni yeni başlayan sınıf mücadelesi yıllarıydı. Kareklas'ın raporu için bilgi topladığı dönemde halk arasında yaygın olan şarkılar ve maniler popüler gezgin anlatıcılar tarafından derlenmiş, Hassanpoulia hikâyesinin çirkin öğelerinden temizlenmiş ve arındırılmıştı. Bu eşkıyaların anıları yerel düzeyde biraz kırpılmış halde ve nötr olarak yaşar. Fakat kentli edebiyatçılar tarafından benimsenmedikleri ve Yunanistan'daki sayısız örneklerin aksine bu eşkıyaların hiçbirinin tasvirleri olmadığı için Hassanpoulia hiçbir zaman Kıbrıs ulusal kahramanları ligine katılmaz.

1930'lu yıllardaki Kıbrıs siyasetiyle üstü kapalı bir bağı da olan bu rapor, farklı bir açıdan değerlendirilerek güven konusunda bir kıssa olarak da okunabilir. Tasvir edilen iki eşkıya dönemin Kıbrıs liderliğine atfen mecazlar olarak görülebilir. İngilizler tarafından dayatılan yazılı kanuna karşı bir ideal (devletin yasalarından farklı şekilde tecelli eden adalet ya da *dikaiosini*) arayışıyla baş kaldıran ilk eşkıya tipleri dönemin Kıbrıs siyasi liderliğiyle benzeştirilebilir. Diğer eşkıya tipleri ise resmî olarak dayatılan yazılı anayasal kurallara karşı bu kuralların siyasi ıssızlığa terk ettiği etnik hissiyata dayalı bir idealin (özgürlük simgesi haline gelen *enosis* ya da Yunanistan ile birleşme fikri) peşinden gitmeye çabaladılar. Bu gözle incelendiğinde metnin siyasi anlamları daha açık hale gelmektedir: Kilisede vücut bulan geleneksel siyasi liderlik, tıpkı "Eski" Hassanpoulis ve diğer eşkiyalar gibi, bazen kavrayamayacağı bir dünyada yaşıyorsa da katıksız etnik ve ahlaki değerler taşıyordu. Fakat onlar değerlerine (akrabalık/kadınlar/haysiyet ve *ethnos*) sadıktılar ve yazılı devlet kanunlarıyla çatışmalara rağmen adalet (*dikaiosini*) hedefinden sapmadılar. Sonuçta eşkıyalar otoriteyi reddettikleri zaman da onunla işbirliği yaptıkları zaman da özlerini korumayı başardılar.

Bunun tersine daha genç kuşaktan eşkıyalar, İngiliz makamları için çalışan orta rütbeli bir Yunan polisinin gözüne yeni nesil Kıbrıs politikacılarını tasvir eden bir benzetme gibi görünmüş olmalı: İyi donatılmış, daha fazla sayıda, şüphesiz daha çevik fakat adalet ve özgürlük (enosis) hedefinden statüko yanlısı kişiler ve kendi iç çekişmeleri yüzünden sapmış bir grup. Adalet ve özgürlük için çalışmaktansa aynen mahfuz çıkarlara bilmeden yandaşlık eden eşkıyalar gibi pek çok Kıbrıslı Rum politikacı da birlikte hareket edememeleri ve rüşvet batağında olmaları sebebiyle farkında olmadan sömürgeci çıkarlara hizmet ediyorlardı. Mesleğinde yeni olduğu zamanlarda güçlü politikacıların merhametine daha çok muhtaç olmuş ve görevlilerin nasıl rüşvet aldığını birinci elden görmüş biri olarak bu benzeşim müfettişin gözlerinin önüne apaçık serilmiş olmalıdır. Önemli olan bir husus yemek ve kadınların bu karşıtlığı su

yüzüne çıkaran semboller olmasıdır. "Eski" Hassanpoulis neredeyse münzevi bir yaşam sürüp cinsellikten uzak dururken ("her şeyden önce kadınları korurdu": "kadın", milliyetçi söylemde millet için kullanılan bir benzetmedir [ç.n. "anavatan" gibi]) ve tek bir öğün (daha da önemlisi "sessizce" yani münzeviler gibi) yerken, genç nesil eşkıyalar hem cinsellik yaşıyor hem de büyük ve gürültülü patırtılı ziyafetlerde eğleniyorlardı.

Kıbrıs'ta yolsuzluğa bulaşmış hâmiler için kullanılan edebi benzetme "yemek"tir. İnsanlar bir siyasetçinin yolsuzluk yaptığını söylemek için *hortase*, yani "ziyafet çekti" deyimini kullanırlar. Dolayısıyla ziyafet, yolsuzluk için kullanılan bir benzetmedir. Eşkıyalar aralarında güven tesis etmek için ciddi çaba sarf etseler de ihanete uğrarlar. Buradan çıkarılacak ders açıktır: Güven (yani işbirliği) insanlar ideallerine bağlı kaldığı sürece daimi bir temelde kurulabilir. Bu idealler kişisel menfaat için terk edildiğinde eşkıyalar artık tekin olmayan sularda yüzmeye başlar, kaderlerinin kontrolünü kaybeder ve sonu felaketten başka bir şey olmayacak olaylardan yavaş yavaş etkilenirler. Kendi teslim olan Eski Hassanpouli'nin tersine diğer eşkıyalar, aynı 1930'lu yıllarda Kıbrıs'ta politikacıların anayasa ve seçimlerin askıya alındığı ve siyasi hayatın keskin bir şekilde sonlandığı Ekim 1931 ayaklanmasındaki kitlesel başkaldırılara zemin hazırlayan olaylarda istikamet ve meşruiyetlerini kaybettikleri gibi, olaylar karşısında çaresiz kalıp yenilmişlerdir.

Kareklas'ın bu raporu olaylardan sadece birkaç sene sonra kaleme alması dikkate değerdir. Liderlerinin açıkça ihanet edip terk ettikleri ve ne yöne gideceği belli olmayan bir etnik hissiyat ile toplumsal kargaşanın (hislerini rencide etmiş olmalıdır) iki ateşi arasında kalan bir Kıbrıslı polise göre olayların kırk yıl sonra yeniden inşa edilmesi siyasete dair bir düş kırıklığının izlerini taşıyor olmalıdır. Belli bağlantıların izleri sürüldüğünde bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs taşra kültüründe biriyle ekmeğini paylaşma düsturu (*kanoume trapezi,* kelimenin tam manasıyla "sofra kurmak") akraba olmayan erkeklerin, genelde yemek yenilen ve eğlenilen bir havada, bir araya gelmesini sağlayan bir faktördür. Bunun en belirgin örneği *trapezi gnorimias*, yani tanışma yemekleridir. Bu yemekler, henüz akraba olmamış ve muhtemelen düşman iki ailenin çöpçatanlık işleri başarıyla tamamlandıktan sonra başlayan, aleni şatafat ve yeme-içmenin damgasını vurduğu ziyafetlerdir. Böyle bir düzenleme, her iki tarafı da sonsuza değin birbirine ille de bağlı kılmadan gelecekteki muhtemel işbirlikleri için ideolojik bir meşrulaştırma zemini sağlar. Genelde erkekler tarafından ve erkekler için böyle bir ziyafet verilmesi fikri açıkça dış dünyaya, özellikle de akraba olmayanlara yöneliktir; bu hem bir niyet beyanıdır hem de tek bir belirli olaya işaret eder. Bu belirli olay, kadınların aile üyeleri için yemek hazırlamasından, evin içindeki düzenli öğün döngüsünden, *connubium*'un (ç.n. "yasal evlilik") doğal işleyişinden farklıdır. Yemek konusunun Kareklas'ın raporunda tekdüze ve düzenli olarak geçmesi tesadüfi değildir. Yemek düzenlemek, akraba olmayan erkekler arasında olası şüpheci havayı dağıtmanın ve erkeklerin ihanet olasılığına karşı aşırı duyarlı olduğu belirsizliklerle dolu bir dünyada kısa süreli güven oluşturmanın başlıca yollarından

biriydi. Ziyafet vermek bazı açılardan normal yemek yemenin tam tersiydi. Evde yemek israfına karşı çok kuvvetli tabular vardı; yemek çeşitleri ve miktarı kısıtlıydı. Bir ziyafette ise yemek fazla miktarda hazırlandığı için israf edebilirdi, bu toplantılarda çokça alkol tüketilirdi, yemek de çoğunlukla şişte kuzu veya keçi eti olurdu. Et, o günlerde özellikle de köylüler için nadir bulunan bir şeydi. Bu da köylülerin görünürde onlardan daha alt bir sosyal tabakada olan fakat erişebildikleri yemek çeşitleri açısından açıkça onlardan daha yukarıda bulunan çobanlara duydukları belirsiz hayranlığı ve korkuyu açıklamaya kısmen yardımcı olabilir.

Ete daha kolay ulaşım şüphesiz kırsal toplumlarda klasik bir unsur olan hayvan hırsızlığı sonucu mümkün oluyordu ve bu durum köylülerin ekmek tüketmesiyle bir zıtlık oluşturmaktaydı. Etin ayrıca cinsel çağrışımları da vardır. Et yemek, konuşma dilinde seks yapmak anlamına gelen bir mecazdır ve bu durum, *to kreas tis gynaikas en glychi*, yani "kadının eti tatlıdır" deyimiyle ifade edilir. Bu mecaz, raporda aktarılan iki durumla perçinlenir. İlk olarak, akraba olmayan kadın ve erkeklerin Hassanpoulia çetesinde zaman zaman birlikte yiyip içmeleri normal ahlak kuralları olan haysiyet ve utancın askıya alındığını gösterir. İkinci durum da çetecilerle dostluk eden kadınların çoğunun başka erkeklerin eşleri olmalarıdır, tıpkı bu ziyafetlerde yenilen etler gibi onlar da "çalıntı"dır (yani kaçırılmışlardır).

Mecazi bağlantıları tamamlamak adına Kareklas çeteye kendi isteğiyle katılan hafif meşrep bir kadından bahseder. Köylerde "bu kadın kahvehanelere gider ve insanlara dans ederdi" (Kareklas 1937: 21). Bu mecazlar Kıbrıs siyasi kültürünün 1930'lu yıllardaki aynasıdır. Tıpkı eşkıyalığın bu yarı efsaneleştirilmiş anlatısında kadınların erkek oluşu ve utanma duygusundan yoksun olmaları gibi Kıbrıs siyasetinin gerçek dünyasında da erkekler, en alçak müşterilere söylenen ve köylüler tarafından kendilerini terk ettiklerini hissettikleri ve bu yüzden de haysiyetsiz olarak addettikleri politikacılara edilen bir hakaret olan *poushtes*'e (pasif eşcinseller [ç.n., tr. "puşt"]) dönmüşlerdi. Siyasetçiler aynı milletten oldukları insanları temsil etmek yerine çalıntı et ve kadınlarla beslenip eğlenen eşkıyalar gibi onların sırtından geçinir. Böyle bir durumda Hassanpoulia'nın kentli elitler tarafından millî kahramanlar olarak benimsenmemesi hiç şaşırtıcı değildir; aynı Hassanpoulia gibi eski Kıbrıslı siyasiler de statüko yanlısı kişilerle içli dışlıdır. Bu yüzden de 1956 ve 1960 yılları arasında dağa çıkan genç EOKA'lı erkekler ruhani kökenlerini hem zaman hem de mekân olarak kendilerine daha uzak olmalarına rağmen ulusal ders kitaplarında ve Yunan hagiografisinde meşrulaştırılmış olan 19. yüzyıl anakara Yunan *kleft*lerine dayandırdılar.

Son soru da bu olayları ayrıntılı bir biçimde anlatan resmî bir raporun neden bu kadar geç bir tarihte (1937'de) yazıldığıdır. Bunun sebepleri valinin yazmış olduğu önsözde üstü kapalı bir biçimde verilmiştir. Enosis'e destek için yapılan (ki bu gösterilerin sebebi daha çok krizde olan bir ekonomiyle bağlantılıdır) ülke çapındaki gösterileri müteakip 1931 yılından itibaren İngilizler anayasayı askıya alıp valilik kararnameleri ile yönetimi sağladılar. 1931 yılına kadar yaşanan

demokratik siyasi hayatın son yılları İngilizler ile altyapı gelişiminin eksikliklerini, haddinden fazla yüksek vergileri ve Yunanistan'la birleşme ulusal iştiyaklarının İngilizlerce engellenmesini yüksek bir perdeden eleştiren Kıbrıslı Rumları bir çatışma noktasına getirdi. Kıbrıslı delegeler Kolonyal Ofis'i ziyaret etmişlerdi ki bu da Londra ve valiler arasındaki ilişkileri hassaslaştırmıştı. Kıbrıs'taki İngiliz yetkililer çoğunun sağlam temellere dayandığı bu suçlamalara karşı çok hassastılar. Bu yüzden rapor da İngiliz idaresinin adaya yararlı olduğunu gösterme ve valilerin başına sıklıkla bela olan Kıbrıslı Rum siyasetçileri itibarsızlaştırma arzusuyla yazılmıştı. Valinin önsözü bu bağlantıyı açık etmektedir:

> O zaman itibariyle işlerin idaresi için ister istemez çalışmak durumunda kalan İngiliz idaresi, "gangster" unsurları sayesinde güçlerini koruyan bir Yasama Konseyi'nin üyelerine tâbiydi. (Kareklas 1937: 3)

Kareklas, bu tip olayların 1931 öncesinde daha küçük ölçekte yaşandığını, nispeten daha az tepki topladıklarını ama duyulmamış şeyler olmadıklarını söyler (1937:3). Tarih seçimi de rastgele değildir, çünkü bu tarih sömürgeci bir çerçevede işleyen sınırlı demokrasinin askıya alındığı güne tekabül eder. Aradaki bağlantı açıktır: Doğrudan yönetim eşkıyalık ve yolsuzluğun gerilemesine sebep olması sebebiyle olumlu sonuçlar yaratmıştır. Müfettiş sözlerini bu belgenin "günümüzde Kıbrıs'a ilgisi olan daha geniş kitlelere" (1973:3) yararlı olması temennisi ile bitirir. Bu bakımdan raporun yazıldığı günlerdeki siyasi bağlam önemlidir. Sömürgeci yetkililerin hazırlanmasını destekledikleri bu rapor, sadece siyasi elitler ve eşkıyalar arasındaki utanç verici bağlara üstü kapalı bir biçimde işaret etmekle kalmayıp siyasi elitlerin eşkıyaları ulusal arzunun sembolleri olarak tanımlamasının önünü alan bir rapordur.

IV. Sonuç

Bu makale eşkıyalığın tek bir kavram olmadığını, belirgin ve özgün koşullara bağlı olarak farklı hallere bürünebildiğini savunmaktadır. Eşkıyalık, ne siyaset öncesi devre ait bir protesto şekli ne de köylü ayaklanmalarını bastırmak için kullanılan bir araçtır. Eşkıyalık, diğer işlevlerinin yanında bu sayılan işlevlere de sahip olabilir. Fakat bundan ziyade eşkıyalık kanunsuzluğun ve bazı sosyal koşullarda görülen maceracı sermaye birikiminin saldırgan bir türüdür. Dahası, eşkıyalık efsaneleri çoğunlukla gerçeğin bir yansıması değildir ve eşkıyalık kentli orta sınıf ya da köylüler tarafından siyasi stratejilerini meşru kılmak için kullanılabilir.

Daha derin bir düzlemde, bu çalışma Kıbrıs ve Yunan dünyasına atıfla Akdeniz dünyası için genel önem taşıyan birtakım sorular sormaya çalışmıştır. Kıbrıs, Sicilya, Korsika ve Yunanistan'ın belirli bölgelerindeki gibi bazı durumlarda tarıma dayalı kırsal yaşam, gücün tek elde toplanmasına yol açarken Kuzey Afrika gibi yerlerde daha eşitlikçi toplumların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunun kısmi bir sebebi bu bölgelerde kısıtlı kaynaklara erişim için verilen amansız mücadele, devletlerin vergileri daha iyi toplayabilme kabiliyeti (buna bağlı olarak vergiden kaçırmak için menkul değerlerin gelişimi) ve Afrika'dan

ziyade kuzeybatı Avrupa'ya ham ürün ihracına yoğunlaşmış güney Avrupa'daki daha geniş ticaret olanakları olabilir.

İkincisi, büyük ölçekte sürdürülen eşkıyalık mefhumu Yunanistan, Sicilya ve Sardunya gibi Akdeniz'in diğer bölgelerinin tersine 20. yüzyılın başında Kıbrıs'ta neden ortadan kayboldu? Bunun muhtemel üç temel nedeni, 1) uygun zamanlama, 2) eşkıyaların ne kadar düzensiz olursa olsun bir biçimde millî mücadelelerin içinde yer alması ve 3) yeni bir meslek edinip orta sınıfa dahil olabilme becerisidir. Sicilya'da mafyözler sadece millî birlik çabalarına katılmakla kalmamış, aynı zamanda yeniden taksim yapıldığı zaman kilit öneme sahip toprak gibi kaynakları da ellerine geçirmeyi başarmış, Yunanistan'da ise bu kişiler başıbozuk askerler olarak devlette iş sahibi olmuşlardır. Eşkıyalık ve kaba kuvvet taktikleri kentli siyasetçilere oy verilerek Sicilya ve Yunan Krallığı'nın bazı bölgelerinde ayakta tutulmuştur (karşılaştırın R. Jenkins 1961). Kısacası "haysiyetli kişiler" her zaman yükselebilirken süreçte de kendilerini dönüştürebilmişlerdir. Aynı zamanda Hart da Cezayirli eşkıyalar için zamanlamanın öneminin altını çizer. 1920'li yıllarda bir Cezayirli eşkıyayı anlatırken şöyle der: "Bin Zilmad'ın Cezayir toplumsal hafızasında millî kahraman payesini elde etmediği açıktır. Fakat bin Zilmad 1954 yılında hayatta olsaydı Cezayir bağımsızlık mücadelesinin en ön saflarında olacağı neredeyse tartışılmayacak bir gerçektir" (1987: 44).

Kıbrıs'ta bunun aksine eşkıyalar ve kaba kuvvetle iş gören hayvancılık kökenli kişiler sosyal kabiliyetlerini büyük ölçekli toprakların mülk sahipliğine dönüştürmekte ve liderlik rolünü üstlenmekte oldukça zorlandılar. Bunun sebebi devletin küçük ölçekli çiftçi üreticileri desteklemesi, aracı ve tüccarlardan oluşan daha güçlü kentli sınıfların ihracatı kontrol edip hızlı bir hamleyle toprak sahipleri haline gelmeleridir. Bu, 20. yüzyılın sonunda Kıbrıs'ın katı sınıfsal ayrımların görüldüğü bir toplum haline geldiği anlamına gelmez. Sosyal hareketlilik çeşitli kabiliyetlere sahip olan kişiler için hâlâ olasıydı, fakat hayvancılıkla uğraşan kişiler kendilerini oldukça dışlanmış bir konumda buldular. Bu da kasaba ve köy tüccarlarının kontrolünde olan fahiş faizlerin köylerde büyük sosyal huzursuzluklar yarattığı 1930'larda Hassanpoulia'nın köylerde neden bir bakıma idealleştirildiğini açıklamaya yardımcı olabilir.

"Kırsalda huzur" hayalinden oldukça uzak olan bu gibi durumlarda çoğu zaman köylüler için önemli olan ve toplumsal hafızalarına kazınan şey, eşkıyaların sıradan köylüyü ne ölçüde yağmaladığı değil (ki şüphesiz bunu da yapmışlardır), eşkıyaların hakim yönetici grupları ne denli tehdit ettiğidir. Bu gibi hissiyatlar ve yönetici grupların kendi geçmişleriyle olan sorunlu ilişkileri yüzünden Hassanpoulia hiçbir zaman Kıbrıs millî söylemine dahil edilmemiştir ve onlardan sonra gelen Kıbrıslı *agonistes* de yerli örneklerin peşinden gitmek yerine aynı ölçüde belirsizlikler taşıyan Yunan *kleft*leri örnek almışlardır.

Kaynakça

Barthes, R. 1977. *Image, Music, Text.* Çev. S. Heath. New York: Hill and Wang.

Blok, A . 1972. "The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered". *Comparative Studies in Society and History*, 14:4, 494-503.

——. 1983. "On Negative Reciprocity among Sicilian Pastoralists," in *Production Pastorale et Societé.*

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice.* Cambridge: Cambridge University Press. 1977.

Driessen, H. 1983. "The 'Noble Bandit' and the Bandits of the Nobles: Brigandage and Local Community in Nineteenth-Century Andalusia."*Archives europpeennes de Sociologie*, xxiv.

Franchetti, L.; and S. Sonnino. 1977. *Inchiesta in Sicilia*, vol. I, II. Floransa: Vallecchi editore.

Gallant, T. W. 1988. "Greek Bandits: Lone Wolves or a Family Affair?" *Journal of Modern Greek Studies*, 6:269-90.

Gambetta, D. 1988. "Fragments of an Economic Theory of the Mafia." *Archives europpeennes de Sociologie*, xxiv:127-45.

Gellner, E. 1983. *Nations and Nationalism.* Oxford: Basil Blackwell.

Georghallides, S. 1985. *Cyprus during the Governorship of Sir R. Storrs.* Lefkoşe: Cyprus Research Centre.

Gilsenan, M. 1985. "The Lords of N. Lebanon," in *History and Anthropology*, Vol. 1:2, S. Humphreys, ed.

Hart, D. 1987. *Banditry in Islam. Case Studies from Morocco, Algeria and the Pakistan North West Frontier.* Cambridgeshire: Middle East and North African Studies Press.

Herzfeld, M. 1985. *The Poetics of Manhood.* Princeton: Princeton University Press.

Hobsbawm, E. 1985. *Bandits*, 2nd edition. Harmondsworth: Penguin.

Jenkins, R. 1961. *The Dilessi Murders.* Londra: Longman.

Kareklas, M. Ch. 1937. *Report on the Activities of the Hassanpoulia.* Lefkoşe: Government Printing Office.

Koliopoulos, J. 1979. *Bandits. Central Greece in the Mid 19th Century.* Atina: Ermis Editions (Yunanca).

——. 1987. *Brigands with a Cause.* Oxford: Oxford University Press.

McGrew, W. 1985. *Land and Revolution in Modern Greece, 1800-81.* Kent: State University Press.

Production Pastorale et Societe, Bella, M. P. Di, ed. 1983. Paris: Maison des Sciences de 1'homme.

Sant-Cassia, P. 1986. "Politics, Ethnicity and Religion in Cyprus during the Turkocratia." *Archives europpeennes de Sociologie.*

Snowden, F. M. 1977. *Violence and Great Estates in the South of Italy. Apulia 1900-1922.* Cambridge: Cambridge University Press.

Vanderwood, P. J. 1981. *Disorder and Progress. Bandits, Police and Mexican Development.* Lincoln: University of Nebraska Press.

Zugasti, de, J. 1934. *El Bandolerismo Andaluz.* Madrid: Espace Calipe.

Öz: Bu makalede eşkıyalık kavramı sorgulanmaktadır. Eşkıyalığı tek anlamlı bir kavram olarak değerlendiren görüşlerin aksine makale eşkıyalığın özgül koşullara bağlı olarak farklı coğrafyalarda farklı eşkıyalık tiplerinin görülebileceğini ileri sürer. Bu çerçevede eşkıyalığı indirgemeci bir bakış açısıyla değerlendiren Hobsbawm ve Blok'un tezlerini de belli bir ölçüye kadar reddeder. Eşkıyalık, bir protesto şekli olmadığı gibi salt köylü ayaklanmalarını bastırmak için kullanılan bir araç da değildir. Eşkıyalık, bunlar da dâhil olmak üzere birçok işlevi bünyesinde barındıran bir yapıdır. Fakat daha ziyade kanunsuzluğun saldırgan bir türüdür. Ayrıca eşkıyalığa dair efsaneler, yüceltmeler ve romantik yaklaşımlar çoğunlukla gerçeğin bir yansıması değildir. Eşkıyalığın edebiyat yoluyla yüceltilmesi kentli orta sınıfın siyasi stratejilerini meşru kılma yöntemidir.

Anahtar sözcükler: Akdeniz toplumları, Kıbrıs, eşkıyalık, Eric Hobsbawm, Anton Blok, efsaneleştirmek, edebiyat

Banditry, Myth, And Terror in Cyprus And Other Mediterranean Societies

Abstract: This essay argues the concept of banditry. In contrast to the ideas considering banditry as a univocal phenomenon, this article suggests that under specific conditions different types of banditry can emerge in different lands. In this respect, the article rejects, to a certain extend, the claims of Hobsbawm and Blok which handles the issue in a reductionist way. Banditry is neither a form of protest nor just a means for suppressing peasant unrest. It is a phenomenon where many other functions, including these, can simultaneously exist together. However banditry is more an aggressive form of illegality. In addition the myths, glorification and romanticised attitudes concerning banditry do not reflect the reality. The glorification of banditry through literature is a way of urban middle classes to legitimize their political strategies.

Keywords: Mediterranean societies, Cyprus, banditry, Eric Hobsbawm, Anton Blok, mythicization, literature

İngiliz Subay Fred Burnaby'nin Anadolu Mutfağı Üzerine Gözlemleri

M. Bülent VARLIK*

Frederic Gustavus Burnaby, 1842'de doğdu. İngiltere ve Almanya'da eğitim gördükten sonra İngiliz Kraliyet Süvari Birliği'ne katıldı. Gençlik yıllarında İspanya ve Rusya'yı dolaştı. 1875'te Hive'ye gitti, 1876'da Anadolu'yu dolaştı. Her iki gezi ile ilgili gözlemlerini ayrı ayrı kitaplaştırdı[1]. Bir ara siyasetle uğraştı. 1884'te Sudan'ı işgal etmek isteyen orduda görev aldı, bir yıl sonra göğüs göğse yapılan bir savaşta öldürüldü.

* * *

Burnaby, 1876 sonlarında Anadolu'da 3.200 kilometreyi bulan ve beş ay sürecek bir geziye çıkar. Gezi boyunca yanında uşağı Radford da bulunmaktadır. Burnaby, Londra'dan yola çıkar, Manş'ı geçip Paris'e ulaşır. Oradan Marsilya'ya gider. Daha sonra buharlı gemi ile İzmir üzerinden İstanbul'a doğru yola koyulur.

İlk durak olan İzmir'de "büyükçe bir bahçenin ortasında yer alan bir kahveye" girer (40). İzmir'de verilen kısa bir moladan sonra İstanbul'a ulaşır.

* İktisatçı / mbvarlik@gmail.com

[1] Bu çalışmada kaynak olarak Fred Burnaby; *At Sırtında Anadolu*, (çev: F. Taşkent), İletişim yay., İstanbul-1999 kullanılmıştır. Aynı gezi ile ilgili olarak ayrıca bkz: Frederick Burnaby; *Küçük Asya Seyahatnamesi/Anadolu'da Bir İngiliz Subayı-1876*, (çev: M. Gaspıralı), Sabah yay., İstanbul-1998, ss: 328.

Fred Burnaby

İstanbul'da Hôtel de Luxembourg'a[2] yerleşir, anlatıldığına göre bu otelin şef aşçısının hazırladığı "perdrix aux truffes"[3] ile "vol-au-vent à la financièere"[4] "eşsiz"dir (43).

İstanbul'da kaldığı süre içinde tanıdığı birisiyle akşamüzeri bir gazino ya da daha doğrusu bir müzikhole gider. Orada garson olarak çalışan "iri kara gözlü, masum ifadeli, uzun boylu ve çok güzel bir İtalyan kızı" ile kahve içer! (55)

İstanbul'da kısa bir süre kalan Burnaby, bir de Türk uşak kiralar, yolculuğu için yanına bir miktar çay, şeker ve erzak alır (60). Aralık 1876 başında Üsküdar üzerinden Kars'a doğru yola koyulurken kendilerini uğurlayan arkadaşları "sert bir yolluk" ikram eder (61). Avlanmak için yanına aldığı 500 fişek Üsküdar'a doğru gider iken bir kaza sonucu patlar (63). Bu nedenle Anadolu'da pek avlanma imkânı bulamaz.

Üsküdar'dan sonra yola devam ederken atın huysuzluğu sonucu yanına aldığı çay ve şekerlerin bir kısmı heba olur (65). Üsküdar'dan sonra konakladıkları Maltepe yakınlarındaki bir handa kahve pişirilir, bu "nefis kokulu içecek" ikram edilir (70). Ertesi gün İzmit'e doğru yol alırken mola verdikleri bir yerde yanlarına aldıkları kazı pişirerek öğle yemeğini yerler (72). İzmit'te karşılaştıkları bir kişi kahve ikram eder (75). Yine İzmit'te ziyaret ettiği Ermeni piskoposu misafirlerine reçel ikram eder, bu reçelden bir kaşık aldıktan sonra üstüne bir bardak su içer. "Ekonomik bir yiyecektir bu, çok az miktarda bir reçel bütün ziyaret boyunca idare eder" diye düşünür. Orada bulunanlardan birisi "nasıl buldunuz?" diye sorunca da "çok güzel" karşılığını verir. Bunun üzerine Ermeni piskoposu "abartılı bir gururla", "Milletimize özgü bir âdettir" diye açıklamada bulunur (76).

Geyve ve Taraklı'yı geçtikten sonra uğradıkları Torbalı köyünün en önemli "şahsiyeti" onlara kölesi ile alabalık ve taze yumurtalar gönderir (83).

---

2 Grand Hotel de Luxembourg, İstanbul'un en eski otellerinden biridir. Pera Palas'tan önce Vagons-Lits yolcuları bu otelde konaklardı.

3 Mantarlı keklik (40/d.n).

4 Badem tozu ve yumurta akıyla hazırlanan bir tatlı (40/d.n).

Daha sonra gittikleri Mudurnu'da yiyecek olarak sadece tavuk bulabilirler. Burnaby'nin canı buna sıkılır ve şöyle der: "Bir Fransız kardinaline toujours perdrix [sürekli keklik] yemekten gına gelmişti. Bu kutsal beyefendi Türkiye'de dolaşsaydı toujours poulet [sürekli tavuk] yemeyi aynı şekilde tatsız bulurdu!" (84-85)

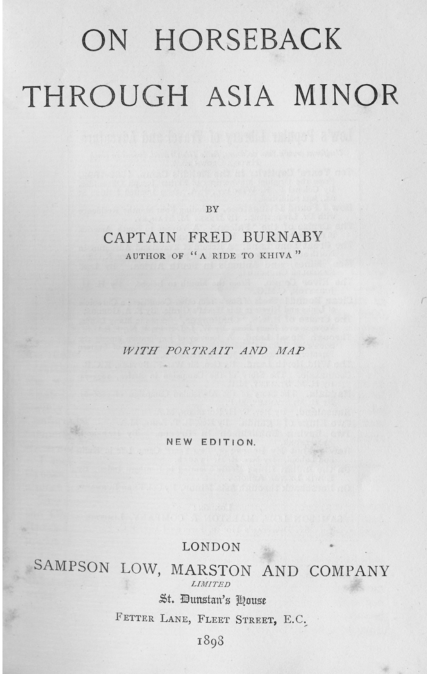
ON HORSEBACK
THROUGH ASIA MINOR

BY

CAPTAIN FRED BURNABY
AUTHOR OF "A RIDE TO KHIVA"

WITH PORTRAIT AND MAP

NEW EDITION.

LONDON
SAMPSON LOW, MARSTON AND COMPANY
LIMITED
St. Dunstan's House
FETTER LANE, FLEET STREET, E.C.
1898

Ankara'da bir Müslüman tüccarın misafiri olur. İlk fırsatta İngiliz konsolosunu ziyaret eder. Bir Noel gününe rastlayan bu ziyareti sonunda Konsolos Burnaby'i akşam yemeğine davet eder. O akşam cevizli hindi, üzümlü-baharatlı Noel pudingi yer (104). Bir başka akşam ise bir Türk'e konuk olur. Burada bir masanın üzerinde "Ermenilerin ürettikleri kırmızı ve beyaz şarap, rakı, mastika, brendi ve likör şişeleri" ve "sürahilerin arasına serpiştirilmiş tabaklarda kurabiyeler, cevizler, fındıklar, sardalyeler" bulunmaktadır (107). Yemekten önce sigara, nargile ve "bol bol içki" içilir, ev sahibi konuklarını yemek odasına davet eder. Orada önce müzik dinlerler ve ardından ziyafet başlar. Burnaby şöyle anlatır:

> Konuklardan sayıca çok daha fazla olan uşaklar, değişik yemekleri sunmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Yirmi uşak tek sıra halinde dizilmişti. Ev sahibi baş hizmetkâra işaret eder etmez her bir yemeğin yerine bir başkası konuyor, iki numaralı uşak taze yemeklerle hazır bekliyordu, bu sırada mutfağa koşturmuş olan bir numaralı uşaksa başka bir yemekle geri dönüyordu.
>
> Masa yüksek bacaklıydı, sandalyeler etrafına dizilmişti. Avrupalı ziyaretçilerin şerefine böyle konulmuştu sandalyeler. Hepimiz ellerimizle yedik, herkes mevkiine ya da sosyal konumuna göre alıyordu yemekleri tabağına. Bir kadının, bey yemeğe parmaklarını daldırmadan önce etten bir parça alması görgü kurallarına aykırıydı, bir yüzbaşının bir albaya karşı saygısızlık etmemesi gerekiyordu.
>
> Türk usulü sütlü pelte yemek biraz beceri gerektiriyor; ancak konsolosla İtalyan doktor epey bir zamandan beri Doğu'daydılar, çatal bıçak kullanırcasına rahat kullanıyorlardı parmaklarını.
>
> Nihayet yemeğimiz sona erdi. Meyve, ince kıyılmış elma, kuru üzüm ve baharat karışımı, sebze yemekleri, tatlılar ve kuru üzümler, salatalar ve kremalı tatlılar, kapanış olarak koca bir kâse dolusu haşlanmış pirinç

> silinip süpürülmüş, hepsi de Burgundy'ye çok benzeyen bardak bardak kırmızı yerel şarapla mideye indirilmişti.
>
> 'Allah'a şükürler olsun!' dedi ev sahibimiz ayağa kalkarak; diğer konuklar da onun yaptığını tekrarladılar.
>
> Bir uşak, mevki sırasına göre başlayarak ziyaretçilerin ellerine su döktü. Bir başka odaya geçtik. Burada topluluğa çubuklarla nargileler dağıtıldı. (109-110)

Ankara'yı geçtikten sonra Ayaş Çayı kıyısında bir Ermeni'nin çiftlik evine rastlarlar, köylüden 10 kuruşa bir hindi alıp pişirirler (117). Bir başka molada da "kazanda iki kart tavuk" haşlar, bir çaydanlık dolusu çay demlerler (126).

Burnaby, Yozgat'ta bir Türk beyinin teklifi ile büyük bir ekiple birlikte ava çıkar, tavşan ve keklik avlarlar (141-142). Burada karşılaştığı bir Lehistanlı'nın evinde "şehrin Hıristiyanlarının ürettiği, çok hoş bir kırmızı şarap" içerek akşam yemeği yerler (149).

Tokat'tan Sivas'a doğru yola koyulduklarında bir Çerkes köyünden geçerken koyun ya da sığır eti almak isterler ancak elli kadar yumurta ile yetinmek zorunda kalırlar (177-178).

Sivas'ta ziyarete gittiği bir Ermeni manastırında "elma doldurulmuş hindi" yer (193). Sivas'tan sonra uğradığı köyde de papazla birlikte öğle yemeği yer (199). Bir dağ köyü olan Yağıbasan'da akşam yemeği olarak yarı pişmiş ekmek yer ve yağlı çorba içerler (204-205).

Arapkir'de misafiri olduğu bir Ermeni tüccarın evinde Kafkas işi çatal bıçaklarla yemek yer, aynı sofrada bulunan kaymakam ise parmaklarını kullanmayı tercih eder (217).

Fred Burnaby'nin güzargâhı.

Erzincan'dan Erzurum'a doğru yola koyulurlar. Burnaby sonrasını şöyle anlatır:

> Güzergâhımızın her iki tarafında belirli bir mesafeye kadar bataklıklar uzanıyordu. Etrafımızdaki tarlalarda kazlar ve ördekler besleniyordu. Ördeklerin bazısı çok özel bir cinstendi, o güne dek gördüklerimden farklıydılar. Birini vurmak için yanlarına yaklaşmayı denedim; zira kaz ya da ördek yemek, bizi her köyde bekleyen tavuk seçeneği karşısında iyi bir değişiklikti. Ancak Anadolu'daki yabankazları en az Manş'ın bu tarafındaki akrabaları kadar açıkgözler. Sezdirmeden yanlarına yaklaşmak olanaksızdı. (251)

Burnaby bu başarısız girişiminden sonra,

> Anadolu'da bulunabilecek av hayvanlarının sayısı hakkında yazılmış hikâyelere inanmamaya başladım. Birkaç çulluk, keklik ve yabani tavşan dışında İstanbul'dan yola çıkalı beri av hayvanı türünden bir şeye rastlamamıştım. Kimi ormanlarda geyik olduğu söyleniyordu ama geyiklerin farklı pazarlarda satışa sunulduğunu hiç işitmedim.
>
> Bir İngiliz, olur da Anadolu'da yolculuğa çıkmayı düşünür, yolculuk zevkine avlanmayı da katabileceği fikrine kapılırsa çok yanıldığını anlayacaktır. (252)[5]

demekten kendini alamaz.

Erzurum'dan Van'a doğru yol alırken Doğu Beyazıt civarında haşlanmış tavuk ve pirinçten oluşan bir öğle yemeği yerler (301). Aynı menü İran sınırına yakın bir köyde de karşılarına çıkar (307). Burada yemekten sonra limonlu çay içer (308). Van'a ulaşmak için en kısa yolun İran sınırları içinde kalan Hoy şehrinden geçtiğini öğrenince yolunu o tarafa çevirir. Kısa bir süre sonra ulaştığı Hoy kentinde çarşıyı gezer. İzlenimlerini şöyle anlatır:

> Pilav satılan dükkanlara geldik; buralarda esnafın önünde pilav yığınlarıyla sarılı tavuk butları ve kanatları duruyordu. Esnaftan biri, tabaktan parmaklarıyla bir et parçası alarak bana uzattı. Sattığı şeyle ilgili fikrimi öğrenmek istiyordu:
>
> 'Güzel' dedim.
>
> 'Ülkenizde pilav var mı?' diye sordu.
>
> 'Evet.'
>
> 'Ama benim pilavım gibi değil, değil mi?'
>
> 'Hayır, bu kadar güzel değil.'

---

[5] Burnaby'nin bu olumsuz yaklaşımına karşılık olarak Selous, Anadolu'nun avcılık açısından "bereketli" olduğunu kaydeder. Konu ile ilgili olarak bkz: F. C. Selous; *Av ve Gezi*, (çev: Derin Türkömer), YKY yay., İstanbul-1998.

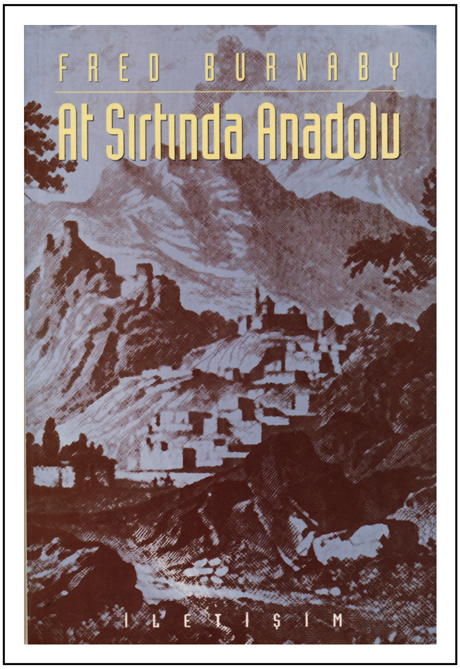

Söylediğim dükkâncının pek hoşuna gitti: Dükkânından koşarak dışarı çıktı, kendisiyle içeri girip şekerlemelerinden tatmam için ısrar etti. Şekerlemelerin bazısı çok güzeldi, maharetli ellerden çıktıkları belliydi - Hoy ile iç bölgelerdeki şehirler arasında bonbon ticareti söz konusuydu. İranlı hanımlar bonbonları pek severler, bu leziz yiyecekler haremlerde büyük miktarda tüketilirdi. (320)

Burnaby, nihayet Van'a gelir, kısa bir süre kaldıktan sonra da Kars'a doğru yola çıkar. Yol üzerinde uğradığı bir yerde, muhtemelen günümüzdeki adıyla Bend-i Mahi'de kendisine aktarılan bilgiler çerçevesinde Van Gölü'nde bulunan tek balık türü olan inci kefali hakkında bilgi verir:

> Beni bilgilendiren kişinin anlattığına göre, sadece bahar aylarında balık avlanıyordu. Göl, nehirlerden inerek gelen çok sayıda balıkla doluydu.
>
> Köylüler nehirlerin ağzına üç tane ağ gererler. Balıkların geçmesi için açık bırakılan ilk iki ağda huniler bulunur; ikinci ağdaki delikler, birinci ağdaki deliklerden çok daha küçüktür. Adamlar, dıştaki ağın üzerindeki basınçtan ağların alabileceği miktarda balık biriktiğini anlayınca ağları bir araya toplarlar. Yakalanan balıklar kaçma gayretiyle birkaç santim havaya sıçrarlar ve çok hareketli bir sahne oluşur. Büyük balıklara rastlanmaz, ortalama büyüklükleri yarım ile bir kilo arasındadır. Yeterli sayıda balık yakalanınca kadınlar bunları tuza yatırırlar, balıklar kışın tüketilmek üzere saklanır. (337)[6]

Burnaby, Kars yolunda hastalanır, yardımcısının verdiği kızılcık pestilini sulandırarak içerek şifa bulmaya çalışır. "Kızılcık pestilinin görüntüsü pek iğrenç. Tezeğe çok benziyor… İçeceği tadınca çok lezzetli buldum" der (345).

* * *

Bir İngiliz subayının XIX. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu yollarındaki gezisinde mutfak kültürüne ilişkin gözlemleri bize fazla bilgi aktarmamakta.

[6] İnci kefali, günümüzde de Van ekonomisi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu arada belirtmek gerekir ki, avlanan balıklar genellikle istavritten biraz daha büyük olup öyle Burnaby'nin bahsettiği gibi yarım kiloluk balıklara rastlamak pek mümkün değildir. İnci kefali Mayıs-Temmuz döneminde gölden ırmaklara doğru tersine bir göç yapmakta olup günümüzde bu süre içinde avlanması yasaktır. Balıkların salamura olarak saklanmasına günümüzde de devam edilmektedir.

Ancak, bazı küçük verilere de ulaşılmakta. Söz gelimi "pilav"ın Anadolu ve çevre coğrafyada çok yaygın olduğu, çayın birçok yerde tüketildiği, çatal-kaşık kullanımının pek yaygın olmadığı anlaşılmakta. Burnaby'nin anılarından Anadolu'da avcılık ve Van Gölü'nde yetişen tek balık türü olan inci kefali hakkında da bazı önemli bilgilere ulaşılmakta.

Ne diyelim, afiyet olsun!

Öz: Bir İngiliz subayı olan F. Burnaby, 1876 yılında İstanbul'dan başlayarak Anadolu'nun büyük kısmını kapsayan ve Van'a kadar uzanan bir geziye çıkar. Yazar, bu gezisi ile ilgili olarak kaleme aldığı anılarında dönemin Anadolu mutfağı hakkında da bazı bilgiler verir. Onun gözlemleri 19. yüzyılın ortalarında Anadolu mutfak kültürü üzerine küçük de olsa önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar sözcükler: F. Burnaby, Anadolu yemekleri, Ankara, avcılık

The Observations of English Officer Fred Burnaby on Anatolian Cuisine

Abstract: An English officer, Fred Burnaby traveled along Anatolia starting from İstanbul and ending up in Van in 1876. Burnaby gives some information about Anatolian cuisine of the period in his travel book. His limited observations provides us with certain details of Anatolian culinary culture in the later 19th century.

Keywords: F. Burnaby, Anatolian dishes, Ankara, hunting

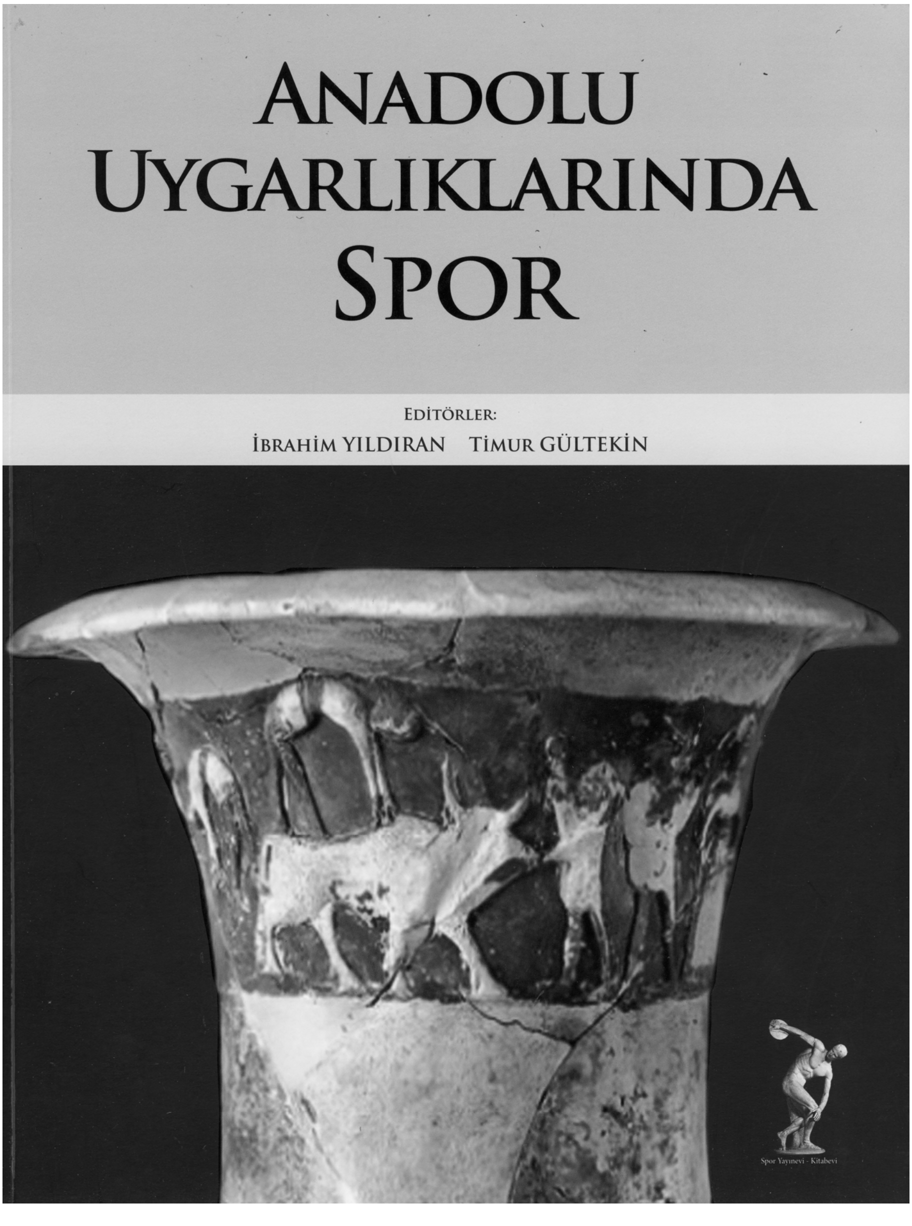
ANADOLU
UYGARLIKLARINDA
SPOR
EDİTÖRLER:
İBRAHİM YILDIRAN TİMUR GÜLTEKİN
Spor Yayınevi - Kitabevi

Gözlerinden Öperim...

Türk ve Türkçü Bir Muallimin İhbar Mektubu (1925)

Ömer TÜRKOĞLU

İlimbey
7 Haziran 341(1925)

Huzur-ı Âlîlerine

Muhterem Efendim,

Bendeniz Şimâl Orenburg Türklerindenim; ismim Hidâyetullah'tır. 332 senesinde Türkiye'ye gelerek Irak muhârebâtına iştirak ettim. 334 senesinde terhis ve delâlet-i âliyyeleriyle İstanbul Darülmuallimînin'e kabul olundum. Üç seneden beri İzmit'in Geyve kazasına tâbi "İlim Bey" karyesinde muallimim. Bu müddet zarfındaki hayat-ı talimiyemde millî benliğimizi her an sarsmak isteyen yabancı anâsırın -Gürcüler ve Çerkesler- ruhumda hâsıl ettiği derin ıstırapları muazzez mefkuremin kutsî büyüklüğü ile ezmeğe çalıştım. Türk'tüm ve Türkçüydüm; millî harsıma, millî mefkûreme yabancı ruhların, milliyeti için kan döken kahraman ecdadımızın bize bahşettiği bu mübarek vatanda tufeyli bir hayat sürmesine, gurur-ı millîmizi baltalamasına tahammül edemezdim.

Geyve boğazı ve civarında mevcut köylerden: İlim Bey, Karaçam, Nuruosmaniye, Şerefiye, Kışlaçay, Akçay, İstanbul Dere… ilah da Gürcüler, Doğançay, Boğazköy, Adliye, Çınardibi, Yanık Şarkiye, Direnk… ilah da Çerkesler oturur. Aralarında bir Türk köyü yoktur. Evde, sokakta, her yerde kendi dilleriyle konuşurlar. Mektebe yeni başlayan birinci, ikinci sınıf talebeleri Türkçeyi hemen hiç bilmezler. Gürcüler kızlarını mektebe göndermedikleri için diyebilirim ki içlerinde Türkçeyi bilmeyenler pek çoktur. Türk'ü sevmezler ve onlara nazar-ı hakaretle bakarlar. Bu hal o dereceye varmıştır ki darb-ı mesellerinde bile yer tutmuştur: "Yeni yakalıdan borç alma/Kadına sırrını açma/Osmanlı ile dost olma" derler.

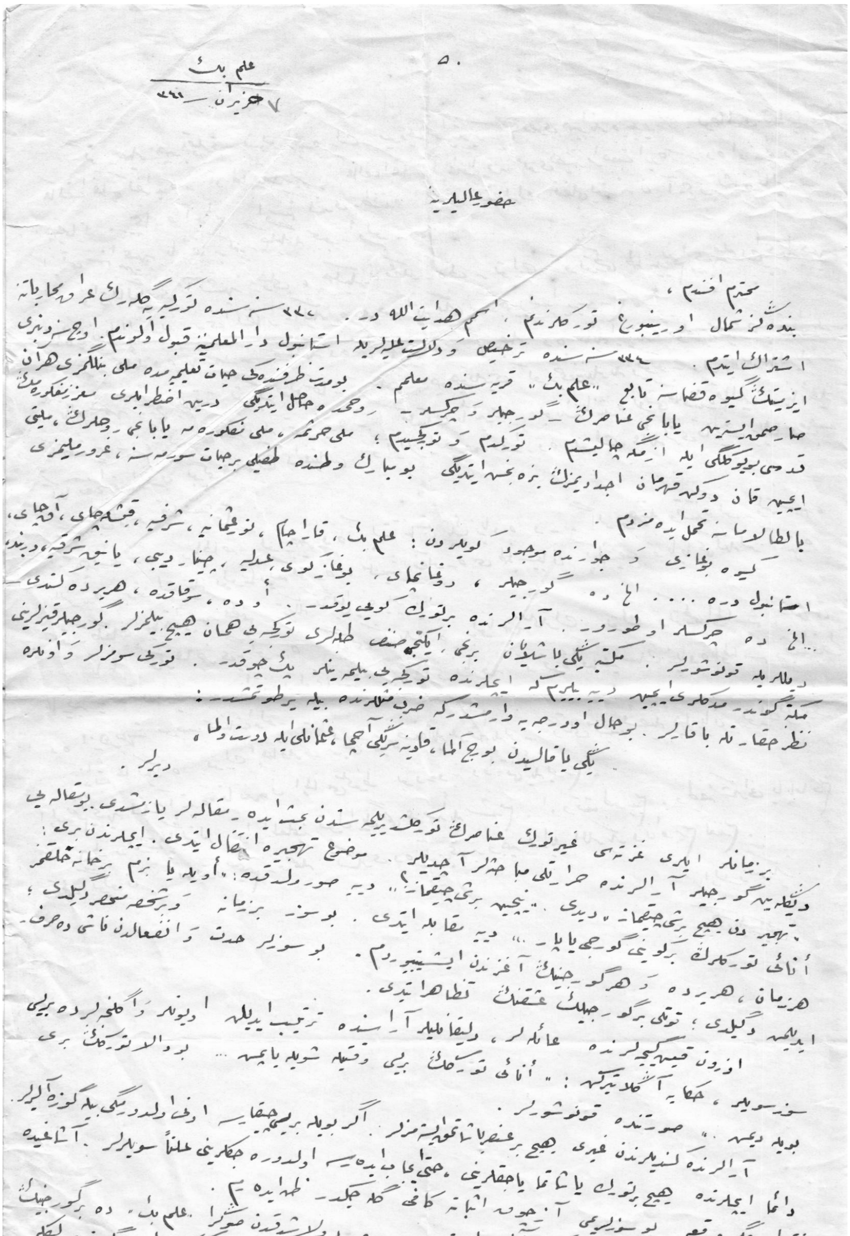

علم بك

حضور عالیلرینه

محترم افندم،

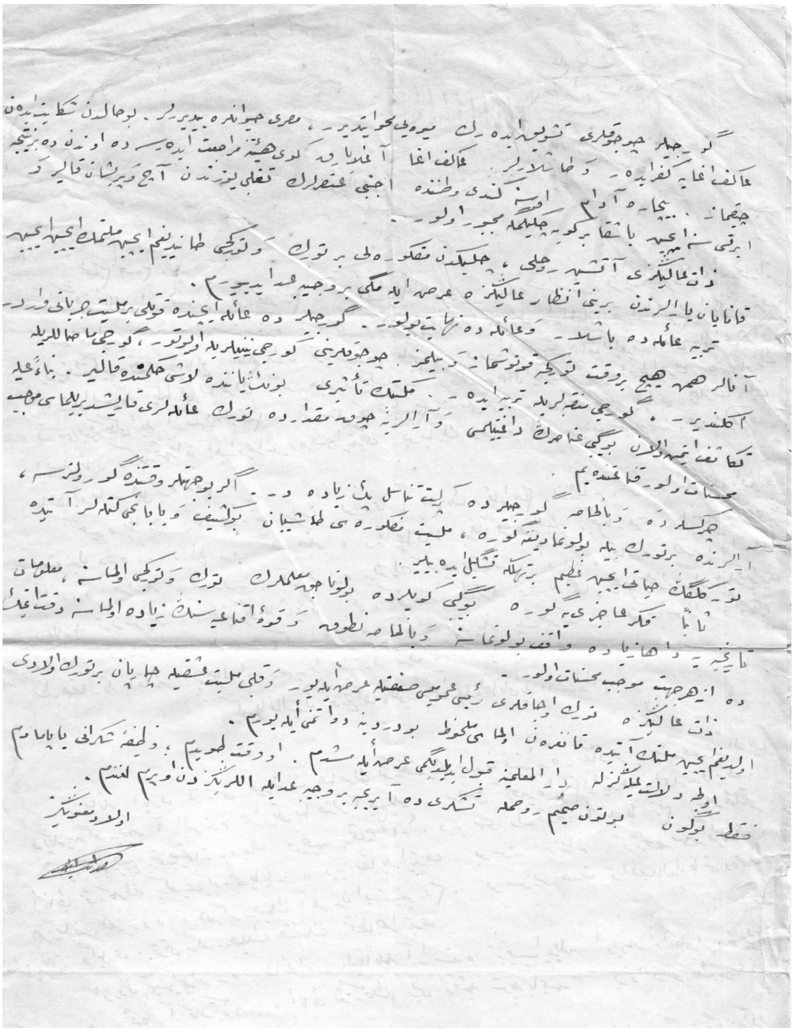

Bir zamanlar İleri Gazetesi gayr-ı Türk anâsırın Türkleştirilmesinden bahsederek makaleler yazmıştı. Bu makaleyi dinleyen Gürcüler aralarında hararetli mübahaseler açtılar. Mevzu tehcire intikâl etti. İçlerinden biri; "Tehcirden hiçbir şey çıkmaz" dedi. "Niçin bir şey çıkmaz?" diye sorulduktda; "Öyle ya, bizim bir hane halkımız enayi Türklerin bir köyünü Gürcü yapar" diye mukâbele etti. Bu söz, bir zamana ve bir şahsa münhasır değildi; her zaman, her yerde ve her Gürcünün ağzından işitiyordum. Bu sözler hiddet ve infiâlden naşi de sarf edilmiş değildi; kuvvetli bir Gürcülük aşkının tezâhürâtıydı.

Uzun kış gecelerinde aileler, delikanlılar arasında tertip edilen oyunlar ve eğlencelerde birisi söz söyler, hikâye anlatırken: "Enayi Türk'ün birisi vaktiyle şöyle yapmış… Budala Türk'ün biri böyle demiş" suretinde konuşurlar.

Aralarında kendilerinden gayrı hiçbir unsur yaşatmak istemezler. Eğer böyle birisi çıkarsa onu öldürmeyi bile göze alırlar. Daima içlerinde hiçbir Türk yaşatmayacaklarını, hatta icap ederse öldüreceklerini alenen söylerler. Aşağıda nakledeceğim vaka, bu sözlerimi az çok ispata kâfi gelecektir zannederim.

Erzurum muhacirlerinden Âkif Ağa, ötede beride dolaştıktan sonra "İlim Bey"de bir Gürcünün metruk evine yerleşir. Adamcağız pek fakirdir. Birkaç dönüm yere mısır ekmekle beraber gündelikle temin-i maişet için de ayrıca uğraşır. Yaz gelir; ağaçlar meyve verir, mısırlar büyür. Fakat Gürcüler çocukları teşvik ederek meyveyi mahvettirirler. Mısırı hayvanlara yedirirler. Bu halden şikâyet eden Âkif Ağa'ya küfreder ve taşlarlar. Âkif Ağa, ağlayarak köy heyetine müracaat ederse de ondan da bir netice çıkmaz. Biçare adam o sene kendi vatanında ecnebî unsurların tagallübü yüzünden aç ve perişan kalır ve ertesi sene için başka bir köye çekilmeğe mecbur olur.

Zât-ı âlînizi ateşîn ruhlu, çelikten mefkûreli bir Türk ve Türkçü tanıdığım için milletimin için için kanayan yaralarından birini enzâr-ı âlînize arz eylemeyi bir vecibe addediyorum.

Terbiye ailede başlar ve ailede nihayet bulur. Gürcülerde aile içinde kuvvetli bir milliyet cereyanı vardır. Analar, hemen hiçbir vakit Türkçe konuşmaz ve bilmez. Çocuklarını Gürcü ninnileriyle uyutur, Gürcü masallarıyla eğlendirir. Gürcü menkıbeleriyle terbiye eder. Mektebin tesiri bunun yanında lâ-şey hükmünde kalır. Binaenaleyh tekâsüf etmiş olan bu gibi anâsırın dağıtılması ve aralarına çok miktarda Türk aileleri karıştırılması mucib-i muhassenât olur kanaatindeyim.

Çerkeslerde ve bilhassa Gürcülerde bereket-i tenâsül pek ziyadedir. Eğer bu cihetler vaktinde görülmez ise, aralarında bir Türk bile bulunmadığına göre, milliyet mefkûresi taşıyan bu kesîf ve yabancı kütleler atide Türklüğün hayatı için azîm bir tehlike teşkil edebilir.

Sâniyen, fikr-i âcizîye göre bu gibi köylerde bulunacak muallimlerin Türk ve Türkçü olmasına, malumât-ı tarihiyeye daha ziyade vâkıf bulunmasına ve bilhassa nutuk ve kuvve-i iknaiyyesinin ziyade olmasına dikkat etmek de ez-her-cihet mucib-i muhassenât olur.

Zât-ı âlînize Türk Ocakları reis-i umumîsi sıfatıyla arz ediyor ve kalbi milliyet aşkıyla çarpan bir Türk evladı olduğum için milletin atide kangren olması melhûz bu derdine deva temenni ediyorum.

Evvelce delâlet-i âlîyyenizle Darülmuallimîn'e kabul edildiğimi arz eylemiştim. O vakit duydum, vazife-i şükranı yapamadım. Fakat bugün bütün samîmî ruhumla teşekkürü de ayrıca bir vecibe addıyla ellerinizden öperim efendim.

Evlad-ı maneviyeniz

[imza]

Yukarıda çevrimyazısını sunduğumuz mektup, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet olma sürecinin ilk yıllarında, bu konudaki genel halet-i ruhiyeyi, aynı zamanda öğretmen okulunu bitirmiş bir muallimin fikrî dünyası özelinde açıklamaya yardımcı olacak bilgiler içermektedir. Etnik ve kültürel kimliklerin, toplumun yeni yeni öğrenip ilgilenmeye başladığı düne ait acı gerçeklerle iç içe geçerek tartışıldığı bir süreci yaşıyoruz. Diğer taraftan uzun yıllar "hâkim ideoloji" olarak hissedilen/hissettirilen Kemalizm'in gerçek berisi[1] "tezlerle" teşrihi çabaları âdeta ihtiyaç duyulan efsanelerin yaratılmaya ya da yeniden diriltilmeye çalışıldığı izlenimini uyandırıyor. Bu süreçte en çok dile getirilen konuların başında ise etnisite, altkültürler ve dinsel/mezhepsel ayrışmaları içeren genel bir "öteki" kavramı ile "ülkenin (Anadolu'nun) homojenleşmesi" geliyor.

Anadolu nüfusunun homojenleştirilmesi fikrinin İttihatçılarca teorize edildiği tezi genel kabul görmekle birlikte bu projenin hayata geçirilme noktasında sadece gayrimüslimlerin tehcir, tenkil, tebit, hicret, kıtâl gibi "uygulamalara" maruz kaldıkları iddiası gerçeği eksiltmekten öteye gitmemektedir. Zira 1915-1918 arasında bu ve buna benzer muameleye tebaanın Türk olmayan fakat Müslüman olan kesiminden de maruz kalanlar olmuştur. Bu meyanda özellikle Suriye, Lübnan, Irak ve Arabistan havalisinden Anadolu'nun içlerine gönderilen ve bu esnada canından, malından olan "muzır eşhas"ı zikretmek doğru olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetimin kısmen İstanbul, tamamen ise Anadolu'da bulunmaları arzu edilmeyen gayrimüslimleri, gerek mübadele kapsamındaki yasalarla gerekse diğer bir dizi kanun ve kararname ile bu alandan çıkardığı bilinmektedir. Hıristiyan olan "öteki unsur" sorunu bu şekilde çözülürken XIX. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'ya yerleştirilmiş diğer bir "öteki unsur"un yani Müslüman olan ve fakat Türk olmayan unsurlar meselesinin halli için de ta'mîm (umumileştirme) ve temsîl (benzetme) yöntemleri kullanılmıştır. Niyet ve icraat arasındaki süreçte uygulamaya konulan bir dizi proje (Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi, "Vatandaş Türkçe Konuş" Kampanyası, özel şirketlerde yabancı memur çalıştırılmaması yolundaki yasaklamalar, Türk Ocakları ile Halkevlerinin faaliyetleri vd.) bu ta'mîm ve temsîl niyetinin fiiliyata geçirilmesinde somut birer örnektir.

Dönemin Maarif Vekili ve aynı zamanda Türk Ocakları Başkanı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e, o dönemde Geyve kazasına bağlı olan İlimbey köyünde öğretmenlik yapan Hidâyetullah Bey tarafından yazılmış olan mektup ile yazarının hissiyatı sanki yukarıda değinilen projelerin habercisi gibidir. Hidâyetullah Bey, bölgeye kesif olarak yerleştirilmiş Kafkas muhacirlerinin, Gürcü ve Çerkeslerin yaşam tarzı ile öteki olana (yani Türklere) bakış açılarından şikâyetçidir. Bunların gündelik yaşamlarında anadillerini kullanıyor olmaları,

[1] "Gerçek berisi" ifadesini müspet belgeleri referans almasına rağmen o belgenin ruhuna ve oluşturulmasına neden olan merama aykırı yorumlar üzerine kurulu çalışmalar için kullandım.

doğurganlık nispetleri, milliyetçilik mefkûreleri ile kafalarında oluşturdukları "Türk" imgesi, aslen Orenburglu olan öğretmeni şiddetle rahatsız etmektedir!

Hidâyetullah Bey, bölgedeki Türk olmayan unsurların ta'mîm ve temsîli için ise öncelikle tespit ettiği durumların devlet tarafından da fark edilmesini, sonrasında ise burada görev yapacak öğretmenlerin öncelikle "Türk ve Türkçü" olmasının gerektiğini belirtmektedir.

Kendisini -mektubunu gönderdiği- Türk Ocakları Reisi Hamdullah Bey'in "evlad-ı maneviyesi" gören Orenburglu Türkçü öğretmen Hidâyetullah'ın bu mektubunun, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki genelleştirme ve benzetme (asimilasyon) çabalarının filizlendiği dönemdeki "mütefekkir Türkçü cenahtaki" halet-i ruhiyeye ışık tutacağını umuyoruz.

Eğer ki kâbil ise bizleri kat'iyyen merak itmeyin!

Oktay ÖZEL

Sevgili evlâdlarımız Artin [ve] Coze [Joseph] Efendilere,

İyi saatde olasınız, bizler dahi cümleten sıhhatde olub dâima duacıyız. Evvelki mektuplarınız(ı) daima vaktinde almakdayız. Bugün dahi tekrar mektubunuzu aldık. Bu defa bizler arzu itdik sizlere hep berâber olmak üzere fotografımızı çekdirib göndermeği. Lâkin valde ihtiyar olduğundan istemedi. Fakat bizler de sizin fotografınızı arzu idiyoruz. Eğer ki kâbil ise bizleri kat'iyyen merak itmeyin. Hasretlikden maada hiç bir kederimiz yokdur. Ve Annik (?) dahi vazifesine devam itmekde. Derici Coze'ye ve sana ayruca selâm ider.

Aileniz, kızınız ve eşiniz sıhhatde olub selâmlar iderler. Agopvi (?), Levnika dahi ellerinizden öperler. Ve Agopvi dahi Papasyan Karloya mekteb[in]e devam idiyor. Anastas hânesi dahi sıhhatde olub selamlar iderler.

Fi 20 Haziran sene [13]28 / 3 Temmuz 1912

Duacı valdeleriniz Ursula [ve] Marik

Adres:

Elaziz'in Palu kazasında Kütahyalı demirci Vapik/Haçik (?) Altunyan

Lerna Yanık koleksiyonu

Yukarıdaki kartpostal-fotoğrafın kaleme alındığı 1912 Temmuz ayının diğerlerinden bir farkı yoktu muhtemelen. 1908'den beri Osmanlı ülkesindeki olayların akışı epeyce değişmişti. Abdülhamit önce Kanun-i Esâsi'yi yeniden yürürlüğe koymaya, parlamentoyu açmaya mecbur bırakılmış, ardından da tahttan indirilmişti. 1909 bu bağlamda 31 Mart Hadisesi ve Adana katliamıyla lekelenecek, takip eden yıllara birbiri ardınca kurulup yıkılacak kabine değişiklikleri damgasını vuracaktı. 1911'e kadar iç siyaset iktidara egemen olan İttihatçıların güçlerini pekiştirmeye yönelik hamlelerine şahit oldu, siyasi çekişme gittikçe sertleşti; bir yanda 1912 "Sopalı Seçim"i, öte yanda siyasi cinayetler. "Hürriyet" havası giderek söndü, Jön Türk iktidarından beklentiler büyük bir hayal kırıklığına dönüştü. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da toprak kayıplarını da beraberinde getiren son çırpınış safhasına girerken 1911'de dikkatini ve gücünün önemli bir kısmını Trablusgarb savaşına vermek zorunda kaldı.

Bu fotoğraf böyle bir ortamda kaleme alınmış görünüyor. 1912 Temmuz'unda hayat kimler için nasıl geçmekteydi, memleket sathında kayda değer neler olmaktaydı, bir kolaçan edelim: Rivayetler muhtelif, bir hesaba göre 3 Temmuz, diğerine göreyse 7 Temmuz tarihinde İstanbul'da Havacılık Okulu açılmış. 1 Temmuz'da Ahmet Ağaoğlu, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde başyazarlığa başlamış. 16 Temmuz'da Sait Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine 22 Temmuz'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa "Büyük Kabine"sini kurmuş.

5 Temmuz tarihli Marmnamarz (Ermenice "Spor") dergisi, Osmanlı ülkesinden iki Ermeni sporcunun Stockholm'de yapılan beşinci Olimpiyat Oyunlarına katıldıklarını yazmış. Aynı yılın bir hafta sonrasına ait (13 Temmuz) New York'ta çıkan Goşnak adlı haftalık gazetede yayınlanan bir mektup iki ay önce buzdağına çarparak batan Titanik'te Osmanlı ülkesinden Erzurum vilayetinin Kiğı kasabasından dört Ermeni'nin de hayatını kaybettiğini bildirmiş. Üçüncü mevkide yolculuk yapıyorlarmış, geçim derdiyle kendilerine bir iş bulabilmek umuduyla gemiye Fransa'da Cherbourg'dan bindikleri kayıtlara geçmiş.

Irma Felekyan, nâm-ı diğer Toto Karaca Temmuz 1912'de üç aylık bir bebekmiş. Ünlü Ermeni ressam ve fotoğrafçı Kero Antoyan yine aynı Temmuz ayında Dersim'de doğmuş. Babası katliamlardan kaçıp kendini Amerika'ya attığında, geride karısı ve iki küçük çocuğunu bırakacakmış, onlar da bir süre Dersimli Kürtlerin arasında yaşamak durumunda kalacaklarmış.

Temmuz 1912'de henüz Balkan Savaşları patlamamıştı, ama Ekim ayına da fazla bir süre kalmamıştı. I. Dünya Savaşı'na ise daha iki yıl vardı. Yukarıda sözünü ettiğimiz insanların bir kısmı hayata farklı kulvarlardan Temmuz 1912'de katılmışlar, aynı ay içinde yaşamlarında kendilerince önemli değişiklikler olmuştu. Yani "hayat, olduğu gibi" idi. Herkes ona bir yerden tutunuyor, bir yerde ise düşüyordu.

* * *

Kimbilir hangi şehirdeki oğullarına Palu'dan bu kartpostal-fotoğrafı yollayan Ursula ve Marik hanımların bahtında da bu tarihlerde evlâtlarından ayrı düşmek varmış. Belki iki kız kardeştiler. Oğulları gurbetteyken fotoğraflarının arkasına kısacık hâl-hatır sözcükleri sıkıştırdıkları 3 Temmuz 1912 tarihinde kendileri "memleket"lerinde yaşamaya devam ediyorlardı. Yani Diyarbekir vilâyetinin Elaziz sancağının Palu kasabasında. Foto-kartpostalın Palu'daki Kütahyalı Demirci Vapik (veya Haçik, isim silik olduğu için net okunamıyor) Altunyan adre-siyle yollanmış olması nedeniyle iki hanımdan birinin bu beyin eşi olduğunu düşünebiliriz. Sokak isimlerinin ve hâne numaralarının belki de düzenli olmadığı Palu'da her türlü posta yazışmalarında hâlâ hâne reisinin adı ya da dükkânının adres olarak yazılmasıyla yetinildiğini görüyoruz. Kaldı ki, elimizdeki fotoğraf bir mektuba eşlik etmiş idiyse (üzerinde posta pulu veya damgası olmaması bunu gösteriyor) zaten adres olarak arkasında ne yazdığının pek önemi de yoktu. Aslolan mektup zarfının üzerinde hangi adresin yazdığıydı. Belki yalnız cevap bu adrese yazılsın diye tekid ediyorlar. Ve belki yalnızca komşuları ve esnaf ve Kütahyalı olarak gözü açık biri!

Vapik/Haçik Altunyan'ın yolu Kütahya'lardan kalkıp Palu'ya nasıl düşmüştü Allah bilir. Çünkü bizim bildiğimiz, o sıralarda Osmanlı memâlikinde Ermeniler için mekânda hareketlilik Doğu değil Batı yönündeydi. Doğu'da çıkış yolu, bir umut arayanlar ise daha ziyâde yine Doğu vilâyetlerinin sınır boyu Ermenileriydi. 1870'ler hatta 1820'lerden itibaren önce Osmanlı-Rus savaş-larının savurmasıyla, ardından şiddetlenen katliamlardan uzaklaşmak için sınırın ötesinde Rus ve İran memleketlerinde şanslarını deneyenler arasında herhalde Kütahyalı Ermeniler olmasa gerekti. Vapik/Haçik Altunyan her halükârda bu genel eğilimin istisnası olarak yolu Batı'dan Doğu'ya düşenlerdendi. Belki eşiyle birlikte Kütahyalardan kalkıp geldi, belki de, daha büyük ihtimal, eşi Ursula ile (ilk onun adı geçtiğine göre) bir şekilde yolunun düştüğü Palu'da tanışıp evlendi. Her nasıl gelmiş olursa olsun, Artin ve Coze Efendilere yollanmış bu fotoğraf Palu'da mukim Kütahyalı Vapik/Haçik Altunyan'ın hânesinden yola çıkmıştı. Ama fotoğrafta da arkasındaki yazıda da onun yüzünü görmüyor sesini duymuyoruz. Bu kart tamamen kadınların, yani iki annenin eseri. Ursula Hanım'ın eşi Vapik/Haçik Altunyan'ın belki o gün dükkanda işi çoktu, belki de bir jest yapıp bu sefer hanımların dünyasına girmemeye karar vermişti. Bilemiyoruz.

Peki fotoğrafın alıcıları Artin ve Coze Efendiler neredeydiler? Ailelerini Palu'da bırakıp ne için, nereye gitmişlerdi? Bu fotoğraf arkası bize bunları açıklamıyor ne yazık ki. Ama şu kadarı çıkarsanabilir: Artin ve Coze Efendiler, Ursula ve Marik kardeşlerin oğulları iki kuzendiler. Demirci Vapik/Haçik'in oğlu ve yeğeni olduklarına göre ellerinden bir zanaat geliyor demekti. Muhte-melen yetişkin yaşlarında buna güvenerek şanslarını bir başka diyarda, büyük şehirde veya başka bir ülkede denemek üzere gurbete çıkmışlardı.

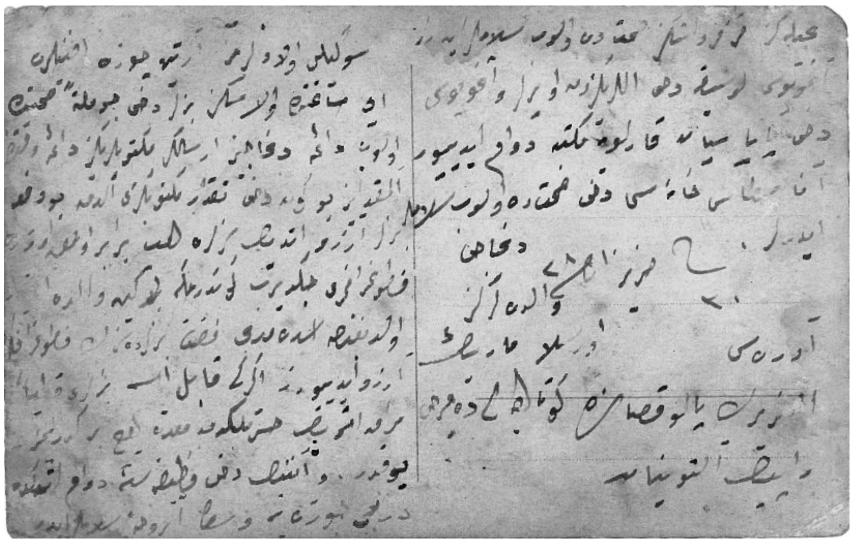

Tarih bilgilerimiz genel olarak Doğu Anadolu ile birlikte Palu bölgesinin de 19. yüzyıl boyunca ekonomik bir çöküntü yaşadığına işaret ediyor. Osmanlı-Rus savaşlarından beri süregiden bu düşüşte, bölgedeki Kürt ve Ermeni ağalarla, güç sahibi ailelerin tahakkümü altında köylüler iyice bîzar olmuş, fakir düşmüştü. Bunlara 1890'lardan itibaren kırsalda ve kentlerde Ermeni ahâliye yönelen katliamlar da eklenince çok sayıda yetişkin erkek, aile yerini yurdunu terk edip büyük şehirlere göç etmeye başlamıştı. Göçler ilk elde Harput, Kiğı ve Diyarbakır'a; ikinci kademede Antep-Halep-Adana yönüne; üçüncü halkada İstanbul'a ve nihayet en geniş halkada Atlantik ötesine, Amerika'ya, Providence, Chealsea, Haverhill ve New York'a yönelmişti. 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelinceye kadar bu coğrafyalarda dikkate değer bir Osmanlı kolonisi işçi, zanaatkâr topluluğu oluşmuştu. Osmanlı ülkesinin Türkü, Kürdü, Rumuyla, ama en çok da Ermenisiyle Yeni Dünya'da da birer mikrokozmozu oluşmuştu bu şehirlerde.

Palulu Ermeniler iyi marangoz, inşaatçı, dülgerdiler. Bir süredir de İstanbul'da aralarından Boghos Ağa ile aynı aileden Kirkor ve onun oğlu Yervant Odyan gibi önemli mimarlar da çıkarmaktaydı. Sadece inşaat ustaları ve mimarlar değil, Palulular İstanbul'da Levon Paşalıyan ile Massis adlı Ermenice gazeteye "Hrant" adıyla daha 1880'lerde "Muhacir Mektupları" başlığı altında bir dizi yazı yazmaya başlayan Melkon Gürciyan gibi önemli edebi şahsiyetler de çıkarmışlardı. Fethiye Çetin'in anneannesi Heranuş'un köyü Havav özellikle bu hareketlilikte merkezî rol oynuyor, her çeşit yeteneği dışarıya ihraç ediyordu. Yani Osmanlı ülkesinin diğer şehirlerinde ve Amerika'da dikkate değer bir Palu Diyasporası oluşmaktaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Altunyan ailesinin oğulları Artin ve Coze Efendiler de bu diyasporaya katılmışlardı bir süredir.

Palu'nun bu dönemde hayalleri olan genç ve yetenekli insanlarına sunacak pek bir şeyi kalmadığını o dönemi anlatan tarih kitaplarından, hatıratlardan

biliyoruz. Bu fotoğrafın arkasının yazıldığı tarihlere gelinceye kadar, kısmen göçlerle kısmen de saldırı ve katliamlar sebebiyle Palu'nun dört Ermeni mahallesinden sadece ikisi, Yerevan ve Doner ayakta kalabilmiş, diğerleri çoktan birer harabeye dönmüştü. Ursula ve Marik hanımlar bu fotoğrafı yolladıklarında civar köylerde, örneğin Havav'da değil de Palu'da yaşıyor idiyseler, bu mahallelerin birinde oturuyor olmalıydılar.

Belli ki bu foto-kartpostal bize yine böyle bir göç hikâyesinin içinden sesleniyor. Bu kez erkeklerden ziyade, geride kalan kadınların hasret ve özlem duygularını dile getiriyor. Oğullarına duydukları "hasretlikten maada hiç bir kederi" olmayan Ursula ve Marik hanımların ağzından. Fotoğrafta oturur durumda poz verenler onlar olsa gerek. Ancak ailenin kadınları fotoğrafta görünenlerden ibaret değil, bir de "cicianne" var. Kendisinden "valde" diye söz ediliyor. Belli ki o henüz bu yeni teknolojiye açık değil. Zaten ihtiyardı, belki o gün keyfi de pek yerinde değildi. Her halükârda bu fotoğraf karesine dâhil olmak istemediğini anlıyoruz. Görmüş geçirmiş bütün akranları gibi o da hasretliğini içine gömmeyi tercih edenlerden, mektupla dahi dile getirmeyenlerdendi anlaşılan.

Fotoğrafta bir yandan da geniş ailenin üç kuşağı arasındaki farklılaşmayı gözlüyor gibiyiz. Kendini eve hapsetmiş ihtiyar Valde hanımın ileri yaşında gün saydığı Palu'da kızlarının, oğullarının ve iki kuşak torunlarının yanında iyice "dün"ü temsil ettiğini söyleyebiliriz. Çoktan orta yaşı bulmuş Ursula ve Marik hanımlar ise her şeye rağmen hayata tutunan, torunları üzerinden yüzlerini "bugün"e dönen büyükannelerdi. Fotoğrafta yerde ve kucakta oturanlar eğer fotoğrafta sözü edilen torunlar Agopvi(?) ve Levnika ise, onlar elbette "geleceğin" temsilcisiydiler. Oğlan çocuk Agopvi şimdiden okula gidiyor. Mektupta onun ismini takip eden Papasyan Karloya(?)'nın bir başka oğlan çocuğunun mu, yoksa Agopvi'nin devam ettiği okulun adı mı olduğunu ise mektubun dilinden ve silik imlâsından ne yazık ki tam çözemiyoruz. Palu'da bu isimde bir Ermeni mektebi olduğunu en azından şimdilik tespit edemiyoruz. O halde, Papasyan Karloya'nın bir başka torun olma ihtimali yüksek demektir.

Fotoğraf karesine giren torunlar Agopvi ve Levnika'yı Palu'da da olsa mektepli bir hayat karşılamış. Aslında hiç şaşırmayalım, o tarihlerde değil Palu kasabasında, neredeyse bütün Ermeni köylerinde birer kilise ve okul bulunuyor, kiminde heyecanlı, idealist, vatansever Ermeni öğretmenler ve din adamları dersler veriyorlardı. Bu nedenle torunların okula gitmesi bir istisna değil, normal rutinin parçası olarak görülmeli. Ermeni milliyetçiliğinin, ulusal uyanışının epeydir gündemi belirlediği, bütün çatışma ve gerilimleriyle başka türden bir mücadelenin Osmanlı Ermenilerinin hayatlarını dramatik bir şekilde etkilediği, dönüştürdüğü bir dönemde söz konusu torunların mektebe gidiyor olmalarındaydı belki de kritik fark. Ursula ve Marik hanımların fotoğrafa yansıyan sertleşmiş ve kederli bakışlarını hızla değişen zamandan kendi paylarına düşen bu torunlar da pek değiştirememiş görünüyor.

Palu - Harput 1878, II. Cilt, s. 84'den: Kığı-Palu civarı halkının yazlık dinî kursları için Kağtsrahayyats Manastırı'nda toplanan bir grup. Yıl 1912. Belki Artin ve Coze Efendiler de Palu'dayken bu kurslara katılmışlardı.

Her ne ise bu fotoğrafta aslında bir dördüncü kuşak da var. Arkada ayakta duran iki genç kadından söz ediyoruz. Ursula ve Marik hanımlar fotoğrafa "girmek istemeyen" valdelerinden bahsederken, fotoğraftaki o iki kadının adını nedense hiç anmamışlar. Muhtemelen her ikisi de ailenin gelinleri. Yani gurbetteki Artin ve Coze Efendilerin geride bıraktıkları eşleri. Agopvi ve Levnika'nın anneleri. Ya da bunlardan biri gelin ve her iki çocuğun annesi, diğeri ise ailenin henüz evlenmemiş genç kızı. Her halukârda fotoğrafın arkasına sığdırılan bu kısa mektupta Artin ve Coze'ye "aileniz, kızınız ve eşiniz sıhhatde olub selâmlar iderler" deniyor.

Bu kısa cümle aslında hikâyenin bir başka ayrıntısını işaret ediyor. Artin (ve/veya Coze) evliler ve çocukları var. Kendileri her neredeyseler, eş[ler]i ve çocukları "memlekette", yani Palu'da anneleri ve büyükanneleriyle birlikte oturuyorlar. Çocukların biri, Agopvi, okul çağına geldiğine göre, aslında uzun süredir evliler demektir. Ayrılık da epeyce uzun olsa gerek ki, oğullardan sık sık mektuplar gelmekte. Geniş ailemiz hiç olmazsa bu sefer gurbete çıkmış oğullarından gelen mektuplara bir fotoğrafla karşılık vermek istemiş. Demek ki Palu'da o tarihte bir fotoğrafçı dükkanı vardı. Karşılığında da oğullarından fotoğraflarını istemekteler. Bu mektup ve fotoğraf değişimi, hasret sözcükleri geçici bir duruma değil, uzun sürmüş (veya daha da sürecek olan) bir ayrılık ve hasretliğe işaret ediyor gibi.

Palu'nun genel görünüşü, 1900'lerin başları
(Kaynak: http://www.houshamadyan.org/)

Her durumda bu iki genç kadın, ailenin gelinleri/kızları, Artin ve Coze Efendilerin eşleri fotoğrafta geleneksel aile yapısı içindeki yerleriyle mütenâsip bir pozisyonda duruyorlar; geride ve ayaktalar, isimsizler. Aileye verdikleri evlâtlar kendilerinin değil, büyükannelerin dizinin dibinde veya kucağında. Evet, ilk bakışta bu epeyce geleneksel bir görüntü. Ancak, haksızlık da etmeyelim, o dönemde Anadolu'nun bu bölgelerinde çektirilmiş aile fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında bu hanımlar duruş, oturuş ve hiç de geleneksel olmayan giyimleri itibariyle sanki biraz daha "modern", daha bir kendilerine güvenli gibiler. Aslında galiba ailemizin kadınları ne o kadar geleneksel ne de isimsiz silik şahsiyetler. Örneğin genç kadınlardan birinin adı Annik(?) galiba. Hani mektupta "vazifesine devam etmekte" olduğu belirtilen, Derici Coze (babası?) ile Artin ve Coze Efendilerden kocası olanına selâmını yollayan Annik. Ya o "vazife"si ne ola ki? Eğer bundan kasıt çocuğuna bakmak ve ev hanımlığı değilse, genç annenin çalışan bir kadın olduğuna hükmedebiliriz. Epeyce farklı bir aile örneğiyle mi karşı karşıyayız burada? Eğer öndeki sevimli küçük beyaz kedi sokak kedisi değil de (ki pek öyle görünmüyor) evin kedisiyse, bundan ailemizin varlıklı, iyi halli bir aile olduğu da pekâla çıkarsanabilir.

O halde şu kadarını söyleyebiliriz: 1912 Temmuzunda Palu'dan bu foto-kartpostalı uzak diyarlarda yaşayan oğulları Artin ve Coze Efendilere yollayan Ursula ve Marik hanımların temsil ettiği aile bir ayağı Doğu Anadolu'nun küçük bir kasabasında diğeri ise belki İstanbul'da (belki de Avrupa'da) olan orta (veya büyük) ölçekli bir tüccar ailesine işaret ediyordur.

İki dünürün mesleği dikkate alındığında, ailenin Palu'daki ayağının demircilik ve dericilikle uğraşmaya devam ettiği düşünülebilir. Fotoğrafa kadınların ve çocukların sûretleri üzerinden yansıyan hasretlik duygusuyla, hâl-hatır sorma, sıhhat ve afiyetlerine edilen duaların, aslında geri planda taşra zenginliğinin büyük şehire uzanan refah sıçramasını, sınıf atlama boyutunu biraz örttüğünü söyleyebilir miyiz?

Ancak bir başka ihtimal daha var. Eğer Annik, yani ailenin gelini/kızı, gerçekten çalışan bir kadın ise Palu gibi bir küçük kasabada bu ne tür bir iş olabilirdi ki? Babası Coze'nin derici, kayınpederi Vapik/Haçik'in demirci dükkânıyla bağlantılı bir iş olması ihtimali düşük görünüyor. O halde ilk akla gelen Annik'in mahalli kilisede veya cemaat mektebinde sürdürülen gönüllü hizmet türünden bir meşguliyeti olduğudur. Dahası, Palu'da bu tarihte 40 kadar Protestan Ermeni aile yaşıyordu. Üstelik, hemen yakınında Harput'ta kurulan büyük Amerikan misyon teşkilatının ve okullarının rahat kapsama alanındaki bu kasabada bir Protestan kilisesi ve okulu da vardı. Bu durumda, Ursula Hanım'ın gelini, Artin Efendi'nin karısı Annik pekâla bu kurumlarda aktif olarak çalışıyor, örneğin öğretmenlik yapıyor da olabilir. Eğer öyleyse, ailemizle ilgili söyleyecek yeni bir şey var demektir. Yani, fotoğrafta nispeten daha modern bir görünüm veren Altunyan ailesinin Protestan olduğunu düşünmemiz gerekir. O zaman Annik de Harput'taki misyon okullarında eğitim görmüş, sonrasında kendi hayatını da misyonerce eğitime vakfetmiş, Palu'daki Protestan okulunda fedakârca çalışan genç bir öğretmen olarak çıkar karşımıza.

Palu'nun Havav köyünden kalkıp Amerika'da Providence'da yerleşmiş Ermeni topluluğundan bir grup (Kaynak: http://www.houshamadyan.org/).
Artin ve Coze Efendiler acaba aralarında olabilir mi?

Eğer böyle ise, yani Altunyan ailesi iki-üç kuşaktan beri Protestanlaşmış Ermeni ailelerden biriyse, oğulları Artin ve Coze Efendilerin de aynı itikattan olduğu düşünülebilir. Bu ise bize bir başka kapı açar: Ailemizin protestanlığı ve Amerikan misyonuyla iç içeliği Artin ve Coze'nin, diğer benzer akranları gibi, bu genişleyen dinî-sosyal ağ içinde kendilerini rahatlıkla Amerika'da bulmuş olma ihtimalini gündeme getirir. Bu durumda Ursula ve Marik hanımlar bu fotoğrafı Amerika'daki oğullarına yazmışlar demektir. Niçin olmasın? 1912'de Amerika'da iseler ve 1914'e kadar dönmedilerse sonrasında da orada kalmış, bir daha geri dönmemiş olabilirler.

Ancak, bu fotoğrafın Türkiye'de bir sahafa düşüp oradan Lerna Yanık'ın kişisel koleksiyonuna girmiş olması bunu epeyce düşük bir ihtimal haline getiriyor. O halde senaryoyu değiştirir, Artin ve Coze efendileri yine imparatorluk coğrafyası içinde tutarız, örneğin en fazla İstanbul'a kadar yollarız! Farzederiz ki bu iki kardeş, Gregoryen veya Protestan farketmez, Palu'dan kalkıp İstanbul'a gitmişler, her ne yapıyorlarsa hayatlarını bir süredir orada idame ettiriyorlardır.

Burada hikâyemizi biraz daha çeşitlendirebiliriz. Eğer Protestan idiyseler yollarının İstanbul'daki Ermeni milliyetçi intelijansiya ve siyasi hareketleriyle bir noktada kesişmiş olma ihtimali biraz düşükse de tamamen imkânsız değildi. Yok eğer Gregoryen veya Katolik idiyseler bu ihtimalin epeyce yüksek olacağı ileri sürülebilir. Diğer Doğu Anadolu Ermeni bölgelerinde olduğu gibi, Hınçak ve Daşnak örgütleri Palu'daki Ermeni cemaati içinde de etkindiler. Belki Artin ve Coze Efendiler daha oradayken bu hareketlerle tanışmış olabilirlerdi. Yani, Ursula ve Marik hanımların oğulları pekâla bu çevrelerin içinde veya yakınında, aktif militan veya sempatizan olarak Osmanlı yönetimine karşı kızışan bir siyasi mücadelenin isimsiz aktörleri arasında yer almış, bu pozisyonlarını İstanbul'da da sürdürmüş olabilirler. "İsimsiz" diyoruz, çünkü bu hareketlere dair mevcut çalışmalarda kendilerine, en azından o isimlerle, rastlamıyoruz. 24 Nisan 1915'te Ankara ve Çankırı'ya sürülenler arasında bir Vahram Altunyan vardı, ancak bunun bizimkilerle soyadı benzerliği dışında bir karabeti yok görünüyor. Başta sözünü ettiğimiz Palulu delişmen yazar "Hrant Gürciyan veled-i Melkon" ise tahmin edilebileceği gibi hareketin tâ içindeydi. Bu yüzden onun ismini Çankırı'ya sürülen Ermeni aydın ve siyasetçileri arasında Daşnak partisi üyesi olarak son kez görüyoruz.

Ursula ve Marik hanımların Palu'dan uzak diyarlardaki oğulları Artin ve Coze Efendilere yolladıkları fotoğraf ve ona eşlik eden bu bir kaç satırlık mektupta adı geçenler her kim idiyseler, 1912 Ekim'inde başlayacak Balkan Savaşları'ndan muhtemelen fazlaca etkilenmemişlerdir. Palu'dakiler savaş zamanı orduya zâhire ve giyecek yetiştirmeye çalışırken, suistimale de oldukça açık bu yükümlülüklerden epeyce zorlanmışlardır elbette. Eğer oğlanlar İstanbul'da iseler, yolları savaş esnasında oraya akacak on binlerce Rumeli mültecisiyle kesişmiş midir? Bilemiyoruz.

Ama iki sene sonra patlayacak Harb-i Umumî'nin ailenin her iki ayağını da dramatik şekilde etkilemiş olması ihtimali yüksektir. Fotoğrafımız 2010'da

Ankara'da Ayrancı Antika Pazarı'na düştüğüne göre, Artin ve Coze'nin 1915-16 felâketinden bir şekilde sağ çıkmış olduğunu mu düşünmemiz gerekir? Muhtemelen. Ya Palu'dakiler? Fotoğrafın arkasındaki mektupta en sonda Artin ve Coze'ye selâmlarını ileten "Anastas'ın hânesi" ile birlikte demirci Altunyan ailesinin bu fotoğrafta görünen fertlerinin hayatları, eğer Protestan oluşları sebebiyle bir şekilde kurtulmamışsa, dönüşü olmayacak bir şekilde Deyr Zor yollarında son bulmuş olabilir. En azından torunlar kurtuldularsa, Agopvi ve Levnika acaba Diyarbakır vilayetinde "ahâli-i İslâmiyeye tevzi olunan" 1800 çocuğun arasında kendilerini yeni isimlerle yeni aileler yanında mı buldular? Yoksa Diyarbakır'daki yetimhaneye, ya da bir ara Halide Edib'in yönettiği Suriye'de Ayn Tura yetimhanesine yolları düşmüş müdür? Halide'nin oradan Cavid Bey'e içi daralırcasına yazdığı mektupta sözünü ettiği çocuklar arasında acaba bizimkiler de olabilir miydi? Palu'daki evlerinin yeni "gâsıp" misafirleri kimlerdi acaba? Öyle ya, daha 1917'ye gelene kadar koca vilâyetten sürülen onbinlerce Ermeni aileden geriye hâlâ boş görünen sadece 1055 ev kalmıştı Talat Paşa'nın defterindeki hesaba göre.

* * *

1912 Temmuz'unda Ursula ve Marik hanımların hayatından bir küçücük ânın bu fotoğrafa yansıyan görüntüsü üzerinden hatıralarına ortak olduk. Tam yüz yıl öncesinin Altunyan ailesine bugünden hovardaca dahl etik. Olur-olmaz bunca kelâmımızı bulundukları yerlerden görseler, duysalar acaba ne hisseder, ne söylerlerdi?

"Deli saçması bütün bunlar! Allah müstahakınızı versin!"

Haklı da olabilirlerdi elbet. Ya Ursula ve Marik Altunyan hanımlar Palu'dan değil Palu'daki oğullarına yollamışlarsa bu fotoğrafı? Ya kendileri İstanbul'da veya başka bir şehirde oturuyorlar idiyseler? Yani fotoğrafın altındaki adres gönderenlerin değil, alıcıların adresi idiyse? Yani Demirci Vapik/Haçik Altunyan "eliyle" Palu veya civardaki köylerin birinde yaşayan oğullarına yollanmışsa? Ya Demirci Vapik/Haçik Altunyan'ın mektubu oğullarına ulaştıracak sağlam bir adres olmanın dışında, ailemizle hiçbir ilişkisi yok idiyse?

Hadi bakalım, şimdi siz alıp baştan kurun bu hikâyeyi…

Kaynakça

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Palu ve Palulularla ilgili bilgiler için şu iki kaynağa bkz.: V. Bardizaktsi, B. Natanyan, K. Sirvantsdyants, Palu – Harput 1878. Çarsancak, Çemişkezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler, 2 cilt, Yayına Hazırlayan: Arsen Yarman, İstanbul: Derlem Yayınları, 2010; http://www.houshamadyan.org/

Düzeltme

Kebikeç'in 32'inci sayısında yayınladığımız Oktay Özel ve Mehtap Yüksel'in "Mektepden en samimî çiftçi selâmları" adlı yazılarında geçen kartpostal-mektubun çevrimyazısında hatalı okumalar olmuştur. Hatalı kısımları koyu renkli harflerle düzeltiyor, okuyucularımızdan özür diliyoruz:

b [Besmele]

Kardaşım,

Bunca senelerden beri ***tahayyül*** *itdiğim emelime nâil olmağla ekdiğim altun başaklı ekini biçiyorum. Dimek, mütehassiri olduğum hayâta, muhîte kavuşdum. Oh !...* ***Ne*** *büyük* ***bahtiyarî****. Alâaddin de girdi. İlk vazîfesi mektebimizin latîf parkını süpürmek olmuşdur. Parkın nizâmını* ***tenkîd*** *idenler içün ne büyük bir eser-i tesâdüf…*

Ben çapa ameliyâtı ile meşgûlüm. Size ve beni soran arkadaşlarıma en samîmî çiftçi selâmları. Burada pek âsûde ve ***bîgâne*** *bir muhîtde yaşıyoruz. Bizi unutmak istemiyorsanız siz gelin. İstanbul'da en çok mevzubahs itdiğimiz mesâilden bizi haberdâr it. Burada umûmî bir sükûnet ve sâdegî var…*

Ellerinizden samîmâne sıkarak bu hayata kavuşduğumdan büyük hamd ü senâ ile hatm-ı kelâm eylerim benim kardaşcığım.

5 Haziran 1330 (18 Haziran 1914)

Bursa Zirâat Mektebi birinci sene talebesinden Hersekli Edhem Murad kardaşınız

İstanbul Dârü'l- Muallimîn-i Âliyye ibtidaî birinci sene talebesinden 17 numerolu İsmail Hakkı kardaşımıza

[Ek kısım]: *Çiftçide meşgûliyet eksik olmadığından size şimdiye kadar mektub yazamamışdım. Mâzur gör.*

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Türkiye Komünist Gençler Birliği'nden Simalar*

Aytül TAMER**

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'nın (TÜSTAV) arşivlerinde "TKGB üyeleri için soru kâğıdı" olarak belirtilen -üyelik başvuru formu niteliğinde- mevcut beş belgenin transkripsiyonu ve söz konusu isimler hakkında ulaşılan bilgiler Türkiye sol tarihine küçük bir not düşme amacı ile *Kebikeç* sayfalarına taşınmıştır. Komünist Gençlik Enternasyonali İcra Heyeti'ne (Moskova) yönelik olarak hazırlanan rapora göre TKGB "16 Mart'ta İstanbul'un işgalinden sonra Parti faaliyetine son verilmesi üzerine 1920'de illegal olarak oluşmuş olan İstanbul Komünist Grubu, gençler arasında da çalışmayı yararlı ve gerekli görerek, Merkez Büro üyelerinden birini bu faaliyet için seçti ve kısa süre sonra, bir gençlik grubu kurmayı başardı". Bir diğer deyişle daha sonraları Aydınlık çevresi olarak anılacak Dr. Şefik Hüsnü önderliğindeki İstanbul Komünist Grubu'nun yönlendirmesiyle Haziran 1921'de faaliyete geçtiği belirtilen TKGB, "üye sayısının azlığına rağmen" gençler arasında, broşür, gazete ve kitap dağıtarak, yeni üyeler kazanmak için aktif bir propaganda yürütmüştür.[1] Hem incelenen belgelerde Bakü merkezli TKGB olması, hem de söz konusu raporda İstanbul ve Balkan gençlik örgütlenmesinin merkezinin Viyana olması bize

* Arşivlerinden yararlanmama izin verdikleri için TÜSTAV yöneticilerine, elindeki bilgi ve belgeleri paylaşma konusunda her zaman cömert davranan Erden Akbulut ile transkripsiyonda yardımını esirgemeyen Çiğdem Önal Emiroğlu'na çok teşekkür ederim.

** Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

1 TÜSTAV Arşivi-CD 36/Klasör No: 1-2; Belge 236-243: "Türkiye Komünist Gençlik Hareketi Tarihçesi", (Fransızcadan Çeviren: Erden Akbulut).

1920-1921 yıllarında farklı bölgelerde, birbiriyle doğrudan bağlantılı olmayan değişik gençlik örgütlenmelerinin olduğunu göstermektedir.

Bakü'deki TKP'nin kuruluş kongresinin 10-17 Eylül 1920 olduğu dikkate alındığında, incelenen belgelerdeki tarihlerin 3 Kasım 1920 olduğunu da göz önünde bulundurarak TKGB'nin ilk üyeleri arasında da sayılabileceğini düşündüğümüz bu kişiler: Hamdi Berber oğlu Mahmud (Trabzon), Kadı Osman Efendizade Mehmed Salih (Trabzon), Münire Hikmet/Hikmet kızı Münire, Hilmi Mehmed Rüşdizade/Mehmed Rüşdi oğlu Hilmi (İstanbul), Mehmed Adil oğlu Yusuf Kemal. "Tahkikat Varaka"larına göre Türkiye'nin farklı illerinden gelen bu beş üye Bakü'de TKGB Teşkilatı Bürosu'nda maaşlı olarak çalışmaktadırlar.[2] Belgelerdeki tarihten yola çıkarak, bahsi geçen isimlerin TKGB'nin kuruluşu ve ilk faaliyetlerinde etkin isimler olmaları muhtemeldir.

TÜSTAV tarafından yayımlanan, 1920-1921 tarihleri arasında TKP'nin Merkez Komitesi toplantı tutanakları, yazışma ve raporlarını içeren *Dönüş Belgeleri 1-2* başlıklı çalışmalarda da başta Yusuf Kemal olmak üzere diğer isimlere de rastlanılması, söz konusu TKGB üyelerinin TKP içinde faaliyet gösterdiğinin bir kanıtıdır. TKP üyelerinden Abdülkadir Yunus, 1 Teşrinievvel 1921 tarihli raporunda özellikle Trabzon bölgesindeki komünist faaliyetler hakkında bilgi verirken, TKGB üyelerinden Mahmud Hamdi (Hamdi Berberoğlu) ve Mehmed Salih'in çalışmalarına değinir. Şark Şurası Gençler Birliği kararı üzerine 29 Aralık 1920'de Trabzon'a giden Abdülkadir Yunus'un amacı Mehmed Salih ve Mahmud Hamdi ile görüşerek talimatları iletmek ve faaliyetleri hakkında bilgi almaktır. Söz konusu tarihte, TKGB belgesinde "askerlikle alakam yoktur" yazmakla birlikte, Mehmed Salih'in askerlik yaptığını ve Mahmud Hamdi'nin de *İkbal* gazetesinde mürettiplik yaptığını dile getirir. Mehmed Salih ve Mahmud Hamdi, komünistlik hakkında bilgi vermek amacıyla toplantı düzenlediklerini ve Trabzon'da gençler arasında komünizme ilgi olduğunu vurgulayarak bir kulüp ya da birlik kurulabileceğini belirtirler. Abdülkadir Yunus Trabzon'da iken düzenlenen üçüncü toplantıya, ikisi Almanya'da eğitim gören ve diğerleri Trabzon ahalisinden olan on üç genç katılır. Toplantı sonucunda Şark Gençleri Şurası'ndan para alınarak birliğin kurulmasını ve propaganda faaliyetlerini kendilerinin deruhte ederek memuren Trabzon'daki komünist gençlerin uzaktan teftiş edilmesi kararları alınır.[3]

İncelenen TKGB üyeleri içinde "en kıdemli" görünen fakat üyelik formundan, hakkında pek fazla bilgi edinemediğimiz bir diğer isim TKGB kâtibi olan Mehmed Adil oğlu Yusuf Kemal'dir. Tahkikat Varakası'nda -muhteme-

---

[2] Ayrıca TKGB'nin örgüt yapısının "çekirdek" sistemine dayalı olmasından yola çıkarak bu beş ismin bir çekirdek grup olduğunu da iddia etmek mümkündür. "Beş üyeli çekirdeklere mensup yoldaşlar, birbirlerini tanır, ancak diğer çekirdeklerin üyelerini tanımaz. Bu çekirdeklerin faaliyeti, Merkez Komitesi tarafından atanmış bir yoldaş tarafından yönetilir ve her çekirdek, yine bu yoldaş aracılığıyla bölge rehberleri ile bağlantıya geçer." Bkz. TÜSTAV Arşivi-CD 36/Klasör No: 1-2; Belge 236-243: "Türkiye Komünist Gençlik Hareketi Tarihçesi".

[3] *Dönüş Belgeleri -2; TKP MK 1920-1921*, (İstanbul: TÜSTAV, 2004), s. 157-169.

len Birinci Dünya Savaşı'nda- asker olduğunu ve Rusya'ya esir düştüğünü söyleyen Yusuf Kemal'in asıl mesleği öğretmenliktir. 1921 tarihli olduğunu düşündüğümüz bir belgede Trabzon komünist hücresinden olduğu[4] belirtilen Yusuf Kemal'in, başka bir belgede memleketinin Ankara olduğu[5] yazılmıştır. TKP'nin önemli üyelerinden[6] biri olduğunu söylemek hatalı bir çıkarım olamayacaktır kanısındayız. Yusuf Kemal'in adına daha sonra Komintern'in Ankara'daki temsilcisi, "sendika hareketleri uzmanı" Alman "Prof. Golman"ın[7], Komintern Yakındoğu (KEYK) Doğu Altbölümü Sekreteri ve Türkiye Bölümü başı Brike-Bestujev'e[8] gönderdiği 7 Eylül 1922 tarihli bir raporunda rastlıyoruz. Buna göre, TKP'nin yerel örgütlerinin yok edilmesinin emredildiği dönemde Mustafa Suphi grubundan olduğu belirtilen "idam mahkû-mu Yusuf Kemal" Ankara'ya getirilir. Golman'ın raporundan Sovyet elçiliği ile temas kuran Yusuf Kemal'in iktidarın kendisinden "kamuoyu önünde komünist düşüncelerinden caydığını söylemesini" istediklerini, ancak bunu yapmayacağını "buradan kaçamazsam, beni assınlar" dediğini öğreniriz. THİF ileri gelenle-rinden Affan Hikmet ve Ahmet Cevat'ın müdahalesinin ters sonuç vermesi üzerine -Ankara'daki güç odaklarından umut kesilerek- davası yeniden ele alınacak Yusuf Kemal'in kurtarılması için Sovyet Dışişleri Bakanlığı ve Komintern'in harekete geçmesi Golman tarafından talep edilir.[9]

Golman'ın 25 Eylül 1922 tarihli raporunda, Yusuf Kemal'in Bakü'de Sovyet iktidarı kurulurken iki Türk subayını kurşuna dizdirmekle suçlanarak on yıla mahkûm edildiğini bildirir.[10] Buna karşılık Golman'ın KEYK'e Yusuf Kemal'i kurtarmak için Moskova'da üç-beş Türk'ün hapsedilerek, takas teklif edilmesini önermesi önemlidir.[11] Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Genel Sekreteri Salih Hacıoğlu da Dahiliye Vekili Ata Bey'e 17 Eylül ve 11 Ekim 1922 tarihlerinde "komünist olmaktan başka kabahati olmayan" Yusuf Kemal'in serbest bırakılması için dilekçe verir.[12] Söz konusu durumun "İnkılâpçı Türkiye

---

[4] *A.g.e.*, s. 189.
[5] *Dönüş Belgeleri -1; TKP MK 1920-1921*, (İstanbul: TÜSTAV, 2004), s. 306.
[6] *A.g.e.*, s. 303.
[7] 1922 yılının başında Ankara Sovyet elçiliğine atanan Golman'ın Türkiye'ye karşı resmi unvanı elçiliğin ekonomi komisyonu sekreteri olarak tanımlanmıştı. E. Akbulut, M. Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, (İstanbul: TÜSTAV, 2007), s. 173, 180, 182.
[8] Akbulut-Tunçay, s. 182, 185.
[9] *A.g.e.*, s. 291.
[10] Yusuf Kemal, savaş yıllarında Çarlık Rusya'sına esir düşen, savaş bitince de Sibirya'daki esir kampından kaçarak Bakü'ye gelen Binbaşı Ziya Bey ve Albay Nuri Bey ile Türkiye'ye dönmek üzere iken tanışır. "25 yaşlarında, yakışıklı, uygun görünüşlü" olarak betimlenen Yusuf Kemal'in, Nuri Bey'i "Bolşevik düşmanı" diye ihbar etmesi üzerine dönüş kafilesinden çıkartılan Nuri Bey ve arkadaşının yanında kalan Ziya Bey tekrar tutuklanarak sınırdan Bakü'ye geri gönderilir. On sekiz gün hapiste kalan subaylar, sonunda Mustafa Suphi'nin onayıyla serbest bırakılınca Batum üzerinden Trabzon'a gelirler. Bkz. Sami Önal (Haz.), *Tuğgeneral Ziya Yerkök'ün Anıları*, (Remzi Kitabevi, 2005)'dan aktaran Akbulut-Tunçay, s. 346.
[11] Akbulut-Tunçay, s. 346.
[12] *A.g.e.*, s. 346—347.

için hoş görülemeyeceği"ni vurgulayan ve TBMM tarafından af çıkarılmasını isteyen Salih Hacıoğlu'nun taleplerinin reddedildiği, Yusuf Kemal'in 12 Ocak ve 18 Ocak 1923 tarihli mektuplarından anlaşılmaktadır. Hapishanede rahatsızlanan Yusuf Kemal, Cebeci Hastanesine kaldırılınca ilk olarak TKP (THİF) merkezine maddi sıkıntılarını dile getiren bir mektup yazarak para göndermelerini rica eder. İkinci mektubu Sovyet Sefiri Aralov'a yazan Yusuf Kemal, kendisini tanıtarak "mağdur bir yoldaş" sıfatıyla kendilerine müracaat ettiğini belirterek maddi yardım talebinde bulunur. Hastaneden 20 Ocak 1923'te THİF'li arkadaşlarına gönderdiği mektuptan, Ankara'ya gelecek olan ailesi için ev arayışı içinde olan Yusuf Kemal'in maddi yardım bulduğu anlaşılmaktadır.[13] Keza THİF'lilerin 18-19 Ocak 1923 tarihli toplantı tutanaklarında Yusuf Kemal'e 250 lira verildiği belirtilmektedir.[14] Yusuf Kemal'in tekrar hapsedilip edilmediği konusunda bir bilgiye ulaşamamakla birlikte, 25 Ocak'ta sivil mahkemede yargılanması amacıyla askeri mahkeme tarafından bir mazbata hazırlandığını biliyoruz. Bunun üzerine Yusuf Kemal'in 27 Ocak'ta yine Komintern'e ve Aralov'a mektup yazarak "sonuncu defa olarak arzıhal ve arz-ı ihtiyaç" ettiğini belirterek yirmi dört ay Türkiye'de hapis yatması sebebiyle "aile ocağını söndürdüğünü" dile getirir. Yusuf Kemal ailesini sefaletten kurtarmak amacıyla kendisine "bir amelenin bir senede kazanabileceği" miktarda maddi yardım yapılmasını talep eder. Bu talebine ne karşılık verildiği bilinmemektedir. Ne var ki, THİF tarafından Yusuf Kemal'in ailesinden Münire Hanım'a elli liralık yardım yapıldığı anlaşılmaktadır.[15] Sonuçta, THİF'den sanıkların yargılandığı 5 Mayıs 1923 tarihli duruşmasında sorgusu yapılan Yusuf Kemal, 9 Ağustos 1923 tarihli kararda "Ziya ve Nuri Beyleri tevkif ettirdiği hakkında temin-i kanata kâfi delail tahassül edemediğinden ve hudud-u mili haricinde vakt-i esarette Bakü'de Üçüncü Enternasyonal'e intisap eylemek dahi müstelzim-i mücazat bir cürüm teşkil etmeyeceğinden" beraat ettirilmiştir.[16]

TKGB üyesi olarak adı geçen tek kadın Münire Hikmet imzalı "Tahkikat Varakası" temel bilgilerin hiçbirini içermemektedir. TKP iç yazışmalarında bahsi geçen "Münire"'nin TKGB üyesi Münire Hikmet olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır; keza tarihler de kronolojik olarak örtüşmektedir. 17 Haziran 1920 tarihli "Hanımlar Bürosu Teşkilatı Müdiresi Hilmi kızı Naciye[17]" imzası ile Maarif Medeniyet Şubesi Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda "Münire Yoldaş"ın Hanımlar Bürosu Teşkilâtı'nda çalıştığını öğreniriz.[18] 18 Ekim 1921 tarihli TKFTB (Türkiye Komünist Fırkası Teşkilât Bürosu) Batum Heyeti'ne yazılmış bir başka belgede Münire Hikmet'in, TKP kâtibi "Yusuf Kemal Yoldaş'ın

[13] *A.g.e.*, s. 347-348.
[14] *A.g.e.*, s. 413.
[15] *A.g.e.*, s. 415.
[16] *A.g.e.*, s. 349-350.
[17] Hilmi kızı Naciye de öğretmendir. 1 Eylül 1920'de Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda konuşma yapmıştır. Mustafa Suphi ile birlikte dönerken öldürülen Hilmi oğlu Arap İsmail Hakkı'nın kız kardeşidir. 1921'de Türkiye'ye dönmüştür.
[18] TÜSTAV Arşivi Fon 650 - 40 CD-05-07-36/Sayfa: 592-719.

ailesi" olduğu bilgisini ediniyoruz. Bu bilgiyi, ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Yusuf Kemal'in ailesi Münire Hanım'a THİF tarafından elli lira yardımda bulunulduğu biçiminde, partiye ait belgeler arasında da görüyoruz. TKFTB Kâtibi imzalı bu belgeye göre Ahıska'da bulunan Münire Hikmet, TKP'nin yürüttüğü Türkiye'deki kadın hareketleri hakkında "Kadınların Beyne'l-halk Kitâbeti"ni bilgilendirme görevi verileceği için Bakü'ye çağrılmaktadır.[19]

TKGB Tahkikat Varakası'ndan en detaylı bilgi edinebildiğimiz üye Hilmi Mehmed Rüşdizade'dir. Üniversite mezunu olan Hilmi Mehmed Rüşdizade Gençler Birliği'nde çevirmenlik yapmaktadır. Ne var ki, diğer üyeler göre Hilmi Mehmed Rüşdizade'nin ismi dönemin diğer yazışma ve/veya faaliyet raporlarında pek yer almamaktadır. Yalnızca Mehmed oğlu Hilmi'nin 25 Aralık 1920'de "Yaçeyka kitabet muavinliğinde" görevlendirildiği, sonrasında ise 27 Ocak 191'de "Yaçeyka personel defterini ziya'ından dolayı ihraç edildiği" bilgisine ulaşılmıştır.[20] Tahkikat Varakası'nda Hilmi Mehmed Rüşdizade'nin "Hastalığınız var mı?" sorusuna verdiği "Elhamdülillah" cevabı, "genç bir komünist"in zihniyetini görmek açısından ilgi çekicidir.

Belgelerin transkripsiyonu yapılırken ne yazık ki okunamayan özel isimler (?) işareti konularak aktarılmıştır. Belgelerdeki tüm kısaltmalar ve noktalamalar aynen aktarılmıştır. Transkripsiyonda bazı özel isimlere açıklık getirmek amacıyla dipnotlar çevirmen tarafından verilmiştir. Bu yazının hem TÜSTAV arşivlerinin zenginliğini, hem de TKGB'nin araştırılması gerekli ve sol tarihi açısından önemli bir konu olduğunu hatırlatmak noktasında zihin açıcı küçük bir not olduğunu belirtiriz.

[19] TÜSTAV Arşivi Fon 304 cd16-21-36.
[20] Dönüş Belgeleri -2; TKP MK 1920-1921, s. 112.

Türkiye Komünist Gençler Birliği[21]

Bakü Teşkilatı

Trabzon Vilayeti _____şehri/kazasında İmaret[22] mahalle/nahiye veya kariyesine Hamdi oğlu Mahmud

Tahkikat Varakası

1. İsmi ve Şöhreti: Hamdi Berber oğlu Mahmud	Milliyeti: Türk
2. Yaşı: 20	Erkek veya Kız: Erkek
3. İşçi, Rençber, Talebe: İşçi	İdare-i Maişeti: Fakir
4. Tahsil Derecesi: Orta	Umumi yahud Siyasi: Umumi
5. Hangi iş ile meşgulsünüz? Türkiye Komünist Gençler Birliği Teşkilatı Bürosundayım	
6. Vazifeniz? Teşkilat Komisyon Azası	Maaşınızın Mikdarı: 8,000
7. Çalıştığınız yerin adresi: Kamenistaya[23] Caddesi'nde 188 Numeroda	
8. Sanatınız: Mürettib	Şehadetnameniz var mı, nereden aldınız ve numerosunu yazınız: Yoktur
9. Hangi birliğe dahilsiniz? Türkiye Komünist Gençler Birliği'ne	
10. Birlikte çalışıyor musunuz? Evet çalışıyorum	
11. Fabrika, imalathane veya komitelerde aza mısınız? Ne vazife görüyorsunuz?	
12. Ne vakitten beri ve hangi siyasi mesleği takip ediyorsunuz? 1919 Mayıs'dan itibaren komünizmi takip ediyorum.	
13. Malul musunuz? Hayır	Dahili bir hastalığınız var mı? Hayır yoktur.
14. Askerlikle alakanız var mıdır? Yoktur	
15. Ne vakit Amele Birliğine dahil oldunuz? 1919 Mayıs'da Batum'da Amele Birliği'ne dahil oldum.	
16. Amele birliklerinde, ne işle mükellef idiniz ve ne vakitten beri? Aza	
17. Amele birliklerinin gizli teşkilatlarında bulundunuz mu, ne vazife gördünüz? 1920'de Batum'da (1) Mayıs Amele Numayişine iştirak ettim	
18. Gençler Birliği'nde ne iş görebilirsiniz? "Teşkilat, tebligat, medeni, maarif, iktisadi, hukuki ve saire"[24]	

Tarih: 3 Teşrin-i Sani 1920 **İmza: Mahmud**

Mülahazat

[21] TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 149.
[22] Günümüzde *Gülbahar Hatun Mahallesi* adı kullanılıyor.
[23] 1991 yılında adı *Başir Safaroğlu* Caddesi oluyor: www.window2baku.com/eng/9Streets.htm
[24] Ayrıca yazmak yerine, belge üzerinde belirtilen görevlerin altı çizilmiştir.

111

نومرو

تورکیا قوممونیست کنجلر برلکی

باکو تشکیلاتی

باکو ولایتی ... شهر قضاسنده ... محله ناحیه و یا قریه‌سنده ... حمدی اوغلی محمود

تحقیقات ورقه‌سی

١ ـ اسم و شهرتی [illegible] محمود ملیتی ترك

٢ ـ یاشی ٢٠ ارکك ویا قیزمی [illegible]

٣ ـ ایشجی، رنجبر، طلبه ایشجی ادارهٔ معیشتی [illegible]

٤ ـ تحصیل درجه‌سی [illegible] عمومی یا خود سیاسی [illegible]

٥ ـ هانکی ایش ایله مشغولسکز؟ تورکیه قوممونیست کنجلر برلکی تشکیلاتنده [illegible]

٦ ـ وظیفه‌کز؟ [illegible] معاشکزك مقداری [illegible]

٧ ـ چالیشدیغکز یرك آدره‌سی [illegible]

٨ ـ صنعتکز [illegible] شهادتنامه‌کز وارمی، نره‌دن آلدیغکزی و نومروسنی یازیکز
یوقدر

٩ ـ هانکی برلکه داخلسکز؟ تورکیه قوممونیست کنجلر برلکنه

١٠ ـ برلکده چالیشیورمیسکز؟ اوت چالیشیورم

١١ ـ فابریقه، اعحمالاتخانه و یا قومیته‌لرده اعضامیسکز؟ نه وظیفه کوریورسکز

١٢ ـ نه وقتدن بری وهانکی سیاسی مسلکی تعقیب ایدیورسکز؟ [illegible]

١٣ ـ معلولمیسکز؟ خایر داخلی بر خسته‌لغکز وارمی خایر یوقدر

١٤ ـ عسکرلکله علاقه‌کز وارمیدر؟ یوقدر

١٥ ـ نه وقت عمله برلکلرینه داخل اولدیکز؟ [illegible]

١٦ عمله برلکلرنده، نه ایشله مکلف ایدیکز و نه وقتدن بری؟ اعضا

١٧ ـ عمله برلکلرینك کیزلی تشکیلاتلرنده بولوندیکزمی، نه وظیفه کوردیکز؟ [illegible]

١٨ ـ کنجلر برلکنده نه ایش کوره بیلیرسکز؟ «تشکیلات، تبلیغات، مدنی، معارف، اقتصادی، حقوقی و سائره»

تاریخ [illegible] ١٩٢٠ امضا [illegible]

ملاحظات

Türkiye Komünist Gençler Birliği[25]

Bakü Teşkilatı

Trabzon Vilayeti ____Şehri/Kazasında (?) Kapı Mahalle/Nahiye veya Kariyesi Tevfik oğlu Mehmed Salih

Tahkikat Varakası

1. İsmi ve Şöhreti: Kadı Osman Efendizade Mehmed Salih	Milliyeti: Türk
2. Yaşı: 21	Erkek veya Kız: Erkek
3. İşçi, Rençber, Talebe: İşçi	İdare-i Maişeti: Vasat
4. Tahsil Derecesi: Askeri İdadisinden Mezun	Umumi yahud Siyasi: Umumi
5. Hangi iş ile meşgulsünüz? Türkiye Komünist Gençler Birliği Teşkilatı Bürosu'ndayım	
6. Vazifeniz? Teşkilat Komisyon Azasındanım	Maaşınızın Mikdarı: 8,000 Ruble
7. Çalıştığınız yerin adresi: Kamenistaya 188 Numeroda	
8. Sanatınız: Makasdar ve Elektrik	Şehadetnameniz var mı, nereden aldınız ve numerosunu yazınız: Rüşdi İdadisi'nden ve Berlin (Rudolf Mavbru?) Akademi-si'nden ve Birinci Kolordu Mel-busat İmalathanesi'nden diplo-mam vardır.
9. Hangi birliğe dahilsiniz? Türkiye Komünist Gençler Birliği'ne	
10. Birlikte çalışıyor musunuz? Evet çalışıyorum	
11. Fabrika, imalathane veya komitelerde aza mısınız? Ne vazife görüyorsunuz?	
12. Ne vakitten beri ve hangi siyasi mesleği takip ediyorsunuz? 1918'den itibaren komünizmi takip ediyorum.	
13. Malul musunuz? Hayır	Dahili bir hastalığınız var mı? Hayır yoktur.
14. Askerlikle alakanız var mıdır? Yoktur	
15. Ne vakit Amele Birliğine dahil oldunuz? 1916'da Nerlin'de Amele Birliği'ne dahil oldum.	
16. Amele birliklerinde, ne işle mükellef idiniz ve ne vakitten beri? Hiçbir iş görmüyordum.	
17. Amele birliklerinin gizli teşkilatlarında bulundunuz mu, ne vazife gördünüz? Berlin'de Almanya ?im?larına? iştirak ettim	
18. Gençler Birliği'nde ne iş görebilirsiniz? "Teşkilat, tebligat, medeni, maarif, iktisadi, hukuki ve saire"	

Tarih: 3 Teşrin-i Sani 1920 **İmza: Mehmed Sami**

Mülahazat

[25] TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2, Belge: 150.

112

نومرو [illegible]

توركيا قوموونيست كنجلر برلكى

[illegible] تشكيلاتى

[illegible] ولايتى [illegible] شهر [illegible] قضاسنده [illegible] ناحيه‌ويا‌قريه‌سنه [illegible] محله [illegible] اوغلى [illegible]

تحقيقات ورقه‌سى

١ ـ اسم و شهرتى [illegible] مليتى [illegible]

٢ ـ ياشى [illegible] اركك و يا قيز [illegible]

٣ ـ ايشجى، رنجبر، طلبه [illegible] ادارۀ معيشتى [illegible]

٤ ـ تحصيل درجه‌سى [illegible] عمومى يا خود سياسى [illegible]

٥ ـ هانكى ايش ايله مشغولسكز؟ [illegible]

٦ ـ وظيفه‌كز؟ [illegible] معاشكزك مقدارى [illegible]

٧ ـ چاليشديغكز يرك آدره‌سى [illegible]

٨ ـ صنعتكز [illegible] شهادتنامه‌كز وارمى، نره‌دن آلديغكزى و نومروسنى يازيكز

[illegible]

٩ ـ هانكى برلكه داخلسكز ؟ [illegible]

١٠ ـ برلكده چاليشيورميسكز؟ [illegible]

١١ ـ فابريقه، اعجماالاتخانه و يا قوميته‌لرده اعضاميسكز؟ نه وظيفه كوريبورسكز

١٢ ـ نه وقتدن برى وهانكى سياسى مسلكى تعقيب ايديبورسكز؟ ١٩١٨ [illegible]

١٣ ـ معلولميسكز؟ خاير داخلى بر خسته‌لغكزوارمى [illegible]

١٤ ـ عسكرلكله علاقه‌كز وارميدر؟ يوقدر

١٥ ـ نه وقت عمله برلكلرينه داخل اولديكز؟ ١٩١٦ [illegible]

١٦ عمله برلكلرنده، نه ايشله مكلف ايديكز و نه وقتدن برى؟ [illegible]

١٧ ـ عمله برلكلرينك كيزلى تشكيلاتلرنده‌بولونديكزمى، نه‌وظيفه كورديكز؟ [illegible]

١٨ ـ كنجلر برلكنده نه ايش كوره بيليرسكز؟ «تشكيلات، تبليغات، مدنى، معارف، اقتصادى، حقوقى و سائره»

تاريخ [illegible] امضا [illegible]

ملاحظات

Türkiye Komünist Gençler Birliği [26]

Bakü Teşkilatı

Bakü Vilayeti ______Şehri/Kazasında _______Mahalle/Nahiye veya Kariyesi Münire Hikmet kızı

Tahkikat Varakası

1. İsmi ve Şöhreti: Münire Hikmet kızı	Milliyeti: Türk
2. Yaşı: 21	Erkek veya Kız: Kadın
3. İşçi, Rençber, Talebe: İşçi	İdare-i Maişeti: Fakire
4. Tahsil Derecesi:	Umumi yahud Siyasi: Umumi
5. Hangi iş ile meşgulsünüz? Gençler Birliği'nde çalışıyorum	
6. Vazifeniz? Teşkilat Komisyonu'nda Aza	Maaşınızın Mikdarı: 8,000
7. Çalıştığınız yerin adresi: Türkiye Gençler Birliği Kamenistaya Numeroda 188	
8. Sanatınız:	Şehadetnameniz var mı, nereden aldınız ve numerosunu yazınız:
9. Hangi birliğe dahilsiniz? Türkiye Komünist Gençler B. Teşkilatına	
10. Birlikte çalışıyor musunuz? Evet	
11. Fabrika, imalathane veya komitelerde aza mısınız? Ne vazife görüyorsunuz?	
12. Ne vakitten beri ve hangi siyasi mesleği takip ediyorsunuz? Haziran 1920, komunizm ve bolşevizm	
13. Malul musunuz?	Dahili bir hastalığınız var mı?
14. Askerlikle alakanız var mıdır?	
15. Ne vakit Amele Birliğine dahil oldunuz?	
16. Amele birliklerinde, ne işle mükellef idiniz ve ne vakitten beri?	
17. Amele birliklerinin gizli teşkilatlarında bulundunuz mu, ne vazife gördünüz?	
18. Gençler Birliği'nde ne iş görebilirsiniz? "Teşkilat, tebligat, medeni, maarif, iktisadi, hukuki ve saire" Teşkilat, tebligat işlerini görebilirim.	

Tarih: 3 Teşrin-i Sani 1920 **İmza: Münire**

Mülahazat

[26] TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 151.

113

نومرو

توركيا قوموميست كنجلر برلكى

باكو تشكيلاتى

باكو ولايتى ... قضاسنده ... شهر ... محله ... ناحيه ويا قريه سنه ...

تحقيقات ورقه‌سى

١ ـ اسم و شهرتى ... مليتى ...

٢ ـ ياشى ... اركك و يا قيز ...

٣ ـ ايشجى، رنجبر، طلبه ... ادارهٔ معيشتى ...

۴ ـ تحصيل درجه‌سى ... عمومى يا خود سياسى ...

٥ ـ هانكى ايش ايله مشغولسكز؟ ...

٦ ـ وظيفه‌كز؟ ... معاشكزك مقدارى ...

٧ ـ چاليشديغكز يرك آدره‌سى ...

٨ ـ صنعتكز ... شهادتنامه‌كز وارمى، نره‌دن آلديغكزى و نومروسنى يازيكز ...

٩ ـ هانكى برلكه داخلسكز؟ ...

١٠ ـ برلكده چاليشيورميسكز؟ ...

١١ ـ فابريقه، اعجمالاتخانه و يا قوميته‌لرده اعضاميسكز؟ نه وظيفه كوريورسكز ...

١٢ ـ نه وقتدن برى وهانكى سياسى مسلكى تعقيب ايديورسكز؟ ...

١٣ ـ معلولميسكز؟ ... داخلى بر خسته‌لغكزوارمى ...

١٤ ـ عسكرلكله علاقه‌كز وارميدر؟ ...

١٥ ـ نه وقت عمله برلكلرينه داخل اولديكز؟ ...

١٦ عمله برلكلرنده، نه ايشله مكلف ايديكز و نه وقتدن برى؟ ...

١٧ ـ عمله برلكلرينك كيزلى تشكيلاتلرنده بولونديكزمى، نه وظيفه كورديكز؟ ...

١٨ ـ كنجلر برلكنده نه ايش كوره بيليرسكز؟ «تشكلات، تبليغات، مدنى، معارف، اقتصادى، حقوقى و سائره» ...

تاريخ ... امضا ...

ملاحظات

...

...

Türkiye Komünist Gençler Birliği [27]

Bakü Teşkilatı

İstanbul Vilayeti Beykoz Şehri/Kazasında Yalıköy Mahalle/Nahiye veya Kariyesi Mehmet Rüşdi oğlu Hilmi

Tahkikat Varakası

1. İsmi ve Şöhreti: Hilmi Mehmed Rüşdizade	Milliyeti: Türk
2. Yaşı: 28	Erkek veya Kız: Erkek
3. İşçi, Rençber, Talebe: İşçi	İdare-i Maişeti: Fakir
4. Tahsil Derecesi: Ali	Umumi yahud Siyasi: Umumi
5. Hangi iş ile meşgulsünüz? Tercümanlıkla	
6. Vazifeniz? Tercüman	Maaşınızın Mikdarı: 8,000
7. Çalıştığınız yerin adresi: Türkiye Komünist Gençler Birliği Teşkilat Bürosu	
8. Sanatınız: Muallim	Şehadetnameniz var mı, nereden aldınız ve numerosunu yazınız: Var, Türkistan'da Taşkent Şehri Maarif Komiserliği'nden
9. Hangi birliğe dahilsiniz? Gençler Birliği	
10. Birlikte çalışıyor musunuz? Çalışıyorum	
11. Fabrika, imalathane veya komitelerde aza mısınız? Ne vazife görüyorsunuz? Dahil değilim.	
12. Ne vakitten beri ve hangi siyasi mesleği takip ediyorsunuz? İki seneden beri	
13. Malul musunuz? Değilim	Dahili bir hastalığınız var mı? Elhamdülillah yoktur.
14. Askerlikle alakanız var mıdır? Var idi, fakat şimdi yok.	
15. Ne vakit Amele Birliğine dahil oldunuz? Dahil değilim.	
16. Amele birliklerinde, ne işle mükellef idiniz ve ne vakitten beri?	
17. Amele birliklerinin gizli teşkilatlarında bulundunuz mu, ne vazife gördünüz?	
18. Gençler Birliği'nde ne iş görebilirsiniz? "Teşkilat, tebligat, medeni, maarif, iktisadi, hukuki ve saire" Her bir işi görebilirim.	

Tarih: 3 Teşrin-i Sani 1920 **İmza: Hilmi**

Mülahazat

[27] TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 152.

114

نومرو

توركیا قوموونیست كنجلر برلكی

باكو تشكیلاتی

استانبول ولایتی بكتوز شهر قضاسنده یالی كوی محله ناحیه‌ویاقریه‌سنه محمد رشید اوغلی صالح

تحقیقات ورقه‌سی

١ ـ اسم و شهرتی صالح محمد رشیدزاده ملیتی تورك

٢ ـ یاشی ٢٨ اركك و یا قیز اركك

٣ ـ ایشجی، رنجبر، طلبه ایشجی ادارهٔ معیشتی فقیر

٤ ـ تحصیل درجه‌سی عالی عمومی یا خود سیاسی عمومی

٥ ـ هانكی ایش ایله مشغولسكز؟ ترجمانلق

٦ ـ وظیفه‌كز؟ ترجمان معاشكزك مقداری ٨٠٠٠

٧ ـ چالیشدیغكز یرك آدرسی توركیا قوموونیست كنجلر برلكی تشكیلاتی بیوروسی

٨ ـ صنعتكز معلم شهادتنامه‌كز وارمی، نره‌دن آلدیغكزی و نومروسنی یازیكز

وار. توركستانده تاشكند شهری معارف قومیسرلكنده

٩ ـ هانكی برلكه داخلسكز؟ كنجلر برلكی

١٠ ـ برلكده چالیشیورمیسكز؟ چالیشیورم

١١ ـ فابریقه، اعجمالاتخانه و یا قومیته‌لرده اعضامیسكز؟ نه وظیفه كوریبورسكز داخل دكلم

١٢ ـ نه وقتدن بری وهانكی سیاسی مسلكی تعقیب ایدیبورسكز؟ ایكی سنه‌دن بری

١٣ ـ معلولمیسكز؟ دكلم داخلی بر خسته‌لغكزوارمی الحمدلله یوقدر

١٤ ـ عسكرلكه علاقه‌كز وارمیدر؟ وار ایدی. فقط شمدی یوق

١٥ ـ نه وقت عمله برلكلرینه داخل اولدیكز؟ داخل دكلم

١٦ عمله برلكلرنده، نه ایشله مكلف ایدیكز و نه وقتدن بری؟ —

١٧ ـ عمله برلكلرینك كیزلی تشكیلاتلرنده بولوندیكزمی، نه وظیفه كوردیكز؟ —

١٨ ـ كنجلر برلكنده نه ایش كوره بیلیرسكز؟ «تشكلات، تبلیغات، مدنی، معارف، اقتصادی، حقوقی و سائره»

هر ایشی كوره بیلیرم

تاریخ ٢٣ تشرین ثانی ١٩٢٠ امضا

ملاحظات

Türkiye Komünist Gençler Birliği[28]

Bakü Teşkilatı

Bakü Vilayeti ____Şehri/Kazasında _____Mahalle/Nahiye veya Kariyesi Mehmed Adil oğlu Yusuf Kemal

Tahkikat Varakası

1. İsmi ve Şöhreti: Yusuf Kemal	Milliyeti: Türk
2. Yaşı: 24	Erkek veya Kız: Erkek
3. İşçi, Rençber, Talebe: İşçi	İdare-i Maişeti: Fakir bir halde
4. Tahsil Derecesi: Orta	Umumi yahud Siyasi: Umumi
5. Hangi iş ile meşgulsünüz? Gençler Birliği'nde katip	
6. Vazifeniz? Vazifem Kitabet Reisi	Maaşınızın Mikdarı: Dokuz bin Ruble
7. Çalıştığınız yerin adresi: Kamenistaya Numero 188 Türkiye Gençler Birliği Teşkilatı Bürosu	
8. Sanatınız: Muallimlik	Şehadetnameniz var mı, nereden aldınız ve numerosunu yazınız: Şehadetnamem üzerimde yoktur. Çünkü esir düştüğüm zaman kaybettim.
9. Hangi birliğe dahilsiniz? Türkiye Gençler Birliği'ne	
10. Birlikte çalışıyor musunuz? Evet	
11. Fabrika, imalathane veya komitelerde aza mısınız? Ne vazife görüyorsunuz?	
12. Ne vakitten beri ve hangi siyasi mesleği takip ediyorsunuz? 1918 senesinden beri komünizm ve Bolşevizm için çalıştım.	
13. Malul musunuz?	Dahili bir hastalığınız var mı?
14. Askerlikle alakanız var mıdır? Evet esir olarak Rusya'ya düştüm ve bu suretle alakadarım.	
15. Ne vakit Amele Birliğine dahil oldunuz?	
16. Amele birliklerinde, ne işle mükellef idiniz ve ne vakitten beri?	
17. Amele birliklerinin gizli teşkilatlarında bulundunuz mu, ne vazife gördünüz?	
18. Gençler Birliği'nde ne iş görebilirsiniz? "Teşkilat, tebligat, medeni, maarif, iktisadi, hukuki ve saire" Tebligat ve teşkilat vesair işleri görebilirim.	

Tarih: 3 Teşrin-i Sani 1920 **İmza: Yusuf Kemal**

Mülahazat

[28] TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 153.

115

نومرو

توركیا قوممونیست كنجلر برلكی

باكو تشكیلاتی

باكو ولایتی ...... شهر قضاسنده ...... محله ناحیه ویاقریه‌سنه ...... اوغلی

تحقیقات ورقه‌سی

۱ ـ اسم و شهرتی یوسف كمال ...... ملیتی تورك

۲ ـ یاشی ...... اركك و یا قیز ......

۳ ـ ایشجی، رنجبر، طلبه ...... ادارهٔ معیشتی ......

۴ ـ تحصیل درجه‌سی ...... عمومی یا خود سیاسی ......

۵ ـ هانكی ایش ایله مشغولسكز؟ ......

۶ ـ وظیفه‌كز؟ ...... ایلك معاشكزك مقداری ......

۷ ـ چالیشدیغكز یرك آدره‌سی ......

۸ ـ صنعتكز ...... شهادتنامه‌كز وارمی، نره‌دن آلدیغكزی و نومروسنی یازیكز

۹ ـ هانكی برلكه داخلسكز؟ ......

۱۰ ـ برلكده چالیشیورمیسكز؟ ......

۱۱ ـ فابریقه، اعجمالاتخانه و یا قومیته‌لرده اعضامیسكز؟ نه وظیفه كوریبورسكز ......

۱۲ ـ نه وقتدن بری وهانكی سیاسی مسلكی تعقیب ایدیبورسكز؟ ۱۹۱۸ ......

۱۳ ـ معلولمیسكز؟ ...... داخلی بر خسته‌لغكزوارمی ......

۱۴ ـ عسكرلكله علاقه‌كز وارمیدر؟ ......

۱۵ ـ نه وقت عمله برلكلرینه داخل اولدیكز؟ ......

۱۶ عمله برلكلرنده، نه ایشله مكلف ایدیكز و نه وقتدن بری؟ ......

۱۷ ـ عمله برلكلرینك كیزلی تشكیلاتلرنده بولوندیكزمی، نه وظیفه كوردیكز؟ ......

۱۸ ـ كنجلر برلكنده نه ایش كوره بیلیرسكز؟ «تشكلات، تبلیغات، مدنی، معارف، اقتصادی، حقوقی و سائره» ......

تاریخ ...... امضا ......

ملاحظات

......

......

Kaynakça

Arşiv belgeleri

TÜSTAV Arşivi Fon 304 CD-16-21-36.

TÜSTAV Arşivi Fon 650 - 40 CD-05-07-36.

TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 149.

TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 150.

TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 151.

TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 152.

TÜSTAV Arşivi Komintern Belgeleri-Fon./CD 36, Sıra No: 1-2 Belge: 153.

TÜSTAV Arşivi-CD 36/Klasör No: 1-2; Belge 236-243: "Türkiye Komünist Gençlik Hareketi Tarihçesi", (Fransızcadan Çeviren: Erden Akbulut).

Kaynaklar

Akbulut, E. ve M. Tunçay. *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923).* İstanbul: TÜSTAV, 2007.

Dönüş Belgeleri-2 / TKP MK 1920-1921. İstanbul: TÜSTAV, 2004.

Önal, Sami (Haz.) *Tuğgeneral Ziya Yerkök'ün Anıları.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Özet: Bu çalışmada TKP'nin ardından kurulan Türkiye Komünist Gençler Birliği'nin üyelerinden Hamdi Berber oğlu Mahmud, Kadı Osman Efendizade Mehmed Salih, Hikmet kızı Münire, Mehmed Rüşdi oğlu Hilmi, Mehmed Adil oğlu Yusuf Kemal'in "Tahkikat Varaka"larının transkripsiyonu yapılarak, TÜSTAV'ın mevcut belgelerinden yola çıkılarak haklarında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Belgelerdeki tarihten yola çıkarak, bahsi geçen isimlerin TKGB'nin kuruluşu ve ilk faaliyetlerinde etkin isimler olmaları muhtemeldir. Bu çalışmanın temel amacı Bakü merkezli TKGB üyeleri üzerinden gençlik örgütlenmeleri hakkında ulaşılan bilgiler ile Türkiye sol tarihine küçük bir katkı sağlamaktır.

Anahtar sözcükler: Türkiye Komünist Gençler Birliği, TKP, TKGB "Tahkikat Varakası"

Some Members of Communist Youth Union of Turkey

Abstract: This article tries to provide information about the some members of TKGB (Communist Youth Union of Turkey), which was established after the TKP (Communist Party of Turkey), "*Hamdi Berber oğlu Mahmud*, *Kadı Osman Efendizade Mehmed Salih*, *Hikmet kızı Münire*, *Mehmed Rüşdi oğlu Hilmi*, *Mehmed Adil oğlu Yusuf Kemal*" on the basis of TUSTAV documents dated 1920. These members were probably among the most influential in the establishment of TKGB and its first activities. This study contributes to the history of Turkish left with such information about communist youth organizations through the documents of TKGB members.

Keywords: Communist Youth Union of Turkey, Communist Party of Turkey, CYUT "inquiry form"

“Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi” Malî Kriz Günlerinde *İbret* Gözünden Babıâli, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi*

Gül KARAGÖZ-KIZILCA**

I. Giriş

Bu yazıda, ilk Osmanlı özel gazetelerinden olan *İbret*'in, 19. yüzyılda yaşanan mâlî ve ekonomik kriz günlerinde, Osmanlı halkının sorunlarını ele alma biçimi ile bu sorunların kaynağı olarak tanımlanan Babıâli ve Avrupa emperyalizmini sorunlaştırışı üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.yüzyılın ikinci yarısında yayımlanan ilk özel gazeteler[1] yaygın bir kitle iletişim aracı olarak belirmedi. İmparatorluğun eğitim ve sosyal yapısından doğan sınırlılıklar, örneğin okuma yazma oranının

* Bu yazı Profesör Donald Quataert ve Profesör Rıfa'at Ali Abou-El-Haj danışmanlığında Binghamton Üniversitesi'nde yazılan “Voicing the Interests of the Public?” Contestation, Negotiation, and the Emergence of Ottoman Language Newspapers during the Financial Crises of the Ottoman Empire, 1862-1875.” başlıklı doktora tezinden alınmıştır.
Başlığın ilk cümlesi Namık Kemal'den alıntıdır. B. M [Namık Kemal], “Türkçe Matbuat”, *İbret*, 16 Zilkade 1289 (16 Ocak 1873), No:94. Namık Kemal, *İbret* gazetesinde yayımlanan yazılarını kendi ismi olan Kemal ile imzaladığı gibi, gazetenin görüşünü paylaştığı yazılarında Baş Muharir'in kısaltması olan B.M'yi kullanmıştır.

** Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi / karagoz@media.ankara.edu.tr

[1] Burada özel gazete ile kastedilen, devlet tarafından çıkarılmayan ya da herhangi bir şekilde devlet sübvansiyonu almayı reddeden gazetelerdir ki bunlar arasında o dönemde yayımlanan *Tasvir-i Efkâr*, *İbret* ve *İstikbâl* gibi gazeteler bulunmaktadır. Tarih yazımında ilk özel gazete olarak kabul edilen Agâh Efendi'nin yayımladığı *Tercüman-ı Ahvâl* ise devletten aldığı yardım nedeniyle bu listeye tarafımızca dahil edilmemektedir.

düşüklüğü; altyapı ve teknoloji ile ilgili yoksunluklar, örneğin gazetelerin karayolları ve demiryolları altyapısının az gelişmişliği nedeniyle imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağıtılmasındaki zorluklar, imparatorluk için henüz yeni olan bu iletişim aracının -gazetenin- gerçek bir kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkmasını imkansız hale getirmediyse bile zorlaştırdı. Yine de, kahvehane, pazar yerleri, ev toplantıları, meydanlar gibi kamusal alanlardaki ortak okuma pratikleri nedeniyle,[2] ilk Osmanlı gazeteleri, varlıklı bürokratlardan şehirli alt sınıflara ve hatta -en azından gazete editörlerinin iddialarına göre- köylülere kadar çeşitli gruplardan okuyucuya ulaşabilen basılı materyallerden biri olarak 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki yerini aldı. Hatta yüzyıl boyunca imparatorlukta süregiden ve giderek derinleşen politik ve ekonomik krizlerin ortaya çıkardığı toplumsal, siyasal ve ekonomik rahatsızlıkların dile getirilmesinde, hükümetlerin meşruiyetinin sorgulanmasında ve hatta bu sorunlarla ilgili olarak hükümetlere kamuoyu önünde yeni sorumluluklar yüklenmesinde[3], özel gazeteler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, en önemli basılı form haline geldi. Dahası özel gazeteler, yine aynı dönemde, Avrupa emperyalizmine karşı duruşun dile getirildiği alanlardan biri olarak ortaya çıktı. Ancak Osmanlı tarihçileri, 1908 yılından önce basılmış gazeteleri, içeriklerinin sınırlılığı ve dillerinin ağırlığı nedeniyle ve yalnızca kısıtlı sayıdaki ve seçkin olduğu düşünülen okuyucuya ulaştıkları varsayımından hareketle, Osmanlı halkının seslerini duyuramayan kesimleri için olası iletişim araçlarından biri olarak kabul etmemektedirler. Dolayısıyla, 1908 yılından önce basılmış gazeteler, Osmanlı muhalif kültürünün bir parçası olarak da değerlendirilmemektedir.[4] Aslında basılı bilginin gelişmesi ve gazeteler aracılığıyla yayılması, kamuoyu ve kamunun hakları kavramlarının dolaşıma sokulmasını kolaylaştıran Osmanlı muhalif politika kültürünün kurulmasında iki önemli aşamadır.

İlk Osmanlı özel gazeteleri, finansal ve ekonomik kriz günlerinde, devletin halkına karşı finansal ve ekonomik sorumluluklarının tartışıldığı ve bu hakların

[2] Ahmet Emin Yalman, kendi tanıklıklarına dayanarak Osmanlı basını üzerine yazılmış ilk doktora tezinde, kahvehanelerde ve akşam toplantılarında gazetelerin nasıl sesli okunduğunu anlatır. Bkz, *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press* (New York: Colombia University, 1914), 47. Cengiz Kırlı, Osmanlı arşivinde bulunan 19. yüzyılın ilk yarısına ait hafiye jurnallerini kullanarak okur-yazar kişilerin nasıl devletin gazetesi olan *Takvimi Vekayi*'yi kahvehanelerde okuduklarını göstermiştir. Kırlı, kahvehanelerde şekillenen "sözel bilgi ağları" ile haberin yayıldığını iddia etmiştir. Cengiz Kırlı, "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845" (Basılmamış doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2000), 237. Okuma biçimleri ile ilgili yeni bir çalışma için bkz, Tülün Değirmenci, "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Gözlemler", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 13, Güz (2011):7-43.

[3] Bu konuda bkz, Gül Karagöz-Kızılca, "Voicing the Interests of the Public?" Contestation, Negotiation, and the Emergence of Ottoman Language Newspapers during the Financial Crises of the Ottoman Empire, 1862-1875." (Basılmamış doktora tezi, State University of New York at Binghamton, 2011), bölüm II ve III.

[4] Örneğin, Osmanlı gazeteleri üzerine çok sayıda çalışması bulunan Orhan Koloğlu 1908 devrimini Osmanlı basının ve kamuoyunun gelişip serpilmesinde başlangıç noktası olarak ele alır. Bkz, Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması* (İstanbul: Bas-Haş, 2005).

meşrulaştırıldığı önemli birer alan olarak belirdiler. *İbret* bunlardan biridir. Bu makalede, *İbret*'in çeşitli yazılarına odaklanarak, söz konusu yazılarda, halkın ve daha da önemlisi halkın yoksul kesimlerinin sorunlarının dile getirilip getirilmediği konusu ele alınacaktır. Böylece, 1908 devrimi öncesinde sınırlı sayıda okuyucuya ulaştığı düşünülen Osmanlı gazetelerinin de, belki ağır olarak işleyen bir süreçte ama tutarlı bir biçimde nasıl alt sınıfların günlük hayatlarına dair sorunlarının görünürlük kazanmasına katkıda bulunduklarına dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Söz konusu edilen görünürlük hem hükümet politikalarının hem de Avrupa emperyalizminin güçlü bir eleştirisi üzerinden kurulmuştur. Bu eleştirilerde, Osmanlı ya da Avrupa devletleri gibi muğlak aktörler yerine doğrudan Osmanlı hükümeti ve Avrupalı tüccarlar ve onların Osmanlı'daki ortakları olarak algılanan bankerler gibi toplumsal gruplar seçilmiştir. İlk gazeteler arasında *İbret*'in seçilmesinin nedeni, hükümete karşı güçlü bir biçimde sesini yükseltmekten çekinmeyen Osmanlı muhalifleri tarafından çıkarılması ve zamanının en çok satan gazetesi olmasıdır.[5]

II. *İbret* ve Halk Adına Malî Sorumlu Arayışı

İbret, Namık Kemal ve arkadaşları Nuri, Reşad ve Ebüzziya Tevfik tarafından Mayıs 1872'de basılmaya başlandı.[6] Haftada beş defa çıkartılan gazete açıkça hükümet politikalarını eleştirmekten çekinmedi ve belki de bu nedenle, kendinden önce basılan gazetelerden ve çağdaşlarından daha fazla bir okuyucu ilgisiyle karşılaştı. İmparatorluğun entelektüelleri *İbret* için önemli bir okuyucu kitlesi oluştururken, tirajı kısa sürede 24.000 kopyaya ulaşan gazetenin popülerliği Osmanlı halkı arasında da yayıldı.[7] *İbret* editörlerinin 1872 yılı boyunca haber ve makalelerinde kullandığı retorikle ve hepsinden önemlisi çeşitli mesleki ve toplumsal gruplara seslenmeleriyle birlikte, *Tasviri Efkâr*'ın öncülüğünü yaptığı halk ve devletin halka karşı sorumluğu gibi kavramlar daha somut bir temel kazandı. Kendisine seslenilen ve kendisinden bahsedilen toplumsal ve

---

[5] 19. yüzyılda basılan Osmanlı gazetelerinin tirajlarına dair bilgilerimiz anılarla ve dönem içerisinde yazan gazetecilerin anlattıklarıyla sınırlıdır. *İbret*'i çıkartan gazetecilerden biri olan ve daha sonra *Yeni Tasvir-i Efkâr*'da Yeni Osmanlılar'ın tarihini dizi halinde yayınlayan Ebüzziya Tevfik'in anlattığına göre, *İbret* gazetesi 24.000 adet basılmaktaydı.

[6] Nuri, Reşad ve Ebüzziya Tevfik Yeni Osmanlı hareketinin kurucuları arasında yer almaktadır. Bu Osmanlı entellektüelleri hayatlarının bir bölümünde Osmamlı Tercüme Bürosu'nda çalışmışlardır. 1867'de Yani Osmanlı hareketi içinde yer almalarından dolayı, Babıâli'nin kovuşturmasından kurtulmak üzere Paris'e kaçmak zorunda kalmışlardır. Avrupa'da bulundukları süre boyunca Nuri ve Reşad, Yeni Osmanlılara destek veren ve kendisini hareketin lideri olarak kabul eden Mısır Hidivi Mustafa Fazıl Paşa'dan mâlî destek almayı reddetmişlerdir. 1872'de Osmanlı İmparatorluğu'na dönmelerinden sonra Nuri ve Reşad *İbret*'i Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik ile basmışlardır. Bkz. Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,* c. 1 (İstanbul: Maarif Matbaası, 1944), 381-393. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Ideas* (Princeton: Princeton University Press, 1962; yeniden basım, Syracuse: Syracuse University Press, 2000).

[7] Namık Kemal, "Terakki," *İbret*, 3 Ramazan 1289 (4 Kasım 1872), No: 45.

meslek grupları arasında tüccarlar, bankerler, hamallar, işçiler ve köylüler bulunmaktaydı. Bu gazete makaleleri ve haberlerde söz konusu toplumsal gruplar ile meslek gruplarının sorunları, hükümetin malî ve iktisadî siyasalarından kaynaklanmış olarak sunuluyordu. Gazete, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda kamuoyunun varlığını ve onun ihtilaflı hükümet siyasalarında önemini kabul ediyordu.[8] *İbret*'in yazarlarına göre bu siyasalar, yalnızca var olan malî sorunları arttırıyor ve "halkın refahını"[9] olumsuz yönde etkiliyordu.

İbret yazarlarına göre*,* özellikle değinilmesi gereken ve devlet tarafından çözülmesi gerek sorunların başında çeşitli grup ve bireylerin ödediği vergiler geliyordu. *İbret*'e göre, vergilerin adil bir biçimde düzenlenmesi gereği, devletin halkına karşı mâlî sorumlulukları arasında yer almaktadır. Dahası *İbret* yazarlarına göre, Osmanlı'nın vergi sorununa bağlı olarak düşünülmesi gereken devletin iç ve dış borçlanması ile borçlanmanın beraberinde getireceği maliye ve iktisat politikalarına olası yabancı müdahalesi konuları bulunmaktaydı.

III. Halkın Refahının Önündeki Engel: Babıâli, Kamu Borcu ve Avrupa Emperyalizmi

İbret'in ilk sayılarından birinde, halkın refahının kötüleşmesi devletin dış borcuna bağlanmıştır ki bu durum, yazıya kaleme alan Reşad'a göre, halktan alınan vergilerin arttırılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu makalede Reşad, devletin ilke olarak kamu adına borçlanma hakkına sahip olduğunu kabul etmekte ancak, bunun kural değil yalnızca bir istisna[10] olduğuna vurgu yapmaktaydı. Reşad'a göre söz konusu istisnalara, devlet bütçesinde muhtemel açığa yol açacak, örneğin, önlenemeyen bir savaş ya da maliyesinde olan bir bozukluğun giderilmesi gibi durumlarda izin verilebilirdi. Osmanlı örneğinde, Reşad'a göre, "müteveffa" Fuad Paşa'nın "Bu devlet istikrarsız yaşayamaz"[11] deyişi devlet mekanizmasının işlemesinin ana koşullarından birisi olarak tanınmış ve bu durum Osmanlı maliyesinde kronik bir hastalığa neden olmuştu. Bu makalede ilgiyi çeken nokta, devletin borçlanmasının Osmanlı halkı üzerindeki negatif etkilerine Reşad'ın yaptığı vurgudur. Buna göre, devletin borçlanması kamu vergilerini arttırarak "hukuka" ve "asayişe" dokunacaktır. Hukuka dokunacaktır çünkü "bu karn ahalisinin eylediği istikraz gelecek karn ahalisine miras kalır". Kamu düzenine de zarar verecektir çünkü halk "bu istikrazın faiz ve res'-ül-mâlını vermekle uğraşmaktan göz açamayacağından" halkın kaynaklarının gelişmesi için gereken yatırımları yapamayacaklardır.[12] Dolayısıyla dış borç alınması ve bunun geri ödenmesi amacıyla vergilerin arttırılması, gelecek kuşakları da etkileyeceğinden, Reşad'a göre, *ahalinin ve devletin intizamını* bozabilirdi.

---

[8] Namık Kemal, "Efkâr-ı Umumiye," *İbret*, 26 Şaban 1289 (29 Ekim 1872), No: 40. Ayrıca bkz., imzasız, "Tanzimat", *İbret*, 4 Ramazan 1289, No:46.

[9] Reşad, "İstikraz", *İbret*, 3 Cemaziyelevvel 1289 (9 Temmuz 1872), No: 19.

[10] *A.g.e.*

[11] *A.g.e.*

[12] *A.g.e.*

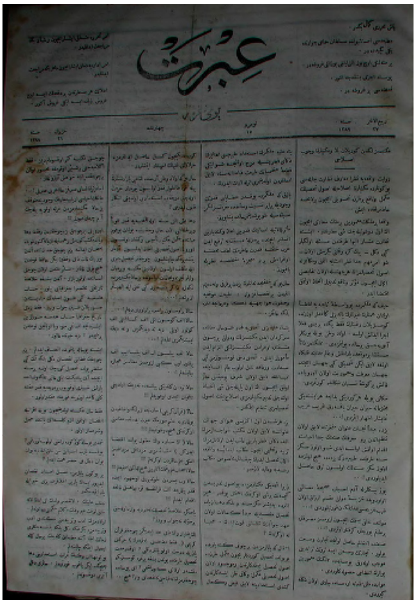
عبرت

İbret gazetesi, 16 Rebiülahir 1289

İbret yazarlarının halkın refahı ile bağlantı olarak ele aldığı konular arasında ticaret ve zanaat da bulunmaktaydı. Bilindiği üzere, 19. yüzyıl boyunca ve giderek artan bir biçimde, bazı grup ve bireyler iltizamların elde edilmesi için uğraşmış, küresel ticaret ve bankacılık alanlarında yatırımlar yaparak servetlerini arttırma ve korumanın yeni yollarını aramışlardır. Bu gruplar arasında yabancı girişimciler ve bunların Osmanlı toplumdaki ortakları gibi birçok Osmanlı yatırımcısı da bulunmaktaydı. Bu tür servet arttırmaya yönelik çabalar Osmanlı toplumunda emperyalist politikaların uzantısı ve uygulayıcıları olarak algılanan uluslararası girişimciler, bunların Osmanlı toplumdaki ortakları ve Osmanlı çıkarları arasında zaten var olan çekişmeyi daha da görünür kılmıştır. Bu çekişmede, kendilerine kapitülasyonlarla bir takım imtiyazlar verilen Avrupalı ya da Avrupa devletlerinin koruması altındaki tüccar, esnaf ve zanaatkârlar daha kârlı görünmektedir. Çünkü kapitülasyonlara göre, söz konusu meslek grupları Avrupalı devletlerin yurttaşı olduğu takdirde Osmanlı tüccar ve esnafından alınan vergilerden muaftılar ki bu vergiler arasında Osmanlı tüccarının servet birikiminde ciddi bir engel teşkil eden iç gümrükler de bulunmaktaydı.[13] Coğrafi olarak dağınık bulunsalar da liman şehirlerinden iç bölgelere kadar, özellikle İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selanik gibi şehirlerde bir ticaret ağı kuran Osmanlı gayri-Müslimleri, Osmanlı devletine vermekle yükümlü bulundukları vergilerden muaf tutulmak ve ticari ve finansal çıkarlarını daha da arttırabilmek amacıyla, Avrupa devletlerinin yurttaşlığına geçme yolunu seçmişlerdir. Kapitülasyonlardan doğan koruma ve imtiyazlara erişemeyen Müslüman meslek erbabı arasında, söz konusu ayrıcalıklardan yararlanan kesime karşı bir kızgınlık ve yılgınlık doğmuştur.

Avrupalı ve bu devletlerin yurttaşlığına geçmiş Osmanlı gayrı-Müslim tüccar ve esnafının daha fazla kâr elde etmek amacıyla uyguladığı yöntemlere karşı *İbret*

---

[13] Kapitülasyonlar için, örneğin bkz, Bruce Masters, "Capitulations", Gabor Agoston ve Bruce Masters (ed.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (New York: Facts on File, 2009), 118-119. Kapitülasyonlar sayesinde üstünlük elde eden Avrupalı tüccarlar karşısında Osmanlı tüccarının haklarını korumak için II. Mahmud *Hayriye tüccarları*nı yaratmıştır. Bu konuda bkz, Bruce Masters, "The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa Tüccarıs and The Hayriye Tüccarıs in Syria," *International Journal of Middle East Studies*, C. 24, No. 4 (Nov., 1992), 579-597.

yazarları, Osmanlı tüccar ve esnafının çıkarlarını destekleme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Kasım 1872'de basılan bir köşe yazısında Namık Kemal, Osmanlı vatandaşı olmayan tüccarların kapitülasyonlar nedeniyle edindikleri ayrıcalıklı ticari konumun yerli girişimciler aleyhine işlemesini sorguladı.[14] Bu sorgulamanın önemli bir parçasını Osmanlı hükümetinin iç gümrük politikası oluşturuyordu. *İbret* gazetesi, hükümetin iç gümrük politikalarının Osmanlı girişimci ve yatırımcı sınıfın gelişiminin önündeki en büyük engel olarak sunmaktaydı.[15] Aslında *İbret* yazarlarının kullandığı bu söylem yalnızca hükümet politikalarına kızgınlığı değil aynı zamanda Avrupalı devletlerin Osmanlı yerel ticaretine karışmalarından doğan bir yılgınlığı da yansıtmaktaydı. Bu, adını açıkca koymasalar bile, gazete yazarları tarafından Avrupa emperyalizmine karşı dile getirilen bir başkaldırıydı.

Aslında bir taraftan Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın içişlerine ve bunun bir uzantısı görünümündeki iktisadi siyasasına karışması eleştirilirken, diğer yandan Tanzimat ile bir yenileşme ve modernleşme hareketine başladığı düşünülen Babıâli'nin iktisadi ve siyasi politikalarının gazete yazarları tarafından eleştirilmesi ve bu bağlamda hükümetin desteklenmesi bir yana, ona karşı ciddi bir muhalefetin geliştirilmesi, ilk bakışta, bir çelişki gibi görünebilir. Bununla birlikte, kanımızca, Avrupa'nın emperyalist çıkarlarının Osmanlı ülkesinde hayata geçirilmesi ve söz konusu çıkarların Osmanlı halkı aleyhine geliştirilmesi için merkezi bir otoritenin gereği de tartışılabilir. Şöyle ki Osmanlı ülkesinde politik, malî, ekonomik ve toplumsal çıkarları bulunan Batılılar için merkezi bir iktidar ile iletişime girmek, bankerler, tüccarlar ve taşra seçkinlerinden oluşan çok başlı ve farklı bir grup ile işlerini yürütmekten daha kolay ve dolayısıyla tercih edilirdi. Tam da bu nedenle, *İbret* yazarlarının, Namık Kemal'in kaleminden Osmanlı ticareti özelinde hükümet politikaları, Avrupalı devletler ve yerli işbirlikçileri aleyhinde dile getirdikleri şikâyetler tutarlı bir çizgi izlemekteydi.[16] Bu bağlamda Namık Kemal, "Sanat ve Ticaretimiz" başlıklı makalede, her ne kadar Batılı devletlerin emperyalist politikaları ve Babıâli'nin merkezileşme politikaları arasında doğrudan bir bağlantı kurmadıysa da, Osmanlı tüccar sınıfı adına, hem Avrupalıları hem de merkezi yönetimin politika uygulayıcıları ve menfaatleri bu politikalarla örtüşenleri eleştirmekteydi.

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin 19. yüzyılda uygulamaya koyduğu merkezileşme politikaları ve Avrupa'nın sömürgeci pratiklerinin Osmanlı topraklarında yaygınlaşmasından önce, köy hane halklarının üretimi pazarlara yerel tüccar ya da kendileri tarafından sunuluyordu. Bu yerli tüccarlar, üretici, Osmanlı vergi memuru, mültezimlerle ve yabancı tüccarlarla doğrudan iletişime girmekteydi. Dolayısıyla, Batılı tüccarlar, yerli tüccarları -ki bunlar aracı olarak da nitelendirilebilir- Osmanlı yerel ticari ağları ile bağlantıları sağlayabilecek muhtemel işbirlikçiler olarak değerlendirilmişlerdir. Reşat Kasaba, her ne kadar yerel ve Batılı tüccarlar arasındaki çıkarların, doğası gereği uyuşmaz bir niteliği

[14] Namık Kemal, "Sanat ve Ticaretimiz", *İbret*, 19 Ramazan 1289 (20 Kasım 1872), No: 57.
[15] *A.g.e.*
[16] Namık Kemal, "Sanat ve Ticaretimiz", *İbret*, 19 Ramazan 1289 (20 Kasım 1872), No: 57.

bulunmasa da, Büyük Britanya'nın dış ticaret politikasının Osmanlı tüccarını İngilizlerin imtiyazlı statüsünden dolayı rahatsız ettiğini savunmaktadır. Kasaba'ya göre, İngiliz bankaları, sigorta şirketleri ve benzer altyapılar kurarak, İngiliz yatırımcı ve tüccarın yerel ticari ağları ele geçirmesine çalışmıştır ki bu durum Osmanlı tüccarı arasında direnişe neden olmuştur.[17] Bu nedenle, Batılı devletlerin Osmanlı topraklarındaki imtiyazlı ticari faaliyetlerinin *İbret* yazarları tarafından eleştirisi, aslında, dönemin Osmanlı tüccarının kaygı ve hiddetini yansıtıyordu. Dahası *İbret* yazarları, iç gümrük tarifelerini eleştirerek gelişmeye başlayan Osmanlı orta sınıfının çıkarlarını da savunmaya çalışıyordu.

IV. Vergiden Muaf Gruplar ve Fukara Halk: Gerçek Üretici ve Gerçek Vergi Müellifi Kimdir?

Namık Kemal'in ve *İbret* yazar kadrosunun düşüncesinde, merkezi iktidarın dış borç politikası, bankerler ve İstanbul'daki yüksek rütbeli bürokratlar gibi grupların vergiden muaf oluşları ve Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç ilişkilerine karışmaları bir şekilde birbirine bağlıydı. Örneğin, Osmanlı orta sınıfının çıkarlarını savunmak için *İbret,* şehirli alt ve orta sınıflara ait çeşitli meslek gruplarının -ki bunlar arasında alt ve orta rütbeli memurlar da vardı- yetersiz (*kâfi değildir*) ve düşük seviyedeki maaşlarından söz ediyordu. Babıâli ve Galata bankerleri arasındaki borç ilişkilerinden doğan bitmek bilmeyen para transferi dolayısıyla, diğer toplumsal gruplar aleyhine, devlet tarafından nasıl Galata bankerlerine üretilmiş servetin aktarıldığını *İbret* adına vurgulayan Namık Kemal, aynı zamanda bankerlerin vergiden muaf oluşlarını düşük maaşla çalıştırılan memurlar ile kıyaslıyordu.[18] Galata bankerleri ve İstanbul hükümeti arasında kesilmeyen para transferleri ve ilişkilerini vurgulayarak, Namık Kemal bir taraftan da, Osmanlı halkı adına, İstanbul'un kamu borçlanması politikasını sorguluyordu. Çünkü Babıâli, bankerler aracılığıyla, taşradan vergi biçiminde toplanan halkın parasını, alınan borcun faizini ödemek üzere Avrupa piyasalarına transfer ediyordu. Bununla birlikte, Namık Kemal taşradaki ağır vergilerden ya da bunların merkezi olarak toplanmasından doğan memnuniyetsizlikten söz etmeksizin orta ve alt sınıflardan olanların vergi sorunları üzerine odaklanmıştı. Bu anlamda, *İbret*'de tanımlanan ve savunulan halk, aynı zamanda orta ve alt sınıfları da kapsamaktaydı ki bu durum 19. yüzyılda çıkartılan ilk Osmanlı gazeteleri üzerine yapılmış araştırmalarda göz ardı edilen bir olgudur. Örneğin bir makalede gazetenin başyazarı olması nedeniyle yine Namık Kemal, Babıâli'nin vergi politikasını sertçe eleştirmek için genel olarak köylülerin, özel olarak geçimini tarımdan sağlayan ancak toprak sahibi olmayan kesimin sıkıntılı yaşam koşullarını ele almıştır.[19] Namık Kemal, vergi ödeyen

---

[17] Reşad Kasaba, "Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century", *Journal of World History*, c. 4, no: 2 (Fall 1993), 230-231.

[18] Bkz, B. M, "İdarece Muhtaç Olduğumuz Ta'dilât", *İbret*, 15 Şaban 1289 (18 Ekim 1872), No: 33.

[19] B. M, "Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?", *İbret*, 24 Ramazan 1289 (25 Kasım1872), No: 60.

köylü ve "rençber"in[20] zorlu ve adil bulmadığı çalışma koşullarını ayrıntılı bir biçimde anlatırken, aynı zamanda Avrupa piyasaları ve bankerleriyle kârlı bağlantılar kuran Galata bankerlerinin İstanbul'da refah içinde yaşamasını ve merkezi hükümete vergi ödememesini hiddetle eleştirmiştir. Makalede, geçimini gerçek üretim ile sağlayan köylülerin aksine, malî zorluk içindeki Osmanlı hükümetine borç vererek servetini arttıran Galata bankerlerinin vergiden muaf oluşu özellikle vurgulanmıştır. Namık Kemal, gerçek üreticinin menfaati için, köylüyü değil bankerleri yeğ tutan Babıâli'nin vergi politikalarına karşı çıkmıştır.

Babıâli'nin vergi politikaları, İstanbul halkına da imparatorluğun diğer şehirlerinde yaşayan halktan farklı olarak vergi imtiyazı vermekteydi. Buna göre, imparatorluğun başkentinde ikamet edenler vergi ödemiyorlardı. Bankerlerin vergiden muaf konumlarını sorgulayan Namık Kemal, söz konusu köşe yazısında, İstanbul'un vergi ödemeyen halkının konumunu da eleştiri konusu yapmıştır. Dolayısıyla, bir anlamda, *İbret* köylülerin ve taşra halkının menfaatlerini seslendiriyor görünmektedir. Gerçekte Namık Kemal, köylülerin sorun ve menfaatlerini dile getirmekten çok daha fazlasını yapıyor ve merkezi iktidarın vergi politikalarını halk adına sorguluyordu. Söz konusu politikalar, özellikle İstanbul'da ekonomik ve siyasi iktidarı elinde tutan seçkin grupların servetlerini arttırmaları yönünde işlemekteydi ki bu durum kendi servetlerini İstanbul'a artan vergi biçiminde aktarmak zorunda olan taşra seçkinlerini rahatsız etmekteydi. Bilindiği gibi, İstanbul hükümetinin merkezileşme ve modernleşme yönündeki çabalarının bir parçası olarak 19. yüzyılda iltizam sistemi kaldırılmıştır. Devlet bu kararı köylülerin lehine gibi sunarken, özellikle taşradaki çeşitli toplumsal gruplar hükümetin doğrudan ve merkezi olarak vergileri toplamasını öngören bu sistem değişikliğinden rahatsız olmuşlardır. Devletin aldığı bu karar, iltizam sisteminden faydalanan çok sayıda mültezimi, köylüye borç veren sarrafları/tefecileri -ki bunların birçoğunun Galata bankerleri ile organik bağlantıları bulunmaktaydı ve bu bağlantı *İbret* tarafından sorunsallaştırılmamıştır-[21] ve sistemden yararlanan memurları rahatsız edecek ve bunlar ayrıcalıklarının yok edilmesine karşı çıkacaklardır.

Halkın ortak iyiliği ve menfaatlerini savunduğunu iddia eden Namık Kemal[22], köşe yazısında, mültezimlerin bozulan ve ellerinden alınan malî ve iktisadi çıkarlarından bahsetmiyordu. Galata bankerleri ve mültezimler arasındaki akçeli ilişkileri de açığa çıkarmıyor ya da vurgulamıyordu.

---

[20] Bkz, *a.g.e.* Aslında, vergiden muaf ve "boğazlarına kadar altına müstağrak olmuş" bankerler ve ağır vergi yükü altında ezilen ve türlü meşakkatlerle çalışan çiftçiler ya da köylü ve çiftçilerden daha fazla kazanıp daha az vergi ödeyen tüccarlar değişik vesilelerle *İbret*'te konu edinilmiştir. Örneğin bkz, "Müvâredât-ı Belediye", *İbret*, 25 Muharrem 1290 (23 Mart 1873), No: 122. "Masraf ve İrâdımız", *İbret*, 13 Zilkade 1289 (13 Ocak 1873), No: 91.

[21] Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri,* 2. Baskı, (Ankara: Orion, 2005), 19-23.

[22] Örneğin, Namık Kemal, bir makalesinde gazetecilik mesleğini icra etmenin bir kişinin vatanına hizmet etmesinin yollarından biri olduğunu savunmuştur. Bkz, Kemal, "Gazete Muharrirliği ve *İbret*", *İbret*, 21 Zilkade 1289 (21 Ocak 1873), No: 97.

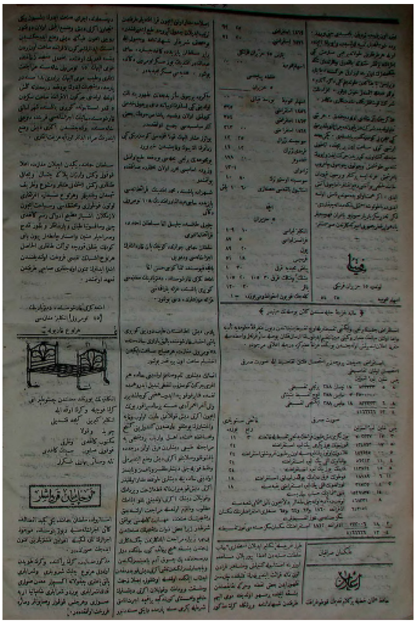

İbret gazetesi arka sayfası

Bunun yerine, merkezi iktidarın yeni vergi politikasını genel halk adına değil vergi ödeyen köylüler adına sorguluyordu. Aynı yazıda, tehditkâr bir üslupla, eğer İstanbul'da yaşayan halk ve memurlar vergi ödememeye devam ederlerse Osmanlı ahalisinin intizamını sağlamak ve korumanın mümkün olamayacağını belirtiyordu. Açıkça bu yazıda, *İbret*, merkezi iktidarın otoritesini ve onun politikalarını sorguluyordu çünkü birçok paşa ve üst düzey bürokrat devletteki konumlarından doğan güce dayanarak taşradaki vergileri kendi çıkarları için toplamaktaydı. Yani köylüden ağır vergiler alan mültezimlerin yerini merkezden atanan memurlar almıştı ki bunlar paşa ve valilerin menfaatleri için çalışmaktaydılar. Ancak *İbret*'te ele alınan ve köylü aleyhine işlediği düşünülen sistem iltizam sistemi değil merkezden atanan memurlarla toplanan, merkezi vergi sistemidir. Dolayısıyla, her ne kadar halkın genel çıkarlarından söz edilse de aslında karşı çıkılan merkezi iktidarın vergiyi toplamasıdır. Bu bağlamda, halkın vergi sorununun ardına sığınılarak ve açıkça olmasa da iltizam sistemi savunuluyordu. Ama diğer yandan, genel olarak halkın ve özel olarak köylünün sorunları, gazete sayfalarında ve kamuoyunun gözü önünde dile getiriliyordu ki bu durum Osmanlı tarihinde yeni bir olgudur.

Bu bağlamda, belki de vergi üzerine en ağır yazı, doğrudan Babıâli'nin politikalarını hedef alan, dili sert ve analizi ayrıntılı *Tekâlif* başlığı ile yayınlanandır. Bu yazı, birkaç nedenle önemlidir. Yazı, değişik isimler altında toplanan vergiler hakkında okuyucuya genel bilgi vermektedir. Ancak belki de makalenin en ilgi çekici yönü, bu vergi çeşitlerinin ayrıntılı anlatılmasından önce, devletin vergi alırken çeşitli kaidelere uyması gerektiğinden söz etmesi ve vergi almanın devletin doğal hakkı olmadığını belirtmesidir.[23] Benzer bir biçimde kamu borçlanmasının, halka, alınan anaparanın beş ve çoğu durumlarda on beş katı ödemeye mâl olmasından dolayı borçlanmanın yalnızca çok gerekli zamanlarda yapılması gereken bir tür fedakarlık (*bir nevi fedakârlık*) olduğunu savunmasıdır. Daha sonra, yazı, borçlanma ve vergi arasında bağlantı kuruyor ve devletin malî ihtiyaçlarının dış borçlanma ile değil vergi yoluyla karşılanması gerektiğini iddia ediyordu. Bu bağlamda, borçlanmanın alternatifi olarak

23 "….tekâlif, bazılarının zannı gibi devletin meziyyât-ı asliyesinden bir hak değil adeta hükümetin vücudunu idame için ihtiyâr olunmuş bir masraf olduğu anlaşılır". Bkz, B. M, "Tekalif-1", *İbret*, 7 Zilkade 1289 (7 Ocak 1873), No: 87.

hükümete vergi salması öneriliyordu. Ancak yazara göre, vergi salmanın münasip yolları bulunmaktaydı. Buna göre, devletin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak için ahaliden yalnızca gerektiği kadar (*lüzum-ı zaruri dairesinde*) vergi istenmeliydi; bir devletin idari görevleri arasında ve yetki sahası dâhilinde düşünülmesi gereken toplumun düzenin ve güvenliğinin sağlanması için kaynaklara ve dolayısıyla vergiye ihtiyacı vardı. Dahası makaleye göre devlet, ulaşım için altyapının kurulması ve geliştirilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması, endüstriye yatırım yapılması için teşvikte bulunmak ve belediye hizmetlerinin desteklenmesi için halktan vergi alabilirdi. Yazıya göre, ahali de devletin sağlamakla yükümlü bulunduğu bu hizmetlere ihtiyaç duyduğundan, kendisinden istenilen vergileri ödemekle yükümlüdür. Bununla birlikte, söz konusu gazete makalesinde, vergi salınırken devletin görevinin *mümkün olduğu kadar mutedil*[24] bir biçimde vergileri belirlemek olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, makalede belki de en dikkat çekici paragraflardan biri, dünyanın dört bir tarafındaki ayaklanma ve başkaldırıların en önemli nedenlerinden biri olarak devletlerin vergi miktarlarını belirlerken itidalden uzak davrandıklarını anlatan bölümdür. Aynı zamanda söz konusu paragraf, "hangi milletin tarih-i siyasetine bakılsa" ayaklanmaların önemli bir nedeninin vergilerin ağırlığı olduğu ve bu nedenle milletlerin tarihlerinin çoğunun "evlâd-ı vatanın nâ-hak yere dökülmüş kanlarıyla alûde" göründüğünü savunmaktadır.[25] Aslında bu iddia ile Namık Kemal'in kaleminden *İbret* gazetesi Osmanlı halkı adına hükümeti adil vergi toplaması konusunda uyarmakla kalmıyor, aynı zamanda, Osmanlı halkını ağır ve adilane olmayan vergiye karşı direniş için cesaretlendiriyordu. Bu anlamda ağır vergiler ödeyen orta ve alt sınıflar, gazetenin sayfalarında, devletin kendilerine önem vermesi gereken aktörler olarak beliriyordu.

Aynı makalede, Osmanlı halkı adına, 1856'da ilân edilen *Islâhat Fermanı*'nda yer alan vergilerin herkes tarafından eşit ödenmesi ilkesinden duyulan rahatsızlık da dile getirilmiştir. Şöyle ki, yazıda özellikle sarrafların durumu hamallar ile kıyaslanarak bir kişinin serveti ya da sermayesi değil kazancı üzerinden vergi alınması ve vergide eşitlik ilkesi eleştirilmiştir. Hükümetin vergi politikasının eleştirisi için hamalların ve sarrafların örnek olarak seçilmesi ve kullanılan söylem özellikle çarpıcıdır. Buna göre, hükümete verdiği borçlar karşılığında "okka okka altın" komisyon alan sarraflarla "o altınların kasalarını taşıyan hamallara" aynı seviyede vergi uygulanmasından daha fazla insafa aykırı bir ilke olamaz denilmektedir.[26] Bir de "o hamallardan tezkere parası alındığı halde o büyük sarraflardan hiçbir nam ile hiçbir para" alınmaması da vurgulanarak, aslında servet sahibi ve üst sınıftan olan gayri-Müslimlerin vergi ödememelerinin adalete aykırılığı savunulmaktadır. Ancak burada kanımızca vurgu, Müslümanlara karşı gayri-Müslimlerin ayrıcalıkları üzerinden haksızlık yapılması ya da genel olarak gayri-Müslimlerin eleştirisi ve milliyetçi duygularla biçimlenmiş bir hoşnutsuzluk değildir. Daha çok üst ya da varlıklı sınıflar olarak

[24] Bkz, B. M, "Tekalif-1", *İbret*, 7 Zilkade 1289 (7 Ocak 1873), No: 87.
[25] B. M, "Tekalif-1", *İbret*, 7 Zilkade 1289 (7 Ocak 1873), No: 87.
[26] B. M, "Tekalif-2", İbret, 8 Zilkade 1289 (8 Ocak 1873), No: 88.

adlandırabileceğimiz kesimlerin ayrıcalıklı konumundan duyulan bir rahatsızlıktır ki bu daha sonra yazılan bir yazıda daha açık bir biçimde dile getirilecektir.

Bu bağlamda *İbret* yazarları çeşitli makalelerde günlük ya da aylık geçim harcamalarını karşılayabilmek için çok güç çalışma koşullarında fakat düşük ücretle çalışan, düşük gelir seviyesindeki şehirli ve taşralı sosyal aktörlerin vergi problemlerine ya da yaşadığı sıkıntılara da değinmişlerdir. Örneğin Ekim 1872'de *İbret* başyazarı Namık Kemal, yine başyazar imzasıyla ve dolayısıyla gazeteyi çıkaranların ortak görüşünü yansıttığını düşündürerek, bir yazı yayımlamıştır. Yazıda *İbret,* Tütün Reji'sini eleştirmektedir. Söz konusu eleştiri birkaç değişik noktada toplanmaktadır ki bunlardan biri Reji'nin hem tütün içen hem de üretimin çeşitli aşamalarında alınteri dökenler için sıkıntı verdiği iddiasıdır. Hükümetin sivri bir dille eleştirildiği yazıda Namık Kemal, Avrupa'da "fenni hukuk öğretenler"in Osmanlı Tütün Rejisi'nin tütün üretmek için çalışan on binlerce ve belki de yüz binlerce "özgür insanı"[27] -ki bunlar arasında köylüler, işçiler ve esnaf da bulunmaktadır- kölelere döndürdüğünü söylediğini yazmaktadır. Buna göre, her ne kadar bu insanlar tütün üretimin her aşamasına katılsalar da emeklerinin karşılığında aldıkları ücret varlıklarını devam ettirmek için gerekli harcamaları zar zor karşılamaktadır.[28] Fakat, yine Avrupa'da fenn-i hukuk öğretenlerin dediğine göre, "üç beş kişiden mürekkep" şirketler, çalışanları köleleştirirken Zarifi ve Hıristaki gibileri "....ellerini sıcak sudan soğuk suya sokmadıkları halde tütün sayesinde milyonlarla para kazansın. Böyle şeyler hukukun hangi kaidesine tevâfuk eder" demektedir *İbret.* Bu çerçevede başyazarın kaleminden *İbret* gazetesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekten üretim yapıp vergi ödeyenlerin sorunlarını günlük siyasetin ve ulaşabildiği halkın gündemine taşımıştır ki bu halk yalnızca Müslüman halk değil gayrimüslimleriyle birlikte orta ve alt sınıflardan olan ve üretime katılan tüm Osmanlı halkını kapsamaktadır.

Dolayısıyla, gazetede, hükümet politikalarının ve uygulamalarının eleştirisi üzerinden giden ve vergi ile üretim üzerine kaleme alınan yazılarda vurgu, Osmanlı halkının içerisinde kimin gerçekten üretici olduğu ile kimin hakkaniyete ve toplumun refahına aykırı biçimde kazanç elde ettiğidir. Bu konuya bir diğer örnek, "altıncı daire-i belediye"nin uygulamalarının eleştirildiği başlıksız bir makaledir ki otuz iki imza ile belediyeyi şikâyet eden bir varakanın gönderilmesi ile kaleme alınmıştır. Söz konusu yazıda, "daire-i belediye"nin "adeta halk tarafından oturacakları yerlerin tenzif ve tezyini için ücretle nasb olunmuş bir heyet" olduğu hatırlatıldıktan sonra, belediye dairesinin uygulamalarından ne yazık ki- servet sahibi olanların istifade ettiği ve "fukara" ahalinin ödediği vergilerin kendilerine hizmet olarak dönmediği belirtilmektedir. Buna göre, "Beyoğlu'nun Büyük Caddesi'nde oturanlarla Firuzağa'da yahut Kasım Paşa

[27] "ahrâr-ı beşer", bkz, *a.g.e.*

[28] "…..Petro eksin, Mariçe toplasın, Yanko kurutsun, Manol bohçalasın, Zehari [tütünü] İstanbul'a getirsin, Kostaki ayırsın, Mihali kıysın, Panayot destelesin, bunların cümlesi mahsul-i sa`yleriyle karınlarını doyurmağa muktedir olamasın". Bkz, B. M, "Reji", *İbret*, 12 Şaban 1289 (15 Ekim 1872), No: 30.

Deresi civarında ikamet edenler"den istenilen vergi nisbetinde hiçbir fark yokken, "...her ne yapıldı ise Beyoğlu'nun ecnebi yatağı banker içtimâgahı olan yerlerine" yapılmıştır. Oysaki "Kasım Paşa Deresi kolera yetiştirmekte Ganj"a meydan okumaktadır.[29] Görüldüğü üzere, vergi ödeyen fukara ve üretime katılmadığı halde servet sahibi olan sınıf ikilemi yine yazının kurulduğu ana eksenlerden biridir. Belediyenin uygulamaları eleştirilirken, iktisat bilimine başvurulmakta ve iktisatçıların, kazancıyla kendini zar zor idame ettirebilen kişilerden "vatanın en mübrem ihtiyacâtı için bile vergi" alınmaması gerektiğini söylediğini hatırlatmaktadır. Hemen ardından belediye dairesinin ise vatandaşlardan "kût-ı lâ-yemût ile geçinen halkın verdiği para ile" bu zar zor geçinen kişilere hizmet götürmektense Avrupa'dan İstanbul'a "gelen ve gerek hazine ve gerek ticarete olan tesirlerinin derecesi bedâhette bulunan kibar mösyölerin eğlence yerlerini" aydınlatmaktadır diyerek belediyenin uygulamalarını eleştirmektedir. Burada Beyoğlu özelinden kalkarak, açıkça, vergi ödeyen fukara Osmanlı ile Avrupa devletlerinin koruması altında ve sağladıkları ayrıcalıklarla faaliyet gösteren kişilerin karşıt konumları göz önüne serilmek hedeflenmiştir. Diğer makalelerde olduğu gibi, vergi ödeyen ve geçim sıkıntısı çeken Osmanlı vatandaşları ile kapitülasyonların verdiği imtiyazlardan yararlanan ve toplum için gerçek üretimde bulunmadığı halde adaletsizce toplumun kaynaklarını tüketen kesimlerin çıkarlarının çatıştığı anlatılmak istenmiştir.[30]

V. Sonuç

İbret yazarları, yazılı kültürle henüz yeni tanışan bir toplumda, malî olarak sömürüldüklerini düşündükleri okuyucularını ve ortak okuma pratikleri nedeniyle okuma yazma bilmeyen ancak haber ile ilgilenen "dinleyicilerini" hükümetin ekonomi ve malî politikaları konularında uyarmıştır. Aslında bu uyarı, Osmanlı halkına yukarıdan bakan ve öğretici bir tonla değil, Osmanlı halkı adına, hükümete karşı ve uygulamalarının halka rahatsızlık verdiğini belirtmek için yapılmıştır. Aynı zamanda bir yandan Osmanlı halkı adına, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde malî ve ekonomik çıkarları bulunduğu ve bu çıkarların Osmanlı vatandaşlarının çıkarları ile çatıştığı düşünülen Avrupalı çeşitli çevrelere de bir uyarı söz konusudur. Diğer taraftan *İbret* yazarları, imparatorluğun çıkarlarını korumak endişesiyle, Osmanlı halkını, çeşitli konularda kaleme aldıkları köşe yazılarıyla, Osmanlı ekonomi ve maliyesine yabancı müdahalesinin tehlikelerine karşı hareket geçirmeyi hedeflemişlerdir.

Hükümet politikalarının ve bunların uzantısı olarak Avrupalı büyük devletlerin imparatorluğa müdahalelerinin sorgulanması ve halkın bu politikalara karşı direnmesinin meşruiyetinin imâsı, beklenebileceği üzere, Babıâli'nin dikkatini çekmiş ve gazetede yayınlananlar devletin otoritesine tehdit olarak algılanmıştır. Ancak hükümet ve *İbret* arasında artan tansiyonun doruk noktası,

[29] Kemal, Başlıksız, *İbret*, 3 Safer 1290 (1 Nisan 1873), No: 128.
[30] Ayrıca bkz, B. M, "Acaba İstanbul'dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?", *İbret*, 24 Ramazan 1289 (25 Kasım 1872), No: 60.

Namık Kemal'in ilk kez 1 Nisan 1873'te sahnelenen *Vatan yahut Silistre* oyununa halk tarafından gösterilen ilgi ve sonrasında yaşananlardır. Oyun, Osmanlıları "vatan"larını yabancı düşmanlara karşı korumaya çağırıyordu. *İbret*'in oyunu ve halkın gösterdiği ilgiyi övmesi gazetenin 5 Nisan 1873 tarihinde kapatılması ve Namık Kemal'in İstanbul'dan sürülmesiyle sonuçlanmıştır.[31] Gazetenin diğer yazarlarından olan Tevfik ve Mithat Rodos kalesine kalebend olarak gönderilmiş ve olası kaçışlarını önlemek için hükümet kale muhafızlarına Tevfik ve Mithat'ın herhangi bir kimse ile görüşmesini kesin olarak yasaklamıştır.[32]

Kanımca, *İbret* yazarları tarafından kaleme alınan köşe yazıları hem Osmanlı halkının çeşitli kesimlerinin kaygılarını yansıtmış hem de Osmanlı kamuoyunu hükümet ve Avrupa emperyalizmi aleyhine şekillendirmeyi hedeflemiştir. Bu yazılarda göze çarpan ve Osmanlı tarih yazımınca üzerinde durulmayan önemli bir nokta, halk kavramının somut bir biçimde alt, orta ve üst gelir seviyesine sahip gruplar ile bankerler, iltizam sahipleri, hamallar, esnaf, tüccar, işçiler ve köylüler gibi somut çeşitli grupları da kapsayacak bir biçimde gazete sayfalarında yerini almasıdır. Böylelikle *İbret*, popüler amaçlar için bile olsa alt ve orta gelir grubundan değişik Osmanlı vatandaşlarının hem gündelik sıkıntılarını Osmanlı okuyucusu ile paylaşmış hem de bu kesimlerin, kriz günlerinde, gerçek birer toplumsal aktör olarak görünürlük kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

Yalman, Ahmed Emin. *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press.* New York: Colombia University, 1914.

Kırlı, Cengiz. "The struggle over space: coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845" Basılmamış doktora tezi State University of New York at Binghamton, 2000.

Değirmenci, Tülün. "Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Gözlemler" *tarih ve toplum* 13 (Güz 2011):7-43.

Karagöz-Kızılca, Gül. "Voicing the Interests of the Public?" Contestation, Negotiation, and the Emergence of Ottoman Language Newspapers during the Financial Crises of the Ottoman Empire, 1862-1875." Basılmamış doktora tezi. State University of New York at Binghamton, 2011

Koloğlu, Orhan. *1908 Basın Patlaması.* İstanbul: Bas-Haş, 2005.

Kuntay, Mithat Cemal. *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,* c. 1. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.

Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A study in the Modernization of Turkish Political Ideas.* Princeton: Princeton University Press, 1962; yeniden basım, Syracuse: Syracuse University Press, 2000.

Masters, Bruce "Capitulations", Gabor Agoston ve Bruce Masters (ed.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire.* New York: Facts on File, 2009.

---

[31] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı,* 7. Baskı (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), 351-358.

[32] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MHM. 452/47, 19 Safer 1290 (17 Nisan 1873).

Masters, Bruce. "The Sultan's Entrepreneurs: The Avrupa Tüccarıs and The Hayriye Tüccarıs in Syria" *International Journal of Middle East Studies*, C. 24, No. 4 (November, 1992): 579-597.

Kasaba, Reşad. "Treaties and Friendships: British Imperialism, the Ottoman Empire, and China in the Nineteenth Century" *Journal of World History*, c. 4, no: 2 (Fall 1993).

Kazgan, Haydar. *Galata Bankerleri.* 2. Baskı. Ankara: Orion, 2005.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı.* 7. Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.

Öz: İlk Osmanlı özel gazeteleri, imparatorluğun 1875 yılında iflas ile sonuçlanan ağır bir finansal ve ekonomik kriz yaşadığı günlerde, devletin halkına karşı finansal ve ekonomik sorumluluklarının tartışıldığı ve bu hakların meşrulaştırıldığı önemli birer alan olarak belirdiler. *İbret* bunlardan biridir. Bu makalede, *İbret*'in ekonomik ve mali kriz üzerindeki yazılarına odaklanarak, söz konusu yazılarda, gazete yazarlarının kamuoyunun görüşlerini nasıl yansıttığı ve aynı zamanda şekillendirmeye çalıştığı ele alınacaktır. *İbret*'in faaliyet gösterdiği tarihsel koşullar ve gazetenin içeriği, *İbret*'in, halkın orta sınıfları ile yoksul kesimlerinin günlük politik söyleme dahil edildiği bir çevre yaratılmasında önemli bir rol oynadığı varsayımını yapmaya izin vermektedir. Ancak hem geleneksel hem de revizyonist Osmanlı tarihyazımı, mâli kriz sırasında faaliyet gösteren ve gelişen ilk Osmanlı özel gazetelerinin bu rolünü önemsememiş ve çalışmalarının 1908 devrimi sonrası ortaya çıkan çok sayıda süreli yayın üzerine odaklanmasını tercih etmişlerdir. Bu yazıda ise, *İbret* örneği üzerinden, 1908 devrimi öncesinde sınırlı sayıda okuyucuya ulaştığı düşünülen Osmanlı gazetelerinin de, belki ağır olarak işleyen bir süreçte ama tutarlı bir biçimde nasıl alt sınıfların günlük hayatlarına dair sorunlarının görünürlük kazanmasına katkıda bulunduklarına dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Söz konusu edilen görünürlük hem hükümet politikalarının hem de Avrupa emperyalizminin güçlü bir eleştirisi üzerinden kurulmuştur.

Anahtar sözcükler: *İbret*, Osmanlıca özel gazeteler, mali kriz, Namık Kemal, tarihyazımı, 1908 devrimi

"The Ottoman Newspapers did not serve this country poorly after all": *İbret*'s Presentation During a Financial Crisis of the Porte, the Ottoman Public, and European Imperialism"

Abstract: During the nineteenth century financial crisis of the Ottoman Empire, crisis that resulted in the bankruptcy of 1875, the first private Ottoman newspapers appeared as a significant tools through which the necessity and legitimacy of the state's fiscal responsibility for its public were argued by the journalists. One such newspaper that advocated the public's financial and economic interests against the Ottoman government (*Babıâli*) was *İbret.* By making *İbret*'s news and articles on the economy and finance of the Empire, I analyze how *İbret* gave voice to, shaped, and reflected the public opinion during the nineteenth century financial crisis. The historical context within which İbret functioned as well as the actual content of the newspaper lead one to hypothesize that the newspaper played a significant role in this era and created an environment for the inclusion of the middle and lower classes into the daily political discourses. Despite its important role during the financial crisis, the first private Ottoman newspapers have been overlooked in both the traditional and revisionist strands of the Ottoman historiography by scholars' preferrence of concentrating on the increased number of newspapers produced after the 1908 revolution. Through the example of *İbret*, I will show how the first Ottoman newspapers increasingly but steadily made visible the daily problems of the lower classes even before the 1908 revolution. I will also show that this visibility was made possible through criticisms of the Ottoman government as well as European imperialism.

Keywords: *İbret*, private Ottoman newspapers, financial crises, Namık Kemal, historiogragphy, 1908 revolution

Türkçeye Robinson Tercümeleri*

Alparslan YASA**

I. Giriş

Türkiye'de, çok sevilen, büyük merak uyandıran veyâ okunmaması bir nakîse telâkkî edilen bâzı Avrupa edebî klasikleri vardır ki bu alâka sebebiyle tekrâr tekrâr tercüme ve tekrâr tekrâr tab'edilmişlerdir ve her geçen gün bu tercüme ve tabların sayısı artmaktadır. V. Hugo'nun *Sefîller*'i, Goethe'nin *Genç Werther'in Iztırapları*, La Fontaine'in *Hikâyeler*'i, Balzac'ın *Goriot Baba*'sı, Flaubert'in *Madame Bovary*'si, Saint-Exupéry'nin *Küçük Prens*'i gibi eserler bu cümledendir. Millî Kütüphâne kayıtlarına mürâcaat ettiğimizde (18 Nisan 2012 târihi îtibâriyle), bunların içinde, 293 kayıtla, rekorun *La Fontaine'den Hikâyeler* veyâ *Masallar* kitaplarına âit olduğunu görüyoruz. İkinci sırada, 192 kayıtla, *Sefîller* yer almaktadır. Üçüncü sırada, 181 kayıtla, *Robenson* vardır. Dördüncü sırada, 118 kayıtla, *Küçük Prens* gelmektedir. Mezkûr tercümelerden diğerleri ise, 40-50 kayıtla, bunları bir hayli geriden tâkîb etmektedir.

Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunun Millî Kütüphâne kayıtlarına daha yakından göz attığımızda, bunlara, eski yazı baskıların dâhil olmadığını ve içlerinden 20 tânesinin İngilizce veyâ Fransızca baskılar olduğunu tesbît ediyoruz. Bu 20 kitabın hâricindekiler, tercüme olarak kayda girmiştir. Mâmâfih,

* Pek değerli ilim adamı, kitap muhibbi, azîz ve fâzıl dostum Ergi Özsoy'a; onun ısrârlı teşvîkleri olmasa, bu makale ortaya hiç çıkmayabilirdi.

** Araştırmacı-Yazar ve Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Fransızca Anabilim Dalı / alparslanyasa@gmail.com

bunların tamâmına yakını, çocuklar veyâ gençler için yapılmış değişik cinsten ve küçük hacimde uyarlamalardır ve aynı tercümenin müteaddit baskıları da bu sayıya dâhildir. Farklı tercüme veyâ uyarlamaların sayısını tesbît edememiş olmakla berâber, her birinin sayfa adedine bakarak, bunların içinden hiç olmazsa tam metin tercümelerin sayısının on tâne olduğunu tahmîn ediyoruz. Tabîatiyle, bu tahmînî sayı dahi tam metin tercümeler hakkında pek noksan bir fikir vermektedir; çünki kendi Türk tercüme târihi araştırmalarımızdan biliyoruz ki piyasada, başka pek çok eserle berâber bu eserin de Millî Kütüphâne kayıtlarına girmemiş birçok tercüme ve uyarlaması bulunmaktadır. Bu meyânda, uyarlamalardan bir kısmının, Türkçedeki uyarlamalar değil, İngilizce veyâ Fransızcadaki uyarlamalardan tercüme olduğu, binâenaleyh bunların da -menşê metne göre olmasa bile, kaynak metne göre- tercüme olarak değerlendirilmesinin iktizâ edeceği husûsunun göz önünde tutulması lâzımdır.

Bu müşâhedelerden çıkan netîce, bir taraftan, *Robenson* romanına Türkiye'de nesiller boyunca duyulan büyük alâka, dîğer taraftan da, bu gibi tercümelerin tam bir istatistiğini çıkarmanın ve bunları tercüme bilimi bakımından değerlendirmenin bir hayli çetrefil ve külfetli bir çalışma gerektirdiği husûsudur. Bu husûsu nazar-ı dikkate alarak, biz, burada, tercüme târîhimiz nokta-i nazarından en fazla ehemmiyet arz ettiğini düşündüğümüz birkaç nümûne üzerinde durmakla iktifâ edeceğiz.

Robenson tercümeleri hakkında istatistikî bakımdan yaptığımız tesbîtlere ilâve edilecek bir dîğer mühim tesbît de, *Robenson* tercüme veyâ uyarlamalarının eskiliğidir. Hakîkaten, Türkçeye Avrupa dillerinden (ki bu dil, 20. asrın ortalarına, hattâ son çeyreğine kadar, esâs îtibâriyle Fransızcadır) yapılan ilk edebî ve felsefî tercümeler, 1859 senesine çıkmaktadır. Bunlar, zamandaş olarak yapılan (ancak basım târihlerinde biraz farklılık olan) *Telemak*, *Tercüme-i Manzûme* ve *Muhâverât-ı Hikemiye* tercümeleridir. Bunlardan -aslında tercüme değil uyarlama olan- birincisi Yûsuf Kâmil Paşa'ya, ikincisi Şinâsî'ye ve üçüncüsü de Münif Paşa'ya âittir. İşte -Kirkor Çilingiryan'ın Türkçeye Ermeni harfleriyle yaptığı, dolayısıyle Ermenilere hitâb eden *Son Aben Serac'ın Sergüzeştî*'ni (Perin 1946: 209) saymazsak- bunların hemen arkasından, Ahmed Lûtfî'nin 1864 senesinde basılan *Hikâye-i Robenson* tercümesi gelmektedir. Yalnız, bu, kitap hâlinde neşredilen dördüncü tercümedir. Bunlara, bir de, Victor Hugo'nun *Les Misérables*'inin 1862 senesinde *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*'te tefrika edilen *Mağdûrîn Hikâyesi* isimli tercümesini -veyâ yine daha doğrusu uyarlamasını- katmak îcâb etmektedir. Bu durumda, *Robenson*, Avrupa dillerinden (Fransızcadan) yapılan tercüme veyâ uyarlamalar arasında beşinci sıradadır.

Türkiye'de *Robenson*'a gösterilen alâkanın başlangıcını tesbît cihetiyle bir başka şâyân-ı dikkat husûs da, *Robenson*'un, Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nda okutulmuş olmasıdır. (Karadağ 2008-1: 51) Türk tercüme, kültür ve siyâset târihinde pek mühim bir mevkii olan Bâb-ı Âlî Tercüme Odası (Yasa 2011: 64), Şehîd Selîm tarafından başlatılan ıslâhat hareketi istikametinde ve 1821 senesinde, II. Mahmûd tarafından ihdâs edilmiş (Ahmed Cevdet Paşa 1974: 221), ancak, dil bilen güvenilir elemanlar bulunamaması sebebiyle, asıl semereli

faâliyetine 1830'larda başlıyabilmişti. Aynı zamanda bir mülkiye mektebi gibi faâliyet gösteren ve devrin en önde gelen siyâsî-edebî pek çok sîmâsını yetiştiren Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'nda, mêmurlar, 1856 senesinde, *Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanı Mehmed Kabûlî Efendi'nin lâyihasıyle*, bilgi derecelerine göre dört sınıfa ayrılmış ve her bir sınıf için ayrı bir müfredat programı tesbît edilmiştir. İşte en üst sınıf olan dördüncü sınıf programına *Robenson* da dâhil edilmiştir. (Balcı 2006: 103-104) Bu sınıftaki mêmurların, *Robenson*'un Fransızca bir nüshasından (ki hangisi olduğu meçhûl, fakat belki de -şöhreti sebebiyle- Borel'in tercüme-sidir) Türkçeye tercüme çalışmaları yapmaları istenmektedir. O zaman Fransızca, Osmanlı Devleti'nde âdeta ikinci resmî dil mesâbesinde bulunduğu ve Tercüme Odası'nda da esâs ecnebî dil Fransızca olduğu için herhâlde buna şaşmamak gerekir. Avrupa'da pek meşhûr olan ve Fransızcaya da, İngiltere'de neşrinden hemen bir sene sonra -1720'de- tercüme edilen *Robenson*'a bu büyük şöhreti sebebiyle Osmanlı ricâlinin de duyduğu alâkanın ilk mahsûlü, 1859 senesinde, vak'anüvis Ahmed Lûtfî'nin *Hikâye-i Robenson* tercüme veyâ uyarlaması olacaktır.

Robenson'un Türkçede -daha 19. asrın ortasında, ilk "tercüme"lerle berâber-mazhar olduğu bu büyük alâka, belki de, şöhretinin câzibesi yanında, onun, pek sürükleyici bir mâcerâ romanı olmasıyle de îzâh edilebilir. Ayrıca, ıssız bir adaya düşen ve tek başına hayâtta kalma mücâdelesi veren bir insanın başarısını, insanoğlunun vahşî tabîate karşı bir başarısı olarak görüyor ve Robenson'da kendimizden bir parça buluyor da olabiliriz.

II. *Robenson* mu, *Robinson* mu?

Daniel Defoe'nun eserinin Ahmed Lûtfî tarafından Türkçeye ilk tercüme ve uyarlamasının ismi, *Hikâye-i Robenson*'dur. Kitabın İngilizce aslındaki ismi ise, *Robinson Crusoe*'dur ve /r□b□nsən kruso□/ şeklinde telâffuz edilmektedir. Fransızca tercümesinde, bu isim, Robinson Crusoé [-yaklaşık telâffuzuyle-/robenson krüzoe/] şeklinde Fransızcalaştırılmıştır. Eserin, bizdeki ilk tercüme veyâ uyarlaması Arapçadan olmakla berâber, Arapçaya da Fransızcadan tercüme edilmiş olmalıdır ki ismi, Türkçeye, bu Fransızca telâffuzuyle mâl olmuştur. Bundan sonra, eser, bir asır boyunca, yâni 1960'lı yıllara kadar, hep *Robenson* ismiyle anılmıştır. Nitekim, Şemseddîn Sâmi'nin 1885'de Fransızcadan, Şükrü Kaya'nın 1919'da İngilizce aslından, Yaşar Nâbi Nayır'ın 1938'de Fransızcadan yaptığı tercümelerde telâffuz hep *Robenson*'dur. (Şükrü Kaya'nın tam metin hâlindeki tercümesinin 1923'teki ilk baskısında da, 1950'deki ikinci baskısında da bu telâffuz değişmemiştir.) Son yarım asırda ise, İngilizcenin Millî Eğitimin müfredat programlarına hâkim olması ve ayrıca kelimenin aslının *Robinson* şeklinde yazılması sebebiyle de, /robinson/ telâffuzu yaygınlık kazanmıştır.

Biz, bu çalışmamızda, tercüme geleneğimize hürmeten ve o târihî hâtırayı yaşatmak maksadıyle, ilk bir asırlık telâffuzu muhâfaza ediyor, eseri *Robenson* ismiyle anıyoruz. Bu meyânda, eski yazı *Robenson* tercümeleri hakkında iki kitaplık çok değerli bir çalışma yapan Ayşe Banu Karadağ'ın, çalışmasında

Robenson söyleyişini yaşatmasını takdîrle karşıladığımızı husûsen kaydetmek isteriz.

III. Tercüme tedkîki için nazarî bilgiler ("Tercüme Hattı")

En geniş mânâsıyle tercüme, bir vâsıtayla ifâde edilen merâmın bir başka vâsıtayla veyâ bir başka şekilde tekrâr ifâde edilmesidir. Bu târifimizden yola çıkarak, biz de, Jakobson'un, dil içi, diller arası ve işâretler arası tercüme tasnîfini kabûl edebiliriz. (Jakobson 1970: 79) Bu tasnîfe göre, dil içi tercüme, bir şekilde ifâde edilen merâmın -aynı dilin imkânlarını kullanarak- bir başka şekilde tekrar ifâde edilmesidir. Fakat, bir dil içinde, aynı merâmın farklı şekilde ifâdelerinde mutlaka az-çok bir mânâ ve têsîr farkı vardır. Nitekim, en basit misâliyle, *kapıyı açık tutma* kaziyesi ile *kapıyı kapa* kaziyesi yaklaşık olarak aynı mânâya gelir ve aynı merâmın ifâdesi gibi görünürler. Bununla berâber, hem mânâ, hem têsîr îtibâriyle aynı değildirler. Diller arası tercümede de bir dilde ifâde edilen merâm bir başka dilin imkânlarıyle tekrâr ifâde edilir ve bu ikinci ifâdenin mânâ ve zihnî-hissî têsîr îtibâriyle birincisine muâdil olması istenir. Yine bu durumda da, ayniyet değil, sâdece olabildiğince benzerlikle iktifâ etmek gerekir ve bu benzerlik ayniyete ne kadar yakınsa o kadar sahîh bir tercüme elde edilir. Ayniyet, ideal tercüme hâlidir ve ideal olduğu için de yalnızca farazîdir. İşâretler arası tercümede de bir işâret diliyle ifâde edilen merâm bir başka işâret diliyle tekrâr ifâde edilir. Meselâ trafik levhaları, dilin işâret sistemiyle ifâde edilen merâmın, başka bir işâret sisteminde tekrâr ifâdesidir. Ayrıca, konuşan birinin merâmını, sağır ve dilsizlere, yine o dilin işâret diliyle tekrâr ifâde etmek de geniş mânâda tercümedir. Aynı şekilde, işâret diliyle diller arası geçiş de olabilir; meselâ Türkçe bir konuşma, Fransızca bilen sağır ve dilsizlere Fransızcanın işâret diliyle tekrâr ifâde edilebilir. Bu üç tercüme şeklinde de tercüme kayıpları vardır; çünki üçünde de merâmın aynen ifâdesi kabil değildir. Yine bunların içinde tercüme bilimini husûsen alâkadar eden, diller arası tercümedir. Ne var ki diller arası tercümenin de tek şekli yoktur; tercüme faâliyeti, muhtelif şekilleriyle geniş bir yelpâzeye yayılmaktadır. Biz, geniş mânâsıyle diller arası tercümeyi, muhtelif şekilleriyle, "tercüme hattı" ismini verdiğimiz bir şema üzerinde göstermekteyiz. (Bkz. 1. Şema.) Bu şemada, tercüme tedkîki bakımından en mühim olan husûs, sahîh tercümeyi (dar mânâda tercüme), -harfiyen ve uyarlama çeşitleriyle- tercümemsiden tefrîk etmektir.

"Sahîh tercüme", tercümenin fâili (mütercim) tarafından, bir dilde ifâde edilen merâmın, bu merâm dil işâretleri, tamâmlayıcı bilgiler ve kendi dağarcığı sâyesinde yorumlanarak iyice kavrandıktan ve bu sûretle iyice kavranan yorumlu anlam onu ifâde eden dil işâretlerinden (kelimelerden ve cümlelerden) tecrîd edildikten sonra, bir başka dilin işâretleriyle (o dilin bütün îcaplarına riâyet ederek ve gerektiği ölçüde dil içi ve kültüre bağlı uyarlamalar yaparak), hedef metnin -aynı zümreye mensûb- muhâtabı üzerinde, -mümkün mertebe- kaynak metnin muhâtabı üzerindekiyle aynı zihnî ve hissî têsîri yapacak şekilde tekrâr

tasavvur ve ifâde edilmesidir.[1] (Yasa 2009: 55) Efrâdını câmi, ağyârını mâni olmasına gayret ettiğimiz bu târifte şu unsurlar öne çıkmaktadır: 1) Tercüme, onun fâili, yâni mütercim (veyâ -sözlü tercüme hâlinde de- tercüman) olmadan yapılamaz. Şu hâlde, onun şahsiyeti, zekâsı, bilgi dağarcığı, mahâreti tercüme metne -ister istemez- damgasını basacak, buna mebnî, tercüme metin, metin tipine göre, muhtelif derecelerde, -sâdece müellife değil- mütercime de âit olacaktır. İşte tercüme biliminde, en mühim bir bahis de, mütercimin tercüme metindeki payını tesbît etmektir. 2) Tercüme edilen diller değil, metinlerdir. 3) Metinlerin tam mânâsı, sâdece dil işâretleriyle değil, ayrıca dil hârici bir takım unsurların, dîğer tâbirle, tamâmlayıcı bilgilerin yardımıyle anlaşılır. 4) Tercüme fâili, metni, onu dil işâretleri ve tamâmlayıcı bilgilerle yorumlamadan kavrayamaz. Metin çerçevesinde kelimeler lûgat mânâlarının dışında bir takım yeni mânâlar kazanırlar. Bu mânâlar, bu yorumlamayla anlaşılır. Onun için, kelimelerin metin bütünlüğü içindeki anlamları, lûgat anlamlarından ziyâde bu yorumlu anlamlarıdır. 5) Tercüme fâili, kaynak metindeki kelimelere -bunların lûgat karşılıklarıyle iktifâ etmeyip- yorumlu anlamlarına uygun karşılıklar aramak zorunda olduğundan, tercüme işlemi esnâsında, îcâdcı olmak, durmadan buluşlar yapmak mecbûriyetindedir. Fakat, sahîh tercüme yapabilmesi için, sâdece kelime ölçeğinde buluşlar yapması da kâfî gelmez, ayrıca cümle ve metin

---

[1] Bizim tercüme târifimiz, esâs îtibâriyle, Seleskovitch, Lederer, Déjean Le Féal gibi tercümecilerin (Seleskovitch 1980), (Lederer 1987), (Lederer 1994), (Déjean Le Féal 1993) Yoruma Dayalı Tercüme Nazariyesi çerçevesinde ve Milletler Arası Mütercimler Federasyonu'nun ("Fédération internationale des traducteurs") -1963 Dubrovnik Kongresi'nde kabûl edilip 1994 Oslo Kongresi'nde tâdil edilen- Mütercimin Ahidnâmesi'nde ("La Charte du traducteur") ortaya koydukları tercüme anlayışından mülhem olduğu gibi, usta mütercim ve değerli tercüme nazariyecimiz Nûrullah Ataç'ın 1941 senesine âit "Tercümeye Dâir" başlıklı makalesinde îzâh ettiği şu tercüme anlayışına da muvâzîdir:

> ...Herhangi bir dilden Türkçeye kitap tercüme eden bir insanın, her şeyden önce, üzerinde çalıştığı metindeki fikirlerden de önce, Türkçenin icaplarını düşünmesi, onlara uyması lâzımdır. Dili zorladığı takdirde söylediği anlaşılmaz; bu suretle metne sadakatsizlik etmiş olur. Bunun için: 'Ne yapalım? Biz metinden ayrılamayız' diye Türkçeye pek benzemez veya tatsız cümleler yazmağa kalkışanlara gülüyorum; o kadar sadakatin bir sadakatsizlik olduğunu, metne böyle körü körüne bağlanmakla ona ihanet ettiklerini anlamıyorlar. Tercüme etmek, bir dilde düşünülmüş bir şeyi bir [başka] dilde tekrar düşünmek demektir. Fransızca bir kitap, Fransızca düşünülmüştür; onu yeniden Türkçe düşünmek lâzımdır; Türkçesini yazarken gene Fransızca düşünmekte devam ederseniz, ancak kelimeleri Türkçeye **çevirmiş** olursunuz, **tercüme etmiş** olmazsınız. (Ataç 1941: 6/505)

Bir bakıma bütün dünyâ mütercimlerini bağlıyan Mütercimin Ahidnâmesi'nin I. Fasıl/4. ve 5. Maddelerindeki tercüme târifi ise şöyledir:

> Her tercüme, sadâkat esâsına uygun olmalı ve eserin aslındaki fikir ve şekli tam mânâsıyle ifâde etmelidir. Sadâkat, mütercim için, hem ahlâkî bir vazîfe, hem de hukukî bir mükellefiyettir.
>
> Bununla berâber, sâdık tercümeyi harfiyen tercüme ile karıştırmamak lâzımdır. Zîrâ, tercümede sadâkat esâsı, eserin, bir başka dil veyâ memlekette bâriz olan şeklini, edâsını, derin anlamını verebilmek için uyarlama yapmayı men'etmez. (Charte du traducteur de la FIT 2008)

ölçeğinde ve kültüre bağlı buluşlar da yapması, dîğer tâbirle, hedef dilin ve -mahâllîleştirmeye kaçmadan- hedef kültürün îcaplarına riâyet etmesi de lâzım gelir; aksi takdîrde sahîh tercümenin iki esâs şartını yerine getiremez. 6) Sahîh tercümenin iki esâs şartı, kaynak metindeki mânâyı ve zihnî-hissî têsîri, hedef metinde de, -olabildiğince- aynen vermektir. 7) Tercüme metin, asıl metnin tıpatıp bir kopyası değildir; dîğer tâbirle, ideal tercüme imkânsızdır. Binâenaleyh, ideal tercüme, sâdece farazî olarak ulaşılmak istenen bir derece, "tercümenin sıfır noktası"dır. Bir tercüme, bu farazî ideal tercümeye ne kadar yaklaşıyorsa, o kadar sahîhlik vasfını hâizdir ve birçok tercümeden de, ideal tercümeye en fazla yaklaşanı, dîğerlerinden üstündür. 8) Kaynak metnin muhâtab zümresi ile hedef metnin muhâtab zümresi aynı olmalı, meselâ kaynak dilde elektrik mühendislerine hitâb eden bir metin hedef dilde de elektrik mühendislerine, aynı şekilde, on iki-on beş yaş zümresine hitâb eden bir metin yine aynı yaş zümresine, ilh… hitâb etmeli, bilakis, sinema seyircilerine hitâb eden bir metin roman okurlarına hitâb etmemeli, tabiplere hitâben kaleme alınan ilmî bir makale gazete okurlarına hitâb eden bir metin hâline getirilmemelidir. 9) Sahîh tercüme, bütün bu unsurların bir muhassalası, bir hassas dengeler mecmûudur.

"Harfiyen tercüme", kaynak metindeki cümleleri -cümle çeşidini değiştirmeden, "tercüme eden dil"e uyarlamaya ihtiyâç kalmadan- birebir tâkîb eden, kelimelerinin de mühim bir kısmı kaynak metnin kelimeleriyle bire bir eşleşen, bununla berâber, bir ifâde kusûruyla (bozuk cümle, şîvesizlik, v.s.) mâlûl olmıyan ve kaynak cümlenin mânâsını da büyük ölçüde veren tercümedir. Bu çeşit cümlelerle inşâ edilen metin de, bir harfiyen tercüme metnidir. Bu çeşit bir tercümenin sahîh tercüme sayılmamasının sebebi ise, çok defa, sahîh tercümenin iki şartından biri olan *mânâda birlik* esâsını sağladığı hâlde, dîğer şart olan *têsîrde birlik* esâsını sağlayamamasıdır. Şâyet harfiyen tercüme, her iki şartı birden sağlıyorsa, o zamân sahîh tercüme vasfı kazanır ve sahîh tercümenin "harfiyen temâyüllü tercüme" varyantını teşkîl eder. (Bkz. 1. Tablo) Eğer tercümede -olabildiğince- aynı mânâ ve -zihnî/hissî- aynı têsiri verebilmek için cümle çeşidinde değişiklik yapmak, kaynak cümledeki veyâ metindeki merâmı, aslındaki ifâde şeklinden çok farklı bir şekilde ifâde etmek lâzım gelirse, o zaman ortaya "serbest temâyüllü tercüme" çıkar. (Bkz. 2. Tablo) Bu da, ancak tercüme içi uyarlamayla mümkün olmakta, bu çerçevede hem dile, hem kültüre bağlı uyarlama yapmak iktizâ etmektedir. Dile bağlı uyarlama da, kelime, cümle ve metin ölçeğinde cereyân etmektedir. (Bunlar, Kanadalı tercümeci "traductologue"- Jean Delisle'in sâdece metinde kelime yorumu -"exégèse lexicale"- çerçevesinde düşündüğü "recréation contextuelle": metne bağlı buluş tesbîtinden -Delisle 1980: 105/112- yola çıkarak geliştirdiğimiz mefhûmlardır.)

Bu örnekte, tercüme, cüz'î farklarla, kaynak metnin cümle yapılarını tâkîb etmektedir. Sâdece altı çizili ibârelerde -şîveye uyarlamak için- kaynak metinden bir parça uzaklaşılmıştır. Yine sâdece üç yerde, köşeli parantezler içinde, aynı ibârelerin harfiyen tercümeleri verilmiştir. Böylece, kaynak metin objektif üslûptan pek az uzaklaştığı ve bilgilendirici tipte olduğu için, burada harfiyen temâyüllü tercüme stratejisi kâfî gelmiş, mütercimin buluş yapmasına fazla ihtiyaç kalmamıştır.

1. Tablo: Harfiyen Temâyüllü Tercüme Örneği (Yasa 2012)

Kaynak Metin	Hedef Metin
Concours d'entrée à l'Institut supérieur des langues européennes Le concours a eu lieu le 12 juin. Tous les candidats devaient se présenter à neuf heures précises en salle 210. Aucun retard n'était accepté, aucune excuse non plus. Comme toujours, il y avait quelques retardataires mais très peu, deux ou trois seulement. Ils n'ont pu se présenter à l'examen.	Avrupa Dilleri Yüksek Enstitüsü'ne Giriş Müsâbakası Müsâbaka imtihânı, 12 Haziran günü yapıldı [*Harfiyen*: cereyan etti]. Bütün namzedlerin sâat tam 9'da 210 numaralı derslikte hazır olmaları gerekiyordu. Hiçbir sebeple gecikme veyâ herhangi bir mâzeret kabûl edilmiyordu. Her zamanki gibi, yine geç kalan birkaç kişi olmuştu; ama, çok az, sâdece iki-üç kişi. Bunlar imtihâna alınmadılar.
Chacun des candidats devait se munir d'une carte d'identité et de sa carte d'étudiant. Aucun dictionnaire ni aucune grammaire n'étaient autorisés.	Her namzedin üzerinde herhangi bir kimlik kartı ile talebe kimliğinin olması istenmişti. Lûgat veyâ dilbilgisi kitabı yasaktı. [*Harfiyen*: Hiçbir lûgat veyâ dilbilgisi kitabı müsâadeyi hâiz değildi. → Şîvesizlik.]
En tout, il y avait 430 candidats. La plupart d'entre eux, 375 exactement, ont été reçus, certains très brillamment, d'autres dans la moyenne, d'autres encore de justesse.	Toplam 430 namzed mevcûddu. Bunların ekserîsi (tam olarak 375'i), imtihanı başardı. Bâzıları üstün, bâzıları iyi derecede, bâzıları da ucu ucuna başarılı oldular. [*Harfiyen*: Bunların ekserîsi (tam olarak 375'i), - bâzıları üstün, bâzıları iyi, bâzıları da ucu ucuna olmak üzere- imtihanda başarılı oldular.]
Et les 55 « collés », que deviennent-ils? Parmi eux, quelques candidats (une quinzaine, seulement ceux qui ont obtenu entre 9 et 10 sur 20) pourront se présenter à une session de rattrapage en septembre. Finalement, entre les reçus de juin et les « rattrapés » de septembre, on peut espérer que la quasi-totalité des étudiants réussiront ce concours. On suppose que seuls 10% des candidats seront définitivement éliminés. Et pourtant, ce n'était pas facile : parmi les épreuves proposées aux candidats, il y en avait plusieurs qui étaient assez compliquées, certaines étaient même vraiment difficiles. (Sylvie Poisson-Quinton et al. 2006: 52)	Ya başarısız olan 55 namzede ne olacak? Bunlardan birkaçı (sâdece 20 üzerinden 9 ile 10 arasında notlar alan on beş kişi), Eylûl ayında, ikmâl imtihânına girebilecek. Netîce olarak, Haziranda ve ikmâlde başarılı olanlarla berâber, talebelerin tamâmına yakınının bu müsâbakayı başaracakları ümîd edilebilir. Namzedlerden yalnızca %10'unun kat'î olarak safdışı kalacakları tahmîn edilmektedir. Bununla berâber, imtihan kolay sayılmazdı. Namzedlerin girdikleri imtihanların birkaçı oldukça çetrefil ve bâzıları da hakîkaten zordu.

Buna rağmen, bu tip bir metinde dahi, mütercimin hiç buluş yapmaması, hedef metni harfiyen geçişle inşâ etmesi hâlinde, ifâde bozukluğu ve şîvesizlikle mâlûl bir metin ortaya çıkmaktadır.

2. Tablo: Serbest Temâyüllü Tercüme Örneği (Yasa 2012)

Kaynak Metin	Hedef Metin 1 (HT)	Hedef Metin 2 (STT)
- Comment ! Il est déjà parti ! Quelle idée ! La fête commence à peine ! Et quelle raison a-t-il donné pour partir comme ça, sans prévenir et sans même dire au revoir ? Quel mal élevé ! Et d'abord, quelles obligations pouvait-il avoir ? Il m'avait dit qu'il serait libre toute la soirée !	- Nasıl! Şimdiden gitti mi? Ne fikir! Bayram henüz başlıyor! Ya böyle haber vermeden ve hattâ "görüşürüz" demeden gitmesine ne sebep gösterdi? Ne terbiyesiz! Her şeyden önce, yerine getirilecek ne mükellefiyetleri vardı? Bana bütün akşam serbest olacağını söylemişti!	- Ne ! Bu kadar erkenden çekip gitti mi ? Ne akıl ama ! Daha eğlence yeni başlıyor ! Peki böyle, haber vermeden, vedâlaşmadan apar topar gitmesinin sebebi neymiş ? Bu « adam » hiç terbiye görmemiş mi ? Ne gibi âcil bir işi olabilir ki ? Hâlbuki, bana, akşam boyunca serbest olacağını söylemişti !
- Arrête de poser des questions ! Quelle fille curieuse tu es ! De quel droit le surveilles-tu ?	- Soru sormayı bırak! Ne meraklı kızsın! Hangi hakla onu göz altında tutuyorsun?	- Soru bombardımanını kes ! Amma da meraklı kızsın, ha ! Onun husûsî hayâtından sana ne !
- Quel culot ! Tu peux parler, toi qui veux toujours tout savoir !	- Ne utanmazlık! Sen konuşabilirsin! Sen ki hep her şeyi bilmek istersin!	- Hah ! Tam da bu lâfı söyleyecek birisin ya ! Sen ki herkes hakkında her şeyi bilmek istersin !
- Bon, alors, dis-moi, quel est son prénom ? (Sylvie Poisson-Quinton et al. 2006: 45)	- Peki, söyle o zaman, adı ne?	- Lâf aramızda, söylesene, adı neydi ?

Bu ikinci örnekteki metin, Alman tercümecisi ("traductologue") Katarina Reiss'ın tasnîfiyle (Reiss 2002), sübjektif üslûpla inşâ edilmiş "kendini ifâde" ("expressif") tipinde bir metindir; iki Fransız kız arkadaşın teklîfsiz edâda ("registre familier") bir muhâveresini vermektedir. Bu konuşma tarzı, muayyen bir kültüre göre şekillenmiştir. Tercümede, okur üzerinde aynı hissî têsîri hâsıl etmek için, metnin sâdece Türk dilinin îcaplarına değil, aynı zamânda Türk kültürüne de uyarlanması lâzım gelmiştir. Nitekim, bu konuşma tarzı, Türk kültürüne göre şekillenmekte, aynı durumdaki iki Türk kızının konuşma tarzını aksettirmektedir. Bu uyarlamanın yapılması da elzemdir; zîrâ, aksi takdîrde, Türk okuru üzerinde benzeri bir têsîr hâsıl edilemez. Mâmâfîh, bu uyarlamanın mahâllîleştirme derecesine varan (yâni sâdece Türklere mahsûs) unsurlar da barındırmaması gerekir; aksi takdîrde, sahîh tercümenin hudûdu aşılıp uyarlama sâhasına girilmiş olur. (Meselâ sondan bir önceki cevapta: - *Hah ! Tam da bu lâfı söyleyecek birisin ya ! Sen ki herkes hakkında her şeyi bilmek istersin !* yerine: *İşe bak! Bunu senin gibi bir Meraklı Melâhat mı söylüyor?* tarzında bir ifâde -ki talebemiz Semih Mert'in buluşudur-, metni mahâllîleştirmektedir. Çünki bu takdîrde, muhâverenin, iki Fransız kızı arasında değil, iki Türk kızı arasında cereyân ettiği gibi bir intibâ doğmakta, bu sûretle, têsîr, kaynak metinden iyice uzaklaşmaktadır.)

2. Tablonun 2. sütunundaki harfiyen tercüme (HT) ile 3. sütunundaki serbest temâyüllü tercüme (STT) mukayese edildiğinde, HT'nin, bozuk ifâdeli cümleler ihtivâ etmemekle berâber (ki aksi hâlde, bu bir HT değil, "kusûrlu tercüme" olurdu), bütünlükden mahrûm ve benzeri têsîri hâsıl etmekten uzak bir metin olduğu hemen göze batmaktadır. Hâlbuki STT'de, dile ve kültüre bağlı uyarlamalar yapılarak, insicâmlı ve benzeri têsîri yapabilecek yapıda bir metin inşâ edilmiştir. Bu metni inşâ edebilmek için, mütercim, her cümlede, kelime, cümle, metin ölçeğinde ve kültüre bağlı buluşlar yapmak zorunda kalmıştır. STT'yi HT'den farklılaştıran bütün unsurlar, mütercimin yaratıcılığının mahsûlüdür ve mütercimin metindeki payıdır. Tercüme metindeki bu hissesi sebebiyle, mütercim, bu örnekte, "yarı-ortak müellif keyfiyeti"ni hâizdir. (Bu mefhûmu biraz aşağıda îzâh edeceğiz.)

Yazı hayâtında bahis mevzûu olan "uyarlamalar"da[2] şu dört çeşit tefrîk edilebilir: 1) Edebiyâtta uyarlama (edebî türü uyarlama; meselâ romanı sahneye uyarlayarak onu temsîl hâline getirme); 2) San'at dalına uyarlama (bir san'at dalına âit bir eseri bir başka san'at dalına uyarlama; meselâ bir romandan bir film senaryosu çıkarma); 3) Tercüme içi uyarlama (sahîh tercüme yapabilmek için dile ve kültüre bağlı uyarlama yapma); 4) Tercümemsi uyarlama (sahîh tercüme hârici bir takım maksatlarla metin üzerinde tasarruflarda bulunma).

Şâyet uyarlama, tercüme maksatlı, dîğer tâbirle tercüme metinde aslıyla mânâ ve têsîr birliğini sağlama gayretiyle değil de, (metnin mahzûrlu bulunan kısımlarını çıkarma, bilgi veyâ san'at ilâveleri yapma, metni kısaltma, hülâsa etme, mahâllîleştirme, zihnî/hissî têsîri değiştirme, farklı bir okur zümresine hitâb etme, v.s.) tercüme hârici bir takım sebeplerle yapılıyorsa, o takdîrde meydana çıkan metin, "uyarlama" cinsinden bir tercümemsidir. Bunun da başlıca üç çeşidi, "uyarlamamsı", "tâdilen uyarlama" ve "tahvîlen uyarlama"dır. Orhan Veli'nin *Tartüf* tercümesindeki gibi sahîh tercüme keyfiyetine mâni teşkîl eden tek husûsun -manzûm metni mensûr metne çevirerek- metin türünü değiştirme olması veyâ

---

[2] "Uyarlama" kelimesi, değerli dilcimiz Faruk Kadri Timurtaş tarafından Uydurma olarak tesbît edildiği (Bayar 2006: 293) için, uzun bir müddet bu kelimeyi kullanmaktan ictinâb ettik. Tercüme geleneğimizde bu kelimenin karşılığı "tatbîk" ve "nakil"dir. ("İntibâk" kelimesi de "tatbîk" ile aynı sülâsî cezirdendir.) Fakat bu kelimeler, bizim burada "uyarlama"yı kullandığımız şekilde kullanacak kadar esnek değildirler; bu bakımdan, tercîhimiz dâimâ Târihî Türkçenin kelimelerini kullanmak olduğu hâlde, bu kelimelere fazla işlerlik kazandıramadık. Mâmâfih, bir taraftan yeni bir kelime olan "uyarlama" kelimesini araştırmaya ve üzerinde kafa yormaya devâm ediyorduk. Sonunda, doğru bir türetme olduğuna kanâat getirince, kelimeyi benimsedik ve onu tercüme bilimi ıstılâhlarına dâhil ettik. Kısaca, yapısı şöyledir: "Uymak" fiilinin geniş zaman 3. teklik şahsının çekimi "uyar"dır. "Uyar" kalıplaşarak isim hâline gelmekte, o zamân da isimden fiil türeten –lA ekiyle "uy-ar-la-mak" elde edilmektedir. Türkçede böyle bir kelime türetme yolunun mevcûdiyetine delîl olarak şu kelimeler misâl gösterilebilir: "Yuv-ar-la-mak" (<yuv-mak>yuv-gu, yuv-ak, yuv-ar-lak), "yar-ar-la-n-mak" (<yar-ar>yar-ar-lık), "değ-er-le-n-mek" (>değ-er-li), v.s. Değerli dilcimiz Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri*'nde de, Târihî Türkçenin kelime hazînesine dâhil olan şu gibi örnekler mevcûddur: "çadır" (<çat-), "çukur" (<çok-, kazmak), "döner", "kaynar" (su), "keser", "konar göçer", "obur" (<op-, yutmak). (Korkmaz 2003: 169)

Ahmed Vefik "adaptasyon"larında olduğu gibi, sâdece has isimlerin Türkçeleştirilmesi hâlleri tercümemsi örnekleridir.[3] "Tâdilen uyarlama", metnin esâs yapısının muhâfaza edildiği ve kısm-ı âzamının sahîh tercüme stratejisiyle tercüme edildiği, lâkin yer yer ilâve, çıkarma veyâ şu veyâ bu şekilde tâdillerin (kısaltma, hülâsa, v.s.) yapıldığı uyarlamadır. Tahvîlen uyarlama ise, metnin tamâmının veyâ bir kısmının, uyarlamacı tarafından yeniden yazıldığı uyarlamadır. Bu uyarlama stratejisinde, kaynak metin, sâdece bir ilhâm kaynağı, hareket noktası olmakta, böyle bir metin, müelliften ziyâde mütercime âittir. Zâten uyarlamada, müellif, uyarlamanın kaynak metinle alâkasının azalması nisbetinde, mütercime göre, artan derecede gölgede kalmaktadır. Mütercim, ne kadar yaratıcı olur,- kelime, cümle ve metin ölçeğinde metne bağlı buluşlar yaparak- en geniş mânâsıyle tercümeye, kendinden ne kadar çok şey katarsa, müelliflik keyfiyeti de o nisbette yükselmektedir. Bu nokta-i nazardan, biz, mütercim için, metindeki hissesine nazaran, artan dereceyle şu beş keyfiyeti tesbît ediyoruz: Tâlî müellif, yardımcı müellif, yarı ortak müellif, ortak müellif, birinci dereceden müellif. Birinci keyfiyet, mütercimin metne kendinden en az şey kattığı hâldir. Meselâ kullanma tâlimâtı cinsinden ve sâir objektif üslûplu (ilmî-teknik) bilgilendirici metinlerin tercümesinde mütercimin keyfiyeti böyledir. Bu çeşit metinlerin tercümesinde, umûmiyetle -mütercimin en düşük seviyede yaratıcı olmasının kâfî geldiği- harfiyen temâyüllü tercüme stratejisi uygun düşmektedir. Yardımcı müellif ve yarı-ortak müellif keyfiyetleri, mütercimin, daha ziyâde, serbest temâyüllü tercüme çeşidindeki yaratıcılık derecesine tekabül etmektedir. Mütercim, ortak

---

[3] Bu uyarlama tasnîflerimizde, İsmâil Habib'in tercüme târihimiz hakkındaki pek kıymetli eseri *Avrupa Edebiyâtı ve Biz. Garptan Tercümeler*'in 2. cildinde, İtalyan muharriri Edmond de Amicis'den (1846-1908) 1912 senesinde (İstanbul: Müşterekülmenfaa Osmanlı Matbaası) Ali Kâmi tarafından *Mekteb Âlemi* başlığıyle yapılan tercüme hakkındaki şu pasaj, mühim bir ilhâm kaynağımız olmuştur:

> Kitabın kabında "İtalya Meşâhir-i üdebâsından Edmond Damiçi'nin (Kalb) ünvanlı eserinden tahvîlen tercüme edilmiştir" deniliyor. Buradaki "tahvîlen" kaydı şundan ileri gelmektedir: Bu kitab, küçük hikâyelerden mürekkebdir. Fakat kitaba asıl ismini veren ilk hikâye, italyancasında "Kalb" ismini taşırken, türkçesinde "Mekteb âlemi" adını alıyor. Yalnız bu kadar da değil, hikâyelerdeki şahıs ve mekân isimleri de türkçeleştirilmiş. Kitabın aslında, meselâ dereli bir mesîre yerinde geçen vak'a, bizde Kâğıthâne'ye nakledilmiş. "Öyleyse bu tercüme değil, adaptedir" diyemeyiz. Şahıs ve mekân isimlerinden başka hepsi hikâyelerin tercümesidir. Mütercim istemiş ki bu hikâyeler, ecnebî şahıs ve mekân isimlerîle Türk okuyucularına yabancı görünmesin. Onun için, bu eser ne "aynen" tercümedir, ne de "adapte"dir; -çünkü adaptede mündericâta da ilâveler ve mündericâttan tenzîller yapabiliriz- ve bu eser "tahvîlen tercüme"dir. (İsmail Habib 1941: II/545)

İşte biz, Ali Kâmi ve İsmail Habib'in "tahvîlen tercüme" şeklinde isimlendirdiği tercümeleri, dîğer uyarlama çeşitlerinden ayırarak farklı bir kümeye dâhil ediyor ve bunlara "uyarlamamsı" diyoruz; çünki bunlar, neredeyse tercüme ile uyarlama sınırı üzerinde yer alan metinlerdir. Bunları "sahîh tercüme" sayamıyoruz; zîrâ has isimlerin mahâllîleştirilmesi metnin têsîrini hatırı sayılır derecede değiştirmektedir; şu sebeple tamâmen uyarlama da diyemiyoruz: tercüme, has isimlerin mahâllîleştirilmesinin yol açtığı têsîr farkının dışında sahîh tercümenin şartlarını yerine getirmektedir.

müellif ve birinci dereceden müellif seviyesinde metin üzerinde tasarruflarda bulunduğu zaman ise, artık çeşitli şekilleriyle uyarlama yapıyor demektir.

Bir tercümeyi tercüme bilimi bakımından tedkîk etmek demek, her şeyden evvel, onun "tercüme hattı" üzerindeki mevkiini, "keyfiyet"ini tâyin etmek ve bunu yaparken hem mütercimin tâkîb ettiği tercüme stratejisini meydana çıkarmak, hem de onun tercüme metindeki payını takdîr etmek, ikinci derecede ise, onun, millî edebiyat ve daha şümûllü olarak millî kültür üzerindeki têsîrlerini tesbît etmek, üçüncü derecede ve nihâî olarak da, onun, millî edebiyâtımıza dâhil edilip sâhiplenilmeye, okunması tavsiye edilmeye, tekrar tekrar neşredilmeye, örnek metin olarak mekteblerimizde okutulmaya lâyık olup olmadığına karâr vermek demektir.

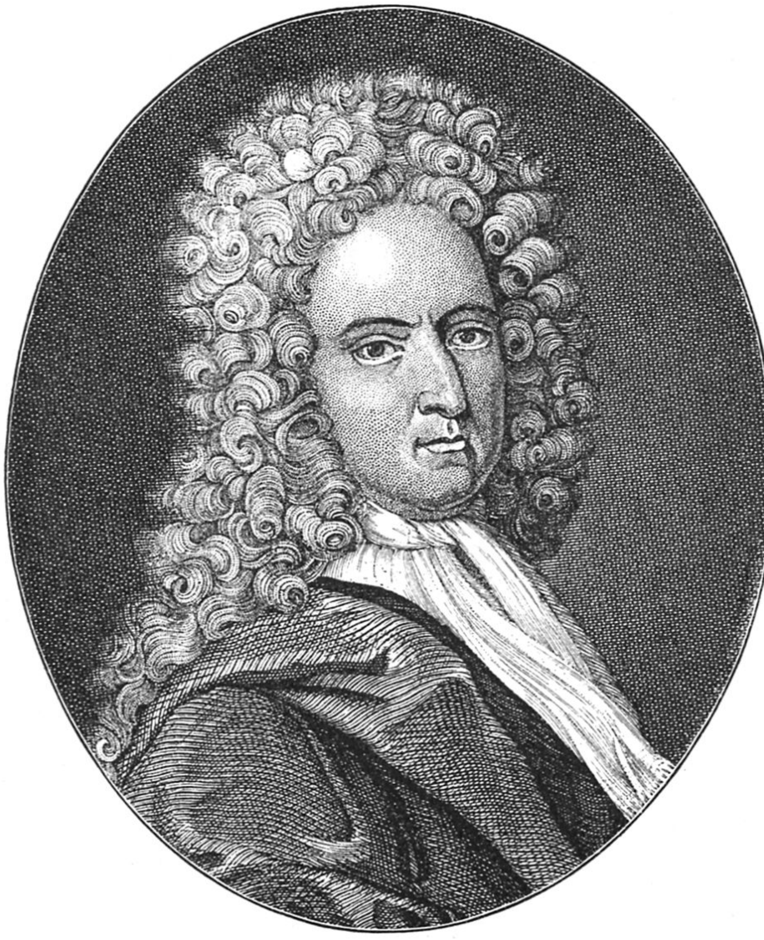

Daniel DEFOE (1660-1731)

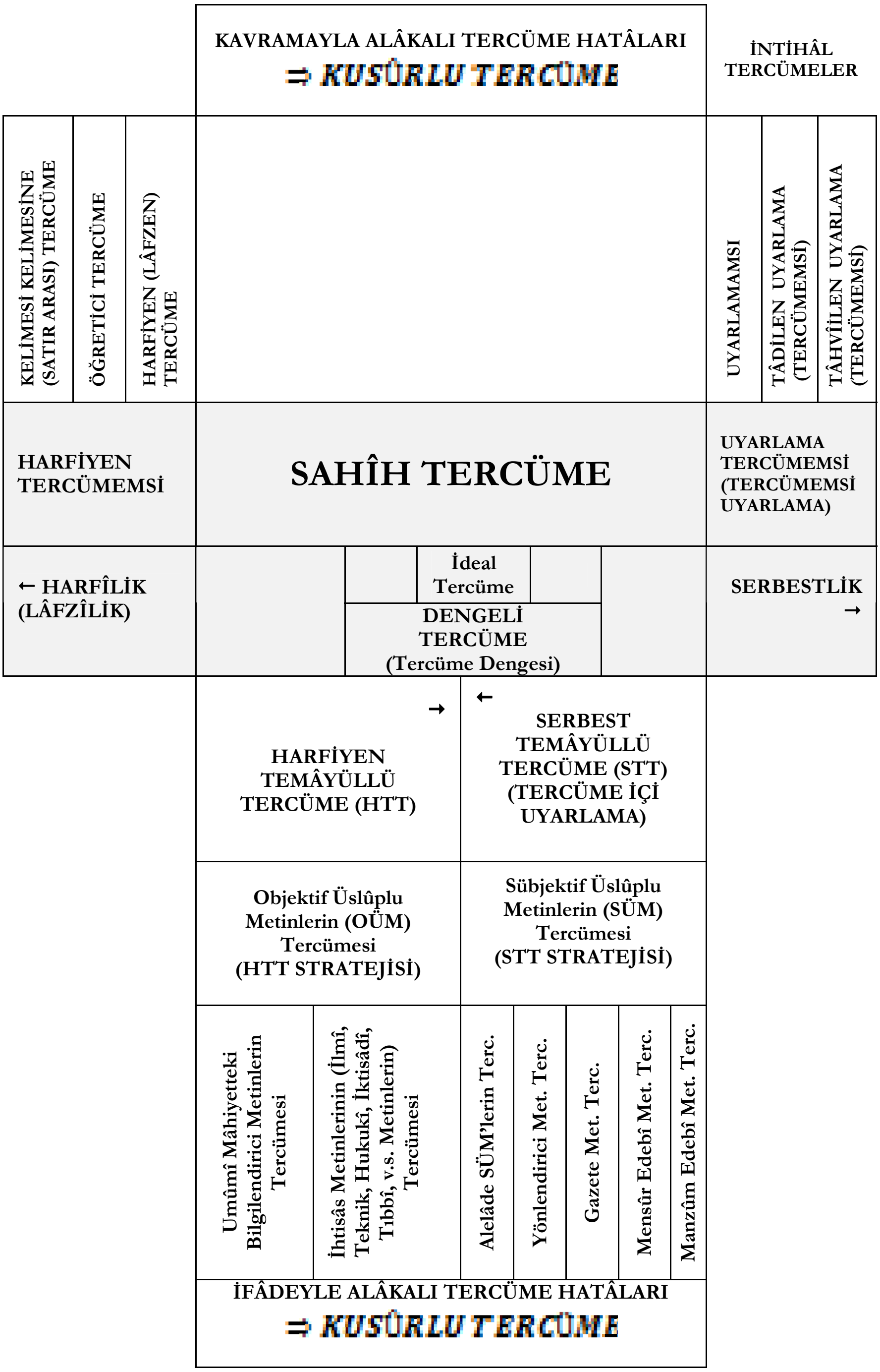

KAVRAMAYLA ALÂKALI TERCÜME HATÂLARI
⇒ KUSÛRLU TERCÜME
İNTİHÂL TERCÜMELER
KELİMESİ KELİMESİNE (SATIR ARASI) TERCÜME
ÖĞRETİCİ TERCÜME
HARFİYEN (LÂFZEN) TERCÜME
UYARLAMAMSI
TÂDİLEN UYARLAMA (TERCÜMEMSİ)
TÂHVÎLEN UYARLAMA (TERCÜMEMSİ)
HARFİYEN TERCÜMEMSİ
SAHÎH TERCÜME
UYARLAMA TERCÜMEMSİ (TERCÜMEMSİ UYARLAMA)
← HARFÎLİK (LÂFZÎLİK)
İdeal Tercüme
DENGELİ TERCÜME (Tercüme Dengesi)
SERBESTLİK →
→
HARFİYEN TEMÂYÜLLÜ TERCÜME (HTT)
←
SERBEST TEMÂYÜLLÜ TERCÜME (STT) (TERCÜME İÇİ UYARLAMA)
Objektif Üslûplu Metinlerin (OÜM) Tercümesi (HTT STRATEJİSİ)
Sübjektif Üslûplu Metinlerin (SÜM) Tercümesi (STT STRATEJİSİ)
Umûmî Mâhiyetteki Bilgilendirici Metinlerin Tercümesi
İhtisâs Metinlerinin (İlmî, Teknik, Hukukî, İktisâdî, Tıbbî, v.s. Metinlerin) Tercümesi
Alelâde SÜM'lerin Terc.
Yönlendirici Met. Terc.
Gazete Met. Terc.
Mensûr Edebî Met. Terc.
Manzûm Edebî Met. Terc.
İFÂDEYLE ALÂKALI TERCÜME HATÂLARI
⇒ KUSÛRLU TERCÜME

IV. Daniel Defoe ve Robenson'u

Defoe (1660-1731), aslen -Şimâl Denizi kıyısında ve bir kısmı Fransa, dîğer kısmı da Belçika'da bulunan- "Flandre" bölgesine mensup, orta hâlli, Presbiteryen mezhebinde, tüccar bir âilenin çocuğu olarak Londra'da dünyâya geldi ve yine orada öldü. Tüccar, siyâset adamı, istihbâratçı, gazeteci ve edebî yazardı. Devrin bir îcâbı olarak ve babasının isteğiyle sıkı bir dînî tahsîl gördü ve tahsîlini tamâmlayınca bir müddet vâizlik yaptı. Meşrûtiyetçi, hürriyetçi, ferdiyetçi ve âhiret endîşesi ile dünyâ nîmetlerinden istifâde için gayret sarfetmeyi mezceden, ayrıca müstemlekeciliği ve köle istihdâmı ile köle ticâretini meşrû addeden bir dünyâ görüşüne sâhipti. Dolayısıyle, giderek İngiltere'ye hâkim olan dünyâ görüşünün bir temsîlcisi ve müdâfii idi. Yirmi beş yaşından îtibâren İngiltere'nin siyâsî ve fikrî hayâtında söz sâhibi olmaya başladı. Bilhassa neşrettiği siyâsî tenkîd risâleleri ("pamphlets": hicivnâmeler) ve *The Review* gazetesi ona efkâr-ı umûmiye ve siyâsî gelişmeler üzerinde büyük têsîr gücü kazandırdı. Liberal temâyüllü *Whig* Fırkasının başlıca fikriyatçı, sözcü ve propagandacılarından biri oldu. İngiltere ile İskoçya'nın birleşmesi için müzâkereler tertîbinde ve bunların muvaffakıyetle netîcelenmesinde büyük têsîri oldu. Ömrünün son on beş senesini kitap neşrine hasretti ve kitapları büyük alâka gördü. 1715'de neşrettiği *Âile Muallimi* peş peşe yirmi baskı yaptı. Bunu, 1719'da *Robenson Krüzoe* tâkîb etti. Bu ilk romanının çok tutulması üzerine, yine çok ses getiren ve günümüze kadar merâkla okunmaya devâm eden başka romanlara imzâ attı. Bunlar, 1720'de *Kaptan Singleton'un Hayâtı* ve *Bir Süvârinin Hâtırâtı*, 1722'de *Duncan Campbell'in Hikâyesi*, *Moll Flanders'ın İyi Tâlihi ve Tâlihsizliği*, *Vebâ Senesinin Günlüğü* ve *Mîralay Jack*, 1724'te *Lady Roxana*'dır. Son yıllarını roman türü dışında eserlerin işgâl ettiği görülüyor. Bu yıllarda kaleme aldığı mühim bir eser, üç cildlik *Korsanların Umûmî Târîhî*'dir.

Defoe, dünyâ çapındaki şöhretini, *Robenson* romanına borçludur. Öyle ki romanının kendisinden daha meşhûr olduğunu söylemek mümkündür. 1719 senesinde neşredilen ve Avrupa'da türünün ilklerinden olan bu eserin İngilizce aslındaki ismi pek uzundur: *Kendisi Hâriç Herkesin Boğulduğu Bir Deniz Kazâsından Sonra, Amerika Sâhilinde, Büyük Oriniko Nehrinin Denize Döküldüğü Yere Yakın Issız Bir Adada 28 Sene Yaşıyan ve Yine Garîb Bir Şekilde Oradan Korsanlar Tarafından Kurtarılan York'lu Denizci Robenson Krüzoe'nin -Kendi Kaleminden- Hayâtı ve Garîb ve Şaşırtıcı Mâcerâları.*

Kitap büyük alâkaya mazhar olunca, Defoe, aynı sene, *Robenson Krüzoe'nin Yeni Mâcerâları* ismiyle onun devâmını çıkarır ve bu sefer Asya içlerinde yaptığı seyâhatlerde başından geçenleri anlatır. Müteâkip sene de, bunu, bir üçüncü cild tâkîb eder: *Robenson Krüzoe'nin Hayâtı ve Şaşırtıcı Mâcerâları Boyunca Ciddî Tefekkürleri.* İsminden de anlaşılacağı üzere, bu son cild, artık bir mâcerâ romanı değil, müellifin kendi dinî tefekkürünü dile getirdiği felsefî bir eserdir. Bu üç cildden, en ziyâde dikkat çeken birincisidir ve *Robenson* değince, akla, evvelâ, ıssız bir adada hayât mücâdelesi veren bir kahramanın mâcerâları gelmektedir.

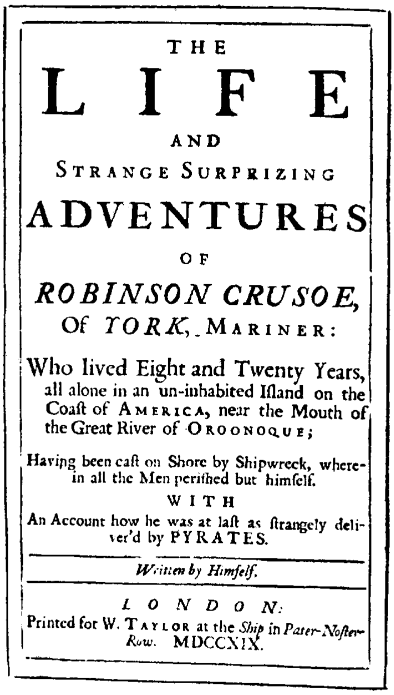

THE

LIFE

AND

STRANGE SURPRIZING

ADVENTURES

OF

ROBINSON CRUSOE,

Of YORK, MARINER:

Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Iſland on the Coaſt of AMERICA, near the Mouth of the Great River of OROONOQUE;

Having been caſt on Shore by Shipwreck, wherein all the Men periſhed but himſelf.

WITH

An Account how he was at laſt as ſtrangely deliver'd by PYRATES.

Written by Himſelf.

LONDON:

Printed for W. TAYLOR at the *Ship* in *Pater-Noſter-Row*. MDCCXIX.

York'lu Denizci Robenson Krüzoe'nin Hayâtı ve Garîb ve Şaşırtıcı Mâcerâları isimli romanının 1719'daki ilk baskısının kapağı.

Biz de, bu tedkîkimizde, sâdece bu ilk cild ve onun tercümeleri üzerinde duracağız. (Defoe'nun tercüme-i hâli hakkındaki başlıca kaynaklarımız şunlardır: Pierre Nordon 1995; *Encyclopædia Universalis*'in muhtelif maddeleri; *Wikipedia Ansiklopedisi*; *Meydan-Larousse Ansiklopedisi*; Akşit Göktürk'ün kendi tercümesine yazdığı Mukaddime; İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın, neşrettiği Şükrü Kaya tercümesine Mukaddimesi. *Wikipedia Ansiklopedisi*'nin başlıca kaynağı da büyük bir çalışma olan şu doktora tezidir: DOTTIN, Paul, *De Foe et ses romans*, Paris: Presses Universitaires de France, 1924, 3 volumes.)

İlk cildin mevzûu hülâsaten şudur: Babasının ve annesinin nasîhatlerini dinlemiyen mâcerâperest rûhlu Robenson, henüz 19 yaşındayken evden kaçarak gemiyle denize açılır. Gemisi daha ilk günlerde şiddetli fırtınalarla boğuşur ve def'alarca ölümle yüz yüze gelirler. Tayfa olarak bindiği ilk gemi batar, fakat o denizciliğe devâm eder. Seyâhatlerinden birinde "Türk", yâni Müslüman Sale korsanlarına esîr düşer ve iki senelik esâretten sonra, bir fırsatını bularak, sâhibinin kayığını ele geçirir, yanındaki Arap çocuğuyla berâber ellerinden kaçar. (19. asra kadar, Avrupa dillerinde, "Türk" ve "Müslüman", müterâdif kelimelerdir.)

Robenson testi yapıyor

Bu iş beni çanak, çömlek pişirebilecek gibi bir ateş yapabilir miyim diye düşündürdü. Çömlekçilerin içinde çömlek pişirdikleri fırınların nasıl yapıldıkları hakkında hiçbir bilgim yoktu. Biraz kurşunum var idiyse de

Şükrü Kaya'nın 1950 yılında yayınlanan çevirisinden

Bir müddet, Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında dolaşırlar. Bir Portekiz gemisi onları fark eder, kurtarır ve sâlimen Brezilya'ya götürür. Orada gayet kârlı çalışan bir çiftliğin sâhibi olur. Başka çiftlik sâhiplerinin teklîfi ve yine mâcerâ rûhunun tepmesi üzerine, Afrika'dan köle getirmek maksadıyle tekrâr denize açılır. Gemileri, Cenûbî Amerika'nın şimâlindeki büyük Oriniko nehrinin denize döküldüğü yere yakın bir yerde büyük bir fırtınaya tutulur ve bir kum yığınına saplanır. O hâriç gemideki herkes boğularak ölür. O ise, yüze yüze, azgın dalgalarla boğuşa boğuşa hemen yakındaki ıssız adaya ulaşmıştır. Gemiden kurtardığı âlet-edevat, silâhlar, bir parça erzak ve bunlardan daha mühimi, büyük mücâdele azmi sâyesinde, ormanlık ve hayvanlarla meskûn bu adada hayâtta kalmaya, asgarî ölçülerde medenî bir hayât kurmaya muvaffak olur. Geçirdiği ölümcül bir hastalık esnâsında Allâh'a yönelir, tabîat ve kendi hayâtı üzerinde tefekkür ederek Allâh'a îmânın şuûruna erer. O günden îtibâren muntazaman okumaya başladığı Kitâb-ı Mukaddes, onun için bir tesellî ve mânevî kuvvet kaynağı olur. *Ümidsizlik* ismini verdiği adada uzun seneler boyunca yapayalnız yaşadıktan sonra, bir gün adaya çıkan yamyam yerlilerin elinden onların yiyeceği genç bir adamı kurtarır ve ona Cuma ismini takar. Artık yalnızlık hayâtı bitmiştir. Ona İngilizce öğretir, Hıristiyanlık dînini telkîn eder, onunla dînî sohbetler yapar ve bu arada işleri de aralarında paylaşarak yaşarlar. Bir ara, silâh kullanmayı öğrenmiş olan Cuma'yla berâber, Ada'ya çıkan yerlilerle savaşırlar, ellerinden -yemek üzere getirdikleri- bir İspanyol ile Cuma'nın babasını kurtarırlar. Bir müddet sonra bir İngiliz gemisinin âsî mürettebâtı, geminin esîr aldıkları kaptanıyle berâber Ada'ya çıkarlar. Robenson ve Cuma,

evvelâ kaptanı, sonra da kaptanın tarafdârı olan birkaç denizciyle birlikte gemiyi kurtarırlar. Robenson, nihâyet, üzerinde 28 sene yaşadığı adasından ayrılarak vatanına döner. Yanında Cuma da vardır. Ada, birkaç âsî tayfaya bırakılır ve sonra oraya başkaları da yerleştirilerek meskûn hâle getirilir. Robenson Ada'nın sâhibi olarak kalır.

Eser gayet câzib, selis bir üslûpla kaleme alınmıştır. En mühim husûsiyeti, gerçeksiliğidir. Mübâlâğasız tasvîrler, rûhî tahlîller, verilen teferruâtlı bilgiler ve hâdiselerin romanın kahramanının ağzından bir hâtırat havasında anlatılması (ki kapağındaki isimde bile bu intibâ bırakılmaya çalışılmıştır) ona, hakîkî bir hâdisenin hikâyesi havası kazandırmaktadır.

Eserin başlıca iki ilhâm kaynağı vardır. Birincisi, ıssız bir adada dört buçuk yıl hayâtta kalmaya muvaffak olan İskoç denizcisi Alexandre Selkirk'in *Robenson*'dan evvel neşredilmiş hâtıratıdır. İkincisi de, 12. asrın Endülüslü âlim ve feylesofu İbn-i Tufeyl'in (ö. 1186) *Hayy bin Yakzân* isimli felsefî romanıdır. (Değerli edebiyatçımız İsmail Habib de bu husûsta aynı tesbîtte bulunmuştur. Bkz. İsmail Habib 1941: II/146.) Bu eser, 14. asırda Narbon'lu Mûsâ tarafından İbrânîceye ve Pocock tarafından da -*Philsophus Autodidactus (Hüdâ-i Nâbit Feylesof)* ismiyle- Latinceye tercüme edilmiş, Latince tercümesi Oxford'da 1671 ve 1700 senelerinde iki def'a tab'edilmiştir. Ayrıca, Aschwell tarafından İngilizceye yapılan bir tercümesi de 1708 senesinde, Londra'da neşredilmiştir. (Adıvar 1987: 5/II/829-831; *Encyclopædia Universalis* 1995) İbn-i Sinâ'nın aynı isimli küçük risâlesinden ilhâm alarak kaleme alınan bu eserde, ıssız bir adada nereden geldiği pek de bilinmiyen bir çocuk, hiçbir insanın yardımı olmadan ve terbiye almadan kendi kendine büyür ve adada hayâtta kalması için lüzûmlu şartları ustalıkla tek başına hazırlar. Sonra, yavaş yavaş, etrâfındaki tabîat ve kendisi hakkında düşünerek merhale merhale tek Allâh fikrine ve gaybî hakîkatlere ulaşır. Bu arada, bir başka adadan Asal isimli hakîm bir zât gelir, ona konuşmayı ve Hak Dîni öğretir. O zamân, Hayy'ın kendi aklıyla bulduğu gaybî hakîkatlerin Hak Dînin hakîkatleriyle têlif olduğu ve netîce îtibâriyle doğru bir felsefî tefekkürle Hak Dînin tenâkuz arz etmediği anlaşılır. *Robenson*'un aşağıdaki pasajının *Hayy bin Yakzân* ile muvâzîliği pek âşikârdır:

> Şu gördüğüm deniz ve kara nedir? Nereden hâsıl olmuşlar? Ben, bütün bu mûnis ve vahşî, iyi ve kötü mahlûklar nereden ve nasıl hâsıl olmuşuz? Hiç şüphesiz ki hepimiz gizli bir kuvvet tarafından yaradılmışız. Karayı, denizi, havayı, semâyı yaratan o gizli kuvvet nedir? Kimdir? Gayet tabiî olarak devâm ettim: Bütün bunları yapan, Allâh'tır. Sonra böyle düşündüm: Eğer bütün bu şeyleri Allâh yapmışsa, onları sevk ve idâre eden de yine odur ve her şey de O'na tâbidir. Çünkü bütün bu şeyleri yaratan bir kuvvet, onları sevk ve idâre edecek kudrete de muhakkak mâliktir.
>
> Eğer Kendi eseri olan şu kâinatta hiçbir şey böyle onun emri ve bilgisi hâricinde olamıyorsa ve eğer hiçbir şey onun mâlûmâtı olmaksızın gelmiyorsa, benim burada dehşetli bir vazîyette bulunduğumu biliyor demektir. Eğer hiçbir şey O'nun emri hâricinde olmuyorsa, başıma gelenleri de O emretmiş demektir. Aklıma bu netîceyi tekzîb edebilecek

hiçbir fikir gelmedi. Mâdemki yalnız beni değil, dünyâda olan biten her şeyi idâre eden yalnız O'nun kuvvetidir; o hâlde bütün başıma gelenlerin Allâh'ın emriyle olması, düştüğüm bu sefîl vazîyete de yine O'nun sâik bulunması zarûrîdir fikri bende pek ziyâde kuvvetlendi... (Şükrü Kaya Tercümesi 1950: I/97)

Bu tefekkür onu da, Hak Dîn olarak Hıristiyanlığa ve Kitâb-ı Mukaddes'e götürür ve bundan sonra her gün bu kitaptan bir parça okumayı îtiyâd edinir. Bu meyânda, Allah tarafından bu adaya atılışının sebebinin de, sefîh hayâtından uzaklaşıp hakîkati keşfetmesi ve kendini tasfiye etmesi olduğu kanâatine varır. Şu hâlde, bu ıssız adaya düşmesi, bir cezâ değil, ilâhî bir rahmettir.

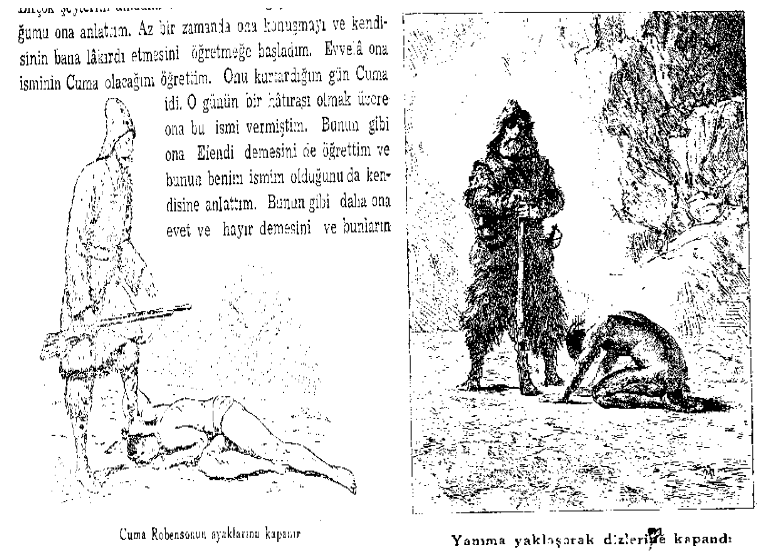

ğumu ona anlattım. Az bir zamanda ona konuşmayı ve kendisinin bana lâkırdı etmesini öğretmeğe başladım. Evvelâ ona isminin Cuma olacağını öğrettim. Onu kurtardığım gün Cuma idi. O günün bir hâtırası olmak üzere ona bu ismi vermiştim. Bunun gibi ona Efendi demesini de öğrettim ve bunun benim ismim olduğunu da kendisine anlattım. Bunun gibi daha ona evet ve hayır demesini ve bunların

Cuma Robensonun ayaklarına kapanır

Yanıma yaklaşarak dizlerine kapandı

Robenson, mütehakkim Avrupalının bir timsâli mi?
[Yaşar Nabi, 1938: 105; Şükrü Kaya, 1950: I/210]

Romanda tezâhür eden dünyâ görüşü, bütünüyle, yazarın ve o devrin İngiltere'sinin hâkim anlayışıdır. Eserde, pek şâyân-ı dikkat olan bir husûs da, Robenson'un, senelerce yapayalnız yaşadıktan sonra, kendisine yerlilerden bir arkadaş değil, ancak bir köle veyâ uşak edinmeyi kafasına koyması ve Cuma'yı kurtararak onu bu statüyle yanına almasıdır. Aşağıdaki parçada yerlilerden köle edinme fikri âşikâr bir sûrette ifâde edilmekte, romanın devâmında da -üstelik, sâdece harpte esîr düşmüş ve daha evvel hiç köle hayâtı yaşamamış hür bir insan olmasına rağmen- Cuma'nın, hep, en fazla, sâdık bir uşak mevkiinde kaldığı müşâhede edilmektedir. Burada, kendi hodbîn zenginleşme hırsıyle asırlardır bütün dünyâyı harâca kesen, dünyâyı baştan başa kan ve gözyaşına boğan müstemlekeci, köleci, emperyalist, kibirli Avrupa zihniyetini fark etmemek imkânsızdır. Tabiî aynı zamânda, Avrupaî riyâkârlığı da... Çünki têsîs edilen bu

korkunç sömürü düzeni, -*Robenson*'da Cuma'nın "medenîleştirilmesi" gibi- hep "Vahşîlere medeniyet götürüyoruz!" sloganıyle ört-bas ediliyor, yaldızlanıyordu.

> …Bir vahşîyi, hattâ ikisini üçünü idâre edebileceğimi tahayyül ediyorum. Eğer onları ele geçirirsem onları tamâmiyle kendime esîr yapacağımı, onlara istediğimi yaptıracağımı, her vakit için bana fenâlık edebilmelerine mânî olacağımı düşünüyordum. Bu işle uzun müddet kendi kendimi eğlendirdim. Fakat daha meydanda bir şey yoktu. […I fancied myself able to manage one, nay, two or three savages, if I had them, so as to make them entirely slaves to me, to do whatever I should direct them, and to prevent their being able at any time to do me any hurt. It was a great while that I pleased myself with this affair...] (Şükrü Kaya Tercümesi 1950: I/204-205)

Robenson, neşrini müteâkib, sâdece İngiltere'de değil, bütün Avrupa'da (ve arkasından da bütün dünyâda) büyük rağbet gördü. Meselâ, Fransızcaya tercümesi, hemen bir sene sonra, 1720'dedir ve Thémiseul de Saint-Hyacinthe ile Justus van Effen'e âittir. Bir asır sonra, 1833'te neşredilen ve Mme Amable Tastu'ye âit olan tercüme ise, daha sâdık bir tercüme olarak şöhret yapmıştır. (*Wikipedia*'dan naklen.) Fakat, ondan üç sene sonra, *Rhapsodies*, *Champavert*, *Madame Putiphar* gibi manzûm ve mensûr eserlerin müellifi şâir ve yazar Pétrus Borel (1809-1859) tarafından neşredilen yeni versiyon, tam bir tercüme klasiği olmuştur. *Günümüzde romantizmin en orijinal yazarlarından biri olarak kabûl edilen Borel* (*Encyclopædia Universalis*), kendi metninde, Mme Tastu'nün tercümesine yer

Petrus Borel'in Fransızcaya Robenson tercümesi, günümüzde de tekrar tekrar basılan ve zevkle okunan bir tercüme klasiğidir.

yer dipnotlarla atıfta bulunarak, onun, eserin bâzı yerlerini atladığına veyâ yanlış tercüme ettiğine işâret etmektedir. Borel'in metni hem sâdık, hem edebî vasfı yüksek bir metin olarak çok tutunmuştur. El'ân, Fransa'da, muhtelif neşriyatevleri tarafından, tekrar tekrar basılmakta ve zevkle okunmaya devâm etmektedir. Biz de, bu tedkîkimizde, Türkçeye tercümeleri değerlendirirken, Borel'in tercümesini mîyâr alıyoruz.

V. Ambroise Rendu'nün uyarlaması

Fransa'da Pétrus Borel'in tam metin tercümesi bir klasik seviyesine yükselip Fransız millî edebiyâtının bir parçası hâline geldiği gibi, 19. asırda bir uyarlama da fevkalâde revaç bulmuş, devrin teknik ve okur kitlesi bakımından mahdûd imkânlarına rağmen, tekrâr tekrâr tab'edilerek yüz binler, belki milyonlarca nüsha satmıştır. Bu çalışma, Ambroise Rendu'ye âittir. Jansenist bir âileden gelen Ambroise Rendu (1778-1860), Napolyon devrinden îtibâren Fransız maârifininin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Uzun seneler Üniversite Umûmî Müfettişi ve otuz sene kadar da Kraliyet Maârif Hey'eti Âzâsı olarak çalışmıştır. Maârif ve terbiye sâhasında birçok eser neşretmiştir. İyi bir İbrânîce mütehassısı olan Rendu'nün eserleri arasında, bir *Mezâmir* tercümesi de yer almakadır (1858, 2 cild). (Kaynak: *Wikipedia Ansiklopedisi*; onun da başlıca kaynağı: Ambroise-Rendu, Marc, *Les Rendu ou comment accéder à la bourgeoisie*, Éd. Christian, 1989.) Maârifle alâkası, onu, ilk ve orta mektepler için bir *Robenson* uyarlaması hazırlamaya götürmüştür. Bu uyarlamanın İnternet'ten ulaştığımız nüshasının dördüncü baskısı 1836 târihini taşımaktadır. Lozan'da basılan bu nüshada kitabın ismi -iç kapağına göre-, *Robinson dans son île ou abrégé des aventures de Robinson, à l'usage de la jeunesse*: *Robenson'un Kendi Adasındaki Hayâtı veyâ Robenson'un Mâcerâlarının Muhtasar Hikâyesi. Gençlik İçin Hazırlanmıştır* şeklindedir. (Dış kapağında, kitabın ismi biraz farklıdır.) Kitabın kapağında veyâ içinde Ambroise Rendu'nün ismi geçmemektedir. Fakat, yine İnternet üzerinden tesbît ettiğimiz 1846 Louis Hachette baskısı nüshanın ismi de, son kısmı hâriç, aynıdır. Bu son kısmı, *à l'usage des écoles primaires*: *İlk Mektepler İçin Hazırlanmıştır* şeklinde değişmiştir. Ayrıca, 1836 nüshası 38 fasıl, 119 sayfa olduğu hâlde, 1846 nüshası 142 sayfadır. *Robenson* tercümeleri hakkında iki kitap neşreden Ayşe Banu Karadağ'ın tedkîk ettiği nüsha, bu ikinci eserin yine Hachette tarafından yapılan 1876 baskısıdır. 127 sayfa olup 38 fasıldan müteşekkildir. (Karadağ 2008-1: 118) Karadağ'ın kendi çalışmasında bu Fransızca nüshadan verdiği nümûneleri elimizdeki nüshanın metniyle mukayese ettiğimizde, tamâmen aynı metin olduğunu müşâhede ettik. Nâşir Louis Hachette hakkında bir makale kaleme alan Marc Nadaux'nun verdiği bilgiye göre, bu kitap, Fransız Maârif Vekâleti tarafından bütün ilk mekteplerde okuma kitabı olarak seçilmiştir. (Nadaux 2012) Bu durumda, benzeri başka kitaplar gibi, milyonlarca nüsha satmış olduğu tahmîn edilebilir.

İşte bizde, Şemseddîn Sâmi'nin 1885 senesinde bastırdığı ve hem tercüme târihimiz, hem de asrî Türk nesrinin inşâ târihi bakımından fevkalâde mühim olan *Robenson*, Ambroise Rendu'nün bu uyarlamasının -kitabın kapağına

koyduğu kendi ifâdesiyle- *harfiyen tercümesidir.* Tercümesinin başında yer alan "İfâde-i Mütercim"in dipnotunda, o da, eserin Fransız mekteplerinde okutulduğundan bahsederek, *eser-i mezkûrun Fransızcasını okuyan şâkirdâna medâr-ı sühûlet olmak üzere, mekâtib-i müteaddidede Fransızca muallimi bulunan eâzz-ı ehibbâmdan Mösyö De Varez'in ibrâm ve teşvîkiyle tercümesine mecbûr oldum*, demektedir. (Karadağ 2008-2: 15) (Bu mukaddimenin târîhi, Hicrî 1 Ramazan 1302'dir; ki bu da Mîlâdî 14 Haziran 1885 târihine tekabül etmektedir.)

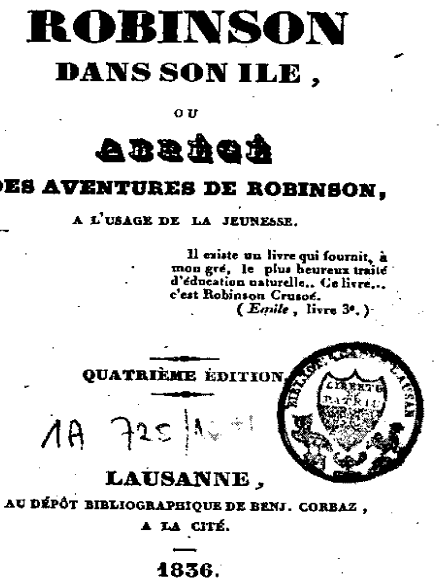
ROBINSON
DANS SON ILE,
OU
ABRÉGÉ
DES AVENTURES DE ROBINSON,
A L'USAGE DE LA JEUNESSE.

Il existe un livre qui fournit, à mon gré, le plus heureux traité d'éducation naturelle.. Ce livre... c'est Robinson Crusoé.
(*Emile*, livre 3e.)

QUATRIÈME ÉDITION.

AA 725

LAUSANNE,
AU DÉPÔT BIBLIOGRAPHIQUE DE BENJ. CORBAZ,
A LA CITÉ.

1836.

Ambroise Rendu'nün Fransızca Robenson uyarlamasının 1836 Lozan baskısının iç kapağı. Bu eser, -onu Şemseddîn Sâmi'nin harfiyen tercüme etmesi sebebiyle- Türk tercüme târihi ve asrî Türk nesri târihi bakımından büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Ambroise Rendu'nün metninin -aslına kıyasla pek muhtasar olması hasebiyle- uyarlama olduğu âşikârdır. Fakat nasıl bir uyarlama? Tâdilen mi, tahvîlen mi? Bunu anlamak için kitaptan bir fasıl seçip aslıyle veyâ -Pétrus Borel'inki gibi- sahîh bir tercümesiyle mukayese etmek kâfîdir. Bu mukayese için Rendu'nün kitabındaki XIV. Faslı seçiyoruz. Bu faslı, aynı zamanda, Şemseddîn Sâmi ile Mehmed Ali'nin tercümelerini değerlendirmek için de kullanacağız.

XIV. Fasıl, 1. Tabloda görüldüğü üzere, bizim sütun sayfamızla, 1,5 sayfa tutmaktadır. Burada, tamâmını vermemekle berâber, Borel'in sahîh tercümesinde bu fasla tekabül eden kısım, onu aynı sûretle sütuna dizdiğimizde, 12,5 sayfa tutmaktadır. Bu vaziyette, ihtisâr oranı: (1,5/12,5)x100=12; 100-12=88 hesâbıyle %88'dir. Bundan sonra, ikinci mes'ele, Rendu'nün muhtasar metninin, atlamalarla mı, yoksa hülâsa usûlüyle mi elde edildiğidir.

3. Tablo: Borel'in Sahîh Tercümesiyle Rendu'nün Uyarlamasının Mukayesesi

Fransızcaya Pétrus Borel'in Sahîh Tercümesi (1836)	**Fransızca Ambroise Rendu Uyarlaması (1836)**
[…]	Chapitre XIV : Maladie de Robinson.- Il a recours à Dieu, et se ranime par la lecture de la Bible.
Le 18. - Il plut toute la journée, et je ne sortis pas. La pluie me semblait froide, j'étais transi, chose extraordinaire dans cette latitude. Le 19. - J'étais fort mal, et je grelottais comme si le temps eût été froid.	18 et 19 juin.- Je ne sortis point, j'éprouvais du frisson.
Le 20. - Je n'eus pas de repos de toute la nuit, mais la fièvre et de violentes douleurs dans la tête.	Le 20, je n'eus point de repos de toute la nuit ; j'avais la fièvre, accompagnée de grandes douleurs de tête.
Le 21. - Je fus très-mal, et effrayé presque à la mort par l'appréhension d'être en ma triste situation, malade et sans secours. Je priai Dieu pour la première fois depuis la tourmente essuyée au large de Hull ; mais je savais à peine ce que je disais ou pourquoi je le disais : toutes mes pensées étaient confuses. […]	Le 21.- Malade et plongé dans un profond chagrin en me voyant réduit à ce triste état, privé de tout secours humain, je me mis à prier Dieu, mais sans trop savoir ce que je disais. Je continuai à être très-souffrant pendant trois ou quatre jours.
Le 25. - Fièvre violente ; l'accès, qui me dura sept heures, était alternativement froid et chaud et accompagné de sueurs affaiblissantes.	Le 25.- Un mal de tête affreux et un accès de fièvre très-violent, qui dura sept heures, se termina par une sueur abondante qui m'affaiblit beaucoup.
Le 26. - Il y eut du mieux ; et, comme je n'avais point de vivres, je pris mon fusil, mais je me sentis très-faible. Cependant je tuai une chèvre, que je traînai jusque chez moi avec beaucoup de difficulté ; j'en grillai quelques morceaux, que je mangeai. J'aurais désiré les faire bouillir pour avoir du consommé, mais je n'avais point de pot.	Le 26.- J'étais mieux ; je pris mon fusil et je me traînai dans le bois pour me procurer quelques vivres. Je tuai un chevreau, dont je grillai quelques morceaux. J'aurais bien voulu en faire cuire une partie dans l'eau pour avoir du bouillon, mais je n'avais pas de marmite.

Le 27. - La fièvre redevint si aiguë, que je restai au lit tout le jour, sans boire ni manger. Je mourais de soif, mais j'étais si affaibli que je n'eus pas la force de me lever pour aller chercher de l'eau. J'invoquai Dieu de nouveau, mais j'étais dans le délire ; et quand il fut passé, j'étais si ignorant que je ne savais que dire ; seulement j'étais étendu et je criais : - SEİGNEUR, JETTE UN REGARD SUR MOİ ! SEİGNEUR, AİE PİTİÉ DE MOİ ! SEİGNEUR FAİS MOİ MİSÉRİCORDE ! Je suppose que je ne fis rien autre chose pendant deux ou trois heures, jusqu'à ce que, l'accès ayant cessé, je m'endormis pour ne me réveiller que fort avant dans la nuit. À mon réveil, je me sentis soulagé, mais faible et excessivement altéré. Néanmoins, comme je n'avais point d'eau dans toute mon habitation, je fus forcé de rester couché jusqu'au matin, et je me rendormis. Dans ce second sommeil j'eus ce terrible songe : Il me semblait que j'étais étendu sur la terre, en dehors de ma muraille, à la place où je me trouvais quand après le tremblement de terre éclata l'ouragan, et que je voyais un homme qui, d'une nuée épaisse et noire, descendait à terre au milieu d'un tourbillon éclatant de lumière et de feu. Il était de pied en cap resplendissant comme une flamme, tellement que je ne pouvais le fixer du regard. Sa contenance était vraiment effroyable : la dépeindre par des mots serait impossible. Quand il posa le pied sur le sol la terre me parut s'ébranler, juste comme elle avait fait lors du tremblement, et tout l'air sembla, en mon imagination, sillonné de traits de feu. À peine était-il descendu sur la terre qu'il s'avança pour me tuer avec une longue pique qu'il tenait à la main ; et, quand il fut parvenu vers une éminence peu éloignée, il me parla, et j'ouïs une voix si terrible qu'il me serait impossible d'exprimer la terreur qui s'empara de moi ; tout ce que je puis dire, c'est que j'entendis ceci : - « PUİSQUE TOUTES CES CHOSES NE T'ONT POİNT PORTÉ AU REPENTİR, TU MOURRAS ! » - À ces mots il me sembla qu'il levait sa lance pour me tuer. Que nul de ceux qui liront jamais cette relation ne s'attende à ce que je puisse dépeindre les angoisses de mon âme lors de cette terrible vision, qui me fit souffrir même durant mon rêve ; et il ne me serait pas plus possible de rendre impression qui resta gravée dans mon esprit après mon réveil, après que j'eus reconnu que ce n'était qu'un songe. J'avais, hélas ! perdu toute connaissance de Dieu ; ce que je devais aux bonnes instructions de mon père avait été effacé par huit années successives de cette vie licencieuse que mènent les gens de mer, et par la constante et seule fréquentation de tout ce qui était, comme moi, pervers et	Le 27.- La fièvre me reprit si fort que je ne pus sortir de mon lit pendant toute la journée. Je mourais de soif ; mais j'étais trop faible pour aller chercher de l'eau. Dans ma détresse, je m'écriais de temps en temps : Seigneur, aye pitié de moi, ne m'abandonne pas. Quand l'accès fut passé, je m'endormis. Pendant ce sommeil, je fis un songe effrayant ; il me sembla voir un homme d'une nature tout extraordinaire descendre du milieu d'un tourbillon de flamme et de fumée. La terre trembla quand il la toucha. Je le vis alors s'avancer vers moi armé d'une pique, et je l'entendis proférer ces paroles : parce que tu ne t'es pas converti à la vue de tant de signes, tu mourras, et il levait sa redoutable lance pour me frapper. Cette vision jeta dans mon âme un profond sentiment de terreur, et cette impression resta tout entière malgré la lumière du jour. Hélas ! les bonnes instructions que j'avais reçues dans mon enfance, je les avais entièrement négligées ; j'avais vécu dans une complète indifférence pour le bien et pour le mal. J'avais commencé par désobéir à mon père et à ma mère, et je n'avais jamais depuis considéré mes malheurs comme une punition de Dieu, pas plus que je ne l'avais remercié pour les consolations qu'il m'avait envoyées. Mais, à l'aspect de la mort, ma conscience s'éveilla : j'avais l'âme brisée de remords ; je fis pour la première fois de ma vie une

libertin au plus haut degré. Je ne me souviens pas d'avoir eu pendant tout ce temps une seule pensée qui tendit à m'élever à Dieu ou à me faire descendre en moi-même pour réfléchir sur ma conduite. Sans désir du bien, sans conscience du mal, j'étais plongé dans une sorte de stupidité d'âme. Je valais tout au juste ce qu'on pourrait supposer valoir le plus endurci, le plus insouciant, le plus impie d'entre touts nos marins, n'ayant pas le moindre sentiment, ni de crainte de Dieu dans les dangers, ni de gratitude après la délivrance. En se remémorant la portion déjà passée de mon histoire, on répugnera moins à me croire, lorsque j'ajouterai qu'à travers la foule de misères qui jusqu'à ce jour m'étaient advenues je n'avais pas en une seule fois la pensée que c'était la main de Dieu qui me frappait, [Atlama : 49 satır…] - Et je m'écriai alors : - « SEİGNEUR VİENS À MON AİDE, CAR JE SUİS DANS UNE GRANDE DÉTRESSE ! » Ce fut la première prière, si je puis l'appeler ainsi, que j'eusse faite depuis plusieurs années. Mais je retourne à mon journal.	prière fervente : je suppliai Dieu de venir à mon aide.
Le 28. - Un tant soit peu soulagé par le repos que j'avais pris, et mon accès étant tout-à-fait passé, je me levai. Quoique je fusse encore plein de l'effroi et de la terreur de mon rêve ; je fis réflexion cependant que l'accès de fièvre reviendrait le jour suivant, et qu'il fallait en ce moment me procurer de quoi me rafraîchir et me soutenir quand je serais malade. La première chose que je fis, ce fut de mettre de l'eau dans une grande bouteille carrée et de la placer sur ma table, à portée de mon lit ; puis, pour enlever la crudité et la qualité fiévreuse de l'eau, j'y versai et mêlai environ un quart de pinte de *rum*. J'aveins alors un morceau de viande de bouc, je le fis griller sur des charbons, mais je n'en pus manger que fort peu. Je sortis pour me promener ; mais j'étais très-faible et très-mélancolique, j'avais le cœur navré de ma misérable condition et j'appréhendais le retour de mon mal pour le lendemain. À la nuit je fis mon souper de trois œufs de tortue, que je fis cuire sous la cendre, et que je mangeai à la coque, comme on dit. Ce fut là, autant que je puis m'en souvenir, le premier morceau pour lequel je demandai la bénédiction de Dieu depuis qu'il m'avait donné la vie. Après avoir mangé, j'essayai de me promener ; mais je me trouvai si affaibli que je pouvais à peine porter mon mousquet, - car je ne sortais jamais sans lui. - Aussi je n'allai pas loin, et je m'assis à terre, contemplant la mer qui s'étendait devant moi calme et douce. [Atlama : 58 satır…] Comme j'étais alors fortement préoccupé du retour de	Le 28.- Je pus me lever, et je m'occupai à préparer quelques rafraîchissements pour le lendemain, car la fièvre revenait régulièrement tous les deux jours. Je remplis d'eau une grande bouteille, j'y mêlai un peu de rhum, et je la mis à côté de mon lit. Je mangeai ensuite trois œufs de tortue ; puis j'essayai à me promener ; mais j'étais trop faible pour aller loin : je m'assis à terre et je contemplai la mer tout pensif. Je revins ensuite, et j'entrevoyais avec effroi le retour de la fièvre quand je me ressouvins que les Brésiliens remédiaient à toutes leurs maladies avec du tabac. Je savais qu'un de mes coffres en devait renfermer : je l'ouvris aussitôt, et j'y trouvai en effet du tabac, et, ce qui me valut encore beaucoup mieux, une Bible. J'employai mon tabac de trois manières différentes :

mon indisposition, il me revint en la pensée que les Brésiliens, dans toutes leurs maladies, ne prennent d'autres remèdes que leur tabac, et que dans un de mes coffres j'en avais un bout de rouleau tout-à-fait préparé, et quelque peu de vert non complètement trié. J'allai à ce coffre, conduit par le Ciel sans doute, car j'y trouvai tout à la fois la guérison de mon corps et de mon âme. Je l'ouvris et j'y trouvai ce que je cherchais, le tabac ; et, comme le peu de livres que j'avais sauvés y étaient aussi renfermés, j'en tirai une des Bibles dont j'ai parlé plus haut, et que jusque alors je n'avais pas ouvertes, soit faute de loisir, soit par indifférence. J'aveins donc une Bible, et je l'apportai avec le tabac sur ma table. Je ne savais quel usage faire de ce tabac, ni s'il était convenable ou contraire à ma maladie ; pourtant j'en fis plusieurs essais, comme si j'avais décidé qu'il devait être bon d'une façon ou d'une autre. J'en mis d'abord un morceau de feuille dans ma bouche et je le chiquai : cela m'engourdit de suite le cerveau, parce que ce tabac était vert et fort, et que je n'y étais pas très-accoutumé. J'en fis ensuite infuser pendant une heure ou deux dans un peu de *rum* pour prendre cette potion en me couchant ; enfin j'en fis brûler sur un brasier, et je me tins le nez au-dessus aussi près et aussi long-temps que la chaleur et la virulence purent me le permettre ; j'y restai presque jusqu'à suffocation. [Atlama : 35 satır…] Après cette prière brusque et incomplète je bus le *rum* dans lequel j'avais fait tremper le tabac ; mais il en était si chargé et si fort que ce ne fut qu'avec beaucoup de peine que je l'avalai. Là-dessus je me mis au lit et je sentis aussitôt cette potion me porter violemment à la tête ; mais je tombai dans un si profond sommeil que je ne m'éveillai que le lendemain vers trois heures de l'après-midi, autant que j'en pus juger par le soleil ; je dirai plus, je suis à peu près d'opinion que je dormis tout le jour, toute la nuit suivante et une partie du surlendemain ; [Atlama : 7 satır…] Quoi qu'il en soit, quand je me réveillai je me trouvai parfaitement rafraîchi, et l'esprit dispos et joyeux. Lorsque je fus levé je me sentis plus fort que la veille ; mon estomac était mieux, j'avais faim ; bref, je n'eus pas d'accès le lendemain, et je continuai d'aller de mieux en mieux. Ceci se passa le 29. [Atlama : 42 satır…]	j'en mis une feuille dans ma bouche ; comme il était très fort, cela m'étourdit beaucoup ; j'en grillai sur des charbons ardents, en me tenant le nez dessus aussi longtemps et aussi près que possible ; enfin j'en fis tremper dans du rhum, et je le bus ensuite. Cette potion me donna brusquement dans la tête et me tint endormi jusqu'au lendemain trois heures de l'après-midi. Je dirai même plus ; car je ne puis m'ôter de l'esprit que je dormis toute la nuit que j'avais pris cette espèce de médecine, tout le lendemain et une partie du jour suivant. Quoi qu'il en soit, je me trouvai fort soulagé à mon réveil, l'appétit revint, et j'allai toujours de mieux en mieux.

Le 4. - Dans la matinée je pris la Bible, et, commençant par le Nouveau-Testament, je m'appliquai sérieusement à sa lecture, et je m'imposai la loi d'y vaquer chaque matin et chaque soir, sans m'astreindre à certain nombre de chapitres, mais en poursuivant aussi long-temps que je le pourrais. [Atlama : 46 satır…] Quoique ma vie fût matériellement toujours aussi misérable, ma situation morale commençait cependant à s'améliorer. Mes pensées étant dirigées par une constante lecture de l'Écriture Sainte, et par la prière vers des choses d'une nature plus élevée, j'y puisais mille consolations qui m'avaient été jusqu'alors inconnues ; et comme ma santé et ma vigueur revenaient, je m'appliquais à me pourvoir de tout ce dont j'avais besoin et à me faire une habitude de vie aussi régulière qu'il m'était possible. [Atlama : 22 satır…] Il y avait près de dix mois que j'étais dans cette île infortunée ; toute possibilité d'en sortir semblait m'être ôtée à toujours, et je croyais fermement que jamais créature humaine n'avait mis le pied en ce lieu. Mon habitation étant alors à mon gré parfaitement mise à couvert, j'avais un grand désir d'entreprendre une exploration plus complète de l'île, et de voir si je ne découvrirais point quelques productions que je ne connaissais point encore. [Atlama. 210 satır…]	4 juillet.- Je commençai à lire la Bible. Je me fis une loi d'en lire quelques chapitres soir et matin, et bientôt j'éprouvai mille consolations de cette bonne habitude. Ma condition, quoique la même à l'extérieur, était devenue bien plus douce, puisque j'avais appris à la supporter en paix. Mes forces revenant chaque jour, je résolus d'entreprendre un voyage. Il y avait déjà dix mois que j'étais dans cette île, je ne voyais aucune possibilité d'en sortir ; je croyais fermement que jamais créature humaine n'y avait mis le pied ; je voulus au moins la connaître parfaitement, et voir si je ne découvrirais pas quelque nouvelle production. (Robinson dans son île, ou Abrégé des aventures de Robinson, à l'usage de la jeunesse, traduction d'Ambroise Rendu, Lausanne, 1836 -4e éd.-, pp. 41-44.)

1. Tablonun sol sütunundaki altı çizili ibâreler, sağ sütunda yaklaşık karşılığı bulunanlardır. Bunlar dikkatle mukayese edildiğinde, bunlarda dahi, sahîh tercümeden ziyâde, hülâsa yoluyla uyarlama yapıldığı gözlenmektedir. Bu durumda ulaştığımız netîce şudur: Ambroise Rendu, eseri ihtisâren tercüme ederken, takrîben onda dokuz oranında atlama usûlünü kullanmış, geriye kalan yaklaşık onda birlik kısımda dahi, sahîh tercümeden ziyâde hülâsa usûlüne mürâcaat etmiştir. Binâenaleyh, Rendu'nün metninin tâdilen uyarlama değil, tahvîlen uyarlama olduğu netîcesine varabiliriz. Rendu, Defoe'nun metnini sâdece vak'a örgüsü îtibâriyle muhâfaza etmiş, onu daha ziyâde bir ilham kaynağı olarak kullanmak sûretiyle yeni bir metin inşâ etmiştir. Tabîatiyle, bu metin, Defoe'dan ziyâde Rendu'nün metni olarak telâkkî edilmek zorundadır.

VI. Ayşe Banu Karadağ'ın Çalışması

Türkiye'de -tâbir câizse- "yerli bir bakış" açısıyla tercüme târihimiz üzerine eğilen, tercüme bilimi sâhasında, ondan ilhâm alarak tesbîtler ortaya koymaya, nazarî fikirler geliştirmeye çalışan akademisyenlerimiz nâdirattandır. Dünyânın en eski ve en zengin tercüme târihlerinden birine sâhib olduğumuz hâlde,

tercüme târihimiz, hâlâ keşfedilmeyi bekleyen muazzam bir defîne gibi târihe gömülü bulunmaktadır. Bu sâhada yapılan tek tük çalışmaların mühim bir kısmının da en büyük kusûru, -Türk akademisyenlerinin bilhassa beşerî ilim sâhalarındaki mûtâd zaafları üzere- bu çalışmaların, umûmiyetle, Avrupaî gözlükle ve Avrupalı (/"Batılı") bir nazariyecinin tezini haklı çıkarmak maksadıyle yapılmasıdır; öyle ki herhangi bir Avrupalı nazariyeciye sığınmıyan bir çalışma, -kendini, Orta-Çağ Avrupa'sının, hakîkati bir otoriteye sığınarak aramak şeklinde hülâsa edilebilecek iskolastik zihniyetinden kurtaramamış- birçok akademisyenimiz nezdinde, "ilmî" kıymeti hâiz telâkkî edilmemektedir.

Türkiye'nin insanı neredeyse yeise düşüren bu akademik muhîtinde, Ayşe Banu Karadağ'ın çalışmaları ancak büyük bir takdîr hissiyle karşılanabilir.

Türk tercüme târihi üzerine eğilen Karadağ, kendine, araştırma mevzûu olarak, târihî Türk yazısıyle neşredilmiş üç *Robenson* "tercüme"sini seçmiş, 2008 senesinde, bu mevzûyla alâkalı iki kitap neşretmiştir. Kitaplardan birisi *Osmanlıcada Robenson* başlığını taşımaktadır. Karadağ, üzerinde çalıştığı malzemeyi bu kitapta toplamıştır. Kitap, iki bölümden müteşekkildir. "Çeviriyazılar" başlıklı 1. Bölüm (ss. 11-221), üç "tercüme"nin Karadağ tarafından büyük bir itinâyla Latin harflerine çevrilmiş tam metinlerini ihtivâ etmektedir. "Osmanlıca Metinler" başlıklı 2. Bölümde ise (ss. 223-319), aynı metinlerin yine tamâmının fotokopileri yer almaktadır.

Karadağ'ın *Çevirinin Tanıklığında 'Medeniyet' Dönüşümü* isimli dîğer kitabı ise, bu malzeme üzerinde yaptığı nazarî tedkîklerden meydana gelmektedir. Bu kitap, "Ekler" hâricinde, üç bölüm hâlinde kaleme alınmıştır. Müellif, " 'Medeniyet' ve Çeviri" başlıklı 1. Bölümde (ss. 13-104), evvelâ, Türk veyâ ecnebî birçok müellifden nakillerle, medeniyet mes'elesini etraflıca tartışıyor, sonra da, muâsır Türkiye târihinin çeşitli devirlerini dikkate alarak, tercüme faâliyeti ile medeniyet anlayışı ve medeniyet iktibâsı arasında münâsebet kuruyor. "Batı Medeniyeti Mitosunun Çeviri Macerası: *Robenson* Osmanlıcada" başlıklı 2. Bölümde (ss. 105-176), seçtiği üç "tercüme"yi, tek tek, yapıldıkları devrin zihniyetiyle irtibatlandırarak ve -bunlardan Şemseddîn Sâmi ve Mehmed Ali "tercüme"lerini kaynak metinle mukayese de ederek- tedkîk ediyor. " 'Medeniyet'in Dönüşümünde Çevirinin Tanıklığı" başlıklı son bölümde ise, müellif, araştırmasının sonunda ulaştığı netîceyi toparlamaktadır. Bu kısımdan şu pasajı naklediyoruz:

> …Ülkemizde, Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme sürecinde benimsenen "Batılılaşma" ilkesi, adeta Batı'yı çevirmek şeklinde yorumlanmıştır. […]
>
> "Yüz temel yapıt" arasında yer alan Robinson Crusoe'nun dilimizdeki çeviri macerası -Arapçadan, Fransızcadan, İngilizceden yapılan çeviriler-, "medeniyet"in dönüşümüne tanıklık etmiştir/etmektedir diyebiliriz. Yukarıda sözü edilen çeviri projesi dâhilinde, "Avrupa kafasının, medeniyetinin temelinde yer alan bir mitos" olarak Robinson Crusoe'nun, Tanzimat Dönemi sonrasında -Arapçadan yapılmış bir

çevirisi zaten varken, özgün metin İngilizceden değil de özellikle Fransızcadan- Osmanlıcaya çevrilmesi tesadüfî değildir. "Doğayı ve vahşileri uygarlaştıran" Robenson'la, "Batı modernliğinin girişimci bireyciliği" ön plana çıkarılmıştır. Ancak yapıtın bu yönü ön plana çıkarılırken, "medeniyet gramerinde" hata oluşturabilecek "din" konusunda özel bir hassasiyet gösterildiği vurgulanmalıdır. Batılılaşma yolunda engel olarak görülen "din"in önemini azaltma çabası, "din"in öneminin önsel kabulü üzerinden işlemiştir. Batı medeniyetine dâhil olmayı isteyen Batılılaşma yanlıları, sözü edilen çeviri projesinde, "İslamiyet"i kabul üzerinden redde giden "uzlaşımcı" bir yaklaşım sergilemek durumunda kalmışlardır. (Karadağ 2008: 179-180)

Biz kendi araştırmamızda Karadağ'ın çalışmasından çok istifâde ettik. Bu kıymetli malzemeyi bize olduğu gibi ulaştırıp başka araştırmalara da kapı araladığı için kendisine ayrıca ve husûsen medyûn-u şükrânız. Bu meyânda, şu kanâatimizi de ifâde etmek isteriz: Türkiye'de -aslında her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de- tercüme bilimi, ancak kendi tercüme târihimiz üzerinde -"yerli bir bakış açısıyle"- derinlemesine araştırmalar yaparak ve tefekkür ederek inkişâf edebilir ve ancak bu şuûrla çalışan araştırmacılarımız, cihânşümûl kıymeti hâiz tesbîtlerle tercüme bilimine yeni ufuklar açabilirler.

VII. Ahmed Lûtfî'nin tercüme veyâ uyarlaması: *Hikâye-i Robenson*

Yukarıda, Türkçeye Avrupa dillerinden (Fransızcadan) yapılan edebî-felsefî tercümeler arasında, Ahmed Lûtfî'nin *Hikâye-i Robenson* tercümesinin dördüncü veyâ beşinci sırayı aldığını kaydetmiştik. Eser, İstanbul'da, Takvîmhâne-i Âmire Matbaasında Hicrî 1280 senesinde (M. 1864) tab'edilmiş, -Mustafa Nihad'ın naklettiğine göre- bilâhare birkaç tab'ı daha yapılmıştır. Ahmed Lûtfî, tercümesine yazdığı Mukaddimede, hem bu eseri nîçin tercüme ettiğini, hem de tercümesini hangi dilden ve nasıl bir üslûpla yaptığını îzâh etmektedir.

Dibâce-i Hikâye-i Robenson

Arz-ı hizmettir merâmım yazmadan bu kıssayı

Yoksa erbâb-ı nazar her şeyden alır hisseyi

Meâlince eshâb-ı rüşd ve basîret işbu hikâyeden müstağnî ise de, <u>mütâlâasıyle telezzüz olunur hikâyât-ı garîbeden olduğu cihetle, Türkçeden mâadâ sâir lisânlara tercüme olunarak bütün dünyâya neşrolunmuş olduğu hâlde, böyle bir hikâye-i meşhûrenin letâfet-i hüsnedâ ve ifâdesi müsellem-i âlem olan lisân-ı Osmânîde bulunmaması tecvîz olunamıyacağına</u> ve ulûm u maârifin revâcgâhı olan şu asr-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhîde her türlü esbâb-ı hüner ü maârifin ilerlediği sırada bu misillû şeylerin dahi lisânımıza nakl ve tercümesi fâideden hâlî olmayacağına mebnî, nüshâ-i zîbende-i lûtf u şevket ve mêhâz-ı celîl-i mebâhis-i adâlet ü merhamet olan veliy-yi bîminnetimiz pâdişâh-ı maârif-ittisaf es-sultân ibni's-sultâni's-sultân Abdülazîz Hân

> edâmallâhu Teâlâ zilâl-i şevketihi ve saltanatihi ilââhirilezmân efendimiz hazretlerinin sâye-i ihsân-vâye-i pâdişâhîlerinde takvîmhâne-i âmire musahhihi [Karadağ'da: vak'anüvis] Ahmed Lûtfî, hikâye-i mezkûrenin nüshâ-i müterceme-i Arabiyyesini hoş-âyende tâbîrât ve tekellüm edâsı üzere açık ifâdât u ibârât ile lisân-ı letâfet-resân-ı Osmânîye nakl ü tercümeye vaz'-ı hâme-i mukadderât ile haddim olmıyarak ebnâ-i millete nâçîzâne bir hizmet arz eyledim. (Elmas 2011: 35; Karadağ 2008-1: 207-208)

Mütercimin bu mukaddimesinde bilhassa şu husûslar dikkat çekiyor: a) Tercümenin gayesi, okunmasından lezzet alınan ve bütün dünyâda meşhûr olan garîb bir hikâyeyi Türk okurlarına ileterek onlara da bu eseri okuma zevkini tattırmaktır. b) Eser Arapçadan tercüme edilmiştir (ki yukarıda da temâs ettiğimiz vechiyle, *Robenson* telâffuzuna bakarak, Arapçaya da Fransızcadan tercüme edildiği tahmîninde bulunuyoruz). c) Mütercim, Takvimhâne-i Âmire Musahhihidir. Buna Mustafa Nihat ve Karadağ'dan naklen, bir de vak'anüvis olduğu bilgisi ilâve olmaktadır. ç) Yine mütercim, tercümesini, *hoş âyende tâbîrât ve tekellüm edâsı üzere açık ifâdât ve ibârât ile* yapmıştır; dîğer tâbirle, konuşma dilini kullanmış, bu sebeple açık, kolay anlaşılır ve zevkli (*hoşâyende*, hoşa giden) bir metin inşâ etmiştir. Filhakîka, Ahmed Lûtfî'nin metninde bütün bu husûsiyetleri müşâhede etmek mümkündür. Ne var ki, metin, nesir tekniği nokta-i nazarından bir hayli acemîcedir. Mâmâfih, bu acemîlik, -Nâmık Kemâl'in

Vak'anüvis ve Takvimhâne-i Âmire Musahhihi Ahmed Lûtfî'nin Arapçadan tercüme ettiği *Hikâye-i Robenson*'un ilk ve son sayfaları. (Baskı târihi: 21 Şevvâl 1280: 30 Mart 1864.) (Mustafa Nihat 1936: 159,160)

Hikâyei Robenson. *Birinci baskısından ilk sahifesi*

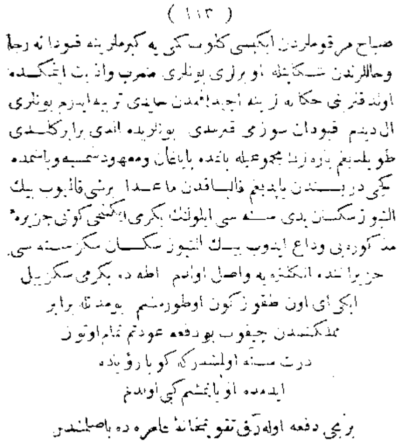
(١١٣)

صباح مرقوملردن ایکیسی کلوب کمی یه کیرملرینه قبودانه رجا
وحاللرندن شکایته اوبرلری بونلری مضروب واذیت ایتمکده
اولدقلرینی حکایه زیرینه اجیدامدن حایفی تربیه ایدرم بونلری
ال دیدم قبودان سوزی قیرمدی بونلریده الدی برابر کلدی
طوپلدیغم پاره زیاده مجموعیله یانده یاپاغان ومعهود شمسیه ویانمده
ایکی دربستدن یاپدیغم قالبافدن ما عدا برنی قالدوب بیك
التیوز سکسان بدی سنه سی ایلولنك یکرمی ایکنجی کونی جزیره
مذکوره یی وداع ایدوب بیك التیوز سکسان سکز سنه سی
حزیرانده انکلتره یه واصل اولدم اطه ده یکرمی سکز ییل
ایکی ای اون طقوز کون اوطورمشم بومدته برابر
ممالکمدن چیقوب بودفعه عودتم تمام اوتوز
درت سنه اولمشدرکه کویا رؤیاده
ایدمده اویانمشم کبی اولدم
برنجی دفعه اوله رق تقویمخانه عامره ده باصلمشدر
فی ٢١ شوال ١٢٨٠

Hikâyei Robenson. *Mart 1864 (=21 şevval 1280) te Takvim- hanei Âmirede yapılan ilk baskısının son sahifesidir.*

kendisi hakkındaki tesbîtinde olduğu gibi- mütercimden ziyâde, *milletin acemîliği âsârındadır*. (Mustafa Nihat 1936: 177) Zîrâ, asrî Türk nesri henüz emekleme devresindedir ve zâten Fransızcadan yapılan tercümeler sâyesindedir ki hızla olgunlaşacak ve 20. Asra Fransız nesriyle boy ölçüşebilecek bir seviyeye erişmiş olarak girecektir. (Yasa 2011)

Hem ilk *Robenson* tercümesi ve asrî Türk nesrinin ilk nümûnelerinden biri olması, hem de Fransızcadan (mâmâfih buradaki misâlimizde dolaylı olarak Fransızcadan) tercümeler sâyesinde Türk nesrinin kat'ettiği merhaleleri göstermesi bakımından çok mühim bir nümûne olduğu için, Ahmed Lûtfî'nin tercümesinden, Mustafa Nihat'ta bulduğumuz şu parçayı naklediyoruz:

> Gemi taşa tesâdüf ederse gark oluruz diyerek bu korku ile sabahladık. Geminin içindekilerin cümlesi şaşırıp şu vartadan halâs için tedbîr düşündük. Gemicilerden birini, etrâfa nazar için direğe çıkardık. Gemici, çıkar çıkmaz, aman taş var, taş var diye bağırdı. Direkten aşağı inmezden evvel gemi taşa çarptı, karnından açıldı. [...]
>
> Mezkûr taşın üzerinde ayağa kalkıp karaya doğru giderek etrâfa baktım. Sâhile yakın bir çayırlık gördüm. Mezkûr çayırlığa gidip orada serildim kaldım ki elimi ayağımı kımıldatmaya mecâlim kalmamıştı. İmdi şu garktan halâsımdan dolayı hâsıl olan sürûru beyâna hiçbir kalem ve lisân muktedîr olamazdı. Benden başka sağ kimse kalmadı; refîklerimin hepsi boğuldular. Bu efkâr ile bir mikdâr dinlendikten sonra, ayağa kalkıp esvâbımı sıktım. Yüksek bir mahâlle çıkıp burası neresidir, ne edilmek lâzım gelir diye etrâf ve eknâfa baktım. Gördüm ki hâlî bir mahâldir; insan ve hayvandan eser yok. İşte o zaman açlık, susuzlukla ne edeceğimi bilemedim. Zîrâ üstümdeki kalan esvâbdan ve orada gezerken esnâ-i râhta elimdeki ufak değnek parçasından mâadâ bir nesne yok idi. Vaktâ ki akşam olup ortalık kararınca, dünyâ başıma zindân oldu. Gece üzerime yırtıcı hayvanlar gelir diye kemâl-i havfımdan ziyâdesiyle mêyus olarak hayâtımdan nevmîd oldum. Denizden kurtuldumsa da daha ziyâde tehlikeye düştüm. İmdi o hâlde hâtırıma geldi ki ölümden halâsa çâre yok, bâri böyle telef olmaktan ise, varayım, su olsun bulabilir miyim diye kalkarken cebimde bir nesneye elim dokundu. Baktım ki bir parça tütündür. Ahâli-i Berberye, aç kaldıkları vakit bu tütünü çiğniyerek def'-i cû ettikleri hâtırıma gelerek, derhâl mezkûr tütünü ağzıma koyup karanlıkta yavaş yavaş su aramıya gittim. Dalları kale gibi etrâfı ihâta etmiş bir büyük ağacın üzerine çıkıp bu gece burada misâfir olayım, bakayım, Mevlâ sabah neyler diyerek uyuyakalmışım. Yorgunluktan açlığı filânı unutarak ol kadar dalgın yatıp kalmışım ki sabaha kadar hiç uyanmamışım. Gözümü açınca, güneşin ağaç üstünü ihâta ettiği ve şiddetli rüzgâr estiği görüldü. Denize doğru baktım, gördüm ki dalgaların beni attığı taş -ki sâhile uzak idi- onun üzerine gemi yaslanmış. Bunu görünce hemen ağacın üstünden aşağıya inerek sâhile koştum. Deniz kenarında gördüm ki bir mil mesâfe kadar bir mahâlle sandalı dahi dalgalar atmış. Yiyeceğe müteallik bir şey bulurum diye yüzerek gemiye

> gitmeyi kurdum. Öğle vakti olunca denize sükûnet gelmişti. Soyunup yüzerek geminin yanına vardım ise de üzerine çıkmanın bir türlü çâresini bulamadığım hâlde gördüm ki geminin kenarında denize doğru sarkmış bir ip var. Hemen bu ipe sarılarak geminin üstüne çıktım. Gemide zîrûh olarak köpekten başka bir can kalmamış. Köpek beni gördüğü gibi bîçâre açlığından enîn ve zâriye başladı. Geminin bir tarafı su ile dolmuş ise de, yukarıya gelen tarafı ıslanmamış ve oradaki eşyâya su isâbet etmemiş olduğunu görünce araştırmaya başladım. İşe yarıyacak bir takım eşyâ ve kilitli sandıkları gördüm. Bu sandıklar râbıtalı yapılmış olduğundan, içlerine su geçmemiş olmasîle, derûnunudaki eşyâ temiz idi. Bunların hepsini karaya çıkarmak murâd eyledim ise de, ne çâre ki tâkatim yoktu. Lâkin bana en ziyâde lâzım ve mühim olan şeyleri aramak için açtığım sandığın içinde Rum [“rhum”; rom] şişeleri dolu idi. Birini açıp bir iki yudum içerek bir nebze neş’elendim. İşte o vakit aklım biraz başıma gelerek mütâlâa eyledim ki her şeyden akdem olan bana, sandaldır ki bu şeyleri nakil mümkün olsun, dedim. Sonra hâtırıma geldi ki şimdilik bir sal yapsam münâsip olur diyerek gemide mevcûd olan ağaçlardan bir mikdârını toplayıp ve büyük tulumlardan dahi üç tânesini şişirip birbirine bağladım, üzerine ağaçları koyup bir büyük sal yaptım. (Mustafa Nihat 1936: 161-164)

Bu metin, menşê metinle mukayese edildiğinde, bir tahvîlen uyarlama olduğu hemen tesbît edilmektedir. Menşê metin hülâsa edilmek sûretiyle yeni bir metin inşâ edilmiş, bu meyânda bir takım küçük ilâvelerde de bulunulmuştur. (Yukarıdaki metinde altı çizili cümleler.) Menşê metindeki kuvvetli edebî tasvîrlerden eser yoktur. Sanki sokaktaki bir adamın ağzından bir vak’anın hikâyesini dinler gibiyiz. Bu sebeple, ona edebî metin demek zordur. Buna rağmen, zevkle okunmaktadır. Bu da, muhtemelen, uyarlamanın dilinin çok sâde ve vak’anın pek câzib olmasından ileri gelmektedir. Bu arada, tahkiyedeki samîmî hava da ona ayrı bir sevimlilik katmaktadır. Mütercimin nesrinde müşâhede ettiğimiz acemîliği ise, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, herhâlde, o devirde henüz inşâına başlanmış olan *asrî Türk nesrinin acemîliğinin* bir tezâhürü olarak değerlendirmek doğru olur.

Ahmed Lûtfî’nin bu tercüme veyâ uyarlamasından, Şemseddîn Sâmi de, Ambroise Rendu’nün Fransızca *Robenson* uyarlamasının tercümesine yazdığı Mukaddimenin dipnotunda bahsederek, onun, A. Rendu’nün metninden değil, bir başka uyarlamadan tercüme edilmiş olduğunu belirtmektedir. Şöyle ki: *Lisânımızda “Hikâye-i Robenson” nâmıyle bir dîğer kitap daha mevcûd ise de, bu hikâye, Avrupa lisânlarında muhtelif sûretlerde ifrâğ olunarak müteaddid anvâı bulunanmakla, mevcûd olan tercüme, elyevm Fransa mekâtib-i iptidâiyesi programına dâhil olup bizde dahi lisân-ı Franseviyenin tahsîli için okutturulmakta olan Mosyö Ambruvaz Randü’nün eserine mutâbık olmayıp dîğer bir têlifin tercümesi olduğu anlaşıldığından…* (Karadağ 2008-2: 15)

Ahmed Lûtfî’nin eserinin menşê metne göre bir tahvîlen uyarlama olduğu pek bâriz ise de, muhtemelen Fransızca olan kaynak metne nisbetle keyfiyeti

belli değildir. Çünki ya Arapça metin de bir uyarlamadır, fakat mütercim, bu kaynak metni sahîh tercüme anlayışıyle tercüme etmiştir, ya da mütercim, Arapça metni uyarlama stratejisiyle tercüme etmiş, yâni uyarlamayı Türkçede yapmıştır. ("Uyarlama stratejisiyle tercüme" derken, en geniş mânâsıyle "tercüme" demek istiyoruz.) Arapça kaynak metnin de tercüme keyfiyeti yine meçhûlümüzdür. O da, ya Fransızca bir uyarlamadan sahîh olarak tercüme edilmiş olabilir, ya da uyarlama Arapçada yapılmış olabilir.

XIII. Şemseddîn Sâmi'nin tercümesi: *Robenson*

Yukarıda, Ambroise Rendu'nün Fransızca *Robenson* tahvîlen uyarlaması üzerinde, sırf bu kitap Şemseddîn Sâmi (1850-1904) tarafından tercüme edildiği ve bu tercüme de asrî Türk nesrinin inşâında mühim bir mevkie sâhib olduğu için, bir hayli durduk, kitabı iyice tanıtmaya çalıştık. "Şemseddîn Sâmi'nin Türkçe Anlayışı ve 'Harfiyen Tercüme' Stratejisi" başlıklı makalemizi kaleme aldığımızda, henüz bu metin elimizde bulunmuyordu. Bundan nâşi, tercüme ile aslını mukayese edememiş, sâdece Şemseddîn Sâmi'nin tercümesine yazdığı ve nesir ve tercüme târihimiz bakımından fevkalâde mühim olan Mukaddime'sini mufassal bir şekilde tahlîl etmiştik. O makalemizde, asıl üzerinde durduğumuz metin, Şemseddîn Sâmi'nin *Sefîller* tercümesi ve başlıca mes'ele de bu tercümedeki stratejinin yeni Türk nesrinin inşâı nokta-i nazarından arz ettiği ehemmiyetti. Binâenaleyh, burada, bu strateji üzerinde tekrar uzunca durmayı zâid addediyoruz. Yalnız, şu kadarını

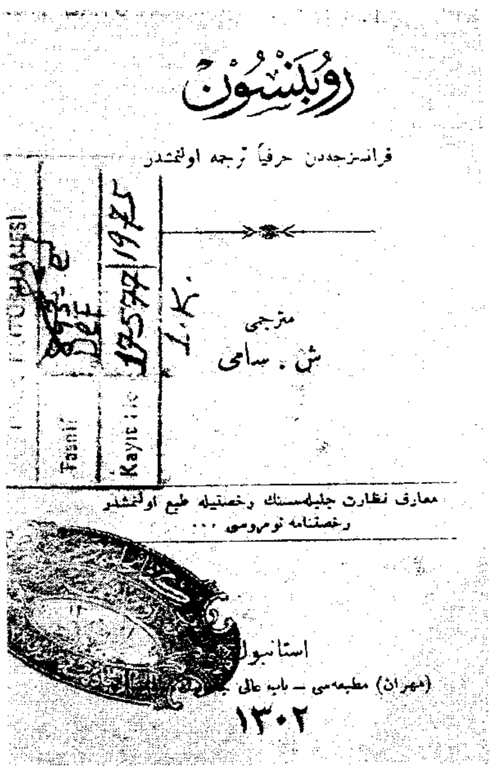

Şemseddîn Sâmi'nin Ambroise Rendu'nün Fransızcadaki tahvîlen uyarlamasından yaptığı ve asrî Türk nesrinin inşâında pek mühim bir mevkii olan tercümenin İstanbul Halk Kütüphânesinde kayıtlı nüshasının kapağı. (Karadağ 2008-2: 227'deki fotokopiden iktibâs) Kapağın en üstünde, Robenson ismi, hemen altında da, Fransızcadan harfiyen tercüme olunmuştur ibâresi bulunmaktadır.

belirtelim ki Şemseddîn Sâmi'nin "harfiyen tercüme" şeklinde isimlendirdiği tercüme usûlüyle varmak istediği hedef, Fransız nesrini adım adım tâkîb ederek ona benzer bir yeni nesir inşâ etmektir. Dîğer tâbirle, o, Fransız nesir tekniğini örnek almaktadır.

Sahîh tercümenin ikinci şartı olan benzeri têsîr yapma ise, onun stratejisinde tâlî bir mes'ele olarak kalmaktadır. Şemseddîn Sâmi'nin tercümelerinde gözettiği bu öncelik, metinlerinin edebî vasfına ciddî şekilde zarâr vermiş, bunlarda asıllarındaki bediî lezzeti bulmak pek de kabil olmamış, kendisi de bu cihetle ağır tenkîdlere uğramıştır. Mârûz kaldığı hücûmlara rağmen, tâkîb ettiği gaye cihetiyle haklı olduğu ve bu gayeye de bilfiil vâsıl olduğu için, o, bu tercüme usûlünden vazgeçmemiş, *Robenson* tercümesinde, bu inancını, kitabın kapağına *Fransızçadan harfiyen tercüme olunmuştur* kaydını koyarak hassaten vurgulamıştır. Dâvâsının haklılığı, bu çabalar sâyesinde, artık bir asrı aşkın bir zamândır Fransız nesir tekniğini kullanabilen asrî Türk nesrinin mevcûdiyetiyle isbât edilmiş bulunuyor ve biz, bugün, onu, bu nesrin başlıca kurucularından biri olarak tebcîl ediyoruz.

Aşağıda, Ambroise Rendu uyurlamasının XIV. Faslının üç farklı tercümesi, mukayeseli tablo hâlinde verilmiştir. Birinci tercüme bize, ikincisi Şemseddîn Sâmi'ye ve üçüncüsü de Mehmed Ali'ye âittir. Bu mukayese, Şemseddîn Sâmi ve Mehmed Ali tercümelerinin "tercüme keyfiyeti"ni kolaylıkla tesbît etmeye imkân vermektedir.

4. Tablo: Şemseddîn Sâmi / Mehmed Ali Tercümeleri

Kaynak Metin Fransızca Ambroise Rendu Uyarlaması	**Hedef Metin 1 Yasa 2012**	**Hedef Metin 2 Şemseddîn Sâmi 1885**	**Hedef Metin 3 Mehmed Ali 1927**
Chapitre XIV: Maladie de Robinson.- Il a recours à Dieu, et se ranime par la lecture de la Bible.	XIV. Fasıl: Robenson'un hastalığı.- Allâh'a yönelişi ve Kitâb-ı Mukaddes okuyarak ayağa kalkışı	14.- Robenson'un hastalığı - Cenâb-ı Hakk'ın imdâdına mürâcaatı ve Kitâb-ı Mukaddes'in tilâvetiyle canlanması	Fasıl - 14 (Robenson'un hastalığı - Robenson Cenâb-ı Hakk'a ilticâ etti ve İncil-i Şerîf okudu)
18 et 19 juin.- *Je ne sortis point, j'éprouvais du frisson.*	**18 ve 19 Haziran.-** Hiç dışarı çıka-madım. Durmadan vücûduma titreme geliyordu.	**18 ve 19 Haziran.-** Hiç dışarıya çıkma-dım, bir titreme hissediyordum.	**18 ve 19 Haziranda** evden dışarı çıka-madım ve vücûdumu bir titreme kapladı; tir tir titriyordum.
Le 20, *je n'eu point de repos de toute la nuit ; j'avais la fièvre, accompagnée de grandes douleurs de tête.*	**Ayın 20'sinde,** baş ağrısından ve ateşten bütün gece gözümü kırpmadım.	**Ayın yirmisinde** bütün gece hiç rahat edemedim; baş ağrısıyle berâber sıtmam var idi.	**20 Haziranda,** bütün gece istirahatten mahrûm idim. Ateşim vardı. Buna bir de müz'iç bir baş ağrısı

			arkadaş oldu.
Le 21.- Malade et plongé dans un profond chagrin en me voyant réduit à ce triste état, privé de tout secours humain, je me mis à prier Dieu, mais sans trop savoir ce que je disais. Je continuai à être très-souffrant pendant trois ou quatre jours.	**Ayın 21'i.-** Hastalanıp bu hâle düşmekten ve hiç kimseden yardım görememekten dolayı büyük keder içinde, ne söylediğimi de pek bilmeksizin, Allâh'a duâ etmiye başladım. Bu şiddetli hastalık hâlim, üç-dört gün devâm etti.	**Hazîranın yirmi birinde, hasta ve kendimi, her nevi imdâd-ı beşerîden mahrûm olarak, öyle müellem bir hâlde görmekten pek derin bir hüzne müstağrak olduğum hâlde, ne söylediğimi pek de iyi bilmeksizin, Cenâb-ı Hakk'a duâ etmiye başladım. Üç-dört gün mütemâdiyen pek ağır hasta idim.**	**21 Haziranda hastalığım arttı. Derin bir elem ve keder içine daldım. İnsanların muâvenetinden mahrûm olduğum için mêyûsiyetim daha fazla arttı. Cenâb-ı Hakk'a iltica ettim. Yalvarmaya başladım. Fakat ne söylediğimi de bilmiyordum. Acı azaplar, şiddetli sancılar, müdhiş ateşler içinde üç-dört gün kıvrandım.**
Le 25.- *Un mal de tête affreux et un accès de fièvre très-violent, qui dura sept heures, se termina par une sueur abondante qui m'affaiblit beaucoup.*	**Ayın 25'i.-** Yedi saat süren dayanılmaz bir baş ağrısı ve yüksek ateşin arkasından beni sırılsıklam bırakan ve pek zayıf düşüren bir ter boşaldı.	**Hazîranın yirmi beşinde** dehşetli bir baş ağrısı ve -yedi saat devâm eden- pek şiddetli bir sıtma nöbeti pek kesretli bir terle hitâm buldular ki bu ter beni ziyâdesiyle zayıf düşürdü.	[Atl: **25 Haziran**]
Le 26.- *J'étais mieux ; je pris mon fusil et je me traînai dans le bois pour me procurer quelques vivres. Je tuai un chevreau, dont je grillai quelques morceaux. J'aurais bien voulu en faire cuire une partie dans l'eau pour avoir du bouillon, mais je n'avais pas de marmite.*	**Ayın 26'sı.-** Daha iyiceydim. Tüfeği alıp yiyecek bulmak için ormana girdim. Bir oğlak vurup bunun birkaç parçasını ateşte kızarttım. Onun bir parçasıyle et suyu kaynatmak isterdim, fakat tencerem yoktu.	**Hazîranın yirmi altısında** iyice idim. Tüfeğimi alıp yiyecek bir şey tedârik etmek üzere, sürüne sürüne ormana gittim. Bur dağ keçisi vurup bâzı parçalarını ateşte pişirdim. Bir kısmını suda pişirip et suyunu almayı çok arzû ediyordum, lâkin tencerem yok idi.	**25** [Doğrusu: 26] **Haziranda** artık iyileşmiştim. Tüfeğimi aldım. Birkaç av tedârik etmek için ormana gittim. Bir keçi öldürdüm. Etinden bir kısmını ızgara üstünde pişirdim. Dîğer kısmını suda pişirmek ve suyunu içmek istiyordum. Fakat, maatteessüf çömleğim yoktu.
Le 27.- *La fièvre me reprit si fort que je ne pus sortir de mon lit pendant toute la journée. Je mourais de*	**Ayın 27'si.-** Ateşim tekrar o kadar yükseldi ki bütün gün yatağımdan hiç çıkamadım.	**Hazîranın yirmi yedisinde** beni sıtma o kadar şiddetle yakaladı ki bütün gün	**27 Haziranda** harâretim tekrarladı. Dehşetli ateşler içinde bütün gün yatağımda yatmak

soif ; mais j'étais trop faible pour aller chercher de l'eau. Dans ma détresse, je m'écriais de temps en temps : **Seigneur, aye pitié de moi, ne m'abandonne pas.** *Quand l'accès fut passé, je m'endormis. Pendant ce sommeil, je fis un songe effrayant ; il me sembla voir un homme d'une nature tout extraordinaire descendre du milieu d'un tourbillon de flamme et de fumée. La terre trembla quand il la toucha. Je le vis alors s'avancer vers moi armé d'une pique, et je l'entendis proférer ces paroles :* **parce que tu ne t'es pas converti à la vue de tant de signes, tu mourras,** *et il levait sa redoutable lance pour me frapper.* ***Cette vision jeta dans mon âme un profond sentiment de terreur,*** *et cette impression resta tout entière malgré la lumière du jour. Hélas ! les bonnes instructions que j'avais reçues dans mon enfance, je les avais entièrement négligées ; j'avais vécu dans une complète indifférence pour le bien et pour le mal. J'avais commencé par désobéir à mon père et à ma mère, et je n'avais jamais depuis considéré mes malheurs comme une punition de*	Susuzluktan ölüyordum; fakat su başına gidecek mecâlim yoktu. Çâresizlik hissi içinde, zaman zaman şöyle haykırıyordum: ***Yâ Rabbi, bana merhamet et, beni terk etme!*** Nihâyet ateş nöbeti geçince, uykuya daldım ve bu sefer de dehşetengîz bir rü'yâ gördüm. Fevkalâde güçleri olan bir insan, bir alev ve duman hortumu içinde yere iniyordu. Ayağı yere basınca, yer sarsıldı. Sonra, elinde bir mızrakla bana doğru ilerleyip şu sözleri sarfetti: ***Sana o kadar alâmet gösterildiği hâlde hidâyete ermediğin için öleceksin!*** Ve beni vurmak üzere o ürkütücü mızrağını havaya kaldırıyordu… **Uyandığım zaman hâlâ dehşet içindeydim** ve gün ışığına rağmen bendeki bu his zâil olmadı. Heyhat ki çocukluğumda bana verilen güzel nasîhatleri tamâmen kulak ardı etmiş, hayır ve şerre hiç aldırmadan yaşamıştım! Hatâlarıma, ilkin, babama ve anneme itâatsizlikle başlamış, o günden sonra da	yatağımdan çıkmaya muktedir olamadım. Susuzluktan ölüyordum, lâkin gidip su almaya muktedir olamıyacak kadar zayıf düşmüş idim. Bu hâl-i mêyûsiyetimde vakit vakit bağırıyordum ki: **"Ey Rabbim! Bana merhamet et! Beni terk etme!"** Nöbet geçirdikten sonra uyudum. O uyku esnâsında muhavvef bir rü'yâ gördüm: Alev ve dumanla karışık bir kasırganın içinden pek garîb hâlli bir adam indiğini görüyor gibi oldum. Bu adam yere değince yer titredi. O vakit bir kargı ile müsellâh olarak bana doğru geldiğini gördüm ve şu sözleri söylediğini işittim: **"Bu kadar alâmetler gördüğün hâlde, îmâna gelmediğin için, öleceksin!"** Böyle diyerek, bana vurmak üzere, mehib kargısını kaldırıyordu. **Bu hayâl kalbime müessir bir dehşet hissi ilka etti** ve gündüzün ziyâsıyle berâber bu têsîr bütün olarak bâkî kaldı. Heyhât! Çocukluğumda almış olduğum iyi tâlîmleri tamâmiyle ihmâl etmiştim; hayr	mecbûriyetinde kaldım. Susuzluktan ölecektim. Fakat çok zayıflamıştım. Su aramaya gitmeye hâlim yoktu. Sıkıntı içinde zaman zaman bağırıyordum: **"Allah'ım! Bana merhamet ediniz, bu âciz kulunuza acıyınız, lûtfunuza muhtâcım! Ulu Tanrı'm! Bana yardım etmekte gecikmeyiniz! Beni terk etmeyiniz Allâh'ım!"** Vaktâ ki nöbetim geçti; yüzüm de güldü. Derin bir uykuya dalmışım, müsterihâne tatlı tatlı uyumuşum. Uyandım, tekrar uyudum. Kâşki uyumasaydım! Korkunç bir rü'yâ gördüm: Fevkalâde büyük, dev cüsseli bir adam ateşler, dumanlar, kasırgalar içinde indi. Toprağa basar basmaz dünyâ sallanmaya, titremeye başladı. Bana doğru geliyordu. Elinde uzun bir mızrak vardı. Birçok şeyler söylüyordu. Ağzından çıkan sözler arasında; **"Sen öleceksin!.. Çünki birçok alâmetler gördüğün hâlde hâlâ dînini değiştirmedin!.."** diyordu. Sonra müdhiş sopasını kaldırdı. Beni vurmak için üzerime attı. ***[YA]*** **Bu hayâl kalbime derin bir korku hissi verdi.**

Dieu, pas plus que je ne l'avais remercié pour les consolations qu'il m'avait envoyées. Mais, à l'aspect de la mort, ma conscience s'éveilla : j'avais l'âme brisée de remords ; je fis pour la première fois de ma vie une prière fervente : je suppliai Dieu de venir à mon aide.	ne başıma gelen felâketleri Allâh'ın birer cezâsı olarak telâkkî etmiş, ne de nâil olduğum tesellîler için O'na şükretmiştim. Fakat, ölüm bana çehresini gösterince, vicdânım harekete geçti. Rûhum azâb içindeydi. Hayâtımda ilk defa olarak candan bir yakarışla Allâh'a yöneldim ve O'ndan yardım niyâz ettim.	ü şer hakkında büsbütün kayıtsız bir hâlde yaşamıştım. Peder ve vâlideme itâat etmemekten bed' etmiş ve o vakitten beri başıma gelen felâketlere hiçbir vakit Cenâb-ı Hakk'ın bir mücâzâtı nazarıyle bakmamıştım ve ne de Cenâb-ı Hakk'a bana vermiş olduğu tesellîlerden dolayı teşekkür etmiştim. Lâkin, ölümü görünce, vicdânım mütenebbih oldu. Yüreğim nedâmetten paralanmış idi; ömrümde birinci defa olarak sûrişle bir duâ ettim. Cenâb-ı Hakk'ın imdâdıma yetişmesini istirhâm ediyordum.	Gündüz olduğu hâlde, bu müdhiş têsîr rûhumda tamâmen yerleşmişti. Çok şükür ki çocukluğumda pek iyi, sarsılmaz bir terbiye almıştım, hayâl rûhumda çok yaşamadı. Çünki hayâl ile hakîkati, iyi ile fenâyı birbirinden ayırabilecek kadar metîn mâlûmatım, sağlam bir terbiyem vardı. Hayâl hakîkatin önünde mağlûb olarak silindi gitti. Ben ana ve babama çok itâatsizlik etmiştim. Şimdi onların cezâsını çekiyordum. Çünki ebeveynimin öğütlerini dinlememiş bir âsî, doğru sözlerini istihfâf etmiş bir günahkâr idim. Bu cezâlar, felâketler, musîbetler, sefâletler hep Cenâb-ı Hakk'ın birer kahrı idi. İçim ölüm manzarasıyle titredi. Kalbim vicdân azâbıyle burkuldu. Gözlerim yaşlar, göğsüm hıçkırıklarla doldu. İlk defa olarak yanık, sûzişli ve âteşîn duâlar ettim. Kusurlarımın affedilmesini istedim. Nihâyet, Allâh'ıma, bana yardımcı olması için yalvardım, yalvardım.
Le 28.- *Je pus me lever, et je m'occupai à préparer quelques rafraîchissements pour le lendemain, car la fièvre revenait régulièrement tous les*	**Ayın 28'i.-** Ayağa kalkabildim ve ertesi gün için birkaç ateş düşürücü içecek hazırladım; zîrâ, ateş iki günde bir nüksediyordu.	**28 Haziran.-** Yataktan kalkabildim ve ertesi gün için serinlik verecek şeyler hazırladım, zîrâ sıtma mukannen	**28 Haziranda,** yarın için soğukluk verecek, serinletici bâzı şeyler hazırladım. Zîrâ iki günde bir nöbetim geliyordu. Büyük bir şişeye su doldurdum.

deux jours. Je remplis d'eau une grande bouteille, j'y mêlai un peu de rhum, et je la mis à côté de mon lit. Je mangeai ensuite trois œufs de tortue ; puis j'essayai à me promener ; mais j'étais trop faible pour aller loin : je m'assis à terre et je contemplai la mer tout pensif. Je revins ensuite, et j'entrevoyais avec effroi le retour de la fièvre quand je me ressouvins que les Brésiliens remédiaient à toutes leurs maladies avec du tabac. Je savais qu'un de mes coffres en devait renfermer : je l'ouvris aussitôt, et j'y trouvai en effet du tabac, et, ce qui me valut encore beaucoup mieux, une Bible. ***J'employai mon tabac de trois manières différentes :*** *j'en mis une feuille dans ma bouche ; comme il était très fort, cela m'étourdit beaucoup ; j'en grillai sur des charbons ardents, en me tenant le nez dessus aussi longtemps et aussi près que possible ; enfin j'en fis tremper dans du rhum, et je le bus ensuite. Cette potion me donna brusquement dans la tête et me tint endormi jusqu'au lendemain trois heures de l'après-midi. Je dirai même plus ; car je ne puis m'ôter de l'esprit que je dormis toute la nuit que j'avais pris*	Büyük bir şişeyi suyla doldurup içine rom karıştırdım ve şişeyi karyolamın yanına koydum. Sonra, üç tâne kaplumbağa yumurtası yiyip dışarıda biraz dolaşmaya çalıştım. Fakat, uzağa gidemiyecek kadar mecâlsizdim. Yere oturdum ve düşünceli düşünceli denizi seyre daldım. Bir müddet sonra geri döndüm. Ateşin nüksetmesini endîşeyle beklerken, birden, Brezilyalıların bütün hastalıkları tütünle tedâvi ettikleri aklıma geldi. Sandıklarımın birinde tütün olduğunu biliyordum. Derhâl o sandığı açtım ve hakîkaten de orada tütün ve, bundan çok daha âlâsı, bir Kitâb-ı Mukaddes buldum. **Tütünümü üç farklı şekilde kullandım.** Birincisi, bir tutamını ağzımda çiğnedim ve bu şekil çok sert gelerek beni sersemletti. İkincisi, bir kısmını kızgın kömür üzerinde yakarak burnumu dayanabildiğim kadar yakından ve dayanabildiğim müddetçe onun dumanına tuttum. Üçüncü olarak da,	olarak her iki günde bir geliyordu. Bir büyük şişeye su doldurdum, içine biraz rom karıştırdım ve yatağımın yanı başına koydum; bunu müteâkiben üç tâne kaplumbağa yumurtası yedim, sonra gezinmiye çalıştım. Lâkin uzağa gidemiyecek kadar zayıf idim; yere oturdum, düşüne düşüne denizi seyrediyordum. Sonra avdet ettim ve sıtmanın geldiğini ra'şe ile hissetmekte iken, Brezilyalıların her hastalığı tütünle iyi ettikleri hâtırıma geldi. Sandıklarımın birinde tütün bulunacağını bilirdim; derhâl sandığı açtım ve hakîkaten tütünle berâber daha ziyâde işime yarıyan bir Kitâb-ı Mukaddes buldum. **Tütünümü üç mütenevvi vechile kullandım.** Bir yaprağını ağzıma koydum; pek sert olduğu için, bu bana hayli zahmet verdi; birazını yanmış kömürün üzerinde yakıp burnumu mümkün olabildiği müddetçe mümkün derecede yakın tuttum (tütsülendim); nihâyet birazını da romun içine batırıp	İçine biraz da (rom) karıştırdım. Sonra yatağımın yanına koydum. Üç tâne de kaplumbağa yumurtası yedim. Biraz gezeyim dedim. Fakat çok zayıf düşmüştüm. Uzaklara gitmek mümkün değildi. Biraz gittim. Toprak üstüne oturdum. Dalgın dalgın düşünürek denizi hayretle seyrettim. Sonra tekrar avdet ettim. Vücûdumu yine ateş bastı. "Brezilya"lıların bütün hastalıklara karşı tütün kullandıklarını hatırladım. Hemen tecrübelere başladım. Sandıklarımdan birinde tütün olduğunu biliyordum. Derhâl sandıkları açtım ve tütünü buldum. Bu, bana İncil-i Şerif kadar iyi têsîr yaptı. ***[YA]*** **Tütünü üç muhtelif tarzda istîmâl ettim**. 1- Bir parça ağzıma alarak çiğnedim. Fakat bana pek acı ve sert geldi. Beni âdeta sersemletti. 2- Kızgın ateş üzerine attım. Üstüne burnumu tutarak mümkün olduğu kadar bekledim. 3- En nihâyet rom içine bir mikdâr attım. İyice ıslandı. Sonra ilâç gibi içtim. Pek şiddetli olmuş; başımı döndürdü ve beni ertesi gün öğleden üç saat sonraya kadar

cette espèce de médecine, tout le lendemain et une partie du jour suivant. Quoi qu'il en soit, je me trouvai fort soulagé à mon réveil, l'appétit revint, et j'allai toujours de mieux en mieux.	romun içine ondan bir parça atıp sonra bunu içtim. Bu karışım hemen başıma vurdu ve ertesi günün ikindi vaktine kadar beni uyuttu. Hattâ daha fazla uyuttuğunu dahi söyliyebilirim; çünki bu bir nevi ilâcı içtiğim gece ile ertesi gün ve müteâkib günün bir kısmında uyumuş olduğum fikrindeyim. Her ne olursa olsun, uyandığımda kendimi çok hafiflemiş hissettim, iştahım açıldı ve her geçen gün daha iyiye gittim.	muahharan içtim; bu içiş birden başıma vurup beni ertesi gün bâdezzuhr saat üçe kadar uykuda bıraktı. Daha ziyâde dahi diyebilirdim, çünki bu nevi ilâcı içtiğim gece ile ertesi günü ve daha ertesi günün bir kısmını muttasıl uyku ile geçirmiş olmak fikrini zihnimden teb'id edemiyordum. Her ne hâl ise, uyandığımda kendimi hafîf buluyordum, iştihâ geldi ve günden güne iyileşmekte idim.	***[YA]*** sersem, bîhoş ve sarhoş gibi uyuttu. Yâni pek fazla uyumuştum. Bunu bir türlü aklımdan çıkaramıyorum. Her ne olursa olsun, ilâcın têsîriyle oldukça hafîflemiştim. Vücûdumdan ateş gitti. Kırgınlık azaldı. Kendimde bir hafiflik hissettim. Eski neş'em, eski iştahım avdet etti. Her gün bir parça daha iyiliğe doğru gidiyordum.
4 juillet.- *Je commençai à lire la Bible. Je me fis une loi d'en lire quelques chapitres soir et matin, et bientôt j'éprouvai mille consolations de cette bonne habitude. Ma condition, quoique la même à l'extérieur, était devenue bien plus douce, puisque j'avais appris à la supporter en paix.* ***Mes forces revenant chaque jour,*** *je résolus d'entreprendre un voyage. Il y avait déjà dix mois que j'étais dans cette île, je ne voyais aucune possibilité d'en sortir ; je croyais fermement que jamais créature humaine n'y avait mis le pied ; je voulus au moins la connaître*	**4 Temmuz.-** Kitâb-ı Mukaddes'i okumaya başladım. Her sabah ve akşam, ondan birkaç bölümü okumayı kaide hâline getirdim ve kısa zamanda bununla büyük huzûr buldum. İçinde bulunduğum şartlar, zâhiren aynı olmakla berâber, gözüme artık eskisi kadar çetin görünmüyordu, çünki onlara tevekkülle katlanmayı öğrenmiştim. **Her geçen gün kuvvetim biraz daha yerine geldiği için,** Adada bir seyâhate çıkmaya karâr verdim. On aydan beri bu	**4 Temmuz.-** Kitâb-ı Mukaddes'i okumaya başladım. Sabah akşam birkaç sûre okumayı âdet edindim ve çok geçmeden, bu iyi âdetten bin tesellî alıyordum. Hâlim her ne kadar hâricen yine o idiyse de, çok daha mülâyim olmuş idi, zîrâ ikmâl-i sükûnetle tahammül etmesini öğrenmiştim. **Günden güne kesb-i kuvvet etmekle,** bir seyâhate girişmeye karâr verdim. On ay oluyordu ki o adada idim, oradan çıkmak için hiçbir imkân göremiyordum; kaviyyen zannediyordum ki ebedî bir mahlûk-u	**4 Temmuzda** İncil-i Şerif okumaya başladım. Kendime bir de program çizdim. Her akşam ve sabah İncil'den birer ***[YA]*** fasıl okuyordum. Bunu âdet edindim ve pek çok faydasını gördüm. İncil'de beni cesârete, tesellîye, tevekküle, kanâate sevk eden binlerce nasîhatler vardı. Hakîkatte hâlim, vazîyetim acınacak bir hâlde ***[YA]*** idi. Fakat mâdem ki sûlh ve sükûn içinde yaşamasını öğrenmiştim. Bu da benim için bir saâdet teşkîl edebilirdi. **Her gün sıhhatim iyileşiyor, kuvvetim gittikçe yerine geliyordu.** Adayı

parfaitement, et voir si je ne découvrirais pas quelque nouvelle production. (*Robinson dans son île, ou Abrégé des aventures de Robinson, à l'usage de la jeunesse*, traduction d'Ambroise Rendu, Lausanne, 1836 -4e éd.-, pp. 41-44.)	adadaydım ve ondan ayrılmak için hiçbir hâl çâresi bulamamıştım. Bugüne kadar hiçbir insanoğlunun ona ayak basmamış olduğuna kuvvetle inanıyordum. Hiç olmazsa, onu, bütünüyle tanımalıydım. Bu arada, belki yeni bir mahsûl de keşfedebilirdim. ***(➤ Aslına göre satır fazlalığı: 5)***	beşerî oraya ayak basmamış idi; hiç olmazsa adayı iyice öğrenmek ve bir iki mahsûl keşfedebilir miyim diye denemek istedim. ***(➤ Aslına göre satır fazlalığı: 19)*** (Şemseddîn Sâmi, *Robenson*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1302/1886; Karadağ 2008: 40-42)	gezip dolaşayım dedim. Buraya geleli henüz on ay olmuştu. Adadan dışarı çıkmak mümkün olamıyacaktı. Zâten dünyâ yaratılalı buraya insan ayağı basmamış olduğunu şiddetle zannediyordum. Bulunduğum yeri tamâmen gezmek, bence mâlum olmıyan mahsûllerini öğrenmek, keşfedilecek cihetlerini keşfetmek istiyordum ve buna kat'iyyen karâr verdim. ***(➤ Aslına göre satır fazlalığı: 39)*** (Mehmed Ali, *Robenson Issız Adada*, İstanbul: Semih Lûtfi Kitabhânesi, 1927?; Karadağ 2008: 162-65)

Şemseddîn Sâmi'nin metni, kaynak metni, cümle cümle tâkîb etmekte, eksiltmeden veyâ arttırmadan ve hiçbir "yanlış anlam" hatâsına düşmeden oradaki bütün mânâyı olduğu gibi vermektedir. Cümle çeşitleri de pek değişmemekte, Türk cümle yapısına aykırı düşmeden (meselâ devrik cümle tarzında sapmalara îtibâr etmeden) Fransız cümlelerine benzer cümleler teşkîl edilmektedir. Dil, tamâmen İstanbul Türkçesidir. Farsça tamlama kaidesine göre teşkîl edilmiş ibârelere yer verilmemekte, bunlar, *Cenâb-ı Hak, Kitâb-ı Mukaddes, hâl-i mêyûsiyet, ikmâl-i sükûnet, kesb-i kuvvet, mahlûk-u beşerî* gibi birkaç kalıplaşmış tamlamadan ibâret kalmaktadır; ki bunlar zâten İstanbul Türkçesinin kelime hazînesine dâhildir. Bu nesir, artık o başlayıp bitmek bilmiyen, secîli, fazlasıyle süslü, kültürlü geniş kitlelere dahi mâl olmamış Arapça ve Farsça asıllı kelimeler ve Farsçaya göre yapılmış tamlamalarla dolu cümlelerle örülmüş Dîvân nesrinden bambaşkadır. Yine de, nesrimizin sonradan ulaştığı tekâmül merhalesi ve tabiî, o devrin daha san'atkâr nâsirleri dikkate alındığında, çok mahâretli bir metin intibâı bırakmamaktadır. Mâmâfih, bu metin, kendinden 21 sene evvelki Ahmed Lûtfî metniyle mukayese edildiğinde, bu kadar kısa zamânda kat'edilen mesâfe, devâsa görünmektedir. Netîce olarak, belki kâfî derecede mâhirâne olmasa da, bu metin, kaynak metindeki zihnî-hissî têsîre yakın bir intibâ hâsıl etmekte ve bu keyfiyetiyle de "harfiyen temâyüllü tercüme" çeşidine muvâfık düşmektedir.

Fransızcadaki Ambroise Rendu uyarlamasının, Şemseddîn Sâmi'nin 1885'teki tercümesini müteâkiben, Mehmed Ali tarafından yapılan ve Semih Lûtfî tarafından -muhtemelen 1927'de- neşredilen ikinci tercümesinin kapağı. (Karadağ 2008-2: 283'teki fotokopiden iktibâs) Kapağın üst köşesinde mütercimin ismi (Mehmed Ali), altında ortada ise kitabın ismi (*Robenson Issız Adada*) okunmaktadır.

Mehmed Ali'nin tercümesi ise, bir bütün hâlinde, "serbest temâyüllü tercüme"dir. Fakat yer yer "yanlış anlam"larla kusûrlu (ki bunlar metinde ***[YA]*** remziyle gösterildi), yer yer de, fazlalıklarıyle (ki bunlarda metinde altı çizili satırlarla gösterildi) tâdilen uyarlamadır. Mütercim, kaynak metnin cümlelerine sâdık kalma endîşesi taşımadan, onları, zevkli bir metin inşâ edecek sûrette, istediği gibi bölmüş, birleştirmiş, değiştirmiştir. Bu tavrı, serbest temâyüllü tercüme stratejisi tâkîb ettiğini göstermektedir ve bu noktaya kadar "sahîh tercüme"nin sınırları içinde kalmıştır. Fakat, aşırı serbest davranarak ilâvelerde bulunduğu kısımlarda, artık tâdilen uyarlama bahis mevzûudur. Bu çeşit tasarruflar, ismi konmadan yapıldığı için, çok vahîm birer tercüme kusûrudur. Ayrıca, yanlış alamlı cümlelere de meydan vermesi, mütercim için çok eksi bir puandır. Onun metnindeki bir dîğer ehemmiyeti hâiz tercüme kusûru, 32. Fasılda Robenson ile Cuma arasında geçen muhâverede Cuma'nın konuşmasını bozuk cümlelerle vermiyerek metnin oradaki havasını bozmuş olmasıdır. Hâlbuki elinden geldiği kadar sâdık bir tercüme yapmıya çalışan Şemseddîn Sâmi, bu kısımda da kaynak metne uymuş, metnin havasını muhâfaza etmeyi başarmıştır. Bu büyük kusûrlar bir tarafa, muhtemelen 1927 senesine âit olan bu metin, Türkçenin o zamâna kadar kazandığı kıvraklığın da bir delîlidir.

Her iki mütercimin strateji farklılığını anlamak için, tabloda, Robenson'un günlüğünün 21 Hazirana âit koyu dizdiğimiz notlarını mukayese etmek kâfîdir. Bu kısımda da, Şemseddîn Sâmi, kaynak metnin cümlelerini bire bir tâkîb etmekte, Mehmed Ali ise, onları bölmekte, birleştirmekte, fakat ortaya çok daha canlı bir metin çıkarmaktadır. Mehmed Ali'nin, metne fazladan ne kadar çok cümle kattığını anlamak için de şu mukayese yapılabilir: Bizim metnimiz, kaynak

metni sâdece 5 satır, Şemseddîn Sâmi'ninki ise 19 satır geçerken, Mehmed Ali'nin metninde 39 satır fazlalık vardır.

IX. Mehmed Ali'nin tercümesi: *Robenson Issız Adada*

Mehmed Ali'nin tercümesi, muhtemelen 1927 senesine âittir ve Sühûlet Kitâbhânesi sâhibi Semîh Lûtfî (Erciyas) tarafından neşredilmiştir.

Semih Lûtfî, o devrin önde gelen nâşirlerindendir ve birçok edebî tercüme neşretmiştir. Kitap, 142 sayfa olup 42 resmi muhtevîdir. Bu resimlerden 80. sayfadaki, aynı zamânda kapağa konmuştur.

Mehmed Ali'nin tercümesini Şemseddîn Sâmi'nin tercümesiyle berâber değerlendirdik. Bu kısımda da, sâdece birkaç ilâve tesbîtte bulunacağız. Tercümesinin başında yer alan "Birkaç Söz" başlıklı mukaddimesinden (Karadağ 2008-2: 128-130) anlaşıldığına göre, Mehmed Ali, bir ilk mekteb muallimidir ve bu tercümeyi bilhassa 14-15 yaş çağındaki çocuklar için yapmıştır. "Birkaç Söz"ün ortasında: *Burada hadnâşinâslık etmemek için müellifin mukaddimesindeki bâzı parçaları nakledeceğim. Müellif diyor ki:* şeklinde bir takdîmden sonra, ismini hiç zikretmediği A. Rendu'nün Fransızca uyarlamasındaki Mukaddimesinin *bâzı parçaları*'nı değil, tamâmını veriyor ve kendi mukaddimesi bu iktibâsla bitiyor. Bu tercümesinde de, kaynak metne göre, küçük bâzı ilâveler ve tercüme hârici uyarlamalar yapmıştır. Meselâ Cuma'yla alâkalı şu cümle Mehmed Ali'nin ilâvesidir: *Tâlim ve terbiyesine çalışarak medenîleştiriyor.* Mütercimin A. Rendu için *müellif* sıfatını muvâfık görmüş olması da câlib-i dikkattir; çünki bu ifâde, onun, Rendu'nün eserin İngilizce aslının mütercimi değil, Fransızcadaki uyarlamacısı olduğunun, bu cihetle *müellif* sayılması gerektiğinin farkında olduğunu göstermektedir.

Mehmed Ali tercümesinin bir dîğer husûsiyeti de, metinde, birkaç dipnotla, onun, kendi kanâatini ifâde etmesidir. Meselâ, 1. Fasılda, köle ticâreti bahis mevzûu olduğunda, şu dipnot görülüyor: *Bu menfûr ve mekrûh insan ticâreti, zenci alışverişi yüz elli sene devâm etmiştir.* (Karadağ 2008-2: 136) 32. Fasılda, *(Cuma'nın) yavaş yavaş kalbi hakîkî dîne, hak mezhebe karşı açıldı* cümlesi için şu dipnot konulmuştur: *İslâmiyetten evvel hak dîn Hazret-i Îsâ'nın dîni, yâni Hıristiyanlık idi. Cenâb-ı Peygamber (s.a.) Efendimizin dîn-i İslâmı neşrinden sonra artık en son olan hak dîn İslâmiyet olarak kabûl edilmiştir.* (Karadağ 2008-2: 206) O devirde, bir ilk mektep muallimінin bunları yazabilmiş olması, oldukça şâyân-ı dikkattir. Bununla berâber, ne kadar tavsatılmış olursa olsun, dîn derslerinin müfredat programlarından çıkarılmasının orta mekteplerde 1928, şehir ilk mekteplerinde 1933, köy ilk mekteplerinde 1939 senelerinde olduğu (Kaya 2001: 82, 83) husûsunu da nazar-ı dikkate almak îcâb eder. 1928 senesinde dîn dersleri hakkında hazırlanan Maarif Vekâleti Raporuna göre: *Cumhuriyet teşkilâtının maarife temin ettiği faydalardan biri de din derslerinin ilk ve orta mekteplerde hadd-i asgarîye indirilmek ve liselerden büsbütün kaldırılmak suretiyle tedrisatın mümkün mertebe dünyevî mahiyet almasıdır.*" (Kaya 2001: 83) Binâenaleyh, bu husûsta (maârifin

"dünyevîleştirilmesinde") asıl kırılma noktasının 1928 senesi olduğu anlaşılmaktadır ki bu târih, Mehmed Ali tercümesinin neşrinden sonradır.

Son olarak, Ayşe Banu Karadağ, Mehmed Ali'nin bir başka tercümesini (kitabın künyesinde *nakleden* dendiğine göre, daha doğrusu uyarlamasını) daha tesbît etmiştir. (Karadağ 2008-1: 155) Bu kitabın, -Millî Kütüphâne kayıtlarından çıkardığımız- tam künyesi şöyledir: *Çocuklarımıza La Fonten Hikâyeleri*, Nakleden ve Toplayan: Mehmed Ali, İstanbul: Cihan Matbaası, 1928, 174 s., resimli, 24 cm, Terbiyevî Hikâyeler 2; 0,5.- TL. Bu kitap da, Mehmed Ali'nin *Robenson Issız Adada* tercümesinin baskı târihi hakkında yaklaşık bir fikir vermektedir. Mehmed Ali'nin Karadağ tarafından tesbît edilen bu iki tercüme veyâ uyarlamasına bir tercüme de biz ilâve edeceğiz. Bu, İsmail Hakkı Baltacı'nın 1932 senesinde Sühûlet Kütüphânesi tarafından neşredilen *Mürebbilere* isimli kitabının arka kapağındaki *Sühûlet Kütüphânesi Neşriyâtı* listesinde bulunan *Küçük Yâkub* isimli "tercüme"dir. İşbu tedkîkimiz nokta-i nazarından daha da câlib-i dikkat olan, aynı listede *Robenson Issız Adada* tecümesinin de yer almış olmasıdır. Bir dîğer dikkat çekici husûs, her iki kitabın da tercüme değil, Mehmed Ali'nin têlifi gibi görünmesidir. Bir sahaf sitesinde (gittigidiyor) kapak resmini de gördüğümüz -yine eski yazıyle basılmış- bu son kitabın kapağında, yere oturmuş bir zenci çocuk ile bahçe paravanının üstünde duran bir kuğu resmi vardır. Kapağın sağ üst köşesinde Mehmed Ali, ortada, resmin üstünde *Çocuklarımıza Hikâyeler, Küçük Yâkub* yazıları okunmaktadır. Kitap 140 sayfa olup 1932 fiyatıyle 50 kuruştan satılmaktadır. Bu gibi verileri birleştirerek, biz, Mehmed Ali'nin *Robenson Issız Adada* tercümesinin basım târihinin, Latin alfabesinin kabûlünden hemen öncesine tesâdüf ettiğini ve bu târihin muhtemelen 1927 senesi olduğunu düşünmekteyiz.

X. Şükrü Kaya'nın tercümesi: *Robenson Krüzoe*

Cumhûriyetin ilk devresinin derin iz bırakmış Dâhiliye Vekîli ve CHP Umûmî Kâtibi Şükrü Kaya (1882-1959), muharrir ve mütercimlik cephesi pek bilinmiyen bir devlet adamımızdır.

Meydan-Larousse Ansiklopedisi (1972: 7/102), onun tek eserini zikretmektedir: *Şükrü Kaya. Sözleri, Yazıları (1927-1937).* Hâlbuki, Millî Kütüphânede (18.4.2012 târihi itibâriyle) onun adına 12 kitap kayıtlı bulunmakta ve mezkûr kitap da katalogda yer almamaktadır.

12 kitaptan ikisi küçük siyâsî risâlelerdir. Geriye kalan 10 kitap tercümedir ve *Robenson Krüzoe*'nin iki cild hâlindeki 1950 tab'ı bunlar arasındadır. Dîğer tercümeleri, Charles Gide'den *Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi* (2 cild, 1927), A. Mathiez'den *Fransız İhtilâli* (3 cild, 1940), Buckley'den *Eski Yunan Masalları* (1949), Henri Béraud'dan *Şişko* (1938) gibi kitaplardır.

Şükrü Kaya, *İttihat ve Terakki cemiyeti ilerigelenlerinden olduğu için İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya* sürülmüştü. (*Meydan-Larousse*) Onun *Robenson Krüzoe*'si, bu Malta günlerinin mahsûlüdür. Tercümenin Mukaddime'sinde bu husûsu şöyle îzâh etmektedir:

> Robenson; Malta'da iken İngilizce aslından tercüme edilmiştir. Tercüme meşguliyeti bana esâretin acılarını kısmen unutturuyordu. Bu îtibârla, eser, bence vazîfesini bitirmiştir. Eğer bir gün olur da hemşerilerimin boş vakitlerini hoşça geçirmeye vesîle olursa, bu, benim bu gün hiç intizâr ve ümîd etmediğim bir hizmet olur.

Bu kısa Mukaddimenin altında *Salvador-Malta, Ağustos 1919* ibâreleri yer almaktadır. Eser, ancak dört yıl sonra, 1923'te, Hüseyin Câhid tarafından, çıkardığı *Tânîn* gazetesinin ilâvesi olarak ve 425 sayfalık, resimsiz, tek cild hâlinde neşredilecektir. 2. Tab'ı, 1950'de, iki cild, resimli, 578 s. hâlinde İbrahim Hilmi Çığıraçan tarafından *Robinson Crusoe, Hayatı ve Maceraları* ismiyle yapılmış, nâşir, âdeti olduğu vechiyle, tercümenin başına, kendi takdîm yazısını koymuş, bunda, gençlere, madde madde, *Robenson*'dan çıkarmaları gereken ahlâkî dersleri sıralamıştır.

İkinci cildin son sayfalarından birinde, yine Hilmi Kitabevi'nin *küçük çocuklar için* hazırlanmış bir *Robenson* uyarlamasının ilânı vardır. Şöyle ki: *Minimini çocukları eğlendirmek için yine Daniel Defoe'nin büyük eserinden kısaltılmış ve küçük yaşta bulunan çocuklar için gayet sade yazılmış ve resimlerle süslenmiş bir nüshadır.* Şükrü Kaya tercümesinin Hilmi Kitabevi baskısında en mühim mes'ele, Devlet eliyle istikrârsızlaştırılmış Türkçe sebebiyle, metinde dil değişikliği olup olmadığıdır.

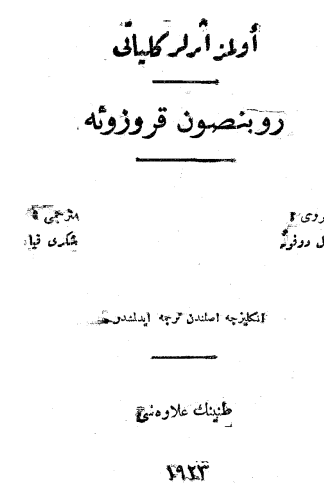
اوليمز اثرلر كلياتى

روبنصون قروزوئه

محرری دانيل دوفوئه

مترجمی شكری قيا

انكليزجه اصلندن ترجمه ايدلمشدر

طنينك علاوه سيدر

۱۹۲۳

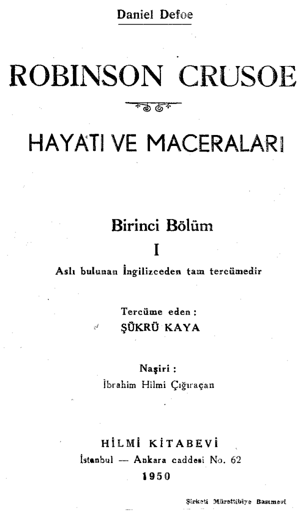
Daniel Defoe

ROBINSON CRUSOE

HAYATI VE MACERALARI

Birinci Bölüm

I

Aslı bulunan İngilizceden tam tercümedir

Tercüme eden:
ŞÜKRÜ KAYA

Naşiri:
İbrahim Hilmi Çığıraçan

HİLMİ KİTABEVİ
İstanbul — Ankara caddesi No. 62
1950

Şirketi Mürettibiye Basımevi

Şükrü Kaya'nın 1923'te Hüseyin Câhid'in Tânin gazetesinin ilâvesi olarak intişâr eden *Robenson Krüzoe* tercümesinin kapağı. En yukarıda "Ölümsüz Eserler Külliyatı", altında *Robenson Krüzoe*, sağda "Muharriri: Danyel Döfoe", solda "Mütercimi: Şükrü Kaya", altta ortada "İngilizce aslından tercüme edilmiştir", sonra "Tânîn'in ilâvesi" ibâreleri ve "1923" târihi yer almaktadır.

Robenson'un 1919 (/1923) Şükrü Kaya tercümesinin 1950 tab'ının iç kapağı. Kitabın başında, nâşir İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın, eserin ahlâkî mesajını ön plana çıkaran 4 sayfalık bir takdîmi bulunmaktadır.

Bunun için her iki metni mukayese etmek lâzımdır.[4]

5. Tabloda, 1919 (veyâ 1923) nüshasıyle 1950 nüshasının birbirleriyle ve ayrıca bunların Borel'in Fransızcaya sahîh tercümesiyle bir mukayesesi yer almaktadır. İkinci sütunda, 1950'de değiştirilen kelimeler altı çizilerek ve yerine ikame edilenler köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Bunlara dikkat edildiği zaman, çok cüz'î bâzı kelime değişiklikleri hâricinde, metnin, cümle yapılarına hiç dokunulmadan muhâfaza edildiği müşâhede edilmektedir. İkinci bir tesbîtimiz de, Borel'in metniyle mukayese edildiğinde, Şükrü Kaya tercümesinin, hiçbir atlama veyâ ilâve yapmadan, asıl metni bütünüyle tâkîb ettiği, mütercimin, hem mânâ, hem têsîr cihetleriyle kaynak metne sâdık, binâenaleyh sahîh bir tercüme inşâ etmeye tamâmen muvaffak olduğudur.

Bu çerçevede fevkalâde şâyân-ı dikkat olan husûs, bu metnin 1919 senesine âit olmasıdır. Böylece bu vesîleyle de, Türkçenin 20. asra Avrupa'nın büyük kültür dilleriyle yarışabilecek bir seviyeye erişmiş olarak girdiği, onlarla aynı ayarda tercüme yapılabilmesinin bunun en büyük delîlini teşkîl ettiği ve yine bunu sağlayan esâs âmilin de 1850'lerden îtibâren, husûsî veyâ resmî teşebbüsle, fakat her hâlükârda büyük bir şuûrla yürütülen kesîf tercüme faâliyetinin olduğu şeklindeki tezimizin bir kere daha têyîd olduğu görülmektedir. Şükrü Kaya'nın metninde, Türkçe, kavâidi, kelime hazînesi, nesir tekniği, âhengi, velhâsıl her vechesiyle tamâmen inzibât altına alınmış, kendi tabiî mecrâsında tekâmül etmeye, serpilip gelişmeye devâm eden, binâenaleyh hiçbir cebrî müdâhaleye ihtiyâcı olmıyan bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki böyle bir müdâhaleyi hüsn-i niyetle îzâh etmeğe imkân yoktur.

5. Tablo: Şükrü Kaya Tercümesi
(P. Borel'in Fransızca Tercümesiyle Mukayeseli)

P. Borel'in Fransızca Terc.	Şükrü Kaya Tercümesi (1923/1950)
Dans cette entrefaite, le capitaine appercevant quelques petits bâtiments charbonniers qui, ne pouvant surmonter la tempête, étaient forcés de glisser et de courir au large, et ne venaient pas vers nous, ordonna de tirer un coup de canon en signal de détresse. Moi qui ne savais ce que cela signifiait, je fus tellement surpris, que je crus le vaisseau brisé ou qu'il était advenu quelque autre chose épouvantable ; en un mot je fus si effrayé que je tombai en défaillance. Comme c'était dans un moment où chacun pensait à sa propre vie, personne ne prit garde à moi, ni à ce que j'étais devenu ; seulement un autre prit ma place à la pompe, et me repoussa du pied à l'écart, pensant que j'étais mort, et ce ne fut que longtemps après que je revins à moi.	Bu esnâda kaptan fırtınadan barınamayarak engine açılan bazı küçük kömürcü kayıklarını görmüş, imdâda gelsinler diye tehlike işâreti olmak üzere bir top atılmasını emretmiş; ben gürültünün mânâsını anlıyamadığım için azîm [büyük] bir hayrete düştüm; gemi parçalandı veyâhut pek dehşetli bir şey oldu zannettim ve korkudan bayılarak yere düştüm. Herkes kendi canı ile uğraştığından hiçbir kimse benim ne olduğumu düşünmedi bile. Tulumbaya bir başkası geçti ve beni öldü zannederek ayağı ile şöyle bir kenara atıverdi. Kendime gelebilmek, [için] hayli zamâna tevakkuf etti [geçti]. Kalktım, yine çalışmağa başladım; fakat anbardaki suyu yenmek kabil değildi; artık geminin batacağı âşikâr idi.

[4] Şükrü Kaya tercümesinin eski yazı baskısından bâzı sayfaların Latin harflerine çevirisini, değerli öğrencim Engin Gümüş'e borçluyum. Kendisine yardımları için teşekkür ediyorum.

On travaillait toujours, mais l'eau augmentant à la cale, il y avait toute apparence que le vaisseau coulerait bas. Et quoique la tourmente commençât à s'abattre un peu, néanmoins il n'était pas possible qu'il surnageât jusqu'à ce que nous atteignissions un port ; aussi le capitaine continua-t-il à faire tirer le canon de détresse. Un petit bâtiment qui venait justement de passer devant nous aventura une barque pour nous secourir. Ce fut avec le plus grand risque qu'elle approcha ; mais il était impossible que nous y allassions ou qu'elle parvînt jusqu'au flanc du vaisseau ; enfin, les rameurs faisant un dernier effort et hasardant leur vie pour sauver la nôtre, nos matelots leur lancèrent de l'avant une corde avec une bouée, et en filèrent une grande longueur. Après beaucoup de peines et de périls, ils la saisirent, nous les halâmes jusque sous notre poupe, et nous descendîmes dans leur barque. Il eût été inutile de prétendre atteindre leur bâtiment : aussi l'avis commun fut-il de laisser aller la barque en dérive, et seulement de ramer le plus qu'on pourrait vers la côte, notre capitaine promettant, si la barque venait à se briser contre le rivage, d'en tenir compte à son patron. Ainsi, partie en ramant, partie en dérivant vers le Nord, notre bateau s'en alla obliquement presque jusqu'à Winterton-Ness. Il n'y avait guère plus d'un quart d'heure que nous avions abandonné notre vaisseau quand nous le vîmes s'abîmer ; alors je compris pour la première fois ce que signifiait *couler-bas.* Mais, je dois l'avouer, j'avais l'œil trouble et je distinguais fort mal, quand les matelots me dirent qu'il *coulait,* car, dès le moment que j'allai, ou plutôt qu'on me mit dans la barque, j'étais anéanti par l'effroi, l'horreur et la crainte de l'avenir.	Vâkıa fırtına biraz sâkinleşmiş idiyse de gemiyi yüzdürüp bir limana götürmeğe hâlen imkân yoktu. Kaptan da imdat toplarını atmakta devâm ediyordu. Tam baş tarafımızdan geçmekte olan küçük bir gemi sandalını bizim imdâdımıza göndermek cesâretinde bulundu. Sandalın yanımıza gelebilmesi büyük bir tesâdüfe bağlıydı ve sandalın gemiye yanaşması veyâhut bizim sandala girebilmemiz imkânsızdı. Sandaldaki gemiciler bütün kuvvetleriyle küreklere asılıyorlar ve bizi kurtarmak için kendi canlarını tehlikeye koyuyorlardı. Nihayet bizim tayfalar geminin kıçından onlara bir şamandıra ile bir de halat attılar ve mümkün olduğu kadar lâçka ettiler. Pek çok zahmetten sonra ve biraz da tesâdüfün yardımile sandaldakiler halatı yakalayabildiler. Biz de sandalı çekerek kıç altına yanaştırdık ve hepimiz içine girdik. Kendi gemilerini aramak ne bizim ne de onların hâtırına gelebilirdi. Sandalı kendi hâline bırakmıyarak mümkün olduğu kadar karaya sokmak fikri herkes tarafından kabûl edildi. Bizim kaptan da şâyet sandal karada parçalanacak olursa kaptanlarile anlaşacağını gemicilere vaad etti. Kâh kürek çekerek, kâh akıntıya kapılarak yan yan, tâ uzaklara, şimâle doğru Winterton Ness civârına kadar gitti; terk ettiğimizden bir çeyrek sonra da gemimizin battığını gördük. Binâenaleyh ben de denizde bir gemi batmasının ne demek olduğunu ilk def'a olarak gördüm ve anladım. Gemiciler bana işte gemi batıyor dedikleri zamân îtiraf ederim ki gözlerimde ona bakabilecek kuvvet kalmamıştı. Zîrâ kendim girmekten ziyâde beni sandala attıkları zamân yarı heyecândan, yarı ileride daha ne olacağımız korkusundan içime baygınlık gelmişti.
[…]	[…]
Toutefois je demeurai quelque temps dans cette situation, ne sachant quel parti prendre, ni quelle carrière embrasser, ni quel genre de vie mener. J'éprouvais toujours une répugnance invincible pour la maison paternelle ; et, comme je balançais long-temps, le souvenir de la détresse où j'avais été s'évanouissait, et avec lui mes faibles désirs de retour, jusqu'à ce qu'enfin je les mis tout-à-fait de côté, et cherchai à faire un voyage.	Böylece bir müddet nasıl bir hatt-ı hareket ittihâz etmeli, <u>hangi cereyân-ı hayâtı</u> [hayatın hangi cereyanını] takip etmeli diye mütereddit bir vaziyette kaldım. Eve avdet etmek <u>fikrine</u> [düşüncelerine] karşı <u>gayr-i kabil-i mukavemet</u> [mukavemet kabil olmayan] bir nefret besliyordum. Bir müddet sonra da felâket hâtıraları silinmeğe başladı. Onlarla berâber eve dönmek için beslediğim pek zayıf arzûlar da söndü. Nihâyet öyle <u>fikirleri</u> [düşünceleri] büsbütün bertaraf

Cette maligne influence qui m'avait premièrement poussé hors de la maison paternelle, qui m'avait suggéré l'idée extravagante et indéterminée de faire fortune, et qui m'avait inculqué si fortement ces fantaisies, que j'étais devenu sourd aux bons avis, aux remontrances, et même aux ordres de mon père ; cette même influence, donc, quelle qu'elle fût, me fit concevoir la plus malheureuse de toutes les entreprises, celle de monter à bord d'un vaisseau partant pour la côte d'Afrique, ou, comme nos marins disent vulgairement, pour un voyage de Guinée. Ce fut un grand malheur pour moi, dans toutes ces aventures, que je ne fisse point, à bord, le service comme un matelot ; à la vérité j'aurais travaillé plus rudement que de coutume, mais en même temps je me serais instruit des devoirs et de l'office d'un marin ; et, avec le temps, j'aurais pu me rendre apte à faire un pilote ou un lieutenant, sinon un capitaine. Mais ma destinée était toujours de choisir le pire ; parce que j'avais de l'argent en poche et de bons vêtements sur le dos, je voulais toujours aller à bord comme un *gentleman ;* aussi je n'eus jamais aucune charge sur un bâtiment et ne sus jamais en remplir aucune.	ederek bir seyâhate çıkmayı düşünmeğe başladım. Beni babamın evinden uzaklara sürükleyen o menhûs têsîr beni para kazanmak gibi <u>muhteris</u> [müfteris] ve kaba bir hisse düşürmekte de <u>istîcâl</u> [acele] etti. Bu hevâ ve heves, beni her türlü iyi ve güzel nasîhatlere ve hattâ babamın emir ve ricâlarına karşı bile sağır yapacak kadar kuvvetli bir sûrette têsîr etmişti. Ve her yerde bütün tasavvur ve teşebbüslerimi tâlihsizliğe düşürüyordu. Bizim gemicilerin kabaca dedikleri gibi, Gine'ye, daha doğrusu Afrika sâhillerine gidişime de sebep yine budur. Bütün bu sergüzeştlerde benim en büyük kabâhatim seyâhatimi bir gemici gibi yapmamaktır. Eğer öyle yapsaydım tabîatile daha ziyâde çalışmış olur ve bu müddet zarfında da bir lostromonun vazîfe ve <u>mâlûmâtını</u> [bilgisini] öğrenir, bir kaptan değilse bile, hiç olmazsa bir ikinci kaptan olabilirdim. Fakat en fenâ ciheti intihâb, benim tâlihimdir. Bunda da öyle yaptım. Cebimde para, arkamda güzel bir elbise âdetâ kibar bir adam gibi seyâhat yapmak isterdim. Bunun içindir ki gemide ne bir iş yaptım, ne de bir şey öğrendim. (1950 tab'ı, ss. I/13-15, 18)

Yukarıda Şükrü Kaya tercümesinin sahîh tercüme vasfını hâiz olduğunu ifâde etmiştik; ancak, bu hükmümüze bir kayd-i ihtirâzî koymamız lâzımdır. Şöyle ki: Mütercim, bir bütün hâlinde, kaynak metne, hem mânâ, hem de têsîr cihetiyle tamâmen sâdık kalmakla berâber, bâzen, kaynak metindeki söyleyişi Türk kültürüne uyarlarken, sahîh tercüme sınırını aşabilmektedir. Meselâ, Robenson, (Borel'in tercümesine göre,) şu cümleyle, Cumâ'ya, Adaya gelen yerlilere ateş açmasını emretmektedir: *Feu donc, au nom de Dieu !* Mütercim, bu cümleyi: *Bismillâh ve ateş!* şeklinde tercüme etmiştir (Şükrü Kaya 1950: I/239). Bu karşılık, sahîh tercüme anlayışına uygundur; çünki Türkçede aynı têsîri yapacak tâbir budur; bu misâlde mânâ bakımından da, têsîr bakımından da kaynak metinden sapma yoktur. Hâlbuki, Robenson'un, (yine Borel'e göre,) Ada'ya düşüşünün yıl dönümü gününü oruç ve ibâdete hasrettiğini anlattığı şu pasajın tercümesinde aynı mîyâra uyulmadığını görüyoruz: *J'étais arrivé au triste anniversaire de mon débarquement […] Je gardai durant cette journée un jeûne solennel, la consacrant tout entière à des exercices religieux, me prosternant à terre dans la plus profonde humiliation, me confessant à Dieu, reconnaissant la justice de ses jugements sur moi, et l'implorant de me faire miséricorde au nom de Jésus-Christ.* Bu pasajın Şükrü Kaya tercümesindeki karşılığı şöyledir: *Buraya geldiğimin hazîn yılbaşısında bulunuyorum. […] Bu günü, dînî günlerin hâricinde olarak kendime bir yortu günü addettim. Bütün*

zavallığımla yere kapanarak Allah'a günahları îtiraf ve verdiği cezânın adâletini tasdîk ve Peygamberin şefâatine nâiliyetimi duâ ettim. (Şükrü Kaya 1950: I/108) Burada mahallîleştirme yapılarak anlam hatâsına yol açılmıştır. Zîrâ, Hz. Îsa, Hıristiyanlar nezdinde bir Peygamber değil, "Allâh'ın Oğlu"dur. Mütercimin ifâdesi ise, Müslümanların îtikadına uymaktadır. Bu satır, okura, Hıristiyanların Hz. Îsa îtikadının Müslümanlardaki gibi olduğunu düşündürmekte, dîğer tâbirle, onları yanlış bilgiyle yanıltmaktadır. Metin üzerinde bu gibi tasarruflar ciddî birer tercüme hatâsıdır ve metni tahrîf gibi ağır bir hükme mesned teşkîl ederler.

XI. Resimli Ay neşri tercüme veyâ uyarlama: *Robenson Krüzoe*

Bu "tercüme", harf inkılâbından hemen evvel, 1927 senesinde, Türkiye'de Materyalist cereyanın serpilip gelişmesinde büyük rol oynamış Zekeriya ve Sabiha Sertel çiftine âit Resimli Ay Neşriyâtının 19. cep kitabı olarak çıkmıştır. 59 sayfadır. Bu cep kitapları dizisinde, *Her Genç Kız Neler Bilmelidir?, Dîn Nedir?, Âhiret Var mıdır?, Dîn Nîçin Ölüyor?, Aya Seyâhat* kabîlinden kitaplar bulunmaktadır. (Karadağ 2008-1: 139-140, 239) Maksat, çok ucuza yüksek tirajlı kitaplarla hem sürümden kazanmak, hem de geniş kitlelerin dünyâ görüşünü şekillendirmektir. Sertel'ler, 1938 senesinden îtibâren, bu "Cep Kitapları Serisi"ni, Latin harfleriyle devâm ettirmişler ve bu cümleden olarak onlarca siyâsî veyâ edebî kitap neşretmişlerdir. Bu serinin ilk kitaplarının üzerinde, "Neşreden: Sabiha Zekeriya Sertel", "Tan Evi", "İstanbul" ibâreleri görülmekte, son sayfalarda da, 1938 senesi içinde neşri planlanan 100 kitabın listesi verilerek okurlar 8 lira karşılığında bu seriye abone olmaya dâvet edilmektedir.

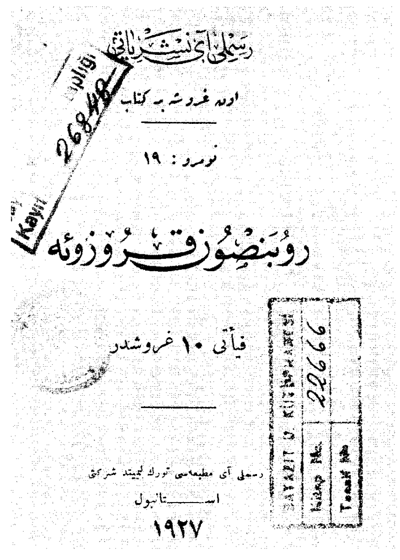

1927'de İstanbul'da, Zekeriya ve Sabîha Sertel'e âit Resimli Ay Neşriyâtı'nın 19. kitabı olarak çıkan ve nefis bir Türkçeyle kaleme alınmış olan -mütercimi, daha doğrusu uyarlamacısı meçhûl- *Robenson Krüzoe* uyarlamasının kapağı. (Karadağ 2008: 234, 214)

Kitap, üslûbuyla, menşê metne göre uyarlama olduğu gibi, ayrıca Türkçede bir uyarlama olduğu intibâı vermektedir. Fevkalâde güzel bir üslûpla ve nefîs bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Metinde, ancak tek tük üslûp kusûruna rastlanmaktadır. Büyük Dil Tahrîbâtından evvel Türk nesrinin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından da örnek bir metindir. Bu eserin müellifinin meçhûl oluşu, nesir ve tercüme târîhimiz nokta-i nazarından büyük bir eksikliktir. Bu uyarlamadan naklettiğimiz aşağıdaki parça, metnin dili ve üslûbu hakkında bir fikir vermeye kâfî olsa gerektir.

Fırtına gemiyi berbâd etmişti. Gemi çarçabuk tâmire muhtâçtı.

Onun için "Barbados"a gidip orada kırığımıza döküğümüze çeki düzen vermeyi tasarladık. Lâkin on iki derece on sekiz dakîkaya yakın bir noktada, ilkinden daha afacan bir fırtınaya tutulduk. Rüzgâr kükredi, azdı. Denizler köpürdü, coştu. Koca dalgaların üzerinde gemimiz çöp gibi oraya buraya sallanıyordu. Fırtınanın başladığının ertesi günü gemi güvertesinde iplere tutunarak duran bir adam acı acı "karaya yaklaşıyoruz" diye bir çığlık salıverdi. Herifin bağırışını müteâkib karaya müdhiş bir tarraka ile çarpmamız bir oldu. Gemide ne varsa, insan, sandalye, balya, dolap müsâdemenin şiddetinden birbirimize geçtik. Gemi, sâhilin kumu üzerine oturmuştu. Gemi oturur oturmaz dev gibi bir dalga, dağlar gibi yükü ile, zâten zedelenmiş gemimizin üzerine öyle bir abandı ki boğulmamak için hepimiz alt katlara kaçıp kamaraların kapılarını kapadık. Dalga geminin üzerinden geçerken geminin her tarafından şarıl şarıl beyaz köpükler akıyordu. Kamarada hepimiz bu hâlden nasıl kurtulacağımızı birbirimize sormaya başladık. Kaybolacak bir dakîkamız yoktu. Geminin her tarafı çatlamıştı; bâzı yerleri de adamakıllı ayrılmıştı. Üzerimizden geçen bu koca dalganın arkasından geleceği muhakkak olan bir koca dalga daha, gemiyi tuzla buz edebilirdi. Ne olursa olsun diyerek kayıklara binip karaya çıkmıya karâr verdik. Geminin iki sandalı vardı. Sandalın birisi geminin kıçına bağlı idi. Lâkin dalgalar o sandalı kaldırıp o kadar şiddetle geminin dümenine çarpmıştı ki sandaldan yalnız sandalın bağlandığı ipin ucundaki demir halka kalmıştı. Bir kayık daha vardı ki geminin içinde, yâni güvertesinde idi. Lâkin güverteye çıkıp sandalı denize yüzdürmek de pek güç bir mes'ele idi. Nihâyet geminin ikinci kaptanı burada kamarada bekleyip muhakkak ölmektense, gidip kayıkla açılmanın bin kat daha müreccâh olduğunu söyledi. Çünki olabilirdi ki kayığa bindikten sonra hepimiz değilse bile, birkaçımız canımızı kurtarabilirdik.

Bu söz üzerine hepimiz güverteye gidip elbirliğiyle kayığı çözerek dalgaların üzerine salıverdik. Topu topu on bir kişi idik. On birimiz de kayığa bindik ve kayığı gemiye bağlıyan ipi salıverdik. Artık kendimiz, evvelâ Allah'a, sâniyen kudurmuş denize emânet idik.

Sâhilin ne biçim kıyı olduğunu, yâni sâhil kumsal mı, kayalık mı, dik mi, alçak mı idi, bunları hiç bilmiyorduk. Rüzgârın gemiyi alıp bir nehrin ağzına oturtacağını ümîd ediyorduk. Bu takdîrde biz de salına salına nehrin ağzına çıkıp kurtulacaktık. Kayık kabarıp inen suların üzerinde yükselip düştükçe, kayıktakilerin on bir çift gözü, karayı görmek için fal taşı gibi açılmıştı. Nihâyet karayı gördük ama, heyhât, gördüğümüz kara vahşî denizden bile bin kat korkunçtu. İki üç yüz kulaç mesâfe kadar kürek çektikten sonra, daha doğrusu rüzgâr ve deniz tarafından sürüklendikten sonra, göklere kadar kabaran -bir dalga değil- bir okyanus parçası hışlaya hışlaya yaklaştı, gümbürdeye gümbürdeye üzerimize öyle bir oturuş oturdu ki kayığı içindeki insanlardan ve insanları da birbirinden

ayırarak, hepimizi birden, karanlık derinliklere gönderdi. "Aman Allâh'ım" diyecek kadar bile vaktimiz olmamıştı. (Karadağ 2008-2: 90-92)

XII. Yaşar Nâbi'nin tercümesi: *Robenson Krüzoe*

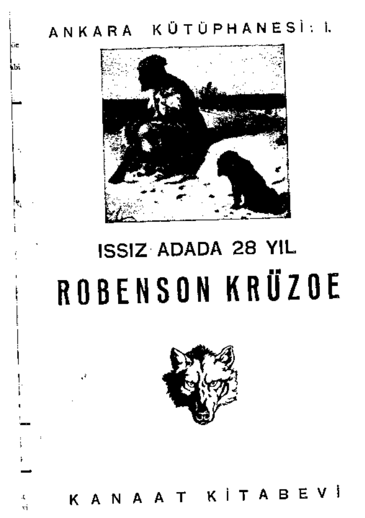

Robenson'un Yaşar Nabi uyarlamasının 1938 baskısının kapağı

Yazar, şâir, mütercim ve nâşir Yaşar Nâbi'nin (1908-1981) 1938 senesinde çıkan "tercüme"si, üslûbu ve dili bakımından hassaten üzerinde durulmaya değer. Eserde, aslına benzer hoş bir üslûp vardır; bunun için, zevkle okunmaktadır. Dili de, tepeden yapılan tahrîbâta rağmen, hâlâ tasfiye edilememiş olan Târihî Türkçeye uygundur. Kanaat Kitabevi'nin "Ankara Kütüphânesi" dizisinin ilki olarak çıkan eser, 1938'den başlıyarak, daha sonra da, Kanaat Kitabevi tarafından def'alarca neşredilmiştir. (Aynı tercüme, sonradan, -mütercimin sâhibi olduğu-Varlık Yayınevi tarafından tekrar tekrar basılmaya devâm etmiştir.) Elimizde, ilk baskısından mâadâ, 1946 (4.) ve 1965 (9.) baskıları bulunmaktadır. Dördüncü baskıda, dil kısmen değişmiş ve metinde de, ifâde tashîhleri mâhiyetinde tasarruflarda bulunulmuştur. 9. baskı, bu tâdilli metnin aynısıdır. 6. Tabloda, kitabın -aslındaki imlâyla- ilk iki sayfası yer almaktadır. 3. sütundaki altı çizili kısımlar, 1938 baskısına nazaran değişik olanlardır. Bunlarda dikkati çeken husûs, bâzı kelimelerin "Öztürkçeleştirilmeye" çalışılmış, ifâdelerin tashîh edilip daha iyi hâle getirilmiş ve bilhassa, aslındakine muvâfık olarak, daha evvel dolaylı nakille verilen bâzı cümlelerin doğrudan nakle çevrilmiş olmasıdır. Dil bakımından arz ettiği gerileme bir tarafa, bu ikinci metnin, ifâde bakımından birinciden daha ustaca olduğu söylenebilir.

6. Tablo: Yaşar Nabi Tercümesi
(P. Borel ve 1. ve 4. Baskılar)

Borel'in Fransızca Tercümesi	Yaşar Nabi Terc. 1 (1938)	Yaşar Nabi Terc. 2 (1946)
En 1632, je naquis à York, d'une bonne famille, mais qui n'était point de ce pays. Mon père, originaire de Brême, établi premièrement à Hull, après avoir acquis de l'aisance et s'être retiré du commerce, était venu résider à York, où il s'était allié, par ma mère, à la famille Robinson, une des meilleures de la province. C'est à cette alliance que je devais mon	1632 yılında York şehrinde doğdum. Aslen bu şehirli olmıyan iyi bir âileye mensubum. Babam Brem'li bir yabancı idi ve ilkönce Hul'de yerleşmişti. Ticaret yaparak çok para kazandı, sonra ticareti bırakarak York şehrinde yerleşmiye gitti ve burada akrabaları Robenson diye anılan annemle evlendi.	1632 yılında York şehrinde doğdum. Aslen bu şehirli olmıyan iyi bir âilenin çocuğuyum. Babam Bremen'li bir yabancıydı ve ilk önce Hull'de yerleşmişti. Ticaret yaparak çok para kazandı, sonra ticareti bırakıp York şehrinde yerleşmeğe gitti, orada soyadı Robenson olan annemle evlendi.

double nom de ROBİNSON-KREUTZNAER ; mais, aujourd'hui, par une corruption de mots assez commune en Angleterre, on nous nomme, nous nous nommons et signons CRUSOÉ. C'est ainsi que mes compagnons m'ont toujours appelé.		
J'avais deux frères : l'aîné, lieutenant-colonel en Flandre, d'un régiment d'infanterie anglaise, autrefois commandé par le fameux colonel LOCKHART, fut tué à la bataille de Dunkerque contre les Espagnols ; que devint l'autre ? j'ignore quelle fut sa destinée ; mon père et ma mère ne connurent pas mieux la mienne.	İki ağabeyim vardı, biri, bir İngiliz yaya alayında yarbaydı ve İspanyollarla Dünkerk'te yapılan harpte maktul düştü. İkincisinin ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.	İki ağabeyim vardı, biri, bir İngiliz piyade alayında yarbaydı ve Dunqerque'te İspanyollarla yapılan savaşta vurulup öldü. İkincisinin ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemedim.
Troisième fils de la famille, et n'ayant appris aucun métier, ma tête commença de bonne heure à se remplir de pensées vagabondes. Mon père, qui était un bon vieillard, m'avait donné toute la somme de savoir qu'en général on peut acquérir par l'éducation domestique et dans une école gratuite. Il voulait me faire avocat ; mais mon seul désir était d'aller sur mer, et cette inclination m'entraînait si résolument contre sa volonté et ses ordres, et malgré même toutes les prières et les sollicitations de ma mère et de mes parents, qu'il semblait qu'il y eût une fatalité dans cette propension naturelle vers un avenir de misère. Mon père, homme grave et sage, me donnait de sérieux et d'excellents conseils contre ce qu'il prévoyait être mon dessein. Un matin il m'appela dans sa chambre, où il était retenu par la goutte, et me réprimanda chaleureusement à ce sujet. - « Quelle autre raison as-tu, me dit-il, qu'un penchant aventureux, pour abandonner la maison paternelle et ta patrie, où tu pourrais être poussé, et où tu as l'assurance de faire ta fortune avec de l'application et de l'industrie, et l'assurance d'une vie d'aisance et de plaisir ? Il n'y a que les hommes dans l'adversité ou les ambitieux qui s'en vont chercher aventure dans les pays étrangers, pour s'élever par entreprise et se rendre fameux par des actes en dehors de la voie commune. Ces choses sont de beaucoup trop au-dessus ou trop au-dessous de toi ; ton état est le	Ailenin üçüncü çocuğu olduğum ve hiçbir san'at öğrenmemiş bulunduğum için, yavaş yavaş kafamda bir sürü projeler beslemiye başlamıştım. Çok yaşlı olan babam beni cahil bırakmamıştı; gerek kendisi dersler vererek, gerekse bir mahalle mektebine göndererek bana elinden geldiği kadar iyi bir terbiye vermişti ve hukuk tahsil etmemi istiyordu; fakat benim başka tasavvurlarım vardı: Tek arzum denizlerde seyahat etmekti; bu meyil beni babamın iradesine karşı o kadar ayaklandırıyor ve anemin hararetli nasihatlerine ve serzenişlerine o kadar sağır bırakıyordu ki sanki mukadderat beni daha o zamandan içine düşeceğim felâketlere sürüklüyor, denilebilirdi. Akıllı ve ciddî bir adam olan babam, inatla kafama koymuş olduğumu gördüğü bu tasavvurlardan beni vazgeçirmek için mükemmel tavsiyelerde bulundu. Bir gün beni odasına çağırdı ve bu mevzu üzerinde birçok şeyler söyledi. Ne sebepten baba evimi ve vatanımı terketmek istediğimi sordu, burada kalıp rahat rahat çalışmakla neler kazanabileceğimi anlattı.	Ailenin üçüncü çocuğu olduğum ve hiçbir zanaat da öğrenmemiş bulunduğum için, yavaş yavaş kafamda bir sürü projeler tasarlamaya başlamıştım. Çok yaşlı olan babam beni cahil bırakmamıştı; gerek kendisi dersler vererek, gerekse bir mahalle okuluna göndererek beni elinden geldiği kadar iyi yetiştirmişti ve hukuk tahsil etmemi istiyordu; fakat benim başka tasavvurlarım vardı: tek arzum denizlerde dolaşmaktı; bu heves beni babamın isteğine karşı o kadar ayaklandırıyor, anemin öğütlerine ve sitemlerine o kadar sağır bırakıyordu ki sanki kader beni içine düşeceğim felâketlere daha o zamandan sürüklüyor gibiydi. Akıllı ve ciddî bir adam olan babam, inatla kafama koymuş olduğum bu tasavvurdan beni vazgeçirmek için nasihatlerde bulundu. Bir gün beni odasına çağırdı ve bu konu üzerinde birçok şeyler söyledi. Baba evimden ve yurdumdan ne sebepten ayrılmak istediğimi sordu, orada kalıp rahat rahat çalışmakla neler kazanabileceğimi anlattı.

médiocre, ou ce qui peut être appelé la première condition du bas étage ; une longue expérience me l'a fait reconnaître comme le meilleur dans le monde et le plus convenable au bonheur. Il n'est en proie ni aux misères, ni aux peines, ni aux travaux, ni aux souffrances des artisans : il n'est point troublé par l'orgueil, le luxe, l'ambition et l'envie des hautes classes. Tu peux juger du bonheur de cet état ; c'est celui de la vie que les autres hommes jalousent ; les rois, souvent, ont gémi des cruelles conséquences d'être nés pour les grandeurs, et ont souhaité d'être placés entre les deux extrêmes, entre les grands et les petits ; enfin le sage l'a proclamé le juste point de la vraie félicité en implorant le Ciel de le préserver de la pauvreté et de la richesse. « Remarque bien ceci, et tu le vérifieras toujours : les calamités de la vie sont le partage de la plus haute et de la plus basse classe du genre humain ; la condition moyenne éprouve le moins de désastres, et n'est point exposée à autant de vicissitudes que le haut et le bas de la société ; elle est même sujette à moins de maladies et de troubles de corps et d'esprit que les deux autres, qui, par leurs débauches, leurs vices et leurs excès, ou par un trop rude travail, le manque du nécessaire, une insuffisante nourriture et la faim, attirent sur eux des misères et des maux, naturelle conséquence de leur manière de vivre. La condition moyenne s'accommode le mieux de toutes les vertus et de toutes les jouissances : la paix et l'abondance sont les compagnes d'une fortune médiocre. La tempérance, la modération, la tranquillité, la santé, la société, touts les agréables divertissements et touts les plaisirs désirables sont les bénédictions réservées à ce rang. Par cette voie, les hommes quittent le monde d'une façon douce, et passent doucement et uniment à travers, sans être accablés de travaux des mains ou de l'esprit ; sans être vendus à la vie de servitude pour le pain de chaque jour ; sans être harassés par des perplexités continuelles qui troublent la paix de l'âme et arrachent le corps au repos ; sans être dévorés par les angoisses de		

l'envie ou la secrète et rongeante convoitise de l'ambition ; au sein d'heureuses circonstances, ils glissent tout mollement à travers la société, et goûtent sensiblement les douceurs de la vie sans les amertumes, ayant le sentiment de leur bonheur et apprenant, par l'expérience journalière, à le connaître plus profondément. »		
Ensuite il me pria instamment et de la manière la plus affectueuse de ne pas faire le jeune homme : - « Ne va pas te précipiter, me disait-il, au milieu des maux contre lesquels la nature et ta naissance semblent t'avoir prémuni ; tu n'es pas dans la nécessité d'aller chercher ton pain ; je te veux du bien, je ferai touts mes efforts pour te placer parfaitement dans la position de la vie qu'en ce moment je te recommande. Si tu n'étais pas aise et heureux dans le monde, ce serait par ta destinée ou tout-à-fait par l'erreur qu'il te faut éviter ; je n'en serais en rien responsable, ayant ainsi satisfait à mes devoirs en t'éclairant sur des projets que je sais être ta ruine. En un mot, j'accomplirais franchement mes bonnes promesses si tu voulais te fixer ici suivant mon souhait, mais je ne voudrais pas tremper dans tes infortunes en favorisant ton éloignement. N'as-tu pas l'exemple de ton frère aîné, auprès de qui j'usai autrefois des mêmes instances pour le dissuader d'aller à la guerre des Pays-Bas, instances qui ne purent l'emporter sur ses jeunes désirs le poussant à se jeter dans l'armée, où il trouva la mort. Je ne cesserai jamais de prier pour toi, toutefois j'oserais te prédire, si tu faisais ce coup de tête, que Dieu ne te bénirait point, et que, dans l'avenir, manquant de toute assistance, tu aurais toute la latitude de réfléchir sur le mépris de mes conseils. »	Sonra bir gençlik çılgınlığı yapmamamı hararetle tenbih etti. Ekmeğimi gidip başka yerlerde aramak mecburiyetinde olmadığımı; benim için her şeyi yapacağını ve bana tavsiye ettiği hayata kavuşmam için hiçbir şeyi ihmal etmiyeceğini; bedbaht olursam bu kabahatin yalnız bana ait olacağını; yanlış hareketlerin bana yapacağı fenalıkları ihtar etmek suretile vazifesini yaptıktan sonra mes'uliyetin kendisine ait olmıyacağını; hareketime müsaade ederek felâketime yardım etmek istemediğini söyledi. Büyük ağabeyimin fena misali gözlerimin önünde olduğunu ilâve etti. Onu Felemenk harbine gitmekten vazgeçirmek için elinden geleni yapmıştı; fakat ağabeyim aklının estiğine hareket etmek suretile felâketini kendi elile hazırlamıştı. Benim için dua etmekten geri kalmadığını söyliyerek "eğer bir çılgınlık yapmıya kalkışırsan, emin ol ki sonra çok pişman olursun, fakat pişmanlık bir fayda vermez" demişti.	Sonra "Bir gençlik çılgınlığı yapayım deme" diye sıkı sıkı tembih etti. Ekmeğimi gidip başka yerlerde aramak mecburiyetinde olmadığımı; benim için her şeyi yapacağını ve bana tavsiye ettiği hayata kavuşmam için hiçbir şeyi ihmal etmiyeceğini söyledi. "Bedbaht olursan bu kabahat yalnız sana ait olur; yanlış hareketlerin sana yapacağı fenalıkları hatırlatarak vazifemi yaptıktan sonra günah benden gitti" dedi. "Yola çıkmana izin vererek felâketine yardım etmek istemem, büyük ağabeyinin kötü örneği gözlerinin önündedir" diye ilâve etti. Onu Felemenk savaşına gitmekten vazgeçirmek için elinden geleni yapmıştı; ama ağabeyim bildiğinden şaşmamak suretiyle felâketini kendi eliyle hazırlamıştı. Benim için dua etmekten geri kalmadığını söyliyerek: "Eğer bir çılgınlık yapmaya kalkışırsan, emin ol ki sonra çok pişman olursun, ama son pişmanlık fayda vermez" demişti.
Je remarquai vers la dernière partie de ce discours, qui était véritablement prophétique, quoique je ne suppose pas que mon père en ait eu le sentiment ; je remarquai, dis-je, que des larmes coulaient abondamment sur sa face, surtout lorsqu'il me parla de la perte de mon frère, et qu'il était si ému, en me prédisant que j'aurais tout le loisir de me repentir, sans avoir personne	Babamın ne kadar hakkı varmış, sonradan anladım. Sözlerini bitirirken gözlerinden yaşlar aktığını gördüm; bilhassa ağabeyimin ölümünden bahsederken çok müteessirdi.	Babamın ne kadar hakkı varmış, sonradan anladım. Sözlerini bitirirken gözlerinden yaşlar boşandığını gördüm; bilhassa ağabeyimin ölümünden bahsederken çok kederliydi.

pour m'assister, qu'il s'arrêta court, puis ajouta : - « J'ai le cœur trop plein, je ne saurais t'en dire davantage. »	Pişman olacağımı söylerken birdenbire durdu ve teessüründen devam edemediğini itiraf etti.	Pişman olacağımı söylerken birdenbire durdu ve duyduğu acıdan devam edemediğini gizlemedi.

Yaşar Nabi'nin kuvvetli bir edebî yazar olduğu âşikârdır. Müellif olarak değerini isbât etmiş olduğu gibi, mütercim olarak da tercüme târihimizde mümtâz bir mevkii vardır. Velûd bir yazar ve yine pek velûd bir mütercimdir. Onlarca tercümesinin -Defoe'dan mâadâ ve tesbît edebildiğimiz- müellifleri şunlardır: Balzac, Alain, Mérimée, Musset, İstrati, Molière, Voltaire, Chateaubriand, G. Lanson, J. Steinbeck ve Dostoyevski. Bu sonuncu müellifden tercümesi, -evvelâ Rusya'lı, sonra Türkiye'li ve en son da İsrâil'li mütercim- Erol Güney ve Nihal Yalaza Taluy ile müşterektir. Steinbeck'ten tercümesi de (*Fâreler ve İnsanlar*) ikinci dil Fransızcadan olabilir. Kezâ, bâzı ipuçlarından anlaşıldığına göre, *Robenson* tercümesi de, İngilizce aslından değil, Fransızca tercümesindendir ve bu da, Fransa'da bir tercüme klasiği olduğu için, belki Borel'in metnidir. Kitabın 1938 baskısının iç kapağında, *Daniel De Foë'den tercüme eden: Yaşar Nabi* şeklinde bir takdîm vardır. Bu, müellifin isminin Fransızca imlâsı ve telâffuzudur [Foe]. Hâlbuki İngilizce yazılışı Daniel Defoe ve telâffuzu da /dænjəl d□fo□/'dur. Ayrıca, tercümesine verdiği ad, *Issız Adada 28 Yıl, Robenson Kruzoe*'dir. İç kapaktaki takdîm, 1946 baskısında, *Daniel Defoe'den kısaltarak çeviren: Yaşar Nabi Nayır* ve 1965 baskısında, *Kısaltarak çeviren: Yaşar Nabi Nayır*, kitabın ismindeki şahıs ismi kısmı ise, İngilizce aslıyle, *Robinson Crusoe* şekillerini almıştır. Bu değişikliği, herhâlde, Türkiye'de değişen zihniyetlerin bir yansıması olarak kabûl etmek lâzımdır. (Fransızcadan tercüme edildiğine dâir bir başka ipucu: Kitabın ilk sayfasında isimleri geçen Alman ve Fransız şehirlerinin imlâsı, yaklaşık olarak, Fransızcadaki telâffuzlarına göredir: *Brem* ve *Dünkerk*. *Sale* gibi başka has isimlerde de aynı husûsiyet görülmektedir.)

Yaşar Nabi'nin metni, esâs îtibâriyle, atlama ve hülâsa tarzında bir uyarlamadır. 6. Tablonun 1. sütunundaki altı çizili parçalar tamâmen atlanmıştır; geriye kalan kısmı da metni tamâmen tâkîb etmemekte, mütercim mühim gördüğü yerleri hülâsa ederek vermektedir. Mâmâfih, başka bâzı uyarlamalarda (meselâ M. İhsan Bulur'un çocuklar için yaptığı uyarlamada -Bulur 1979-) müşâhede ettiğimiz tavrın aksine, mütercim, kaynak metni hülâsa ederek tekrâr ifâde ederken, ona aykırı şeyler söylememeğe îtinâ göstermekte, hiç olmazsa, metnin seyrine ve mânâsına sâdık kalmaktadır. Mütercimin, devrin resmî zihniyetine muvâfık olarak, dinî bahisleri ve Allah hakkındaki tefekkür kısımlarını bilhassa atladığı dikkat çeken bir dîğer husûstur. Tercümesinin sonraki baskılarında yaptığı ifâde tashîhlerinden bir tânesi de bu mevzû ile alâkalıdır. 1938 metninde (s. 37), boğulmaktan kurtularak ıssız adada karaya çıkan Robenson, şöyle demektedir: *Sonra, sahil boyunca dolaşarak, hayatımı bağışladığı için ellerimi kaldırıp semaya teşekkür ettim.* Buradaki *semâ*, Fransızcadaki *le Ciel*'in çevirisi (harfiyen tercümesi)'dir. Fransızcada bu kelime, baş harfi büyük yazıldığı zaman, Allah mânâsına gelmektedir. Mütercimin, bu acemîce ifâdeyi,

1946 (4.) baskısında (s. 36) şu şekilde tashîh ettiği gözlenmektedir: *Sonra, kıyı boyunca dolaşarak, hayatımı bağışladığı için ellerimi kaldırıp Yaradana şükrettim.*

Netîce olarak, Yaşar Nabi'nin metni hakkındaki değerlendirmemiz, zevkli üslûbunu dikkate alarak, başarılı diyebileceğimiz bir tahvîlen uyarlama olduğu yönündedir.

XIII. Çocuklar için iki uyarlama

Gerek kitap piyasasındaki müşâhedelerimize, gerekse Millî Kütüphâne kayıtlarına istinâden Türkçedeki Robenson kitaplarının neredeyse tamâmına yakınının çocuklar için yapılmış uyarlamalardan meydana geldiğini ifâde edebiliriz. Bununla berâber, bunlar çok farklı hacimlerde ve birbirinden farklı yapıdadırlar. Buradaki esâs ayırım, uyarlamanın Türkçede mi yapıldığı, yoksa bir başka dildeki uyarlamanın mı tercüme edildiği şeklindeki iki soruya göre şekillenmektedir. Bu husûsta, birer örnek olarak, buraya kadarki tedkîklerimize ilâveten, aşağıdaki iki örnek üzerinde durmak istiyoruz.

a) Birinci örneğimiz, İstanbul'da -çocuk kitapları sâhasında ihtisaslaşmış olan- İyigün Yayınevi tarafından 1965 senesinde resimli, 14x19,5cm, 128 s. olarak neşredilen kitaptır. Müellifin ismi, Daniel De Foe ve kitabın ismi de *Robenson Kruzoe. Hayatı ve Maceraları* sûretinde tesbît edilmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki ya kitap Fransızca bir uyarlamanın tercümesidir, ya da Fransızcadaki bir tercümesi esâs alınarak tercüme edilmiştir. Kitapta bu husûsta doğrudan hiçbir bilgi mevcûd olmadığı için kat'î bir hüküm vermek bahis mevzûu olamaz. Bununla berâber, en azından, şahsî kanâtimizin, metinden edindiğimiz intibâa göre, bu kitabın, Türkçede yapılmış bir uyarlama olduğu istikametinde olduğunu belirtebiliriz. Vâkıa, kitabın iç kapağında, "Tercüme eden: M. Doğan Özbay" bilgisi mevcûddur. Fakat, bizde, uyarlamalara da mûtâd olarak tercüme dendiği, bu husûsta sarîh bir ayırım geleneği mevcûd olmadığı için, bu kitabın da sahîh bir tercüme olma ihtimâlini zayıf görüyoruz.

Millî Kütüphâne kayıtlarında (2.5.2012 târihi îtibâriyle) M. Doğan Özbay (d. 1939) ismi altında 183 kitap görünmektedir. Bunlardan bir kısmı têlif, çoğu tercüme veyâ uyarlamadır. Tercüme veyâ uyarlamaların müellifleri Fransız veyâ İngilizdir. Bu müellifler arasında birçok kitapla Jules Verne bilhassa dikkat çekmektedir. Kitapların kısm-ı âzamı, muhtelif yaşlara hitâb eden çocuk kitaplarıdır; mâmâfih -cinsî kitaplar da dâhil- bir hayli farklı cinsten kitaplar mütercimin yelpâzesinde yer almaktadır. Bu kayıtlarda, *Robenson*'un ilk baskı târihi 1958 (135 s.) ve son baskı târihi de 1970 (112 s.) olarak görünmektedir. Eser, selis bir Türkçeyle kaleme alınmıştır; bunun için zevkle okunmaktadır. Metin içerisinde Uydurma kelimelere tek tük rastlanmaktadır. Bir fikir vermek maksadıyle, aşağıda, bu eserden de bir parça naklediyoruz.

> Cuma'nın hakkı vardı. Memleketlerine dönen vahşiler, başlarından geçen macerayı diğerlerine anlatacaklar ve yüzlerce kayık adamızı istilâ edecekti. Böyle bir tehlikeyi göze alamazdım. Yerlilerin sahildeki kayıklarına binip

onları takip etmekten ve denizin ortasında öldürmekten başka çaremiz yoktu.

Cuma'ya: "Kayıklardan birisini denize indir…" diye emrettim. Uşağım, kanatlanmış gibi kayıkların yanına koştu. Fakat, denize indireceği yerde, sevinç sesleri çıkartarak tepinmeğe, acaip danslar yapmağa başladı. Cuma, kendinden geçmiş bir sesle: "Efendi!... Benim baba, kayıkta bulmak!...." diye vaziyeti izah etti. […]

Cuma, misafirlerimizle bana müştereken tercümanlık yapıyordu. Akşam yemeğini yedikten sonra Cuma'ya, muharebe meydanında kalan silâhları toplayıp getirmesini ve ölüleri gömmesini emrettim. Bilhassa bu sonuncu işi yapamıyacağını hissediyordum. Uşağım bunu o kadar mükemmel yapmıştı ki ertesi gün oraya gittiğimde, ölüleri nereye gömdüğünü aslâ anlıyamadım.

Yeni gelenler artık tebaam olmuşlardı. (Defoe/Özbay 1965: 115-116)

b) İkinci örnek, Öz Dokuman'a âittir. Millî Kütüphâne kataloğunda (2.5.2012 târihi îtibâriyle) 12 tercüme onun adına kayıtlıdır. Bunların tamâmı İngiliz müelliflerinden yapılmıştır. Kitap, İstanbul'da, Sanat Neşriyat A.Ş. tarafından, Armağan Çocuk Klasikleri dizisinin 5. Kitabı olarak çıkmış ve aynı neşriyatevi tarafından 1969 (310 s.), 1971 (244 s.) ve 1975 (312 s.) senelerinde üç def'a basılmıştır. Bu dizinin "yöneten"i Vahdet Gültekin'dir. Gültekin de, Fransız ve İngiliz müelliflerinden pek çok tercüme yapmış velûd bir mütercimdir. (2.5.2012 târihi îtibâriyle, Millî Kütüphâne kataloğunda, onun adına 235 kayıt görünmektedir.) Dokuman'ın metni, *Robinson Crusoe* başlığını taşımakta, elimizdeki bu ilk baskının 6. Sayfasında, okura, *Robinson Crusoe* isimlerinin (*robinsın kruzo*) olarak okunduğu öğretilmekte, ayrıca, iç kapak arkasında şu bilgi bulunmaktadır: *Bu roman İngilizce aslından Junior's Classics baskısından kısaltmadan çevrilmiştir.* Şu hâlde elimizdeki kitap, delikanlılık çağındaki çocuklar için hazırlanmış İngilizce bir uyarlamanın tercümesidir. Uyarlama, *Robenson*'un iki cildini de muhtevîdir; 4. Bölüm, 205. s.'dan îtibâren 2. cild başlamaktadır. Kitap, bir Türk ressamı (Ersal Yavi) tarafından resimlendirilmiştir. Dokuman'ın metninden aşağıda naklettiğimiz parça, metnin bütünü ve mütercimin üslûbu hakkında bir fikir vermektedir.

Başka çare yoktu, hep birlikte kayığı güç-belâ denize indirdik, doluştuk içine, canlarımızı Tanrı'ya emanet edip asıldık küreklere. Fırtına sözde hafiflemişti **ya**, dalgaların boyu gene iki, üç insan boyunu aşıyordu. Yelkenimiz yoktu, olsa bile bu fırtınada **kullanamazdık ki**.

Şöyle bir ırmak ağzına, bir koya varsak kurtulacaktık ama, kıyıya yaklaştıkça dalgaların şiddeti de artıyordu. Birkaç kilometre kadar kürek çekmiştik, dağ gibi bir dalga ansızın kayığın kıçına vurdu, hepimiz denize döküldük.

Bir ân dibe battım, sonra su yüzüne çıktım. Ben iyi yüzerdim; **öyleyken, gene de** suyun üstünde soluk alacak kadar bile duramıyordum. Derken, iri bir dalga geldi, beni kucakladığı gibi ta kıyıya sürükledi. Bacaklarımda

güç kalmamıştı, titreyerek doğruldum. Tam karaya çıkıyordum, iri bir dalga gelip beni **kucaklamaz mı!** Bu kez azıcık uzaklaştık kıyıdan. Yeniden yüzmeye, dalgalarla boğuşmaya başladım. Ne kadar zaman sürdü bu bilmiyorum; birden, ayağım yere değdi. Bastım, dikildim. Su belime geldi; kara da birkaç adım ötedeydi.

Bütün gücümü topladım, kıyıya doğru koştum. **Neme gerek**, bir dalga daha gelir beni alıp götürür, diye korkuyordum. Karaya çıkınca kendimi çimenlerin üstüne atıp azıcık dinlendim. Bir yandan da, canımı bağışladığı için Tanrı'ya şükrediyordum.

Heyecanımı dindirip yorgunluğumu giderdikten sonra şöyle bir dolandım. Fırtına **iyiden iyiye** dinmişti, deniz de oldukça durgun görünüyordu. Bir ân arkadaşlarım geldi aklıma. Zavallılar… kim bilir ne gelmişti başlarına! (Defoe/Dokuman 1969: 50-52)

Dokuman'ın metni, konuşma üslûbuyla kaleme alınmıştır. Yukarıdaki parçada bilhassa koyu dizilen ibâreler, metne biraz da teklifsiz bir konuşma havası vermektedir. Cümleler kısadır. Bunlar, metne canlılık kazandırmakta ve sansasyonel gazeteci üslûbunu hatırlatmaktadır. Bu arada, birçok cümlenin (altı çizili cümleler) devrik yapıda olduğu dikkat çekmekte, daha evvel nesirlerimizde görülmiyen bu alafranga söyleyişin, 1960'lardan îtibâren yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu metni, aslıyle karşılaştıramadığımız için onun hakkında kat'î bir hüküm verememekle berâber, üslûbunu göz önünde bulundurduğumuzda, serbest temâyüllü tercüme olarak değerlendiriyoruz.

XIV. Akşit Göktürk'ün tercümesi

İngiliz dili ve edebiyatı profesörü Akşit Göktürk (1934-1988), aynı zamanda mütercim olarak isim yapmış bir akademisyenimizdir. Millî Kütüphâne'de (4.5.2012 târihi îtibâriyle) 94 kitap onun adına kayıtlıdır. Bunların kısm-ı âzamı, F. Bacon, B. Russell, J. E. Steinbeck, R. L. Stevenson, W. A. Kaufmann, D. H. Lawrence, T. S. Eliot, E. Kästner, F. Dürrenmatt, M. Twain, M. Gorki, J. Connell, v.s. den yaptığı tercümelerdir. *Çeviri: Dillerin Dili* kitabı ise (1986), tercüme nazariyesi sâhasıyle alâkalıdır. "Öztürkçe" cereyânının temsîlcilerinden biri olarak, *1975-83 arasında TDK Yönetim Kurulu üyeliğinde bulunmuştur.* (Defoe/Göktürk 2010: 1-"Özgeçmiş"-)

Göktürk'ün en meşhûr tercümesi, piyasaya çıktığı yıl, T. Dil Kurumu "Çeviri Ödülü"ne lâyık görülen *Robinson Crusoe*'dur. Bu kitabın Yapı Kredi Yayınlarında çıkan 2010 baskısının Göktürk'ün tercüme-i hâline ayrılan ilk sayfasında: Robinson Crusoe*'nun Türkçedeki ilk tam çevirisiyle 1969 TDK Çeviri Ödülü'nü kazandı*, denmektedir. Fakat, bu, okuru yanıltıcı bir bilgidir. Çünki *Robenson*'un Türkçeye İngilizce aslından tam metin hâlinde ilk tercümesi, Göktürk metninden yarım asır kadar evvel -1923 senesinde- neşredilen Şükrü Kaya metnidir. Üstelik, Göktürk ve Ş. Kaya metinlerinin tablo hâlinde bir mukayesesi, bizi, beklenmedik tesbîtlere götürmektedir. Aşağıda, *Robenson*'un 1. cildinin sonlarında yer alan bir parçanın Borel tarafından Fransızcaya ve Ş. Kaya ile

Göktürk tarafından Türkçeye tercümelerinin mukayeseli tablosunu sunuyoruz. Bu kısımda, bir İngiliz gemisinin -kaptanlarını esîr alan- âsî mürettabâtının Robenson'un adasına çıkmalarını ve Robenson ile Cuma'nın, hem kaptanı, hem de gemiyi onların elinden kurtarmalarını müteâkiben yaşanan gelişmeler hikâye edilmektedir.

7. Tablo: Ş. Kaya / A.Göktürk tercümelerinin mukayesesi (Yasa 2012)

P. Borel'in Frc. Terc.	Ş. Kaya'nın Terc. (1923/1950)	A. Göktürk'ün Terc. (1969/2010)
Ceci fait, tout étant en sûreté sur le pont, le capitaine ordonna à son second de forcer ***avec trois hommes*** *la chambre du Conseil, où était posté le nouveau capitaine rebelle, qui, ayant eu quelque alerte, était monté et avait pris les armes avec deux matelots et un mouce. Quand le second eut effondré la porte avec une pince, le nouveau capitaine et ses hommes firent hardiment feu sur eux. Une balle de mousquet atteignit le second et lui cassa le bras, deux autres matelots furent aussi blessés, mais personne ne fut tué.* *Le second, appelant à son aide, se précipita cependant, tout blessé qu'il était, dans la chambre du Conseil, et déchargea son pistolet à travers la tête du nouveau capitaine. Les balles entrèrent par la bouche, ressortirent derrière l'oreille et le firent taire à jamais. Là-dessus le reste se rendit, et le navire fut réellement repris sans qu'aucun autre perdît la vie.* *Aussitôt que le bâtiment fut ainsi recouvré, le capitaine ordonna de tirer sept coups de canon, signal dont il était convenu avec moi pour me donner avis de son succès. Je vous laisse à penser si je fus aise de les entendre, ayant veillé tout exprès sur le rivage jusqu'à près de deux heures du matin.* *Après avoir parfaitement entendu le signal, je me couchai ;*	Bu yapılınca ve bütün güverte, her şey emniyet altına alınınca kaptan yeni âsi kaptanın bulunduğu kamarayı ***[Atl]*** basmasını lostromoya emretmiş. Yeni kaptan tehlikeyi anlayınca kalkmış, iki adam ve bir de kamarot olduğu halde ellerine silâhlarını almışlarmış. Lostromo bir maymuncukla kapıyı açınca yeni kaptan ve adamları bunların üzerine kabadayıca ateş etmişler ve bir misket kurşunile lostromoyu yaralamışlar. Kurşun lostromonun kolunu kırmış ve iki kişi daha yaralanmış, fakat kimse ölmemiş. Lostromo imdat diye bağırmakla beraber yaralı olduğu halde kamaranın içine hücum etmiş ve tabancasile yeni kaptanı başından vurmuş, kurşun ağzından girerek tekrar kulağının arkasından çıkmış. Bir kelime bile söylememiş, bunun üzerine diğerleri teslim olmuş ve başka bir can kaybı olmadan gemi de tamamiyle zaptedilmiş. Gemi bu suretle ele geçer geçmez kaptan yedi top atılmasını emretmiş. Muvaffak olduğunu haber vermek için bu aramızda kararlaştırılmış bir işaretti. Bunu işitmekle pek çok memnun olduğuma emin olabilirsiniz. Ben bunu duymak için sabahın saat ikisine kadar deniz kıyısında bekledim.	[1] Bu iş yapıldıktan, bütün güvertede güvenlik sağlandıktan sonra <u>kaptan, ikinci kaptana, tehlikeyi anlayınca</u> ***[YA]*** <u>kukla kaptanın</u> bulunduğu kamarayı ***[Atl]*** basması için buyruk vermiş; ikinci kaptan bir maymuncukla kapıyı açtığı zaman, <u>kaptan bozuntusuyla</u> adamları bunların üzerine alabildiğine ateş etmiş, bir misket kurşunuyla ikinci kaptanı yaralamışlar; kurşun ikinci kaptanın kolunu kırmış; adamlardan ikisini de yaralamış, ama kimse ölmemiş. [2] İkinci kaptan bağırarak yardım istemekle birlikte, yaralı olduğu halde kamaraya dalmış, tabancasıyla yeni kaptanı kafasından vurmuş, kurşun ağzından girerek kulağının arkasından çıkınca <u>yeni kaptan tek söz bile etmeden</u> ***<u>gitmişti</u>***; bunun üzerine ötekiler teslim olmuş, başka <u>can yitirilmeden</u> gemi de bütünüyle ele ***geçirilmişti.*** [3] Gemi böylece ele geçer geçmez, kaptan yedi top atılması için buyruk vermiş, ***[Kİ]*** başarısını bildirmesi için aramızda bu işareti ***kararlaştırmıştık. [FZU]*** Bunu işitmenin bende ne büyük bir sevinç uyandırdığını anlıyabilirsiniz, bunun için sabahın saat

et, comme cette journée avait été pour moi très-fatigante, je dormis profondément jusqu'à ce que je fus réveillé en sursaut par un coup de canon. Je me levai sur-le-champ, et j'entendis quelqu'un m'appeler : - « Gouverneur, gouverneur ! » - Je reconnus de suite la voix du capitaine, et je grimpai sur le haut du rocher où il était monté. Il me reçut dans ses bras, et, me montrant du doigt le bâtiment : - « Mon cher ami et libérateur, me dit-il, voilà votre navire ; car il est tout à vous, ainsi que nous et tout ce qui lui appartient. » Je jetai les yeux sur le vaisseau. Il était mouillé à un peu plus d'un demi-mille du rivage ; car ils avaient appareillé dès qu'ils en avaient été maîtres ; et, comme il faisait beau, ils étaient venus jeter l'ancre à l'embouchure de la petite crique ; puis, à la faveur de la marée haute, le capitaine amenant la pinace [pinasse] *près de l'endroit où j'avais autrefois abordé avec mes radeaux, il avait débarqué juste à ma porte.* *Je fus d'abord sur le point de m'évanouir de surprise ; car je voyais positivement ma délivrance dans mes mains, toutes choses faciles, et un grand bâtiment prêt à me transporter s'il me plaisait de partir. Pendant quelque temps je fus incapable de répondre un seul mot ; mais, comme le capitaine m'avait pris dans ses bras, je m'appuyai fortement sur lui, sans quoi je serais tombé par terre.* *[…]* *Alors je l'étreignis à mon tour, je l'embrassai comme mon libérateur, et nous nous abandonnâmes à la joie. Je lui dis que je le regardais comme un homme envoyé par le Ciel pour*	Adamakıllı işareti işittikten sonra yattım. O gün pek ziyade yorulduğum için bir top gürültüsiyle uyanıncıya kadar derin bir uykuya dalmışım, derhal kalktım. Bir adamın ismimle Vali! Vali! diye bağırdığını işittim. Derhal kaptanın sesi olduğunu anladım. Tepenin üstüne çıktığım vakit o da oradaymış. Gemiyi göstererek bana sarıldı. "Beni kurtaran, benim kıymetli dostum, dedi. İşte senin gemin orada. Çünkü o senindir. Bizim gibi o da herşeyile senin." **Gemiye bir göz attım, sahilden yarım milden biraz uzakta bulunuyordu. Çünkü gemiye sahip olur olmaz derhal demir almışlar ve hava da güzel olduğundan küçük koyun ağzına karşı bir demir yerine gelmişler ve sular da yüksek olduğu için kaptan sandalı benim salları çıkardığım yere getirmiş, bu suretle âdeta kapıma yanaşmış.** Evvelâ az kaldı heyecanımdan düşüp bayılacaktım. Çünkü kurtuluşumun gözle görünecek bir surette elime geçtiğini görmüştüm. Herşey yolunda, ***[Kopuk ifâde]*** keyfimin istediği yere beni götürmeğe koca bir gemi hazırdı. İlk önce uzun bir müddet kendisine bir kelime bile söylemeğe muktedir değildim. Kaptan bana sarılınca ben de ona kuvvetli bir surette dayandım, yoksa yere düşecektim. […] **Sonra benim sıram geldi. Halâskârım gibi kendisine sarıldım ve beraberce sevindik. Kendisini beni kurtarmak için gökten gönderilmiş bir adam gibi**	ikisine dek deniz kıyısında beklemiştim. [4] Topları iyice işittikten sonra yattım; bütün gün bir hayli yorulmuş olduğum için, ertesi sabah bir top gürültüsüyle irkilinceye dek deliksiz bir uyku çektim; hemen yerimden fırladım, birisinin bana "Bay vali, bay vali!" diye seslendiğini işittim; bu kaptanın sesiydi, hemen tanıdım. Tepeye tırmandığım zaman orada dinelmekte olduğunu gördüm, gemiyi göstererek bana sarıldı, "Benim sevgili dostum, kurtarıcım" dedi, "işte gemin orada, çünkü senindir o, bizim gibi o da her şeyiyle senin." **Gemiye bir göz attım, kıyıdan uzaklığı yarım milden biraz fazlaydı; çünkü gemiyi ele geçirir geçirmez hemen demir almışlar, hava güzel olduğu için küçük koyun ağzına karşı demir yerine gelmişler, sular yüksek olduğundan kaptan sandalı benim salları çıkardığım yere getirmiş, böylece neredeyse kapıma yanaştırmıştı.** [5] İlkin az kaldı heyecandan düşüp bayılacaktım; çünkü kurtuluşumun gerçekte gözle görünür bir biçimde, elimde olduğunu görmüştüm, her şey yolunda, beni dilediğim yere götürecek koca bir gemi hazırdı. Önce uzun bir süre kaptana tek söz bile söyleyecek durumda değildim; ama o beni kollarına alınca ben de ona sıkıca sarıldım, yoksa yere düşecektim. […] [6] Şimdi benim sıram gelmişti; kaptanı kurtarıcım

me délivrer ; que toute cette affaire me semblait un enchaînement de prodiges ; que de telles choses étaient pour nous un témoignage que la main cachée d'une Providence gouverne l'univers et une preuve évidente que l'œil d'une puissance infinie sait pénétrer dans les coins les plus reculés du monde et envoyer aide aux malheureux toutes fois et quantes qu'il lui plaît.

Je n'oubliai pas d'élever au Ciel mon cœur reconnaissant. Et quel cœur aurait pu se défendre de le bénir, CELUİ qui non-seulement avait d'une façon miraculeuse pourvu aux besoins d'un homme dans un semblable désert et dans un pareil abandon, mais de qui, il faut incessamment le reconnaître, toute délivrance procède !

Quand nous eûmes jasé quelque temps, le capitaine me dit qu'il m'avait apporté tels petits rafraîchissements que pouvait fournir le bâtiment, et que les misérables qui en avaient été si long-temps maîtres n'avaient pas gaspillés. Sur ce il appela les gens de la pinace et leur ordonna d'apporter à terre les choses destinées au gouverneur. C'était réellement un présent comme pour quelqu'un qui n'eût pas dû s'en aller avec eux, comme si j'eusse dû toujours demeurer dans l'île, et comme s'ils eussent dû partir sans moi.

[…]

Après ces cérémonies, et quand toutes ces bonnes choses furent transportées dans mon petit logement, nous commençâmes à nous consulter sur ce que nous avions à faire de nos prisonniers ; car il était important de considérer si nous pouvions ou non risquer de les prendre avec nous, surtout les deux d'entre

telâkki ettiğimi ve bütün hâdiselerin bir mucize silsilesi olduğunu ve şimdi de olduğu üzere bu gibi şeyler dünyayı idare eden Allahın yed-i gaybına delil bulunduğunu ve tükenmez bir kuvvete ait nazarların dünyanın en uzak köşelerini görerek murad ettiği takdirde her nerede olursa olsun zavallılara yardım ettiğine bunun da bir şahit olduğunu söyledim.

Şükür ve minnet içerisinde bulunan kalbimi de semaya arzetmeyi unutmadım. Ulu Tanrıya şükür ve minneti hangi kalb ihmal edebilir? Yalnız böyle yoksul ve ve bitkin bir vaziyette bir nevi mucizeye mazhar olanlar değil hattâ… ***[Dizgi hatâsı netîcesinde eksik kalmış olsa gerek.]***

Kaptan bir müddet konuştukdan sonra uzun müddet kendisine sahip olan çapkınların kendisinden yağma etmedikleri ve gemide bulunabilen bazı şeyleri getirdiğini söyledi. Bunun üzerine sandala bağırdı ve valiye mahsus olan şeylerin karaya çıkarılmasını gemicilere söyledi. Filhakika bunlar sanki ben onlarla beraber gitmeyecekmişim ve adada kalacakmışım da onlar bensiz gideceklermiş gibi bir hediyeydi.

[…]

Bu alay bittikten ve o güzel şeyleri benim küçük daireye taşıdıktan sonra elimizdeki esirleri ne yapacağımız mühim bir meseleydi. Hususile bunlardan ikisinin son derece inatçı olduklarını ve ıslah kabul

olarak kucakladım, birlikte sevindik. Kendisini benim kurtulmam için gökten gönderilmiş bir adam saydığımı, bütün olayların bir mucizeler zinciri olduğunu; böyle olayların evreni yöneten Tanrı gücünü kanıtladığını, sonsuz bir Güç'ün, gözleriyle dünyanın en ıssız köşelerini bile görerek gönlünün dilediği anda, başı darda olanlara yardım elini uzattığını söyledim.

[7] Gönlümde duyduğum büyük <u>borçlulukla</u>, ellerimi göğe kaldırmayı unutmadım; yalnız böyle yoksul, bitkin bir durumdaki bir insanı bir çöl ortasında bile mucizeleriyle kurtarmakla kalmayarak her kurtuluşun kaynağı olan Ulu Tanrı'ya şükretmekten hangi yürek geri durabilir?

[8] **Kaptan biraz konuştuktan sonra, gemiyi uzun bir süre ellerinde tutan alçakların yağmasından kurtulan birtakım şeyleri getirdiğini söyledi. Bunun üzerine sandala seslenerek vali için getirilen şeylerin karaya çıkarılmasını gemicilere bildirdi; gerçekte bu getirdikleri, sanki ben onlarla birlikte gitmeyecekmişim, gene adada kalacakmışım da onlar buradan bensiz ayrılacaklarmış gibi bir armağandı.**

[…]

[9] Bu tören sona erdikten, bütün bu güzel şeyleri benim küçük eve taşıdıktan sonra, elimizdeki tutsakları ne yapacağımızı düşünmeye başladık; özellikle içlerinden ikisinin son derece dikbaşlı

eux que nous savions être incorrigibles et intraitables au dernier degré. Le capitaine me dit qu'il les connaissait pour des vauriens tels qu'il n'y avait pas à les dompter, et que s'il les emmenait, ce ne pourrait être que dans les fers, comme des malfaiteurs, afin de les livrer aux mains de la justice à la première colonie anglaise qu'il atteindrait. Je m'apperçus que le capitaine lui-même en était fort chagrin. Aussi lui dis-je que, s'il le souhaitait, j'entreprendrais d'amener les deux hommes en question à demander eux-mêmes d'être laissés dans l'île. - « J'en serais aise, répondit-il, de tout mon cœur. »	etmiyeceklerini biliyorduk ve kaptan onların fevkalâde haylaz olduklarını ve yola getirmenin imkânı olmadığına kanî olduğunu ve **eğer onları götürecek bile olsa, ilk varacağı İngiliz sömürgesinde [/müstemlekesinde] mahkemeye teslim edilmek üzere caniler gibi zincire vurulmaları lâzımgeldiğini söyledi** ve kaptanın bundan pek müteessir olduğunu anladım. Bunun üzerine kaptana, eğer isterse o iki adamı yine kendi istekleriyle adada bırakılmalarına razı edebileceğimi söyledim. Kaptan "bu işten bütün kalbimle memnun olurum" dedi. (Ş. Kaya 1950: I/276-279)	olduklarını biliyorduk; kaptan bu iki kişinin ne yapsak yola getirilecek türden olmadıklarını, **onları götürsek bile varacağımız ilk İngiliz sömürgesinde yasaların eline teslim edilmek üzere, adam öldüren suçlular gibi zincire vurulmaları gerektiğini söyledi;** <u>onun bu iki kişiden bayağı kuşkulandığını gördüm.</u> ***[YA]*** [10] Bunun üzerine isterse bu iki adamı kendi istekleriyle adada kalmaya kandırabileceğimi söyledim. "Böyle bir şeye çok sevinirim, <u>bu düşünceyi bütün gönlümle destekliyorum</u> ***[Fzl, ÜH]***' dedi. (Göktürk 2010: 296-300)

Akşit'in metninde dikkatimizi çeken ilk husûs, mütercimin, elinden geldiği kadar "Öztürkçe" kullanmaya çalışması, metninin baştan sona uydurma ve köksüz kelimelerle örülmüş olması, bunun da sun'î bir metin intibâı bırakmasıdır. Yer yer dil seviyesi düşürülmüştür: *kukla kaptan, kaptan bozuntusu* (bunlar *the new rebel captain* ve *the new captain* karşılığı söyleniyor); *deliksiz bir uyku çektim; dinelmekte* (4. §). Tuhaf söyleyişler vardır: *bunların üzerine alabildiğine ateş etmiş* (1. §), *kurşun ağzından girerek kulağının arkasından çıkınca yeni kaptan tek söz bile etmeden gitmişti* (2. §), *başka can yitirilmeden* (2. §), *işte gemin orada, çünkü senindir o* (4. §), -Ş. Kaya'nın Allah'a karşı şükür ve minnet hissinden bahsettiği yerde- *gönlümde duyduğum büyük borçlulukla* (7. §). 4. paragraftaki *birisinin bana "Bay vali, bay vali!" diye seslendiğini işittim* söyleyişi, tam bir alfrangalıktır. (İngilizce aslı: *I heard a man call me by the name of "Governor! Governor!"*) Burada, Şükrü Kaya da, gaflete düşmüş, *Bir adamın ismimle Vali! Vali! diye bağırdığını işittim* diye yazmıştır. Hâlbuki -İngilizcede nasıl söylenirse söylensin- Türkçede bu söyleyiş: *Vâli Bey, Vâli Bey!* olmalıydı. 5. paragraftaki *Her şey yolunda* ibâresi, kopuk ifâdedir ve her iki mütercimin müşterek hatâsıdır. Hâlbuki burada, meselâ *Her şeyin mümkün* (veyâ *kolaylaşmış*) *olduğunu* denebilirdi. (İngilizce aslı: *I saw my deliverance, indeed, visibly put into my hands, <u>all things easy</u>.* Fransızcası: *Je voyais positivement ma délivrance dans mes mains, toutes choses faciles.* Türkçesi : *Kurtuluşumun ellerimin arasında ve artık her şeyin kolaylaşmış olduğunu görüyordum.*) Bu kopuk ifâdenin her iki mütercimde müşterek olması husûsu da ayrıca düşündürücüdür.

Bunlardan mâadâ, üç yerde yanlış anlam, iki paragrafta fiil zamânı uyumsuzluğu, bir yerde atlama ve bir yerde de fazlalık gibi tercüme kusûrları dikkatimizi çekmektedir. Şöyle ki: 1. paragrafın ilk cümlesinin aslı şöyledir: *When this was done, and all safe upon deck, the captain ordered the mate, with three men, to break into the round-house, where the new rebel captain lay, who, having taken the alarm, had got up, and with two men and a boy had got firearms in their hands...* Türkçesi: *Güvertede her şey emniyet altına alınınca, kaptan, lostromoya, yanına üç adam alarak yeni âsî kaptanın bulunduğu kamarayı basmasını emretmiş. Bu arada âsî kaptan da, tehlikeyi sezerek, iki denizci eri ve muçoyla berâber, silâhlar elde, tetikte bekliyormuş.* Ş. Kaya, bu cümle(ler)deki *üç adam* veyâ *yanına üç adam alarak* kelimelerini atlamıştır. A. Göktürk de aynı şeyi yapmıştır. Cümlenin ikinci kısmında (veyâ ikinci cümlede) ise, *tehlikeyi sezen* veyâ *anlıyan*, *âsî kaptan*'dır. Ş. Kaya bunu doğru anlamış ve doğru tercüme etmiştir. A. Göktürk'ün metninde ise, *tehlikeyi anlıyan*, hakîkî kaptandır. 10. paragrafın son cümlesine göre, Robenson, kaptanın, iki âsînin mahkemeye verilerek ağır şekilde cezâlandırılacak olmasından üzüntü duyduğunu anlıyor. Bunu Ş. Kaya doğru tercüme etmiştir. Hâlbuki, Göktürk'e göre: Kaptan, *bu iki kişiden bayağı kuşkulanıyor*'muş. 10. paragrafta, Robenson, -Ş. Kaya'nın doğru tercümesiyle- iki âsîyi Adada kalmaya *râzı etmek*'ten bahsediyor; Göktürk'e göre ise, *onları kandırabileceğini söylüyor.* Yine Göktürk, 10. paragrafın son cümlesine: *Bu düşünceyi bütün gönlümle* [kalbimle değil!] *destekliyorum* şeklinde bir cümle ilâve ediyor. Göktürk'ün metnindeki 2. paragrafta, *gitmişti, geçirilmişti* ile 3. paragraftaki *vermiş, kararlaştırmıştık* fiilerindeki zamanlar uyumsuzdur. İlk iki fiil *gitmiş, geçirilmiş* olmalıydı. Son iki fiilin uyumlu olması için de, ikinci fiilin bulunduğu cümlenin meselâ *zîrâ* gibi bir bağlaçla başlaması lâzım gelirdi.

Göktürk'ün tercümesinde asıl büyük mes'ele, bu metnin, sık sık, Ş. Kaya'nın metnine muvâzî seyretmesidir. Tabloda, koyu dizilen cümlelere dikkat edilirse, bu husûs derhâl fark edilir. Hâlbuki, birbirinden habersiz olarak, birbirine bu kadar benzer metinler ortaya çıkarılamıyacağı, her mütercim ve tercümecinin mâlûmudur. Her ihtimâle karşı, 4. paragraftaki -her iki tercümede de- *gemiye bir göz attım* cümlesiyle başlıyan kısmı, onlara bakmadan, bir de kendimiz tercüme etmek istedik. (İngilizcesi: *I cast my eyes to the ship, and there she rode, within little more than half a mile of the shore; for they had weighed her anchor as soon as they were masters of her, and, the weather being fair, had brought her to an anchor just against the mouth of the little creek; and the tide being up, the captain had brought the pinnace in near the place where I had first landed my rafts, and so landed just at my door.*) Ortaya şöyle bir metin çıktı: *Gözümü gemiye çevirdim. Kıyıdan yarım mil kadar öteye demir atmıştı. Zîrâ, gemiyi zapteder etmez, hemen demir almışlar ve hava da güzel olduğu için, gelip küçük koyun ağzında tekrâr demir atmışlardı. Arkasından, denizin yükselmesinden istifâde ederek, kaptan, kayığı, benim daha evvel sallarımla yanaştığım yerin yakınına kadar ilerletip tam kapımın önünde karaya çıkmıştı.* Bizim, hassaten son cümlemiz, her iki mütercimin mütekabil cümlelerinden bir hayli farklıdır. Hâlbuki, tercümede normal olan da budur. Cümle ne kadar uzun, ne kadar giriftse, hepsi de doğru olmak kaydıyle, birbirinden o kadar farklı tercümeler ortaya çıkar.

Öyleyse nasıl oluyor da A. Göktürk'ün metni Ş. Kaya'nın metnine bu kadar çok benziyebiliyor?

Bunun bizce tek mâkul îzâhı, Göktürk'ün, Ş. Kaya'nın metninden istifâde ederek kendi tercümesini ortaya çıkarmış olmasıdır. Hattâ o derece ki, Ş. Kaya'nın metnini hep elinin altında tutmuş, her paragrafta, onun metnine göz attıktan sonra kendi cümlelerini kurmuştur.

Ne var ki, Göktürk, tercümesinin "Önsöz"ünde bundan hiç bahsetmemektedir. Bunun, büyük bir kusûr olduğu meydandadır. Tercüme ahlâkı çerçevesinde bu mes'eleyle alâkalı ölçü şöyle olabilir: Mütercim, aynı metnin kendinden evvelki tercümelerinden istifâde edebilir, hattâ etmelidir ki ortaya daha "iyi", daha sahîh tercümeler çıkabilsin. Şu şartla ki mütercim istifâde ettiği kaynakları alenen belirtmeli, o metinlerin mütercimlerine teşekkür etmeli ve bu arada dîğerlerinin cümlelerini kopya etmemelidir; şâyet çok beğendiği mahdûd bâzı cümleleri iktibâs ederse, bu takdîrde onları da belirtmelidir. Bu husûsta mütercimin tâkîb edebileceği belki en muvâfık hareket tarzı şudur: Evvelki tercümeleri dikkatle tedkîk etmeli, üzerlerinde, kaynak metinle mukayeseli olarak derinlemesine çalışmalı, onlardan daha iyisini başarabileceğine kanâat getiriyorsa, o zaman, o metinleri unutacak kadar bir müddet beklemeli, sonra kendi metnine vücûd vermelidir.

XV. Üç intihâl tercüme (Müseccel intihâlciler)

Tercümede intihâl mes'elesine ilk def'a doktora tezimizde dikkat çekmiştik. (Yasa 2009: 244-258) O çalışmamızda "basît" ve "kurnazca" olmak üzere iki çeşit intihâl ayırt etmiştik. Bunlardan birincisine "bâriz intihâl", ikincisine "örtülü intihâl" denmesi de mümkündür. "Bâriz intihâl", metinde daha ziyâde kelime ikameleri veyâ atlamalardan ibâret cüz'î değişikliklerle yapılan ve bu yüzden de bir çırpıda fark edilen intihâl çeşididir. "Örtülü intihâl" ise, cümle kalıplarında veyâ metnin akışında bâzı değişiklikler yaparak intihâli örtmeye çalışan ve ancak dikkatli bir incelemyle fark edilen daha mâhirâne bir intihâl çeşididir. Tezimizde, metinlerinden mukayeseli örnekler vererek, beş "müntehil mütercim" teşhîs ve teşhîr etmiştik ki bunlar da -birinci türde intihâl yapan- Çiğdem Özmen, Tanya Can ve Celâl Öner ile -ikinci türde intihâl yapan- Sonat Kaya ve Nuriye Yiğitler'dir. Bundan başka, yine aynı çalışmada, önceki tercümelerden intihâl yapmadan istifâde yollarını da îzâh etmiştik.

Bu def'a, *Robenson* tercümeleri tedkîki vesîlesiyle, têlif haklarının pek ağır bir ihlâl hâlini teşkîl eden intihâl mes'elesiyle tekrâr karşı karşıya geliyoruz ve zâten Türkiye'de son birkaç on yılda tercüme piyasasında öylesine bir intihâl furyası mevcûddur ki bilhassa klasik edebî eserlerin tercümesinde bu mes'eleyle karşılaşmamak artık neredeyse imkânsız gibidir; üstelik, mes'ele, giderek daha fazla vehâmet kesbetmektedir. Mes'ele bu kadar vahîm hâle gelmişken, bu sâhada Devlet eliyle lüzûmlu zecrî tedbîrler alınmadan bu mes'elenin kendi kendine hâllolmasını beklemek herhâlde pek sâfiyâne bir tavır olur.

Robenson tercümeleri hakkındaki araştırmamız esnâsında da üç intihâl tercüme tesbît ettik. Mâmâfih, hepsini tedkîk edemediğimiz için, intihâller bu sayıyla sınırlı olmıyabilir. Bunlardan birincisinin tesbîti, Selâhattin Özpalabıyıklar'a âittir. Dîğer ikisini de ilk def'a biz bu çalışmamızla ifşâ etmiş oluyoruz.

a) "Tanya Can"

Bizim "Tanya Can"ın intihâllerini fark edişimiz, Flaubert'in Türkçede en az on beş farklı tercümesi bulunan *Madame Bovary* üzerinde çalışmamız sırasında oldu. Tezimizde, mukayeseli tablo hâlinde, onun "tercüme"sinin bir "bâriz intihâl" örneği olduğunu ortaya koymuş bulunuyoruz. Buna ilâveten, araştırmalarımız, bizde, "Tanya Can"ın, Akyüz Yayın Grubu tarafından kullanılan bir sahte isim olduğu kanâatini hâsıl etmiştir.

Selâhattin Özpalabıyıklar'ın ise, "Tanya Can" veyâ Akyüz Yayın Grubunun *Robinson Crusoe* intihâli dikkatini çekmiş. *Çeviribilim*'in İnternet sayfasında neşredilen makalesinde (Özpalabıyıklar 2006) verdiği örneklerle bu intihâle dikkat çekmektedir. Ondan şu misâli iktibâs ediyoruz:

Akşit Göktürk tercümesi (Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 503):

> Yetmiş iki yıl, çok karışık bir yaşam sürdükten; bir köşeye çekilmenin, son günlerimi barış içinde geçirmenin mutluluğunu öğrendikten sonra, kendimi daha fazla yormamaya kararlı olarak şimdi bütün yolculuklarımın en uzununa hazırlanıyorum.

"Tanya Can" (Akyüz Yayın Grubu) tercümesi (2002, s. 603):

> Yetmiş iki yıl, çok karışık bir yaşam sürdükten; bir köşeye çekilmenin, son günlerimi barış içinde geçirmenin mutluluğunu öğrendikten sonra, kendimi daha fazla yormamaya kararlı olarak, şimdi bütün yolculuklarımın en uzununa hazırlanıyorum.

Görüldüğü gibi, metin, en küçük bir değişiklik bile yapılmadan aynen kopya edilmiştir. Bu, tabîatiyle, bir "bâriz intihâl" misâlidir.

b) Celâl Öner

Piyasada, "Tanya Can" adıyle -bahis mevzûu ettiğimiz iki intihâl hâricinde- başka tercümeye rastlanmazken, Celâl Öner'in onlarca "tercüme"si dolaşmaktadır. Doktora tezimizde, onun, usta mütercim Nurullah Ataç'ın Balzac'tan yaptığı ve bir tercüme şâheseri olarak değerlendirdiğimiz *İki Yeni Gelinin Hâtıraları* tercümesini (1940), sâdece kelimeleri Uydurmacaya çevirerek (Oda Yayınları, 2000, 2. baskı) bütünüyle intihâl ettiğini teşhîs ve ifşâ etmiştik. (Yasa 2009: 254-256) O örnekte, bir "bâriz intihâl" vak'asıyle karşı karşıyayız. Celâl Öner'in bu def'a Alkım Yayınlarında çıkan *Robinson Crusoe* intihâlinde de durum aynıdır. Aşağıdaki mukayeseli tablo sâyesinde intihâl hemen fark edilmektedir. Öner, Akşit Göktürk'ün metninde sâdece cüz'î değişiklikler yaparak metni kopya etmiştir. Bu cüz'î değişiklikler tabloda altı çizili ibârelerden ibârettir.

8. Tablo: Celâl Öner'in (Alkım Yayınları) İntihâl Tercümesi (Yasa 2012)

A. Göktürk'ün Terc. (1969/2010)	Celâl Öner'in Terc. (2006)
Topları iyice işittikten sonra yattım; bütün gün bir hayli yorulmuş olduğum için, ertesi sabah bir top gürültüsüyle irkilinceye dek deliksiz bir uyku çektim; hemen yerimden fırladım, birisinin bana "Bay vali, bay vali!" diye seslendiğini işittim; bu kaptanın sesiydi, hemen tanıdım. Tepeye tırmandığım zaman orada dinelmekte olduğunu gördüm, gemiyi göstererek bana sarıldı, "Benim sevgili dostum, kurtarıcım" dedi, "işte gemin orada, çünkü senindir o, bizim gibi o da her şeyiyle senin."	Topların sesini dinleyip yattım; gün boyu yorulmuş olduğum için, ertesi sabah bir top gürültüsüyle irkilinceye kadar rahat bir uyku çektim; hızla yerimden fırladım, birinin bana "Bay vali, bay vali!" diye seslendiğini işittim; …kaptanın sesiydi, …tanıdım. Tepeye tırmandığımda, orada dinelmekte olduğunu gördüm, gemiyi gösterip bana sarıldı, "Benim sevgili dostum, kurtarıcım" dedi, "işte gemin orada, …senindir o, bizim gibi o da her şeyiyle senin."
[…]	[…]
Şimdi benim sıram gelmişti; kaptanı kurtarıcım olarak kucakladım, birlikte sevindik. Kendisini benim kurtulmam için gökten gönderilmiş bir adam saydığımı, bütün olayların bir mucizeler zinciri olduğunu; böyle olayların evreni yöneten Tanrı gücünü kanıtladığını, sonsuz bir Güç'ün, gözleriyle dünyanın en ıssız köşelerini bile görerek gönlünün dilediği anda, başı darda olanlara yardım elini uzattığını söyledim.	…Sıra bendeydi; kaptanı kurtarıcım olarak kucakladım, …sevindik. Kendisini benim kurtulmam için gökten gelmiş biri …saydığımı, bütün olayların bir tansıklar zinciri olduğunu; böyle olayların dünyayı yöneten Tanrı gücünü kanıtladığını, sonsuz …Güç'ün, gözleriyle dünyanın en tenha köşelerini bile görüp gönlünün dilediği anda, başı darda olanlara yardım elini uzattığını belirttim.
Gönlümde duyduğum büyük borçlulukla, ellerimi göğe kaldırmayı unutmadım; yalnız böyle yoksul, bitkin bir durumdaki bir insanı bir çöl ortasında bile mucizeleriyle kurtarmakla kalmayarak her kurtuluşun kaynağı olan Ulu Tanrı'ya şükretmekten hangi yürek geri durabilir?	…Duyduğum büyük borçlulukla, ellerimi yukarıya kaldırmayı unutmadım; ama bunca yoksul, bitkin haldeki birini …çöl ortasında bile tansıklarıyla kurtarmakla yetinmeyip her kurtuluşun kaynağı olan Yüce Tanrı'ya şükretmekten hangi yürek uzak kalabilir?
[…]	[…]
Bu tören sona erdikten, bütün bu güzel şeyleri benim küçük eve taşıdıktan sonra, elimizdeki tutsakları ne yapacağımızı düşünmeye başladık; özellikle içlerinden ikisinin son derece dikbaşlı olduklarını biliyorduk; kaptan bu iki kişinin ne yapsak yola getirilecek türden olmadıklarını, onları götürsek bile varacağımız ilk İngiliz sömürgesinde yasaların eline teslim edilmek üzere, adam öldüren suçlular gibi zincire vurulmaları gerektiğini söyledi; onun bu iki kişiden bayağı kuşkulandığını gördüm.	Bu iş bittikten, bütün bu güzel şeyleri … küçük evime taşıdıktan sonra, elimizdeki tutsaklarla ne yapacağımızı düşünmeye başladık; özellikle içlerinden ikisinin alabildiğine uzlaşmaz olduklarını biliyorduk; kaptan bu iki kişinin ne yapsak ıslah olacak türden olmadıklarını, onları götürsek bile varacağımız ilk İngiliz sömürgesinde kanun eline teslim edilmek üzere, adam öldüren suçlular gibi zincire vurulmaları gerektiğini söyledi; onun bu iki kişiden hayli kuşkulandığını sezdim.
Bunun üzerine isterse bu iki adamı kendi istekleriyle adada kalmaya kandırabileceğimi söyledim. "Böyle bir şeye çok sevinirim, bu düşünceyi bütün gönlümle destekliyorum" dedi.	Bunun ardından, dilerse bu iki adamı kendi istekleriyle adada kalmaya ikna edebileceğimi söyledim. "Böyle bir şeye …sevinirim, bu düşünceyi … destekliyorum" dedi.
(Göktürk 2010: 297, 298, 299-300)	(Celâl Öner 2006: 153, 154-155)

c) Mustafa Bahar

Celâl Öner'in kendisine intihâl kaynağı olarak Akşit Göktürk'ün metnini seçmesine mukabil, Mustafa Bahar da (İskele Yayınları) Şükrü Kaya'nın tercümesini kaynak edinmiştir. Onun intihâli de, cüz'î değişikliklerle (tablodaki altı çizili ibâreler) kaynak metni kopya ettiği için, "bâriz intihâl" cinsindendir. Ondan naklettiğimiz aşağıdaki parçada, bâzı kelimeler (ki bu kısımları üç noktayla işâret ettik) ile bir cümleyi tamâmen atlamış (ki bunu da *[Atl]* kısaltmasıyle işâret ittik), metnin dîğer kısımlarında ise cüz'î kelime değişiklikleriyle iktifâ etmiştir.

9. Tablo: Mustafa Bahar'ın (İskele Yayınları) İntihâl Tercümesi (Yasa 2012)

Ş. Kaya'nın Terc. (1923/1950)	**Mustafa Bahar'ın Terc. (2011)**
Şükür ve minnet içerisinde bulunan kalbimi de semaya arzetmeyi unutmadım. Ulu Tanrıya şükür ve minneti hangi kalb ihmal edebilir? Yalnız böyle yoksul ve ve bitkin bir vaziyette bir nevi mucizeye mazhar olanlar değil hattâ… Kaptan bir müddet konuştukdan sonra uzun müddet kendisine sahip olan çapkınların kendisinden yağma etmedikleri ve gemide bulunabilen bazı şeyleri getirdiğini söyledi. Bunun üzerine sandala bağırdı ve valiye mahsus olan şeylerin karaya çıkarılmasını gemicilere söyledi. […] Bu alay bittikten ve o güzel şeyleri benim küçük daireye taşıdıktan sonra elimizdeki esirleri ne yapacağımız mühim bir meseleydi. Hususile bunlardan ikisinin son derece inatçı olduklarını ve ıslah kabul etmiyeceklerini biliyorduk ve kaptan onların fevkalâde haylaz olduklarını ve yola getirmenin imkânı olmadığına kanî olduğunu ve eğer onları götürecek bile olsa, ilk varacağı İngiliz sömürgesinde [/müstemlekesinde] mahkemeye teslim edilmek üzere caniler gibi zincire vurulmaları lâzımgeldiğini söyledi ve kaptanın bundan pek mütessir olduğunu anladım. Bunun üzerine kaptana, eğer isterse o iki adamı yine kendi istekleriyle adada bırakılmalarına razı edebileceğimi söyledim. Kaptan "bu işten bütün kalbimle memnun olurum" dedi. (Ş. Kaya 1950: I/277, 279)	Şükür ve minnet içerisinde bulunan kalbimi de semaya arzetmeyi unutmadım. Ulu Tanrıya şükür ve minneti hangi kalb ihmal edebilir? ***[Atl]*** Kaptan bir süre konuştukdan sonra uzun süre gemiye sahip olan alçakların …yağma etmedikleri ve gemide bulunabilen bazı şeyleri getirdiğini söyledi. Bunun üzerine sandala bağırdı ve valiye özel olan şeylerin karaya çıkarılmasını gemicilere söyledi. […] Bu olay bittikten ve o güzel şeyleri benim küçük daireye taşıdıktan sonra elimizdeki esirleri ne yapacağımız önemli bir konuydu. …Bunlardan ikisinin son derece inatçı olduklarını ve yola gelmiyeceklerini biliyorduk ve kaptan onların son derece yaramaz olduklarını ve yola getirmenin imkânı olmadığına emîn olduğunu ve eğer onları götürecek bile olsa, ilk varacağı İngiliz sömürgesinde [/müstemlekesinde] mahkemeye teslim edilmek üzere caniler gibi zincire vurulmaları gerekdiğini söyledi; kaptanın bu iki kişiden çok kuşkulandığını anladım. Bunun üzerine kaptana, eğer isterse o iki adamı yine kendi istekleriyle adada bırakılmalarına razı edebileceğimi söyledim. Kaptan "bu işten bütün kalbimle memnun olurum" dedi. (M. Bahar 2011: 266, 267)

XVI. Netîce

Bir tercüme muhtelif zâviyelerden tedkîk edilebilir; fakat tercüme bilimi çerçevesinde yapılacak bir tercüme tedkîkinin mihrâkında doğrudan tercüme metin bulunmalı ve bu metin derinlemesine tahlîl ve aslıyle mukayese edilerek "tercüme hattı" üzerindeki keyfiyeti tesbît edilmeli, ayrıca -edebî metinler bahis mevzûu olduğunda- edebî kıymeti ölçülmelidir. Tercümeye têsîr eden hâricî âmillerin veyâ tercümenin têsîrlerinin tesbîti ikinci dereceden ehemmiyeti hâiz bir araştırma mevzûudur ve bu çeşit araştırmaların dahi çıkış noktası metin tahlîli ve metin mukayesesi olmalıdır.

Her ülkede tercüme bilimi araştırmaları, öncelikle ve ağırlıklı olarak o ülkenin tercüme târihine istinâd ettiği ve bu araştırmalar yerli bir akış açısıyle yürütüldüğü nisbette feyizli olmakta ve tercüme bilimi bu çeşit araştırmaların netîceleriyle inkişâf etmektedir. Türk tercüme târihi de, bin beş yüz senelik mâzîsi, çeşitliliği, zenginliği ile, ülkemizde tercüme biliminin başlıca ilhâm kaynağı ve mesnedi olmaya fazlasıyle lâyıktır.

Türk tercüme târihinin tedkîki, dil, edebiyat, kültür, hattâ siyâset ve muhtelif cepheleriyle cem'iyet târihimizi de aydınlatmaktadır. Bizim araştırmalarımıza göre, Pâdişâh Şehîd Selîm devrinden Cumhûriyet devrine kadar Türkiye'de tercüme faâliyeti, bir bütün olarak ve ister husûsî, ister resmî teşebbüsle, çok şuûrlu bir şekilde, muayyen hedeflerin tahakkuku için başlıca bir vâsıta addedilerek yürütülmüştür. Bunların içinde şu beşi ön plana çıkmaktadır:

1) Türkçenin ıslâhı (İstanbul/Osmanlı Türkçesinin yazı dili hâline getirilmesi ve ayrıca, Türkçenin, yeni nesir tekniklerinin benimsenmesi ve kelime hazînesinin genişletilmesi sûretiyle Avrupa kültür dilleriyle yarışabilecek bir seviyeye ulaştırılması);

2) Edebiyâtımızın ıslâhı (millî edebiyâtımızın yeni türlerle zenginleştirilerek kültür seviyemizin yükseltilmesi);

3) Okurları fikren ve hissen eğitme;

4) Avrupalıların bilgi ve fikirlerinden istifâde ederek siyâsî-ictimâî hayâtımızın ıslâhı;

5) İlmî-teknik bilgileri yaygınlaştırarak ülkemizin hızla sanâyileşmesini, kalkınmasını, inkişâfını sağlama.

Robenson tercümelerinin tedkîki, bilhassa Türk nesrinin tekâmül târihi bakımından çok dikkate şâyândır. Bu tercümeler, hem nesrimizin geçirdiği muhtelif merhaleleri, hem de -husûsen Şemseddîn Sâmi'de görüldüğü vechiyle- tercümeden yeni Türk nesrini inşâ etmede nasıl başlıca bir vâsıta olarak istifâde edildiğini gözler önüne sermektedir.

Robenson tercüme ve uyarlamalarından bilhassa üç tânesi, dilimiz ve edebiyâtımız nokta-i nazarından sâhib çıkılmayı ve yaşatılmayı hakketmektedir. Bunlardan birincisi, Şükrü Kaya tercümesidir. 1923 ve 1950 baskıları mukayese edilip 2. baskıya sızmış cüz'î miktardaki Uydurma kelimeler ayıklandıktan ve metinde bâzı üslûp tashîhleri yapıldıktan sonra bu metnin tekrar basılması,

onun, Türkçemizin inkişâfına hizmete devâm etmesini sağlıyacaktır. Yalnız, bu tashîhlerin hepsi, yeni baskıda, dipnotlarla tek tek işâret edilmelidir. İkincisi, *Resimli Ay* uyarlamasıdır. Bu kitap, metinde ufak tefek üslûp tashîhleri yapılıp ayrıca -meselâ Mehmed Ali'nin *Robenson Issız Adada* tercümesindeki gibi- resimlerle daha canlı hâle getirildiğinde, Türk çocukları için pek güzel bir okuma kitabı olacaktır. Dîğer taraftan, bu kitabın müellifinin keşfedilip tanıtılması kadirşinâslık îcâbıdır. Üçüncüsü, Yaşar Nabi'nin uyarlamasıdır. 1946 metni, ifâde bakımından, 1938 metnine nazaran daha iyidir; fakat bu metne birçok Uydurma kelime girmiştir. Bu kelimelerin yerine ilk metnin kelimeleri ikame edildiği takdîrde, çok zevkle okunan bu metin de Türk dili ve edebiyâtı için bir kazanç olacaktır.

Tercüme piyasamız, büyük bir hak ihlâli teşkîl eden utanç verici intihâllerin istîlâsına uğramış gibidir. Bunlarla hem kanûnî yollarla, hem de bunları efkâr-ı umûmiyeye teşhîr ederek ve okurlar tarafından boykot edilmelerini sağlamaya çalışarak mücâdele edilmesi lâzımdır. Hattâ, sâdece bu nüshalar değil, gayet haklı olarak, bu mütercimler ve bu neşriyatevleri bütün eserleriyle mimlenmeli, kara listeye alınmalıdır.

Kaynakça

Adıvar, Adnan (1987), "İbn Tufeyl", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Bak. Yl., c. 5/II, ss. 829-831

Ahmed Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir. 40-Tetimme*, Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yl.

"Ambroise Rendu", *Wikipedia,* (http://fr.wikipedia.org/wiki/Ambroise_Rendu) (1.2.2012)

Ataç, Nurullah (1941), "Tercümeye Dair", *Tercüme*, 19 Mart 1941, c. I, sayı: 6, ss. 505-507

Balcı, Sezai (2006), *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âlî Tercüme Odası*, Doktora Tezi (Tez Danışmanı: İlknur Haydaroğlu), Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 198 s.

Bayar, Nevnihal (2006), *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Ye.

"Charte du traducteur" de la FIT (2008), (http://www.fit-ift.org/fr/charte.php) (15.2.2008)

"Daniel Defoe", *Wikipedia Ansiklopedisi*, (http://fr.wikipedia.org/wiki/Daniel_Defoe) (11.11.2011)

Defoe, Daniel (1836), *Robinson Crusoé. Vie et aventures de Robinson Crusoé écrites par lui-même*, traduites par Petrus Borel, Paris: Francisque Borel et Alexandre Varenne, (http://www.ebooksgratuits.com/html/defoe_robinson_crusoe_1.html) (2.2.2008)

Defoe/Ş. Kaya (1923), *Robenson Krüzoe*, Müt.: Şükrü Kaya, İstanbul: *Tanin*'in İlâvesi, "İngilizce aslından tercüme edilmiştir", 425 s.

Defoe /Ş. Kaya (1923/1950), *Robinson Crusoe*, Müt.: Şükrü Kaya, İstanbul: Hilmi Ke., 2 cild (İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın "Hayatı ve Eserleri" başlıklı takdîm yazısıyle; ilk baskısı: 1923), 578 s., 20 cm, resimli

Defoe /Y. Nabi (1938), *Robinson Crusoe: Issız Adada 28 Yıl*, "Daniel De Foë'den tercüme eden: Yaşar Nabi", İstanbul: Kanaat Ke., 150 s., 18 cm, resimli (Dîğer Kanaat Ke. Baskıları: 4. baskısı: 1946, 146 s.; 9. baskısı: 1965, 125 s.; Varlık Yl.: 1970; 1977: 15. b.)

Defoe /Özbay (1965), *Robenson Kruzoe. Hayatı ve Maceraları*, Tercüme Eden: M. Doğan Özbay, İstanbul: İyigün Yayınevi, resimli, 14x19,5cm, 128 s.

Defoe /Göktürk (1969/2010), *Robinson Crusoe*, Müt.: Akşit Göktürk, İstanbul: Yapı Kredi Yl., 631 s., 19 cm (5. baskı; ilk baskısı 1969'da, Kök Yl.'da, 2 cild hâlinde. 1969'da TDK "Çeviri Ödülü"nü kazandı.)

Defoe /Dokuman (1969), *Robinson Crusoe*, Müt.: Öz Dokuman, İstanbul: Sanat Neşriyat A.Ş., 310 s. (1971'de Sanat Neşriyat, 244 s.; 1975'de 312 s.)

Defoe /Bulur (1979), *Robinson Crusoe (Yaşamı ve Maceraları)*, "Dilimize Çeviren: M. İhsan Bulur, İstanbul: Arda Yl., 182 s.

Defoe/Tanya Can (2002), *Robinson Crusoe*, Müt.: Tanya Can, İstanbul: Akyüz Ye., 603 s. ➤ Akşit Göktürk'ün Tercümesinden İntihâl!

Defoe/Öner (2006), *Robinson Crusoe*, Müt.: Celâl Öner, İstanbul: Alkım Yl., 319 s., 19 cm ➤ Akşit Göktürk'ün Tercümesinden İntihâl!

Defoe/Bahar (2011), *Robinson Crusoe*, Müt.: Mustafa Bahar, İstanbul: İskele Yl., 536 s., 19 cm (İlk baskısı: 2005, İstanbul: Kum Saati Yl., 560 s.) ➤ Şükrü Kaya'nın Tercümesinden İntihâl!

Defoe, Daniel (2009), *Robinson Crusoe*, Müt.: Sabri Akdağ, İstanbul: Yuva Yl., 320 s.

Defoe, Daniel (2004), *Robinson Crusoe*, Müt.: Pınar Güncan, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 440 s., 21 cm (2. baskı -?-: 2007)

Defoe, Daniel (2005), *Robinson Crusoe*, Müt.: İkbal Menderesoğlu, İstanbul: Cümle Yayıncılık, 543 s.

Defoe, Daniel (2006), *Robinson Crusoe*, Müt.: Fatma Kaya, İstanbul: Amfora Yl., 503 s.

Déjean le Féal, Karla (1993), "Pédagogie raisonnée de la traduction", *Meta*, volume 38, numéro 2, juin 1993, pp. 154-197

Delisle, Jean (1980), *L'Analyse du discours comme méthode de traduction*, Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa

Elmas, Nazım (2011), *Romanın Kapıları. Tanzimat Romanında Mukaddimeler ve Hâtimeler*, Konya: Çizgi Ke.

Göktürk, Akşit (2000), *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: Yapı Kredi Yl., (YKY'da 3. basım; ilk basım: 1986)

"İbn Tufayl" (1995), *Encyclopædia Universalis*, Paris

İsmail Habib (Sevük) (1941), *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garptan Tercümeler*, İstanbul: Remzi Ke., 2. Cild (1. Cild: 1940)

Jakobson, Roman (1970), *Essais de linguistique générale*, traduction et introduction de Nicolas Ruwet (texte en français approuvé par Jakobson lui-même), Paris: Editions de Minuit, collection Points

Karadağ, Ayşe Banu (2008-1), *Çevirinin Tanıklığında 'Medeniyet'in Dönüşümü*, İstanbul: Diye Yl.

Karadağ, Ayşe Banu (2008-2), *Osmanlıcada Robenson*, İstanbul: Diye Yl.

Kaya, Zeynep N. (2011), "Din Derslerinin Örgün Eğitime Yeniden Girişi ve Basında Din Öğretimi-Laiklik Tartışmaları (1947-1949 Yılları)", *Dem Dergi*, yıl: 1, sayı: 2, ss. 82-93

Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: T. Dil Kurumu Yl.

Lederer, Marianne (1987), "La Théorie interprétative de la traduction", *Le Français dans le monde*, août-septembre 1987, no spécial: Retour à la traduction, pp. 11-16

Lederer, Marianne (1994), *La Traduction aujourd'hui. Le Modèle interprétatif*, Paris: Hachette F.L.E.

Mustafa Nihat (Özön) (1936), *Türkçede Roman Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Remzi Ke.

Nadaux, Marc (2012), "Louis Hachette",(http://www.19e.org/biographies/H/hachette.htm) (1.2.2012)

Nordon, Pierre (1995), "Defoe D.", *Encyclopædia Universalis*, Paris, t. 7, pp. 105-106

Özpalabıyıklar, Selâhattin (2006), "Bir Çeviri Hırsızlığını Nasıl İhbâr Edebilirim?", *Çeviribilim*, 26.05.2006, (http://ceviribilim.com/?p=155) (27.3.2009)

Perin, Cevdet (1946), *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul: İstanbul Üni. Ed. Fak. Yl.

"Pétrus Borel" (1995), *Encyclopædia Universalis*, Paris

Poisson-Quinton, Sylvie, Reine MIMRAN et Michèle MAHÉO-LE COADIC (2006), *Grammaire expliquée du français. Niveau intermédiaire. Exercices*, Paris: Clé International

Reiss, Katharina (2002), *La Critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, traduit de l'allemand par Catherine Bocquet, Arras: Artois Presses Université

"Robinson Crusoé", *Wikipedia Ansiklopedisi*, (http://fr.wikipedia.org/wiki/Robinson_Cruso) (11.11.2011)

Rendu, Ambroise (1836), *Robinson dans son île, ou Abrégé des aventures de Robinson, à l'usage de la jeunesse*, Lausanne: Au Dépôt bibliographique de Benj. Corbaz, 4e éd.

(http://books.google.com.tr/books?id=hAg7AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=tr &source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (31.1.2012)

Seleskovitch, Danica (1980), "Pour une théorie de la traduction inspirée de sa pratique", *Meta*, volume 25, numéro 4, décembre 1980, pp. 401-408

"Şükrü Kaya" (1972), *Meydan-Larousse Ansiklopedisi*, 7/102

Yasa, Ş. Alparslan (2009), *Problèmes et stratégies de la traduction littéraire illustrés par des exemples de traductions en turc (Türkçeye Tercümelerden Örneklerle Edebî Tercümenin Teorik Mes'eleleri ve Stratejileri)*, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara

Yasa, Ş. Alparslan (2011), "Türkçeyi Geliştirme Stratejisi Olarak Tercüme", *Kebikeç*, 2011, sayı: 31, ss. 53-95

"Yaşar Nabi Nayır", (http://www.varlik.com.tr/yasarNabi.aspx) (30.4.2012)

Öz: Tercüme bilimi çerçevesinde yapılacak bir tercüme tedkîk veyâ tahlîli, öncelikle, "tercümenin keyfiyeti"ni, dîğer tâbirle "tercüme hattı" üzerindeki mevkiini tâyin etmelidir. Bu anlayışla 1864 senesinden başlıyarak günümüze kadar yapılan onlarca farklı Robenson tercümesinden bazılarının "sahîh tercüme", bâzılarının ise "tercümemsi uyarlama" oldukları, ayrıca tercümeler içinde "harfiyen temâyüllü tercüme" ile "serbest temâyüllü tercüme", uyarlamalar içinde de "tâdilen uyarlama" ile "tahvîlen uyarlama" çeşitlerinin tefrîk edilebildiği görülmektedir. Bunlara, bir de "intihâl tercümeler" ilâve olmaktadır. Robenson tercümeleri, bundan başka, tercüme târihimize, asrî Türk nesrinin inşâ târihine, cebrî müdâhalelerle dilimizin istikrârsızlaştırılıp -yarım asırdır devâm eden- fetret devrine sürüklenmesine ve- bir nebze de- iktidârdaki dünyâ görüşü değişikliğine ışık tutmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tercüme bilimi, "tercüme hattı", tercüme tahlîli, Türk tercüme târihi, Robinson tercümeleri.

Robinson Translations in Turkish

Abstract: An examination or analysis of a translation along with the rules of the science of translation would determine, before all else, modalities of the translation. Since the very first translation of Robinson into Turkish in 1864, several translations of the book were published. These translations can be categorised as "precise translations" and "adapted translation" and there are also subcategories like "word-by-word translations" or "free translations", "moderated adaptations" or "transformed adaptations". Besides these translations there are

also few plagiarised ones. An analysis of the Robinson translations would throw a new light on the one hand on how the history of Turkish translation and prose evolved and on the other hand on how the tendencies and forced interferences of political authorities affected the continuity of translation or language policies.

Keywords: Science of translation, modalities of translation, analysis of translation, Turkish translation history, Robinson translations in Turkish.

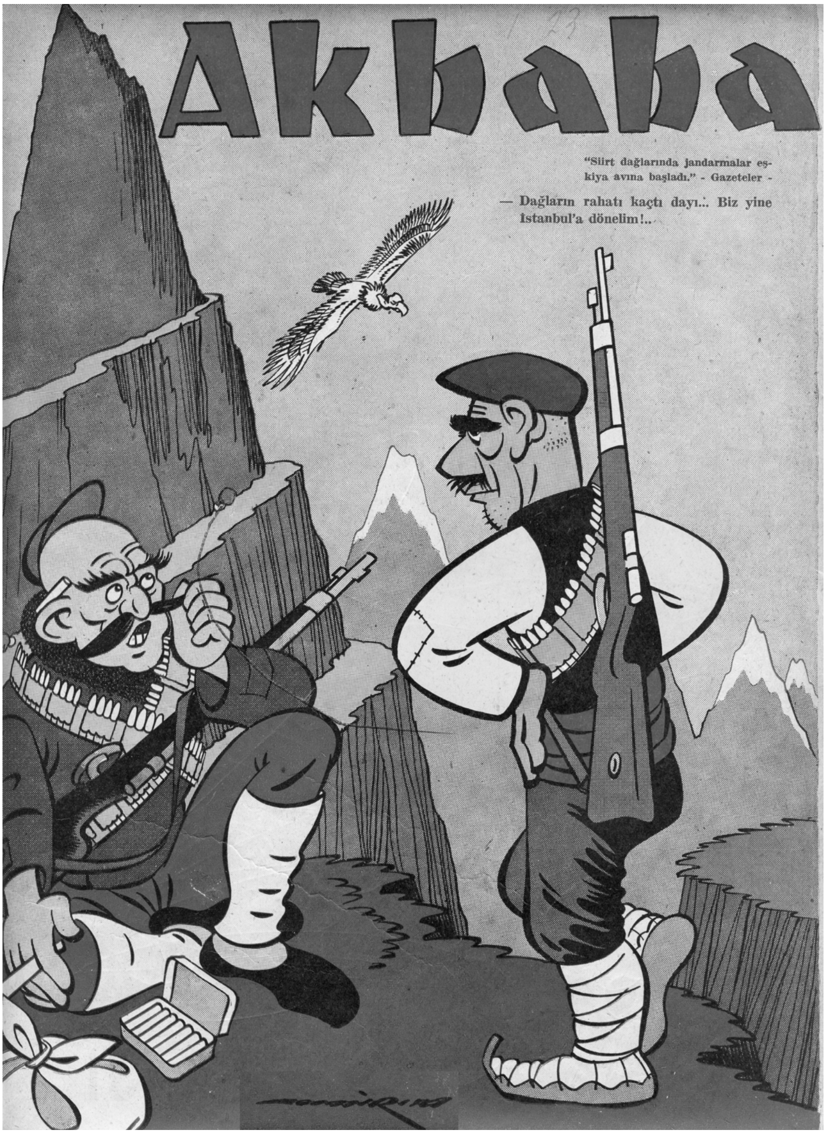

Necmi Rıza
Akbaba – 5 Ocak 1962

YAZI KURALLARI

1. *Kebikeç*'te yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması şarttır. Makalesini gönderen yazar, bu şartı taahhüt etmiş sayılır. Türkçe dışındaki dillerde yayınlanmış makalelerin çevirileri yayın kurulu kararıyla yayınlanabilir.
2. Gönderilen makale, yayın kurulu tarafından, konunun uzmanı olan hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara ise hakem adı açıklanmaz. Makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusundaki son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
3. Makaleler, e-posta yoluyla, CD veya flash belleğe kaydedilmiş olarak ve mutlaka beraberinde basılı metni ile birlikte gönderilmelidir.
4. Makale içinde transkripsiyon fontları kullanılmış ise bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir.
5. Makalede belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzeme varsa; mümkünse orijinali gönderilmelidir (usulünce kopyalandıktan sonra, en kısa zamanda iade edilir). Eğer orijinal görsel malzemeyi göndermek mümkün değilse; yüksek çözünürlükte (asgari **400**, azami **600** dpi) ve **TIF** resmi formatında taranmalı, metin içine yerleştirilmeksizin, ya da ayrıca metin harici bir dosya olarak, gönderilmelidir.
6. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere makalesini gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
7. *Kebikeç*'te yayınlanan bir makaleden, kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.
8. Makale üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan makalelerin yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
10. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği bildirme / tanıtma mantığıyla ve dört cümleyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.
11. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının bulunduğu sol üst köşeye konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almalıdır.
12. Başlıklar **kalın** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **I.**, **II.**; ara başlıkların **A., B., C., D.** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir.

13. Derginin sayfa ölçüleri gözönüne alınarak uzun başlıklardan, geniş ve uzun tablolardan kaçınılması önerilir. Aksi durumda sayfa düzenlemesi yapılırken sıkıntı yaşanabilmektedir.
14. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, çift tırnak ("...") içinde verilir, **kalın** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalın** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek / **kalın** yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
15. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
16. Bir makalede yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir; örnek: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise makale sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir; örnek: (2002: 150). Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır.
17. Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir.
18. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilmeli, müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
19. Kaynakçada yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
20. İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilir.
21. **Kaynakça** soyismi sırasına göre düzenlenmeli. Soyisimler tamamı büyük harfle yazılmamalıdır. Örneğin:

    Tamer, Ülkü. '"Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.

22. Metnin sıralaması şöyle olmalıdır:

1. Ana metin	4. Anahtar sözcükler
2. Kaynakça	5. Abstract
3. Öz	6. Keywords

1924 YILINDA JANDARMA'NIN YAKALADIĞI VE YAKALAYAMADIĞI SUÇLULARI GÖSTERİR RENKLİ GRAFİK

Üstte:	Türkiye Cumhuriyeti, Dahiliye Vekaleti, Umum Jandarma Kumandanlığı, Üçüncü Şube Müdüriyeti.
Yıldız dışında:	Müfettişliklerin Faaliyet-i Müşterekesi.
Yıldız içinde:	Cüz-i tam yekûnu 403, Teftiş gören cüz-i tam yekûnu 354.
Altta:	1340 Sene-i Kâmiliyesi Zarfında Derdest Edilen ve Edilemeyen Cerâim-i Maznunîn Yekûnu – Vilayet Üzerine – Müşir Grafiktir.
	1340 [1924] senesi zarfında mıntıka müfettişliklerinin vilayât üzerine cüz-i tam mevcutlarıyla teftişini müşir grafiktir.

Müfettişlik bölgeleri Türkiye haritası üzerinde; Trabzon, Kastamonu, İstanbul, Ankara, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Elaziz, Adana, Sivas, Konya, İzmir ve Erzurum Mıntıka Müfettişliği olarak yer almış.

"1340 sene-i kâmiliyesi zarfında derdest edilen maznunîn ve derdest edilemeyen maznunîn" sayıları renklerle gösterilmiş. Yakalanan suçlular yeşil renkle, yakala-namayanlar kırmızı renkle grafikte yer almış. Buna göre en çok yakalanan yer, 13.584 şahıs ile İstanbul olmuş. En çok yakalanamayan da 3.906 ile yine İstanbul olmuş. Daha sonra 1.380 yakalanmayan ile Mardin ikinci sırada yer almış, Mardin'de yakala-nan sayısı ise 287. Ankara'da: 2.049 yakalamayan, 148 yakalanan var. Afyonkarahisarı: Kaçak yok, toplam yakalan şahıs 3.394. Amasya: 100 yakalanamayana karşılık 13 kaçak var. Yozgat'da: 9 kaçak, 115 yakalanan mevcut. Artvin'de ise: 90 yakalanan, 20 kaçak. Trabzon'da: 803 yakalanan, 111 kaçak var, vb.

Jandarma Matbaasında basılmış, grafiği yapanın mülazım-ı evvel [üsteğmen] Muhammet Şevket olduğu yazılmış, ayrıca altta imzasını da atmış. 50 x 70 cm boyut-larında. Kağıt üzerine başarılı bir renkli baskı yapılmış, sonradan arkası bezlenmiş, buradan da duvara asmak amacı güdüldüğü anlaşılıyor.

(Ahmet Yüksel koleksiyonundan)

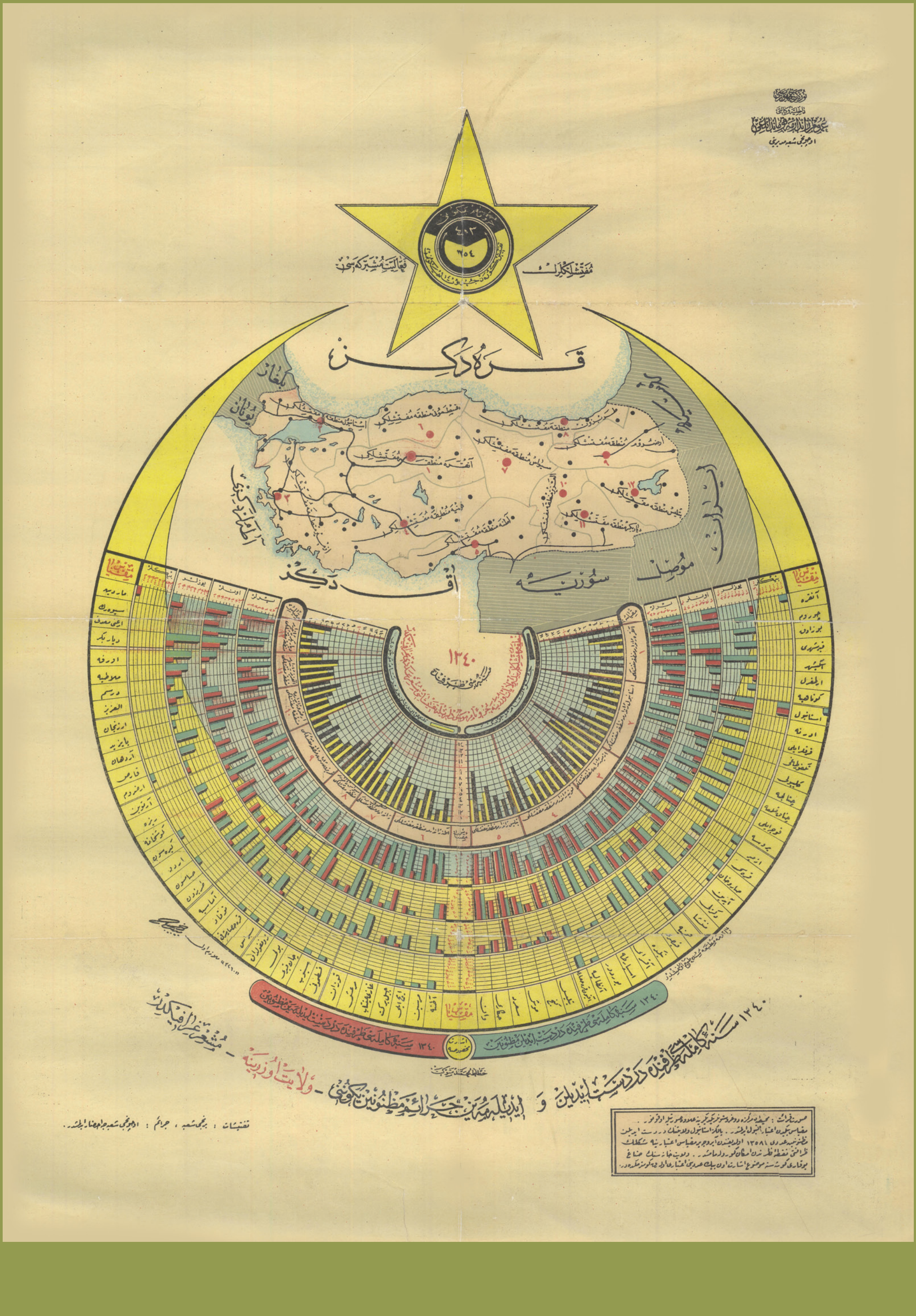

١٣٤٠ سنهٔ كامله‌سی ظرفنده دردست ایدیلن و ایدیلمه‌مش جرائم مظنونلرینك كونی – ولایات اوزرینه – مشعر غرافیكدر
قره دكز
آق دكز
سوریه
موصل
یونان
بلغار
١٣٤٠
١٣٤٠ سنهٔ كامله‌سی ظرفنده دردست ایدیلن مظنونلر
١٣٤٠ سنهٔ كامله‌سی ظرفنده دردست ایدیلمه‌مش مظنونلر
مقیاس